

ОРГАНІЗАЦІЯ
ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ
УКРАЇНА

Kingdom of the Netherlands

Український інститут
з прав людини
Ukrainian Institute
for Human Rights

ПИТАННЯ КОМПЕНСАЦІЇ ЦИВІЛЬНИМ ОСОБАМ ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОСТІ ВІЙСЬКОВИМИ ФОРМУВАННЯМИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Матеріали містять переклади рішень
Європейського суду з прав людини

Дослідження «Питання компенсації цивільним особам використання об'єктів нерухомості військовими формуваннями під час збройних конфліктів» підготовлено експертами громадської організації «Український інститут з прав людини» в рамках проєкту: «Компенсація використання приватної власності військовими в ході проведення АТО/ООС: законодавчий та практичний аспекти».

Авторський колектив: Анастасія Лутковська-Бабич, Валерія Лутковська, Дмитро Жупанов, Жанна Лук'яненко, Ірина Кушнір

Під загальною редакцією Валерії Лутковської

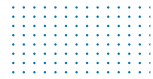
Проєкт «Компенсація використання приватної власності військовими в ході проведення АТО/ООС: законодавчий та практичний аспекти» реалізується громадською організацією «Український інститут з прав людини» в межах проєкту «Посилення національної та місцевої спроможності для ефективного забезпечення правосуддя, безпеки та послуг з реінтеграції постраждалих внаслідок конфлікту на території України», що реалізується в межах Програми ООН із відновлення та розбудови миру за фінансової підтримки уряду Королівства Нідерландів.

Програму ООН із відновлення та розбудови миру реалізують чотири агентства ООН: Програма розвитку ООН (ПРООН), Структура ООН з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок (ООН Жінки), Фонд ООН у галузі народонаселення (UNFPA) і Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО).

Програму підтримують тринадцять міжнародних партнерів: Європейський Союз (ЄС), Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), Посольство США в Україні, а також уряди Великої Британії, Данії, Канади, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Польщі, Швейцарії, Швеції та Японії.

Матеріал відображає позицію авторів і не обов'язково збігається з позицією Програми ООН із відновлення та розбудови миру та уряду Королівства Нідерландів. Погляди, викладені в цьому посібнику, не створюють зобов'язання для Програми ООН із відновлення та розбудови миру та уряду Королівства Нідерландів. Дослідження містить посилань на низку міжнародних актів, судову практику, а також переклади низки рішень Європейського суду з прав людини. Програма ООН із відновлення та розбудови миру та уряд Королівства Нідерландів не несуть відповідальність за їх зміст, правильність перекладу, а їх включення до цього дослідження не є жодною формою їх схвалення.

Під час цитування цієї публікації просимо посилатись на джерело.

ЗМІСТ

Вступ

1. Компенсація за використання правоохоронними органами та військовими формуваннями нерухомоті цивільних осіб під час збройного конфлікту: опис проблеми в Україні та в інших державах	6
2. Національне законодавство та оцінка його ефективності	8
2.1. Щодо питання забезпечення житлом військовослужбовців в зоні проведення антитерористичної операції	9
3. Національна судова практика щодо отримання компенсації за використання об'єктів приватної нерухомоті власності військовими	12
4. Врегулювання питання використання майна цивільних осіб під час конфліктів в міжнародному гуманітарному праві	15
4.1. Принципи відшкодування шкоди та компенсації збитків за порушення норм МГП	17
4.2. Спеціалізовані трибунали та фонди	21
4.3. Національний рівень	23
5. Право власності і позитивні обов'язки держави в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод	26
Висновки і пропозиції щодо внесення змін в законодавство України	35
Переклад рішень Європейського суду з прав людини:	
Справа «Гюльмаммадова проти Азербайджану»*	38
Справа «Доган проти Туреччини»*	54
Справа «Есмухамбетов та інші проти Російської Федерації»	100
Справа «Лоїзиду проти Туреччини» (попередні заперечення)*	158
Справа «Папаміхалопулос та інші проти Греції»	197
Справа «Раданович проти Хорватії»	213
Справа «Сельчук та Аскер проти Туреччини»	228
Справа «Хамідов проти Російської Федерації»	256
Справа «Чігаров та інші проти Вірменії»*	310
Справа «SARGSYAN проти Азербайджану»*	394

*Переклади Ради Європи представлені у відредагованій громадською організацією «Український інститут з прав людини» редакції

Вступ

В лютому 2014 року Україна зіткнулась із страшним викликом, до якого не була готова – спочатку анексія Криму, потім збройний конфлікт на Донбасі.

Ситуація ускладнювалась не тільки тим, що це був перший збройний конфлікт з часів незалежності, але й тим, що законодавство та правова культура не були готові до прийняття складних, але потрібних негайно рішень.

В результаті цього було створено ситуацію правової невизначеності в багатьох питаннях, таких, наприклад, як статус добровольця, а також відповідальність держави за дії добровольчих батальйонів, які перші встали на захист територіальної цілісності держави, але при цьому їх дії не були належним чином врегульовані і регламентовані.

Так само ситуація правової невизначеності була створена і в зв'язку із використанням приватної нерухомості цивільних осіб у військових цілях.

Лише протягом двох візитів до лінії зіткнення нам довелось вислухати декілька десятків розповідей про те, що відбувалось на початку конфлікту і продовжується зараз.

Так, пані Оксана К. з міста Мар'їнка до 2014 року проживала разом з родиною в мікрорайоні Зелений Гай. Власне, сам мікрорайон сформувався завдяки дитячому будинку, навколо якого жили його працівники. Колись цей дитячий будинок був зразковим і приймав всі делегації, що цікавились ситуацією із правами дитини в Донецькій області, вихваляючись своїми утриманнями і своїм педагогічним складом. Пані Оксана К. так само працювала в цьому будинку, проживаючи поруч в двоповерховому багатоквартирному будинку, що значно скорочувало шлях до роботи і додому. І ніхто не міг собі уявити, що колись саме по цьому мікрорайону проходить лінія зіткнення, а двоповерховий будинок стане оборонною спорудою, в якому не буде внутрішніх стін, вікон, дверей, а буде суцільний бруствер, з якого колишні мешканці не встигли забрати навіть документи. І тому із залишків стін на військовослужбовців навіть сьогодні дивляться фотографії чихіось родичів, а чиїсь шафи з різних квартир закривають віконні проїми від потрапляння куль ворога. Пані Оксана разом із сусідами мала годину на збори в далекому 15 році, коли їх будинок перетворився на фортифікаційну споруду, а потім мала коротку можливість лише одного разу зайти до умовного залишку своєї квартири, щоб забрати найнеобхідніше. І з одного боку вона абсолютно адекватно сприймає сьогоднішню ситуацію, розуміючи, що сьогодні лінія зіткнення проходить практично під вікнами її помешкання, а з іншої сторони – ставить питання, як же бути тепер їй, чия власність використана державою без будь-якої компенсації за використання і по суті руйнування.

В такій же ситуації опинились і батьки пані Оксани, які мали власний приватний будинок в тому ж мікрорайоні. Станом й на сьогодні в їх будинку проживають військовослужбовці, які воюють поблизу міста Мар'їнка.

Майже аналогічною є історія pana Олександра А. з села Бердянського, Волноваський район. Це місто розташовано поруч із Маріуполем, де точились значні бої в 2014 році, а зараз продовжуються ворожі обстріли. В 2014 році до нього завітали бійці добровольчого батальйону «Азов», попросили подивитись підвальне приміщення з точки зору можливості його використання для захисту Маріуполя, але залишилися пожити на тиждень. Пан Олександр не заперечував, тому що мав інше житло, а тут залишатись було небезпечно. Під час одного з обстрілів в будинок потрапив ворожий снаряд, внаслідок чого дах і вікна були пошкоджені. Пан Олександр, не дивлячись на те, що обстріли продовжувались, відремонтував помешкання. Протягом всього часу збройного конфлікту в його будинку проживали військовослужбовці, які змінювались внаслідок чергової ротації, але пан Олександр не заперечував – аби порядок був, він з розумінням поставився до того, що жити захисникамдесь потрібно. Але в січні 2020 року будинок згорів. При цьому не дивлячись на те, що станом на сьогодні будинок не придатний для проживання, йому продовжують нараховувати борги з комунальних платежів. За весь час використання його майна для проживання військовослужбовців (а це близько шести років) пан Олександр не отримав жодної компенсації, втратив будинок і отримав величезні борги по комунальних платежах.

Пан Олександр М. з того ж села Бердянського розповів, як одного ранку 2014 року вони з родиною прокинулись і виявили у дворі невідомих людей, які хазяйнували у дворі і навіть спали в бані. На запитання, хто вони і як тут опинились, отримали відповідь, що згідно з наказом будуть квартирувати тут, а родина господаря помешкання має 2 години на вивезення необхідних їм речей. Наступного разу в своє помешкання пан Олександр зайшов лише в 2019 році разом з представниками міжнародних організацій, весь цей час гостюючи то в родичів, то в друзів, а то й винаймаючи житло для родини. Повернувшись до свого майна, пан Олександр дізнався, що має величезні борги за комунальні послуги. За весь час використання його майна у військових цілях жодної компенсації пан Олександр не отримав.

Зіткнувшись із ситуацією правової невизначеності щодо компенсації за використання майна цивільних осіб у військових цілях, яка наявна в таких справах, ми вирішили допомогти і державі, і громадянам вирішити вказану проблему. Ми розуміємо, що є декілька варіантів, яким чином питання може бути вирішено, тому і передбачаємо декілька шляхів – шлях створення судової практики та шлях внесення змін в законодавство України, при цьому обидва шляхи мають базуватись на міжнародних стандартах для уникнення проблем на міжнародному рівні в майбутньому. Це дослідження є першим етапом аналізу національного законодавства в цій сфері, а також зібранням міжнародних стандартів щодо захисту права власності під час збройного конфлікту.

РОЗДІЛ 1.

Компенсація за використання правоохоронними органами та військовими формуваннями нерухомості цивільних осіб під час збройного конфлікту: опис проблеми в Україні та в інших державах

У доповідях Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ) щодо ситуації з правами людини в Україні, підготовлених за результатами роботи Моніторингової місії Організації Об'єднаних Націй з прав людини в Україні¹, численних звітах, публікаціях організацій громадянського суспільства України та міжнародних організацій систематично з'являється інформація про використання нерухомості цивільних осіб, що розташована біля лінії зіткнення, українськими військовими. У деяких випадках, люди самі залишили свої домівки, рятуючись від негативних наслідків збройного конфлікту, в інших заборона перебувати у власному житлі через небезпеку обстрілів надходила від військових.

Залишені господарями будинки нерідко займаються військовими для тимчасового проживання та інших військових потреб.

Інформація у попередніх звітах партнерів надає можливість зробити висновки щодо ситуацій, що є наслідком використання військовими майна цивільних:

- Військовими не укладаються договори оренди, як і будь-які інші договори щодо використання майна цивільних.
- Нерідко нерухоме майно, а також облаштування помешкань, меблі, техніка використовується без належної дбайливості, внаслідок чого майну завдається певна шкода.
- Військовими використовується для опалення приміщень вугілля, дрова, що належать господарям. В свою чергу це становить додаткові збитки власників.

---

¹ Див., наприклад, https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraine16May-15Aug2019_UA.pdf?fbclid=IwAR1qIV56YtcuU5G4sJEAzaBUhnmKZx-4kU-PgyP-_Nn--Le3c-zAopo7FdU; https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraine16Nov2018-15Feb2019_Ukrainian.pdf; https://www.sheltercluster.org/sites/default/files/docs/military_occupation_update_hlp_ukr-finalized.pdf; https://www.nrc.no/globalassets/pdf/reports/_ukrainian_full.pdf.

- ☑ Військові не сплачують комунальні послуги, водночас, під час використання житла або інших приміщень, що перебувають у приватній власності, користуються водопостачанням, газом, електрикою. Як наслідок, цивільні мають заборгованість за комунальні послуги, якими фактично не користувались.
- ☑ Перебування військових у будинках робить ці будинки бажаною мішенню для ворога. Відтак, вірогідність пошкодження цих будинків внаслідок обстрілів зростає.
- ☑ На прибудинкових територіях залишаються боєприпаси, що не розірвалися, що самі по собі несуть небезпеку як для людей, так і для майна.
- ☑ Відсутність договірних відносин між військовими та цивільним населенням або документального підтвердження користування військовими нерухомістю цивільних ускладнює процес отримання компенсації за таке користування майном та відшкодування завданої шкоди.

Далі спробуємо проаналізувати норми національного законодавства, що регулюють питання власності, користування чужою власністю, відшкодування шкоди, завданої майну, забезпечення житлом військовослужбовців та деякі повноваження військових командирів та органів місцевого самоврядування, на предмет його ефективності для вирішення вищезазначеної проблеми.

РОЗДІЛ 2.

Національне законодавство та оцінка його ефективності

Стаття 41 Конституції України гарантує непорушність права власності

Відповідно до статей 316, 317 Цивільного кодексу України *правом власності* є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Власникові належать права володіння, користування та розпоряджання своїм майном. На зміст права власності не впливають *місце проживання власника та місцезнаходження майна*.

Держава забезпечує рівний захист прав усіх суб'єктів права власності. Власник, права якого порушені, має право на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди (стаття 386 Цивільного кодексу України).

Також Цивільним кодексом України встановлено право власника на витребування майна із чужого незаконного володіння (якщо стороння особа без відповідної правової підстави заволоділа таким майном) та право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном.

Національним законодавством гарантовано непорушність права власності - ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні. Особа може бути позбавлена права власності або обмежена у його здійсненні лише у *випадках і в порядку, встановлених законом*.

Примусове відчуження об'єктів права власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності на підставі і в порядку, *встановлених законом, та за умови попереднього та повного відшкодування їх вартості*. Виключно в умовах воєнного або надзвичайного стану майно може бути примусово відчужене у власника з *наступним повним відшкодуванням його вартості*.

Законодавством України, а саме статтю 22 Цивільного кодексу України, встановлено, що особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування.

До збитків відносяться втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки).

Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі.

Цивільний кодекс передбачає і загальні підстави щодо відшкодування потерпілому заподіяної майнової шкоди у позадоговірних відносинах (деліктна

відповідальність). Положення статті 1166 Цивільного кодексу України визначають: «Майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала». Необхідно підкреслити, що згідно цієї норми, за загальним правилом, обов'язок відшкодувати шкоду може бути покладений на заподіявача шкоди виключно у тому випадку, коли шкода викликана його протиправною поведінкою (рішеннями, діями чи бездіяльністю).

Протиправність у деліктних правовідносинах слід розуміти широко. Протиправним є будь-яке діяння, яке спричинило порушення суб'єктивних прав особи, заподіяння шкоди її майновим або особистим немайновим інтересам, якщо особа не була уповноважена на заподіяння шкоди².

При цьому необхідно звернути увагу на те, що обов'язковою умовою настання деліктної відповідальності є наявність причинного зв'язку між протиправним діянням та шкодою, заподіяною потерпілому. Причинно-наслідковий зв'язок між діянням особи та заподіянням шкоди полягає в тому, що шкода є наслідком саме протиправного діяння особи, а не якихось інших обставин. Проста послідовність подій не повинна братися до уваги. Об'єктивний причинний зв'язок як умова відповідальності виконує функцію визначення об'єктивної правової межі відповідальності за шкідливі наслідки протиправного діяння. Заподіявач шкоди відповідає не за будь-яку заподіяну шкоду, а тільки за ту шкоду, яка заподіяна його діями. Відсутність причинного зв'язку означає, що шкода заподіяна не діями завдавача, а викликана якимись іншими обставинами

Відтак, національне законодавство надає гарантії щодо захисту права власності та не передбачає позбавлення, використання власності третіми особами без законних підстав та безоплатно. Шкода, завдана власності, має бути відшкодована.

2.1. Щодо питання забезпечення житлом військовослужбовців в зоні проведення антитерористичної операції

Станом на цей час діє Інструкція з організації забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей жилими приміщеннями, затверджена наказом Міністерства оборони України від 31.07.2018 № 380. Розділ IX цієї Інструкції безпосередньо присвячений забезпеченню жилими приміщеннями під час ведення бойових дій (проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії).

² Цивільне право України. Особлива частина. Дзера О.В.; Юрінком Інтер, 2017.

Пункт 1 Розділу IX передбачає, що для військовослужбовців військових частин, які розташовані безпосередньо в районах ведення бойових дій, житло орендується. Договір оренди укладається між власником житла та командиром військової частини, яка розташована в районі ведення бойових дій за погодженням з відповідною квартирно-експлуатаційною службою, району, в зоні відповідальності яких ведуться бойові дії.

Після укладення договору оренди оплата комунальних послуг та спожитих енергоносіїв проводиться військовою частиною за рахунок кошторису Мініборони на умовах укладеного договору. У разі відсутності приладів обліку енергоносіїв, тепла та води у договорі зазначаються норми їх споживання як для гуртожитку у цьому населеному пункті.

Договір оренди реєструється в журналі обліку договорів оренди житлових приміщень та зберігається в КЕУ, КЕВ (КЕЧ) району.

Звертається увага, що діюча Інструкція, затверджена у 2018 році. Попередня редакція Інструкції, затверджена наказом Міністерства оборони України від 30.11.2011 № 737, не містила положень, що регулюють забезпечення житлом військовослужбовців під час ведення бойових дій.

Цивільний кодекс України встановлює певні вимоги до договору найму (оренди) житла. По-перше, письмова форма (стаття 811). Розмір плати за користування житлом встановлюється у договорі найму житла. Одностороння зміна розміру плати за користування житлом не допускається, якщо інше не встановлено договором або законом.

Стаття 815 встановлює обов'язки наймача житла: використовувати житло лише для проживання у ньому, забезпечувати збереження житла та підтримувати його в належному стані. Наймач не має права провадити перевлаштування та реконструкцію житла без згоди наймодавця.

Повертаючись до проблемного питання укладання договорів оренди військовослужбовцями з власниками житла, необхідно визначити, хто несе відповідальність за цей процес.

Відповідно до пункту 179 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, затвердженого Законом України від 24.03.1999, військові частини (підрозділи військових частин) розміщуються в населених пунктах за наказом Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, командувачів військ оперативних командувань Збройних Сил України в адміністративних, господарських, житлових та інших будинках і спорудах, а в разі їх відсутності *під час тимчасового розміщення військових частин (підрозділів військових частин) – у придатних для житла будівлях (приміщеннях) на умовах, визначених законодавством України.*

Командир військової частини, його заступник зобов'язані завжди мати точні відомості про особовий склад; знати потреби і запити особового складу, приймати рішення за його заявами, скаргами та іншими зверненнями; організувати експлуатацію, збереження і використання за призначенням

казармено-житлового фонду (...) наданих для розквартирування військових частин і підрозділів (пункти 59, 62, 67, 76, 77).

Відтак, вирішення питання забезпечення житлом при виконанні обов'язків в зоні проведення антитерористичної операції та операції об'єднаних сил не вирішується самостійно військовослужбовцями, не вбачається за можливе самовільне зайняття військовослужбовцями житлових будинків цивільних осіб без інформування про це командування військової частини.

Нижче розглянемо практичні ситуації та шляхи виходу з них, враховуючи норми національного законодавства:

1. Особа дізнається, що наразі її житлом, що залишено нею через негативні наслідки збройного конфлікту, користуються військові.

Шляхи вирішення ситуації:

а) у випадку небажання надавати військовим у користування своєї нерухомості – направлення скарги до Міністерства оборони України; подання до суду позову про витребування майна із чужого незаконного володіння або про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпоряджання своїм майном;

б) при відсутності заперечень щодо надання свого майна в оренду військовим – направлення командирі військової частини пропозиції укласти договір оренди. За відсутності позитивної відповіді, звернення до суду з позовом про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпоряджання своїм майном та відшкодування шкоди, у разі її наявності.

2. Особа дізналась про те, що її житлом користувались військові.

а) адміністративна процедура щодо отримання компенсації за використання нерухомості цивільних осіб у військових цілях відсутня;

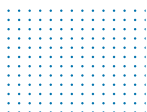
б) за відсутності договору оренди отримання компенсації за користування житлом у судовому порядку не вбачається за можливе. Разом з тим, у разі встановлення факту користування житлом військовими та у разі підтвердження проживання у цей час власника житла в іншому місті, можливе подання позову про стягнення оплати за використані світло, газ, воду;

в) за наявності завданої житлу шкоди – звернення до суду з позовом про відшкодування шкоди за умови доведення причинно-наслідкового зв'язку.

Найбільш складним питанням є доведення в суді факту використання військовими певного житла, стану майна до зайняття його військовими.

У разі підтвердження вищевказаного факту безпосередньо Міністерством оборони України або командиром військової частини, цього буде достатньо для доведення в суді саме позиції використання військовими житла.

У разі відсутності цих підтверджень, доцільним вбачається застосування процедури встановлення юридичного факту в судовому порядку на підставі будь-яких відомостей, довідок, інформації органів місцевого самоврядування, військово-цивільної адміністрації.

РОЗДІЛ 3.

Національна судова практика щодо отримання компенсації за використання об'єктів приватної нерухомої власності військовими

Судова практика з цього питання станом на цей час відсутня.

За інформацією Української Гельсінської спілки з прав людини також відсутня і практика (рішення, що набрали законної сили)³ у справах щодо виплати компенсації за мобілізоване військовими майно.

Доцільно звернути увагу на деякі аспекти проміжних рішень у справах, в яких позивачі звертаються за компенсацією за мобілізоване майно цивільних осіб.

Так з рішень, оприлюднених у Єдиному державному реєстрі судових рішень, у справах №757/64569/16-ц та 757/64415/17-ц вбачається, що житло позивачів зазнало певної шкоди через обстріли, а після повернення контролю над населеним пунктом використовувалось/використовується українськими військовими. У зв'язку з цим позивачі, окрім компенсації за мобілізоване майно, заявляли ще вимоги про відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Додаткові позовні вимоги стали у справі №757/64569/16-ц тією підставою, що дозволила зосередити увагу тільки на позовних вимогах про відшкодування шкоди, завданої обстрілами, і просто обійти увагою позовну вимогу щодо компенсації за мобілізоване майно.

У справі 757/64415/17-ц Печерський районний суд м. Києва в ухвалі від 8 червня 2018 зазначив, що:

«З матеріалів позову вбачається, що позивачі по справі є власниками квартири в м. Мар'їнка Донецької обл., яка була мобілізована (примусово відчужена) під час проведення антитерористичної операції, і, відповідно, вони мають право на отримання компенсацій згідно Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану»».

Проте провадження було закрито на тій підставі, що спір про мобілізацію (примусове відчуження) майна відноситься до предметної юрисдикції адміністративного судочинства.

---

³ Примітка УІПЛ

Ситуацію змінила позиція Київського апеляційного суду, що в своїй постанові від 6 листопада 2018 вказав:

«Разом з тим, поза увагою місцевого суду залишилося те, що позивачі, посилаючись на спричинену майнову та моральну шкоду, внаслідок скоєння, як зазначено у позові, злочинів, заявили вимоги щодо стягнення компенсації за мобілізоване майно, стягнення майнової та моральної шкоди (а.с. 2-5).

Відтак, на переконання апеляційного суду, заявлений позивачами позов не є спором, що виник з приводу вилучення або примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, а є спором щодо стягнення компенсації та заподіяної шкоди.

Таким чином, з точки зору другої інстанції, місцевий суд в повній мірі зазначеного не врахував та передчасно і помилково прийшов до висновку, що справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства та про необхідність закриття провадження.».

Справа направлена для продовження розгляду до суду першої інстанції. Результати розгляду станом на цей час невідомі.

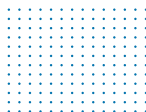
Не беручи до уваги, що дві справи з аналогічними позовними вимогами вже розглядаються Печерським районним судом м. Києва, суд третю справу № 757/27172/18-ц 11 червня 2018 року направив за підсудністю в Мар'їнський районний суд Донецької області. Результати розгляду навіть судом першої інстанції не відомі.

Водночас заслуговує уваги позиція Господарського суду Донецької області у справі № 905/60/18 за позовом ПрАТ «Автопідприємство «Укрбуд» про стягнення з ВЧ А0224 матеріальної шкоди у розмірі 202 144,17 грн.

В обґрунтування позовних вимог позивач посилається на те, що внаслідок ДТП, яка сталася за участю автобуса ЛІАЗ 5256, який належить позивачу, та бойової машини БТР-80 б/н 032, яка належить відповідачу та водія якої визнано винним у скоєнні ДТП, пошкоджено транспортний засіб позивача та завдано останньому матеріальну шкоду. Нормативно позовні вимоги обґрунтовані приписами статей 1166, 1172, 1187 ЦК України.

У відзиві на позовну заяву відповідач просив суд відмовити у задоволенні позову з посиланням на те, що обов'язок відшкодувати шкоду завдану позивачу внаслідок ДТП лежить на військовослужбовці, оскільки останній без дозволу командування та відповідних супровідних документів, самовільно прийняв та здійснював керування транспортним засобом.

Господарський суд враховував те, що до структури Збройних сил України входять військові частини, комплектування особовим складом яких забезпечується Міністерством Оборони України, як уповноваженим органом

управління, в т.ч. шляхом прийняття громадян України на військову службу за контрактом.

Як встановлено судом, станом на час ДТП бойова машина БТР бортовий номер 032 була закріплена за військовою частиною - польова пошта В4174 (військовою частиною А 0226) (перебувала на балансі), а військовослужбовець проходив військову службу за контрактом у військовій частині - польова пошта В4174 (військовій частині А 0226), перебував на посаді начальника розвідки помічника начальника штабу 3-го десантно штурмового батальйону військової частини, виконував обов'язки старшого колони військової частини – польова пошта В4174 (військової частини А 0226) та здійснював переміщення бойової машини БТР бортовий номер 032 відповідно до наказу командування військової частини – польова пошта В4174 (військової частини А 0226). Такі обставини підтверджені представниками відповідача та третьою особою у судових засіданнях.

З огляду на викладене, а також враховуючи приписи статей 1172, 1187 ЦК України, господарський суд дійшов висновку про те, що в даному випадку, особою, відповідальною за завданий збиток, є саме відповідач.

Ця позиція була підтримана Східним апеляційним господарським судом, постановою якого від 14.02.2019 рішення господарського суду Донецької області від 10.09.2018 у справі №905/60/18 залишено без змін.

Таким чином, навіть при відсутності судової практики з конкретного питання відшкодування шкоди за користування військовими майном цивільних осіб, можна передбачити, що з огляду на вказану правову позицію судів відповідальність нестиме командування військової частини, а не конкретний боєць ЗСУ.

РОЗДІЛ 4.

Врегулювання питання використання майна цивільних осіб під час конфліктів в міжнародному гуманітарному праві

Міжнародне гуманітарне право (МГП) – це сукупність міжнародно-правових норм та принципів, які регулюють захист жертв війни, а також обмежують методи та засоби ведення військових дій.

МГП в своїй сукупності відображають загальнолюдські норми моралі, які застосовуються під час збройних конфліктів як міжнародного, так й внутрішнього характеру.

МГП є нормами міжнародного права і, відповідно, зобов'язують у першу чергу держави забезпечити дотримання відповідних норм під час збройного конфлікту.

Основне завдання МГП - захист осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях, а також тих, які перестали брати в них участь у результаті хвороби, поранення або з будь-якої іншої причини, незалежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови або інших ознак.⁴

Для досягнення цієї мети найважливіші джерела МГП встановлюють низку обмежень та заборон для сторін, які здійснюють військові дії, містять перелік порушень, деякі з них становлять військові злочини. МГП встановлює систему норм, яких мають дотримуватись сторони як міжнародного збройного конфлікту, так й внутрішнього збройного конфлікту. Основними актами МГП є Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 року; Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб зі складу збройних сил, які потерпіли корабельну аварію на морі, від 12 серпня 1949 року; Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року; Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року та додаткові протоколи до них.

Для забезпечення поваги й захисту цивільного населення та цивільних об'єктів сторони, що перебувають у конфлікті, повинні завжди розрізняти цивільне населення й комбатантів, а також цивільні й воєнні об'єкти та відповідно спрямовувати свої дії тільки проти воєнних об'єктів.

---

⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17>

Крім визначення осіб, які підлягають захисту під час ведення військових дій, МГП визначає захищені **об'єкти**, які не підлягають знищенню або пошкодженню.

Відповідно до норм МГП необхідно вжити всіх можливих запобіжних заходів при визначенні того, чи є особа або об'єкт цивільними. **Цивільна особа** – це будь-яка особа, яка не входить до складу збройних сил та не є членом збройної групи. Цивільні особи користуються захистом, за винятком окремих випадків і періоду, коли вони беруть безпосередню участь у воєнних діях. У разі сумнівів щодо того, чи є особа цивільною, вона вважається цивільною. Цивільне населення складається із цивільних осіб. Наявність серед цивільного населення окремих людей, які не підпадають під визначення цивільних осіб, не позбавляє решту населення цивільного статусу і захисту, який надається МГП.

Цивільними об'єктами вважаються всі об'єкти, що не є військовими. Об'єкти, які зазвичай є цивільними, залежно від умов обстановки, можуть стати воєнними об'єктами. У разі сумнівів щодо використання цивільного об'єкта у воєнних цілях він вважається цивільним. Цивільні об'єкти не мають бути об'єктами нападу.

МГП забороняє знищувати, виводити або доводити до непридатності об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення. **Заборонено грабувати майно цивільного населення.**

Цивільні об'єкти та цивільні особи не повинні бути об'єктами нападу.

Атаки, які ймовірно можуть спричинити (...) шкоду цивільним об'єктам, не повинні бути надмірними по відношенню до очікуваної конкретної та безпосередньої воєнної переваги. Необхідно вжити всіх можливих запобіжних заходів для захисту підконтрольного цивільного населення та цивільних об'єктів від наслідків нападів.⁵

Сторони міжнародного збройного конфлікту також зобов'язані надавати захист таким категоріям осіб як тим, хто не бере безпосередньої участі у воєнних діях.

За порушення вказаних норм винні особи повинні нести відповідальність.

Необхідно також звернути увагу, що незаконне, беззмістовне і великомасштабне знищення і привласнення майна, яке не викликане військовою необхідністю, належать до серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, які тягнуть за собою право на відшкодування шкоди та компенсацію збитків.

Правова основа для такого права закріплена в Загальній Декларації з прав людини (ст.8), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (ст. 2), Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (ст. 6),

⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17>

Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання (ст. 14), Конвенції про права дитини (ст. 39); Гаазькій конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1907 (ст. 3); Додатковому протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 (ст.91); та Римському статуті Міжнародного кримінального суду (ст. 68 та 75).

Так, наприклад, відповідно до статті 91 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року сторона, що перебуває у конфлікті й порушує положення Конвенцій або цього Протоколу, повинна відшкодувати завдані збитки, якщо для цього є підстави. Вона несе відповідальність за всі дії, що вчиняються особами, які входять до складу її збройних сил. Крім того, обов'язок відшкодувати шкоду та компенсувати збитки, завдані порушенням норм МГП, міститься в нормах звичаєвого права МГП.

4.1. Принципи відшкодування шкоди та компенсації збитків за порушення норм МГП

У 2005 році Комісія з прав людини ООН при Управлінні Верховного комісара з прав людини прийняла «Основні принципи і керівні положення щодо права на правових захист та відшкодування шкоди для жертв серйозних порушень міжнародних норм в сфері прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права» (E/CN.4/RES/2005/35). Вони також були погоджені Генеральною Асамблеєю ООН у 2006 році (A/RES/60/147 від 26.03.2006 року).

Розроблені принципи не створюють нових міжнародних або національних правових зобов'язань. Вони визначають механізми, форми, процедури і методи реалізації наявних зобов'язань відповідно до норм міжнародного гуманітарного права та норм міжнародного права з прав людини.

У вказаному документі наголошується, що держави зобов'язані привести національне законодавство у відповідність до їх зобов'язань за міжнародним правом через а) включення міжнародних норм в сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права в національне законодавство, або застосовувати їх в межах своєї правової системи іншим чином; б) прийняття належних ефективних законодавчих та адміністративних процедур та інших відповідних заходів, які б забезпечували ефективний доступ до правосуддя без затримок; в) забезпечення адекватних, ефективних, швидких та належних засобів правового захисту, включаючи відшкодування шкоди; г) створення гарантій того, що національне законодавство забезпечує щонайменше такий самий рівень захисту жертв, який передбачено їх міжнародними зобов'язаннями.

Зобов'язання поважати, забезпечувати виконання та повагу до міжнародних норм в сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права включає, зокрема, обов'язок приймати відповідне законодавство та адміністративні заходи для попередження правопорушень; здійснювати ефективні, невідкладні, ретельні та безсторонні розслідування фактів порушень, а за наявності підстав вживати заходи для переслідування винних осіб у відповідності до національного або міжнародного права; надавати жертвам ефективні засоби правового захисту, включаючи відшкодування шкоди та компенсацію збитків.

Відповідно до встановлених принципів встановлені строки давності не повинні застосовуватись до грубих порушень міжнародних норм в сфері прав людини та до серйозних порушень МГП, які є злочинами відповідно до міжнародного права. Національні положення про строк давності для інших видів порушення, які не є злочинами відповідно до міжнародного права, включаючи строки давності для цивільних позовів та за іншими процедурами, не повинні бути невинувато обмежені.

Для цілей застосування вказаних принципів відшкодування шкоди жертвами порушень вважаються особи, які зазнали шкоду індивідуально або колективно, включаючи фізичну та моральну шкоду, психологічні страждання, матеріальні збитки або суттєве обмеження їх основоположних прав в результаті дій або бездіяльності, які є грубим порушенням міжнародних норм в сфері прав людини або серйозним порушенням норм МГП. У певних випадках та у відповідності із національним законодавством жертвою може вважатись член сім'ї або особа, яка була на утриманні прямої жертви, а також особи, яким було нанесено шкоду при втручанні з метою надання допомоги жертвам або попередження подальших порушень. Відповідна особа вважається жертвою незалежно від того, чи було встановлено, затримано, притягнуто до відповідальності особу, яка безпосередньо вчинила порушення.

Жертви вказаних порушень мають право на: рівноправний та ефективний доступ до правосуддя; адекватне, реальне і швидке відшкодування завданої шкоди/компенсації понесених збитків; доступ до відповідної інформації про порушення прав та механізми відшкодування шкоди.

Жертви повинні мати право рівного доступу до ефективних судових засобів правового захисту, як це передбачено міжнародним правом. Інші засоби захисту, які повинні мати в розпорядженні жертви, включають доступ до адміністративних та інших органів, а також механізмів, форм і процедур, які існують в національному законодавстві. З метою сприяння реалізації права на доступ до правосуддя держави повинні, зокрема, а) розповсюджувати державними та приватними каналами інформацію про всі доступні засоби правового захисту, які застосовуються у випадках грубих порушень міжнародних норм в сфері прав людини та серйозних порушень МГП; б)

вживати заходи для мінімізації незручностей для жертв та їх представників, належного захисту їх приватного життя та забезпечення захисту жертв та членів їх сімей від залякування та репресій під час судових проваджень та можливо проваджень в адміністративних органах; в) надавати допомогу жертвам, які вживають заходів для реалізації їх права на доступ до правосуддя. Крім можливості індивідуального звернення до суду, держави також повинні прагнути до забезпечення права на пред'явлення колективних позовів про відшкодування шкоди та отримання компенсації в установленому порядку.

У відповідності з національними законами та міжнародно-правовими зобов'язаннями держава має забезпечити відшкодування шкоди постраждалим від дій або бездіяльності, які можуть бути віднесені на сторону держави і які є грубими порушеннями міжнародних норм в сфері прав людини та серйозними порушеннями МГП.

Адекватне, реальне і швидке відшкодування шкоди має на меті сприяти досягненню справедливості шляхом відновлення жертви в її правах, порушених в результаті грубих порушень норм міжнародного права в сфері прав людини або серйозних порушень МГП. Відшкодування повинно бути співрозмірним ступеню тяжкості порушення та нанесеної шкоди.

У тих випадках, коли будь-яка фізична або юридична особа чи інший суб'єкт права несе відповідальність за відшкодування шкоди жертві, така сторона повинна відшкодувати шкоду жертві або компенсувати витрати державі, якщо держава вже відшкодувала шкоду жертві. Держави також повинні прагнути створити національні механізми для відшкодування шкоди та надання іншої допомоги жертвам у випадку, коли сторони, які відповідальні за шкоду, не мають можливості або не хочуть виконати свої зобов'язання.

Відносно позовів держави повинні забезпечити виконання рішень своїх національних судів про відшкодування шкоди, постановлених проти фізичних чи юридичних осіб, відповідальних за шкоду, а також вживати всіх заходів для виконання судових рішень інших держав про відшкодування шкоди у відповідності до національного законодавства та своїх міжнародно-правових зобов'язань. З цієї метою держави повинні передбачити в національних законах ефективну процедуру виконання таких судових рішень.

Відшкодування жертвам серйозних порушень міжнародних норм в сфері прав людини і серйозних порушень МГП може включати наступні форми: реституцію, компенсацію, реабілітацію, сатисфакцію та гарантії неповторення (non-repetition).

Реституція спрямована на відновлення стану постраждалих, в якому вони перебували до порушення, наприклад, відновлення свободи, користування правами людини, ідентичності (identity), сімейного життя та громадськості, повернення на попереднє місце проживання, відновлення місця праці і повернення майна.

Компенсацію слід надавати за будь-яку шкоду, яка піддається економічній оцінці, вона також має бути співмірною серйозності порушення в кожному індивідуальному випадку серйозного порушення. Відшкодування або компенсація повинна бути забезпечена відповідно до економічної оцінки збитків. Відшкодуванню/компенсації можуть підлягати:

- фізична або психологічна травма;
- втрачені можливості, в тому числі можливості працевлаштування, освіти та отримання соціальних пільг;
- матеріальна шкода та втрачена вигода, включаючи втрату можливого заробітку;
- моральна шкода;
- витрати на правову та експертну допомогу, ліки та медичне обслуговування, а також на послуги психологічних та соціальних служб.

Сатисфакція може включати:

- ефективні заходи, направлені на припинення триваючого порушення;
- перевірку фактів та повне публічне оприлюднення правди за умов, що таке оприлюднення не становитиме додаткової шкоди або не містить ризику для безпеки та інтересів жертв, їх родичів, свідків або осіб, які здійснювали втручання з метою надання допомоги жертвам або попередження подальших порушень;
- офіційна заява або судові рішення про відновлення гідності, репутації та прав жертв або осіб, пов'язаних з жертвою;
- принесення публічних вибачень, включаючи визнання фактів та відповідальності;
- судові та адміністративні санкції відносно осіб, які відповідальні за порушення;
- включення точної інформації про вчинені порушення в навчальні програми з міжнародного права в сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права на всіх рівнях.

Гарантія неповторення включає ефективне управління військовими силами та силами безпеки, зміцнення незалежності судової системи, захист правозахисників та інших фахівців, які працюють з жертвами (юристи, медики, фахівці зі сфери охорони здоров'я) та тих, які працюють в засобах масової інформації, безперервна освіта з питань прав людини та заохочення до дотримання кодексів поведінки державними службовцями, поширення механізмів попередження та контроль соціальних конфліктів та постанов, виправлень та реформ законів.⁶

⁶ <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/Perehidne-pravosuddya-kontseptsiya.pdf>

Держави також повинні розробити механізми інформування широких верств населення та жертв грубих порушень міжнародних норм в сфері прав людини та МГП про права та засоби правового захисту, які передбачені вказаними принципами, а також про всі наявні юридичні, медичні, психологічні, соціальні та адміністративні послуги, право на доступ до яких вони мають. Крім того, жертви та їх представники мають право отримувати інформацію про причини, які призвели до їх статусу жертв, та знати правду про порушення.

Відповідно, в міжнародних принципах вказується на необхідність включати в національне законодавство положення, які забороняють відповідні дії, і карати за них, навчати посадових осіб в сфері безпеки або в судовій сфері, забезпечувати жертвам доступ до інформації, захищати жертв від переслідування, гарантувати неповторення відповідних дій або практик, а також прийняти правила та процедури для компенсації нанесеної шкоди.

За загальним правилом обов'язок відшкодування шкоди за порушення норм МГП виникає автоматично. Найбільш характерними для МГП є реституція, тобто повернення незаконно вилученого майна та відшкодування шкоди. Визнання обов'язку відшкодування шкоди нерідко можна знайти в угодах між конфліктуючими сторонами, які укладено після закінчення військових дій.

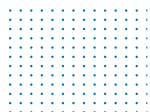
Для визначення суми компенсації та розгляду претензій можуть встановлюватись спеціальні комісії. Так, наприклад, у мировій угоді між Єфіопією та Еритреєю, укладеній у 2000 році, було передбачено створення нейтральної Комісії по розгляду взаємних претензій, якій було доручено врегулювати всі претензії двох урядів, а також приватних осіб в контексті шкоди, пов'язаної з конфліктом та нанесеної в результаті порушення міжнародного гуманітарного права та інших положень міжнародного права. Ця Комісія стала виключенням з загальної практики, оскільки їй було доручено присудження компенсації за порушення міжнародного гуманітарного права.

Дослідники питання відшкодування шкоди за вчинення порушення МГП відмічають, що обов'язок відшкодування шкоди виникає при будь-яких порушеннях міжнародного права, а не тільки при серйозних порушеннях, які передбачають індивідуальну кримінальну відповідальність.

Дослідники відмічають, що хоча право на отримання відшкодування приватними особами є очевидним і безспірним, коли останні намагаються реалізувати це право безпосередньо в національних судах, виникають проблеми. Ці проблеми пов'язані з тим, що згідно з традиційною точкою зору лише держави є суб'єктами міжнародного права, які мають повні права та обов'язки.

4.2. Спеціалізовані трибунали та фонди

Протягом тривалого часу тільки національні суди мали юрисдикцію в питанні переслідування винних осіб та надання відшкодування. З огляду на те,

що часто в серйозних порушеннях прав винні держави, Організація Об'єднаних Націй сприяла створенню ad hoc механізмів, такі як комісії правди та примирення та міжнародні компенсаційні фонди. Існують два фонди такого типу: Фонд добровільних внесків ООН для допомоги жертвам катувань, створений у 1981 році, та Фонд добровільних внесків стосовно сучасних форм рабства, створений у 1991 році. Ці Фонди поповнюються в основному за рахунок добровільних внесків.

У Статутах двох спеціальних міжнародних трибуналів по колишній Югославії та Руанді жодної системи відшкодування шкоди жертвам передбачено не було. Однак, у Римському статуті Міжнародного кримінального суду, прийнятого в 1998 році, що набув чинності 1 липня 2002 року, передбачається можливість відшкодування шкоди жертвам військових злочинів, злочинів проти людяності і геноциду, а також створення Цільового фонду в інтересах потерпілих та їх сімей.

У статті 75 Статуту Міжнародного кримінального суду встановлюється, що «Суд встановлює принципи, що стосуються відшкодування шкоди потерпілим або відносно потерпілих, включаючи реституцію, компенсацію та реабілітацію. На цій основі Суд у відповідь на отриману вимогу або у виключних випадках за своєю ініціативою може встановити у своєму рішенні обсяг та розмір будь-яких збитків або шкоди, які були завдані потерпілим. Суд може постановити рішення безпосередньо відносно засудженого про виплату шкоди потерпілим або відносно потерпілих в належній формі, включаючи реституцію, компенсацію або реабілітацію. У відповідних випадках Суд може постановити рішення про виплату сум компенсації до Цільового фонду, який передбачено Римським статутом. Приймаючи рішення про виплату компенсації збитків або відшкодування шкоди, Суд може запитувати та приймати до уваги подання від засудженого, потерпілих та інших зацікавлених осіб або зацікавлених держав.

Цільовий фонд, створений у відповідності до вказаного положення Римського статуту, не знаходиться під безпосереднім контролем Суду та суддів. Він поповнюється за рахунок добровільних внесків держав-членів, міжнародних організацій, окремих осіб, а також за рахунок інших засобів, асигнованих Асамблеєю держав-учасників. Він також може отримати засоби, отримані від сплати штрафів і продажу майна, конфіскованого в обвинувачених за рішенням Суду.

Теоретично компенсація може бути присуджена індивідуально окремій особі або колективно. Вона може бути стягнута з засудженого безпосередньо або оплачена Фондом, якщо засуджена особа неспроможна її виплатити. Компенсація може бути виплачена безпосередньо потерпілим або через міжнародні чи національні організації, які є повіреними Фонду. Водночас Міжнародний кримінальний суд не може зобов'язати державу оплатити шкоду, завдану жертвам серйозними порушеннями, які були вчинені цими державами

або його посадовими особами. Суд діє тільки в межах індивідуальної кримінальної відповідальності правопорушників і не має компетенції притягувати держави до відповідальності.

У рішенні Міжнародного кримінального суду ICC-01/04-01/06 щодо Томаса Лубанги Дьило Суд підтримав тенденцію колективного, а не індивідуального відшкодування шкоди з метою уникнення дискримінації та стигматизації жертв порушень. У цьому рішенні Суд встановив наступні принципи:

- право на відшкодування є основоположним правом людини;
- у відносинах з потерпілими слід виходити з принципу справедливості і рівноправності, незалежно від його участі або не участі у процесі. Слід брати до уваги потреби всіх потерпілих, особливо дітей, осіб похилого віку, інвалідів і жертв сексуального та гендерного насильства. З потерпілими слід поводитись гуманно та з повагою до їх гідності, права людини на безпеку та благополуччя. *Виплата компенсації повинна здійснюватися без дискримінації відносно віку, етнічного походження або статі. Відшкодування не має призвести до стигматизації потерпілих або їх дискримінації з боку їх сімей або громад;*
- відшкодування може присуджуватись безпосереднім або небезпосереднім потерпілим, включаючи членів сімей безпосередніх потерпілих, а також й юридичним особам;
- відшкодування має бути доступне всім потерпілим з урахуванням гендерного підходу.

4.3. Національний рівень

На національному рівні одним із документів, який імплементує МГП в національне законодавство, є Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністерства оборони України від 23 березня.2017 року № 164 «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України». Заслужує на увагу те, що дана інструкція була затверджена т.в.о. Міністра закордонних справ України, в.о. Міністра охорони здоров'я України та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини. Дія цієї Інструкції поширюється на Збройні Сили України, Державну спеціальну службу транспорту та Національну гвардію України під час виконання ними завдань із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії.

Вказана Інструкція імплементувала норми МГП щодо принципів та зобов'язуючих правил діяльності командувачів (командирів, начальників) щодо підготовки командувань, з'єднань, військових частин і підрозділів до

виконання визначених їм завдань та управління ними в ході воєнних дій. Така діяльність повинна здійснюватись із урахуванням наступних принципів МГП:

- принцип законності полягає в суворому і точному дотриманні усіма органами військового командування, військовослужбовцями та працівниками Збройних Сил України норм МГП;
- принцип обмеження полягає у тому, що право сторін, які знаходяться у збройному конфлікті, щодо вибору методів і способів ведення війни не є необмеженим;
- принцип розрізнення полягає у здійсненні в ході підготовки та ведення воєнних дій чіткого розмежування між цивільними особами і комбатантами, між цивільними та військовими об'єктами з метою забезпечення захисту цивільного населення і цивільних об'єктів від наслідків воєнних дій та зосередження дій військ (сил) тільки проти військових об'єктів противника;
- принцип співмірності полягає в тому, що сторони, які воюють, у ході ведення воєнних дій не повинні завдавати шкоди цивільним об'єктам та спричиняти втрати серед цивільного населення, які будуть надмірними для досягнення достатньої чисельної переваги над противником.
- принцип гуманності полягає у прояві поваги та забезпеченні захисту людей, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях, включаючи осіб зі складу збройних сил противника, що склали зброю чи припинили участь у воєнних діях внаслідок поранення, хвороби або з будь-якої іншої причини;
- принцип військової необхідності полягає в тому, що, по-перше, вид і ступінь сили, що застосовується, мають бути дійсно необхідними для досягнення законної військової мети, по-друге, таке застосування не забороняється нормами МГП. Загальна визнана мета ведення бойових дій полягає у досягненні поразки супротивника із мінімальними витратами часу, життя і фізичних ресурсів як з боку атакуючої сторони, так і з боку атакованої сторони.

Крім того, відступи від діючих норм, обґрунтовані військовою необхідністю, допустимі тільки у випадку, якщо сама норма це передбачає. При цьому самою нормою може передбачатися більш високий ступінь військової необхідності (такий як імперативний, нагальний, абсолютний або неминучий).

Крім вказаних принципів необхідно завжди пам'ятати, що серед основних принципів міжнародного права прав людини є право на захист від незаконного втручання в особисте і сімейне життя, посягання на недоторканність житла.

МГП передбачає індивідуальну відповідальність фізичних осіб і зобов'язує держави, які беруть участь у збройному конфлікті, вживати заходів щодо припинення будь-яких порушень його вимог.

Військовослужбовці та працівники Збройних Сил України за порушення норм МГП можуть бути притягнуті як до дисциплінарної, так і до кримінальної відповідальності. Відповідальність військовослужбовців (громадян) України за злочини, пов'язані з порушенням норм МГП, передбачена у Розділі XIX Кримінального кодексу України.

За порушення норм МГП, які не передбачають притягнення до кримінальної відповідальності, військовослужбовці несуть дисциплінарну відповідальність відповідно до вимог статутів Збройних Сил України та нормативно-правових актів України, що передбачають матеріальну відповідальність. Той факт, що порушення права збройних конфліктів було вчинено підлеглою особою, не звільняє її начальників від дисциплінарної чи кримінальної відповідальності, якщо вони мали в своєму розпорядженні інформацію щодо намірів підлеглого і не вжили всіх можливих запобіжних заходів щодо відвернення порушень, а також якщо, маючи інформацію про вже скоєний злочин, не вжили заходів щодо притягнення до відповідальності винних.

Для забезпечення дотримання вказаних норм МГП також передбачає організаційні вимоги щодо ведення військових дій. Так, наприклад, здійснюючи управління командуваннями, з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами у ході виконання поставленого завдання, командувач (командир, начальник) повинен вжити всіх можливих запобіжних заходів, щоб уникнути випадкових втрат серед цивільного населення, а також збитків цивільних об'єктів, у крайньому разі звести їх до мінімуму; перед реалізацією завдання здійснюється оцінка обстановки з урахуванням отриманого завдання, наявних розвідувальних відомостей, необхідних запобіжних заходів, передбачених МГП, та принципу військової необхідності; повинен прийматись такий варіант рішення, який забезпечить виконання поставленого завдання і створить найменшу небезпеку для осіб і об'єктів, що знаходяться під захистом МГП; під час проведення воєнних операцій мають вживатися заходи щодо захисту цивільного населення, цивільних осіб і цивільних об'єктів.

РОЗДІЛ 5.

Право власності і позитивні обов'язки держави в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

Згідно з частиною другою статті 9 Конституції України Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Європейська конвенція, Конвенція) і протоколи до неї є частиною національного законодавства як чинний міжнародний договір, згода на обов'язковість якого надана парламентом України.

Приєднання України до Європейської конвенції означає, що наша держава взяла на себе зобов'язання гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, передбачені цією Конвенцією та протоколами до неї.

Крім того, стаття 17 Закону України № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» передбачає застосування судами України Конвенції та практики ЄСПЛ як джерела права.

Власне, Конвенція є міжнародним договором, метою якого було запобігти тим порушенням прав людини, які відбувались під час Другої світової війни, а також стати превенцією і інших порушень прав людини в майбутньому, але з огляду на тему даного дослідження нас цікавитиме в першу чергу питання захисту права власності, зокрема:

Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції

Право на мирне володіння своїм майном

Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

Стаття перша Першого протоколу до Конвенції гарантує право на «мирне володіння своїм майном» – зазвичай, це право називають **правом власності**. Як зазначив Суд у справі **«Маркс проти Бельгії»** (*Marckx v. Belgium*) від 13 червня 1979 року, заява № 6833/74, пункт 63: *«Визнаючи, що кожен має право мирно володіти своїм майном, стаття 1 Першого протоколу, по суті, гарантує право власності»*.

При цьому необхідно розуміти, що Конвенція є міжнародним договором, а тому поняття «майна» або «власності» може відрізнятись в різних державах – сторонах Конвенції, тому, відповідно, в Конвенції це поняття має автономне тлумачення.

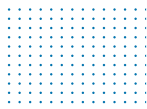
З самого тексту статті впливає декілька основних тез щодо захисту права на мирне володіння своїм майном: по-перше, це право стосується кожної фізичної або юридичної особи незалежно від громадянства чи наявності повноважень на здійснення державної влади; по-друге, вказана стаття є єдиною в Конвенції, яка прямо передбачає захист права юридичної особи; по-третє, вказана стаття передбачає не тільки право мирно володіти, але й право власності в його традиційному розумінні. Крім того, не можна не згадати ще один принцип застосування права на мирне володіння своїм майном – стаття 1 Першого протоколу до Конвенції надає захист існуючому майну та законним сподіванням на отримання майна, але Конвенція не захищає майбутні права.

Основні вимоги стосовно застосування статті 1 Першого Протоколу щодо захисту права власності Європейським судом з прав людини вперше наведено у рішенні «*Спорронг і Лоннрот проти Швеції*» (*Sporrong and Lonroth v. Sweden*) рішення від 23 вересня 1982 року, серія А, № 52, пункт 61), згідно якого Суд зазначив, що стаття 1 Першого Протоколу містить **три окремі норми**. Перша норма, яка має загальний характер, проголошує принцип мирного володіння майном; друга норма стосується випадків позбавлення майна і підпорядковує його певним умовам — вона міститься в другому реченні частини першої. Третя норма визнає, що держави мають право, зокрема, контролювати використання майна, відповідно до загальних інтересів, шляхом запровадження законів, які вони вважають необхідними для забезпечення такої мети; ця норма міститься в частині другій. Перед тим як з'ясувати, чи було дотримано першу норму, Суд повинен встановити застосовність у цій справі решти двох норм.

При цьому, у своїй практиці Європейський суд неодноразово звертає увагу на те, що ці три норми не є окремими, вони пов'язані між собою. Друга та третя частини стосуються певних випадків втручання у право на мирне володіння майном, і отже, повинні тлумачитися відповідно до закріпленого в першій нормі загального принципу (див., серед багатьох інших джерел, рішення у справі «*Broniowski проти Польщі*» [ВП], № 31443/96, пункт 134, ЄСПЛ 2004-V).

З огляду на тему, якій присвячено це дослідження, одною із дуже цікавих справ, що розглядав Європейський суд, є справа «*Папаміхалопулос та інші проти Греції*» («*Papamichalopoulos and Others v. Greece*», заява № 14556/89, від 24 червня 1993 року).

В 1967 році згідно із законом, прийнятим військовим Урядом Греції того часу, Військово-морський флот заволодів великою площею земель, яка включала землю, що належала на праві приватної власності заявникам; на

цій землі було створено військово-морську базу та курорт для офіцерів та їх сімей.

З того часу заявники не мали змоги ані скористатися своїм майном, ані продати, заповідати, заставити або подарувати його; одному із заявників - пану Петросу Папаміхалопулосу – вдалось отримати остаточне рішення суду щодо зобов'язання ВМС повернути йому земельну ділянку, але навіть йому було відмовлено у доступі до майна.

Після відновлення демократії держава шукала спосіб відшкодувати шкоду, заподіяну заявникам. Так, у 1980 році було прийнято рішення якщо не повертати землю, то принаймні обміняти її на іншу, що має однакову цінність, було навіть прийнято відповідний закон, але спроби виділення землі на заміну виявилися невдалими протягом багатьох років. При цьому необхідно взяти до уваги, що заявники не втратили право власності як таке – право власності на спірні землі не переходило до ВМС, йшлося лише про право користування.

Суд дійшов до висновку, що втрата будь-якої можливості розпоряджатися спірною землею поруч із тривалими невдалими спробами виправити ситуацію, яка оскаржується, мала серйозні наслідки для заявників та призвела до de facto експропріації їх майна у спосіб, несумісний з їхнім правом на мирне користування своїм майном (пункт 45 рішення).

Таким чином, з огляду на мету Конвенції «захищати права, які є «практичними та ефективними»» (пункт 42 рішення), Суд дійшов висновку, що тривала відсутність доступу до майна та відсутність можливості користуватись своїм майном призводить до фактичної експропріації майна, а також становить порушення статті 1 Першого протоколу.

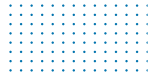
Аналогічного висновку Суд дійшов і при розгляді справи «*Loizidou проти Туреччини*» («*Loizidou v. Turkey*», заява № 15318/89, від 18 грудня 1996 року). Заявниця в цій справі володіла декількома земельними ділянками на території, яка була захоплена представниками так званої «Турецької республіки Північного Кіпру», і з 1974 року у зв'язку з окупацією та подальшою присутністю турецьких військ на території відповідної частини Кіпру її не допускали до згаданої власності.

Суд дійшов висновку, що «внаслідок відмови заявниці у доступі до земель, починаючи з 1974 року вона фактично втратила повний контроль над своїм майном, а також будь-яку можливість використовувати та володіти ним. Отже, тривалу відмову в доступі необхідно розглядати як втручання в її права, передбачені статтею 1 Протоколу № 1» (пункт 63 рішення).

Неодноразово Європейський суд стикався із проблемою реалізації права на мирне володіння своїм майном під час конфліктів.

Так, одним з дуже цікавих з точки зору мирного володіння своїм майном під час конфлікту і обов'язків держави є рішення Великої Палати

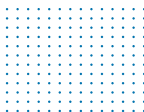
Європейського суду у справі «Саргсян проти Азербайджану» («*Sargsyan v. Azerbaijan*»), № 40167/06, від 16 червня 2015 року).

Факти в цій справі можна узагальнити таким чином: заявник, етнічний вірменин, протягом багатьох років проживав в селищі Гулістан Шаумянівського району Азербайджанської РСР, що межує із Нагорним Карабахом, областю, в якій триває азербайджано-вірменський конфлікт. За свідченнями заявника, в Гулістані на ім'я заявника були зареєстровані двоповерховий будинок з надвірними будівлями, а також земельна ділянка. У червні 1992 року війська Азербайджану здійснили атаку безпосередньо на село Гулістан. З 12 до 13 червня 1992 року село зазнало потужного бомбардування. Жителі села, серед яких був заявник та члени його сім'ї, покинули село, побоюючись за своє життя. В результаті заявник разом з родиною втік до Вірменії, де отримав статус біженця.

В своїй заяві до Європейського суду заявник скаржився, що відмова йому у праві повернутися до села Гулістан, а також мати доступ до свого майна, контролювати його, користуватися і володіти ним або отримати відшкодування за його втрату становить триваюче порушення статті 1 Першого протоколу.

Аналізуючи вказані обставини в цій справі, Європейський суд зазначив: «219. Основна мета статті 1 Першого протоколу – це захист особи від свавільного втручання з боку держави в її право на мирне володіння своїм майном. Водночас згідно зі статтею 1 Конвенції кожна Договірна держава «гарантує кожному, хто перебуває під [її] юрисдикцією, права та свободи, визначені в (...) [Конвенції]». Дотримання цього загального обов'язку може включати виконання позитивних зобов'язань, що випливають з необхідності забезпечення ефективного здійснення прав, гарантованих Конвенцією. У контексті статті 1 Першого протоколу ці позитивні зобов'язання можуть вимагати від держави вжити заходів, необхідних для захисту права власності (див. згадане вище рішення у справі «*Broniowski проти Польщі*», пункт 143; рішення у справі «*Совтрансавто-Холдинг проти України*)» (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*), № 48553/99, пункт 96, ЄСПЛ 2002-VII).

220. Проте межі між позитивними і негативними зобов'язаннями держави за статтею 1 Першого протоколу точно визначити неможливо. Застосовувані принципи є, тим не менш, схожими. Незалежно від того, чи справа аналізується з точки зору позитивного зобов'язання держави, чи з точки зору втручання з боку органу державної влади, яке має бути обґрунтованим, застосовувані при цьому критерії, по суті не відрізняються один від одного. В обох контекстах слід урахувати необхідність забезпечення справедливого балансу між конкуруючими інтересами відповідної особи і суспільства в цілому. Необхідно зважити й на те, що цілі, згадані в цьому положенні можуть мати певне значення при визначенні того, чи забезпечено баланс між вимогами відповідних суспільних інтересів і основоположним правом заявника на

власність. В обох контекстах держава користується певним полем розсуду при визначенні заходів, які необхідно вжити для забезпечення дотримання Конвенції (див. згадане вище рішення у справі «*Broniowski проти Польщі*», пункт 144)».

Суд дійшов висновку, що справа заявника порушує два питання: по-перше, чи зобов'язаний Уряд-відповідач надати йому доступ до свого будинку і земельної ділянки в Гулістані і, по-друге, чи зобов'язаний він вжити якихось інших заходів для захисту права власності заявника на майно та/або надати йому відшкодування за втрату можливості користуватися ним.

Уряд держави-відповідача послався на нестабільну безпекову ситуацію, пояснюючи неможливість для заявника повернутись до свого будинку і земельної ділянки, з чим погодився і Європейський суд: «Наразі було б нереально очікувати від Уряду Азербайджану забезпечення для заявника доступу до його майна в селі Гулістан або відновлення його володіння своїм майном, не враховуючи той факт, що це село знаходиться в нестабільній у військовому відношенні зоні» (пункт 233).

Щодо другого питання Уряд Азербайджану стверджував, що участь в мирних переговорах по врегулюванню нагорно-карабахського питання є достатніми заходами по відновленню майнових прав заявника.

Крім того, оскільки заявник виїхав за межі Азербайджану, у держави-відповідача майже немає можливості надати йому якусь допомогу.

Європейський суд не погодився із таким підходом, зазначивши, що участь Уряду Азербайджану в мирних переговорах є дуже важливою, але цей процес триває занадто довго. Та й, власне, сама лише участь Уряду в мирних переговорах не звільняє його від обов'язку приймати і інші заходи для захисту прав заявника. Суд погодився із тим, що Уряд зіштовхнувся із великою проблемою у вигляді значної кількості внутрішньо переміщених осіб, але, тим не менше, дійшов висновку, «що неможливість для заявника мати доступ до свого майна в Гулістані без вжиття державою альтернативних заходів з відновлення його майнових прав або з надання йому відшкодування за втрату можливості здійснювати ці права становила й далі становить для нього надмірний тягар» (пункт 241).

Аналогічного висновку Велика Палата Європейського суду дійшла і в справі «*Чірагов та інші проти Вірменії*» (*Chiragov and Others v. Armenia*, заява № 13216/05, від 16 червня 2015 року). Заявники в цій справі стверджували, зокрема, що вони були позбавлені можливості повернутися в Лачинський район на території, окупованій Вірменією, що вони не могли користуватися своїм майном та житлом, які були там розташовані, і що вони не отримали жодної компенсації своїх втрат.

Обставини цієї справи обтяжувались й тим, що заявники не мали доступу до будь-яких юридичних засобів, за допомогою яких вони могли б отримати

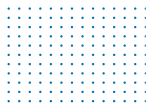

компенсацію за втрату майна або – що ще важливіше в контексті справи – за допомогою яких вони могли б отримати фізичний доступ до місць їхнього колишнього проживання і, таким чином, до майна і домівок, які вони залишили.

Як і в попередній справі «*Sarçyan проти Азербайджану*», цитованій вище, Європейський суд чітко вказав, як саме держава може вирішити проблему із забезпеченням права на мирне володіння своїм майном в умовах триваючого конфлікту: «На поточному етапі та до досягнення комплексного мирного врегулювання видається особливо важливим створити механізм подання майнових вимог, який повинен бути легко доступним та включати процедури, що передбачають гнучкий стандарт доведення та дозволяють заявниками та іншим особам у схожій ситуації відновити свої майнові права і отримати компенсацію за втрату можливості користування ними» (пункт 199).

З точки зору мети цього дослідження варто також приділити увагу рішенням Європейського суду у справі «*Гюльмаммадова проти Азербайджану*» (*Gulmammadova v. Azerbaijan*, заява № 38798/07, від 22 квітня 2010 року). Заявниця в цій справі отримала ордер на квартиру, яка розташована в новобудові, і мала намір вселитися в неї, але з'ясувала, що у вказаній квартирі вже проживає родина, яка мала статус внутрішньо переміщеної особи внаслідок конфлікту між Азербайджаном та Вірменією за Нагірний Карабах. Не зважаючи на численні вимоги, родина переселенців відмовилась звільнити квартиру, посилаючись на те, що їм немає куди йти і де жити. Заявниця звернулась до суду, вимагаючи усунути перешкоди у користуванні помешканням. Суд прийняв рішення на користь заявниці, проте родина переселенців відмовилась залишати квартиру. Заявниця намагалась оскаржити бездіяльність виконавців, які мали виконати остаточне рішення суду, а також отримати компенсацію за використання її житла, але марно. Через дев'ять років родина переселенців звернулась до суду з клопотанням про відкладення виконання рішення суду, мотивуючи це тим, що не має іншого жила, крім вказаної квартири. Вказане клопотання було задоволено судом і надано відстрочку виконання рішення суду до моменту, доки родина переселенців не зможе переїхати до квартири в новобудові, нещодавно побудованій для ВПО. І хоча Апеляційний суд скасував вказане рішення суду і направив справу на новий розгляд в суд першої інстанції, на момент розгляду справи в Європейському суді з прав людини розгляд цього клопотання ще тривав.

Зрозуміло, що перше питання, яке постало перед Європейським судом, це було питання тривалості виконання остаточного рішення суду і наявність ефективного засобу захисту в зв'язку із такою тривалістю виконання. Прогнозовано Європейський суд встановив порушення статті 6 Конвенції, яка гарантує право на справедливий судовий розгляд, та статті 13 Конвенції (право на ефективний засіб захисту).

Але в контексті питання, що розглядається, більш цікавою є правова позиція Європейського суду щодо наявності порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

Європейський суд визнав той факт, що органи державної влади зіткнулися зі складнощами у виконанні рішення на користь заявниці: «Зокрема, ця ситуація, що склалася, потребує збалансування права заявниці на мирне володіння її майном, що захищено статтею 1 Першого протоколу Конвенції, і права ВПО на отримання житлового приміщення. Іншими словами, органи державної влади повинні були, з одного боку, захистити права заявниці на майно, а з іншого – поважати права ВПО. У таких ситуаціях державі-відповідачу необхідно надавати ширшу свободу розсуду (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «*Радановіч проти Хорватії (Radanović v. Croatia)*», № 9056/02, пункт 49, від 21 грудня 2006 року). Проте застосування цього розсуду державою не повинно призводити до наслідків, що суперечать стандартам Конвенції (див. рішення у справі «*Броньовські проти Польщі (Broniowski v. Poland)*» [ВП], № 31443/96, пункт 182, ЄСПЛ 2004-V)» (пункт 46).

Відповідно, з точки зору Європейського суду, ситуація, що склалася, потребує справедливого розподілу соціального та фінансового тягаря, який не може бути покладений на особу, навіть з огляду на важливість цього питання для суспільства в цілому.

Встановивши в цій справі порушення права заявниці на мирне володіння своїм майном, Європейський суд вказав таке: «Суд вважає, що за умов відсутності будь-якої компенсації заявниці за те, що вона несла цей тягар, органи влади не спромоглися забезпечити справедливий баланс між загальним інтересом суспільства у наданні ВПО тимчасового житла і захистом прав заявниці на її мирне володіння своїм майном» (пункт 49).

Така позиція Європейського суду в справі щодо пошуку справедливого балансу між інтересами соціальної групи внутрішньо переміщених осіб та конкретної особи може бути екстрапольована й на те питання, якому присвячено вказане дослідження: чи має особа – власник майна нести самостійно фінансовий тягар, що виникає в зв'язку із використанням його майна військовими під час конфлікту.

Абсолютно чітку відповідь на вказане питання можна знайти в ще одному рішенні Європейського суду в справі «*Хамідов проти Російської Федерації*» (Khamidov v. Russia, заява № 72118/01, від 15 листопада 2007 року).

Заявник та його брат володіли земельною ділянкою в чеченському селі, на цій ділянці знаходились їх будинки та вівся сімейний бізнес. В жовтні 1999 року російський уряд почав проведення контртерористичної операції в Чеченській республіці. Побоюючись можливих силових заходів, заявник та його родичі залишили село. В цей час їх маєток був зайнятий силами міліцейських підрозділів, які відмовились звільнити приміщення, коли заявник та його

родичі спробували повернутись додому. Заявник та родина були змушені провести зиму в палатках в таборі біженців з неприйнятними умовами для життя, в результаті чого малолітній племінник заявника захворів на пневмонію і помер. Після того, як в Чечні знову стали функціонувати судові органи, заявник звернувся до суду з вимогою про виселення міліціонерів. Однак, навіть при тому, що рішення суду, яким було визнано необхідність виселення міліцейських підрозділів із помешкань заявника та його брата, набуло статусу остаточного, воно не виконувалось ще майже півтора роки, а вимоги заявника щодо компенсації використання міліцейськими підрозділами його майна були відхилені як необґрунтовані. Так само були відхилені і скарги заявника щодо відшкодування Міністерством внутрішніх справ тої шкоди, яка була нанесена його майну. Зокрема, національні суди дійшли висновку, що доказів того, що шкода майну заявника була нанесена саме підрозділами міліції, надано не було.

Суд прийняв до уваги, що між сторонами є згода щодо того, що права заявника були порушені у частині, яка стосувалась зайняття міліцейськими підрозділами його майна та невиконання остаточного судового рішення стосовно необхідності звільнення маєтку заявника. В частині шкоди, нанесеної маєтку заявника, Європейський суд дійшов висновку, «що в ситуації, коли держава використовує нерухоме майно фізичної особи протягом певного періоду часу, як, наприклад, у цьому випадку, саме держава повинна вжити відповідних заходів для підтвердження стану цієї нерухомості до зайняття та відзвітувати про її стан після її звільнення» (пункт 136 рішення).

Аналізуючи обставини цієї справи, Суд застосував трискладовий тест, встановивши, що відбулось втручання в майнові права заявника, але таке втручання може бути виправданим у випадку, якщо таке втручання є «законним», тобто має відповідні підстави, передбачені національним законодавством, має визначену мету, а також є необхідним у демократичному суспільстві.

При цьому, проводячи аналіз національного законодавства, яке б дозволило використання приватної власності цивільної особи з метою проведення антитерористичної операції, Суд дійшов висновку, що принаймні в один період втручання не було передбачено національним законодавством, оскільки норми чинного закону Росії про боротьбу з тероризмом містили норми, згідно з якими представники держави мали широкі повноваження в зоні проведення антитерористичної операції, однак законодавчі норми, які стосуються цього, не достатньо чітко визначили сферу дії цих повноважень та спосіб їх здійснення, щоб забезпечити особі адекватний захист від свавілля. З огляду на це Суд вирішив, «що зазначені правові положення, сформульовані у невизначених та загальних термінах, не можуть слугувати достатньою правовою підставою для такого різкого втручання, як зайняття протягом тривалого часу житла та власності особи» (пункт 143 рішення).

Крім того, враховуючи те, що суди в Чеченській республіці не працювали протягом тривалого часу, заявник був позбавлений можливості подати скаргу на дії міліцейських підрозділів, а держава навіть не намагалась врегулювати цю проблему шляхом наділення судів на інших територіях повноваженнями розглядати справи щодо цього регіону, в результаті це стало також підставою для констатації Європейським судом порушення статей 6 та 13 Конвенції.

Висновки і пропозиції щодо внесення змін в законодавство України

З огляду на вказане можна стверджувати, що протягом багатьох років проведення АТО/ООС нерухоме майно цивільних осіб використовується представниками Збройних Сил України у військових цілях. Однак, протягом всіх цих років держава так й не змогла вирішити питання щодо компенсації використання вказаного майна їх законним власником.

Розуміючи, що використання майна приватних осіб з військовими цілями в умовах, в яких наразі знаходиться Україна, є вимушеним і необхідним заходом, необхідно усвідомлювати, що він становить втручання у право на мирне володіння майном. Відповідно, держава має створити механізм, який би забезпечував справедливий баланс між публічним інтересом забезпечення ведення військових дій ефективно та приватним інтересом на захист майна, враховуючи, що право на власність є конституційним правом (стаття 41 Конституції України).

Для врегулювання питання ефективного порядку компенсації фізичним особам за використання їх майна у військових цілях, а саме для дислокації військовослужбовців, вбачається необхідним вирішення наступних питань:

1. Порядок встановлення факту дислокації військовослужбовців в приватному домоволодінні фізичних осіб. Враховуючи те, що мова іде про житлові будинки, які є покинутими їх власниками в зв'язку з ризиками, пов'язаними зі збройним конфліктом, встановлення факту використання домоволодіння (квартири) повинно відбуватись з мінімальним залученням власників.

Відтак пропонується внести зміни до Закону України «Про боротьбу з тероризмом», якими передбачити, що у разі використання нерухомого майна, яке належить фізичним особам, з військовими цілями, зокрема для розміщення в них військовослужбовців, командир військової частини зобов'язаний повідомити про використання нерухомого майна в військових цілях відповідну місцеву державну адміністрацію. У разі якщо інформація про дислокацію військовослужбовців є державною таємницею, командир військової частини зобов'язаний повідомити таку інформацію місцевій державній адміністрації невідкладно після зникнення ризиків, які стали підставою для утаємничення такої інформації.

2. Облік інформації. Облік інформації, отриманої від командирів військових частин, повинен здійснюватися місцевими державними адміністраціями. Облік інформація має включати: адресу та опис майна, яке використовується, строк використання, ім'я власника/власників майна, а також

адресу проживання власника у разі можливості її встановлення. Такий облік інформації забезпечить можливість проактивного інформування власників майна про його використання у військових цілях, а також можливість отримання такої інформації власниками у відповідь на інформаційний запит.

Місцеві державні адміністрації також мають вести систематичний моніторинг з метою виявлення фактів використання майна в військових цілях і, відповідно, фіксувати такі факти. Облік інформації місцевими державними адміністраціями має забезпечити механізм спілкування власників майна з державою за моделлю єдиного вікна.

3. Права власника майна. Законодавчі зміни мають передбачати перелік прав власника майна, яке використовується з військовими цілями. Такі права повинні включати: право бути проінформованим про використання майна; право на роз'яснення процедури оцінки вартості компенсації; строк здійснення такої оцінки; право обирати між грошовою компенсацією та її альтернативами; право на оскарження визначеної суми компенсації або порушення інших прав, передбачених відповідним законодавством.

4. Грошова компенсація та її альтернативи. Враховуючи фінансову кризу, в якій перебуває держава, а також системну проблему невиконання судових рішень про стягнення з державного бюджету заборгованості на користь фізичних та юридичних осіб, вбачається, що надання фінансової компенсації за використання майна у військових цілях малоімовірно стане ефективним способом вирішення вказаної проблеми. Відповідно, необхідно розглянути інші способи компенсувати відповідні втрати. Такі способи можуть включати, зокрема, надання пільг щодо оплати комунальних послуг за новим місцем проживання, надання можливості здобувати освіту за рахунок державного бюджету як власникам майна безпосередньо, так й членам його сім'ї, надання можливості придбати нерухоме майно в іншому населеному пункті на пільгових умовах, отримання банківських кредитів на пільгових умовах, надання інших благ за вибором власника, вартість яких еквівалентна втратам, які він несе в зв'язку з використанням майна. При цьому, вбачається за доцільне надати власникам майна вибір або претендувати на грошову компенсацію та, відповідно, нести ризики, пов'язані з фінансовою кризою в державі, або обирати інше еквівалентне благо і в такому випадку відмовлятися від грошової компенсації.

5. Розрахунок компенсації. Законодавчі зміни також мають передбачати чіткий та прозорий механізм розрахунку втрат, які несе власник в зв'язку з використанням його майна у військових цілях. Оцінка втрат та розрахунок компенсації (разової або щомісячної) мають здійснюватись за рахунок державного бюджету відповідними місцевими державними адміністраціями.

6. Комунікація з власниками майна. Відповідальність за комунікацію з власниками майна, яке використовується з військовими цілями, повинні нести місцеві державні адміністрації. Отримавши інформацію про використання майна, місцева державна адміністрація повинна вжити заходів для встановлення місця проживання власника на підконтрольній уряду України території та повідомити його (їх) про використання його майна в військових цілях та проведення оцінки для визначення суми компенсації, а також роз'яснення процедури компенсації та прав власника, пов'язаних з компенсацією. Місцева державна адміністрація має бути визначена як єдиний контактний орган з власниками нерухомого майна з питань щодо використання їх майна в військових цілях та надання компенсації або її альтернативи.

7. Відповідальність. Щодо відповідальності також пропонується передбачити адміністративну відповідальність військовослужбовців за неповідомлення місцевих державних адміністрацій про факт використання майна в військових цілях.

8. Витрати на захист прав власника нерухомого майна. Запропоновані зміни мають включати зміни до Закону України «Про судовий збір», якими власники нерухомого майна, яке використовується в військових цілях, звільненні від сплати судового збору за ініціювання судового провадження в зв'язку з захистом своїх прав, пов'язаних з відповідним використанням їх майна.

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

СПРАВА

«ГЮЛЬМАММАДОВА ПРОТИ АЗЕРБАЙДЖАНУ»⁷ (CASE OF GULMAMMADOVA v. AZERBAIJAN)

(Заява № 38798/07)

РІШЕННЯ

СТРАСБУРГ

22 квітня 2010 року

ОСТАТОЧНЕ

22 липня 2010 року

Це рішення набуло статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції. Воно може підлягати редакційним виправленням.

У справі «Гюльмаммадова проти Азербайджану»,

Європейський суд з прав людини (перша секція), засідаючи палатою, до складу якої увійшли:

Хрістос Розакіс, *Голова,*

Ніна Ваїч,

Ханлар Гаджиєв,

Дін Шпільман,

Сверре Ерік Єбенс,

Джорджіо Малінверні, Георг Ніколау, *судді,*

і Серен Нільсен, *секретар секції,*

після обговорення за зачиненими дверима 25 березня 2010 року постановляє таке рішення, що було ухвалене у той день:

---

⁷ Переклад рішення по справі «Гюльмаммадова проти Азербайджану» було здійснено в рамках Проекту Ради Європи «Посилення захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб» (2016 рік). Переклад розміщено за посиланням: <https://rm.coe.int/16806b5929>. В цих матеріалах переклад представлений у відредагованій ГО «Український інститут з прав людини» редакції.

ПРОЦЕДУРА

1. Цю справу було розпочато за заявою (№ 38798/07), яку 8 серпня 2007 року подала до Суду проти Азербайджанської Республіки на підставі статті 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) громадянка Азербайджану, пані Сарвіназ Гюльмаммадова (далі – заявниця).

2. Заявницю представляв пан Н. Ісмаїлов, юрист, який практикує у м. Баку. Уряд Азербайджану (далі – Уряд) представляв його Уповноважений, пан Ч. Асгаров.

3. Заявниця стверджувала, зокрема, що невиконання рішення від 20 квітня 1998 року порушило її право на справедливий суд та її майнові права, гарантовані статтею 6 Конвенції та статтею 1 Першого протоколу до Конвенції.

4. 14 жовтня 2008 року Голова Першої секції вирішив повідомити Уряд про заяву. Суд також вирішив провести розгляд заяви по суті одночасно з розглядом питання щодо її прийнятності (пункт 3 статті 29 Конвенції).

ФАКТИ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

5. Заявниця народилась у 1961 році та проживає у місті Баку.

6. 25 лютого 1998 року на підставі рішення виконавчого органу міста Баку заявниця отримала ордер на житлове приміщення (yaşayış orderi) у квартирі, що розташована у нещодавно збудованому житловому будинку в Баку.

7. У той же час заявниці стало відомо про те, що в її квартирі мешкає пан Г. і його родина, що були внутрішньо переміщеними особами (далі – ВПО) з Лачину, регіону, що перебуває під окупацією Збройних сил Республіки Вірменія внаслідок конфлікту між Азербайджаном і Вірменією за Нагірний Карабах.

8. За словами заявниці, незважаючи на численні вимоги, пан Г. відмовився виселитися з квартири, наголошуючи на тому, що він є ВПО і йому більше немає де жити.

9. У невстановлений день в 1998 році заявниця подала позов до Ясамальського районного у місті Баку суду з проханням виселити пана Г. та його родину з квартири.

10. 20 квітня 1998 року Ясамальський районний суд задовольнив вимогу заявниці і постановив, що пана Г. та його родину необхідно виселити з квартири. Суд постановив, що заявниця є єдиною законною власницею квартири на підставі ордера на проживання від 25 лютого 1998 року, а тому квартира була незаконним чином захоплена паном Г. та його родиною.

11. Стосовно цього рішення не було подано апеляційні скарги і відповідно до чинного на момент прийняття цього рішення законодавства воно стало обов'язковим до виконання протягом 10 днів з дня його прийняття. Проте пан Г. та його родина відмовилися виконувати рішення суду і, незважаючи на численні скарги заявниці до різних органів влади, рішення так і не було виконано.

12. У невстановлений день в 2006 році заявниця та група інших осіб, що опинилися в аналогічній ситуації, подали позов до Ясамальського районного суду зі скаргою, яка полягала в тому, що Ясамальський районний відділ судових спостерігачів і виконавців (далі – відділ виконавців) не вжив жодних заходів для виконання рішень.

13. 27 грудня 2006 року Ясамальський районний суд відхилив позов як такий, що є безпідставним. Заявниця оскаржила це рішення. 2 травня 2007 року Апеляційний суд скасував рішення першої інстанції й ухвалив нове рішення по суті на користь заявниці. Апеляційний суд постановив, що бездіяльність відділу виконавців була незаконною, а рішення від 20 квітня 1998 року повинно бути виконано. Після касаційної скарги пана Г. та інших осіб проти цього рішення Верховний Суд 18 вересня 2007 року скасував рішення Апеляційного суду і повернув справу до цього суду на повторний розгляд. З матеріалів справи випливає, що це провадження досі перебуває на розгляді в Апеляційному суді.

14. У невстановлений день в 2008 році заявниця, прагнучи отримати компенсацію за невиконання судового рішення від 20 квітня 1998 року, подала позов проти Державного комітету у справах біженців та внутрішньо переміщених осіб, Міністерства фінансів та інших органів державної влади. 7 травня 2008 року Ясамальський районний суд відхилив позов як безпідставний. 7 липня 2008 року та 10 листопада 2008 року Апеляційний суд міста Баку та Верховний Суд відповідно залишили в силі рішення суду першої інстанції.

15. 4 липня 2007 року пан Г. подав до Ясамальського районного суду клопотання про відкладення виконання рішення від 20 квітня 1998 року. Він стверджував, що, оскільки він був ВПО, він не мав більше де жити, окрім цієї квартири.

16. 10 липня 2007 року Ясамальський районний суд задовольнив прохання пана Г. та прийняв рішення про відстрочку виконання рішення від 20 квітня 1998 року до моменту, допоки пан Г. не матиме можливості переїхати до одного з будинків, що нещодавно були збудовані для тимчасового проживання ВПО. Ухвалюючи рішення, суд посилався на Указ Президента від 1 липня 2004 року «Про затвердження Державної програми щодо покращення

умов життя та підвищення рівня зайнятості біженців та внутрішньо переміщених осіб» (далі – Указ Президента від 1 липня 2004 року), згідно з яким відповідні органи державної влади були проінформовані про те, що до моменту повернення ВПО до їхніх звичайних місць проживання або тимчасового поселення у нових будинках заборонено виселення цих осіб з квартир, земель та інших приміщень незалежно від форми власності, якщо вони оселились там у період між 1992 та 1998 роками. Після декількох апеляцій заявниці 2 вересня 2008 року Апеляційний суд міста Баку скасував рішення суду першої інстанції і передав справу до суду першої інстанції на повторний розгляд.

17. З матеріалів справи випливає, що в результаті декількох судових засідань 21 січня 2009 року Апеляційний суд міста Баку ухвалив рішення про відстрочку виконання рішення від 20 квітня 1998 року, а позов досі перебуває на розгляді Верховного Суду.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

А. Житловий кодекс Азербайджану від 8 липня 1982 року

18. Громадяни Азербайджану мають право на отримання у користування житлові приміщення в будинках державного або кооперативного житлового фонду відповідно до умов договору оренди (статті 10 і 28). Рішення про надання житлового приміщення виконується шляхом видачі громадянину місцевим виконавчим комітетом ордера на житлове приміщення (yaşayış sahəsi orderi) (стаття 48). Ордер є єдиною підставою для вселення у житлове приміщення, зазначене у ньому (стаття 48), та укладання договору про оренду житлового приміщення (yaşayış sahəsinin icarə müqaviləsi) між орендарем і житлово-експлуатаційною організацією (стаття 51). Право на користування житловими приміщеннями надається на безстроковий період (стаття 10).

Б. Закон Азербайджану «Про приватизацію житлового фонду» від 26 січня 1993 року

19. Громадяни Азербайджанської Республіки, які проживають у житлових приміщеннях, що належать державі та іншим державним органам, відповідно до умов договору оренди мають право на переведення таких житлових приміщень у приватну власність (стаття 1). Така приватизація є добровільною та безкоштовною (стаття 2). Скористатися правом на безкоштовну приватизацію житлового приміщення, що належить державі, можна лише раз.

В. Закон Азербайджанської Республіки «Про соціальний захист внутрішньо переміщених осіб та прирівняних до них осіб» від 21 травня 1999 року

20. ВПО визначаються як «особи, що були переміщені з їхніх місць постійного проживання на території Азербайджанської Республіки до інших місць проживання в межах території країни внаслідок зовнішньої військової агресії, окупації окремих територій або постійних обстрілів» (стаття 2). ВПО мають право самостійно знайти собі житло за умови, якщо не порушуються права та законні інтереси інших осіб. В іншому разі відповідний орган виконавчої влади повинен забезпечити внутрішньо переміщених осіб іншим житловим приміщенням (стаття 5).

Г. Порядок розміщення внутрішньо переміщених осіб у житлових, адміністративних та інших приміщеннях, що є придатними для проживання або такими, які можуть стати придатними для проживання в них, ухвалений Кабінетом Міністрів, Постанова № 200 від 24 грудня 1999 року (далі – Порядок розміщення ВПО)

21. У статті 4 Порядку розміщення ВПО йдеться про те, що:

«З метою попередження виселення внутрішньо переміщених осіб з їхніх помешкань, в яких вони оселилися в період між 1992 і 1994 роками, правова сила ордерів на житлове приміщення, що були видані на ці приміщення відповідними органами влади окремим громадянам, тимчасово припиняється...»

Г. Порядок переселення внутрішньо переміщених осіб до інших житлових приміщень, ухвалений Кабінетом Міністрів, Постанова № 200 від 24 грудня 1999 року (далі – Порядок переселення ВПО)

22. У статті 4 Порядку переселення ВПО йдеться про те, що:

«У разі порушення тимчасово внутрішньо переміщеними особами житлового права інших осіб вони повинні бути забезпечені іншою житловою площею, що відповідає всім необхідним вимогам».

Д. Указ Президента Азербайджанської Республіки від 1 липня 2004 року «Про затвердження Державної програми щодо покращення умов життя та підвищення рівня зайнятості біженців та внутрішньо переміщених осіб»

23. Відповідно до цього Указу, серед іншого, відповідні органи державної влади Азербайджанської Республіки отримали вказівку про те, що до моменту повернення ВПО до їхніх звичайних місць проживання або тимчасового поселення у нових будинках заборонено виселяти цих осіб з квартир, земель та інших приміщень незалежно від форми власності, якщо вони оселились там у період між 1992 та 1998 роками.

Е. Цивільний процесуальний кодекс Азербайджану від 1 вересня 2000 року (далі – ЦПК)

24. Суддя, що розглянув цивільну справу, за проханням однієї зі сторін має право ухвалити рішення про відкладення чи призупинення виконання рішення суду або про зміну способу його виконання залежно від майнової ситуації сторін або інших умов (стаття 231).

ПРАВО

I. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ ПУНКТУ 1 СТАТТІ 6 ТА СТАТТІ 13 КОНВЕНЦІЇ, А ТАКОЖ СТАТТІ 1 ПЕРШОГО ПРОТОКОЛУ КОНВЕНЦІЇ

25. Посилаючись на пункт 1 статті 6, статтю 13 Конвенції, а також статтю 1 Першого протоколу до Конвенції, заявниця скаржилась на невиконання рішення Ясамальського районного суду від 20 квітня 1998 року. У відповідних положеннях зазначено таке:

Стаття 6 Конвенції:

«1. Кожен має право на справедливий... розгляд його справи впродовж розумного строку... судом,...який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру...»

Стаття 13 Конвенції:

«Кожен, чії права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження».

Стаття 1 Першого протоколу:

«Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави надавати чинності тим законам, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

A. Прийнятність

*1. Компетенція суду *ratione temporis**

26. Суд зазначає, що рішення від 20 квітня 1998 року на користь заявниці було ухвалене до 15 квітня 2002 року, дати набуття чинності Конвенції для Азербайджана. У зв'язку з цим Суд нагадує, що він може розглядати скарги про

порушення Конвенції лише стосовно подій, що сталися після набуття Конвенцією чинності у відповідній Високій Договірній Стороні (див. наприклад рішення у справі «*Казімова проти Азербайджану (Kazimova v. Azerbaijan)*» (ухв.), заява № 40368/02, від 6 березня 2003 року). В Азербайджані Конвенція набула чинності 15 квітня 2002 року. Проте Суд нагадує, що в світлі тривалої нездатності органів держави виконати рішення суду від 20 квітня 1998 року останнє залишається невиконаним. Саме тому питання досі вирішується і розгляд Судом частини заяви, що стосується періоду після 15 квітня 2002 року, є правомочним (див. рішення у справах «*Іліч проти Сербії (Ilić v. Serbia)*», заява № 30132/04, пункт 54, від 9 жовтня 2007 року, і «*Сладков проти Росії (Sladkov v. Russia)*», заява № 13979/03, пункт 16, від 18 грудня 2008 року).

2. Національні засоби правового захисту

27. Уряд стверджував, що заявниця не вичерпала національні засоби правового захисту. Зокрема, Уряд наголосив, що заявниця могла б оскаржити невиконання органами державної влади рішення від 20 квітня 1998 року у національних судах. У зв'язку з цим Уряд стверджував, що провадження проти відділу виконавців, розпочаті заявницею, досі перебувають на розгляді в Апеляційному суді. Крім того, Уряд навів додаткові факти того, що заявниця не вичерпала національні засоби правового захисту, оскільки провадження, що стосуються відстрочки рішення від 20 квітня 1998 року, досі перебувають на розгляді у національних судах.

28. Заявниця не погодилась з позицією Уряду та продовжила наголошувати на своїх скаргах.

29. Суд нагадує, що пункт 1 статті 35 Конвенції, який передбачає правило вичерпання національних засобів правового захисту, передбачає розподіл тягаря доведення. Уряд, який заявляє, що не всі засоби правового захисту були вичерпані, повинен переконати Суд у тому, що такі засоби були ефективні та наявні в теорії і на практиці у відповідний момент часу; це означає, що засіб був доступний, такий, що здатний забезпечити відшкодування стосовно скарг заявника, та надавати реальні шанси на успіх (див. рішення у справах «*Акдивар та інші проти Туреччини (Akdivar and Others v. Turkey)*», від 16 вересня 1996 року, пункт 68, *Збірник постанов та рішень (Reports of Judgments and Decisions)* 1996-IV, і «*Сельмуні проти Франції (Selmouni v. France)*» [ВП], № 25803/94, пункт 76, ЄСПЛ 1999-V). Далі Суд наголошує на тому, що національні засоби правового захисту повинні бути «ефективними» у розумінні попередження стверджуваного порушення чи його продовження або повинні надавати належне відшкодування за порушення, що вже відбулось (див. рішення у справі «*Кудла проти Польщі (Kudła v. Poland)*» [ВП], заява № 30210/96, пункт 158, ЄСПЛ 2000-XI).

30. Щодо проваджень проти відділу виконавців Суд нагадує, що Уряд не надав жодних пояснень стосовно того, як ці провадження могли покласти край тривалому порушенню або яке відповідне відшкодування могла отримати заявниця в результаті цих проваджень. У будь-якому випадку Суд зазначає, що заявниця не скаржилась на якісь незаконні дії з боку компетентних органів влади, але скоріше на той факт, що судове рішення не було виконане. Навіть якщо національні суди у провадженнях, що тривають, ухвалюють рішення на користь заявниці та дійдуть згоди, що невиконання рішення від 20 квітня 1998 року було незаконним відповідно до національних норм, таке рішення призведе до аналогічних результатів, єдине, що буде отримано, - підтвердження правової сили рішення, яке дасть можливість виконавцям продовжувати виконавче провадження (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «Тарвердієв проти Азербайджану» (*Tarverdiyev v. Azerbaijan*)), заява № 33343/03, пункт 47, від 26 липня 2007 року, і «Яворівська проти Росії» (*Yavorivskaya v. Russia*)» (ухв.), № 34687/02, від 13 травня 2004 року). Тому ця частина заперечень Уряду не є суттєвою і повинна бути відхилена.

31. Щодо проваджень стосовно відстрочки виконання рішення від 20 квітня 1998 року Суд зазначає, що ці провадження були розпочаті на вимогу пана Г., мета яких полягала не в забезпеченні або прискоренні виконання судового рішення, а навпаки – позбавити це рішення обов'язкової сили на невизначений термін. Суд нагадує, що Уряд не надав жодних пояснень щодо того, як провадження, які стосуються відстрочки виконання рішення від 20 квітня 1998 року, могли покласти край тривалому невиконанню рішення або яке відповідне відшкодування могла отримати заявниця в результаті цих проваджень. У будь-якому випадку Суд зазначає, що заявниця скаржилась не на результат проваджень, що стосуються відстрочки виконання цього рішення, а на той факт, що це судове рішення не було виконане. Навіть якщо національні суди у провадженнях, що відстрочені, ухвалюють рішення на користь заявниці та дійдуть згоди, що виконання рішення від 20 квітня 1998 року не повинно бути відстрочене, таке рішення призведе до аналогічних результатів, єдине, що буде отримано – підтвердження можливості виконання рішення, яке дасть можливість виконавцям продовжувати провадження. Тому заперечення уряду щодо цієї скарги не є суттєвими щодо цієї скарги і повинні бути відхилені.

3. Висновок

32. Суд зазначає, що ця скарга не є явно необґрунтованою у розумінні підпункту «а» пункту 3 статті 35 Конвенції або з будь-яких інших підстав. Отже, вона повинна бути визнана прийнятною.

Б. Суть

1. Доводи сторін провадження

33. Уряд заявив, що через велику кількість ВПО в Азербайджані внаслідок конфлікту між Азербайджаном і Вірменією за Нагірний Карабах в Азербайджані існує серйозна проблема із розселенням ВПО. Уряд зазначив, що, незважаючи на той факт, що відповідно до судового рішення від 20 квітня 1998 року пан Г. повинен був виселитися з квартири, це рішення не могло бути виконане, тому що для ВПО не було іншого житлового приміщення. Далі уряд стверджував, що, зважаючи на відстрочку виконання судового рішення від 20 квітня 1998 року, воно перестало бути обов'язковим до виконання. Крім того, посилаючись на різні положення національного законодавства (див. вище Відповідне національне законодавство), Уряд стверджував, що ВПО не повинні бути виселені з їхніх тимчасових місць проживання до моменту їх повернення до їхніх звичайних місць проживання або поселення в інше житлове приміщення. Уряд також заявив, що вирішення житлових проблем ВПО було однією із його пріоритетних політик, і у зв'язку з цим були вжиті відповідні заходи.

34. Заявниця повторила свої скарги.

2. Оцінка Суду

(а) Статті 6 та 13 Конвенції

35. Суд наголошує на тому, що пункт 1 статті 6 Конвенції забезпечує кожному право на розгляд судом будь-якої справи, що стосується його прав та обов'язків цивільного характеру; таким чином, він включає «право на суд», тобто право звернутися до нього, що є правом ініціювати провадження у цивільній справі, і це лише один із аспектів. Проте це право було б ілюзорним, якби національні правові системи Договірних держав дозволяли, аби остаточне рішення суду, яке набрало законної сили, залишилося невиконаним на шкоду одній зі сторін. Важко уявити, що стаття 6 Конвенції, детально описуючи процесуальні гарантії, що надаються сторонам, – справедливий, публічний судовий розгляд у розумний строк, – залишила виконання судових рішень без захисту; якщо вважати, що у статті 6 йдеться тільки про доступ до правосуддя і судовий процес, то це, ймовірно, призвело б до ситуацій, несумісних з принципом верховенства права, якого Договірні держави зобов'язувались дотримуватись, коли вони ратифікували Конвенцію. Виконання судового рішення, що ухвалене судом, має, таким чином, розглядатися як складова «судового розгляду» відповідно до цілей статті 6 Конвенції (див. рішення у справі «Хорнсбі проти Греції» (*Hornsby v. Greece*)), від 19 березня 1997 року, пункт 40, *Збірник постанов та рішень (Reports of Judgments and Decisions)* 1997-II).

36. Суд зазначає, що та чи інша затримка виконання судового рішення за певних обставин може бути виправдана. Однак затримка не може бути такою, що може обмежити саму суть права, яке гарантовано пунктом 1 статті 6 Конвенції (див. рішення у справі «*Бурдов проти Росії (Burdov v. Russia)*», заява № 59498/00, пункт 35, ЄСПЛ 2002-III). Суд наголошує на тому, що відповідальність держави за виконання судових рішень стосовно фізичних осіб обмежується залученням органів державної влади до виконавчих дій. Якщо органи державної влади повинні вживати заходів задля виконання судового рішення, але ці заходи не вживаються, держава несе відповідальність відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «*Чеботарь та інші проти Молдови (Cebotari and Others v. Moldova)*», заяви № 37763/04, 37712/04, 35247/04, 35178/04 і 34350/04, пункт 39, від 27 січня 2009 року).

37. Насамперед Суд зазначає, що з дати набуття Конвенцією чинності для Азербайджана - 15 квітня 2002 року - рішення Ясамальського районного суду від 20 квітня 1998 року не виконувалось понад сім з половиною років, що перешкоджало заявниці отримати вигоду від судового рішення, винесеного на її користь, що стосувалось її майнових прав. До 15 квітня 2002 року рішення не виконувалось приблизно чотири роки.

38. Суд зазначає, що у справі, що розглядається, спір відбувається між фізичними особами. Проте оскільки рішення від 20 квітня 1998 року стосувалось виселення ВПО з квартири, на яку заявниця мала ордер, ця ситуація вимагала дій від держави, щоб допомогти заявниці у виконанні рішення, коли ВПО як фізична особа відмовилася його виконувати. У справі, що розглядається, жодна сторона не заперечує того факту, що рішення від 20 квітня 1998 року було обов'язковим до виконання відповідно до національного законодавства як мінімум до ухвалення Ясамальським районним судом рішення від 10 липня 2007 року щодо відстрочки виконавчого провадження. З матеріалів справи випливає, що, незважаючи на той факт, що виконавче провадження було розпочате через десять днів після ухвалення рішення від 20 квітня 1998 року, Уряд не вжив у зв'язку з цим жодних заходів і не надав жодних підстав для невиконання цього рішення протягом вищезазначеного періоду.

39. Щодо рішення про відстрочку виконання рішення, Суд зазначає, що він уже розглядав подібну справу, в якій виконання рішення про виселення було відстрочено судом, що ухвалював це рішення (див. рішення у справі «*Акімова проти Азербайджану (Akimova v. Azerbaijan)*», заява № 19853/03, пункти 45–50, від 27 вересня 2007 року). У тій справі Суд постановив, що рішення про відстрочку виконання попереднього рішення без жодних законних підстав і виправдань було порушенням статті 1 Першого протоколу до Конвенції; далі

Суд встановив, що вивчати цю ж скаргу за статтею 6 у справі, що розглядається, немає потреби. На відміну від того випадку, у справі, що розглядається, рішення про відстрочку виконання попереднього судового рішення було ухвалене приблизно через 9 років після того, як воно стало остаточним і обов'язковим до виконання. Суд зазначає, що в цьому випадку відстрочка виконання судового рішення ґрунтувалась на Указі Президента Азербайджанської Республіки від 1 липня 2004 року. Проте Суд наголошує на тому, що цей Указ Президента не містив конкретних положень щодо процедури цивільного характеру, що уповноважує національні суди відстрочувати виконання судових постанов про виселення на невизначений період, що і відбулося у справі, що розглядається. Крім того, Законом від 21 травня 1999 року передбачено, що якщо самовільне поселення ВПО порушує права і законні інтереси інших осіб, національні органи влади повинні забезпечити переселення цих ВПО до інших місць. Відповідно, згаданий Указ Президента суперечить законодавчим актам, що мають вищу юридичну силу; за таких обставин виникає питання щодо законності рішення про відстрочку, що ґрунтується на Указі Президента. Проте, з огляду на вимоги статті 6 Конвенції, питання того, чи була така відстрочка «законною» відповідно до національного законодавства, не належить до компетенції Суду. Суд наголошує на тому, що права, гарантовані статтею 6 Конвенції, були б ілюзорними, якби національні правові системи Договірних держав дозволяли, аби остаточне рішення суду, яке набрало законної сили, залишалось невиконаним на шкоду одній зі сторін (див. вище пункт 35). Крім того, формальна відстрочка виконання остаточного судового рішення на невизначений період без надання вагомих підстав суперечить принципу правової визначеності.

40. Суд готовий визнати той факт, що у випадку з цією справою існування великої кількості ВПО в Азербайджані спричинило певні ускладнення з виконанням рішення від 20 квітня 1998 року. Незважаючи на це, рішення було чинним, проте протягом багатьох років органи влади не вживали належних заходів для його виконання. Не було надано доказів щодо того, що органи влади протягом тривалого часу належним чином вживали заходів для виконання цього рішення. За таких обставин Суд вважає, що Уряд не надав жодних обґрунтованих виправдань щодо значної затримки у виконанні рішення.

41. Суд вважає, що, не вживши необхідних заходів для виконання остаточного рішення у справі, що розглядається, органи влади позбавили дію положень пункту 1 статті 6 Конвенції корисного ефекту (див. вищезгадане рішення у справі Бурдова (Burdov), пункт 37). Таким чином, наявне порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

42. З огляду на вищевстановлені факти Суд не вважає за необхідне розглядати скаргу за статтею 13 Конвенції через те, що стаття 6 є *спеціальним*

правом (*lex specialis*) стосовно цієї частини заяви (див., наприклад, рішення у справі «Ефендієва проти Азербайджану» (*Efendiyeva v. Azerbaijan*)), заява № 31556/03, пункт 59, від 25 жовтня 2007 року, і «Ясїюнієне проти Литви» (*Jasiūniėnė v. Lithuania*)), заява № 41510/98, пункт 32, від 6 березня 2003 року).

(б) Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції

43. Суд знову наголошує на тому, що «право вимоги» може сприйматися як «власність» в сенсі статті 1 Першого протоколу, якщо належним чином встановлено, що воно є обов'язковим до виконання (див. рішення у справі «Стран Грік Рефайнеріз та Стратіс Андреадіс проти Греції» (*Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece*)), від 9 грудня 1994 року, Серія А, № 301-В).

44. Суд зазначає, що у справі, що розглядається, заявниця не володіла квартирою, а мала лише титульні права на неї відповідно до ордера на житлове приміщення, що був виданий місцевим органом виконавчої влади. Проте Суд встановив, що вимога щодо квартири, що ґрунтується на ордері на житлове приміщення, сприймається як «володіння» в розумінні статті 1 Першого протоколу (див. вищезгадане рішення у справі Акімової (*Akimova*), пункти 39-41). У справі, що розглядається, право заявниці на володіння квартирою визнано рішенням суду від 20 квітня 1998 року. Крім того, рішення передбачало виселення ВПО з квартири, що надавало заявниці право користуватися цією квартирою, обов'язкове для виконання.

45. Рішення набуло чинності і виконавчі провадження були розпочаті, надаючи тим самим заявниці право на користування квартирою. Згодом були відкриті провадження щодо відстрочки виконання рішення від 20 квітня 1998 року (вони досі перебувають на стадії розгляду). Суд встановив, що неможливість для заявниці домогтися виконання цього рішення протягом понад семи з половиною років є втручанням в її право на мирне володіння своїм майном, як зазначається у першому реченні першого абзацу статті 1 Першого протоколу. Суд не вважає за необхідне вивчати «законність» такого втручання (порівняти з вищезгаданим рішенням у справі Акімової, пункти 44 і далі), оскільки встановлено, що за будь-яких умов таке втручання не було виправданим з причин, що наведені далі.

46. Як зазначено вище у пункті 40, Суд готовий визнати той факт, що органи державної влади зіткнулися зі складнощами у виконанні рішення на користь заявниці. Зокрема, ця ситуація, що склалася, потребує збалансування права заявниці на мирне володіння її майном, що захищено статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, і права ВПО на отримання житлового приміщення. Іншими словами, органи державної влади повинні були, з одного боку, захистити права заявниці на майно, а з іншого – поважати права ВПО. У таких

ситуаціях державі-відповідачу необхідно надавати ширшу свободу розсуду (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «*Раданович проти Хорватії (Radanović v. Croatia)*», заява № 9056/02, пункт 49, від 21 грудня 2006 року). Проте застосування цього розсуду державою не повинно призводити до наслідків, що суперечать стандартам Конвенції (див. рішення у справі «*Броньовські проти Польщі (Broniowski v. Poland)*» [ВП], заява № 31443/96, пункт 182, ЄСПЛ 2004-V).

47. У зв'язку з цим Суд наголошує на тому, що ситуація, яка виникла у справі, що розглядається, потребує справедливого розподілення соціального і фінансового тягаря. Цей тягар не може бути покладено на окрему соціальну групу або фізичну особу незалежно від того, наскільки важливими можуть бути інтереси іншої групи або суспільства в цілому (див., *mutatis mutandis*, вищезгадане рішення у справі *Радановича (Radanović)*, пункт 49, та у справі «*Хуттен-Чапська проти Польщі (Hutten-Czapska v. Poland)*» [ВП], заява № 35014/97, пункт 225, ЄСПЛ 2006-VIII).

48. У справі, що розглядається, відповідно до остаточного рішення національного суду на її користь, заявниця мала право користуватися власною квартирою. Відповідно до законодавства, ухваленого парламентом, це право залежало від обов'язку органів державної влади надати альтернативне житлове приміщення ВПО, що захопили квартиру. Як зазначалося вище, хоча Уряд посилався на різні загальні програми, що були ухвалені у зв'язку з розселенням ВПО та біженців, у національних провадженнях та під час розгляду справи Судом не було встановлено, чи вживалися будь-які спеціальні заходи органами державної влади для виконання своїх обов'язків у конкретній справі заявника. За таких обставин незабезпечення виконання рішення протягом декількох років, обтяжене посиленням національних судів на Указ Президента від 1 липня 2004 року з метою формальної відстрочки виконання рішення, спричинило ситуацію, в якій заявниця була змушена нести надмірний особистий тягар.

49. Суд вважає, що за умов відсутності будь-якої компенсації заявниці за те, що вона несла цей тягар, органи влади не спромоглися забезпечити справедливий баланс між загальними інтересами суспільства у наданні ВПО тимчасового житла і захистом прав заявниці на мирне володіння своїм майном.

50. Таким чином, наявне порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

II. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

51. Статтею 41 Конвенції передбачено:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише

часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпій стороні справедливу сатисфакцію».

А. Шкода

1. Матеріальна шкода

52. Заявниця вимагала компенсації в розмірі 68 809 євро (EUR) за матеріальну шкоду, з яких 17 620 євро становить орендну плату, а 51 189 євро – поточна ринкова вартість квартири. Вона вирахувала вартість орендної плати на основі інформації стосовно вартості місячної оренди квартир у цьому районі міста. Інформація була надана асоціацією, що є експертом у цій сфері.

53. Уряд стверджував, що заявниця не може вимагати будь-якої компенсації за ринкову вартість квартири. Далі уряд зазначив, що він звернувся до цієї ж асоціації і перевірів обґрунтованість іншої частини вимоги, що стосується орендної заборгованості, що виникла внаслідок неможливості заявниці користуватися власною квартирою, встановивши, що за цією підставою заявниця може вимагати 11 042 євро матеріальної шкоди. До того ж Уряд заявив, що будівля, в якій розташована квартира, що є предметом розгляду у справі, була збудована лише наполовину і заявнику довелося б нести певні витрати на обслуговування цієї квартири.

54. Щодо частини вимоги стосовно ринкової вартості квартири Суд відхилив цю частину, оскільки ним не встановлено причинно-наслідкового зв'язку між встановленим порушенням та цією частиною вимоги.

55. Щодо частини вимоги стосовно заборгованості з орендної плати Суд встановлює, що між встановленим порушенням та цією частиною вимоги існує причинно-наслідковий зв'язок, а заявниця зазнала матеріальної шкоди внаслідок відсутності контролю над своєю квартирою. Вивчивши доводи сторін та ухвалюючи рішення на засадах справедливості, Суд вважає, що підстави для підрахунку шкоди, запропоновані Урядом, є обґрунтованими, і присуджує заявниці 11 042 євро як відшкодування витрат з орендної плати плюс будь-який податок, який може нараховуватися на цю суму.

2. Моральна шкода

56. Заявниця вимагала компенсації у розмірі 20 000 євро за моральну шкоду.

57. Уряд висловив свою готовність задовольнити вимогу заявниці щодо моральної шкоди в розмірі не більше як 1000 євро.

58. Суд вважає, що заявниця зазнала певної моральної шкоди внаслідок тривалого невиконання остаточного рішення, винесеного на її користь. Проте ця сума є надмірною. Здійснюючи оцінку на засадах справедливості, як цього

вимагає стаття 41 Конвенції, Суд присуджує заявниці 4800 євро відшкодування моральної шкоди плюс будь-який податок, який може нараховуватися на цю суму.

59. Крім того, Суд вважає, що оскільки рішення від 20 квітня 1998 року залишається чинним, обов'язок держави виконати його не підлягає сумнівам. Відповідно, заявниця досі має право на виконання цього рішення. Суд наголошує на тому, що найбільш доцільною формою усунення наслідків порушення статті 6 Конвенції – зробити так, щоб становище заявника було таким, яким воно повинно бути за умов виконання вимог статті 6 Конвенції, які було порушено (див. рішення у справі «Пірсак проти Бельгії (стаття 50)» (*Piersack v. Belgium (Article 50)*), від 26 жовтня 1984 року, пункт 12, Серія А № 85). Щодо визначеного порушення Суд встановив, що цей принцип є застосовним і у справі, що розглядається. Тому Суд вважає, що уряд повинен належним чином забезпечити виконання рішення від 20 квітня 1998 року.

Б. Судові видатки і витрати

60. Заявниця також вимагала 1500 євро компенсації судових видатків і витрат за провадження в Суді. Вимога не була підтверджена будь-якими документами.

61. Уряд вважає цю вимогу необґрунтованою.

62. Згідно з практикою Суду заявник має право на компенсацію судових та інших витрат, лише якщо буде доведено, що такі витрати були фактичними і неминучими, а їхній розмір – обґрунтованим. У справі, що розглядається, з огляду на той факт, що заявниці було надано юридичну допомогу та що вона не надала будь-яких доказів на обґрунтування своєї вимоги, Суд відхиляє вимогу щодо компенсації судових видатків і витрат.

В. Пеня

63. Суд вважає за належне призначити пеню, виходячи з розміру граничної позичкової ставки Європейського центрального банку плюс три відсотки.

НА ЦИХ ПІДСТАВАХ СУД ОДНОГОЛОСНО

1. *Оголошує* скаргу прийнятною;
2. *Постановляє*, що було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції;
3. *Постановляє*, що немає потреби в розгляді скарги за статтею 13 Конвенції;
4. *Постановляє*, що було порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції;

5. *Постановляє*, що впродовж трьох місяців з дати, коли це рішення набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач повинна належним чином забезпечити виконання рішення національного суду від 20 квітня 1998 року;

6. *Постановляє*,

(а) упродовж трьох місяців з дати, коли це рішення набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач повинна сплатити заявниці 11 042 євро (одинадцять тисяч сорок два євро) відшкодування за матеріальну шкоду та 4800 євро (чотири тисячі вісімсот євро) відшкодування за моральну шкоду плюс будь-який податок, який може нараховуватися заявниці, які мають бути конвертовані у нові азербайджанські манати за курсом на день здійснення платежу;

(б) зі спливом зазначеного тримісячного строку і до остаточного розрахунку на зазначені вище суми нараховуватиметься простий відсоток у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, яка діятиме в цей період, до якої має бути додано три відсоткові пункти;

7. *Відхиляє* решту вимог заявниці щодо справедливої сатисфакції.

Складено англійською мовою та повідомлено письмово 22 квітня 2010 року відповідно до пунктів 2 та 3 Правила 77 Регламенту Суду.

Серен Нільсен,

Хрістос Розакіс,

Секретар

Голова

СПРАВА

«ДОГАН ТА ІНШІ ПРОТИ ТУРЕЧЧИНИ»⁸
(CASE OF DOĞAN AND OTHERS v. TURKEY)
(Заяви № 8803–8811/02, 8813/02 і 8815–8819/02)

РІШЕННЯ

СТРАСБУРГ

29 червня 2004 року

У справі «Доган та інші проти Туреччини»,

Європейський суд з прав людини (третя секція), засідаючи палатою, до складу якої увійшли судді:

п. Г. Ресс (G. Ress), *голова*

п. І. Кабраль Барreto (I. Cabral Barreto)

п. Л. Кафліш (L. Caflisch)

п. Р. Тюрмен (R. Türmen)

п. Дж. Хедіган (J. Hedigan)

пані М. Цаца-Ніколовська (M. Tsatsa-Nikolovska)

пані Х. С. Грев (H.S. Greve)

та п. В. Берже (V. Berger), *секретар секції*,

після нарад за зачиненими дверима 12 лютого та 10 червня 2004 року постановляє таке рішення, ухвалене в останній із зазначених днів:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу розпочато за п'ятнадцятьма заявами (№ 8803/02, 8804/02, 8805/02, 8806/02, 8807/02, 8808/02, 8809/02, 8810/02, 8811/02, 8813/02, 8815/02, 8816/02, 8817/02, 8818/02 та 8819/02) проти Республіки Туреччини, поданими

---

⁸ Переклад рішення по справі «Доган та інші проти Туреччини» було здійснено за підтримки Всеукраїнського благодійного фонду «Українська правнича фундація» (<http://www.ulf.net.ua>). Переклад розміщено за посиланням: <https://rm.coe.int/16806b596a>. В цих матеріалах переклад представлений у відредагованій ГО «Український інститут з прав людини» редакції.

до Суду згідно зі статтею 34 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (Конвенція) п'ятнадцятьма громадянами Туреччини (Абдулла Доган (*Abdullah Doğan*), Джемаль Доган (*Cemal Doğan*), Алі Риза Доган (*Ali Rıza Doğan*), Ахмет Доган (*Ahmet Doğan*), Алі Мурат Доган (*Ali Murat Doğan*), Хасан Їльдиз (*Hasan Yıldız*), Хидир Балик (*Hidir Balık*), Іхсан Балик (*İhsan Balık*), Казим Балик (*Kazım Balık*), Мехмет Доган (*Mehmet Doğan*), Муслюм Їльмаз (*Müslüm Yılmaz*), Хусейн Доган (*Hüseyin Doğan*), Юсуф Доган (*Yusuf Doğan*), Хусейн Доган (*Hüseyin Doğan*) та Алі Риза Доган (*Ali Rıza Doğan*) (заявники)) 3 грудня 2001 року.

2. Заявникам було надано безоплатну правову допомогу; в Суді їх представляли М.А. Кирдок (*M. A. Kırdök*), О. Килич (*Ö. Kılıç*) та Х. К. Ельбан (*H. K. Elban*), адвокати, що практикують у м. Стамбулі. Уряд Туреччини (Уряд) представляв помічник його уповноваженої особи, д-р Ш. Альпаслан (*Ş. Alpaslan*).

3. Заявники скаржилися на примусове виселення їх з їхніх домівок у селі Бойдаш (*Boydaş*) Хозатського (*Hozat*) району провінції Тунджелі (*Tunceli*) та на відмову органів влади Туреччини дозволити їм повернутися. Вони стверджували, що виселення їх із села становило порушення статей 1, 6, 7, 8, 13, 14 і 18 Конвенції, а також статті 1 Першого протоколу.

4. Розгляд заяв було доручено третій секції Суду (пункт 1 правила 52 Регламенту Суду). Зі складу цієї секції для розгляду справи (пункт 1 статті 27 Конвенції) було створено палату, як передбачає пункт 1 правила 26 Регламенту Суду.

5. 28 листопада 2002 року Суд вирішив зробити повідомлення про заяви. Згідно з положеннями пункту 3 статті 29 Конвенції, він вирішив розглянути заяви і на предмет прийнятності, і по суті.

6. І заявники, і Уряд подали свої зауваження стосовно прийнятності та по суті справи (пункт 1 правила 59).

7. Слухання відбулося у відкритому засіданні в Палаці прав людини у Страсбурзі 12 лютого 2004 року (пункт 3 правила 59).

У судовому розгляді взяли участь:

а) від Уряду

д-р Ш. Альпаслан,
пані Б. Арі (*B. Ari*),
пані І.Б. Керемоглу (*I.B. Keremoğlu*),
пані Ж. Калай (*J. Kalay*),
п. Б.С. Даг (*B.S. Dağ*),
пані К. Кольбаші Муратчавушоглу
(*K. Kolbaşı Muratçavuşoğlu*),
п. Ш. Озюрт (*Ş. Özyurt*),

помічник уповноваженої особи;
представник;

радники;

б) від заявників

п. М.А. Кирдок,

п. О. Килич,

п. Х.К. Ельбан,,

представники.

Суд заслухав звернення д-ра Ш. Альпаслана, пані Б. Арі та п.О.Килича.

ЩОДО ФАКТІВ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

8. На підставі поданих сторонами матеріалів факти справи можна стисло викласти таким чином.

A. Загальна попередня інформація

9. До жовтня 1994 року всі заявники проживали в селі Бойдаш Хозатського району провінції Тунджелі — у регіоні Туреччини, в якому на той час діяв надзвичайний стан.

10. Заявники Абдулла Доган, Алі Риза Доган, Ахмет Доган, Казим Балик, Муслюм Їльмаз та Юсуф Доган (заяви №8803/02, 8805/02, 8806/02, 8811/02, 8815/02 і 8817/02, відповідно) мали у своїй власності будинки та землю в с. Бойдаш, тоді як інші заявники обробляли землю і жили у будинках, які належали їхнім батькам.

Зокрема, Джемаль Доган є сином Ахмета Догана (заяви № 8804/02 і 8806/02, відповідно).

Алі Мурат Доган, Хусейн Доган та Алі Риза Доган — це сини Юсуфа Догана (заяви № 8807/02, 8816/02, 8819/02 і 8817/02, відповідно).

Хасан Їльдиз (заява № 8808/02) обробляв землю, яка належала його батькові Нуреттіну Їльдизу (*Nurettin Yıldız*).

Хидир та Іхсан Балик — брати (№ 8809 і 8810/02, відповідно). Вони користувалися майном, яке належало їхньому батькові Гайдару Балику (*Haydar Balık*).

Мехмет Доган — син Алі Ризи Догана (заяви № 8813/02 і 8805/02, відповідно).

Хусейн Доган (заява № 8818/02) обробляв землю, яка належала його батькові Хасану Догану (*Hasan Doğan*).

11. Село Бойдаш можна описати як поселення, що складається з розкиданих по гористій місцевості хутірців та будинків, у якому не вистачає

землі, придатної для обробітку. Для адміністративних цілей вважалося, що село належить до Хозатського району. В цьому регіоні панувала традиція «патріархальної розширеної сім'ї», характерними рисами якої є відсутність великих землевласників, і, як правило, наявність невеликих сімейних господарств. Зазвичай це — тваринницькі ферми, які розводять овець і кіз та займаються бджільництвом; їх очолюють дід чи батько, але управління господарствами здійснюють їхні одружені діти. Заявники заробляли собі на життя сільськогосподарською працею, займаючись, зокрема, тваринництвом, обробітком землі, лісозаготівлею та продажем деревини, як це робили їхні односельці.

12. У 1994 році основною проблемою в цьому районі була терористична діяльність. Із 1980-х років у цьому регіоні мав місце запеклий конфлікт між силами безпеки та частиною курдського населення, яке виступало за курдську автономію. Зокрема, йдеться про членів Робітничої партії Курдистану (РПК). Цей конфлікт ускладнював і робив небезпечним проживання у віддалених гірських районах, тому наслідком цього стало переміщення багатьох людей, які проживали в с. Бойдаш чи по сусідству, в інші райони.

13. Факти цієї справи, зокрема події, що відбувалися із заявниками, та факт відмови їм у доступі до свого майна в с. Бойдаш є предметом спору між сторонами.

В. Версія подій у викладі заявників

14. У жовтні 1994 мешканці с. Бойдаш були примусово виселені із села силами безпеки під приводом триваючих заворушень у регіоні. Щоб змусити заявників покинути село, сили безпеки зруйнували їхні будинки. Отже, заявники та їхні сім'ї переїхали до безпечніших районів, а саме — до м. Елазığ (Elazığ) і до Стамбула, де вони тепер живуть у злиднях.

1. Скарги заявників до органів влади

15. У період з 29 листопада 1994 року по 15 серпня 2001 року заявники зверталися до різних адміністративних органів, а саме — до управлінь прем'єр-міністра, губернатора регіону з надзвичайним станом, губернатора провінції Тунджелі та губернатора Хозатського району, зі скаргами на примусове виселення їхнього села силами безпеки. Вони також просили дозволу повернутися до свого села і користуватися своїм майном.

2. Відповідь органів влади заявникам

16. Хоч органи влади й одержали клопотання заявників, останні відповіді не отримали, за винятком листів, які одержали Абдулла, Ахмет, Мехмет і Хусейн Догани протягом 60 днів, передбачених Законом №2577.

17. У листі від 5 травня 2000 року губернатор Хозатського району, відповідаючи на клопотання Абдулли Догана від 24 лютого 2000 року, зазначив таке:

«Проект «Повернення в село та реабілітація у східній та південно-східній Анатолії» розробляється Директоратом проектно-регіонального розвитку південно-східної Анатолії (*GAP Bölge Kalkındırma İdaresi Başkanlığı*). Він має на меті сприяти поверненню населення на свою землю, яку люди залишили супроти своєї волі з різних причин, особливо з огляду на випадки терористичних актів, і тепер мають намір повернутися і створити колективні поселення, оскільки випадків тероризму в регіоні поменшало. Проект також спрямований на створення для населення, що повертається в ці райони, умов, які забезпечують сталий рівень їхнього життя.

У цьому контексті ваше клопотання взято до уваги».

18. У листах, відправлених 10 жовтня, 5 і 25 червня 2001 року до Управління з питань надзвичайного стану при адміністрації губернатора провінції Тунджелі у відповідь на клопотання, подані Ахметом, Мехметом та Хусейном Доганами, зазначалося:

«Повернення в с. Бойдаш забороняється з міркувань безпеки. Однак ви можете повернутися для поселення в селах Чайташі (Çaytaşı), Караджа (Karaca), Карачавуш (Karaçavuş), Кавуктепе (Kavuktepe) та Тюрктанер (Türktaner).

Крім того, ваше клопотання буде розглянуто в рамках проекту «Повернення в село та реабілітація»».

С. Версія подій у викладі Уряду

19. З початку 1980-х років терористична організація РПК вела злісну і непримиренну кампанію проти Турецької держави з метою відокремлення частини її території і створення Курдської держави. Терористична діяльність, здійснювана РПК, зосереджувалася в південно-східних провінціях і була спрямована на деморалізацію та дестабілізацію економічної ситуації в регіоні, а також мала на меті змусити мирне населення приєднатися до цієї терористичної організації. Тих, хто відмовлявся вступити в цю терористичну організацію, залякували, вбиваючи людей, обраних для цього довільно, і масово знищуючи населення цілих сіл. Так, у період з 1984 по 1995 рік відбулося 852 такі інциденти, внаслідок яких загинуло 383 особи і 460 було поранено.

20. Ця терористична кампанія призвела до тотального переміщення населення з цих районів до безпечніших міст і районів країни. Таким чином,

мешканці сіл і хуторів цього регіону покинули свої домівки у зв'язку з терористичною загрозою з боку РПК.

21. Однак місцеві органи влади вдавалися до виселення деяких поселень як до запобіжного заходу для забезпечення населення. За офіційними даними, кількість осіб, переміщених у межах країни у зв'язку із загрозою терористичних актів, становить приблизно 380000. Ця цифра відповідає даним, згідно з якими внаслідок виселення було залишено 48822 будинки у 853 селах і 2183 хуторах.

22. Заявники проживали в селі Бойдаш. Згідно з офіційними документами, мешканці с. Бойдаш покинули своє село у зв'язку з погрозами з боку РПК. Сили безпеки не примушували їх покидати своє село.

D. Документи, подані сторонами

1. Документи, подані заявниками

а) Показання від 4 грудня 2003 року Алі Гайдара Догана (Ali Haydar Doğan), старости села Бойдаш

23. Алі Гайдар Доган зазначив, що він був старостою с. Бойдаш з 1989 року. Після примусового виселення в жовтні 1994 року він три роки жив у Хозатському районі, зараз живе у Стамбулі. Пан Доган пояснив, що село Бойдаш було розташоване в лісі, оточене дубовими гаями і пасовищами. Оскільки в селі не вистачало землі, придатної для сільськогосподарського обробітку, його мешканці заробляли собі на життя, займаючись головним чином тваринництвом і лісозаготівлею.

24. Щодо майна, яке належало заявникам у селі Бойдаш, староста надав таку інформацію:

i) Абдулла Доган мав земельну ділянку, будинок, комору і вівчарню, а також приблизно вісім голів дрібної та великої рогатої худоби на хуторі Козлуджа (*Kozluca*) при селі Бойдаш;

ii) Джемаль Доган займався обробітком кількох земельних ділянок, зареєстрованих на ім'я батька. Йому належав будинок, вівчарня, комора і кілька свійських тварин;

iii) Алі Риза Доган користувався трьома ділянками землі загальною площею приблизно 920 м² (50 *dönüm*) на півночі та заході від хутора Козлуджа. Він мав дрібну рогату худобу та кілька свійських тварин;

iv) Ахмет Доган мав будинок, вівчарню, комору і земельну ділянку площею близько тридцяти *dönüm* на хуторі Козлуджа. У нього було майже сто голів дрібної рогатої худоби і три чи чотири — великої рогатої худоби;

v) Алі Мурат Доган разом зі своїм батьком користувався трьома ділянками землі загальною площею приблизно сорок *dönüm* на півдні Козлуджі. Вони також володіли отарою дрібної рогатої худоби;

vi) Хасан Їльдиз користувався кількома орендованими земельними ділянками. Він також, спільно зі своїм батьком, володів двома сотнями голів дрібної рогатої худоби;

vii) Хидир Балик обробляв земельну ділянку на хуторі Дерекөй (*Dereköy*) при с. Бойдаш, площа якої становила приблизно двісті *dönüm* і яка належала його батькові Казиму Балику. Він також мав приблизно п'ятдесят голів дрібної рогатої худоби та дві-три голови великої рогатої худоби;

viii) Іхсан Балик, разом зі своїм батьком, Казимом, обробляв земельну ділянку, площа якої становила приблизно двісті *dönüm*. Йому та його батькові також належали сто п'ятдесят голів дрібної рогатої худоби та п'ять голів великої рогатої худоби;

ix) Казим Балик та його брати/сестри обробляли земельну ділянку, успадковану від батька, на хуторі Дерекөй, площа якої становила приблизно двісті *dönüm*. Йому належали близько ста п'ятдесяти голів дрібної рогатої худоби та п'ять голів великої рогатої худоби;

x) Мехмет Доган обробляв земельну ділянку, яка належала його батькові Алі Ризи. У нього був будинок, комора, вівчарня та приблизно сорок голів дрібної рогатої худоби на хуторі Козлуджа;

xi) Муслюм Їльмаз мав кілька ділянок землі загальною площею майже п'ятдесят *dönüm*на сході с. Бойдаш, близько двохсот голів дрібної рогатої худоби та 15–20 голів великої рогатої худоби;

xii) Хусейн Доган та його батько Юсуф Доган обробляли землю, яка належала останньому, на хуторі Козлуджа. Хусейн також мав окремих будинок, комору, вівчарню та приблизно вісімдесят голів дрібної рогатої худоби і чотири голови великої рогатої худоби;

xiii) Алі Риза Доган — син Юсуфа Догана. Вони спільно обробляли згадану вище земельну ділянку і розводили згаданих вище тварин (xii);

xiv) Юсуф Доган мав будинок і вівчарню на хуторі Козлуджа. Йому також належали три ділянки землі загальною площею до п'ятдесяти *dönüm*, а також із сотня голів дрібної рогатої худоби і десять голів великої рогатої худоби;

xv) Хусейн Доган — син Хасана Догана. Він обробляв три земельні ділянки, площа яких становила приблизно від 15 до 20 *dönüm* і які він успадкував від діда та батька, на хуторі Козлуджа при с. Бойдаш. Йому належали від 70 до 80 голів дрібної рогатої худоби і 3–4 голови великої рогатої худоби.

б) Показання від 25 жовтня 2003 року Казима Балика, Хасана Догана, Нуреттіна Їльдиза та Алі Балика

25. Відвідавши село Бойдаш 25 жовтня 2003 року, заявники зауважили таке:

«Ми селяни, які проживали в селі Бойдаш Хозатського району, але мусили покинути село у зв'язку з примусовим виселенням. Тепер ми живемо в Хозатському районі. Хоч нас і повідомили, що ми можемо повернутися до свого села, нині у ньому ніхто не живе, бо там немає будинків, доріг, води, електропостачання, немає школи та лікарні».

с) Доповідь від 28 липня 2003 року, підготовлена і підписана трьома працівниками поліції та чотирма селянами із села Джевізлідере (Cevizlidere) Оваджикського (Ovacik) району, розташованого по сусідству

26. Цей документ підготували троє працівників управління Оваджикської поліції і підписали четверо мешканців села Джевізлідере Оваджикського району, розташованого неподалік від м. Хозат. Документ містив спостереження, зроблені особами, які його підписали, стосовно сучасного стану с. Джевізлідере, а також посилання на той факт, що до зазначеної дати кожному, хто був зареєстрований у цьому селі, дозволялося покинути його чи оселитися в ньому за своїм бажанням, з умовою сповіщення поліційної дільниці про ці переміщення.

д) Копія посвідки про особу, видана управлінням поліції Оваджикського району

27. Ця посвідка була видана управлінням поліції Оваджикського району мешканцеві с. Джевізлідере. У ній зазначено, що посвідка видається селянам, які тимчасово проживають у с. Джевізлідере.

е) Постанова від 29 вересня 1997 року про відсутність юрисдикції, прийнята військовим прокурором при Головному управлінні поліції у м. Анкарі

28. У постанові військового прокурора йдеться про те, що вісім інцидентів, які стосуються зникнення і вбивства певних осіб невідомими особами у Хозатському та Оваджикському районах провінції Тунджелі, не належать до сфери його компетенції.

ф) Клопотання, подане до адміністрації прем'єр-міністра в м. Анкарі старостами кількох сіл Хозатського, Оваджикського та Пертекського (Pertek) районів провінції Тунджелі

29. У клопотанні сільські старости скаржаться на те, що сили безпеки спалили їхні села і примусили мешканців покинути свої місця проживання.

Старости також стверджують, що сили безпеки забороняють ввезення/вивезення широкого асортименту харчових продуктів і товарів першої потреби в регіоні. Вони звертаються до прем'єр-міністра з проханням вжити заходів, які уможливили б повернення мешканців цих сіл до своїх домівок і землі. Вони також просять відшкодувати шкоду, завдану їм знищенням майна та примусовим переміщенням, надати економічну допомогу та очистити землі в регіоні від мін.

г) Ухвала Оваджикського суду першої інстанції від 22 листопада 1994 року; лист заступника губернатора провінції Тунджелі від 22 листопада 1994 року; лист від 18 жовтня 1994 року від І.К. до Оваджикського суду першої інстанції; лист управління поліції Оваджикського району від 6 листопада 1994 року до губернатора району; лист начальника бюро земельного кадастру провінції Тунджелі від 25 жовтня 1994 року до Оваджикського суду першої інстанції та лист від 18 жовтня 1994 року від судді Оваджикського суду першої інстанції до адміністрації губернатора району

30. У згаданих вище документах ідеться про нездатність органів влади провести розслідування на місці події у зв'язку зі скаргами на знищення майна в селі Язіорен (Yazıören) Оваджикського району під приводом існуючої в цьому районі небезпеки.

h) Висновок від 9 січня 1996 року, підготовлений Комісією, створеною Великими національними зборами Туреччини для розв'язання проблем населення, переміщеного у зв'язку з виселенням із поселень на сході і південному сході Анатолії, та вжиття відповідних заходів

31. Цей висновок підготувала парламентська Комісія у складі десяти депутатів парламенту, створена з метою вивчення згаданої проблеми. Згідно з даними Комісії, у 1993–1994 роках із місць проживання було виселено мешканців 905 сіл та 2523 хуторів, яких змусили переселитися в інші регіони країни (с. 13). Кількість осіб, виселених із 183 сіл і 823 хуторів провінції Тунджелі, включаючи село Бойдаш, за приблизними оцінками становила 40 933 (с. 12).

32. У висновок включено заяви, зроблені п. Ризою Ерташем (*Rıza Ertaş*), депутатом Загальних зборів провінції Ван (*Van İl Genel Meclisi*), за словами якого, у вісімдесяти відсотках випадків населення виселялося із сіл державними органами влади і в двадцяти відсотках — терористами (с. 19).

33. У висновку Комісії також міститься посилання на доповідь про дотримання прав людини в Туреччині, підготовлену і подану в 1995 році до згаданої Комісії п. Явюзом Оненом (*Yavuz Önen*), головою Фондації з прав людини. У доповіді є розділ, присвячений виселеним селам та переселенцям.

У доповіді йдеться про те, що старости евакуйованих сіл Оваджикського та Хозатського районів провінції Тунджелі зустрічалися 20 і 21 травня 1995 року в Анкарі. Вони повідомили, що в цій провінції зазнали виселення селяни 350 з 540 сіл та хуторів і що п'ятдесят відсотків евакуйованих сіл було спалено. Старости також вказували на те, що мешканці цього регіону опинилися під загрозою голодної смерті, оскільки запровадження органами влади продовольчого ембарго та обмежень доступу до гірських районів цієї провінції вдарило по тваринництву, яке було єдиним джерелом доходу мешканців цього регіону. Далі в доповіді про дотримання прав людини в Туреччині зазначається, що в 1995 році практика виселення сіл і хуторів продовжувалася. Чимало будинків у селах було зруйновано або зроблено непридатними для проживання. Люди були змушені переселятися з цього регіону в інші місця. На мешканців чинили тиск доти, доки вони не покидали свої села. На початку 1995 року практично не залишилося жодного села чи хутора, в якому хтось проживав, за винятком тих сіл, мешканці яких погодилися стати сільськими охоронцями.

34. Далі у висновку міститься посилання на промову, з якою 3 червня 1997 року виступив у Великих національних зборах Туреччини Саліх Їльдірим (*Salih Yildirim*), депутат від провінції Ширнак (*Şirnak*), стосовно питання евакуйованих сіл. Зокрема, п. Їльдірим зазначив, що мешканців сіл виселяли або РПК, яка таким чином залякувала тих, хто виявляв до неї свою опозицію, або органами влади, якщо вони не були в змозі захистити це населення або якщо мешканці цих сіл відмовлялися стати сільськими охоронцями чи підозрювалися у сприянні РПК (с. 20).

35. Підсумкова рекомендація висновку полягає в тому, що мешканцям поселень необхідно знову надати житло в цих провінціях чи районах або в концентрованих поселеннях; що тих, хто бажає повернутися, слід поселяти не на хуторах, а в концентрованих поселеннях, розташованих неподалік від місцевості, на якій вони жили раніше; і що слід вжити необхідних економічних заходів для забезпечення працевлаштування мешканців цього регіону, з наданням пріоритету при цьому переселенцям з інших місць (с. 112).

і) Тимчасова Резолюція ResDH (2002)98 Комітету міністрів щодо заходів сил безпеки в Туреччині

36. У відповідній частині Резолюції ResDH (2002)98 Комітет міністрів Ради Європи наголосив, що передбачена статтею 13 Конвенції вимога забезпечення ефективного засобу правового захисту означає необхідність проведення ефективного та ретельного розслідування стверджуваних зловживань, спроможного привести до виявлення і покарання винних осіб, а також надання скаржникові фактичної можливості ознайомлення зі слідчою процедурою.

Комітет міністрів також висловив свій жаль з приводу ще й досі не виконаних умов, які неодноразово висувалися стосовно реформування кримінально-процесуального законодавства Туреччини, що уможливило б проведення незалежних кримінальних розслідувань без попереднього затвердження начальниками поліції у провінціях держави. Тому Резолюція закликала Туреччину невідкладно прискорити реформування системи кримінального переслідування за зловживання, вчинені представниками сил безпеки, зокрема шляхом скасування всіх обмежень стосовно сфери компетенції прокурорів у проведенні кримінальних розслідувань проти державних посадових осіб, реформування прокуратури і запровадження таких мінімальних строків ув'язнення за серйозні зловживання, приміром, катування та погане поводження, які могли б бути фактором, що достатньою мірою стримує від вчинення подібних злочинів.

2. Документи, подані Урядом

а) Лист від 22 липня 2003 року, надісланий Головним управлінням поліції Міністерства внутрішніх справ до Міністерства закордонних справ

37. Відповідаючи на листа Міністерства закордонних справ від 19 червня 2003 року, в якому запитувалося, чи є можливості для повернення заявників у с. Бойдаш Хозатського району провінції Тунджелі, начальник поліції, полковник п. М. Кемаль Гюр (*M. Kemal Gür*), зазначив, від імені глави державної поліції, що жодних перешкод для повернення цих громадян у свої оселі в с. Бойдаш немає.

б) 2 компакт-диски з аеро- і топознімками села Бойдаш

38. На аеро- і топознімках, зроблених 29 грудня 2003 року, село Бойдаш має такий вигляд: село розташоване на крутих гірських схилах і повністю вкрите снігом. Будинки, розкидані по всій цій гірській місцевості, очевидно, побудовані з камення, дерева, саману та мулу. Будинки стоять без покрівель, які, напевно, обвалилися через суворі зимові умови та відсутність догляду. Однак громадські будівлі, такі як школа, залишилися непошкодженими, оскільки вони, здається, побудовані з цементу і камення. Доступ до села, очевидно, неможливий, з огляду на відсутність проїзних доріг та снігові завали. Опори ліній електропостачання і телефонного зв'язку залишилися неушкодженими, хоча самі провідні лінії потребують ремонту.

в) Копія протоколу засідання Великих національних зборів Туреччини, на якому обговорювався проект «Повернення в село та реабілітація»

39. На парламентському засіданні 25 січня 2000 року у відповідь на запитання стосовно змісту, вартості та коштів, виділених на 2000 рік для

реалізації проекту «Повернення в село та реабілітація», тодішній державний міністр, керуючий Генеральним директором з питань розвитку села, зокрема, зазначив:

«Мета проекту полягає в забезпеченні повернення людей у свої села, хутори та інші населені пункти у східній та південно-східній Туреччині, які вони покинули або з яких їх виселили. Проект також має на меті відродити ці поселення, забезпечуючи повернення колишніх мешканців. У бюджеті 1999 року на потреби провінції Бінголь (*Bingöl*) виділено сімдесят шість мільярдів турецьких лір. Ці кошти можуть також бути використані в 2000 році. Кошти на реалізацію проекту в 2000 році вже виділені Комітетом державного планування (*Devlet Planlama Teşkilatı*) і включені в бюджет Міністерства внутрішніх справ. Проект здійснюватиме Генеральний директорат з питань розвитку села.»

40. На парламентському засіданні 29 червня 2001 року п. Рушту Казим Юджелен (*Rüştü Kazım Yücelen*), тодішній міністр внутрішніх справ, виступив з доповіддю стосовно проекту «Повернення в село та реабілітація». Він зазначив, що заходи з реалізації цього проекту здійснювалися у східній і південно-східній Анатолії і що на той час уже було виділено достатньо бюджетних коштів на потреби одинадцяти провінцій, в яких діяв надзвичайний стан. Міністр відзначив, що губернатор цього регіону з власної ініціативи забезпечує постачання цементу, металевих виробів і цегли тим, хто добровільно прагне повернутися в місця, де вони проживали раніше. Міністр далі зазначив, що у свої домівки вже повернулися 16 784 особи у 118 селах і 95 хуторах. Щодо інвестицій, призначених сприяти поверненню селян, він пояснив, що пріоритет у цьому надається концентрованим поселенням, які надалі допомагатимуть розвитку підпорядкованих населених пунктів у східних і південно-східних районах Туреччини.

41. На парламентському засіданні 1 листопада 2001 року п. Ахмет Нуреттін Айдин (*Ahmet Nurettin Aydın*), депутат, обраний від провінції Сіірт (*Siirt*), стверджував, що примусового переміщення зазнали майже три мільйони людей і що їхні домівки було зруйновано. Але він привітав припинення органами влади застосування продовольчого ембарго стосовно мешканців цього регіону (східні і південно-східні райони Туреччини). Він зазначив, що повернення переміщених осіб до своїх домівок становитиме важливий внесок у поліпшення турецької економіки. У відповідь на зауваження п. Айдина міністр внутрішніх справ надав інформацію щодо реалізації проекту «Повернення в село та реабілітація».

42. Питання переміщених осіб та хід здійснення проекту «Повернення в село та реабілітація» обговорювалося в парламенті 27 листопада 2000 року, 12 і 25 березня 2001 року, 4 листопада і 22 грудня 2003 року. На

парламентському засіданні, яке відбулося пізніше, п. Мухаррем Доган (*Muharrem Doğan*), депутат від м. Мардин (Mardin), зауважив, що, починаючи з 2000 року, вже шістдесят тисяч селян одержали від органів влади дозвіл на повернення у свої домівки в селах одинадцяти провінцій, де діяв надзвичайний стан.

d) Доповідь від 17–20 січня 2003 року щодо проблем провінції Тунджелі, підготовлена Комісією з прав людини Великих національних зборів Туреччини

43. За результатами відвідування членами Комісії місця згаданих подій було підготовлено доповідь про розвиток провінції Тунджелі. Комісія, зокрема, зазначила, що вже побудовано вісімдесят будинків, у яких розмістили тих, хто потребував притулку в Хозатському районі, у контексті проекту «Повернення в село та реабілітація». Комісія рекомендувала прискорити здійснення заходів за цим проектом, забезпечити селянам можливість повернутися у свої села і надати економічну допомогу тим, хто виявив бажання повернутися.

e) Копія документів з результатами зборів у Генеральному секретаріаті у справах Європейського Союзу, на яких були присутні представники Уряду, Європейського Союзу та Організації Об'єднаних Націй

44. 17 грудня 2003 року та 12 січня 2004 року відбулися збори в Генеральному секретаріаті у справах Європейського Союзу, на яких були присутні представники Уряду, Європейського Союзу та ООН. Учасники розглянули становище переміщених у межах чи всередині країни осіб і питання з реалізації проекту «Повернення в село та реабілітація». Результатом цих зборів стало створення технічної робочої групи, яка провела три засідання, на яких було обговорено різні питання, пов'язані з цією проблемою.

f) Інформаційне повідомлення про проект «Повернення в село та реабілітація»

45. У документі, підготовленому в грудні 2003 року керівництвом Ради з досліджень, планування та координації при Міністерстві внутрішніх справ, викладено зміст цього проекту, повідомляється про виконану в його рамках роботу, про принципи реалізації проекту, вкладені в його реалізацію інвестиції та надану допомогу. У відповідній частині документа йдеться про те, що на жовтень 2003 року було зареєстровано 24908 осіб, які виїхали з провінції Тунджелі; 5093 особи звернулися з клопотаннями про повернення на свої землі і 4273 з них одержали від органів влади дозвіл на повернення. Органи влади надали провінції Тунджелі грошову допомогу та допомогу у формі товарів і послуг на суму 16 852 800 000 турецьких лір і 2 585 934 163 964 турецькі ліри, відповідно.

г) План термінового здійснення проекту «Повернення в село та реабілітація»

46. Цей документ, поданий Директоратом розвитку південно-східної Анатолії при прем'єр-міністрові, містить інформацію про заходи, вжиті органами влади для повернення переміщених осіб у провінції Діярбакир (*Diyarbakır*), Ширнак, Батман (*Batman*), Сірт і Мардин.

н) Субпроект плану регіонального розвитку в рамках реалізації проекту «Повернення в село та реабілітація»

47. Цей субпроект, підготовлений Директоратом розвитку південно-східної Анатолії при прем'єр-міністрові, має на меті забезпечити упродовж нетривалого часу повернення переміщених осіб у свої колишні населені пункти, краще використання економічних ресурсів і запобігання будь-яким можливим проблемам із наданням допомоги таким людям. У документі наведено принципи, які мають бути дотримані при реалізації проекту «Повернення в село та реабілітація».

і) Інформаційний документ стосовно коштів, виділених на заходи проекту «Повернення в село та реабілітація»

48. У цьому документі зазначено, що з 2000 по 2003 рік на заходи проекту «Повернення в село та реабілітація» провінціям Діярбакир, Ширнак, Батман, Мардин та Сірт надано грошову допомогу на загальну суму 10 687 063 000 000 турецьких лір (приблизно 6 646 717,65 євро). Відзначено, що на 2004 рік згаданим вище провінціям було виділено 2269 мільярди турецьких лір (1 410 926,48 євро).

ж) Копія ухвал, прийнятих адміністративним судом м. Малатья (*Malatya*) та Вищим адміністративним судом

49. У справі, порушеній за скаргою п. Хасана Явуза (*Hasan Yavuz*), за словами якого, він покинув своє село у зв'язку з терористичними актами, не мав змоги повернутися з 1994 року через небезпеку і зазнав збитків у зв'язку з неможливістю користуватися своїм майном, адміністративний суд м. Малатья призначив йому компенсацію (ухвала №2000/239 щодо справи № 1998/1226 від 7 березня 2000 року). Посилаючись на «принцип соціального ризику», останній зауважив, що шкода, завдана позивачеві, має бути компенсована без необхідності встановлення «причинного зв'язку» і що обов'язок відшкодування має нести все суспільство в цілому, оскільки адміністративні органи влади не впоралися зі своїм завданням із запобігання терористичній діяльності.

50. В апеляції, поданій до Вищого адміністративного суду (ухвала №2000/5120 щодо справи № 1999/2162 від 11 жовтня 2000 року) проти рішення, винесеного Ерзурумським (*Erzurum*) адміністративним судом,

заявник, п. Омер Акакуш (Ömer Akakuş), стверджував, що він покинув своє село в провінції Агри (Ağrı) у зв'язку з терористичними нападами та небезпекою і що з 1993 року він мав збитки у зв'язку з неможливістю користуватися своїм майном.

Вищий адміністративний суд задовольнив апеляцію і скасував рішення суду першої інстанції, зазначивши, що позивач покинув своє село у зв'язку з терористичними актами, а не на прохання чи за вказівкою адміністрації. З цього приводу Вищий адміністративний суд зауважив, що, навіть якби завдану позивачеві шкоду не можна було віднести на рахунок адміністрації і хоча жодного «причинного зв'язку» не було, відповідальність за шкоду несе адміністрація, оскільки вона не спромоглася запобігти терористичним актам і забезпечити безпеку.

к) Бланк заяви про повернення в село

51. Уряд подав копію бланка заяви про повернення в село, заповнену заявником п. Казимом Баликом. Бланк містить такі графи: інформація про особу заявника та сімейний стан, рівень освіти, село, яке він покинув, населений пункт, у який він бажає повернутися, та запитання про те, чи зазнав він шкоди внаслідок терористичної діяльності, і якщо так, то яким чином.

У заповненому п. Казимом Баликом бланку заяви, яку він подав до адміністрації губернатора Хозарського району, зазначено, що він бажає повернутися в с. Бойдаш і що він покинув своє село з огляду на терористичні акти. Він також записав, що його будинок спалили, земельні ділянки були пошкоджені і що він хоче повернутися у зв'язку з економічними труднощами. Подібний бланк також був заповнений таким собі А.А.

l) Документи, у яких ідеться про допомогу, надану деяким заявникам та їхнім односельцям

52. У документах Фонду соціальної допомоги і солідарності йдеться про те, що у період з 1994 по 2003 рік заявники Казим Балик і Муслюм Їльмаз одержали грошову допомогу чи допомогу товарами і послугами у вигляді, наприклад, продуктів, ліків, опалювальних матеріалів. Одержана заявниками допомога оцінювалася у 646 913 300 турецьких лір (грошова) та 3 589 500 турецьких лір (товарів і послуг).

Пан Алі Риза Доган також звернувся по допомогу, але органи влади не могли її надати, оскільки його не було в місті.

З інших документів також видно, що деяким селянам Хозатського району дали вулики, овець або корів, щоб забезпечити їх джерелами доходу.

m) Свідоцтва про народження

53. Ці документи містять докладні персональні дані кожного заявника.

п) Персональна інформаційна форма мешканців провінції Тунджелі, які звернулися із заявою до Європейського суду

54. Стосовно кожного заявника Уряд подав підшивку документів під заголовком «Персональна інформаційна форма мешканців провінції Тунджелі, які звернулися із заявою до Європейського суду». Ці документи містять докладну інформацію про особисте становище кожного заявника, а саме: його прізвище, дату народження, село, задекларовані в податковій службі доходи за 1994 і 1998 роки, а також нерухоме майно, на яке вони мають зареєстроване право власності.

Е. Відповідні міжнародні матеріали

1. Гуманітарне становище переміщеного курдського населення в Туреччині, доповідь Комітету з питань міграції, біженців і демографії, схвалена Рекомендацією 1563 (2002) Парламентської асамблеї

55. У період з 8 по 12 жовтня 2001 року Джон Коннор (John Connor), доповідач Комітету з питань міграції, біженців і демографії, створеного Парламентською асамблеєю Ради Європи, перебував у Туреччині з метою вивчення «гуманітарного становища переміщеного курдського населення в Туреччині». Пан Коннор підготував доповідь, яка містить інформацію, зібрану з кількох джерел, зокрема відомості, зібрані під час його візиту, офіційні заяви турецьких органів влади, інформацію, отриману від місцевих та міжнародних недержавних організацій, а також від міжнародних урядових організацій.

56. У цій доповіді п. Коннор привертає увагу до розбіжностей між даними стосовно переміщених осіб. Офіційною цифрою турецьких органів влади є 378 000 «осіб, евакуйованих» із 3165 сіл на кінець 1999 року, тоді як за підрахунками надійних міжнародних джерел, станом на грудень 2000 року, внаслідок конфлікту в південно-східній Туреччині переселення зазнали від 400 000 до 1 мільйона осіб. Щодо причин переміщення цього населення, органи влади Туреччини стверджували, що воно було спричинене не лише насильством у цьому регіоні. За їхніми словами, таку «міграцію» спричинили також економічні чинники. У доповіді визнавалося, що переміщення населення в країні відбулося через згадуваний конфлікт, який мав місце в регіоні, і тим самим підтверджувалася теза Уряду. Проте зазначалося, що, безсумнівно, переміщувалися та мігрували головним чином ті, хто опинився в перетині цього конфлікту: з одного боку, дії сил безпеки Туреччини спрямовувалися проти сіл, мешканці яких підозрювалися у сприянні РПК; з іншого боку, РПК вбивала мешканців тих сіл, які «співпрацювали» з державними органами (тобто приєднувалися до системи «сільських охоронців») або відмовлялися підтримувати РПК. Це порочне коло насильства примушувало багатьох людей покидати свої домівки.

57. Пан Коннор вказав на те, що Уряд Туреччини не вжив надзвичайних заходів для допомоги населенню, яке зазнало примусового переміщення в південно-східних районах, включаючи осіб, яких було переселено безпосередньо внаслідок дій сил безпеки. Він також акцентував увагу на тому, що Уряд не забезпечив для переміщених осіб відповідних санітарних і житлових умов, медичного обслуговування та працевлаштування.

58. Щодо майбутніх перспектив, п. Коннор зауважив, що Уряд-відповідач розпочав напрацювання програм повернення та реабілітації населення ще в 1994 році. Однак перші випадки повернення відбулися в 1997 році, оскільки до цього року ситуація в регіоні залишалася небезпечною. Незважаючи на очевидне поліпшення ситуації, основною проблемою залишається убезпечення населення, і від цього залежить масове повернення селян. З одного боку, органи влади неохоче йдуть на те, щоб дозволити повернення великій кількості переселенців, оскільки побоюються відновлення діяльності бойовиків РПК. Тому вони прискіпливо вивчають кожну заяву і не дозволяють повертатися в певні райони. З іншого боку, переміщене населення не в змозі, у більшості випадків, повернутися без надання їм з боку держави фінансової допомоги чи засобів для існування, а деякі селяни вагалися через свіжі спогади про жорстокі події минулого. Незважаючи на це, завдяки «Проекту південно-східної Анатолії» (South Eastern Anatolia Project (GAP)), що являє собою комплексну програму розвитку регіону, спрямовану на усунення нерівності у становищі цього регіону та решти регіонів країни, профінансовано кілька програм, присвячених проблемам повернення переміщених осіб та відновлення життєдіяльності їхніх поселень. Серед них проект «місто — сила», завдяки якому було побудовано «концентровані поселення», що дало змогу 4000 переміщених осіб повернутися у свій регіон. За офіційними даними, до липня 2001 року приблизно 28 000 осіб уже повернулися в 200 сіл. Незважаючи на це, деякі правозахисні організації виступали з критикою на адресу заходів Уряду, оскільки в бланку заяви, яку заповнюють бажаючі повернутися у своє село, міститься запитання про причину переселення з нього. За даними цих організацій, переміщеним особам не дозволяли повернутися, якщо в цій графі вони не зазначали, що покинули село через дії РПК. Були також твердження про те, що повернутися дозволяли тільки в ті села, які належали до системи «сільських охоронців».

59. У підсумку п. Коннор із задоволенням зазначив, що гуманітарне становище населення в цьому регіоні поліпшилося порівняно із ситуацією, про яку йшлося в останній доповіді Комітету з проблем міграції, біженців і демографії; хоча досі залишаються не виконаними завдання із цілковитої безпеки масових повернень і вжиття заходів з відновлення економіки. Він запропонував Уряду Туреччини деякі рекомендації щодо низки питань,

вирішення яких становить основу Рекомендації 1563 (2002) Парламентської асамблеї Ради Європи.

2. Рекомендація 1563 (2002) Парламентської асамблеї Ради Європи щодо гуманітарного становища переміщеного курдського населення в Туреччині

60. 29 травня 2002 року Парламентська асамблея Ради Європи прийняла Рекомендацію 1563 (2002) щодо «гуманітарного становища переміщеного курдського населення в Туреччині». Парламентська асамблея закликала Туреччину здійснити такі заходи:

- a)* якомога скоріше скасувати надзвичайний стан у чотирьох провінціях, в яких він продовжував діяти, а саме: у провінціях Хаккарі (*Hakkari*), Тунджелі, Діярбакир і Ширнак;
- b)* утримуватися від будь-яких подальших заходів з виселення сіл;
- c)* забезпечити цивільний контроль за військовими заходами в цьому регіоні і забезпечити більшу підзвітність сил безпеки за свої дії;
- d)* регіоні;
- e)* прискорити розслідування стверджуваних порушень прав людини в цьому належним чином забезпечити практичне виконання рішень Європейського суду з прав людини;
- f)* скасувати систему «сільських охоронців»;
- g)* надалі докладати зусиль для сприяння економічному, соціальному розвитку та відновленню південно-східних провінцій;
- h)* залучати представників переміщеного населення до підготовки заходів у рамках програм і проектів повернення таких осіб;
- i)* прискорити процес повернення переміщених осіб;
- j)* передбачити можливість повернення окремих осіб без попереднього дозволу;
- k)* не ставити перед переміщеними особами попередніх умов одержання ними допомоги, які зобов'язують їх вступати в лави «сільських охоронців» чи пояснювати причину залишення місць свого проживання;
- l)* надати проекти з відновлення регіону для фінансування їх Банком розвитку Ради Європи в рамках програм повернення переміщеного населення;
- m)* вжити заходів для забезпечення інтеграції тих переміщених осіб, які висловили бажання поселитися в інших регіонах Туреччини, і надати їм компенсацію за ушкоджене майно;

п) надати повний доступ до регіону для міжнародних гуманітарних організацій та забезпечити їхню підтримку з боку місцевих органів влади».

3. Доповідь представника Генерального секретаря ООН у справах внутрішньо переміщених осіб п. Френсіса Денґа (Francis Deng), Економічна і соціальна рада ООН, Комісія ООН з прав людини, 59 сесія, 27 листопада 2002 року

61. У період з 27 по 31 травня 2002 року представник Генерального секретаря ООН у справах внутрішньо переміщених осіб, Френсіс Денґ перебував з візитом у Туреччині, на запрошення Турецького уряду. Його метою було особисто вивчити ситуацію з переміщеними особами і провести відповідний діалог з Урядом, міжнародними аґенціями, недержавними організаціями та представниками країн-донорів. За результатами цього візиту було підготовлено доповідь, подану до Комісії ООН з прав людини.

62. За словами п. Денґа, дані щодо переміщеного населення, переважну частину якого становлять представники етнічної групи курдів, значно відрізняються: від 378 000 до 4,5 мільйона осіб. Говорячи про причину переміщення населення в Туреччині, представник зазначив, що таку ситуацію спричинили головним чином збройні конфлікти, насильство та порушення прав людини в південно-східному регіоні Туреччини. Як доповідач Ради Європи, він погодився з аргументом Уряду, що причиною переселень також були економічні чинники.

63. Пан Денґ зазначив, що більшість такого населення переселилася в провінційні міста, де, за наявними свідченнями, вони проживали в умовах надзвичайних злиднів, не маючи достатнього опалювання, належних санітарних умов, інфраструктури, житла та освітніх можливостей. За його словами, переміщені особи були змушені шукати роботу в перенаселених містах і містечках, рівень безробіття в яких характеризується як «жахливий». Він також зауважив, що урядові посадовці намагаються передусім пояснити ініціативи з боку органів влади стосовно повернення переміщеного населення та відновлення їхніх поселень, стараючись при цьому не згадувати про те, в яких умовах нині проживають такі особи. Також він відзначив, що ці проблеми торкнулися не лише переміщених осіб, а й усього населення південно-східного регіону Туреччини.

64. Щодо ініціатив з повернення переміщених осіб та відновлення їхніх поселень, п. Денґ насамперед згадав проект «Повернення в село та реабілітація», про який Уряд Туреччини оголосив у 1999 році. Відзначаючи такі позитивні аспекти цього проекту, як проведення попереднього аналізу техніко-економічної здійсненності проекту і добровільність будь-якого повернення та переселення, п. Денґ висловив своє занепокоєння стосовно

деяких питань. За його словами, напевно, є недостатніми рамки консультацій з переміщеними особами та недержавними організаціями, які працюють від їхнього імені. Він також повідомив про проблеми, пов'язані зі здійсненням плану створення моделі нового концентрованого поселення, відмінного від традиційної моделі — один великий населений пункт (село), оточений меншими поселеннями (хуторами). Пан Денг зазначив, що, незважаючи на законність політики із зміцнення безпеки в регіоні за допомогою створення концентрованих населених пунктів, органам влади слід враховувати думку самих переміщених осіб. Окрім цього, п. Денг звернув увагу ще на дві проблеми: відсутність основних даних, які дали б змогу отримати чітку картину щодо ситуації з переміщеним населенням, та недоліки у виконанні цього проекту.

65. Щодо інших заходів з повернення переміщених осіб та відновлення їхніх поселень, які здійснюються поза рамками проекту «Повернення в село та реабілітація», п. Денг послався на недостатність інформації про цільові групи таких ініціатив і про те, яким саме чином вони пов'язані між собою.

66. На думку п. Денга, перешкодою поверненню населення є практика зобов'язання таких осіб заявити про свою відмову від звернення у майбутньому до держави з вимогою компенсувати шкоду. Він зазначив, що посадові особи Уряду заперечують наявність такої графи у бланку заяви, який заповнюють бажачі повернутися. Крім того, згідно з інформацією, яку він отримав стосовно бланків таких заяв, а саме — графи із запитанням про причину залишення села, тільки ті особи, які такою причиною назвали «терор», одержали дозвіл на повернення. Пан Денг також послався на твердження, що такий дозвіл надавався лише селянам із сіл, які належать до системи «сільських охоронців». На завершення він згадав про загрозу, яку становлять протипіхотні міни для тих, хто прагне повернутися у свої села в південно-східному регіоні Туреччини.

67. Рекомендації представника Генерального секретаря ООН у справах внутрішньо переміщених осіб можна стисло викласти таким чином:

a) Уряду слід роз'яснити свою політику стосовно населення, переміщеного в межах країни, включаючи питання його повернення, відновлення поселень та реінтеграції, ширше інформувати про ці заходи, створити на різних рівнях урядового управління структурні підрозділи, основною функцією яких була б робота з переміщеними особами, а також сприяти координації зусиль та співробітництву між урядовими установами, недержавними організаціями, громадськими та міжнародними спільнотами.

b) Уряду, у взаємодії з недержавними організаціями та установами ООН, слід збільшити свої зусилля для поліпшення умов, у яких нині перебувають переміщені особи і які оцінюються як тяжкі.

c) Уряд має надати повніші та надійніші дані щодо кількості осіб, переміщених внаслідок дій як Робітничої партії Курдистану (РПК), так і сил безпеки, щодо нинішнього місцеперебування таких осіб, умов та конкретних потреб, а також їхніх намірів стосовно повернення чи відновлення своїх поселень.

d) Уряду слід сприяти процесу широких консультацій з переміщеними особами та недержавними і громадськими організаціями, які працюють з ними. Уряду слід також вивчити можливість підготовки документа, який чітко окреслював би завдання, рамки та ресурсні потреби проекту «Повернення в село та реабілітація». Результати проведеного аналізу техніко-економічної здійсненності проекту необхідно нарешті оприлюднити, а Уряду слід налагодити відкрите обговорення переміщеними особами та недержавними організаціями висновків цього аналізу та заходів, яких необхідно вжити для практичного їх впровадження.

e) Уряду слід вивчити напрями можливого співробітництва з міжнародною спільнотою. У цьому контексті Уряд може розглянути можливість скликання зустрічі з міжнародними установами, включаючи Світовий банк, та представниками потенційних партнерів для визначення способу, в який міжнародна спільнота могла б надати Уряду допомогу в розв'язанні проблем переміщених осіб.

f) Уряду слід забезпечити дотримання недискримінаційного підходу до розв'язання проблеми повернення переміщених осіб, для чого забезпечити розслідування і уникнення ситуацій, за яких, як стверджується, у процесі повернення переселенців перевага віддається колишнім сільським охоронцям порівняно з тими, кого вважають пов'язаними з РПК.

g) Уряду слід подбати про те, щоб роль сил безпеки (jandarma) у процесі повернення переміщених осіб полягала передусім у консультуванні з питань безпеки. Переміщеним особам, яким органи влади вже надали дозвіл повернутися у свої села — якщо це рішення прийнято за консультацією із силами безпеки, — необхідно дати змогу зробити це без невинного чи незаконного втручання з боку сил безпеки.

h) Уряду слід вжити заходів для скасування системи «сільських охоронців» та створення альтернативних можливостей працевлаштування для існуючих охоронців. Необхідно прискорити процес роззброєння сільських охоронців аж до скасування цієї системи.

i) Уряду слід здійснити заходи з розмінування відповідних районів південно-східного регіону, в які повертаються переміщені особи, що сприятиме процесові повернення.

й) Уряду слід докласти більших зусиль для розробки законів, які передбачали б компенсацію тим, хто потерпів від насильства в південно-східній Туреччині, включаючи осіб, які були виселені зі своїх домівок силами безпеки».

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО І ПРАКТИКА

A. Конституція

68. Стаття 125 Конституції передбачає:

«Всі дії чи рішення адміністрації підлягають судовому контролю...»

Адміністрація несе відповідальність за відшкодування будь-якої шкоди, спричиненої її власними актами та заходами».

69. Це положення не підлягає жодним обмеженням, навіть в умовах надзвичайного стану чи війни. Останнє речення цього положення не обов'язково вимагає доведення факту будь-якої вини адміністрації, відповідальність якої має абсолютний, об'єктивний характер, що ґрунтується на концепції колективної відповідальності, і відома як теорія «соціального ризику». Таким чином, адміністрація може забезпечити відшкодування людям, які постраждали від дій, вчинених невідомими особами чи терористами в умовах, коли можна стверджувати, що держава не виконала свого обов'язку з підтримання громадського порядку та безпеки чи обов'язку із захисту життя та майна відповідних осіб.

70. Принцип адміністративної відповідальності відображений додатковою статтею 1 Закону № 2935 від 25 жовтня 1983 року про надзвичайний стан, у якому сказано:

«... позови про компенсацію у зв'язку із здійсненням повноважень, наданих цим законом, вчиняються проти адміністрації в адміністративних судах».

B. Кримінальна відповідальність

71. У Кримінальному кодексі передбачено кримінальну відповідальність за:

- a) незаконне позбавлення особи її свободи (стаття 179 — загальне положення, стаття 181 стосується державних службовців);
- b) примушування особи силою чи погрозами вчинити чи не вчинити якусь дію (стаття 188);
- c) погрожування (стаття 191);
- d) проведення незаконного обшуку житла особи (статті 193 і 194);
- e) вчинення підпалу (статті 369, 370, 371, 372) або вчинення підпалу за обтяжувальних обставин, коли це загрожує життю людини (стаття 382);

f) неумисний підпал, вчинений з необережності, недбалості чи недосвідченості (стаття 383); або

g) умисне завдання шкоди майну іншої особи (стаття 526).

72. У зв'язку з усіма цими правопорушеннями можуть бути подані скарги, згідно зі статтями 151 та 153 Кримінально-процесуального кодексу, до прокурора або до місцевих адміністративних органів. Прокурор та поліція зобов'язані провести розслідування стверджуваних правопорушень; при цьому прокурор вирішує питання про доцільність судового переслідування, згідно зі статтею 148 Кримінально-процесуального кодексу. Відповідна особа має право оскаржити рішення прокурора про непорушення кримінальної справи.

73. Якщо підозрюваними виконавцями оскаржених дій є військовослужбовці, вони також можуть бути притягнені до суду за завдання великої шкоди, створення загрози для людського життя або завдання шкоди майну в умовах недотримання ними наказів, відповідно до статей 86 і 87 Військового кодексу. За цих обставин провадження можуть ініціювати потерпілі особи (не військовослужбовці), звернувшись до правоможного органу, згідно з Кримінально-процесуальним кодексом, або до начальника підозрюваних осіб вищого рівня (статті 93 і 95 Закону № 353 про організацію та процедуру військових судів).

74. Якщо стверджуваним виконавцем злочину є носій державної влади, дозвіл на судове переслідування має бути одержаний від місцевої адміністративної ради (виконавчого комітету зборів провінції). Рішення місцевої ради можуть оскаржуватися у Вищому адміністративному суді; відмова ради в судовому переслідуванні підлягає автоматичному оскарженню в цьому суді.

С. Положення щодо компенсації та адміністративна процедура

75. Будь-яке незаконне діяння державного службовця (чи то злочин, чи делікт), яке завдає матеріальної чи моральної шкоди, може бути підставою для вчинення позову про відшкодування в цивільні суди загальної юрисдикції.

76. Згідно зі статтею 13 Кодексу адміністративної судової процедури (Закон № 2577 від 6 січня 1982 року), особи, які зазнали шкоди у зв'язку з протиправним діянням адміністрації, можуть вчинити проти неї позов про відшкодування, звернувшись до суду протягом року від дати, коли вони дізналися про відповідне діяння, і, в будь-якому випадку, впродовж п'яти років від дати його вчинення. Провадження в адміністративних судах здійснюється у письмовій формі.

77. Шкода, завдана терористичним насильством, може також бути компенсована за рахунок коштів Фонду соціальної допомоги і солідарності.

78. Особи, які зазнали шкоди внаслідок адміністративного заходу, можуть звернутися із заявою до вищого органу відповідної адміністративної структури і зажадати скасування, відкликання чи зміни відповідного заходу (стаття 11 Кодексу адміністративної процедури). Ненадання адміністративними органами відповіді протягом шістдесяти днів оцінюється як мовчазне відхилення такої вимоги (стаття 10 Кодексу адміністративної процедури). Відповідні особи можуть у такому випадку вчинити позов в адміністративних судах, вимагаючи скасування адміністративного заходу і надання компенсації за завдану шкоду (стаття 12 Кодексу адміністративної процедури).

D. Регіон, в якому діє надзвичайний стан

79. Адміністрацію губернатора регіону, в якому діє надзвичайний стан, з наділенням такого губернатора особливими повноваженнями, було створено після прийняття законодавчого Декрету (№285 від 10 липня 1987 року), яким офіційно оголошувалося скасування надзвичайного стану в регіоні 19 липня 1987 року. Цей декрет також впроваджував надзвичайний стан у провінціях Бінголь, Діярбакир, Елазиг, Хаккарі, Мардин, Сіірт, Тунджелі та Ван (*Van*). 19 березня 1994 року надзвичайний стан було поширено на провінцію Бітліс (*Bitlis*), але скасовано в провінції Елазиг. 2 жовтня 1997 року його було скасовано у провінціях Батман, Бінголь і Бітліс, 30 липня 2000 року в провінції Ван, 1 серпня 2002 року в провінціях Тунджелі та Хаккарі і 30 листопада 2002 року у провінціях Діярбакир і Ширнак.

80. Згідно зі статтею 13 Закону 2935 про надзвичайний стан (від 25 жовтня 1983 року), в цьому регіоні (в якому діяв надзвичайний стан) було створено ради та управління з питань надзвичайного стану, на яких покладався обов'язок моніторингу щодо інцидентів, реалізації та оцінки результативності заходів, вжитих органами влади, та висунення відповідних пропозицій. Якщо губернатор регіону, в якому діє надзвичайний стан, вважав за необхідне, або якщо вважали за необхідне у провінціях, в яких було запроваджено такий стан, у цих провінціях та районах створювалися управління з питань надзвичайного стану. У провінціях такі управління очолювали губернатори чи їхні заступники, а в районах — губернатори районів.

Згідно зі статтею 14 Закону № 2935, губернатор регіону, в якому діє надзвичайний стан, має право делегувати частину чи всі функції та надані йому повноваження губернаторам провінцій, які входять до складу регіону з надзвичайним станом.

1. Повноваження губернатора регіону, в якому діє надзвичайний стан

81. Декрети, введені в дію Законом № 2935 про надзвичайний стан, зокрема Декрет № 285, до якого було внесено поправки Декретами №424, 425 і 430, надавали губернаторові регіону з надзвичайним станом (*Olağanüstü Hal Bölge Valisi*) широкі повноваження.

82. Згідно зі статтею 4(h) Декрету № 285, губернатор такого регіону може видати розпорядження про остаточне чи тимчасове виселення мешканців сіл. Стаття 1(b) Декрету № 430 від 16 грудня 1990 року передбачає його право також запроваджувати обмеження стосовно місць проживання та здійснювати примусове переміщення населення в інші райони.

2. Судовий контроль законодавчих декретів про надзвичайний стан та заходів, здійснюваних губернатором регіону, в якому запроваджено надзвичайний стан

а) Конституційний нагляд стосовно декретів про надзвичайний стан у регіоні

83. Відповідне положення пункту 1 статті 148 Конституції передбачає:

«...виключається право на апеляцію до Конституційного суду стосовно форми чи змісту законодавчих декретів, виданих під час дії надзвичайного стану, стану облоги чи війни».

б) Судовий контроль заходів, здійснюваних губернатором регіону, в якому запроваджено надзвичайний стан, і судове переслідування працівників сил безпеки

84. Стаття 7 законодавчого Декрету № 285, до якої внесено поправки законодавчим Декретом № 425 від 9 травня 1990 року, виключає можливість звернення до адміністративного суду з клопотанням про скасування певного адміністративного заходу, здійснюваного відповідно до законодавчого Декрету № 285.

85. Стаття 8 Декрету № 430 передбачає:

«Губернатор регіону, в якому діє надзвичайний стан, чи губернатор провінції, яка входить до складу такого регіону, не може притягатися до будь-якої кримінальної, фінансової чи юридичної відповідальності у зв'язку з прийнятими ним рішеннями чи із заходами, пов'язаними зі здійсненням повноважень, наданих йому цим декретом, і право звернення з цього приводу до будь-якого судового органу виключається. Це жодним чином не ущемляє права фізичних осіб вимагати від держави відшкодування за неправомірно завдану їм шкоду».

86. У сферу компетенції прокурора не входить розгляд скарг на стверджені правопорушення, вчинені представниками сил безпеки у регіоні,

в якому діє надзвичайний стан. Пункт 1 статті Декрету № 285 передбачає, що дії, вчинені будь-яким працівником сил безпеки, підпорядкованих регіональному губернатору, при виконанні своїх обов'язків, підпадають під дію Закону 1914 року про судове переслідування державних службовців. Таким чином, будь-який прокурор, до якого надходить скарга на стверджуване кримінальне діяння працівника сил безпеки, повинен відхилити її, посилаючись на відсутність юрисдикції, і передати матеріали адміністративній раді. До складу такої ради входять державні службовці, а очолює її губернатор. Рішення ради про непорушення судового переслідування підлягає автоматичному оскарженню у Верховному адміністративному суді. Але в разі прийняття нею рішення про судове переслідування обов'язок розслідування справи покладається на прокурора.

с) Прецедентні рішення Конституційного суду

87. Конституційний суд, розглянувши питання відповідності до Конституції статті 7 законодавчого Декрету № 285, з поправками, внесеними законодавчим Декретом № 425 від 9 травня 1990 року, виніс рішення від 10 січня 1991 року, яке було оприлюднено в офіційному бюлетені 5 березня 1992 року. У рішенні зазначено:

«Це положення [яке виключає можливість судового контролю актів, виданих губернатором регіону з надзвичайним станом] примирити з концепцією верховенства права неможливо... Система державного управління при оголошенні надзвичайного стану не є свавільною і не може не підлягати судовому контролю. Не може бути сумніву в тому, що індивідуальні та регуляторні акти, видані правоможними органами під час дії надзвичайного стану, мають підлягати судовому контролю. У країнах, демократичні правлячі режими яких ґрунтуються на свободі, порушення цього принципу виключається. Проте це оскаржене положення міститься в законодавчому декреті, який не підлягає конституційному нагляду... Отже, клопотання про скасування цього положення має бути відхилене як несумісне *ratione materiae* (*yetkisizlik*)...».

88. Щодо статті 8 законодавчого Декрету № 430, Конституційний суд у своїх двох рішеннях, винесених 3 липня 1991 року та 26 травня 1992 року (які оприлюднені в офіційному бюлетені 8 березня 1992 року та 18 грудня 1993 року, відповідно), виявив такий самий підхід, що і в попередньому своєму рішенні, відхиливши як несумісні клопотання про скасування відповідних положень.

Однак рішенням від 22 травня 2003 року Конституційний суд скасував свої попередні рішення та анулював статтю 7 Декрету № 285 як неконституційну.

ЩОДО ПРАВА

І. ПРИЙНЯТНІСТЬ

89. Заявники скаржилися на примусове виселення їх зі свого села силами безпеки та на відмову органів влади дозволити їм повернутися до своїх домівок і землі. Вони посилалися на статті 1, 6, 7, 8, 13, 14 і 18 Конвенції, а також на статтю 1 Першого протоколу.

А. Попередні заперечення Уряду

90. У своєму попередньому запереченні Уряд піддав сумніву наявність «статусу потерпілого» у дев'яти заявників, які не подали документів, які підтверджували б їхнє право власності на майно в селі Бойдаш. Крім того, Уряд заперечував наявність у Суду юрисдикції, стверджуючи, що заявники не вичерпали національних засобів правового захисту і не дотримали вимоги шестимісячного строку, передбаченої пунктом 1 статті 35 Конвенції.

1. Стверджувана відсутність у дев'яти заявників статусу потерпілої особи

91. Уряд стверджував, що заявники Абдулла Доган, Джемаль Доган, Алі Мурат Доган, Хидир Балик, Іхсан Балик, Казим Балик, Мехмет Доган, Хусейн Доган та Алі Риза Доган (заяви № 8803, 8804, 8807, 8809, 8810, 8811, 8813, 8816 і 8819/02, відповідно) не мають статусу потерпілих, подаючи свої заяви з посиланням на статтю 1 Першого протоколу, оскільки вони не довели, що мають право власності на майно в селі Бойдаш.

92. Заявники оспорили подання Уряду, стверджуючи, що вони є потерпілими особами, оскільки проживали і заробляли собі на життя в селі Бойдаш, поки їх примусово не виселили в жовтні 1994 року.

93. Суд знову наголошує, що термін «потерпілий», у контексті статті 34, означає особу, яка зазнала безпосередньої шкоди внаслідок дії чи бездіяльності, що є предметом спору (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «Гроннера Радіо АГ» та інші проти Швейцарії» (*Groppera Radio AG and Others v. Switzerland*) від 28 березня 1990 року, серія А, № 173, с. 20, пункт 47). Однак Суд вважає, що попереднє заперечення Уряду за цим пунктом порушує питання, тісно пов'язані з тими, які порушені скаргами заявників за статтею 1 Першого протоколу, а саме — питання встановлення факту наявності у заявників майна та стверджуваного втручання у здійснення права на володіння ним. Отже, Суд долучає до суті справи попереднє заперечення стосовно наявності «статусу потерпілого» у заявників.

2. Твердження про невичерпання національних засобів правового захисту

94. Уряд стверджував, що заявники не вичерпали національних засобів правового захисту, які надаються турецьким законодавством. За його словами,

існували адміністративні, кримінальні та цивільні засоби правового захисту, спроможні задовольнити скарги заявників і надати їм компенсацію.

95. Уряд стверджував, що заявники мали можливість звернутися з вимогою відшкодування до адміністративних судів, використовуючи процедуру, передбачену Законом № 2577 (див. пункти 75–78 вище). З цього приводу вказувалося, що після відмови з боку місцевих органів влади дозволити їм повернутися у своє село заявники могли звернутися до правоможного адміністративного суду з проханням про скасування рішення органів влади. У цьому суді вони також могли вимагати компенсації за завдану їм шкоду. Уряд також наголошував, що в цій справі прохання заявників надати їм доступ до майна в с.Бойдаш відхилили місцеві органи влади, а саме — губернатор Хозатського району та губернатор провінції Тунджелі, які не мали повноважень, передбачених для губернаторів провінцій з надзвичайним станом. Посилаючись на велику кількість уже вирішених справ, Уряд доводив, що адміністративні суди вже присуджували компенсацію в подібних справах, у яких позивач скаржився на неможливість домогтися доступу до свого майна через відсутність безпеки в регіоні (див. пункти 49 і 50 вище). У цих справах адміністративні суди посилалися на теорію «соціального ризику», яка не вимагає встановлення причинного зв'язку між дією, що завдає шкоди, та понесеними збитками, і доходили висновку, що обов'язок відшкодування за спричинену тероризмом шкоду має поділятися всім суспільством з дотриманням принципів «справедливості» та «соціальної держави».

96. Також, за словами Уряду, якщо стверджені дії, які оскаржують заявники в Суді, справді було б вчинено, тоді, згідно з кримінальним законодавством Туреччини, вони підлягали б покаранню (див. пункти 71–74 вище). Для цього заявники мали можливість подати кримінальні скарги до генеральної прокуратури, як це передбачено статтями 151, 152 і 153 Кримінально-процесуального кодексу.

97. Альтернативний аргумент Уряду полягав у тому, що заявники могли також звернутися до магістратського суду в цивільних справах з цивільним позовом (*sulh hukuk mahkemesi*) з вимогою визначення розміру завданої шкоди, а після цього — з вимогою компенсації за шкоду, завдану внаслідок незаконних дій.

98. Заявники стверджували, що адміністративні, кримінальні та цивільні засоби правового захисту, на які посилався Уряд, були неефективними і не забезпечували жодного шансу на успіх з огляду на такі причини.

99. Насамперед, за словами заявників, позови з вимогою скасувати адміністративне рішення та вимоги компенсації від держави не були ефективними засобами правового захисту, якщо це стосувалося регіону, в

якому діяв надзвичайний стан. Вони стверджували, з цього приводу, що стаття 7 законодавчого Декрету № 285 виключала будь-яку можливість звернення до адміністративних судів з клопотанням про скасування адміністративного заходу, вжитого відповідно до Декрету № 285 (див. пункт 84 вище). Таким чином, будь-який позов з вимогою скасувати рішення про обмеження доступу до сіл, прийняте органами влади регіону, в якому діяв надзвичайний стан, був приречений на відхилення. До того ж на даний момент жодне адміністративне клопотання чи жодна адміністративна справа, порушена на підставі скарги на дії сил безпеки, ще не мала шансів на успіх.

100. Заявники також стверджували, що на сили безпеки кримінальний закон не поширювався і що в їхній справі органи влади не забезпечили дотримання Кримінального кодексу. Посилаючись на висновки Суду у справі «Акдивар та інші проти Туреччини» (*Akdivar and Others v. Turkey*) (рішення від 16 вересня 1996 року, Збірник постанов та рішень 1996-IV, с. 1204, пункт 41), заявники стверджували, що стосовно кримінальної скарги, поданої проти носіїв державної влади, закон про судове переслідування державних службовців був застосовним. Така процедура створювала підґрунтя для непідзвітності сил безпеки за свої дії у регіоні Туреччини з надзвичайним станом, оскільки була залежною і непередбачуваною. Посилаючись на резолюцію ResDH (2002)98 Комітету міністрів Ради Європи, заявники стверджували, що на дати, коли вони зверталися до органів влади, правова ситуація в регіоні залишалася без змін (див. пункт 36 вище).

101. Щодо цивільно-правових засобів захисту, заявники стверджували, що цивільно-правовий позов проти держави з вимогою компенсації за шкоду не мав жодного шансу на успіх, за винятком випадків, коли кримінальний суд робив висновок про вчинення правопорушення. Винесення такого рішення у кримінальній справі означало, що йому передувало розслідування, після якого було розпочато судове переслідування. Однак розслідування за стверджуваними фактами в цій справі не проводилося. Заявники також стверджували, що у відповідний час органи переслідування не мали змоги, через відсутність безпеки в регіоні, проводити розслідування за стверджуваними фактами знищення майна та виселення сіл (див. пункт 30 вище). У світлі згаданого вище, заявники просили Суд відхилити аргумент Уряду про невичерпання національних засобів правового захисту.

102. Суд знову наголошує, що згадана вимога, передбачена пунктом 1 статті 35 Конвенції, вимагає від заявників спочатку використати засоби правового захисту, які надає національна правова система, що позбавляє держави необхідності відповідати перед Європейським судом за свої дії, поки не будуть використані можливості виправлення ситуації за допомогою засобів своєї правової системи. Це положення передбачає забезпечення в

національній системі ефективного засобу правового захисту стосовно стверджуваного порушення. При цьому на Уряд покладається тягар доведення стверджуваного невичерпання національних засобів правового захисту, і Суд має переконатися, що у відповідний час ефективними засобами правового захисту можна було скористатися в теорії і на практиці, тобто що вони були доступні, спроможні забезпечити сатисфакцію стосовно скарг заявників і мали достатні шанси на успіх. Однак після задоволення вимоги тягаря доведення заявник має довести, що засіб правового захисту, на який посилається Уряд, справді вичерпано, або він з певних причин був неадекватним і неефективним за конкретних обставин цієї справи, або існували особливі обставини, які виправдовували недотримання ним цієї вимоги (див. рішення у згаданій вище справі Акдівара та інших, пункти 65–69, і рішення у справі «Ментеш та інші проти Туреччини» (*Menteş and Others v. Turkey*) від 28 листопада 1997 року, Збірник 1997-VIII, с. 2706, пункт 57).

103. Суд бере до уваги, що турецьке право надає адміністративні, цивільні та кримінальні засоби правового захисту проти незаконних дій, за вчинення яких відповідає держава чи носії державної влади.

104. Однак стосовно передбаченої Законом № 2577 можливості оскарження в адміністративних судах, Суд зауважує, що в період, про який ідеться у справі, турецьке законодавство не надавало засобу, який давав би змогу скасувати рішення чи захід губернатора регіону з надзвичайним станом (див. пункти 81–86 вище та рішення у справі «Четін та інші проти Туреччини» (*Çetin and Others v. Turkey*) від 13 лютого 2003 року, заяви № 40153/98 і 40160/98, пункт 38). Крім того, не має значення те, ким були встановлені оскаржувані обмеження: губернатором Хозатського району чи Управлінням з питань надзвичайного стану при адміністрації губернатора провінції Тунджелі. У зв'язку з цим Суд зауважує, що, відповідно до діючих на той час надзвичайних правил, губернатор регіону з надзвичайним станом був вищою інстанцією для згаданих двох інстанцій, які здійснювали делеговані їм повноваження і виконували рішення, прийняті губернатором регіону з надзвичайним станом (див. пункт 80 вище). Зважаючи на всю сукупність цих елементів, Суд доходить висновку про те, що можна зрозуміти позицію заявників, які, одержавши негативну відповідь від органів місцевої влади, наділених у той час надзвичайними повноваженнями, вирішили, що вже немає сенсу домагатися сатисфакції через адміністративні суди (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «Сельчук і Аскер проти Туреччини» (*Selçuk and Asker v. Turkey*) від 24 квітня 1998 року, Збірник 1998-II, с. 908, пункт 70). У зв'язку з цим необхідно також враховувати, що після переселення вони відчували розгубленість і небезпеку.

105. Суд також зазначає, що Уряд посилався на справи, які стосуються присудження компенсації адміністративними судами особам, які вчинили

позови у зв'язку зі шкодою, якої вони зазнали внаслідок відсутності безпеки в регіоні з надзвичайним станом та відсутністю у них можливості доступу до свого майна (див. пункти 49 і 50 вище). Безперечно, ці рішення свідчать про те, що справді існувала реальна можливість домогтися компенсації в цих судах у зв'язку із заворушеннями та терористичними актами в цьому регіоні. Проте, розглядаючи подібні справи, Суд постійно встановлював, що, незважаючи на масштаби зруйнування сіл чи виселення в регіоні з надзвичайним станом, у наявних матеріалах не було жодного прикладу надання компенсації за скаргами селян на примусове виселення їх зі своїх домівок та умисне зруйнування їхнього майна працівниками сил безпеки, як і прикладів судового переслідування, порушеного проти таких сил у зв'язку з такими скаргами (див., *mutatis mutandis*, згадане вище рішення у справі Сельчука й Аскера та у справі «Гюндем проти Туреччини» (*Gündem v. Turkey*) від 25 травня 1998 року, *Збірник* 1998-III, с. 1131, пункт 60). З цього приводу Суд звертає увагу на те, що у справах, на які посилається Уряд, адміністративні суди присуджували компенсацію на підставі теорії «соціального ризику», незалежно від доведеності факту порушення. Таким чином, за турецьким законодавством, адміністративно-правовий позов є засобом правового захисту, який ґрунтується на суворій відповідальності держави, зокрема за незаконні дії носіїв державної влади, встановлення осіб яких не є, за визначенням, передумовою для вчинення такого позову.

106. Однак Суд вважає, що, коли йдеться про доказові підстави для заяви особою про відповідальність держави за примусове виселення та знищення майна, поняття «ефективного засобу правового захисту» в розумінні статті 13 Конвенції означає – на додаток до виплати (у разі потреби) відповідної компенсації – необхідність проведення ефективного і ретельного розслідування, спроможного привести до виявлення та покарання винних осіб, а також надання скаржникові фактичної можливості ознайомлення зі слідчою процедурою (див. згадане вище рішення у справі «Ментеш та інші проти Туреччини», с.2715, пункт 89). З іншого боку, положення, яке вимагає вважати судовий позов, що ґрунтується на суворій відповідальності держави, вичерпаним стосовно скарг за статтею 8 Конвенції чи статтею 1 Першого протоколу, могло б призвести до зникнення обов'язку держави піддавати судовому переслідуванню осіб, винних у таких серйозних порушеннях.

107. Щодо цивільного позову про відшкодування шкоди, завданої внаслідок незаконних дій чи явно незаконної поведінки з боку носіїв державної влади, Суд нагадує, що позивачеві необхідно не лише довести наявність причинного зв'язку між деліктом і шкодою, якої він зазнав, а й встановити особу, яку можна вважати виконавцем цього делікту (див. рішення у справі «Яша проти Туреччини» (*Yaşa v. Turkey*) від 2 вересня 1998 року, *Збірник*

1998-VI, с. 2431, пункт 73). Однак у справі, що розглядається, особи винних за примусове виселення заявників з їхнього села досі залишаються невідомими.

108. Отже, на думку Суду, засіб правового захисту в адміністративних або в цивільних судах не можна вважати адекватним і ефективним стосовно скарг заявників, оскільки не доведено можливість вирішення такими судами справ, порушених на підставі скарг на примусове виселення сіл працівниками сил безпеки.

Крім того, Суд вказує на той факт, що скарги заявників у цій справі, по суті, стосуються примусового переміщення та відсутності у них можливості повернутися до своїх домівок у с. Бойдаш, а не їхньої можливості домогтися від органів влади компенсації за завдану шкоду.

109. І нарешті, Суд вважає, що скарга до генеральної прокуратури могла в принципі забезпечити сатисфакцію стосовно таких правопорушень, про які стверджують заявники у своїх скаргах. Але будь-який прокурор, до якого надходить скарга на стверджуване кримінальне діяння, вчинене працівником сил безпеки, повинен заявити про відсутність у нього юрисдикції і передати матеріали до адміністративного суду (див. пункт 86 вище). З цього приводу Суд знову наголошує, що в ряді вже розглянутих справ він зробив висновок про неможливість вважати проведене прокуратурою розслідування незалежним, оскільки до складу цього органу входили державні службовці, підпорядковані губернаторові, який є посадовою особою виконавчої влади, пов'язаною із силами безпеки, дії яких були предметом розслідування (див. рішення у справах «Іпек проти Туреччини» (*İpek v. Turkey*) від 17 лютого 2004 року, заява № 25760/94, пункт 207; «Йойлер проти Туреччини» (*Yöyler v. Turkey*) від 24 липня 2003 року, заява № 26973/95, пункт 93; «Гулеч проти Туреччини» (*Güleç v. Turkey*), заява № 21593/93, пункт 80, Збірник 1998-IV). Суд з цього приводу зазначає, що заявники звернулися до різних адміністративних органів зі скаргами на примусове виселення їхнього села силами безпеки (див. пункти 15 і 29 вище). Ці провадження не привели до відкриття кримінального чи будь-якого іншого розслідування за фактами, стверджуваними заявниками. Тому Суд вважає, що у заявників надалі вже не було необхідності подавати кримінальну скаргу, тепер уже до генеральної прокуратури, з такими самими чітко вираженими вимогами, оскільки це не дало б іншого результату.

110. Беручи до уваги ці обставини, Суд не вважає, що Уряд виконав покладений на нього обов'язок з доведення наявності у заявників засобу правового захисту, який міг би забезпечити сатисфакцію стосовно їхніх скарг з посиланням на Конвенцію і який мав би розумні шанси на успіх.

Виходячи з цього, Суд відхиляє попереднє зауваження Уряду про невичерпання національних засобів правового захисту.

2. Стверджуване недотримання вимоги шестимісячного строку, передбаченої пунктом 1 статті 35 Конвенції

111. Уряд стверджував, що заявники не дотримали вимоги шестимісячного строку, передбаченої пунктом 1 статті 35 Конвенції, оскільки оскаржуваний інцидент відбувся у 1994 році, а заявники звернулися до органів влади у 2001 році. З цього приводу вони доводили, що стверджувані інциденти не могли мати триваючого характеру. На думку Уряду, єдиною причиною, яка пояснює, чому заявники звернулися до національних органів влади і потім не спромоглися скористатися згаданими вище засобами правового захисту, — це намагання довести, що минулі події тривають і зі спливом шестимісячного строку.

112. Заявники оспорювали аргументи Уряду і стверджували, що вони не порушили умови шестимісячного строку, оскільки заходи, які оскаржуються в цих справах, мали триваючий характер. Заявники стверджували, що вони добросовісно подали до органів влади кілька заяв з вимогою забезпечити для них засоби правового захисту стосовно скарг, у яких заявники посилалися на Конвенцію. За їхніми словами, вони звернулися до Європейського суду через те, що протягом тривалого часу органи влади так і не забезпечили адекватних та ефективних засобів правового захисту.

113. Суд знову наголошує, що в принципі у разі відсутності засобів правового захисту або в разі висновку про їхню неефективність шестимісячний строк триває від дати вчинення оскаржуваного заходу. У виняткових випадках можуть враховуватися особливі обставини, коли заявник, скориставшись спочатку національним засобом правового захисту, лише згодом дізнається або повинен був би дізнатися про обставини, через які відповідний засіб правового захисту не є ефективним. У такій ситуації початком шестимісячного строку може вважатися момент, коли заявник дізнається або повинен був би дізнатися про такі обставини (див. «*Хазар та інші проти Туреччини*» (*Hazar and Others v. Turkey*) (ухв.), заява № 62566/00, ЄСПЛ 2002).

114. Суд бере до уваги, що в період з 29 листопада 1994 року по 15 серпня 2001 року заявники зверталися з клопотаннями до прем'єр-міністра, губернатора регіону з надзвичайним станом, губернатора провінції Тунджелі та губернатора Хозатського району. Як свідчать матеріали справи, заявники звернулися до Суду, посилаючись на Конвенцію, 3 грудня 2001 року — після того, як почали сумніватися в можливості розраховувати на ефективне розслідування за стверджуваними ними фактами примусового виселення та надання їм засобу правового захисту стосовно їхніх скарг. Суд також зазначає, що лише 22 липня 2003 року заявників повідомили про те, що немає жодних перешкод для їхнього повернення до своїх домівок у с. Бойдаш (див. пункт 37 вище). Зважаючи на ці обставини, Суд доходить висновку, що початком шестимісячного строку, у значенні пункту 1 статті 35 Конвенції, треба вважати

не раніше ніж 22 липня 2003 року, і, отже, ці заяви були подані ще до дати закінчення згаданого строку, тобто до 3 грудня 2001 року.

Виходячи з цього, Суд відхиляє аргумент Уряду щодо недотримання вимоги шестимісячного строку.

В. Дотримання інших вимог прийнятності

1. Скарги заявників з посиланням на статті 8 і 13 Конвенції та статтю 1 Першого протоколу

115. Заявники стверджували, посилаючись на статтю 8 Конвенції, що було порушено їхнє право на повагу до сімейного життя і житла, оскільки їх примусово виселили і позбавили можливості повернутися у своє село. Посилаючись на статтю 1 Першого протоколу, вони стверджували, що втратили можливість користуватися і володіти своїм майном у зв'язку з обмеженнями, які органи влади встановили стосовно їхнього повернення до свого села. Вони також скаржилися, посилаючись на статтю 13 Конвенції, що не мали ефективного засобу правового захисту щодо різних своїх скарг, поданих з посиланням на Конвенцію.

116. Уряд заперечував твердження заявників про факт примусового виселення силами безпеки. Уряд вважає, що заявники покинули своє село у зв'язку з терористичними актами в регіоні. За словами Уряду, органи влади вживають необхідних заходів з метою забезпечити відшкодування шкоди, яку заявники зазнали через позбавлення їх можливості повернутися до свого села.

117. Оцінюючи подання сторін, Суд вважає, що ці скарги порушують складні питання права та факту за Конвенцією, вирішення яких залежить від розгляду справи по суті. Отже, Суд доходить висновку, що ці скарги не є явно необґрунтованими у значенні пункту 3 статті 35 Конвенції. Якихось інших підстав для оголошення їх неприйнятними встановлено не було.

2. Скарги заявників з посиланням на статтю 1 Конвенції

118. Посилаючись на статтю 1 Конвенції, заявники стверджували, що держава-відповідач не виконала свого обов'язку з гарантування тим, хто перебуває під її юрисдикцією, прав і свобод, визначених у Конвенції та протоколах до неї.

119. Уряд не подав зауважень з цього приводу.

120. Суд знову наголошує на тому, що стаття 1 містить досить загальний обов'язок; її не можна розглядати як положення, що може бути предметом окремого порушення, навіть якщо посилатися на нього у поєднанні з іншими статтями (див. рішення Комісії у справі «Даніні проти Італії» (*Danini v. Italy*) від

14 жовтня 1996 року, заява № 22998/93, *Decisions and Reports (DR)* 87-B, с. 24). Тому Суд не вважає за необхідне окремо розглядати цей аспект заяв.

3. Скарги заявників з посиланням на статтю 6 Конвенції

121. Посилаючись на статтю 6 Конвенції, заявники скаржилися, що їх позбавили доступу до суду, тобто можливості оскаржити рішення адміністративних органів.

122. Уряд заперечував ці твердження заявників і наполягав, що заявники самі не спромоглися скористатися засобом правового захисту, передбаченим адміністративним законодавством.

123. Суд бере до уваги той факт, що заявники не вчинили позову в адміністративних судах з огляду на наведені вище причини (див. пункти 104–106 вище). Однак, на думку Суду, скарга заявників за цим пунктом стосується головним чином відсутності ефективного розслідування примусового виселення їхнього села силами безпеки та позбавлення їх доступу до свого майна. Тому Суд має розглянути цю скаргу з точки зору вимог статті 13, яка покладає на держави більш загальний обов'язок забезпечення ефективного засобу правового захисту стосовно стверджуваних порушень Конвенції (див. згадані вище рішення у справі Сельчука і Аскера та у справі Йойлера, пункт 92 і пункт 73, відповідно).

4. Скарги заявників з посиланням на статтю 7 Конвенції

124. Заявники стверджували, що відмова органів влади дозволити їм повернутися у своє село та відмова надати їм доступ до свого майна становила порушення статті 7 Конвенції.

125. Уряд не зробив будь-яких зауважень у відповідь на ці твердження за цим пунктом.

126. Суд вказує на те, що, згідно з принципом, втіленим у пункті 1 статті 7 Конвенції, лише закон може визначати, що є злочином, і передбачати відповідне покарання; крім того, забороняється застосування закону з наданням йому зворотної сили (див. рішення у справі «*Коккінакіс проти Греції*» (*Kokkinakis v. Greece*) від 25 травня 1993 року, серія А, №260, с. 22, пункт 52). Суд зазначає, що стверджуване виселення заявників з домівок та обмеження щодо повернення у село не були пов'язані з «кримінальним обвинуваченням» проти них, про яке йдеться в пункті 1 статті 6 Конвенції. Це означає, що події та заходи, які оскаржуються в цій справі, також, для цілей статті 7, не пов'язувалися з «кримінальним правопорушенням».

127. Отже, ця частина заяви є несумісною *ratione materiae* з положеннями Конвенції у контексті пункту 3 статті 35, і, згідно з пунктом 4 статті 35, Суд має відхилити її.

5. Скарги заявників з посиланням на статтю 14 Конвенції

128. Посилаючись на статтю 14, взяту в поєднанні зі статтями 6, 8 і 13 Конвенції, а також зі статтею 1 Першого протоколу, заявники стверджували, що зазнали дискримінації за ознакою місця народження.

129. Уряд, заперечуючи існування фактичних підстав для основних скарг, не робив окремих зауважень стосовно цих питань.

130. Суд, розглянувши твердження заявників з урахуванням поданих до нього доказів, вважає їх необґрунтованими.

Отже, ця скарга є явно необґрунтованою і має бути відхилена, згідно з пунктом 3 статті 35 Конвенції.

6. Скарги заявників з посиланням на статтю 17 Конвенції

131. Посилаючись на статтю 17 Конвенції, заявники стверджували, що держава-відповідач встановила обмеження стосовно їхніх прав, на порушення Конвенції, зокрема в регіоні, в якому діяв надзвичайний стан.

132. Зауважень Уряду стосовно цих скарг не було.

133. Суд зазначає, що заявники не обґрунтували свої скарги за цим положенням. Тому ця скарга є явно необґрунтованою і має бути відхилена, згідно з пунктом 3 статті 35 Конвенції.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 1 ПЕРШОГО ПРОТОКОЛУ

134. Заявники стверджували, що примусове виселення їх із свого села силами безпеки та відмова органів влади дозволити їм повернутися до своїх домівок і землі становили порушення статті 1 Першого протоколу, яка передбачає:

«Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

A. Чи існувало «майно»

135. Уряд стверджував, що заявники Абдулла Доган, Джемаль Доган, Алі Мурат Доган, Хидир Балик, Іхсан Балик, Казим Балик, Мехмет Доган, Хусейн

Доган та Алі Риза Доган не мали «майна» у значенні статті 1 Першого протоколу, оскільки вони не подали документи, які підтверджували їхнє право власності на майно в с. Бойдаш. Тому ці дев'ятеро заявників не можуть претендувати на статус потерпілих від порушення права власності, існування якого не встановлено.

136. Як стверджував Уряд, для того щоб говорити про порушення права власності у значенні статті 1 Першого протоколу, заявник повинен довести, що він має відповідні документи, які підтверджують його право на цю власність. Посилаючись на відповідну практику Суду, Уряд стверджував, що визначення та ідентифікація майнових прав є питаннями, які вирішуються в національній правовій системі, і що заявник має довести чітку визначеність такого права в національному законодавстві та наявність у нього відповідних документів на нього. Уряд зазначив з цього приводу, що, відповідно до турецького законодавства, всі комерційні операції, які стосуються нерухомості, та всі докази стосовно права власності мають бути відображені в документах земельного кадастру. У випадках, коли нерухоме майно, таке як земля, не було зареєстроване в кадастрах, наявність права власності необхідно було встановлювати відповідно до положень Цивільного кодексу. Крім того, якщо не проводилися виміри землі, для доведення права власності потребувалося винесення судового рішення. На завершення Уряд підкреслив, що твердження старости села Бойдаш (див. пункти 23 і 24 вище) не мають доказової сили, якщо не були прийняті як докази національним суддею у справі, яка стосувалася права власності на землю або права власності на рухоме майно, таке як дрібна рогата худоба.

137. Заявники оспорювали ці аргументи Уряду і стверджували, що, згідно з практикою Суду, поняття «майно» (*possessions*) охоплює, на додаток до всіх форм матеріального рухомого і нерухомого майна, також нематеріально існуючі «права» та «інтереси», а також усі форми активів, фінансових та господарських ресурсів, які складають майно особи. Вони зазначали, що в сільській місцевості, в якій вони проживали, панували традиції патріархальної сім'ї, згідно з якими дорослі одружувалися, будували будинки на землі своїх батьків і користувалися батьківським майном, і це було природною вимогою соціальної системи. У зв'язку з цим заявники доводили, що «майнове право» не можна розглядати як таке, що поширюється виключно на майно, зареєстроване як право власності певної особи, а має включати всі господарські ресурси, якими спільно володіють усі згадані селяни. Заявники також стверджували, що вони всі мали окремі сім'ї і вели господарство в селі, хоч і користувалися для цього майном своїх батьків. Посилаючись на положення Цивільно-процесуального кодексу, вони також вимагали врахування показань, які дав староста села Бойдаш (див. пункти 23 і 24 вище),

як доказ на підтвердження того, що вони користувалися зареєстрованим і незареєстрованим майном своїх прадідів, відповідно до місцевих традицій, і що заробляли собі на життя тваринництвом і лісозаготівлею.

138. Суд знову наголошує, що стаття 1 Першого протоколу, по суті, гарантує право власності (див. рішення у справі «Маркс проти Бельгії» (*Marckx v. Belgium*) від 13 червня 1979 року, серія А, № 31, с. 27–28, пункт 63). Однак поняття «майно» (фр. *biens*) у статті 1 має автономне значення, яке, безперечно, означає не лише право власності на матеріальні речі; для цілей цього положення деякі інші права та інтереси, які становлять надбання, також можна вважати «майновими правами», тобто «майном» (*possessions*) (див. рішення у справі ««Газус Досьер- унд Фордертехнік ГмбХ» проти Нідерландів» (*Gasus Dosier- und Fördertechnik GmbH v. the Netherlands*) від 23 лютого 1995 року, серія А, № 306-В, с. 46, пункт 53; та у справі «Компанія «Матуш е Сільва» та інші проти Португалії» (*Matos e Silva, Lda. and Others v. Portugal*) від 16 вересня 1996 року, Збірник 1996-IV, с. 1111, пункт 75).

139. Суд зазначає, що він не зобов'язаний вирішувати, чи мають заявники право власності за національним законодавством без наявності відповідних правових титулів. Питання, яке постає за цим пунктом, полягає у з'ясуванні можливості вважати сукупну господарську діяльність заявників «майном», яке належить до сфери застосування гарантії, передбаченої статтею 1 Першого протоколу. У цьому зв'язку Суд вказує на безперечність того факту, що до 1994 року всі заявники проживали в с.Бойдаш. Хоча вони не мали зареєстрованої власності, у них були свої власні домівки, побудовані на землі їхніх предків, або вони проживали в хатах, які належали їхнім батькам, та обробляли землю своїх батьків. Суд також бере до уваги, що заявники мали неоспорені права на спільні земельні ділянки у цьому селі, такі як пасовища, вигони та лісові угіддя, і заробляли собі на життя тваринництвом і лісозаготівлею. Тому, на думку Суду, всі ці господарські ресурси та дохід, який завдяки їм отримували заявники, можуть кваліфікуватися як «майно» для цілей статті 1.

В. Чи мало місце втручання

140. За словами заявників, немає сумніву в тому, що відбулося втручання в їхнє право на мирне володіння своїм майном. Сили безпеки примусово виселили їх зі своїх домівок і землі, а органи влади встановили обмеження щодо їхнього повернення. Внаслідок триваючої відмови в поверненні до свого села вони фактично виявилися позбавленими джерел своїх доходів і були змушені жити у злиднях в інших регіонах країни.

141. Уряд заперечував, що сили безпеки примушували заявників покинути своє село. За словами Уряду, заявники покинули своє село у зв'язку із

зворушеннями та залякуваннями з боку РПК. Разом з тим Уряд визнавав, що ряд поселень були виселені відповідними органами з метою забезпечення населення в регіоні. Уряд також стверджував, що заявники не мали справжнього інтересу в поверненні до свого села, оскільки в теперішньому стані село Бойдаш не має придатного житла і економічні умови проживання в ньому є вкрай незадовільними. Втім, посилаючись на листа від 22 липня 2003 року з Головного управління поліції Міністерства внутрішніх справ, Уряд наголошував, що жодних перешкод для повернення заявників у село Бойдаш не залишилося (див. пункт 37 вище).

142. У цій справі Суд зобов'язаний врахувати ситуацію, що існувала в регіоні Туреччини, в якому діяв надзвичайний стан у час подій, оскаржуваних заявниками. Ця ситуація характеризувалася жорсткою конфронтацією між силами безпеки та членами РПК. Суд зазначає, що подвійне насильство, яке було наслідком дій двох сторін конфлікту, змусило багатьох людей покинути свої домівки (див. пункти 56 і 62 вище). Крім того, і це визнає сам Уряд, органи влади виселили мешканців деяких поселень, намагаючись забезпечити населення в цьому регіоні (див. пункт 141 вище). Розглядаючи чимало справ з подібними скаргами, Суд уже дійшов висновку, що в регіоні Туреччини, в якому діяв надзвичайний стан, сили безпеки умисно руйнували житла і майно відповідних заявників, позбавляючи їх засобів до існування і змушуючи їх покинути свої села (див., серед багатьох інших, згадані вище рішення у справах Акдівара та інших, Сельчука і Аскера, Ментеша та інших, Йойлера, Іпека; у справах «Більгін проти Туреччини» (*Bilgin v. Turkey*) від 16 листопада 2000 року, заява № 23819/94, та «Дулаш проти Туреччини» (*Dulaş v. Turkey*) від 30 січня 2001 року, заява № 25801/94).

143. Щодо конкретних обставин цієї справи, Суд зауважує, що він не в змозі визначити точну причину переміщення заявників, з огляду на відсутність достатніх доказів у його розпорядженні та непроведення незалежного розслідування стверджуваних подій. З цього приводу в інтересах розгляду справи Суд повинен обмежитися аналізом скарг заявників на відмову їм в доступі до свого майна з 1994 року. У цьому зв'язку Суд бере до уваги, що, попри настійні вимоги заявників, органи влади відмовляли їм в доступі до села Бойдаш до 22 липня 2003 року, посилаючись на терористичні акти, які мали місце у відповідній місцевості (див. пункти 15, 17 і 18 вище). Ці оскаржувані заходи позбавили заявників усіх ресурсів, завдяки яким вони забезпечували своє існування. Крім того, вони завдали шкоди самій суті права власності шістьох заявників, оскільки ті виявилися позбавленими можливості користуватися і розпоряджатися своїм майном протягом майже дев'яти років та десяти місяців. Наслідком цих заходів стало те, що з жовтня 1994 року заявники втратили підстави заявляти своє право власності на майно.

Суд дійшов висновку, що відмову в доступі до села Бойдаш необхідно вважати втручанням у право заявників на мирне володіння своїм майном (див. рішення у справі «Лоїзиду проти Туреччини» (*Loizidou v. Turkey*) від 18 грудня 1996 року, Збірник 1996-VI, с. 2216, пункт 63).

С. Чи було втручання виправданим

144. Залишається вирішити, чи становило це втручання порушення статті 1.

1. Застосовне положення

145. Суд знову наголошує, що стаття 1 Першого протоколу містить три окремі положення. Перше положення, викладене в першому реченні частини першої, має загальний характер і проголошує принцип мирного володіння майном. Друге положення, викладене в другому реченні частини першої, стосується позбавлення особи її майна і підпорядковує це певним умовам. Третє положення, яке міститься в частині другій, визнає, що Договірні Сторони мають право, зокрема, здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів шляхом запровадження законів, які вони вважають необхідними для цього. Однак ці положення не можна розглядати як «окремі», тобто не пов'язані між собою. Друге і третє положення стосуються певних випадків втручання у право на мирне володіння майном і, отже, мають тлумачитися у світлі загального принципу, проголошеного в першому положенні (див., зокрема, рішення у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» (*James and Others v. the United Kingdom*) від 21 лютого 1986 року, серія А, № 98, с. 29–30, пункт 37, в якому частково відтворені формулювання, застосовані Судом у мотивуванні рішення у справі «Спорронг і Льоннрот проти Швеції» (*Sporrong and Lönnroth v. Sweden*) від 23 вересня 1982 року, серія А, № 52, с. 24, пункт 61; див. також рішення у справі «Святі монастирі проти Греції» (*The Holy Monasteries v. Greece*) від 9 грудня 1994 року, серія А, № 301-А, с. 31, пункт 56; справи «Ятрідіс проти Греції» (*Iatridis v. Greece*) [ВП], заява № 31107/96, пункт 55, ЄСПЛ 1999-II, «Беєлер проти Італії» (*Beyeler v. Italy*) [ВП], заява № 33202/96, пункт 106, ЄСПЛ 2000-I).

146. Суд зважає на те, що сторони не робили зауважень щодо положення, застосовного до справи. Він зазначає, що оскаржувані заходи не включали позбавлення майна у тому значенні, яке міститься в другому реченні частини першої статті 1, оскільки землі в с. Бойдаш залишилися в законній власності чи володінні заявників. Ці заходи також не означали і здійснення контролю за використанням майна, оскільки не ставили такої мети. Виходячи з цього, Суд вважає, що ситуацію, яку оскаржують заявники, необхідно розглянути у світлі першого речення частини першої статті 1, адже оскаржувані заходи,

безперечно, становили втручання у право заявників користуватися і розпоряджатися своїм майном («Кіпр проти Туреччини» (Cyprus v. Turkey) [ВП], заява № 25781/94, пункт 187, ЄСПЛ 2001-IV).

2. Легітимність і мета втручання

147. Заявники стверджували, що оскаржувані заходи передбачалися відповідними положеннями національного законодавства, адже губернатор регіону, в якому діяв надзвичайний стан, міг видати наказ про остаточне чи тимчасове виселення сіл і запровадити обмеження стосовно місць проживання на підставі чинної тоді статті 4(h) Декрету № 285 та статті 1(b) Декрету № 430 (див. пункт 82 вище). Проте, за їхніми словами, адміністрація губернатора застосувала не це положення, а незаконні методи, маючи на меті очистити цей регіон від населення. На думку заявників, мотивом такого рішення було намагання звинуватити незаконні організації, такі як РПК та ТІККО (Армія незалежності робітників і селян Туреччини), у виселенні сіл, уникнути економічного тягаря забезпечення цього населення новим житлом та зняти із сил безпеки відповідальність за їхні незаконні дії.

148. Уряд оспорював ці аргументи заявників, стверджуючи, що відмова в доступі до села Бойдаш мала на меті забезпечити захист життя заявників, з огляду на небезпечну ситуацію в регіоні. На думку Уряду, якби сили безпеки справді виселяли заявників з їхнього села, як вони стверджують, це мало б здійснюватися з дотриманням обов'язку держави за статтею 2 Конвенції, який має переважне значення порівняно з її зобов'язаннями за статтею 1 Першого протоколу.

149. Незважаючи на свої сумніви щодо законності оскаржуваного втручання, Суд бере до уваги міркування безпеки, на які посилається Уряд у цьому контексті, і, для цілей цього розгляду, утримується від висновку, що ці цілі не можна вважати такими, що ґрунтуються на законах, які «відповідають загальним інтересам», як це передбачено частиною другою статті 1. Таким чином, Суд залишає питання стосовно законності втручання відкритим, адже в цій справі суттєво важливішим питанням є з'ясування пропорційності цього втручання.

3. Пропорційність втручання

150. Заявники стверджували, що внаслідок їхнього переміщення та відмови їм у доступі до свого майна вони були змушені жити в дуже бідних умовах — без роботи, житла, медичного обслуговування та без належних санітарних умов. За їхніми словами, за відсутності економічних і соціальних заходів для розв'язання цих проблем, оскаржуване втручання не можна оцінити як пропорційне поставленій меті.

151. Уряд доводив, що він вжив усіх необхідних заходів з метою розв'язання проблем внутрішньо переміщених осіб, зокрема й проблеми заявників. Він посилався на те, що органи влади вже розробили проект «Повернення в село та реабілітація» для виправлення становища тих, хто покинув свій дім у зв'язку з терористичними актами в цьому регіоні (див. пункти 45–48 вище). Мета цього проекту полягає в забезпеченні добровільного повернення переміщеного населення. Його реалізація підлягала суворому контролю з боку парламенту (див. пункти 39–42 вище). Уряд також здобув підтримку кількох міжнародних організацій, допомога яких сприяла успішному здійсненню цього проекту (див. пункт 44 вище). Попри обмеженість бюджетних видатків та серйозні економічні труднощі, на заходи в рамках проекту Уряд витратив приблизно шістьдесят мільйонів євро. Значну частину цих коштів було використано на поліпшення існуючої в регіоні інфраструктури. Уже досягнуто позитивних результатів, які вселяють надію, якщо враховувати, що за період з червня 2000 року по грудень 2003 року 94 000 осіб, тобто приблизно 25% від загальної кількості переміщених осіб, уже повернулися у свої населені пункти.

152. Уряд також послався на проект закону про компенсацію шкоди, завданої терористичним насильством чи внаслідок заходів, вжитих органами влади проти тероризму. Уряд пояснював, що введення цього закону в дію надасть внутрішньо переміщеним особам засіб правового захисту у вигляді можливості вимагати компенсацію за шкоду, якої вони зазнали під час боротьби проти тероризму. На цьому тлі Уряд робив висновок, що вжиті органами влади заходи були пропорційними поставленій меті.

153. Для цілей першого речення частини першої, Суд повинен визначити, чи було забезпечено справедливу рівновагу між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основних прав конкретної особи (див. згадане вище рішення у справі Спорронґа і Льоннрота, п.69). Суд визнає, що втручання, яке оскаржується в цій справі, справді мало правову підставу. Як було зазначено вище, збройні сутички, повсюдне насильство та порушення прав людини, особливо в контексті дій повстанців РПК, змушували органи влади вживати екстраординарних заходів для підтримання безпеки в регіоні з надзвичайним станом. Ці заходи, зокрема, передбачали обмеження доступу до кількох сіл, серед яких було с. Бойдаш, а також виселення деяких сіл з огляду на відсутність безпеки. Однак Суд зауважує, що, з урахуванням обставин справи, відмова доступу до с. Бойдаш мала серйозні і згубні наслідки, які протягом майже десяти років перешкоджали заявникам здійснювати своє право на володіння своїм майном, адже увесь цей час вони жили в інших районах країни в умовах надзвичайної бідності, без належного опалення, санітарних умов та інфраструктури (див. пункти 14, 57 і 63 вище). Їхня ситуація ускладнювалася через відсутність коштів, неодержання компенсації за

позбавлення їх свого майна, а також необхідністю шукати роботи і притулку в перенаселених містах і містечках, рівень безробіття в яких оцінюється як «жахливий» (див. пункт 63 вище).

154. Хоча Суд визнає факт докладання Урядом зусиль для виправлення ситуації внутрішньо переміщених осіб взагалі, для цілей цієї справи він вважає їх недостатніми та неефективними. З цього приводу він відзначає, що проект «Повернення в село та реабілітація», на який посилається Уряд, не було трансформовано в практичні заходи з прискорення повернення заявників у своє село. Як свідчать відеодокументи, зроблені 29 грудня 2003 року, с. Бойдаш лежить у руїнах і не має жодної інфраструктури (див. пункт 38 вище). Органи влади не лише не сприяли поверненню заявників у с. Бойдаш, а й не забезпечили їх альтернативним житлом чи роботою. Мало того, крім допомоги, яку Казим Балик та Муслюм Їльмаз одержали від Фонду соціальної допомоги й солідарності і яка, на думку Суду, є недостатньою для прожиття, заявникам не було надано ніяких коштів, які могли б забезпечити достатній рівень життя чи активний процес повернення. Суд вважає, що основний обов'язок і відповідальність органів влади полягає у створенні умов та наданні відповідних засобів, які дали б заявникам змогу добровільно, безпечно і гідно повернутися у свої оселі чи місця традиційного проживання або за власним бажанням переселитися в інші райони країни (див. з цього приводу принципи 18 і 28 «Керівних принципів ООН з проблеми внутрішньо переміщених осіб» (E/CN.4/1998/53/Add.2) від 11 лютого 1998 року). До того ж стосовно проекту закону про компенсацію шкоди, завданої терористичними актами чи внаслідок заходів, вжитих проти тероризму, Суд зауважує, що цей закон ще не набрав чинності і, отже, не надає жодного засобу правового захисту стосовно скарг заявників за цим пунктом.

155. Зважаючи на викладене вище, Суд доходить висновку, що заявники мусили нести індивідуальний і надмірний тягар і це свідчило про незабезпечення справедливої рівноваги, якої слід було додержувати між вимогами загального інтересу та необхідністю захисту права на мирне володіння своїм майном.

156. На підставі цих міркувань Суд відхиляє попереднє заперечення Уряду стосовно дев'яти заявників, які не подали документів на підтвердження їхнього права власності, і постановляє, що було допущено порушення статті 1 Першого протоколу.

III. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 8 КОНВЕНЦІЇ

157. Заявники, посилаючись на виселення їх зі свого села та неможливість повернення в нього, стверджували, що було порушено статтю 8 Конвенції, яка передбачає:

«1. Кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права інакше ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб».

158. Уряд заперечував, що було допущено порушення цього положення, спираючись при цьому на ті самі аргументи, які висувалися ним у зв'язку зі статтею 1 Першого протоколу.

159. Суд дотримується думки, що не може бути ніякого сумніву в тому, що відмова заявникам у доступі до свого житла та засобів існування, на додаток до спричинення порушення статті 1 Першого протоколу, становить також серйозне і невинуватене втручання у право на повагу до сімейного життя і житла.

160. Отже, Суд доходить висновку, що було допущено порушення статті 8 Конвенції.

IV. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 13 КОНВЕНЦІЇ

161. Заявники стверджували, що непроведення органами влади ефективного розслідування примусового виселення їх зі свого села та відсутність засобу правового захисту, який би дав змогу оскаржити відмову в доступі до свого майна, спричинили порушення статті 13 Конвенції, яка передбачає:

«Кожен, чії права і свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи».

162. Уряд оспорював ці заяви, стверджуючи про існування адміністративних, цивільних і кримінальних засобів правового захисту (див. пункти 94–97 вище), якими заявники не скористалися.

163. Суд посилається на вже зроблений ним висновок про те, що відмова заявникам у доступі до свого житла та майна становила порушення статті 8 та статті 1 Першого протоколу. Тому в цьому контексті заявники мають «доказові підстави» скаржитися за статтею 13 (див. згадані вище рішення у справах Йойлера та Дулаша, пункт 89 і 67, відповідно).

164. Суд зауважує, що скарги за цим пунктом порушують ті самі чи подібні питання, які вже розглядалися в контексті заперечення Уряду стосовно

вичерпання національних засобів правового захисту. У зв'язку з цим Суд повторює свій висновок про те, що Уряд не виконав покладений на нього обов'язок з доведення наявності у заявників засобу правового захисту, який міг би задовольнити їхні скарги з посиланням на Конвенцію і який мав би розумні шанси на успіх (див. пункт 110 вище). Саме на цих підставах Суд доходить висновку, що заявники не мали доступного та ефективного засобу правового захисту стосовно відмови їм в доступі до свого житла та майна в с. Бойдаш.

Отже, було допущено порушення статті 13 Конвенції.

V. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

165. Стаття 41 Конвенції передбачає:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову компенсацію, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію».

166. Заявники вимагали компенсацію за матеріальну шкоду в розмірі 50000 080 000 000 турецьких лір, що дорівнює 30 946 497,20 євро. Кожен із них вимагав 15 000 євро як компенсацію за моральну шкоду та 21150 євро за сукупні судові та інші витрати.

167. Уряд не подав жодних зауважень стосовно цих вимог.

168. Суд вважає, що питання застосування статті 41 не готове до вирішення. Тому він відкладає розгляд цього питання і, визначаючи подальшу процедуру, належним чином враховуватиме можливість досягнення між Урядом і заявниками відповідної домовленості.

На цих підставах Суд одногосно

1. *Долучає до суті* справи попереднє заперечення Уряду проти наявності «статусу потерпілого» в дев'ятох заявників, які у зв'язку зі своїми скаргами з посиланням на статтю 1 Першого протоколу не пред'явили відповідних документів на підтвердження їхніх прав власності, і відхиляє це заперечення.

2. *Відхиляє* попереднє заперечення Уряду стосовно вичерпання національних засобів правового захисту.

3. *Відхиляє* попереднє заперечення Уряду стосовно вимоги шестимісячного строку.

4. *Оголошує* скарги заявників з посиланням на статті 8 і 13 Конвенції та статтю 1 Першого протоколу прийнятними, а решту частини їхніх заяв непринятною.

5. *Постановляє*, що було допущено порушення статті 1 Першого протоколу.

6. *Постановляє*, що було допущено порушення статті 8 Конвенції.

7. *Постановляє*, що було допущено порушення статті 13 Конвенції.

8. *Постановляє*, що питання застосування статті 41 Конвенції не готове до вирішення; а отже,

а) *відкладає* розгляд цього питання в цілому;

б) *запрошує* Уряд і заявників подати, у шестимісячний строк від дати набрання цим рішенням статусу остаточного, відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, свої письмові зауваження з цього приводу, і зокрема повідомити Суд про будь-яку домовленість у разі її досягнення;

с) *відкладає* подальшу процедуру і *делегує* голові палати повноваження з призначення її в разі необхідності.

Учинено англійською мовою й оголошено на відкритому засіданні у Палаці прав людини, Страсбург, 29 червня 2004 року.

Венсан Берже

Георг Ресс

Секретар

Голова

СПРАВА

«ЕСМУХАМБЕТОВ ТА ІНШІ ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ» (CASE OF ESMUKHAMBETOV AND OTHERS v. RUSSIA)

(Заява №. 23445/03)

РІШЕННЯ

СТРАСБУРГ

29 березня 2011 року

ОСТАТОЧНЕ

15/09/2011

Це рішення стало остаточним відповідно до пункту 2 (с) статті 44 Конвенції, але може підлягати редакційним виправленням.

У справі «Есмухамбетов та інші проти Росії» Європейський суд з прав людини (Перша Секція), засідаючи Палатою, до складу якої увійшли:

Ніна Ваїч (Nina Vajić), Голова,

Анатолій Ковлер (Anatoly Kovler),

Крістос Розкіс (Christos Rozakis),

Пер Лоренцен (Peer Lorenzen),

Харлан Гаджієв (Khanlar Hajiyev),

Георг Ніколау (George Nicolaou),

Джулія Лаффранк (Julia Laffranque), судді,

та Сорен Нільсен (Søren Nielsen), секретар секції,

після наради за зачиненими дверима 08 березня 2011 року, постановляє таке рішення, ухвалене того самого дня:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу було розпочато за заявою (№ 23445/03) проти Російської Федерації, поданою до Суду 21 липня 2003 року на підставі статті 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (надалі – «Конвенція») двадцятьма сімома громадянами Російської Федерації, переліченими у Додатку

I (надалі – «заявники»). 07 лютого 2004 року помер десятий заявник, і його син, пан Мурат Даудович Тенізбаєв, висловив бажання підтримувати заяву від його імені. 18 серпня 2004 року померла двадцять друга заявниця, і її дочка, пані Світлана Сарсанбіївна Аділова, висловила бажання підтримувати заяву від її імені. 3 01 березня 2005 року друга заявниця змінила прізвище, яке на час подання заяви було Абдурахманова, на Манкаєва. 11 липня 2009 року сімнадцятий заявник помер, і його дружина, пані Кадибрике Байніязівна Аманакєєва, висловила бажання підтримувати заяву від його імені. Суд визнав право пана Мурата Даудовича Тенізбаєва, пані Світлани Сарсанбіївни Аділової та Кадибрике Байніязівни Аманакєєвої продовжувати розгляд справи від імені десятого, двадцять другого та сімнадцятого заявників відповідно.

2. Інтереси заявників, яким було надано правову допомогу, представляли адвокати правозахисного центру «Меморіал» (Москва) та Європейського центру захисту прав людини (Лондон). Уряд Росії (далі – Уряд) представляв пан В. Мілінчук, колишній Уповноважений Російської Федерації в Європейському суді з прав людини.

3. Заявники скаржилися, зокрема, що в результаті повітряного удару по селу, в якому вони мешкали, загинули члени сімей першого та третього заявників, другої, тринадцятої та двадцять другої заявниць, а також були знищені будинки та майно всіх заявників. Вони також скаржились на моральні страждання, яких зазнали у зв'язку з вказаними подіями, непроведенням розслідування по цьому питанню та відсутність ефективних засобів правового захисту відносно стверджуваних порушень. Заявники посилались на статті 2, 3, 8 та 13 Конвенції та статтю 1 Протоколу № 1.

4. 29 серпня 2004 року Голова Першої секції вирішила розглянути заяву у першочерговому порядку відповідно до правила 41 Регламенту Суду.

5. 21 травня 2007 року Голова Першої секції вирішила повідомити про заяву Уряд. Також було вирішено провести розгляд заяви по суті одночасно з розглядом питання щодо її прийнятності (стаття 29 пункт 1).

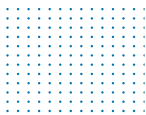
6. Уряд заперечив проти того, щоб питання прийнятності розглядалося одночасного з питанням по суті заяви. Розглянувши це заперечення Уряду, Суд відхилив його.

7. 08 березня 2011 року Суд вирішив, що проведення слухання по справі не є необхідним (правило 59 пункту 3 Регламенту Суду).

ФАКТИ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

8. Заявники є мешканцями різних сел Республіки Дагестан.

А. Факти

1. Події, що передували справі

9. На час подій заявники були мешканцями села Когі Шелковського району Чеченської Республіки. Село Когі, також відоме як господарство № 2 колгоспу «Шелковский» або Рунное, розташоване неподалік від адміністративного кордону з Республікою Дагестан. Село знаходиться на відстані дев'ять кілометрів від села Кумлі в Дагестані. До настання подій, описаних нижче, в Когі проживали люди, які належать до ногайської етнічної групи. В селі налічувалось тридцять будинків, які вміщувати двадцять шість-тридцять сімей. Його жителі займались сільським господарством, в основному, вирощуванням овець та корів.

10. За твердженням заявників Когі було мирним селом; в ньому ніколи не проживали представники повстанських збройних груп. В 1999 році його постійно патрулювали федеральні військовослужбовці пропускного пункту, розташованого біля села Кумлі. В ніч з 11 на 12 вересня 1999 року з боку пропускного пункту на околицю Когі прибув бронетранспортер та запустив у повітря «освітлювальну бомбу» (осветительная бомба). За поясненнями третього заявника до парашуту був прикріплений світловий снаряд, який на протязі п'яти хвилин дуже яскраво освітлював селище. Наступного дня неподалік від електричного трансформатора сімнадцятий заявник знайшов дюралюмінієвий корпус довжиною 1 метр та діаметром 10 сантиметрів. В середині він був чорний. Білий парашут звисав з дротів над трансформатором.

2. Напад 12 вересня 1999 року

(а) Версія заявників

11. Ввечері 12 вересня 1999 року більшість дорослих селян працювала в полі, а більшість дітей була в школі. Погода була яскравою та сонячною.

12. Приблизно о 17.15 год. з напрямку села Кумлі з'явилися два воєнних літака, які летіли на низькій висоті. Літаки пролетіли, але через декілька хвилин знову з'явилися. Вони були вузькими спереду, з широкими крилами та нагадували російські військові літаки СУ-25.

13. Літаки кружляли над селом Когі близько п'яти хвилин, а потім один з них стрімко спустився вниз, відкрив вогонь з кулеметів і обстріляв західну частину села. Перша бомба вибухнула у дворі будинку першого заявника. В той момент там гралися два його сини восьмирічний Ельмурат та дворічний Ельдар. Діти загинули миттєво.

14. Коли почалось бомбардування, перший заявник, його дружина – пані Борамбіке Дормалаївна Есмухамбетова, 1969 року народження, – та

тринадцята заявниця були всередині будинку. Перший заявник та його дружина кинулися до хлопчиків, а тринадцята заявниця, яка була поранена в ногу уламком шрапнелі, побігла у свій будинок. У дворі перший заявник побачив своїх синів, які лежали біля кратеру бомби діаметром приблизно один метр. Він схопив хлопчиків, притиснув їх до грудей та зрозумів, що вони мертві.

В цей момент друга бомба вдарила по будинку першого заявника. Перший заявник крикнув своїй дружині не підходити до нього та дітей та лягти на підлогу. Натомість, Борамбіке з криком побігла до них. Перший заявник помітив, що вона була поранена в ногу. Третя бомба вибухнула біля Есмухамбетових відразу після другої. Дружина першого заявника була смертельно поранена уламком шрапнелі у живіт та померла на його руках. За твердженням першого заявника, він не в змозі згадати подальші події з цього моменту протягом декількох годин. За заявами свідків перший заявник був у стані глибокого шоку, кричав, що всіх членів його сім'ї вбито, та проклинав літаки.

15. Другий літак стріляв з великокаліберних кулеметів та бомбив північну сторону села. У повітрі була велика кількість диму та пилу. Будинки, сараї, інші споруди, велику рогату худобу, птицю та сіно було знищено та спалено. Селяни, деякі босоніж, а деякі напівголі, в паніці бігли в напрямку села Кумлі.

16. Літаки невибірково вели обстріл та бомбили на відстані один від одного. Вони здійснили чотири кола, а потім відлетіли.

17. Відразу після нападу вісімнадцятий та дев'ятнадцятий заявники завели свої трактори. Перший разом з кількома сусідами поїхав до села Кумлі, підбираючи по дорозі інших жителів села. Другий разом із двадцять третім заявником підїхав до будинку першого заявника, щоб забрати трупи членів родини Есмухамбетових. На відстані приблизно 150 метрів вони також знайшли тіло Меліхан (Ліди) Саліївни Абдурахманової, 1948 року народження - матері другої, сестри тринадцятої та дочки двадцять другої заявниць. Жінку було вбито шрапнеллю. За багаточисленними показаннями очевидців, трупи загиблих були дуже понівечені та сильно кровоточили, а при перемішуванні тіл дуже багато уламків шрапнелі випадали з ран. Після того, як тіла були зібрані, трактор попрямував до села Кумлі, підбираючи по дорозі тих, хто лишився живим.

18. Тим часом третій заявник шукав свою матір Боту Арсланбеківну Картакаєву, 1936 року народження, та свого сина, якому був один рік та п'ять місяців. Раніше того дня вони пішли гуляти. Деякі з односельчан розповіли йому, що під час нападу бачили, як вона бігла з хлопчиком на руках у напрямку села Кумлі. Третій заявник поїхав до села Кумлі, де йому сказали, що членів його родини там не бачили. Потім він з кількома іншими жителями села повернувся

до села Когі на тракторі дев'ятнадцятого заявника. Після нетривалих пошуків тіло Боти Картакаєвої було знайдено в полі біля села. Вона була поранена шрапнелю в потилицю. Неподалік плакав син третього заявника, неушкоджений.

19. Тіла всіх загиблих були доставлені до села Кумлі пізно ввечері 12 вересня 1999 року, а наступного дня були вимиті та поховані. Заявники стверджують, що під час нападу 12 вересня 1999 року на їх село було скинуто приблизно сімдесят бомб, внаслідок чого загинули двоє дітей і три жінки та було знищено або завдано серйозної шкоди близько тридцятьом будинкам.

20. 13 вересня 1999 року адміністрація села Когі видала довідки відносно кожної жертви про те, що вони були вбиті під час бомбардування в селі Когі напередодні. 24 грудня 1999 року відносно жертв були видані медичні довідки про смерть. У документах було зазначено, що дружина першого заявника Борамбіке Есмухамбетова, 1969 року народження, і його син Ельдар Есмухамбетов, 1997 року народження, померли від множинних шрапнельних ран, а його син Ельмурат Есмухамбетов, 1991 року народження, помер від травми голови. Також було вказано, що мати другої заявниці Меліхан Абдурахманова, 1948 року народження, померла внаслідок множинних шрапнельних поранень, а мати третього заявника, Бота Картакаєва, 1936 року народження, померла від шрапнельного поранення в потилицю. Місцем та датою смерті всіх жертв було вказано село Когі, 12 вересня 1999 року. 24 і 27 грудня 1999 року та 14 лютого 2003 року відділ реєстрації цивільного стану Шелковського району Чеченської Республіки засвідчив смерть матері третього заявника, матері другої заявниці та родичів першого заявника відповідно.

(b) Версія Уряду

21. Згідно з поясненнями Уряду, на початку вересня 1999 року військовий орган з управління антитерористичною діяльністю на території Чеченської Республіки отримав інформацію про те, що у господарстві № 2 колгоспу «Шелковський» поблизу села Рунное було виявлено концентрацію членів незаконних збройних формувань та базу для підготовки терористів, а також про підготовку низки великомасштабних терористичних актів в Чеченській Республіці та на території Республіки Дагестан, прилеглий до Шелковського району Чеченської Республіки, в тому числі захоплення заручників у Кизлярі. Уряд стверджував, що з метою запобігання терористичним актам і придушення злочинної діяльності незаконних збройних формувань та з огляду на неможливість використання сухопутних військ у районі села Рунное, воєнне командування з питань антитерористичної діяльності прийняло рішення про запуск точкового ракетного удару військово-повітряними силами по місцю розташування незаконних збройних формувань поблизу вказаного села.

22. 12 вересня 1999 року близько 17.00 год два військові літаки СУ-25 здійснили обстріл ракетами низької потужності за допомогою системи точного наведення по базі незаконних збройних формувань, розташованій на господарстві № 2 колгоспу «Шелковський». Внаслідок «превентивного використання повітряних сил» у селі Рунное будинки та господарські приміщення, що належали колгоспу «Шелковський», були зруйновані. Також на місці були знайдені тіла Б.Д. Есмухамбетової, Ельмурата Есмухамбетова, Ельдара Есмухамбетова, М.С. Абдурахманової та Б.А. Картакаєвої.

3. Повернення до села Когі

23. 14 вересня 1999 року сімнадцятий заявник організував повернення жителів села до Когі, щоб забрати свої речі. Колону з восьми тракторів супроводжувала бойова машина піхоти (*боевая машины пехоты*) федерального пункту пропуску поблизу села Кумлі.

24. В селі Когі перебувало дуже багато федеральних військовослужбовців, озброєних автоматичними гвинтівками. Вони збирали шрапнель та бомби, що не зірвалися. Солдати попередили жителів села про те, що вони повинні поквартитись, оскільки можливі воєнні удари з метою знищення села для недопущення використання його повстанцями. Селяни мали залишити село того дня до 15.00 год.

25. 15 вересня 1999 року деякі жителі села, в тому числі друга заявниця та сімнадцятий заявник, знову вирушили до села Когі, щоб забрати речі, які не вдалося зібрати напередодні. Вони побачили, як військовослужбовці руйнують один із будинків, щоб організувати там блокпост. Солдати знаходились під командуванням офіцера в зеленій камуфляжній формі без погонів, який мав польовий кашкет з козирком. Сімнадцятий заявник сказав офіцеру, що якщо військовослужбовцям необхідно знищити якусь будівлю, вони можуть зруйнувати сільський магазин. Згодом солдати приступили до знесення магазину.

26. Через кілька днів інші жителі села, в тому числі кілька заявників, двічі побували в селі Когі. Вони побачили як військовослужбовці, деякі з яких були з пункту пропуску біля села Кумлі, демонтували будинки та інші будівлі у селі та завантажували будівельні матеріали у свої машини. Військовослужбовці також збирали шрапнель та бомби, які не вибухнули.

27. Зібравши свої речі, більшість заявників покинули село Когі і більше до нього не повернулися. Зиму 1999 - 2000 років вони провели у таборі біженців у Республіці Дагестан.

28. Навесні 2000 року двадцять четверта заявниця та члени її сім'ї повернулися до села та відбудували свій будинок. Двадцять четверта заявниця

збрала фрагменти бомб. За її твердженнями, у червні 2000 року поліцейські також забрали ще одну бомбу, що не вибухнула.

29. Заявники надали численні показання свідків, що підтверджують їх версію подій, фотографії, на яких зображене спустошене село, та фрагменти бомб, а також низку газетних статей, що повідомляють про події 12 вересня 1999 року.

30. 24 грудня 2007 року голова адміністрації Шелковського району видав кожному із заявників довідку, яка підтверджує, що його або її сім'я володіли будинком та прибудовами, право власності на які їм було передано колгоспом «Шелковський» на початку 1990-х років, а також, що такі будинки та прибудови, а також речі заявників всередині них, були зруйновані та спалені під час повітряного нападу на село Когі (Рунное) у вересні 1999 року.

4. Офіційне розслідування

(а) Скарги заявників до державних органів та отримана ними інформація

31. Заявники стверджували, що після нападу 12 вересня 1999 року вони неодноразово зверталися до різних державних органів, в тому числі до прокурорів різного рівня, районних та регіональних управлінь внутрішніх справ, кількох федеральних міністерств, Державної Думи та інших установ. У своїх листах до органів влади заявники детально описували події 12 вересня 1999 року та звертались з проханням надати допомогу і інформацію щодо розслідування. В більшості випадків відповіді на такі звернення не надавались, або надавались лише формальні відповіді, в яких було зазначено про направлення звернень заявників до різних прокуратур.

32. Невдовзі після бомбардування села Когі друга заявниця звернулась з листом до військової прокуратури міста Махачкала Республіки Дагестан з вимогою покарати відповідальних осіб та відшкодувати шкоду. Через місяць слідчий військової прокуратури пан А. відвідав другу заявницю і допитав її про події 12 вересня 1999 року. Того ж дня друга заявниця, її двоюрідний брат і сестри та пан А. поїхали до села Когі, де вони пробули годину. Слідчий оглянув та сфотографував руїни та місця, де були вбиті жертви під час нападу. Друга заявниця передала пану А. фрагменти шрапнелі, в тому числі ті, на яких були зображені цифри. Вона попросила його скласти офіційний документ з цього приводу, але слідчий відповів, що це є необов'язковим. Тоді друга заявниця підписала протокол допиту (протокол допроса), і пан А. пішов.

33. Протягом зими 1999 - 2000 років слідчий А. чотири рази відвідував село в Дагестані, в якому жили колишні мешканці села Когі, та допитував їх.

34. Через деякий час друга та тринадцята заявниці з'ясували, що справу було вилучено у пана А. та передано іншому слідчому. У якийсь момент тринадцятій заявниці було повідомлено, що матеріали справи були направлені для розслідування до федеральної військової бази в місто Ханкала Чеченської Республіки.

35. Листом від 2 лютого 2001 року Міністерство внутрішніх справ Російської Федерації надіслало скаргу другої заявниці до Управління внутрішніх справ Чечні. Останнім скаргу другої заявниці було переслано до Прокуратури Чеченської Республіки («республіканська прокуратура») 13 лютого 2001 року.

36. 08 лютого 2001 року Генеральна прокуратура передала скаргу другої заявниці на розгляд до республіканської прокуратури.

37. 19 лютого 2001 року республіканською прокуратурою скаргу другої заявниці щодо «смерті її матері під час бомбардування 12 вересня 1999 року» було направлено до військової прокуратури військової частини № 20102 та проінформовано про це другу заявницю листом від 28 лютого 2001 року.

38. 22 березня 2001 року військова прокуратура військової частини № 20102 передала скаргу другої заявниці щодо «смерті матері» для проведення розслідування до військової прокуратури військової частини № 20111. Останньою скаргу було направлено до військового прокурора Махачкалинського гарнізону (*военный прокурор махачкалинского гарнизона - «прокурор гарнізону»*) 11 квітня 2001 року.

39. Листом від 03 травня 2001 року з копією, направленою другій заявниці, прокурор гарнізону повідомив військового прокурора військової частини № 20111 року, що в грудні 1999 року слідчий А. здійснив перевірку (*проверка*) за фактом бомбардування 12 вересня 1999 року та надіслав матеріали перевірки до відповідних військових прокуратур, у тому числі військової частини № 20102. Також було зазначено, що до прокуратури гарнізону вказані матеріали не було повернуто.

40. 11 вересня 2001 року Головна військова прокуратура (*Главная военная прокуратура*) направила заяву заявників щодо відшкодування шкоди, завданої їх майну, Міністерству оборони Російської Федерації.

41. Листом від 21 вересня 2001 року Головна військова прокуратура передала скарги заявників щодо загибелі їх родичів та знищення майна внаслідок повітряного нападу до Військової прокуратури Північно-Кавказького військового округу (*военная прокуратура Северо-Кавказского военного округа*). Останньою скаргу для перевірки було передано до військової прокуратури військової частини № 20111 19 жовтня 2001 року.

42. 27 вересня 2001 року Міністерством з питань федерації, національної та міграційної політики Російської Федерації (Міністерство по делам федерации, национальной и миграционной политики РФ) тринадцятій заявниці було повідомлено, що її прохання про компенсацію за знищене майно було вивчено і Міністерство вживає заходів для прийняття законодавчих положень, спрямованих на підтримку жителів Чеченської Республіки, які зазнали збитків у 1999 та 2000 роках.

43. 10 жовтня 2001 року Міністерство оборони Російської Федерації у листі до тринадцятої заявниці зазначило, що виплата компенсації за шкоду, завдану майну під час операції в Чечні, не належить до його компетенції.

44. 26 жовтня 2001 року Міністерство внутрішніх справ Російської Федерації повідомило тринадцятій заявниці, що її лист було надіслано до Управління внутрішніх справ Південного федерального округу.

45. У листі від 13 листопада 2001 року Міністерство оборони Російської Федерації на вимогу тринадцятої заявниці повідомило, що не володіє коштами на відшкодування шкоди, заподіяної військовими діями в Республіці Чечня, і що тринадцятій заявниці необхідно звернутися до Уряду Чечні.

46. 07 грудня 2001 року військова прокуратура військової частини № 20111 року направила скаргу заявників до прокуратури Шелковського району («районна прокуратура»), зазначивши, що до підслідності військової прокуратури належить розслідування лише правопорушень, вчинених військовослужбовцями або вчинених на території військової частини, в той час як в цьому випадку конкретні військовослужбовці не встановлені, ідентифікаційні номери та тип літаків невідомі. Крім того, в листі було зазначено, що обставини загибелі жителів селі Когі та знищення їх майна потребують перевірки, а заявникам було роз'яснено, що вони мають право вимагати відшкодування шкоди в суді.

47. 08 грудня 2001 року республіканська прокуратура передала скаргу заявників щодо нападу 12 вересня 1999 року на розгляд в районну прокуратуру.

48. Листом від 15 січня 2002 року районна прокуратура повідомила республіканській прокуратурі та військовій прокуратурі військової частини № 20111 про те, що в Шелковському районі немає села під назвою Когі, а районна прокуратура наразі розслідує обставини повітряного нападу на село Рунное.

49. Друга заявниця стверджує, що навесні 2002 року її викликали до Управління внутрішніх справ Шелковського району. Слідчий С. повідомив їй, що за вказівками вищестоящих воєнних прокурорів буде відкрито кримінальне провадження щодо подій 12 вересня 1999 року. Слідчий допитав

другу заявницю, а потім запевнив, що він зв'яжеться з попереднім слідчим по справі А. та отримає фрагменти снарядів, які вона йому віддала. Друга заявниця стверджувала, що після того на протязі року будь-яких слідчих дій не здійснювалось.

50. 18 та 25 березня 2003 року Головна військова прокуратура направила скарги заявників до військового прокурора Об'єднаного угруповання військ (*военный прокурор Объединенной группировки войск*).

51. 28 березня 2003 року Міністерство з надзвичайних ситуацій Російської Федерації повідомило у відповідь на вимогу заявників щодо виплати відшкодування, що їм необхідно звернутися до Уряду Чечні.

52. 04 квітня 2003 року прокуратура гарнізону передала скаргу заявників щодо нападу на їх село 12 вересня 1999 року для проведення розслідування до військової прокуратури військової частини № 20111.

53. 10 квітня 2003 року Головна військова прокуратура направила скаргу заявників військовому прокурору Об'єднаного угруповання військ.

54. Листом від 25 квітня 2003 року військова прокуратура Північно-Кавказького військового округу повідомила заявників, що їх скарга стосовно вбивства п'яти жителів села Когі та знищення майна була передана військовому прокурору Об'єднаного угруповання військ та рекомендовано в подальшому звертатись із запитом до відповідного прокурора.

55. 30 квітня 2003 року районна прокуратура повідомила заявників про те, що 21 січня 2002 року було відкрито кримінальне провадження щодо нападу 12 вересня 1999 року на село Рунное, матеріали справи знаходяться під номером № 69003. Крім того, у листі було зазначено, що районна прокуратура звернулася до прокуратури військової частини № 20111 з вимогою надіслати матеріали попередньої перевірки, але досі районна прокуратура їх не отримувала. Згідно листа проводилось слідство та вживались заходи з метою встановлення літаків, які здійснили обстріл села Когі 12 вересня 1999 року.

56. 11 травня 2003 року військова прокуратура Об'єднаного угруповання військ повідомила заявників про те, що 21 січня 2002 року було порушено кримінальне провадження за частиною другою статті 167 (умисне знищення майна з обтяжуючими обставинами) Кримінального кодексу Російської Федерації та 08 травня 2003 року до республіканської прокуратури було направлено вимогу передати матеріали справи для розгляду. В листі заявників запевняли, що їх буде поінформовано про подальші результати.

57. 19 травня 2003 року військова прокуратура військової частини № 20111 направила скаргу заявників до районної прокуратури.

58. Листом від 27 травня 2003 року Уряд Чечні запропонував заявникам звернутися із вимогою про відшкодування шкоди за знищене майно до адміністрації Шелковського району.

59. 02 червня 2003 року військова прокуратура Об'єднаного угруповання військ повідомила заявників, що їх скарги були вивчені та передані до військової прокуратури військової частини № 20111 для «розгляду по суті».

60. 30 червня 2003 року районна прокуратура направила скаргу заявників до воєнної прокуратури військової частини № 20111.

61. Листом від 06 жовтня 2004 року військова прокуратура Об'єднаного угруповання військ у відповідь на запит заявників зазначила, що рішення від 19 січня 2004 року про припинення кримінального провадження у справі № 34/00/ 0030-04, відкритого у зв'язку з повітряним нападом на село Рунное 12 вересня 1999 року, було скасовано, а 05 жовтня 2004 року справу передано на розгляд до військової прокуратури Об'єднаного угруповання військ. У листі заявників запевнили, що всі їх твердження будуть перевірені та вони будуть проінформовані про остаточні результати.

(b) Інформація, надана Урядом

62. Уряд стверджував, що 21 січня 2002 року районною прокуратурою було порушено кримінальне провадження за частиною другою статті 167 Кримінального кодексу Російської Федерації (умисне знищення майна з обтяжуючими обставинами) за скаргою другої заявниці від 29 серпня 2001 року, адресованої на адресу Офісу Президента Російської Федерації, яку було отримано районною прокуратурою 21 січня 2002 року. Матеріалам справи було присвоєно № 69003, а пізніше їх було передано до військової прокуратури, де їм було присвоєно № 34/00/0030-04. У зв'язку з відсутністю на той час відомостей про загибель п'яти мешканців села Когі (Рунное), жодного провадження з цього питання порушено не було.

63. Крім того Уряд стверджував, що згодом слідством було встановлено, що внаслідок удару федеральних повітряних сил 12 вересня 1999 року було вбито п'ять жителів села Когі (Рунное). Уряд зазначив про неможливість проведення судово-медичної експертизи трупів, оскільки з огляду на національні традиції родичі відмовилися надати дозвіл на ексгумацію, що перешкождало розслідуванню та негативно вплинуло на його ефективність.

64. Вбачається, що було складено низку документів, в тому числі протоколи допитів свідків, експертні висновки та звіти перевірок. Урядом не було зазначено подробиць щодо згаданих ним процедурних документів.

65. Уряд стверджував, що 23 вересня 2005 року кримінальне провадження було припинено у зв'язку з відсутністю у діях

військовослужбовців складу злочину, передбаченого статтею 109 Кримінального кодексу Російської Федерації (заподіяння смерті з необережності). У відповідному рішенні було зазначено, що пілоти літаків СУ-25 бомбили село за обов'язковим до виконання наказом командування, відповідно, їх дії не є злочином. Дії військових посадових осіб, які віддали наказ пілотам здійснити ракетний обстріл, були виправдані виключною необхідністю запобігти великомасштабним терористичним актам, запланованим членами незаконних збройних формувань, які чинили активний збройний опір федеральним силам, а також з метою усунення небезпеки суспільним інтересам, інтересам держави та життю військовослужбовців і місцевих жителів.

Вказану небезпеку неможливо було усунути будь-яким іншим способом, і дії військового командування цієї операції були відповідними опору, який чинили незаконні збройні формування. Згідно пояснень Уряду, слідчі органи прийшли до висновку, що дії представників федеральних сил були не більш ніж виключно необхідними, а отже, не є злочином.

66. Уряд стверджував, що «заінтересовані особи», в тому числі перший, друга, третій, четверта, одинадцятий, тринадцята, чотирнадцятий, шістнадцятий, вісімнадцятий, дев'ятнадцятий та двадцять шоста заявники, були ознайомлені з рішенням від 23 вересня 2005 року, і їм було роз'яснено право оскаржити його до вищестоящего прокурора або суду. Уряд також зазначив, що копії відповідного рішення були надіслані особам, визнаним у цій справі потерпілими.

5. Провадження щодо відшкодування шкоди

67. У нестановлену дату перші три заявники подали позов до Міністерства фінансів Російської Федерації та Федерального казначейства, вимагаючи компенсацію у зв'язку зі смертю своїх родичів.

68. Заочним рішенням від 18 березня 2004 року Ногайський районний суд Республіки Дагестан (далі - районний суд) задовольнив позов перших трьох заявників в повному обсязі та призначив першому заявникові компенсацію у розмірі 60 000 російських рублів (приблизно 1500 EUR), другому та третьому заявникам по 20 000 рублів (приблизно 500 євро) кожному. Рішення оскаржено не було та набуло законної сили.

69. 09 вересня 2004 року Президією Верховного Суду Республіки Дагестан вищевказане рішення було скасовано в порядку нагляду та направлено справу до районного суду на новий розгляд.

70. У заочному рішенні від 18 березня 2005 року районний суд знову задовольнив позови заявників та присудив їм ті ж суми, що були присуджені у

рішенні від 18 березня 2004 року. Суд зазначив, що відповідно до Указу Президента Російської Федерації від 05 вересня 1995 року № 898 родичі загиблих внаслідок військових дій в Чеченській Республіці мають право на одноразову компенсацію в розмірі 20 000 рублів, і така виплата не залежить від встановлення причинного зв'язку між заподіяною шкодою та діями держави.

71. Розглянувши апеляційну скаргу, 13 липня 2005 року Верховний суд Республіки Дагестан залишив рішення від 18 березня 2005 року без змін. Присуджені суми були виплачені першим трьом заявникам в повному обсязі.

72. Вбачається, що жоден заявник не звернувся до національних судів з метою отримання компенсації за знищене або пошкоджене майно.

В. Запити Суду щодо надання матеріалів розслідування

73. У травні 2007 року, після повідомлення про заяву, Уряду було запропоновано надати копію матеріалів розслідування у кримінальній справі, порушеній у зв'язку з повітряним нападом 12 вересня 1999 року на село Когі (Рунное). Уряд відмовився надавати будь-які документи із матеріалів справи, заявивши, що це є неприйнятним, оскільки згідно зі статтею 161 Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації розкриття документів суперечить інтересам слідства і може потягнути за собою порушення прав учасників кримінального провадження. Крім того, за поясненнями Уряду, матеріали кримінального розслідування у цій справі були засекречені, оскільки містять інформацію, яка не може бути розголошена громадськості.

74. Уряд також заявив, що ним було враховано можливість клопотання про закриття доступу до документів відповідно до правила 33 Регламенту Суду, але зазначив, що Суд не надав жодних гарантій того, що після отримання матеріалів розслідування заявники або їх представники, частина з яких не є громадянами Росії та проживають за межами її території, не розголосять відповідні матеріали громадськості. Уряд стверджував, що за відсутності будь-яких можливих санкцій відносно заявників у разі розкриття конфіденційної інформації та матеріалів, немає жодних гарантій дотримання ними Конвенції та Регламенту Суду. Водночас, Уряд запропонував делегації Суду отримати доступ до справи в Росії, за винятком тих документів, що містять військову та державну таємницю, та без права робити копії матеріалів справи.

75. У жовтні 2007 року Суд повторно надіслав свій запит. У відповідь Уряд знову відмовився видавати будь-які документи із справи із зазначених вище причин.

II. ВІДПОВІДНЕ МІЖНАРОДНЕ І НАЦІОНАЛЬНЕ

ПРАВО ТА ПРАКТИКА

A. Міжнародне гуманітарне право

76. Додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, прийнятий 8 червня 1977 року, в частині IV стосовно цивільного населення передбачено наступне:

Стаття 13.-Захист цивільного населення

«1. Цивільне населення й окремі цивільні особи користуються загальним захистом від небезпек, що виникають у зв'язку з воєнними операціями. З метою здійснення цього захисту за всіх обставин додержують таких норм.

2. Цивільне населення як таке, а також окремі цивільні особи не повинні бути об'єктом нападу. Забороняються акти насильства або погрози насильством, що мають на меті тероризувати цивільне населення.

3. Цивільні особи користуються захистом, передбаченим цією статтею, за винятком окремих випадків і на такий період, поки вони беруть безпосередню участь у воєнних діях.»

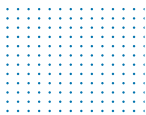
Стаття 14.- Захист об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення

«Заборонено використовувати голод серед цивільного населення як метод ведення воєнних дій. Тому заборонено піддавати нападу, знищувати, вивозити чи приводити в непридатний стан об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, а саме: запаси продуктів харчування, сільськогосподарські райони, що виробляють продовольство, посіви, худобу, споруди, що забезпечують питною водою, запаси останньої, а також іригаційні споруди. ...»

Стаття 17.-Заборона примусового переміщення осіб

«1. Не повинні віддаватися розпорядження про переміщення цивільного населення з причин, пов'язаних із збройним конфліктом, якщо необхідність у цьому не викликана вимогами забезпечення безпеки зазначених цивільних осіб або настійними причинами воєнного характеру. За необхідності здійснення таких переміщень вживаються всі необхідні заходи щодо умов приймання цивільного населення, задовільних з точки зору забезпечення пристановища, гігієни, здоров'я, безпеки та харчування.

2. Цивільні особи не можуть бути примушені покидати власну територію з причин, пов'язаних з конфліктом.»

В. Національне законодавство

1. Кримінально-процесуальний кодекс

77. До 1 липня 2002 року розслідування кримінальних правопорушень врегульовувалось Кримінально-процесуальним кодексом РСФСР від 1960 року. 01 липня 2002 року старий Кодекс було замінено Кримінально-процесуальним кодексом Російської Федерації (далі - КПК).

78. Статтею 124 КПК передбачено, що дії або бездіяльність різних посадових осіб, відповідальних за проведення кримінального розслідування, можуть бути оскаржені прокурору. Після розгляду скарги заявнику має бути повідомлено про результати її розгляду та можливі процедури оскарження рішення прокурора.

79. Статтею 125 КПК передбачено, що рішення слідчого або прокурора про відмову у порушенні кримінальної справи або про закриття кримінальної справи, а також інші рішення і дії (бездіяльність), які можуть порушити конституційні права і свободи учасників кримінальної справи або перешкоджати доступу громадян до правосуддя, можуть бути оскаржені в районний суд, до юрисдикції якого належить розгляд питання законності та обгрунтованості оскаржуваних рішень.

80. Статтею 161 КПК закріплено правило, що відомості попереднього розслідування не підлягають розголошенню. Частиною третьою цієї ж статті передбачено, що відомості матеріалів розслідування можуть бути розголошені лише з дозволу прокурора або слідчого і лише в обсязі, що не порушує права і законні інтереси учасників кримінального провадження та не суперечить інтересам слідства. Розголошення відомостей про приватне життя учасників кримінального провадження без їх згоди не допускається.

81. Статтею 162 КПК передбачено, що попереднє розслідування у кримінальній справі має бути проведено протягом двох місяців. Цей строк може бути продовжено до трьох місяців керівником відповідного слідчого органу. У кримінальній справі, у якій попереднє розслідування є особливо складним, строк може бути продовжено до дванадцяти місяців. Будь-яке подальше продовження строку може бути здійснено лише у виняткових випадках.

2. Цивільний кодекс

82. Відповідно до статті 151 Цивільного кодексу Російської Федерації якщо громадянину завдано моральної шкоди (фізичні або душевні страждання) певними діями, що порушують його особисті немайнові права або посягають на належні громадянину інші нематеріальні блага, суд може покласти на порушника зобов'язання виплатити грошову компенсацію за таку шкоду.

83. Статтею 1067 передбачено, що шкода, завдана в стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що загрожує самому порушнику або третім особам, якщо цю небезпеку за даних обставин не можна було усунути іншими засобами, підлягає відшкодуванню особою, яка її завдала. Враховуючи обставини, за яких було завдано таку шкоду, суд може покласти обов'язок її відшкодування на третю особу, в інтересах якої діяла особа, яка завдала шкоду, або в повному обсязі чи частково звільнити від відшкодування шкоди як третю особу, так і особу, якою було завдано шкоду.

84. Статтею 1069 передбачено, що державний орган або посадова особа повинні відшкодувати шкоду, завдану громадянину в результаті незаконних дій або бездіяльності. Компенсація такої шкоди здійснюється за рахунок федерального бюджету Російської Федерації або бюджету суб'єктів Російської Федерації.

3. Закон «Про боротьбу з тероризмом»

85. Федеральний закон «Про боротьбу з тероризмом» від 25 липня 1998 року (*Федеральный закон от 25 июля 1998 г. № 130-ФЗ «О борьбе с терроризмом»* – надалі «Закон «Про боротьбу з тероризмом»»), який діяв у відповідний час, передбачав наступне:

Стаття 3. Основні поняття

«В цілях цього Федерального закону наступні основні поняття мають вживатися в такому значенні:

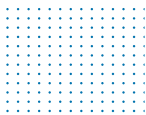
... «боротьба з тероризмом» - діяльність щодо запобігання, виявлення, припинення та мінімізації наслідків терористичної діяльності;

«антитерористична операція» - спеціальні заходи, спрямовані на припинення терористичного акту, забезпечення безпеки фізичних осіб, знешкодження терористів, а також на мінімізацію наслідків терористичного акту;

«зона проведення антитерористичної операції» - окремі ділянки місцевості чи акваторії, транспортний засіб, будівля, побудова, споруда, приміщення та прилеглі до них території, в межах яких проводиться зазначена операція; ... »

Стаття 21. Звільнення від відповідальності за заподіяння шкоди

«При проведенні антитерористичної операції на підставі і в межах, встановлених законом, допускається вимушене заподіяння шкоди життю, здоров'ю та майну терористів, а також іншим охоронюваним законом інтересам. При цьому військовослужбовці, фахівці та інші особи, які беруть участь в боротьбі з тероризмом, звільняються від відповідальності за шкоду, заподіяну при проведенні антитерористичної операції, відповідно до законодавства Російської Федерації.»

4. Президентські та урядові акти

86. Указом Президента від 05 вересня 1995 року № 898 було передбачено, *inter alia*, одноразову виплату в розмірі 20 000 російських рублів сім'ям осіб, які загинули внаслідок військових дій в Чеченській Республіці. Крім того, Указом було встановлено виплату компенсації особам, яким було заподіяно матеріальну шкоду, в тому числі тим, які втратили своє житло, а Уряду Російської Федерації було доручено організувати здійснення відповідних виплат.

87. У постанові від 30 квітня 1997 року № 510 Уряд Російської Федерації постановив, що жителі Чеченської Республіки, які втратили житло та/або інше майно під час військових дій в республіці і які не пізніше 12 грудня 1994 року виїхали на постійне місце проживання в інший регіон, мають право на отримання відповідної компенсації.

88. Постановою Уряду від 4 липня 2003 року № 404 було встановлено право всіх постійних мешканців Чеченської Республіки, які втратили житло та будь-яке майно в них після 12 грудня 1994 року, на отримання компенсації в розмірі 300 000 рублів за житло та 50 000 рублів за інше майно.

С. Практика судів Російської Федерації

89. 14 грудня 2000 року Басманний районний суд міста Москви виніс рішення у цивільному провадженні за позовом пана Дунаєва, який стверджував, що багатоквартирний будинок, в якому він проживав, було зруйновано під час сильного обстрілу міста Грозний федеральними збройними силами у січні 1995 року, та вимагав у зв'язку з цим відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Визнаючи той факт, що майно пана Дунаєва, в тому числі його квартиру в багатоквартирному будинку, було зруйновано в результаті обстрілу в 1995 році, суд, *inter alia*, зазначив, що відповідно до статей 1069-1071 та 1100 Цивільного кодексу Російської Федерації держава несе відповідальність за збитки, завдані лише неправомірними діями її представників. Він також зазначив, що воєнна операція в Чеченській Республіці була розпочата на підставі відповідних актів Президента та Уряду Російської Федерації, які Конституційним Судом Російської Федерації були визнані конституційними та все ще були чинними. Відповідно, суд дійшов висновку, що дії федеральних збройних сил Чеченської Республіки були законними, та відхилив позов пана Дунаєва щодо виплати відшкодування (див. «Дунаєв проти Росії» (*Dunayev v. Russia*), заява № 70142/01, пункт 8, 24 травня 2007 року).

90. 04 липня 2001 року Басманний районний суд міста Москви відхилив позов пана Умарова до Міністерства фінансів, який стверджував, що його

будинок та інше майно були знищені під час масових повітряних ударів та артилерійських обстрілів міста Грозний федеральними збройними силами у жовтні та листопаді 1999 року, та вимагав у зв'язку з цим відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Суд визнав той факт, що приватний будинок та інше майно пана Умарова були зруйновані в результаті воєнних дій в 1995-2000 роках. Однак, він постановив, що згідно зі статтею 1069 Цивільного кодексу Російської Федерації держава несе відповідальність за збитки, завдані лише неправомірними діями її представників. Він зазначив, що воєнна операція в Чечні була розпочата на підставі відповідних актів Президента та Уряду Російської Федерації, які Конституційним Судом Російської Федерації були визнані конституційними, за винятком двох положень постанови Уряду Російської Федерації. У цьому зв'язку суд зазначив, що ці два положення ніколи не застосовувались до пана Умарова, і, отже, державними органами ніколи не вчинялись жодні протиправні дії, які могли б слугувати підставою для компенсації шкоди, завданої його майну. 12 квітня 2002 року Московським міським судом в апеляційному порядку вказане рішення було залишено без змін (див. ухвалу у справі «Умаров проти Росії» (*Umarov v. Russia*), заява № 30788/02, 18 травня 2006 року).

91. Заочним рішенням від 3 грудня 2001 року Ленінський районний суд міста Ставрополя відхилив позов пані Трапезнікової проти низки федеральних міністерств, в якому вона стверджувала, що багатоквартирний будинок, в якому вона проживала, було зруйновано ракетою під час обстрілу міста Грозний федеральними збройними силами у січні 2000 року, та вимагала компенсацію за знищену квартиру та майно, що в ній знаходилось. Вона також вимагала відшкодування моральної шкоди. Суд зазначив, *inter alia*, що відповідно до статті 1069 Цивільного кодексу Російської Федерації держава несе відповідальність за збитки, завдані лише неправомірними діями її представників. Він також постановив, що дії російських федеральних військ у Чечні були законними, оскільки воєнну операцію в Чечні було розпочато на підставі відповідних актів Президента та Уряду Російської Федерації, які Конституційним Судом Російської Федерації було визнано конституційними. Суд дійшов висновку, що підстави для задоволення вимоги пані Трапезнікової щодо відшкодування матеріальної шкоди відсутні, а її вимогу про відшкодування моральної шкоди не може бути задоволено у зв'язку з відсутністю винних чи протиправних дій відповідачів. 30 січня 2002 року Ставропольським обласним судом в апеляційному порядку рішення було залишено без змін («Трапезнікова проти Росії» (*Trapeznikova v. Russia*), заява № 21539/02, 11 грудня 2008 року, пункт 30).

ПРАВО

I. ЗАПЕРЕЧЕННЯ УРЯДУ ЩОДО ВИЧЕРПАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ

A. Доводи сторін

1. Уряд

92. Уряд стверджував, що заявники не вичерпали ефективних засобів правового захисту, доступних їм на національному рівні. Зокрема, жодне з процесуальних рішень, прийнятих у справі № 34/00/0030-04 не було оскаржено до вищестоящего прокурора відповідно до статті 124 Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації або до суду відповідно до статті 125 вказаного Кодексу.

93. Крім того, Уряд стверджував, що оскільки заявники скаржилися на моральні страждання в контексті порушення статті 3 Конвенції, вони могли вимагати відшкодування моральної шкоди в суді відповідно до статті 151 Цивільного кодексу Російської Федерації, але жодного разу не подавали такого позову.

94. Щодо скарг заявників за статтею 8 Конвенції та статтею 1 Протоколу № 1 Уряд стверджував, що після припинення кримінального провадження «заінтересовані особи» - перший, друга, третій, четверта, одинадцятий, тринадцята, чотирнадцятий, шістнадцятий, вісімнадцятий, дев'ятнадцятий та двадцять шоста заявники - були проінформовані про їх право вимагати компенсацію за втрачене майно в порядку цивільного судочинства. У цьому зв'язку Уряд послався на положення національного цивільного законодавства, які встановлювали норми щодо відшкодування шкоди, завданої майну в випадку крайньої необхідності (стаття 1067 Цивільного кодексу Російської Федерації), а також стосовно відшкодування шкоди, заподіяної державними органами та їх посадовими особами (стаття 1069 Цивільного кодексу Російської Федерації). Крім того, Уряд стверджував, що заявники також мали право на компенсацію відповідно до постанови Уряду від 30 квітня 1997 року № 510 та постанови Уряду від 4 липня 2003 року № 404. Однак, наразі заявники не скористалися жодним із вказаних засобів правового захисту, тому, на думку Уряду, вони не вичерпали національні засоби захисту відносно своїх скарг в цій частині.

2. Заявники

95. Заявники наполягали на тому, що вони зробили все, що можна було розумно від них очікувати, щоб звернути увагу влади на події, які відбулися 12 вересня 1999 року; проте реакція останньої була зовсім неналежною. Зокрема, вбачається, що не було проведено ефективного розслідування

обставин інциденту. Заявники також заявили, що за відсутності будь-яких вагомих висновків у контексті розслідування, всі їх спроби порушити цивільне провадження щодо відшкодування матеріальної та моральної шкоди були б приречені на невдачу.

96. Загалом заявники наполягали на тому, що доступні національні засоби захисту були ілюзорними та неефективними в їх ситуації.

В. Оцінка Суду

97. Суд нагадує, що правило вичерпання національних засобів правового захисту, яке міститься у пункті 1 статті 35 Конвенції, зобов'язує заявників спочатку використати засоби правового захисту, які є доступними та достатніми у національному законодавстві, щоб мати змогу отримати відшкодування за стверджені порушення. Існування таких засобів правового захисту має бути достатньо визначеним як в теорії, так і на практиці, оскільки без цього їм бракуватиме належної доступності та ефективності. Пункт 1 статті 35 Конвенції також вимагає, щоб скарги, призначені для подальшого подання до Суду, були подані принаймні по суті до відповідного національного органу влади, в строки та з дотриманням формальних вимог, встановлених національним законодавством, а також щоб були використані всі процедурні засоби, які можуть попередити порушення Конвенції. Однак, відсутній обов'язок використовувати засоби правового захисту, які є неналежними або неефективними (див. «Аксой проти Туреччини» (*Aksoy v. Turkey*), 18 грудня 1996 року, пункти 51-52, Збірник постанов та рішень 1996-VI, «Акдивар та інші проти Туреччини» (*Akdivar and Others v. Turkey*), 16 вересня 1996 року, пункти 65-67, Збірник постанов та рішень 1996-IV; та нещодавні «Сеннет Айхан та Мехмет Саліх Айхан проти Туреччини» (*Cennet Ayhan and Mehmet Salih Ayhan v. Turkey*), заява № 41964/98, пункт 64, 27 червня 2006 року).

98. Суд підкреслює, що застосування правила вичерпання національних засобів правового захисту повинно враховувати той факт, що воно застосовується в контексті механізму захисту прав людини, який Договірні Сторони погодилися встановити. Відповідно, він визнав, що пункт 1 статті 35 повинен застосовуватися з певним ступенем гнучкості та без зайвого формалізму. Крім того, він визнав, що правило вичерпання не є абсолютним та не може застосовуватись автоматично; при вирішенні питання його дотримання важливо враховувати обставини кожної окремої справи. Це означає, зокрема, що Суд повинен реально врахувати не лише існування формальних засобів правового захисту у правовій системі відповідної Договірної Сторони, але й загальний контекст, в якому вони діють, а також особисті обставини заявника. Потім він повинен вивчити, враховуючи всі обставини справи, чи зробив заявник для вичерпання національних засобів

правового захисту усе, що від нього можна було розумно очікувати (див. «Аквідар та інші» (Akdivar and Others), згадувана вище, пункт 69; Аксой (Aksoy), згадувана вище, пункти 53-54; та «Танрікулу проти Туреччини» (Tanrıku lu v. Turkey) [ВП], заява № 23763/94, пункт 82, ЄСПЛ 1999-IV).

99. Оскільки в цій справі Уряд стверджував про те, що заявники не оскаржували до вищестоящих прокурорів процедурні рішення, прийняті в межах кримінального провадження стосовно подій 12 вересня 1999 року, Суд повторює, що повноваження, надані вищестоящим прокурорам, є додатковими засобами захисту, використання яких залежить від дискреції прокурорів. Суд не погоджується з тим, що заявники повинні були використовувати цей засіб захисту, щоб виконати вимоги пункту 1 статті 35 Конвенції (див. «Трубніков проти Росії» (*Trubnikov v. Russia*) (ухв.), заява № 9790/99, 14 жовтня 2003 року).

100. Щодо доводів про відсутність оскарження заявниками вказаних процедурних рішень до суду відповідно до статті 125 Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації Суд зауважує, що правовий інструмент, зазначений Урядом, було запроваджено 01 липня 2002 року і заявники явно не могли скористатися цим засобом до цієї дати. Щодо періоду після вказаної дати Суд вважає, що ця частина заперечень Уряду порушує питання, які тісно пов'язані з питанням ефективності розслідування, тому буде доречним дослідити їх під час розгляду скарг заявників за статтею 2 Конвенції по суті.

101. Нарешті, оскільки Уряд стверджував, що заявники не скористались цивільно-правовими засобами захисту чи не звернулись за отриманням компенсації за урядовими постановами в частині їх скарг за статтями 3 та 8 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1, Суд вважає, що ця частина заперечень Уряду порушує питання, які тісно пов'язані з питанням наявності на національному рівні ефективних засобів правового захисту щодо відповідних скарг, тому буде доцільним дослідити їх під час розгляду скарги заявників за статтею 13 у поєднанні зі статтями 3 та 8 Конвенції та статтею 1 Протоколу № 1 по суті.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 2 КОНВЕНЦІЇ

102. Перший та третій заявники, друга, третя, тринадцята, шістнадцята та двадцять друга заявниці (далі – «відповідні заявники») скаржились на загибель членів своїх сімей під час нападу 12 вересня 1999 року. Перший заявник скаржився на загибель його дружини, Борамбіке Есмухамбетової, та двох синів, Ельмурата та Ельдара Есмухамбетових; друга, тринадцята та двадцять друга заявниці - на загибель Меліхан Абдурахманової, матері другої, сестри

тринадцятої та дочки двадцять другої заявниці, а третій заявник - на загибель своєї матері, Боти Картакаєвої. Відповідні заявники стверджували, що по цьому питанню не було проведено ефективного розслідування. Вони також скаржилися, що держава не виконала свого позитивного зобов'язання щодо захисту життя їх родичів. Відповідні заявники посилалися на статтю 2 Конвенції, положення якої передбачають таке:

«1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

(а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;

(b) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;

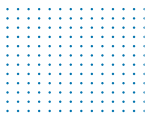
(c) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.»

А. Прийнятність

103. Уряд заявив, що беручи до уваги доводи заявників та показання свідків щодо обставин інциденту 12 вересня 1999 року «необхідно визнати», що використання смертельної сили, яке призвело до загибелі п'яти жителів села Когі (Рунное) – Борамбіке Есмухамбетової, Ельмурата Есмухамбетова, Ельдара Есмухамбетова, Меліхан Абдарахманової та Боти Картакаєвої – становить собою порушення статті 2 Конвенції, оскільки цією статтею закріплено право на життя загиблих родичів відповідних заявників. Він також стверджував, що визнавши вказане порушення національна влада виплатила компенсацію у зв'язку з цим першим трьом заявникам у розмірі 60 000 російських рублів (приблизно 1 500 євро) першому заявнику та по 20 000 російських рублів другій заявниці та третьому заявнику.

104. Відповідні заявники послалися на усталену судову практику Суду, стверджуючи, що виплата компенсації є недостатнім засобом для виправлення стверджуваного порушення статті 2 Конвенції та необхідне проведення ефективного кримінального розслідування обставин смерті членів їх сімей.

105. Беручи до уваги доводи сторін, Суд зауважує, що в рамках статті 34 Конвенції виникає питання, чи можуть відповідні заявники все ще стверджувати про свій статус «потерпілих» відносно стверджуваного порушення статті 2 Конвенції. У зв'язку з цим Суд нагадує, що заявник

перестає мати статус потерпілого, якщо національні органи прямо або по суті визнали наявність порушення Конвенції і забезпечили після цього відповідне та достатнє його відшкодування (див., наприклад, «Скордіно проти Італії» (Scordino v. Italy) (№ 1) [ВП], заява № 36813/97, пункти 178-93, ЄСПЛ 2006-V).

106. Вбачається, що у цій справі Уряд визнав стверджуване порушення статті 2 Конвенції в частині щодо смерті родичів відповідних заявників (див. пункт 103). Залишається з'ясувати, чи було відповідним заявникам у цьому зв'язку забезпечено відповідне та достатнє відшкодування.

107. Суд звернув увагу на те, що перший, друга та третій заявники отримали відшкодування у розмірі 60 000, 20 000 рублів та 20 000 рублів відповідно у зв'язку зі смертю членів їх сімей під час нападу 12 вересня 1999 року. Суд повторює, що у випадку порушення статті 2 або 3 Конвенції відшкодування матеріальної та моральної шкоди, що випливає з порушення, має бути в принципі доступним як один із засобів юридичного захисту (див. «З та інші проти Сполученого Королівства» (Z and Others v. the United Kingdom) [ВП], заява № 29392/95, пункт 109, ЄСПЛ 2001-V). Однак, стверджуване порушення статті 2 або 3 у випадках навмисного жорстокого поведіння з боку представників держави не може бути виправлене самим лише присудженням відшкодування родичам потерпілих (див. серед багатьох інших джерел, «Кая проти Туреччини» (Kaş v. Turkey), 19 лютого 1998 року, пункт 105, Збірник 1998-I, та «Яша проти Туреччини» (Yaşa v. Turkey), 02 вересня 1998, пункт 74, Збірник 1998-VI). Якщо органи влади реагуватимуть на інциденти, що мали місце з вини представників держави, лише виплатою компенсації, не вживаючи при цьому достатніх заходів для кримінального переслідування і покарання винних осіб, це може призвести до неправомірного використання смертельної сили представниками держави, дії яких будуть фактично безкарними, і захист права на життя за статтею 2 Конвенції, незважаючи на його фундаментальне значення, на практиці буде визнаний неефективним. Відповідно, для забезпечення достатнього відшкодування заявнику, який скаржиться на порушення статті 2 Конвенції, окрім виплати належної компенсації, необхідно провести ефективне розслідування (див., *mutatis mutandis*, «Ніколова та Велічкова проти Болгарії» (Nikolova and Velichkova v. Bulgaria), заява № 7888/03, пункти 55 та 56, 20 грудня 2007 року).

108. Отже, Суд зазначає, що питання наявності у відповідних заявників статусу «потерпілих» згідно зі статтею 34 Конвенції тісно пов'язане з питанням ефективності розслідування у цій справі, тому буде доцільно вирішити його під час розгляду скарги за статтею 2 Конвенції по суті.

109. Суд вважає, що ця частина скарги не є явно необґрунтованою у розумінні пункту 3 статті 35 Конвенції. Він також зазначає, що вона не є

неприйнятною з якихось інших підстав. Отже, вона оголошується прийнятною.

В. Щодо суті

110. В контексті свого зауваження в пункті 108 Суд вважає доцільним почати з вивчення відповідних доводів заявників, оскільки вони порушують питання щодо процесуального аспекту статті 2 Конвенції, а потім перейти до розгляду питання по суті в межах зазначеного положення Конвенції.

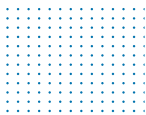
1. Стверджуване неналежне розслідування

(а) Доводи сторін

111. Відповідні заявники стверджували, що Урядом не було проведено належного, ефективного та своєчасного розслідування обставин інциденту 12 вересня 1999 року. Вони підкреслювали, що окрім зазначення дат порушення і припинення розслідування Уряд не зміг докладно пояснити, яких заходів було вжито в ході розслідування, та не розкрив жодних документів стосовно нього. Відповідні заявники також запропонували Суду зробити висновки про обгрунтованість їх звинувачень з огляду на те, що Уряд не надав жодних документів із матеріалів кримінального розслідування.

112. Уряд заявив, що обставини нападу 12 вересня 1999 року були належним чином досліджені національними органами влади, які, провівши розслідування, вирішили припинити кримінальне провадження «у зв'язку з відсутністю законних підстав для притягнення будь-кого до кримінальної відповідальності». Уряд стверджував, що факт припинення розслідування не перешкоджав жодному із заявників вимагати відшкодування за заподіяну шкоду в порядку цивільного судочинства, відповідне право було роз'яснено особам, визнаним потерпілими у цій справі. Уряд також зазначив, що перші три заявники скористалися цим правом та отримали компенсацію у зв'язку зі смертю своїх родичів. Уряд наполягав на тому, що за таких обставин розслідування у цій справі відповідало вимозі ефективності, встановленій статтею 2 Конвенції.

113. Уряд відмовився надати будь-які документи з матеріалів кримінального розслідування, посилаючись на їх секретний характер, зазначивши, що їх розголошення буде суперечити інтересам слідства і може спричинити порушення прав учасників кримінального провадження. Він також наполягав на тому, що «належним чином» вказав на вжиті під час розслідування процесуальні заходи та, зокрема, на відповідальний орган, номери матеріалів справ та дати основних процесуальних дій.

(b) Оцінка Суду

114. Суд в першу чергу враховує, що Уряд визнав факт позбавлення життя родичів відповідних заявників внаслідок повітряного нападу федеральних сил 12 вересня 1999 року. Відповідно, він вважає, що відповідні заявники мають безспідставну скаргу в контексті матеріального аспекту статті 2 Конвенції.

115. Суд також нагадує, що обов'язок захищати право на життя за статтею 2 Конвенції визначається у поєднанні із загальним обов'язком держави за статтею 1 Конвенції, яка зобов'язує «гарантувати кожному, хто перебуває під [її] юрисдикцією, права і свободи, визначені у Конвенції», також опосередковано вимагає наявності будь-якої форми ефективного розслідування, коли осіб вбито в результаті використання сили, зокрема, представниками держави. Розслідування повинне також бути ефективним у тому розумінні, що воно має бути здатне привести до визначення питання, чи була використана сила у таких справах виправдана за тих обставин (див. *Кауа*, згадана вище, пункт 87) та встановлення і покарання відповідальних осіб («*Огур проти Туреччини*» (*Oğur v. Turkey*) [ВП], 20 травня 1999 року, заява № 21594/93, пункт 88, ЄСПЛ 1999-III).

116. Зокрема, державні органи повинні вжити всіх доступних їм заходів для збереження доказів, які мають відношення до події, в тому числі, *inter alia*, свідчення очевидців, відомості судово-медичної експертизи та, за необхідності, розтину з повним та точним описом ушкоджень та об'єктивним аналізом клінічних факторів, включаючи причину смерті (див., наприклад, щодо розтину «*Салман проти Туреччини*» [ВП], заява № 21986/93, пункт 106, ЄСПЛ 2000-VII; щодо свідків, наприклад, *Tanrıkuşu*, згадувана вище, пункт 109; та «*Гюль проти Туреччини*» (*Gül v. Turkey*), заява № 22676/93, п 89). Прогалини у розслідуванні, які підривають його здатність встановити причину смерті або відповідальних осіб, створюють ризик недотримання такого стандарту.

117. Також має бути безумовна вимога оперативності та своєчасності (див. *Yaşa*, згадане вище пункти 102-04, та «*Махмут Кая проти Туреччини*» (*Mahmut Kaş v. Turkey*), заява № 22535/93, пункти 106-07, ЄСПЛ 2000-III). Слід визнати, що в конкретному випадку можуть виникнути перешкоди або труднощі, які заважають просуванню розслідування. Однак, швидка реакція влади в розслідуванні факту застосування сили зі смертельними наслідками може вважатись, як правило, важливою умовою у підтриманні довіри громадськості до збереження верховенства права та запобігання будь-яким ознакам змови або терпимості до протиправних дій.

118. З тих же причин необхідна достатня міра відкритості розслідування чи його результатів для вивчення їх громадськістю, що забезпечує дотримання принципу підзвітності на практиці і в теорії. Ступінь відкритості розслідування

для громадськості може залежати від обставин конкретної справи. Однак, в усіх справах найближчий родич повинен залучатися в процедуру тією мірою, яка необхідна для того, щоб захистити його законні інтереси (див. «Шенехен проти Сполученого Королівства» (*Shanaghan v. the United Kingdom*), заява № 37715/97, пункти 91-92, 04 травня 2001).

119. У цій справі Суд звертає увагу, що, незважаючи на неодноразові прохання про надання копії матеріалів кримінальної справи щодо нападу 12 вересня 1999 року, Уряд відмовився розголошувати будь-який документ із справи, посилаючись на статтю 161 Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації. Крім того, не було надано стислого переліку, не говорячи про більш деталізовану інформацію, щодо процесуальних заходів, якщо вони вживались владою. Уряд вказав лише про дати порушення кримінальної справи та її закриття, послався на висновок слідчих органів про відсутність ознак складу злочину в діях федеральних військовослужбовців та згадав про певні протоколи допиту свідків, висновки експертизи та протоколи огляду без жодних додаткових деталей (див. розділ (b) «Інформація, надана Урядом», пункти 62-65 цього рішення). Суд вважає неприйнятним таке ясно виражене ухиляння Уряду від співпраці у цій справі.

120. З огляду на висновки щодо поведінки Уряду при отриманні доказів (див. «Ірландія проти Сполученого Королівства» (*Ireland v. the United Kingdom*), 18 січня 1978 року, пункт 161, серія А № 25), Суд змушений оцінити скаргу по суті на основі вкрай невеликої частини інформації, наданої Урядом, про хід розслідування та кількох документів, наданих заявниками.

121. В цьому контексті Суд зазначає, по-перше, що кримінальне провадження стосовно повітряного нападу 12 вересня 1999 року, що призвело до смерті родичів відповідних заявників, було порушено більше ніж через два роки потому, 21 січня 2002 року. Уряд не надав жодного обґрунтування такої затримки, обмежившись зазначенням того, що компетентна прокуратура порушила провадження у той же день, коли отримала скаргу другої заявниці від 29 серпня 2001 року з Адміністрації Президента Російської Федерації.

122. Хоча Уряд стверджує, що до цієї дати владі не було відомо про інцидент 12 вересня 1999 року, Суд вважає такий аргумент неправдоподібним та таким, що суперечить фактам цієї справи. На думку Суду, результати широкомасштабного нападу за участю федерального повітряного флоту мають, як правило, ставати відомі владі відразу після такого нападу. Держава має забезпечити, щоб представники держави, які брали участь у нападі, належним чином прозвітували про нього, а компетентні органи, у тому числі відповідальні за нього, негайно перевірили його результати. Суд також бере до уваги доводи заявників про те, що вони зустріли велику кількість федеральних

військовослужбовців в селі Когі (Рунное), коли повернулися в село через два дні після інциденту (див. пункти 24-26 вище), а також подання ними скарг в різні державні органи незабаром після нападу (див. підрозділ розділ (а) «Скарги заявників до державних органів та отримана від них інформація», пункт 31 цього рішення). Крім того, з відповідей на скарги заявників вбачається, що влада, так чи інакше, була обізнана про інцидент у селі Когі (Рунное) не пізніше грудня 1999 року, коли слідчий прокуратури гарнізону здійснив певну «перевірку» стосовно відповідних подій (див. пункт 39 цього рішення). Суд вважає вражаючим той факт, що більше двох років російська влада демонструвала таку байдужість до інциденту, що призвів до загибелі багатьох цивільних осіб - неповнолітніх дітей та жінок, та спустошення цілого села внаслідок дій федеральних сил. Він також зазначає, що така значна затримка між інцидентом та початком його розслідування не може не підірвати значною мірою ефективність розслідування.

123. Крім того, дуже сумнівно, що навіть після відкриття провадження щодо нападу 12 вересня 1999 року було належним чином розслідувано загибель членів сім'ї заявників. Зокрема, Уряд зазначив, що кримінальне провадження було порушено лише відносно знищення майна під час нападу, оскільки, як стверджується, влада не була обізнана про загибель осіб на момент початку розслідування. Суд скептично ставиться до цього аргументу, оскільки документи, подані заявниками, свідчать про те, що до дати порушення кримінальної справи друга заявниця кілька разів скаржилася на смерть матері та влада отримувала ці скарги (див. пункти 37-38 цього рішення).

124. Суд також зважає на твердження Уряду про встановлення в ході розслідування факту загибелі родичів відповідних заявників внаслідок ракетного удару федеральними силами; проте жодна судово-медична експертиза тіл не проводилася, оскільки відповідні заявники начебто відмовилися надати дозвіл на ексгумацію. Суд не може прийняти таке пояснення невжиття владою одного з найважливіших заходів у розслідуванні таких інцидентів, як у цій справі. Навіть якщо припустити, що, як стверджував Уряд, відповідні заявники перешкоджали слідчим органам у цьому шляхом відмови у наданні згоди на ексгумацію останків їхніх родичів, Суд вважає, що стверджувана відмова не могла звільнити владу від її зобов'язання щодо отримання детальної інформації про причину загибелі п'яти осіб за підозрілих обставин. Дійсно, не вбачається, і Урядом не було переконливо продемонстровано, що слідчі органи взагалі намагалися отримати судові рішення про ексгумацію або іншим чином вирішити таке питання (див. «Межидов проти Росії» (*Mezhidov v. Russia*), заява № 67326/01, пункт 70, 25 вересня 2008 року).

125. Більше того, за відсутності будь-якої достовірної інформації та документів, цілком ймовірно, що інші важливі слідчі заходи або були відкладені, або взагалі не проводились.

126. Суд також зауважує, що розслідування тривало з 21 січня 2002 року до 23 вересня 2005 року, тобто три роки та вісім місяців. Беручи до уваги відповідне законодавче положення, яким чітко встановлено строки проведення попереднього розслідування (див. пункт 81 цього рішення), Суд вважає розумним припустити, що протягом зазначеного періоду слідство зупинялось та поновлювалось декілька разів.

127. З наявних у Суду матеріалів також очевидно, що заявники майже не отримували інформацію щодо розслідування. Вбачається, що лише 30 квітня 2003 року заявників було вперше повідомлено про порушення 21 січня 2002 року кримінальної справи стосовно подій 12 вересня 1999 року, тобто більше ніж через рік (див. пункт 55 цього рішення). Згодом, здається, вони ще раз були повідомлені про початок розслідування (див. пункт 56 цього рішення), а потім про його зупинення та відновлення (див. пункт 61 цього рішення). Вочевидь, будь-яка інша інформація стосовно розслідування їм ніколи не надавалась. Зокрема, Суд не впевнений, що, як стверджував Уряд, «заінтересовані особи» - серед них частина заявників - були належним чином повідомлені про рішення від 23 вересня 2005 року щодо припинення кримінального провадження стосовно подій 12 вересня 1999 року, і «визнаним потерпілими» було надано копію цього рішення, оскільки Уряд не підтвердив це жодними документальними доказами. Більше того, Уряд не зміг чітко вказати, чи були заявники визнані потерпілими у цій справі та, якщо так, то хто з них та в яку дату (-и). Таким чином, Суд вважає, що заявники фактично були виключені з кримінального провадження і не могли захищати свої законні інтереси.

128. Виходячи з цього та беручи до уваги доводи Уряду щодо стверджуваного ухилення заявників від оскарження до суду в порядку статті 125 Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації процесуальних рішень, прийнятих в межах розслідування нападу 12 вересня 1999 року, Суд зазначає, що Уряд не вказав, які саме рішення, окрім рішення від 23 вересня 2005 року, заявники мали оскаржити.

Що стосується останнього рішення, Суд повторює, що, в принципі, скарга на рішення про припинення кримінального провадження може бути суттєвою гарантією захисту проти свавілля при здійсненні повноважень слідчим органом з огляду на повноваження суду скасувати таке рішення та вказати на недоліки, які потрібно усунути (див., *mutatis mutandis*, Trubnikov, ухв., згадана вище). Відповідно, в звичайній ситуації така скарга може розглядатися як допустимий засіб захисту у випадку рішення обвинувачення не проводити розслідування. Однак, Суд має серйозні сумніви щодо ефективності такого засобу захисту у цій справі. Він нагадує свій попередній висновок, що ймовірно розслідування зупинялось та поновлювалось кілька разів (див. пункт 126 цього рішення). За таких обставин Суд не переконаний в тому, що скарга до суду, яка

могла мати такі ж наслідки, забезпечила б заявникам будь-яке відшкодування. Отже, він вважає, що за конкретних обставин цієї справи така скарга була б позбавлена будь-якого сенсу. Суд вважає, що заявники не були зобов'язані застосовувати цей засіб захисту, тому заперечення Уряду у цій частині мають бути відхилені (див. «Кацієва та інші проти Росії» (*Khatsiyeva and Others v. Russia*), заява № 5108/02, пункт 151, 17 січня 2008 року).

129. З врахуванням викладеного та відмови Уряду надати матеріали кримінальної справи, Суд приходить до висновку, що влада не провела ретельного та ефективного розслідування обставин, що стосуються загибелі п'яти родичів відповідних заявників. У зв'язку з цим Суд не вважає необхідним розглядати питання про «належність» компенсації, виплаченої першим трьом заявникам у зв'язку зі смертю членів їх сімей, оскільки з огляду на відсутність ефективного розслідування вказаних випадків смерті відповідні заявники не отримали достатнього відшкодування відносно стверджуваних порушень за статтею 2 Конвенції та все ще можуть вважатися «жертвами» в розумінні статті 34 Конвенції.

130. Таким чином, Суд відхиляє заперечення Уряду у цій частині і вважає, що мало місце порушення статті 2 Конвенції в процесуальному аспекті.

2. Стверджувана неспроможність захистити право на життя

(а) Доводи сторін

(i) Відповідні заявники

131. Відповідні заявники вказали на те, що Уряд визнав факт позбавлення життя в результаті нальоту федеральних повітряних сил на село Когі (Рунное) або на його околиці 12 вересня 1999 року, зокрема, Борамбіке Есмухамбетової, Ельмурата Есмухамбетова та Ельдара Есмухамбетова – дружини і двох синів першого заявника, Меліхан Абдурахманової - матері другої, сестри тринадцятої та дочки двадцять другої заявниць, Боти Картакаєвої – матері третього заявника. Відповідні заявники також скаржились, що Уряд явно ухилився від пояснення цих смертей. Зокрема, він не надав жодної інформації чи документів, які вказують на осіб особового складу військ, залученого до планування та проведення конкретного нападу, ступінь підготовки цього особового складу, правові основи проведення операції та спосіб, у який вона здійснювалась та контролювалась, заходи, вжиті з метою мінімізації ризику для життя цивільних осіб під час операції, а також конкретні вказівки, надані пілотам літаків СУ-25, які бомбардували село.

132. Відповідні заявники стверджували, що спосіб планування, контролю та проведення операції 12 вересня 1999 року становив очевидне порушення права на життя членів їх сімей. Вони наполягали на тому, що влада знала чи

мала знати про присутність цивільних осіб у селі Когі (Рунное) у відповідний період часу. Більше того, вибір владою засобів явно не відповідав вимозі «суворой пропорційності (співмірності)» Конвенції - застосовувана смертельна сила виявилася непропорційною цілі, яку переслідували федеральні військові сили, оскільки село фактично підпало під невибіркове бомбардування.

133. Крім того, відповідні заявники заперечували як цілком недостовірний аргумент Уряду щодо необхідності здійснення повітряної атаки для придушення злочинної діяльності незаконних збройних формувань та запобігання, як стверджувалось, запланованим ними терористичним актам. Вони зазначили, що Уряд не надав жодних документальних доказів, що підтверджували б присутність будь-яких незаконних збройних формувань у селі Когі (Рунное) до нападу або вбивство, захоплення бійців незаконних формувань чи знищення їх майна внаслідок нападу.

134. Відповідні заявники також підкреслили, що Уряд не вказав, чи були завчасно попереджені жителі села про напад, або чи оцінила влада належним чином необхідність використання зброї, що має невибіркочу дію, в населеному пункті.

135. Нарешті, відповідні заявники стверджували, що законодавча база для застосування сили та вогнепальної зброї військовослужбовцями в Російській Федерації, будучи нечіткою та неналежною, не передбачає достатніх гарантій для запобігання свавільному позбавленню життя та задоволенню вимоги захисту «законом» права на життя, передбачене статтею 2 Конвенції.

(ii) Уряд

136. Уряд стверджував, що позбавлення життя родичів відповідних заявників внаслідок застосування смертельної сили було виправданим для цілей пункту 2 (а) та (б) статті 2 Конвенції. Зокрема, Уряд вказав, що 12 вересня 1999 року федеральні повітряні сили здійснили точковий ракетний удар по господарству 2 колгоспу «Шелковський» в селі Когі (Рунное), де, за наявною інформацією, знаходились бійці незаконних формувань. Уряд послався на висновки національного розслідування, відповідно до яких дії командування, яке наказало нанести удар по базі бійців незаконних формувань, за таких обставин були виправданими, оскільки незаконні збройні формування чинили жорстокий збройний опір владі, створюючи таким чином небезпеку для місцевих жителів та інших осіб, а також для суспільних інтересів. На думку Уряду, таку небезпеку не можна було усунути будь-якими іншими способами та, зокрема, неможливо було використати сухопутні війська в околицях села Когі (Рунное). Пілоти, в свою чергу, діяли в суворій відповідності до наказу керівництва, який був для них обов'язковим. Уряд наполягав на тому, що федеральні військовослужбовці, як командири, так і їх підлеглі, діяли в повній

відповідності до національного законодавства та правил забезпечення безпеки цивільного населення, а також правил щодо застосування смертельної сили.

137. Уряд також зазначив, що слідчі органи дослідили питання стосовно планування та контролю відповідної операції та не виявили жодних порушень. Зокрема, було встановлено, що під час планування повітряного нападу на околицях села Когі (Рунное), командири мали «достовірну та достатню інформацію» про місце розташування терористичної бази та про концентрацію на ній бійців незаконних формувань, а також про підготовку ними широкомасштабних терористичних актів. Уряд стверджував, що за обставинами справи було зрозуміло, які військові об'єкти/цілі були розташовані поблизу села Когі (Рунное), їх призначення та ступінь небезпеки, які вони становили, серед іншого, для жителів сусідньої Республіки Дагестан, і, таким чином, потреба в їх знищенні була очевидною.

(b) Оцінка Суду

138. Суд повторює, що стаття 2, що гарантує право на життя та визначає обставини, за яких позбавлення життя може бути виправданим, належить до найбільш фундаментальних положень Конвенції, відносно якої у мирний час жодних відступів відповідно до статті 15 не допускається. Перелік випадків, за яких позбавлення життя може бути виправданим, є вичерпним і підлягає тлумаченню лише у вузькому розумінні. Застосування сили, що може призвести до позбавлення життя, повинно бути не більше ніж «виключно необхідним» для досягнення однієї з цілей, визначених пунктами 2 (a), (b) та (c) статті 2. Цей термін вказує на те, що потрібно провести більш жорстку і ретельну перевірку необхідності, ніж ту, що зазвичай застосовується при визначенні необхідності дій держави «в демократичному суспільстві» відповідно до пункту 2 статей 8 - 11 Конвенції. Відповідно, застосовувана сила повинна бути суворо пропорційна досягненню дозволених цілей. З огляду на важливість захисту, передбаченого статтею 2, Суд повинен піддавати питання позбавлення життя найбільш ретельній оцінці, особливо якщо застосовується навмисна смертельна сила, враховуючи не лише дії представників держави, які фактично керують силою, але також усі супровідні обставини, в тому числі питання щодо планування та контролю відповідних дій (див. «МакКанн та інші проти Сполученого Королівства» (*McCann and Others v. the United Kingdom*), 27 вересня 1995 року, пункти 146-50, Серія А № 324; «Андроніку та Константіну проти Кіпру» (*Andronicou and Constantinou v. Cyprus*), 09 жовтня 1997 року, пункт 171, Збірник 1997-VI; та *Oğur*, згадане вище, пункт 78).

139. Стаття 2, окрім того, що перераховує обставини, за яких може бути заподіяна смерть, передбачає також першочерговий обов'язок держави

гарантувати право на життя шляхом запровадження належної правової і адміністративної системи, яка визначала б обмежені обставини, за яких працівники правоохоронних органів можуть застосовувати силу і використовувати вогнепальну зброю, беручи до уваги міжнародно-правові норми у цій галузі (див. «Макарідзис проти Греції» (*Makaratzis v. Greece*) [ВП], заява № 50385/99, пункти 57-59, ЄСПЛ 2004-XI, та «Начова та інші проти Болгарії» (*Nachova and Others v. Bulgaria*) [ВП], №№ 43577/98 та 43579/98, пункт 96, ЄСПЛ 2005-VII). До того ж національне право, яке регламентує проведення поліцейських операцій, має надавати систему належних і ефективних гарантій від свавілля і зловживання силою, і навіть від нещасних випадків, яких можна уникнути (див. рішення у цитованій вище справі *Makaratzis*, пункт 58). Зокрема, працівники правоохоронних органів повинні бути поінформованими, аби бути спроможними самостійно оцінити, чи є абсолютно необхідним застосування вогнепальної зброї, не лише керуючись буквою відповідних нормативно-правових актів, але й належно враховуючи верховенство поваги до людського життя як до основоположної цінності (див. рішення у цитованій вище справі *Nachova and Others v. Bulgaria*, пункт 97).

140. У цій справі Уряд визнав, що п'ятеро жителів села Когі - Борамбіке Есмухамбетова, Ельмурат Есмухамбетов, Ельдар Есмухамбетов, Меліхан Абдурахманова та Бота Картакаєва - загинули внаслідок повітряного нападу 12 вересня 1999 року, здійсненого двома військовими літаками СУ-25 федеральних повітряних сил. Відповідно, зачіпається відповідальність держави, яка повинна пояснити смерть згаданих вище п'яти осіб. Держава, зокрема, повинна продемонструвати, що сила, застосована федеральними військовослужбовцями, може вважатися виключно необхідною та, відповідно, суворо пропорційною досягненню однієї з цілей, передбачених у пункті 2 статті 2.

141. Уряд стверджував, що застосування смертельної сили в цій справі було виправдано відповідно до пунктів 2 (а) та (б) статті 2 Конвенції. З огляду на відсутність будь-яких надійних доказів наявності загрози чи ймовірності протиправного насильства або застосування сили для спроби законного арешту будь-якої особи, Суд має серйозні сумніви щодо застосовності зазначених вище положень. У будь-якому випадку, навіть допускаючи необхідність застосування смертельної сили у цій справі для досягнення однієї з згаданих вище цілей, Суд не вважає, що Уряд належним чином пояснив застосування такої сили, яке призвело до смерті п'ятеро жителів села Когі (Рунноє).

142. У зв'язку з цим Суд, насамперед, зазначає, що його здатність оцінювати обставини смерті родичів відповідних заявників, в тому числі існуючу законодавчу чи нормативно-правову базу, планування та контроль

відповідної операції та дії федеральних військовослужбовців, які фактично керували силою, дуже ускладнена очевидним небажанням держави-відповідача співпрацювати з Судом у цій справі та ненаданням будь-яких документів чи інформації стосовно вказаних подій.

143. Зокрема, Суд звертає увагу, що уряд-відповідач заявляє про повну відповідність дій федеральних військовослужбовців, причетних до інциденту 12 вересня 1999 року – як командирів, що керували операцією, так і пілотів літаків СУ-25, які брали участь у нападі, - національному законодавству та нормативно-правовим актам щодо забезпечення безпеки цивільного населення, а також правил щодо застосування смертельної сили, при цьому, ним не було надано копії жодного такого правового акту чи правил, не було навіть зазначено, на які конкретно правові акти він посилається. Це завадило Суду оцінити питання існування відповідної правової бази щодо застосування смертельної сили військовослужбовцями та, відповідно, закріплення в ній чітких гарантій запобігання свавільному позбавленню життя та задоволенню вимоги захисту «законом» права на життя, яке передбачено статтею 2 Конвенції.

144. Крім того, Суд вважає неприйнятним ненадання Урядом будь-якої змістовної інформації та документальних доказів щодо планування і виконання авіаційного нападу 12 вересня 1999 року та дій пілотів, які брали у ньому участь. Уряд лише посилається на висновки національних слідчих органів у рішенні від 23 вересня 2005 року про закриття кримінальної справи відносно подій 12 вересня 1999 року. Зокрема, згідно доводів Уряду, дії офіцерів командування, які наказали здійснити авіаційний обстріл села Когі (Рунное), були виправданими, оскільки вони мали «достовірну та достатню» інформацію про розташування поблизу цього села великої кількості бійців незаконних формувань, які, як ствержувалось, готували широкомасштабні терористичні акти, і таким чином становили небезпеку, яку неможливо було усунути будь-якими іншими способами, зокрема, за допомогою сухопутних військ. Дії пілотів, на думку Уряду, також були виправданими, оскільки вони діяли у повній відповідності з обов'язковим до виконання наказом керівництва.

145. Суд розглядає висунуті Урядом пояснення як неналежні та непереконливі. Перш за все, Суд скептично ставиться до аргументу Уряду щодо присутності бійців незаконних формувань в околицях села Когі (Рунное) у відповідний період часу, оскільки, крім невиразної заяви, що інформація у цьому відношенні є «достовірною та достатньою», Уряд не надав жодних підтверджуючих доказів.

146. Більше того, навіть якщо припустити факт володіння компетентними національними органами інформацією про місце розташування терористичної бази в околицях села Когі (Рунное), Уряд не довів, що була проявлена необхідна

ступінь уважності під час оцінки цієї інформації та підготовки операції 12 вересня 1999 року таким чином, щоб максимально уникнути або мінімізувати ризики загибелі осіб, як тих, на яких були спрямовані заходи, так і цивільних осіб, а також звести до мінімуму застосування смертельної сили (див. рішення у цитованій вище справі *McCann*, пункти 194 та 201). Зокрема, оскільки Уряд послався на пункт 2 (b) статті 2 Конвенції, Суд вважає, що використання військової авіації, оснащеної важким озброєнням, саме по собі є надзвичайно непропорційним меті здійснення законного арешту особи. Аргумент заявників про ненадання Урядом жодного доказу того, що в результаті нападу був захоплений хоча б якийсь боєць незаконного формування, є дуже доречним у цьому аспекті.

147. Що стосується посилання Уряду на пункт 2 (a) статті 2 Конвенції про необхідність застосування смертельної сили з метою захисту осіб від протиправного насильства, Суд враховує, насамперед, не спростовані Урядом доводи заявників про те, що влада дуже ймовірно знала або, у будь-якому випадку, повинна була знати про присутність цивільного населення в селі Когі (Рунное). З огляду на таку обставину, Суд вражений вибором російських органів влади засобів у цій справі для досягнення мети, вказаної Урядом.

148. Суд не вважає задовільним аргумент Уряду про неможливість досягнення поставленої мети будь-якими іншими способами, зокрема, використанням сухопутних військ, оскільки він не зміг роз'яснити таке твердження більш детально, не говорячи вже про надання будь-яких документальних доказів на його підтримку. Суд також відхиляє як непереконливі доводи Уряду, що обстріл, який здійснювали федеральні повітряні сили в околицях села Когі (Рунное), мав «точковий» характер та був спрямований проти військових об'єктів, їх призначення та ступеня їх небезпеки, які на думку Уряду, були «очевидними». Уряд не зміг назвати жоден з цих об'єктів. Більше того, його пояснення не підтверджуються жодними доказами та суперечать детальному опису інциденту заявниками, а також офіційно зафіксованим результатам нападу, які засвідчили загибель п'яти мирних жителів - трьох жінок та двох неповнолітніх дітей - та знищення близько тридцяти будинків, тобто майже всього села (див. пункти 19, 20 та 30 цього рішення). З огляду на вказане Суд не може погодитися із заявниками, що їхнє рідне село насправді підпало під невивіркове бомбардування федеральними повітряними силами.

149. Крім того, вбачається, що влада взагалі всебічно не розглядала питання меж та обмежень щодо використання невивіркової зброї в населеному пункті (див. «Ісаєва проти Росії» (*Isayeva v. Russia*), заява № 57950/00, пункт 189, 24 лютого 2005 року). Також відсутні докази того, що на будь-якому етапі операції були вжиті певні заходи для уникнення чи хоча б мінімізації

ризик для життя мешканців села Когі (Рунноє). Зокрема, не видається, що влада вживала будь-яких заходів для завчасного інформування жителів про напад та забезпечення їх евакуації. За цих обставин Суд може дійти висновку, що органи влади не виявили належної турботи під час організації та контролю за виконанням операції 12 вересня 1999 року.

150. Загалом Суд вважає, що невивіркове бомбардування села, в якому мешкають цивільні особи – серед яких жінки та діти, – було явно непропорційним досягненню мети, передбаченої пунктом 2 (а) статті 2, на яку посилається Уряд. Отже, Суд вважає, що держава-відповідач не виконала свого зобов'язання щодо захисту права на життя Бобмарбіке Есмухамбетової, Ельмурата Есмухамбетова та Ельдара Есмухамбетова – дружини і двох синів першого заявника, Меліхан Абдурахманової - матері другої, сестри тринадцятої та дочки двадцять другої заявниць, Боти Картакаєвої – матері третього заявника.

151. Відповідно, мало місце порушення статті 2 Конвенції в цьому аспекті.

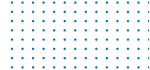
III. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 13 КОНВЕНЦІЇ

152. Перший та третій заявники, друга, третя, тринадцята та двадцять друга заявниці скаржилися на відсутність ефективних національних засобів правового захисту відносно стверджуваного порушення статті 2 Конвенції в частині, що стосується смерті їх родичів. Крім того, заявники скаржилися на відсутність ефективних національних засобів правового захисту відносно стверджуваного порушення прав за статтями 3 та 8 Конвенції та статтею 1 Протоколу № 1. Вони послалися на статтю 13 Конвенції, положення якої передбачають таке:

«Кожен, чії права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.»

153. Заявники посілалися на інші справи щодо подій в Чеченській Республіці за той самий період, у яких було встановлено порушення статті 13, і запропонували Суду зробити подібний висновок у цій справі.

154. Уряд стверджував, що заявники мали ефективні національні засоби правового захисту і влада не перешкождала у їх використанні. Зокрема, за скаргою заявників до компетентних органів було порушено кримінальне провадження та проведено розслідування обставин інциденту 12 вересня 1999 року. Крім того, Уряд зазначив, що перші три заявники отримали компенсацію у зв'язку зі смертю членів їх сімей, що, на його думку, доводило

доступність ефективних засобів правового захисту на національному рівні. На підтвердження своїх аргументів Уряд також послався на рішення, прийняті національними судами у двох непов'язаних судових провадженнях, в яких позивачам було присуджено відшкодування за протиправні дії державних службовців. Копії відповідних рішень Урядом надано не було.

А. Прийнятність

155. Суд повторює, що відповідно до його практики стаття 13 застосовується лише у разі наявності «небезпідставної скарги» особи про те, що вона стала жертвою порушення права, передбаченого Конвенцією. Попри буквальне тлумачення статті 13, існування фактичного порушення іншого положення (матеріально-правового положення) не є передумовою для застосування цієї статті (див. «Бойль та Райс проти Сполученого Королівства» (*Boyle and Rice v. the United Kingdom*), 27 квітня 1988 року, пункт 52, серія А № 131).

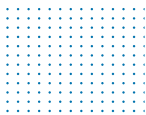
156. У цій справі Суд зауважує, що, як уже зазначалося вище в п.114 розділу (b) Оцінка Суду, Уряд визнав загибель п'яти жителів села Когі (Пунное) внаслідок федерального авіаційної атаки 12 вересня 1999 року. Крім того, було визнано, що в результаті обстрілу було зруйновано низку житлових та нежитлових будинків (див. пункт 22 цього рішення). З огляду на такі обставини Суд переконаний, що заявники подали небезпідставну скаргу за статтями 2, 3 та 8 Конвенції та статтею 1 Протоколу № 1 для цілей статті 13.

157. Отже, Суд зазначає, що скарги заявників за статтею 13 у поєднанні зі статтями 2, 3 та 8 Конвенції та статтею 1 Протоколу № 1 не є явно необґрунтованими у розумінні пункту 3 статті 35 Конвенції. Він також зазначає, що вони не є неприйнятними з будь-яких інших причин. Тому вони повинні бути визнані прийнятними.

В. Щодо суті

1. Загальні принципи

158. Суд нагадує, що стаття 13 Конвенції гарантує наявність на національному рівні засобу правового захисту, здатного забезпечити втілення суті конвенційних прав і свобод незалежно від того, в якій формі вони закріплені в національному законодавстві. Дія статті 13 полягає у вимозі надання національного засобу правового захисту, який забезпечуватиме вирішення по суті поданої за Конвенцією «небезпідставної скарги» та надання відповідного відшкодування, при цьому Договірним державам надається певна свобода розсуду при обранні способу, в який вони забезпечуватимуть виконання своїх конвенційних зобов'язань за цим положенням. Межі

зобов'язання за статтею 13 Конвенції залежать від характеру скарги заявника за Конвенцією. Однак засіб правового захисту, який вимагається за статтею 13 Конвенції, має бути «ефективним» як на практиці, так і в теорії зокрема в тому сенсі, що його використання не повинно бути невинувато ускладнено діями або бездіяльністю органів влади держави-відповідача (див. рішення у цитованій справі *Aksoy*, пункт 95).

159. Крім того, Суд повторює, що коли особа формулює небезпідставну скаргу щодо вбивства, катування або знищення майна, пов'язаного з відповідальністю держави, поняття «ефективного засобу правового захисту» у розумінні статті 13 Конвенції тягне за собою, на додаток до виплати компенсації, де це є необхідним, ретельне та ефективне розслідування, здатне призвести до встановлення та покарання винних осіб, а також включає ефективний доступ скаржника до процедури розслідування (див. *Kaya*, рішення у цитованій вище справі, пункт 107; *Aksoy*, рішення у цитованій вище справі, пункт 98; «Ментеш та інші проти Туреччини» (*Menteş and Others v. Turkey*), 28 листопада 1997 року, пункт 89, Збірник 1997-VIII; та «Чачан проти Туреччини» (*Çaçan v. Turkey*) (ухв.), заява № 33646/96, 28 березня 2000 року).

2. Застосування у цій справі

160. У цій справі Уряд наполягав на тому, що заявникам була доступна низка ефективних засобів правового захисту на національному рівні. Зокрема, він вказав на той факт, що відповідно до Указу Президента Російської Федерації від 05 вересня 1995 року № 898 перші три заявники отримали в ході судових проваджень компенсацію у зв'язку зі смертю своїх родичів. Крім того, він стверджував, що заявники мали право подати позов відповідно до статей 1067 та 1069 Цивільного кодексу Російської Федерації про відшкодування шкоди, завданої їх будинкам та майну, та/або отримати у зв'язку з цим позасудову компенсацію, як передбачено постановами Уряду Російської Федерації від 30 квітня 1997 року та 04 липня 2003 року №№ 510 та 404 відповідно.

(а) Стаття 13 у поєднанні зі статтею 2

161. Суд не вважає аргументи Уряду переконливими. Зокрема, Уряд послався на рішення Ногайського районного суду від 18 березня 2005 року, залишене без змін Верховним судом Республіки Дагестан 13 липня 2005 року, яким першим трьом заявникам було призначено компенсацію у зв'язку зі смертю членів їх сімей (див. пункти 70-71 цього рішення), однак Суд вважає, що цей засіб правового захисту не може розглядатися як ефективний для цілей статті 13 у поєднанні зі статтею 2 Конвенції, незважаючи на позитивний результат для перших трьох заявників у вигляді фінансової компенсації. Така компенсація ґрунтувалась на положеннях Указу Президента Російської

Федерації від 05 вересня 1995 року № 898, який передбачав одноразову виплату фіксованої суми коштів родичам кожної особи, що загинула внаслідок бойових дій в Чеченській Республіці, незалежно від того, з вини приватних чи державних представників було спричинено смерть (див. пункт 86 цього рішення). Присуджуючи компенсацію, районний суд чітко заявив, що її виплата не залежить від встановлення причинного зв'язку між заподіяною шкодою та діями держави. Тому очевидно, що вказане провадження було неспроможне прийти до вагомих висновків щодо винних у здійсненні нападу, що призвело до людських жертв, а тим більше встановити їх відповідальність (див., у схожому контексті, «Хашієв та Акаєва проти Росії» (*Khashiyev and Akayeva v. Russia*), заяви №№ 57942/00 та 57945/00, пункт 121, 24 лютого 2005 року).

162. Крім того, Суд звертає увагу, що якщо, як він неодноразово зазначав за таких же обставин, як і в цій справі, кримінальне розслідування випадків смерті було неефективним, що в результаті підриває ефективність будь-якого іншого засобу правового захисту, який можливо існував, держава не виконала свого зобов'язання за статтею 13 Конвенції. Таким чином, мало місце порушення статті 13 Конвенції відносно зазначених вище порушень статті 2 Конвенції щодо загибелі членів сім'ї першого та третього заявників, другої, третьої, тринадцятої та двадцять другої заявниці.

(b) Стаття 13 у поєднанні зі статтею 8 та статтею 1 Протоколу № 1

163. Щодо скарг всіх заявників за статтею 13 у поєднанні зі статтею 8 Конвенції та статтею 1 Протоколу № 1, з врахуванням зазначених у пункті 159 принципів Суд вважає, що єдиним потенційно ефективним національним засобом правового захисту за вказаних обставин могло бути належне кримінальне розслідування. У цьому зв'язку він нагадує про раніше зазначений висновок щодо неефективності розслідування загибелі п'яти мешканців села Когі (Рунное). Суд вважає, що такий висновок правильний і по відношенню до розслідування руйнування будинків та майна заявників, оскільки всі правопорушення розслідувалися в межах одного кримінального провадження.

164. Крім того, аналогічно до висновку у пункті 162 щодо наявності ефективних національних засобів правового захисту відносно скарг заявників за статтею 2 Конвенції, Суд вважає, що з огляду на відсутність будь-яких значних результатів розслідування щодо знищення житла та майна їх цивільний позов про відшкодування пов'язаної з цим шкоди навряд чи мав би перспективи на успіх. Дійсно, стаття 1069 Цивільного кодексу Російської Федерації, якою встановлено норми про відшкодування шкоди, заподіяної представниками держави, та яка була б застосована у разі ініціювання заявниками цивільного провадження за пропозицією Уряду, передбачає, що представники держави несуть таку відповідальність лише за їх протиправні дії

чи бездіяльність (див. пункт 84 цього рішення). За обставинами цієї справи, оскільки, як зазначав Уряд, розслідування нападу закінчилося рішенням від 23 вересня 2005 року, відповідно до якого дії федеральних військовослужбовців були визнані виправданими, цивільний позов заявників на відшкодування збитків був би приречений на невдачу. На підтвердження цього висновку Суд також посилається на практику російських судів, які постійно відмовляли у присудженні будь-якої компенсації за шкоду, заподіяну федеральними силами під час конфлікту в Чеченській Республіці, зокрема, визнаючи дії останніх законними, оскільки антитерористична операція в регіоні була розпочата у відповідності з актами Президента та Уряду Російської Федерації, які не були визнані неконституційними (див. пункти 89-91 цього рішення). З огляду на вказані обставини, Суд відхиляє аргумент Уряду про наявність у заявників можливості подати цивільний позов про відшкодування шкоди за втрачене житло та майно, оскільки це право було ілюзорним та позбавленим змісту. Отже, Суд вважає такий засіб правового захисту неналежним та неефективним, оскільки за обставин цієї справи він був явно нездатним призвести до встановлення та покарання відповідальних осіб або навіть до присудження фінансової компенсації.

165. Щодо аргументу Уряду про можливість отримання заявниками компенсації за втрачене майно у позасудовому порядку Суд в першу чергу зазначає, що постанова Уряду від 30 квітня 1997 року № 510, на яку посилається Уряд, стосується виплати компенсації за майно, знищене до 12 грудня 1994 року (див. пункт 87 вище), і тому явно є незастосовною в цій справі. Крім того, виникають сумніви, що до ситуації заявників могла бути застосовна постанова Уряду від 04 липня 2003 року № 404, якою було передбачено право на компенсацію постійним жителям Чеченської Республіки (див. пункт 88 вище), оскільки після нападу більшість з них назавжди залишили регіон (див. пункт 27 вище). У будь-якому випадку, навіть якщо припустити, що заявники мали право на позасудову компенсацію відповідно до останньої постанови, як вважав Уряд, з відповідного правового акту вбачається, що така компенсація виплачується без врахування конкретних обставин, за яких було втрачено майно, тобто незалежно від того, чи несуть представники держави відповідальність за його знищення. Більше того, вартість втраченого майна також не береться до уваги, оскільки загальна сума виплати за втрачене житло та інші володіння не може перевищувати 350 000 російських рублів (приблизно 9 000 євро). За таких обставин Суд не переконаний, що компенсація, на яку посилається Уряд, може розглядатися як ефективний засіб правового захисту відносно стверджуваного порушення.

166. З огляду на викладене вище Суд відхиляє заперечення Уряду в частині тверджень про невичерпання заявниками наявних національних засобів

правового захисту відносно їх скарг за статтею 8 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1, та вважає, що заявники не мали таких засобів щодо ствержуваних порушень їх прав, передбачених вказаними положеннями Конвенції.

(с) Стаття 13 у поєднанні зі статтею 3

167. Нарешті, беручи до уваги свої висновки в пунктах 162 та 166 цього рішення, Суд вважає, що заявники не мали ефективних засобів правового захисту відносно своєї скарги за статтею 3 Конвенції, і тому заперечення Уряду в цій частині мають бути відхилені. Однак, він вважає, що скарга заявників за статтею 13 у поєднанні зі статтею 3 Конвенції не викликає окремого питання в обставинах цієї справи, і тому немає необхідності її розглядати.

IV. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 8 КОНВЕНЦІЇ ТА СТАТТІ 1 ПРОТОКОЛУ № 1 ДО КОНВЕНЦІЇ

168. Всі заявники скаржилися за статтею 8 Конвенції та статтею 1 Протоколу № 1 про те, що їхні будинки та майно були знищені федеральними збройними силами, внаслідок чого вони були змушені покинути своє рідне село і стали біженцями. Вказані положення у відповідній частині передбачають таке:

Стаття 8

«Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла...

Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.»

Стаття 1 Протоколу № 1

«Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.»

169. Заявники послалися на довідки від 24 грудня 2007 року (див. пункт 30 вище) на підтвердження того, що вони були власниками зруйнованих

будинків та господарських будівель. При цьому, було зазначено, що всі інші документи про право власності на відповідну нерухомість були втрачені під час бомбардування.

170. Уряд визнав, що напад 12 вересня 1999 року призвів до знищення низки житлових та нежитлових будівель у селі Когі (Рунное). Водночас, він стверджував, що під час національного розслідування нападу було встановлено, що будівлі перебували у власності держави і заявники утримували їх на умовах оренди, з цієї причини вони можуть скаржитися за статтею 1 Протоколу № 1 лише в частині шкоди, завданої їх особистим речам.

171. Крім того, Уряд стверджував, що стверджуване втручання у права заявників, гарантовані статтею 8 Конвенції та статтею 1 Протоколу № 1, було законним, оскільки антитерористичні операції на території Чеченської Республіки, в межах яких було здійснено обстріл 12 вересня 1999 року, проводились на підставі Закону «Про боротьбу з тероризмом» від 25 липня 1998 року та «відповідних актів державних органів». Він також наполягав на тому, що напад, внаслідок якого було пошкоджено чи знищено будинки та майно заявників, був необхідний для придушення злочинної діяльності представників незаконних збройних формувань та запобігання запланованих ними терористичних актів. Нарешті, Уряд стверджував про можливість отримання заявниками відшкодування за стверджувану шкоду в порядку цивільного судочинства.

А. Прийнятність

172. Суд вважає, що ця частина заяви не є явно необгрунтованою у розумінні пункту 3 статті 35 Конвенції. Він також зазначає, що вона не є непринятною з будь-яких інших причин. Тому вона повинна бути визнана прийнятною.

В. Щодо суті

173. По-перше, Суд зауважує, що Уряд оскаржував майнові права заявників на будинки та господарські будівлі, які потрапили під федеральний авіаційний обстріл 12 вересня 1999 року, заявляючи про їх перебування у власності держави. Суд зауважує, що Уряд не надав жодних документальних доказів на підтвердження його аргументів, тоді як заявники, зі свого боку, подали довідки районної адміністрації, що підтверджують їх право власності на зруйновані будівлі (див. пункт 30 вище). На думку Суду, від заявників навряд чи можна вимагати надання будь-яких інших документів на підтвердження права власності на відповідну нерухомість, оскільки дуже ймовірно, що, як стверджують заявники, такі документи були знищені разом із їх майном під час обстрілу. За таких обставин Суд вважає встановленим те, що заявники були

належними власниками будинків та господарських споруд у селі Когі (Рунноє) у відповідний період часу.

174. Суд також звертає увагу на визнання Урядом того, що в результаті федерального авіаційного обстрілу 12 вересня 1999 року було зруйновано низку житлових та нежитлових будівель у селі Когі (Рунноє). Отже, є очевидним, що мало місце втручання у права заявників, захищені статтею 8 Конвенції та статтею 1 Протоколу № 1. Суд повинен переконатися в тому, що таке втручання відповідало вимозі законності, переслідувало легітимну мету та було пропорційним такій меті.

175. Щодо законності Уряд послався на Закон «Про боротьбу з тероризмом» та «відповідні акти державних органів», назви яких не було вказано, як правову підставу стверджуваного втручання.

176. Як вже неодноразово зазначалося Судом у інших справах стосовно конфлікту в Чеченській Республіці, Закон «Про боротьбу з тероризмом» та, зокрема, стаття 21, яка звільняє представників держави, що беруть участь в антитерористичній операції, від будь-якої відповідальності за заподіяну шкоду, в тому числі, «іншим захищеним законом інтересам», водночас, наділяючи представників держави широкими повноваженнями у зоні проведення антитерористичної операції, не визначає з достатньою чіткістю обсяг цих повноважень та спосіб їх здійснення, щоб забезпечити особі належний захист від свавілля (див. «Хамідов проти Росії» (*Khamidov v. Russia*), заява № 72118/01, пункт 143, ЄСПЛ 2007-XII (витяги). Посилання Уряду на вказаний Закон не може замінити конкретну санкцію на втручання у права особи, передбачені статтею 8 Конвенції та статтею 1 Протоколу № 1, що визначає межі предмету і обсягу втручання та складена у відповідності до чинних законодавчих норм. Положення зазначеного вище Закону не можуть тлумачитись як такі, що створюють виняток для будь-яких обмежень особистих прав протягом невизначеного періоду часу та без встановлення чітких меж для дій безпекових сил (див., *mutatis mutandis*, «Імакаєва проти Росії» (*Imakayeva v. Russia*), заява № 7615/02, пункт 188, ЄСПЧ 2006-XIII (витяги).

177. Так само і в цій справі Суд вважає, що вказаний правовий акт, сформульований нечіткими та загальними термінами, не може слугувати достатньою правовою підставою для такого рішучого втручання, як руйнування житла та власності особи. Крім того, Уряд не подав жодного документа, наприклад, наказу, інструкції чи постанови, який конкретно дозволяв федеральним військовослужбовцям завдавати шкоди майну заявників, в тому числі їх житлу, а також не повідомив жодних відомостей стосовно такого документа, якщо такий існував.

178. З огляду на вказане та за відсутності окремого рішення чи розпорядження, яким було чітко визначено підстави та умови заподіяння

шкоди майну заявників, у тому числі їх житлу, та яке могло бути оскаржене до суду, Суд приходиться до висновку, що втручання у права заявників не було «законним» в розумінні статті 8 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1. Відповідно, Суд не вважає необхідним досліджувати питання, чи переслідувало таке втручання законну мету та чи було воно пропорційним цій меті.

179. Таким чином, Суд вирішує, що мало місце порушення статті 8 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1 в частині щодо знищення майна заявників, в тому числі житла, під час федерального авіаційного обстрілу 12 вересня 1999 року.

V. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 3 КОНВЕНЦІЇ

180. Усі заявники скаржилися на те, що вони зазнали дуже сильних психологічних хвилювань та страждань у зв'язку з обстрілом їх села, смертю їх близьких родичів та руйнуванням будинків та іншого майна. Вони послалися на статтю 3 Конвенції, положення якої передбачають таке:

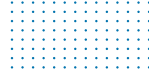
«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.»

181. Заявники послалися на справи «Сельчук та Аскер проти Туреччини» (*Selçuk and Asker v. Turkey*, 24 квітня 1998 року, Збірник 1998-II), «Йойлер проти Туреччини» (*Yöyler v. Turkey*, заява № 26973/95, 24 липня 2003 року) та «Айдер та інші проти Туреччини» (*Ayder and Others v. Turkey*, заява № 23656/94, 08 январа 2004 року), в яких Суд визнав порушення статті 3 в частині щодо руйнування домівок заявників на їх очах. Заявники стверджували, що їх моральні страждання були навіть більш сильними, ніж у турецьких справах, оскільки вони були свідками руйнування їхніх домівок під час бомбардування. Вони також заявляли, що неодноразово скаржилися щодо нападу 12 вересня 1999 року до різних державних органів, якими, однак, їх скарги не були розглянуті належним чином. Для них залишається незрозумілим, чи вживала влада будь-яких заходів за їх скаргами, окрім того, щоб надіслати слідчого, який допитав жителів села та сфотографував знищене село.

182. За твердженнями Уряду, під час розслідування не було встановлено, що заявники зазнали нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, яке заборонене статтею 3 Конвенції, і заявники ніколи не подавали таких скарг до національних органів влади.

A. Прийнятність

183. Суд вважає, що ця частина заяви не є явно необгрунтованою у розумінні пункту 3 статті 35 Конвенції. Він також зазначає, що вона не є непринятною з будь-яких інших причин. Тому вона повинна бути визнана прийнятною.

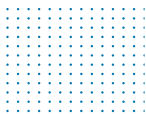

В. Щодо суті

184. Як неодноразово зазначав Суд, стаття 3 Конвенції є втіленням однієї з основоположних цінностей демократичного суспільства. Навіть за найважчих обставин, таких, як боротьба з тероризмом чи організованою злочинністю, Конвенція категорично забороняє катування та нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження або покарання. На відміну від більшості матеріально-правових положень Конвенції та протоколів № 1 і № 4 до неї, стаття 3 не передбачає винятків та жодного відступу від зобов'язань на підставі пункту 2 статті 15 Конвенції, навіть у разі наявності суспільної небезпеки, що загрожує життю нації (див., серед багатьох інших джерел, рішення у цитованій вище справі *Aksoy*, пункт 62). Погане поводження має досягати певного мінімального рівня жорстокості, щоб підпадати під дію статті 3 Конвенції. Оцінка мінімального рівня жорстокості є відносною; вона залежить від таких обставин справи, як тривалість поводження, його фізичний і психологічний вплив, а в деяких випадках стать, вік і стан здоров'я жертви (див., серед інших джерел, рішення у цитованій вище справі *Ireland v. the United Kingdom*, пункт 162).

185. Щодо скарг на моральні страждання, подані за статтею 3 Конвенції родичами потерпілих спеціальних операцій, здійснених владою, Суд прийняв обмежувальний підхід, згідно якого хоча член сім'ї «зниклої особи» може вимагати визнання його потерпілим від поводження, що суперечить статті 3, (див. «Курт проти Туреччини» (*Kurt v. Turkey*), 25 травня 1998 року, пункти 130-34, Збірник 1998-III), такий принцип зазвичай не застосовується до випадків, коли взята під варту особа пізніше була знайдена мертвою (див, наприклад, «Танлі проти Туреччини» (*Tanlı v. Turkey*), заява № 26129/95, пункт 159, ЄСПЛ 2001-III; «Ясин Атеш проти Туреччини» (*Yasin Ateş v. Turkey*), заява № 30949/96, пункт 135, 31 травня 2005 року; та «Бітієва та інші проти Росії» (*Bitiyeva and Others v. Russia*), заява № 36156/04, пункт 106, 23 квітня 2009 року). У таких випадках Суд, як правило, обмежує свої висновки статтею 2. 3 іншого боку, Суд визнав порушення статті 3 у частині щодо душевних страждань, яких заявники зазнали через дії безпекових органів, які спалили їх будинки та володіння на їх очах (див. рішення у цитованій вище справі *Selçuk and Asker*, пункти 77-80, рішення у цитованій вище справі *Yöyler*, пункти 74-76 та рішення у цитованій вище справі *Ayder and Others*, пункти 109-11).

186. У цій справі Суд вже встановив, що заявники потрапили під невибіркове бомбардування, під час якого були знищені їх будинки та прибудови, а родичі першого та третього заявників, другої, тринадцятої та двадцять другої заявниць були вбиті (див. пункти 148, 150 і 179 вище). Суд не має сумнівів, що заявники зазнали глибоких душевних страждань щодо всіх подій, що сталися. Необхідно з'ясувати, чи підпадають такі страждання під сферу дії статті 3.

187. У зв'язку з цим Суд, по-перше, зазначає, що ця справа в контексті знищення майна заявників, в тому числі їх житла, відрізняється від турецьких справ, на які вони посилалися (див. пункт 185 вище). Зокрема, у справі «Сельчук та Аскер проти Туреччини» Суд взяв до уваги спосіб, у який було зруйновано будинки заявників, а саме той факт, що такі дії були завчасно продуманими, проводились зневажливо та без поваги до почуттів заявників, протести яких були проігноровані (див. рішення у цитованій вище справі *Selçuk and Asker*, пункт 77), у зв'язку з чим визнав, що дії безпекових органів являли собою «нелюдське поводження» у розумінні статті 3 Конвенції. Подібний хід думок спостерігається у справах «Йойлер проти Туреччини» та «Айдер та інші проти Туреччини». Отже, можна розумно припустити, що в згаданих справах безпекові органи спалили будинки та майно заявників з метою заподіяння їм душевних страждань, що дозволило Суду встановити порушення статті 3.

188. Однак, у цій справі Суд не має жодних доказів, щоб дійти такого ж висновку. Дійсно, як було зазначено вище, напад 12 вересня 1999 року не було належним чином сплановано та проконтрольовано (див. пункт 149 вище), однак навряд чи такий напад мав на меті піддати заявників нелюдському поводженню та, зокрема, завдати їм моральних страждань. Суд визнає, що заявники могли зазнати значних душевних хвилювань у зв'язку з руйнуванням їх будинків та майна під час нападу 12 вересня 1999 року. Однак, з огляду на викладене вище та вже встановлений факт порушення статті 8 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1 стосовно цього питання, Суд не може визнати порушення статті 3 Конвенції за цією справою в частині скарги заявників, що стосується знищення їх будинків та майна.

189. Щодо моральних страждань, яких зазнали третій заявник, друга, третя, тринадцята та двадцять друга заявниці у зв'язку зі смертю їх близьких родичів, Суд зазначає, що такі заявники, як було встановлено, не були свідками вбивства їх родичів, а дізналися про їх смерть після нападу, коли були знайдені тіла. На думку Суду, така ситуація дещо схожа на ситуацію заявників, чії родичі були знайдені мертвими після взяття їх під варту представниками держави. У таких справах Суд вирішив, що встановлення порушення статті 2 Конвенції буде достатнім. Таким чином, не маючи сумнівів щодо глибоких страждань, заподіяних третьому заявнику, другій, тринадцятій та двадцять другій заявниці смертю їх родичів, Суд не вбачає порушення статті 3 в цій частині, оскільки вже було встановлено порушення статті 2 Конвенції у її матеріальному та процесуальному аспектах.

190. З іншого боку, Суд не може дійти такого ж висновку щодо першого заявника, який став свідком вбивства всієї своєї сім'ї. Суд врахував пояснення першого заявника про те, що він не в змозі згадати події з моменту смерті членів його сім'ї протягом декількох годин потому, а також твердження

очевидців про перебування першого заявника в стані глибокого потрясіння після вбивства його родичів (див. пункт 14 вище). Суд вважає правдоподібним, що, будучи очевидцем миттєвої смерті двох маленьких синів та дружини, перший заявник зазнав шоку такої глибини, що пережив тимчасову втрату пам'яті.

Крім того, Суд вважає, що пережиті першим заявником страждання були настільки тяжкими, що діяння влади, внаслідок яких загинули члени його сім'ї, можуть кваліфікуватися як нелюдське поведіння у розумінні статті 3.

191. Отже, Суд встановлює, що мало місце порушення статті 3 Конвенції в частині скарги щодо моральних страждань, пережитих першим заявником у зв'язку зі смертю дружини та двох синів, в частині скарг інших заявників порушення за цією статтею не було.

VI. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

192. Стаття 41 Конвенції передбачає:

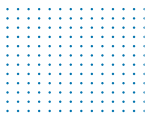
«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або Протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію.»

A. Матеріальна шкода

1. Заявники

193. Заявники вимагали різних сум, які зазначено у Додатку II, на загальну суму 6 315 510,96 євро (євро). Вони посилалися на свої пояснення, подані до Суду, в яких кожен з них детально описав і вказав вартість майна, знищеного під час нападу 12 вересня 1999 року, та вимагав компенсації за нього, а також за втрату доходів, витрат на оренду іншого житла та придбання їжі після нападу 12 вересня 1999 року. Перші три заявники також вимагали відшкодування їх витрат на поховання своїх родичів.

194. Кожний заявник, зокрема, зазначив, що до відповідного інциденту його родина збирала врожай, частина якого на одного заявника на суму від 35 000 до 40 000 російських рублів (рублів) в рік мала зберігатись для особистого споживання, тоді як надлишок продавався, що приносило щорічний прибуток у розмірі від 50 000 до 70 000 рублів на одну особу. Заявники також перерахували точну кількість всіх видів великої рогатої худоби, вирощеної кожним із них до подій 12 вересня 1999 року, описали посіви в саду, зазначили точну кількість всіх видів дерев у саду та повідомили загальну вартість всього майна, яка коливалась від 256 000 до 390 000 рублів. Кожен

заявник надалі описав будинок та господарські будівлі із зазначенням їх площі, що перебували у власності його сім'ї до нападу, а також вказав їх вартість, яка коливається від 640 000 до 920 000 рублів. Заявники також перерахували свої побутові речі із зазначенням загальної вартості, яка коливається від 190 000 до 420 000 рублів. Потім заявники вказали розмір доходу, отриманого ними в 1998 році від продажу врожаю, яка коливається від 22 000 до 56 000 рублів, та продажу худоби - від 256 000 до 390 000 рублів.

195. Крім того, заявники далі вказали різні розміри орендної плати, яка наразі сплачується ними щомісяця - від 500 до 1000 рублів, та загальні суми у розмірі від 38 000 до 75 000 рублів, які вони сплатили за оренду з 1999 року до часу подання своїх скарг до Суду. Вони також повідомили різні суми, сплачені з 1999 року, за продукти харчування, одяг та комунальні послуги.

196. На підтвердження своїх вимог заявники посилалися на довідки від 24 грудня 2007 року (див. пункт 30 вище) та інші документи. Зокрема, заявники подали довідки, видані кожному з них головою адміністрації Шелковського району Чеченської Республіки 27 грудня 2007 року. Кожна довідка підтверджувала, що до 12 вересня 1999 року відповідний заявник проживав у господарстві № 2 колгоспу «Шелковський» (село Kori) і мав у власності будинок, господарські будівлі, город, сад, велику рогату худобу та свійську птицю. У довідках також містився опис та вказувалась вартість втраченого майна заявників, середньорічний дохід від продажу врожаю та худоби, а також дохід, отриманий у 1998 році. Як можна переконатися, вся ця інформація дослівно відтворена з поданих до Суду пояснень заявників (див. пункти 194-195 вище).

197. Довідка, видана 22 січня 2008 року Комітетом з питань управління майном адміністрації Шелковського району, засвідчує, що середня ціна будинку з прибудовами в районі в 1999 році коливалася від 500 000 до 900 000 рублів. Інша довідка, видана тим самим органом на ту саму дату, підтвердила, що середня вартість побутових речей жителя села в районі в 1999 році становила від 250 000 до 400 000 рублів.

198. У довідці, виданій 22 січня 2008 року Земельним комітетом адміністрації Шелковського району, зазначено, що середня вартість земельної ділянки площею від 150 до 200 квадратних метрів у районі в 1999 році становила від 40 000 до 70 000 рублів.

199. У довідці від тієї ж дати, виданій Департаментом сільського господарства управління Шелковського району, зазначено, що середньорічна вартість сільськогосподарських культур із саду селянина цього району становила від 50 000 до 70 000 рублів, а середній щорічний дохід від продажу таких культур складав від 30 000 до 50 000 рублів. У довідці від 27 січня 2008

року Департамент сільського господарства Ногайського району Республіки Дагестан послався на ті ж цифри щодо Ногайського району. Інша довідка, видана останнім органом того ж дня, перераховувала приблизні ціни на різні види великої рогатої худоби в районі в 1999 році.

200. У довідці від 28 січня 2008 року місцевої ради одного із сіл Ногайського району було зазначено, що в 1999 році земельні ділянки площею приблизно 100 квадратних метрів, які на той час мали ринкову вартість від 20 000 до 30 000 рублів, надавалися безкоштовно. Довідка, видана тією ж датою інвентаризаційним органом Ногайського району, підтверджувала, що середня ціна будинку з прибудовами в цьому районі у 2008 році становила від 500 000 до 900 000 рублів.

201. Перші три заявники також посилалися на довідки від 25 грудня 2007 року, видані місцевими радами сіл, в яких вони зараз проживають, що підтверджують їх витрати в розмірі 160 000 рублів, 80 000 рублів і 88 000 рублів відповідно на поховання членів їх сімей, вбитих 12 вересня 1999 року.

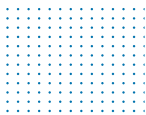
2. Уряд

202. Уряд оскаржив вимогу заявників у цій частині як необґрунтовану та непідтверджену достовірними документами. Він заявив, що довідки, на які посилаються заявники, не можуть розглядатися як докази, що підтверджують реальну матеріальну шкоду.

3. Оцінка Суду

203. Суд повторює, що повинен бути чіткий причинний зв'язок між матеріальною шкодою, заявленою заявниками, та порушенням Конвенції (див., серед інших джерел, «Чакічі проти Туреччини» (*Çakıcı v. Turkey*) [ВП], заява № 23657/94, пункт 127, ЄСПЛ 1999-IV). Він встановив порушення статті 2 у частині щодо загибелі родичів першого та третього заявників, другої, третьої, тринадцятої та двадцять другої заявниці та порушення статті 1 Протоколу № 1 у частині знищення майна всіх заявників під час нападу федеральних сил 12 вересня 1999 року. Суд не має сумнівів щодо наявності прямого зв'язку між цими порушеннями та матеріальними збитками, про які стверджують заявники.

204. Крім того, він зауважує, що для обґрунтування своєї вимоги щодо кількості та вартості втраченого майна заявники посилаються на низку довідок, виданих владою Шелковського району Чеченської Республіки та органами Ногайського району Республіки Дагестан (див. пункти 196-201 вище). Суд зазначає, що лише в довідках від 27 грудня 2007 року перелічено знищене майно заявників та вказано їх вартість. В інших документах містилася довідкова інформація щодо середніх цін відповідних об'єктів нерухомості на той час.

205. Щодо довідок від 27 грудня 2007 року, Суд зазначає, що такі документи, хоч і видані через вісім років після нападу, детально описують знищене майно заявників із зазначенням, зокрема, точної площі їх будинків, кількості всіх видів великої рогатої худоби, фруктових дерев, тощо. З огляду на відсутність в цих довідках посилань на будь-які достовірні джерела описів, більш ніж ймовірно, що вони ґрунтуються виключно на особистих поясненнях заявників, наданих Суду. За таких обставин Суд не переконаний, що ці довідки можуть слугувати достовірними доказами, що підтверджують кількість втраченого майна заявників та його точну вартість, для розрахунку суми компенсації.

206. З іншого боку, Суд визнає практичні труднощі для заявників у отриманні документів, що стосуються знищеного майна, та вважає доцільним на засадах справедливості присудити заявникам рівні суми, беручи до уваги зазначену у поданих заявниками документах про середні ціни відповідних одиниць майна на той час (див. пункти 197-201 вище). У цьому зв'язку Суд відхиляє аргумент Уряду про те, що надані довідки не можуть вважатися достовірними доказами, які підтверджують розмір фактично завданої заявникам шкоди, оскільки Уряд не оскаржував справжність документів або сум, зазначених у них, та не запропонував альтернативних методів оцінки заподіяної шкоди.

207. Щодо вимог заявників стосовно компенсації за зруйновані будинки та господарські будівлі, Суд, по-перше, враховує свій попередній висновок про визнання того, що заявники були власниками будинків, в яких мешкали (див. пункт 173 вище). По-друге, він бере до уваги довідку від 22 січня 2008 року, відповідно до якої в 1999 році середня ціна будинку з прибудовами в Шелковському районі коливалася від 500 000 рублів (приблизно 12 000 євро) до 900 000 (приблизно 22 000 євро). Зазначені суми не здаються надмірними або необґрунтованими. З огляду на цю обставину та беручи до уваги відповідну частину вимог заявників, Суд присуджує 20 000 євро кожному з них за зруйновані будинки з врахуванням часу, що минув з моменту вказаних подій.

208. З іншого боку, Суд не може прийняти вимогу заявників щодо компенсації за земельні ділянки. Навіть, якщо припустити, що заявники мали право власності на земельні ділянки, немає жодних доказів перешкодження владою у їх використанні. Насправді, з фактів справи вбачається, що через деякий час після нападу частина заявників повернулася до села та поселилася там (див. пункт 28 вище). Відповідно, Суд не присуджує компенсації в цій частині.

209. Заявники також вимагали відшкодування втрачених побутових речей, великої рогатої худоби та сільськогосподарських культур. Оскільки Уряд не заперечував наявність такого майна до нападу, Суд вважає розумним

припустити, що заявники володіли відповідним майном. З огляду на відсутність будь-яких об'єктивних і переконливих доказів щодо кількості та точної вартості зазначеного майна, на засадах справедливості та з урахуванням відповідних довідок про середню вартість майна такого роду, Суд вважає розумним присудити кожному заявнику в цій частині по 18000 євро.

210. Щодо вимоги заявників про відшкодування втраченого доходу, Суд зазначає, що довідки від 27 грудня 2007 року є єдиними документами, які підтверджують отримання заявниками певного доходу від ведення господарства. Однак, як вже раніше зазначав Суд, вказані документи, здається, повністю базуються на особистих поясненнях заявників і тому не можуть слугувати достовірними доказами на підтвердження їх вимоги у відповідній частині. Заявники не надали жодних інших документів, таких як, наприклад, податкові декларації, здатні підтвердити, що їхнє господарство взагалі було прибутковим, і засвідчити суму такого прибутку. Суд визнає, що на практиці заявникам може бути складно отримати документи стосовно їх сільськогосподарської діяльності до нападу. Тим не менше, за відсутності будь-яких достовірних документів на підтвердження отримання заявниками прибутку від такої діяльності, Суд вважає, що будь-яка компенсація щодо втраченого доходу матиме спекулятивний характер. Відповідно, він відхиляє вимогу заявників в цій частині (див. рішення у цитованій вище справі *Khamidov*, пункт 197).

211. Так само Суд вважає необґрунтованою вимогу заявників про відшкодування витрат на оренду альтернативного житла, оскільки вони не підкріпили свою вимогу жодними достовірними документами, такими як договори оренди, які підтверджують, що вони взагалі сплачували будь-яку орендну плату, та визначають її суму та тривалість оренди (див., протилежний приклад, рішення у цитованій вище справі *Khamidov*, пункт 186). За таких обставин Суд не присуджує будь-яких виплат у цій частині.

212. Нарешті, щодо вимоги перших трьох заявників про відшкодування витрат на похорони, Суд вважає розумним вважати, що деякі витрати були понесені у зв'язку з похованням родичів цих заявників. За відсутності будь-якої достовірної інформації щодо точної суми таких витрат, Суд вважає доцільним у цій частині призначити 3000 євро першому заявнику та по 1000 євро другій заявниці та третьому заявнику.

213. З огляду на вказане, Суд присуджує 41 000 євро першому заявнику, по 39 000 євро другій заявниці та третьому заявнику, по 38 000 євро кожному з четвертого по дев'ятого заявника, з одинадцятого по шістнадцятого, з вісімнадцятого по двадцять першого та з двадцять третього по двадцять сьомого заявника, 38 000 євро – пану Мурату Даудовичу Тенізбаєву, який

підтримав заяву від імені десятого заявника, 38 000 євро - пані Кадирбіке Банніязовні Аманакаєвій, яка підтримала заяву від імені сімнадцятого заявника, і 38 000 євро - пані Світлани Сарсанбіївні Аділовії, яка підтримала заяву від імені двадцять другої заявниці, разом з будь-якими податками, які можуть бути нараховані на вказані суми, в якості компенсації матеріальної шкоди.

В. Моральна шкода

214. Заявники також вимагали відшкодування моральної шкоди, стверджуючи, що в результаті нападу 12 вересня 1999 року перший та третій заявники, друга, тринадцята та двадцять друга заявниці втратили членів своєї сім'ї, а всі заявники втратили своє житло і майно та були змушені покинути рідне село.

Заявники заявили, що зазнали сильного емоційного болю, страху, горя та страждань у зв'язку з такими подіями та з огляду на неналежне розслідування владою цього питання. Заявники вимагали наступні суми за цим розділом:

- (i) 120 000 євро першому заявнику,
- (ii) 120 000 євро другій, тринадцятій та двадцять другій заявниці разом,
- (iii) 120 000 євро третьому заявнику; та
- (iv) 25 000 євро кожному з інших заявників.

215. Уряд не надав жодних окремих коментарів з цього приводу.

216. Суд зауважує, що він встановив порушення статті 2 Конвенції в частині вбивства під час федеральної авіаційної атаки родичів першого та третього заявників, другої, тринадцятої та двадцять другої заявниці, а також непроведення російською владою ефективного розслідування таких смертей. Крім того, він встановив порушення статей 8 та 13 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1 у частині знищення внаслідок цього нападу будинків і майна всіх заявників та відсутності ефективних національних засобів захисту. Він також встановив порушення статті 3 в частині душевних страждань, пережитих першим заявником у зв'язку зі смертю дружини та двох синів на його очах. Заявники, вочевидь, зазнали такого горя та страждань внаслідок всіх вказаних обставин, які не може бути компенсовано простим встановленням порушення. З огляду на вказане та беручи до уваги отримані першими трьома заявниками виплати на національному рівні (див. пункти 67-71 вище), Суд вважає доцільним на засадах справедливості присудити 120 000 євро першому заявнику, 30 000 євро другій заявниці, 60 000 євро - третьому заявнику, 15 000 євро - тринадцятій заявниці, 10 000 євро – кожному починаючи з четвертої заявниці до дев'ятого заявника, одинадцятому заявнику, дванадцятій заявниці, з чотирнадцятої по шістнадцятого заявника, з вісімнадцятого по двадцять першу заявницю та з двадцять третього по двадцять сьомого заявника,

10 000 євро пану Мурату Даудовичу Тенізбаєву, який підтримав заяву від імені десятого заявника, 10 000 євро пані Кадирбіке Банніязівні Аманакаєвій, яка підтримала заяву від імені сімнадцятого заявника, та 15 000 євро - пані Світлані Сарсанбіївні Аділовій, яка підтримала заяву від імені двадцять другої заявниці, разом з будь-якими податками, які можуть бути нараховані на вказані суми.

C. Вимога щодо поновлення прав

217. Заявники також вимагали винести постанову щодо відновлення своїх будинків та господарських будівель.

218. Урядом не було надано коментарів з цього питання.

219. Суд нагадує, що рішення, яким Суд визнає наявність у справі порушення, покладає на державу-відповідача юридичний обов'язок припинити порушення і забезпечити відшкодування завданої шкоди, щоб, наскільки це можливо, відновити ситуацію, яка існувала до порушення (*restitutio in integrum*). Однак, якщо *restitutio in integrum* на практиці неможливе, держави-відповідачі мають право розсуду щодо засобів виконання рішення, яким Суд визнав порушення, Суд не приймає послідовних наказів або деклараційних заяв у зв'язку з цим. Контроль за його дотриманням здійснюється Комітетом Міністрів Ради Європи, який діє відповідно до пункту 2 статті 46 Конвенції (див. рішення у цитованій вище справі *Selçuk and Asker*, пункт 125, та рішення у цитованій вище справі *Yöyler*, пункт 124).

D. Судові витрати

220. Заявники вимагали 8 720,47 фунтів стерлінгів (приблизно 10 200 євро) судових витрат, пов'язаних з провадженням у Суді. До цієї суми включено 4916 фунтів стерлінгів гонорару пана Філіпа Ліча, юриста Європейського центру захисту прав людини, 175 фунтів стерлінгів адміністративних витрат та 3629,47 фунтів стерлінгів за переклад документів. Вони надали рахунки за послуги перекладачів.

221. Урядом не було надано коментарів з цього питання.

222. Суд повторює, що збори та інші витрати відшкодовуються згідно зі статтею 41, якщо буде встановлено, що такі витрати були фактичними і неминучими, а їхній розмір - обґрунтованим (див. «Ятрідіс проти Греції» (*latridis v. Greece*) (справедлива сатисфакція) [ВП], заява № 31 107/96, пункт 54, ЄСПЛ 2000-XI). Розглянувши подані заявниками документи, Суд визнає, що їх вимога є обґрунтованою. Він також зазначає, що ця справа була досить складною, із залученням великої кількості заявників, та вимагала дослідницької роботи. З огляду на обсяг проведеної дослідницької та підготовчої роботи представниками заявників, Суд не вважає суму, яка вимагається, надмірною.

223. За цих обставин Суд присуджує заявникам загальну суму 10 200 євро, за винятком 850 євро, вже отриманих у якості правової допомоги від Ради Європи, а також будь-які податки, які можуть покладатися на заявників. Сума, яка присуджується за збори та інші витрати, виплачується представникам безпосередньо.

Е. Пеня

224. Суд вважає доцільним призначити пеню на підставі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, до якої мають бути додані три відсотки.

З ЦИХ ПІДСТАВ СУД ОДНОГОЛОСНО

1. *Долучає до суті справи* заперечення Уряду щодо вичерпання національних засобів юридичного захисту та статусу потерпілих перших трьох заявників та відхиляє їх.

2. *Оголошує* заяву прийнятною.

3. *Постановляє*, що було порушення статті 2 Конвенції у зв'язку з непроведеним владою належного та ефективного розслідування обставин загибелі Борамбіке Есмухамбетової, Ельмурата Есмухамбетова, Ельдара Есмухамбетова, Меліхан Абдурахманової та Боти Картакаєвої.

4. *Постановляє*, що було порушення статті 2 Конвенції щодо загибелі Борамбіке Есмухамбетової, Ельмурата Есмухамбетова, Ельдара Есмухамбетова, Меліхан Абдурахманової та Боти Картакаєвої.

5. *Постановляє*, що було порушення статті 13 у поєднанні зі статтею 2 Конвенції стосовно першого та третього заявників, другої, тринадцятої та двадцять другої заявниці та порушення статті 13 у поєднанні зі статтею 8 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1 стосовно всіх заявників.

6. *Постановляє*, що не виникає окремого питання за статтею 13 Конвенції у поєднанні із статтею 3 Конвенції.

7. *Постановляє*, що було порушення статті 8 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1 стосовно всіх заявників.

8. *Постановляє*, що не було порушення статті 3 Конвенції відносно заявників, починаючи з другої заявниці до двадцять сьомого заявника.

9. *Постановляє*, що було порушення статті 3 Конвенції в частині моральних страждань, пережитих першим заявником у зв'язку зі смертю дружини та двох синів.

10. *Постановляє, що:*

(а) упродовж трьох місяців від дня, коли це рішення набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач має виплатити заявникам такі суми:

(i) 41 000 євро (сорок одну тисячу євро) першому заявнику, 39 000 євро (тридцять дев'ять тисяч євро) кожному другій заявниці та третьому заявнику, 38 000 євро (тридцять вісім тисяч євро) кожному, починаючи з четвертої заявниці по дев'ятого заявника, з одинадцятого по шістнадцятого заявника, з вісімнадцятого заявника по двадцять першу заявницю та з двадцять третього по двадцять сьомого заявника, 38 000 євро (тридцять вісім тисяч євро) пану Мурату Даудовичу Тенізбаєву, 38 000 євро (тридцять вісім тисяч євро) пані Кадирбіке Баніязівні Аманакєєвій та 38 000 євро (тридцять вісім тисяч євро) пані Світлані Сарсанбіївні Аділовій, які мають бути конвертовані в російські рублі за курсом, який буде встановлено на дату виплати, в якості матеріальної шкоди;

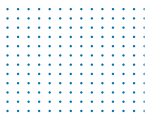
(ii) 120 000 євро (сто двадцять тисяч євро) першому заявнику, 30 000 євро (тридцять тисяч євро) другій заявниці, 60 000 євро (шістдесят тисяч євро) третьому заявнику, 15 000 євро (п'ятнадцять тисяч євро) тринадцятій заявниці, 10 000 євро (десять тисяч євро) кожному, починаючи з четвертої заявниці по дев'ятого заявника, одинадцятому заявнику, дванадцятій заявниці, з чотирнадцятої заявниці по шістнадцятого заявника, з вісімнадцятого по двадцять першу заявницю та з двадцять третього по двадцять сьомого заявника, 10 000 євро (десять тисяч євро) пану Мурату Даудовичу Тенізбаєва, 10 000 євро (десять тисяч євро) пані Кадирбіке Банніязовні Аманакєєвій та 15 000 євро (п'ятнадцять тисяч євро) пані Світлані Сарсанбіївні Аділовій, які мають бути конвертовані в російські рублі за курсом, який буде встановлено на дату виплати, в якості моральної шкоди;

(iii) 9 350 євро (дев'ять тисяч триста п'ятдесят євро), які підлягають конвертації у фунти стерлінгів Сполученого Королівства за курсом, який буде встановлено на дату виплати, та зарахуванню на банківський рахунок представників заявників у Сполученому Королівстві, в якості судових витрат;

(iv) будь-які податки, в тому числі податок на додану вартість, які можуть бути нараховані на вказані вище суми;

(b) із закінченням зазначеного тримісячного строку до остаточного розрахунку на зазначені суми нараховуватиметься простий відсоток у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, що діятиме в період несплати, до якої має бути додано три відсоткові пункти.

11. *Відхиляє* решту вимог заявників щодо справедливої сатисфакції.

Учинено англійською мовою та повідомлено письмово 29 березня
2011 року відповідно до пунктів 2 та 3 правила 77 Регламенту Суду.

Сорен Нільсен,

Ніна Ваїч,

Секретар секції

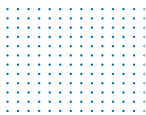
Голова

ДОДАТОК I

Перелік заявників

1. Мауталі Мухтарович Есмухамбетов, 1965 року народження (чоловік Борамбіке Есмухамбетової, батько Ельмурата та Ельдара Есмухамбетових);
2. Джаміля Абейдулаївна Манкаєва (Абдурахманова), 1974 року народження (донька Меліхан Абдурахманової);
3. Мауталі Алімпієвич Картакаєв, 1968 року народження (син Боти Картакаєвої);
4. Ульмес Аблезівна Єронтаєва, 1964 року народження;
5. Рустам Алімханович Шураєв, 1977 року народження;
6. Кастанбек Айвазович Мурзакаєв, 1955 року народження;
7. Назбіке Муратканівна Крупова, 1969 року народження;
8. Аділхан Бікетович Аджимурзаєв, 1973 року народження;
9. Мауталі Шалішевич Магомедов, 1966 року народження;
10. Дауд Тавлієвич Тенізбаєв, рік народження невідомий (замінено Муратом Даудовичем Тенізбаєвим, 1969 року народження);
11. Бегалі Мамбетович Тенізбаєв, 1965 року народження;
12. Тайдик Янтуганова, 1933 року народження;
13. Зінаїда Сарсінбіївна Єлмамбетова, 1953 року народження (сестра Меліхан Абдурахманової);
14. Курпуш Шомпірович Аджибулатов, 1952 року народження;
15. Руслан Курмамбетович Аманакаєв, 1967 року народження;
16. Арслан Курмамбетович Аманакаєв, 1969 року народження;
17. Іса Муталімович Аманакаєв, 1947 року народження (замінено Кадирбіке Байніязівною Аманакаєвою, 1950 року народження);
18. Кулмагомед Мусаєвич Єлмамбетов, 1954 року народження;
19. Кошалі Маллалієвич Алієв, 1952 року народження;
20. Айнадін Курмамбетович Аманакаєв, 1965 року народження;
21. Секертан Татуївна Есембаєва, 1930 року народження;
22. Надія Абдурахманова, 1924 року народження (мати Меліхан Абдурахманової, замінено Світлоною Сарсанбіївною Аділовою, 1958 року народження);
23. Едик Дуйсеєвич Ярикбаєв, 1976 року народження;
24. Алімат Баймурзаївна Соболева, 1950 року народження;
25. Хадіжат Абдулкеримівна Тілекова, 1973 року народження;
26. Кіддіхан Аджигайтарівна Аманакаєва, 1954 року народження;
27. Алімхан Кикбаєвич Саїдов, 1969 року народження.

ДОДАТОК II

Вимоги заявників щодо матеріальної шкоди

№	Ім'я	Будинок та господарські будівлі	Прямі збитки, російські рублі			
			Земельні ділянки	Велика рогата худова, всього	Врожай	
					Сад	Город
1	Есмухамбетов М.М	800,000	70,000	304,300	45,000	300,000
2	Абдурахманова Д.А.	730,000	70,000	246,900	37,000	260,000
3	Картакаєв М.А.	810,000	70,000	290,400	32,000	390,000
4	Єронтаєва У.А.	730,000	70,000	197,000	32,000	342,000
5	Шураєв Р.А.	810,000	70,000	300,600	41,000	326,000
6	Мурзакаєв К.А.	810,000	70,000	254,500	45,000	348,000
7	Крупова Н.М.	890,000	70,000	393,100	46,000	312,000
8	Аджимурзаєв А.Б.	850,000	70,000	334,600	35,000	310,000
9	Магомедов М.Ш.	680,000	70,000	334,850	35,000	362,000
10	Тенізбаєв Д.Т	840,000	70,000	381,100	38,000	355,000
11	Тенізбаєв Б.М.	640,000	70,000	235,150	39,000	360,000
12	Янтуганова Т.	640,000		186,500	39,000	360,000
13	Єлмамбетова З.С.	720,000	70,000	265,900	31,000	360,000
14	Аджибулатов К.Ш.	680,000	70,000	212,900	34,000	330,000
15	Аманакаєв Р.К.	770,000	70,000	364,150	37,000	300,000
16	Аманакаєв А.К.	910,000	70,000	244,600	42,000	280,000
17	Аманакаєв І.М.	880,000	70,000	577,800	44,000	310,000
18	Єлмамбетов К.М.	760,000	70,000	385,850	28,000	290,000
19	Алієв К.М.	840,000	70,000	320,500	35,000	315,000
20	Аманкаєв А.К.	910,000	70,000	244,600	42,000	280,000
21	Есембаєва С.Т.	760,000	70,000	179,400	32,000	295,000
22	Абдурахманова Н.	730,000	70,000	246,900	37,000	260,000
23	Ярикбаєв Е.Д.	920,000	70,000	353,200	39,000	256,000
24	Соболева А.Б.	840,000	70,000	361,000	45,000	324,000
25	Тілєкова Х.А.	840,000	70,000	296,100	39,000	328,000
26	Аманакаєва К.А.	830,000	70,000	228,100	36,000	316,000
27	Саїдов А.К.	745,000	70,000	240,300	40,000	330,000

Речі	Втрати прибутку, російські рублі	Інші витрати, російські рублі			Всього, російські рублі	Всього, євро
		Оренда житла	Харчування	Поховання		
380,000	3,909,300	163,400	2,066,700	160,000	8,198,700	226,678.79
364,000	7,726,200	530,800	3,223,200	80,000	13,268,100	366,838.27
383,000	4,743,000	182,952	2,232,000	88,000	9,221,352	254,953.22
270,000	5,871,800	224,400	2,206,600		9,943,800	274,927.56
320,000	6,457,500	225,400	3,062,700		11,613,200	321,083.36
308,000	2,696,900	97,400	1,549,600		6,179,400	170,848.91
348,000	3,434,400	254,400	4,536,800		10,284,700	284,352.81
335,000	6,251,000	191,400	3,520,300		11,897,300	328,938.20
310,000	4,610,200	156,400	1,838,900		8,577,350	237,137.76
330,000	5,317,600	179,400	1,618,400		9,129,500	252,413.68
320,000	3,685,200	181,680	1,992,000		7,523,030	207,997.78
320,000	947,200	132,000	531,200		3,155,900	87,254.76
330,000	4,408,800	211,728	2,745,600		9,143,028	252,787.71
420,000	2,988,000	110,000	830,000		4,927,900	136,247.26
360,000	4,546,100	159,400	2,232,700		8,839,350	244,391.58
340,000	4,941,900	172,400	2,745,500		10,656,400	294,629.63
350,000	1,787,100	195,000	655,500		4,869,400	134,629.85
320,000	2,085,000	80,320	1,320,500		5,339,670	147,631.94
330,000	2,118,200	80,400	987,700		5,096,800	140,917.03
340,000	4,941,900	172,400	2,745,500		10,656,400	294,629.63
190,000	486,200	98,000	159,800		2,270,400	62,772.33
364,000	7,726,200	530,800	3,223,200	80,000	13,268,100	366,838.27
330,000	6,031,200	213,400	2,979,700		11,192,500	309,451.79
342,000	3,486,600	163,880	2,223,000		7,855,480	217,189.40
310,000	8,398,400	281,400	3,851,200		14,414,100	398,523.04
280,000	452,100	170,400	1,616,600		3,999,200	110,570.44
280,000	6,699,200	178,400	2,883,200		13,171,400	364,164.69

СПРАВА

«ЛОЇЗІДУ ПРОТИ ТУРЕЧЧИНИ» (ПОПЕРЕДНІ ЗАПЕРЕЧЕННЯ)⁹ (CASE OF LOIZIDOU v. TURKEY (PRELIMINARY OBJECTIONS))

(Заява № 15318/89)

РІШЕННЯ

СТРАСБУРГ

23 березня 1995 р.

У справі «Лоїзиду проти Туреччини»,¹⁰

Європейський суд із прав людини на засіданні Великої палати, відповідно до Правила 51 Регламенту Суду «А»¹¹, у складі наступних суддів:

пана Р. РЮССДАЛЯ (R. RYSSDAL), *Голови*

пана Р. БЕРНХАРДТА (R. BERNHARDT),

пана Ф. ГЬОЛЬЧЮКЛЮ (F. GÖLCÜKLÜ),

пана Л.-Е. ПЕТТІТІ (L.-E. PETTITI),

пана Б. УОЛША (B. WALSH),

пана Р. МАКДОНАЛДА (R. MACDONALD),

пана А. ШПІЛЬМАННА (A. SPIELMANN),

пана С. К. МАРТЕНСА (S.K. MARTENS),

пані Е. ПАЛМ (E. PALM),

пана Р. ПЕККАНЕНА (R. PEKKANEN),

пана А. Н. ЛОІЗУ (A.N. LOIZOU),

---

⁹ Переклад рішення по справі «Лоїзиду проти Туреччини» було здійснено в рамках Проекту Ради Європи «Посилення захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб» (2016 рік). Переклад розміщено за посиланням: <https://rm.coe.int/16806b5965>. В цих матеріалах переклад представлений у відредагованій ГО «Український інститут з прав людини» редакції.

¹⁰ Ця справа має нумерацію 40/1993/435/514. Перше число означає положення справи у списку справ, переданих до Суду відповідного року (друге число). Останні два числа вказують на положення справи у списку справ, переданих до Суду з моменту його створення, і у списку відповідних звернень до Комісії, за якими були ініційовані провадження.

¹¹ Регламент «А» застосовується до всіх справ, переданих Суду до набрання чинності Протоколом № 9 (П9), а після цього – виключно до справ, що стосуються Держав, не зобов'язаних цим протоколом (П9). Він відповідає Регламенту, який набрав чинності 1 січня 1983 р. (з подальшими неодноразовими поправками).

пана Х. М. МОРЕНІЛЛИ (J.M. MORENILLA),
пана А. Б. БАКИ (A.B. BAKA),
пана М. А. ЛОПЕС РОЧИ (M.A. LOPES ROCHA),
пана Л. ВІЛЬДГАБЕРА (L. WILDHABER),
пана ДЖ. МІФСУД БОННІЧІ (G. MIFSUD BONNICI),
пана П. ЯМБРЕКА (P. JAMBREK),
пана У. ЛЕХМУСА (U. LOHMUS),
а також пана Г. ПЕЦОЛЬДА (H. PETZOLD), *Секретаря*,

Після нарад за зачиненими дверима, які відбулися 23 червня 1994 року, 22 серпня 1994 року, 23 вересня 1994 року, 24 листопада 1994 року і 23 лютого 1995 року,

виносить наступне рішення, що було ухвалене в останній із зазначених вище днів:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу було передано до Суду Урядом Республіки Кіпр (надалі – «Уряд-заявник») 9 листопада 1993 року в межах тримісячного строку, встановленого пунктом 1 статті 32 та статтею 47 (ст. 32-1, ст. 47) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (надалі – «Конвенція»). Справу розпочато за заявою (№ 15318/89) проти Республіки Туреччина (див. пункти 47-52 нижче), поданої 22 липня 1989 року До Європейської комісії з прав людини (надалі – «Комісія») громадянкою Кіпру, пані Тітіною Лоїзиду, відповідно до статті 25 (ст. 25).

Уряд-заявник у своїй заяві посилався на пункт (b) статті 48 (ст. 48-b) Конвенції. Метою заяви Уряду було отримання рішення щодо того, чи свідчать факти справи, які стосуються власності заявниці, про порушення Туреччиною своїх зобов'язань за статтею 1 Протоколу № 1 (П1-1) і статтею 8 (ст. 8) Конвенції.

2. У відповідь на запит, поданий відповідно до підпункту d) пункту 3 правила 33 Регламенту Суду «А», заявниця повідомила про свій намір взяти участь провадженні та призначила адвоката, який представлятиме її (правило 30).

3. До складу Палати, що мала бути створена, увійшли за посадою пан Ф. Гольчюкю та пан А. Н. Лоїзу, судді, обрані від Туреччини та Кіпру (стаття 43 Конвенції) (ст. 43), і пан Р. Рюссдаль, Голова Суду (підпункт (b) пункту 3 правила 21). 23 листопада 1993 року у присутності Секретаря Голова Суду шляхом жеребкування визначив прізвища шістьох інших членів, а саме пана А. Шпільманна, пана Н. Валтікоса, пана Р. Пекканена, пана А. Баку, пана Л. Вільдгабера і пана П. Ямбрека ((прикінцеві положення статті 43 Конвенції та пункт 4 правила 21) (ст. 43).

4. У листі від 26 листопада 1993 року Уповноважена особа Уряду Туреччини заявив, що, як вважає його Уряд, справа не підпадає під юрисдикцію Суду на тій підставі, що вона пов'язана з подіями, які відбулися до ухвалення Туреччиною 22 січня 1990 року декларації про визнання обов'язкової юрисдикції Суду, і не стосується питань, що виникають у межах території, охоплюваною цією декларацією.

5. 29 листопада 1993 року Голова Суду передав на розгляд пленарного засідання Суду, для ухвалення рішення відповідно до правила 34, питання про те, чи має Уряд Республіки Кіпр право, згідно зі статтею 48 (ст. 48) подавати до Суду.

6. Як Голова Палати (пункт 5 правила 21), пан Рюссдаль через Секретаря порадився з Уповноваженими особами Урядів, адвокатом заявниці та Делегатом Комісії щодо організації розгляду (пункт 1 правила 37 і правило 38) попередніх заперечень, висунутих Туреччиною. Згідно з розпорядженням, виданим у зв'язку з цим, Секретар Суду отримав 17 січня 1994 року, 24 лютого та 28 лютого меморандуми від Уряду Туреччини, заявниці та Уряду-заявника, відповідно. Зауваження Делегата щодо цих меморандумів були подані 14 березня 1994 року

7. 21 квітня 1994 року Суд на пленарному засіданні розглянув питання, передане йому Головою відповідно до Правила 34, і ухвалив рішення, без шкоди попереднім запереченням із боку Туреччини і суті справи, про те, що Уряд-заявник має право передати справу до Суду згідно з пунктом (b) статті 48 (ст. 48-b) Конвенції і що Палата має відновити розгляд справи.

8. Після цього Палата 27 травня 1994 року відмовилася від юрисдикції на користь Великої палати (правило 51). На підставі підпунктів (a) і (b) пункту 2 правила 51, Голова і Заступник голови Суду (пан Рюссдаль і пан Р. Бернхардт), а також інші члени Палати у попередньому складі є членами Великої палати. 28 травня 1994 року у присутності Секретаря Голова Суду шляхом жеребкування визначив прізвища додаткових суддів, а саме пана Л.-Е. Петтіті, пана Б. Уолша, пана Р. Макдоналда, пана С. К. Мартенса, пані Е. Палм, пана Ф. Бігі, пана М. А. Лопеса Рочі, пана Дж. Міфсуда Боннічі і пана У. Лехмуса.

Пізніше пана Валтікоса, позбавленого можливості брати участь у провадженні, замінив пан Х. М. Моренілла (пункт 1 правила 24 і пункт 6 правила 51). Крім того, пан Бігі, через те, що не був присутнім на нарадах Суду 22 серпня і 23 вересня 1994 року, не брав подальшої участі в провадженні.

9. Відповідно до рішення Голови, слухання попередніх заперечень відбулося у відкритому засіданні в Палаці прав людини в Страсбурзі 22 червня 1994 року Суд заздалегідь провів підготовче засідання.

На судовому розгляді були присутні:

- від Уряду Туреччини
пан Б. ЧАГЛАР (B. ÇAGLAR), *Уповноважена особа,*
пан Г. ГОЛСОНГ (H. GOLSONG), *Адвокат;*
пан М. ЕЗМЕН (M. ÖZMEN),
Міністерство закордонних справ,
пані Д. АКЧАЙ (D. AKÇAY),
Міністерство закордонних справ, *Радники;*
- від Уряду Кіпру
пан М. ТРІАНДАФІЛЛІДС *Уповноважена особа,*
(M. TRIANTAFYLIDIS),
Генеральний прокурор,
пані П. ПОЛІХРОНІДУ *Адвокат;*
(P. POLYCHRONIDOU), баристер,
– від Комісії
пан С. ТРЕКСЕЛЬ (S. TRECHSEL), *Делегат;*
- від заявниці
пан А. ДІМІТРІАДІС
(A. DEMETRIADES), баристер,
пан І. БРАУНЛІ (I. BROWNLIЕ),
королівський адвокат,
пані Й. ЛОЇЗІДУ (J. LOIZIDOU), баристер, *Адвокат.*

Суд заслухав звернення пана Трекселя, пана Чаглара, пана Голсонґа, пана Дімітріадіса, пана Браунлі та пана Тріандафіллідіса, а також відповіді на запитання, задане окремо одним із його учасників.

I. КОНКРЕТНІ ОБСТАВИНИ СПРАВИ

10. Заявниця, громадянка Кіпру, виросла в Кіринії на Північному Кіпрі. У 1972 році вона вийшла заміж і переїхала з чоловіком до Нікозії.

11. Вона заявляє, що є власником земельних ділянок №№ 4609, 4610, 4618, 4619, 4748, 4884, 5002, 5004, 5386 і 5390 в Кіринії на Північному Кіпрі, і стверджує, що до початку турецької окупації Північного Кіпру 20 липня 1974 року на ділянці № 5390 розпочалися роботи з будівництва квартир, одна з яких призначалася як дім для її сім'ї. Вона стверджує, що була як у минулому, так і досі позбавлена турецькими військами можливості повернутися до Кіринії і «мирно користуватися» своєю власністю.

12. 19 березня 1989 року заявниця взяла участь у марші, організованому групою жінок (рух «Жінки йдуть додому»), у селі Лімбія поблизу турецького села Акинчиляр в окупованій частині Північного Кіпру. Метою маршу було відстоювання прав грецьких кіпріотів-біженців на повернення до своїх домів.

На чолі групи з п'ятдесяти учасників маршу вона попрямувала вгору по горбу до церкви Святого хреста в окупованій Туреччиною частині Кіпру, пройшовши дорогою повз караульний пост ООН. Коли вони дісталися до церковного подвір'я, їх оточили турецькі солдати, перешкоджаючи подальшому рухові.

13. Згодом її затримали співробітники кіпрської турецької поліції та привезли на машині швидкої допомоги до Нікозії. Її випустили близько опівночі, після затримання понад десяти годин.

14. У своїй доповіді від 31 травня 1989 року (документ Ради Безпеки S/20663) про операції Організації Об'єднаних Націй на Кіпрі (за період із 1 грудня 1988 року по 31 травня 1989 року) Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй охарактеризував демонстрацію 19 березня 1989 року наступним чином (у пункті 11):

«У березні 1989 року виникло значне напруження щодо добре відомих планів групи гречанок-кіпріоток організувати велику демонстрацію із заявленим наміром перетину лінії припинення вогню турецьких Збройних сил. У зв'язку з цим доречно нагадати, що після проведення в листопаді 1988 року у буферній зоні ООН демонстрацій, що супроводжувались актами насильства, Уряд Кіпру надав гарантії, що в майбутньому він зробить все можливе, щоб забезпечити повагу до буферної зони... Відповідно, Сили ООН на Кіпрі звернулися до Уряду з проханням вжити ефективних заходів, щоб запобігти проникненню будь-яких демонстрантів у буферну зону з урахуванням того, що таке проникнення може призвести до виникнення важко контрольованої ситуації. Демонстрація відбулася 19 березня 1989 року Близько 2000 жінок перетнули буферну зону в Лімбії, а деяким вдалося перейти лінію турецьких Збройних сил. Невелика група перетнула таку ж лінію в Ахні. До Лімбії, відразу ж після гречанок-кіпріоток, прибула велика кількість турчанок-кіпріоток і влаштувала зустрічну демонстрацію, тримаючись, однак, по свою сторону від лінії. Неозброєні турецькі солдати чинили опір демонстрантам, і, завдяки тому, як вони і турецько-кіпрська поліція поводитися в цій ситуації, демонстрація пройшла без серйозних інцидентів. Загалом турко-кіпрською поліцією в обох місцях було заарештовано 54 демонстранти; їх було того ж дня передано до Сил ООН на Кіпрі».

А. Декларація Туреччини від 28 січня 1987 року відповідно до статті 25 (ст. 25) Конвенції

15. 28 січня 1987 року Уряд Туреччини депонував наступну декларацію у

Генерального секретаря Ради Європи згідно зі статтею 25 (ст. 25) Конвенції (див. пункт 65 нижче):

«Уряд Туреччини, діючи відповідно до пункту 1 статті 25 (ст. 25-1) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, цим заявляє про визнання компетенції Європейської комісії з прав людини і про прийняття звернень відповідно до статті 25 (ст. 25) Конвенції на наступних умовах:

(i) визнання права на подання звернень поширюється тільки на твердження, які стосуються дій чи бездіяльності органів державної влади в Туреччині, що мали місце в межах території, на яку розповсюджується дія Конституції Турецької Республіки;

(ii) обставини та умови, за яких Туреччина, на підставі статті 15 (ст. 15) Конвенції, відмовляється, за особливих обставин, від своїх зобов'язань за Конвенцією, мають тлумачитися, з метою надання Комісії компетенції відповідно до цієї декларації, у світлі положень статей 119-122 Конституції Туреччини;

(iii) компетенція, надана Комісії відповідно до цієї декларації, не включає до себе питання щодо правового статусу військовослужбовців і, зокрема, дисциплінарної системи в збройних силах;

(iv) з метою надання Комісії компетенції відповідно до цієї декларації, поняття «демократичне суспільство» в пунктах 2 статей 8, 9, 10 і 11 Конвенції (ст. 8-2, ст. 9-2, ст. 10-2, ст. 11-2) мають розумітися відповідно до принципів, закладених у Конституції Туреччини, і, зокрема, її Преамбули та статті 13;

(v) з метою надання Комісії компетенції відповідно до цієї декларації, Статті 33, 52 і 135 мають розумітися як такі, що відповідають статтям 10 і 11 (ст. 10, ст. 11) Конвенції.

Ця декларація стосується тверджень про факти, зокрема рішень суду, заснованих на таких фактах, що мали місце після дати депонування цієї декларації. Ця декларація дійсна протягом трьох років з дня депонування у Генерального секретаря Ради Європи».

В. Листування між Генеральним секретарем Ради Європи і Постійним представником Туреччини

16. 29 січня 1987 року Генеральний секретар Ради Європи розповсюдив наведену вище декларацію серед інших Високих Договірних Сторін Конвенції, зазначивши, що він звернув увагу влади Туреччини на той факт, що повідомлення, зроблене відповідно до пункту 3 статті 25 (ст. 25-3) Конвенції, жодним чином не визначає заздалегідь правові питання, які можуть виникнути стосовно дійсності декларації Туреччини.

17. У листі від 5 лютого 1987 року до Генерального секретаря Постійний представник Туреччини в Раді Європи заявив, що формулювання пункту 3 статті 25 (ст. 25-3) Конвенції не дає жодних підстав для висловлення думок або

додання зауважень під час розповсюдження декларації Туреччини серед Високих Договірних Сторін. Він додав:

«Міжнародна договірна практика, зокрема та, якої дотримується Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй як депозитарій аналогічних важливих договорів, таких як Статут Міжнародного Суду ООН або угод і конвенцій стосовно прав людини та основоположних свобод, також підтверджує, що депозитарій має утримуватися від будь-яких коментарів щодо суті будь-якої заяви, зробленої Договірною Стороною».

С. Реакція різних Договірних Сторін на декларацію Туреччини щодо статті 25 (ст. 25)

18. 6 квітня 1987 року Заступник міністра закордонних справ Греції направив листа до Генерального секретаря, стверджуючи, серед іншого, що застереження щодо Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не можуть формулюватися на підставі будь-якого іншого положення, крім статті 64 (ст. 64). Він додав:

«Більш того, стаття 25 (ст. 25) ні прямо, ні побічно не надає можливості формулювати застереження, аналогічні тим, що містяться в декларації Туреччини. Інакше не може бути через те, що якби існувала можливість висловлення застережень на підставі статті 25 (ст. 25) Конвенції, такий спосіб провадження підірвав би статтю 64 (ст. 64) Конвенції та рано чи пізно знищив би самі засади Конвенції.

...

Таким чином, турецькі застереження, оскільки вони виходять за рамки статті 64 (ст. 64) Конвенції, мають розглядатися як неправомірні застереження і, відповідно, незаконні застереження. Отже, вони є недійсними і не можуть мати жодних правових наслідків».

19. У листі від 21 квітня 1987 року до Генерального секретаря Постійний представник Швеції, серед іншого, зазначив, що «застереження і декларації... ставлять різні правові питання щодо обсягу визнання [Туреччиною]. Таким чином, Уряд залишає право повернутися до цього питання у світлі тих рішень, що можуть бути ухвалені компетентними органами Ради Європи стосовно конкретних звернень від окремих осіб».

20. Міністр закордонних справ Люксембургу в листі від 21 квітня 1987 року до Генерального секретаря, серед іншого, зазначив, що «Люксембург залишає за собою право висловлювати... свою позицію щодо декларації Уряду Туреччини» перед компетентними органами Ради Європи. Він вказав на те, що «відсутність формальної та офіційної реакції по суті проблеми не має... тлумачитися як мовчазне визнання Люксембургом застережень Уряду Туреччини».

21. У листі від 30 квітня 1987 року до Генерального секретаря Постійний представник Данії, серед іншого, зазначив наступне:

«На думку Уряду Данії, застереження та декларації, що супроводжують зазначене визнання, ставлять різні правові питання щодо обсягу такого визнання. Таким чином, Уряд залишає за собою право повернутися до цих питань у світлі майбутніх рішень компетентних органів Ради Європи стосовно конкретних звернень від окремих осіб».

22. Постійний представник Норвегії у своєму листі від 4 травня 1987 року до Генерального секретаря зазначив, що формулювання декларації можуть привести до виникнення складних питань щодо тлумачення рамок визнання права на подання звернень. На його думку, такі питання необхідно вирішувати Європейській комісії з прав людини під час розгляду конкретних звернень. Він додав:

«Тому бажано уникати будь-яких сумнівів щодо рамок та дійсності визнання окремими Державами такого права, які можуть виникати внаслідок узагальнених застережень щодо обставин, за яких звернення можуть вважатися прийнятними, пояснювальних тверджень чи інших обумовленостей».

23. У листі від 26 червня 1987 року до Генерального секретаря Постійний представник Туреччини зазначив, що положення, які містяться в турецькій декларації, не слід розглядати як «застереження» в сенсі міжнародного договірного права. Він зазначив, серед іншого, що єдиним компетентним органом, який може давати юридично зобов'язальну оцінку дійсності умов, що містяться в декларації стосовно статті 25 (ст. 25) Конвенції, є «Європейська комісія з прав людини, до якої надійшла індивідуальна заява, і, зрештою, Комітет міністрів, який діє на підставі статті 32 (ст. 32) Конвенції».

24. Постійний представник Бельгії у своєму листі від 22 липня 1987 року до Генерального секретаря зазначив, що умови та обмеження, встановлені декларацією, порушують правові питання щодо системи захисту, встановленої Конвенцією. Він додав:

«Бельгія, таким чином, залишає право висловлювати свою позицію щодо декларації Уряду Туреччини надалі та перед компетентними органами Ради Європи. Тим часом, відсутність офіційної реакції по суті проблеми жодним чином не має тлумачитися як мовчазне визнання Бельгією умов і обмежень із боку Уряду Туреччини».

D. Подальші декларації Туреччини щодо статті 25 (ст. 25)

25. Туреччина згодом продовжила дію своєї декларації відповідно до статті 25 (ст. 25) Конвенції на три роки, починаючи з 28 січня 1990 року У декларації зазначається:

«Уряд Туреччини, діючи відповідно до пункту 1 статті 25 (ст. 25-1) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, цим заявляє про визнання компетенції Європейської комісії з прав людини приймати звернення відповідно до статті 25 (ст. 25) Конвенції на наступних підставах:

(i) визнання права на подання звернень поширюється тільки на твердження, які стосуються дій чи бездіяльності органів державної влади в Туреччині, що мали місце в межах національної території Турецької Республіки;

(ii) обставини та умови, за яких Туреччина, на підставі статті 15 (ст. 15) Конвенції, відмовляється, за особливих обставин, від своїх зобов'язань за Конвенцією, мають тлумачитися, з метою надання Комісії компетенції відповідно до цієї декларації, у світлі положень статей 119-122 Конституції Туреччини;

(iii) компетенція, надана Комісії відповідно до цієї декларації, не включає до себе питання щодо правового статусу військовослужбовців і, зокрема, дисциплінарної системи в збройних силах;

(iv) з метою надання Комісії компетенції відповідно до цієї декларації, статті 8, 9, 10 і 11 (ст. 8, ст. 9, ст. 10, ст. 11) Конвенції мають тлумачитися зі зверненням особливої уваги до «тих правових і фактичних особливостей, що характеризують життя суспільства» (Європейський Суд із прав людини, рішення від 23 липня 1968 року, пункт 34) в Туреччині, як це особливо зазначається в Конституції Туреччини, зокрема її Преамбулі.

Ця декларація стосується тверджень про факти, зокрема рішень суду, заснованих на таких фактах, що мали місце після 28 січня 1987 року – дати депонування Туреччиною попередньої декларації. Ця декларація дійсна протягом трьох років, починаючи з 28 січня 1990 року».

26. У тексті декларації про подальше продовження строку дії на трирічний період, починаючи з 28 січня 1993 року, зазначалося:

«Уряд Туреччини, діючи відповідно до пункту 1 статті 25 (ст. 25-1) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, цим заявляє про визнання компетенції Європейської комісії з прав людини приймати звернення, що містять твердження стосовно дій чи бездіяльності органів державної влади в Туреччині, остільки, оскільки вони мали місце в межах національної території Турецької Республіки.

Ця декларація стосується тверджень про факти, зокрема рішень суду, заснованих на таких фактах, що мали місце після 28 січня 1987 року – дати депонування Туреччиною першої декларації відповідно до статті 25 (ст. 25) Конвенції. Ця декларація дійсна протягом трьох років, починаючи з 28 січня 1993 року».

Е. Декларація Туреччини від 22 січня 1990 року відповідно до статті 46 (ст. 46) Конвенції

27. 22 січня 1990 року Міністр закордонних справ Туреччини депонував наступну декларацію у Генерального секретаря Ради Європи згідно зі статтею 46 (ст. 46) Конвенції (див. пункт 66 нижче):

«Від імені Уряду Турецької Республіки та діючи відповідно до статті 46 ст. 46) Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, цим заявляю наступне:

«Уряд Турецької Республіки, діючи відповідно до статті 46 (ст. 46) Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, цим визнає як обов'язкову *ipso facto* і без спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення й застосування Конвенції щодо здійснення юрисдикції в сенсі статті 1 (ст. 1) Конвенції, які мали місце в межах національної території Турецької Республіки, а також за умови, що такі питання попередньо розглядалися Комісією в рамках повноважень, наданих їй Туреччиною.

Цю Декларацію зроблено на умові взаємності, зокрема взаємності зобов'язань, узятих відповідно до Конвенції. Вона дійсна протягом трьох років, починаючи з дати її депонування, і стосується питань, що виникають стосовно фактів, зокрема рішень суду, заснованих на таких фактах, що мали місце після дати депонування цієї Декларації».

Строк дії цієї декларації було продовжено на трирічний період, починаючи з 22 січня 1993 року, в основному на тих же умовах.

28. Генеральний секретар Ради Європи листом від 26 січня 1990 року підтвердив депонування турецької декларації відповідно до статті 46 (ст. 46) і зазначив, що це підтвердження не зачіпає правові питання, які можуть виникнути стосовно дійсності декларації Туреччини.

29. У листі від 31 травня 1990 року до Генерального секретаря Постійний представник Греції, серед іншого, зазначив наступне:

«Стаття 46 (ст. 46) Конвенції є чіткою і має строго тлумачитися й застосовуватися. Вона передбачає, що в деклараціях про визнання юрисдикції Суду можуть передбачатися лише дві умови: (а) умова взаємності, якщо такі декларації не є безумовними, і (б) дія протягом певного строку.

Відповідно, зазначена вище декларація Уряду Туреччини, яка, окрім цих двох умов, містить додаткові обмеження або застереження, в тому, що стосується останнього, є взагалі несумісною зі статтею 46 (ст. 46) Конвенції та Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, як уже було зазначено в листі Уряду Греції від 6 квітня 1987 року щодо декларації Уряду Туреччини відповідно до статті 25 вищевказаної Конвенції. З цього випливає, що такі обмеження або застереження є недійсними і не можуть мати юридичної сили».

II. ДЕКЛАРАЦІЯ КІПРУ ВІДПОВІДНО ДО СТАТТІ 25 (СТ. 25)

30. Листом від 9 серпня 1988 року Уряд Кіпру депонував наступну декларацію згідно зі статтею 25 (ст. 25) Конвенції:

«Від імені Уряду Республіки Кіпр заявляю, відповідно до статті 25 (ст. 25) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, що Уряд Республіки Кіпр визнає, протягом періоду, що починається 1 січня 1989 року і закінчується 31 грудня 1991 року, компетенцію Європейської комісії з прав людини отримувати звернення, подані Генеральному секретареві Ради Європи після 31 грудня 1988 року, від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які стверджують щодо будь-яких актів чи рішень, що були ухвалені, або будь-яких фактів чи подій, які мали місце після 31 грудня 1988 року, що вони є жертвою порушення прав, закріплених у Конвенції.

Від імені Уряду Республіки Кіпр далі заявляю, що компетенція Європейської комісії на підставі статті 25 (ст. 25) Конвенції не поширюється на звернення щодо дій або бездіяльності, ймовірно пов'язаних із порушеннями Конвенції чи Протоколів до неї, в яких Республіку Кіпр названо відповідачем, якщо такі дії чи бездіяльність стосуються заходів, вжитих Урядом Республіки Кіпр для задоволення потреб, що викликані тривалим вторгненням і військовою окупацією Туреччиною частини території Республіки Кіпр».

31. У листі від 12 вересня 1988 року Генеральний секретар нагадав, що, відповідно до загальних правил, повідомлення, зроблене відповідно до пункту 3 статті 25 (ст. 25-3), жодним чином не визначає заздалегідь правові питання, які можуть виникнути стосовно дійсності декларації Кіпру.

32. Строк дії цієї декларації було продовжено на тих же умовах 2 січня 1992 року листом від 22 грудня 1994 року строк її дії було продовжено на наступний трирічний період без вищезазначених обмежень *ratione materiae*.

III. ДЕКЛАРАЦІЯ СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА ВІДПОВІДНО ДО СТАТТІ 25 (СТ. 25)

33. У декларації Сполученого Королівства відповідно до статті 25 (ст. 25) від 14 січня 1966 року, строк дії якої надалі було продовжено, зазначається:

«На підставі вказівок її Величності Міністра закордонних справ маю честь заявити, відповідно до положень статті 25 (ст. 25) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року, що Уряд Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії визнає, тільки стосовно Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, а не стосовно, до наступного повідомлення, будь-якої іншої території, за міжнародні відносини котрої Уряд Сполученого Королівства несе відповідальність, протягом періоду, що починається 14 січня 1966 року і

закінчується 13 січня 1969 року, компетенцію Європейської комісії з прав людини отримувати звернення, подані Генеральному секретареві Ради Європи після 13 січня 1966 року, від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які стверджують щодо будь-яких актів чи рішень, що були ухвалені, або будь-яких фактів чи подій, які мали місце після 13 січня 1966 року, що вони є жертвою порушення прав, закріплених у цій Конвенції та Протоколах до неї, відкритих для підписання в Парижі 20 березня 1952 року Ця декларація не розповсюджується на звернення щодо будь-чого, що мало чи має місце на будь-якій території, стосовно якої компетенцію Європейської комісії з прав людини отримувати звернення не визнано Урядом Сполученого Королівства, а також на звернення з приводу будь-чого, що мало чи має місце в Сполученому Королівстві стосовно цієї території або питань, що на ній виникають».

ПРОВАДЖЕННЯ В КОМІСІЇ

34. Пані Лоїзиду продала свою заяву (№ 15318/89) 22 липня 1989 року Вона скаржилася на те, що її арешт і утримання під вартою спричинили порушення статей 3, 5 і 8 (ст. 3, ст. 5, ст. 8) Конвенції. Вона також скаржилася на те, що відмова в доступі до її власності становила тривале порушення статті 8 (ст. 8) Конвенції та статті 1 Протоколу № 1 (П1-1).

35. 4 березня 1991 року Комісія визнала скарги заявниці прийнятними в частині, що ставить питання відповідно до статей 3, 5 і 8 (ст. 3, ст. 5, ст. 8) щодо її арешту та утримання під вартою і статті 8 (ст. 8) та статті 1 Протоколу № 1 (П1-1) щодо тривалого порушення її права на доступ до власності, які ймовірно мали місце після 29 січня 1987 року її скаргу, відповідно до останніх двох положень, щодо тривалого порушення її прав власності до 29 січня 1987 року була оголошено непринятною.

У своїй доповіді від 8 липня 1993 року (стаття 31) (ст. 31) Комісія дійшла висновку про відсутність порушення статті 3 (ст. 3) (одноголосно); статті 8 (ст. 8) що стосується приватного життя заявниці (одинадцятьма голосами проти двох); пункту 1 статті 5 (ст. 5-1) (дев'ятьма голосами проти чотирьох); статті 8 (ст. 8) щодо житла заявниці (дев'ятьма голосами проти чотирьох) і статті 1 Протоколу № 1 (П1-1) (вісьмома голосами проти п'яти). Повний текст висновку Комісії та три окремі думки, що містяться в доповіді, наведено в додатку до цього рішення.¹²

¹² Примітка Секретаря: з практичних міркувань, цей додаток буде опублікований лише в друкованому варіанті рішення (том 310 із серії А публікацій Суду), але копію звіту Комісії можна отримати в Секретаріаті.

ОСТАТОЧНІ ПОДАННЯ ДО СУДУ

36. Наприкінці слухань Уповноважена особа Уряду Туреччини зазначив наступне:

«У світлі сказаного для мене є честю від імені Уряду Туреччини закликати Суд оголосити, що в нього немає юрисдикції розглядати цю справу, засновану на заяві, яку було подано пані Лоїзиду і передано до суду греко-кіпрської адміністрацією. Наведені твердження виходять за рамки юрисдикції Туреччини у сенсі статті 1 (ст. 1) Конвенції. Як додатковий аргумент, ми також бажаємо, щоб Суд визнав відсутність своєї юрисдикції щодо розгляду цієї заяви, поданої пані Лоїзиду, на підставі територіального обмеження, яке є невід'ємною частиною визнання Туреччиною юрисдикції Комісії відповідно до статті 25 (ст. 25) Конвенції.

По-друге, від імені Уряду Туреччини, я прохав би Суд оголосити про відсутність юрисдикції щодо розгляду заяви, поданої пані Лоїзиду, оскільки стверджувані факти передували даті набрання чинності декларацією Туреччини про визнання юрисдикції Суду відповідно до статті 46 (ст. 46) Конвенції. Більш того, ці факти передували даті набрання чинності декларацією Туреччини про визнання юрисдикції Комісії відповідно до статті 25 (ст. 25)».

37. У своєму меморандумі Уряд-заявник зазначив:

«З усіх наведених вище причин Уряд Кіпру стверджує, що: а) «попередні заперечення Туреччини» мають бути відхилені; б) передача справи до Суду Урядом Кіпру є обґрунтованою та виправданою в інтересах європейського громадського порядку та захисту прав людини відповідно до Конвенції; і с) що скарги заявниці в наведеній вище справі на порушення її прав, передбачених Конвенцією, є правомірними».

38. Наприкінці свого меморандуму заявниця зазначила: «Виходячи з наведених вище міркувань, прошу Суд:

(i) відхилити всі попередні заперечення, висунуті від імені Туреччини; і

(ii) підтвердити наявність юрисдикції щодо тривалих порушень Статті 1 Протоколу № 1 (П1-1) і статті 8 (ст. 8) Конвенції, починаючи з 28 січня 1987 року або (натомість) з 22 січня 1990 року».

ЩОДО ПРАВА

І. СТАТУС УРЯДУ-ЗАЯВНИКА

39. Протягом усього провадження Уряд Туреччини систематично посилався на Уряд-заявника як на «греко-кіпрську адміністрацію». Він зазначав, без жодної подальшої аргументації, що не визнає правоздатність Уряду-заявника представляти народ Кіпру і що його присутність у Суді в цій справі

не слід розуміти як будь-яку форму визнання цього Уряду.

40. Суд обмежується зауваженням, з посиланням, серед іншого, на послідовну практику Ради Європи та рішення Комісії у міждержавних справах Кіпру проти Туреччини, що Уряд-заявник визнаний міжнародною спільнотою як Уряд Республіки Кіпр (див. у зв'язку з цим заяви №№ 6780/74 і 6950/75; справа «Кіпр проти Туреччини», 26 травня 1975 року, Рішення та доповіді (РД), том 2, пункт 125 на с. 135-136; заява № 8007/77, РД, том 13, пункт 85 на с. 146). Таким чином, його правоздатність при зверненні до суду як Уряду однієї з Високих Договірних Сторін Конвенції не може піддаватися сумніву. Більш того, не заперечувався той факт, що заявниця є громадянкою Республіки Кіпр.

41. У будь-якому разі, визнання Уряду-заявника Урядом-відповідачем не є передумовою для початку провадження відповідно до статті 24 (ст. 24) Конвенції або для передачі справи до Суду відповідно до статті 48 (ст. 48) (див. заяву 8007/77, loc. cit., с. 147-148). Якби було інакше, то систему колективного забезпечення здійснення, яка є центральним елементом системи Конвенції, можна було б фактично звести нанівець взаємними визнаннями між окремими Урядами та Державами.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСОМ

42. Уряд Туреччини стверджує, що основною метою заяви є політична пропаганда. Рішення Уряду-заявника передати справу до Суду було фактично ухвалено не з метою скарги на стверджувані порушення прав заявниці, а швидше для того, щоб спонукати до дебатів у Суді з приводу статусу «Турецької Республіки Північного Кіпру» («ТРПК»). Такий підхід становить зловживання процесом. Отже, розгляд цих скарг не входить до компетенції Суду, оскільки вони ставлять за мету перекрутити характер процедури судового контролю.

43. Уряд-заявник і Комісія не погодилися з цим твердженням. Уряд Кіпру, серед іншого, аргументував, що справа заявниці є одним із тисяч прикладів того, як переміщені особи були позбавлені своєї власності у зв'язку з незаконною турецькою окупацією Північного Кіпру. Крім того, цілком природно, що Уряд Кіпру має бути зацікавлений у долі своїх громадян. Заявниця, зі свого боку, вважає, що цій претензії бракує статусу попереднього заперечення.

44. Суд зауважує, що це заперечення не було висунуто під час провадження в Комісії. Відповідно, Уряд Туреччини позбавляється права заявляти це заперечення в Суді в частині, що стосується пані Лоїзиду.

45. У частині, що стосується Уряду-заявника, Суд зазначає, що цей Уряд передав справу до Суду, серед іншого, через своє занепокоєння щодо прав заявниці та інших громадян, які опинилися в аналогічній ситуації. Суд не визнає

таку мотивацію зловживанням процедурою. Звідси випливає, що це заперечення має бути відхилено.

46. У світлі цього висновку Суд залишає відкритим питання, чи може він відмовляти в юрисдикції щодо заяви, з якою Держава звертається відповідно до пункту b статті 48 (ст. 48-b), на підставі нібито недобросовісного характеру такої заяви.

III. РОЛЬ УРЯДУ ТУРЕЧЧИНИ В ПРОВАДЖЕННІ

47. Уряд Туреччини стверджував, що, по суті, ця справа стосується дій чи бездіяльності не Туреччини, а «ТРПК», яка, за його твердженням, є незалежною Державою, створеною на півночі Кіпру. Будучи єдиною Договірною Стороною, що визнала «ТРПК», з владою якої він підтримує близькі та дружні відносини, його роль у Суді обмежується *amicus curiae*, оскільки «ТРПК» сама не може бути «стороною» в цьому провадженні.

48. З точки зору Уряду-заявника, Туреччина, відповідно до Регламенту Суду, не може в цей спосіб змінювати свій статус і виступати від імені незаконного режиму, створеного в порушення міжнародного права та не визнаного міжнародною спільнотою.

49. Заявниця, зі свого боку, вважала, що позиція Уряду Туреччини фактично становить заперечення *ratione loci*.

50. Комісія вважає, що Туреччина виступає не як *amicus curiae*, а як Висока Договірна Сторона Конвенції.

51. Суд не вважає, що Договірна Сторона Конвенції може на власний розсуд визначати свій статус у провадженні в Суді так, як вона вважатиме за слушне. Він зазначає, що ця справа виникла зі звернення, поданого відповідно до статті 25 (ст. 25) заявницею проти Туреччини як Високої Договірної Сторони Конвенції та переданого до Суду відповідно до пункту b статті 48 (ст. 48-b) іншою Високою Договірною Стороною.

52. Тому Суд визнає, без вирішення наперед щодо решти питань у цьому провадженні, що Туреччина є Стороною-відповідачем у цій справі.

IV. ОБСЯГ СПРАВИ

53. У Комісії заявниця скаржилася на те, що її право на мирне користування своїм майном було порушено внаслідок тривалої окупації та контролю північної частини Кіпру турецькими збройними силами, які кілька разів не допускали її там до свого дому та іншої власності. Вона стверджувала, що цей фактичний стан речей становить тривале порушення її прав власності,

всупереч статті 1 Протоколу № 1 (П1-1) до Конвенції, а також тривале порушення права на повагу до помешкання, всупереч статті 8 (ст. 8) Конвенції. Вона також заявила про порушення статті 3, пункту 1 статті 5 та статті 8 (ст. 3, ст. 5-1, ст. 8) Конвенції, спричинені її арештом та утриманням під вартою (див. пункт 34 вище).

54. У заяві щодо передачі цієї справи до Суду відповідно до пункту b статті 48 (ст. 48-b) Конвенції, Уряд-заявник обмежився проханням винести рішення щодо скарг відповідно до статті 1 Протоколу № 1 (П1-1) і статті 8 (ст. 8) у тій частині, оскільки їх було визнано Судом прийнятними (див. пункт 35 вище), стосовно доступу до власності заявниці. Відповідно, оскільки це ніким не заперечується, на розгляд Суду виносяться тільки ці скарги. Решта справи, що стосується арешту та утримання заявниці під вартою, виходить, таким чином, за межі компетенції Комітету міністрів Ради Європи відповідно до пункту 1 статті 32 (ст. 32-1) Конвенції.

Суд зазначає, що питання про те, чи дозволяють Конвенція та Регламент Суду часткову передачу на розгляд відповідно до статті 48 (ст. 48), як це має місце в цій справі, не ставилося під сумнів сторонами судового розгляду. Дійсно, Туреччина («Уряд-відповідач») погодилася з тим, що обсяг справи буде обмежений таким чином. За цих обставин Суд не вважає за необхідне виносити загальне рішення щодо того, чи припустимо обмежувати передачу справи до Суду окремими питаннями, стосовно яких Комісія висловила свою думку.

V. ЗАПЕРЕЧЕННЯ RATIONE LOCI

55. Уряд-відповідач подав два попередніх заперечення *ratione loci*. По-перше, він заявив, що Суду бракує компетенції розглядати справу по суті на тій підставі, що оскаржувані питання підпадають під юрисдикцію не Туреччини, а «ТРПК». По-друге, він стверджував, що, згідно з його деклараціями відповідно до статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46) Конвенції (див. пункти 4, 15 і 27 вище), він не визнає компетенцію ані Комісії, ані Суду розглядати дії та події, що відбуваються поза території його метрополії.

Суд розгляне кожне з цих заперечень по черзі.

A. Чи можуть факти, на які посилається заявниця, підпадати під юрисдикцію Туреччини відповідно до статті 1 (ст. 1) Конвенції

1. Доводи сторін судового розгляду

56. Уряд-відповідач, перш за все, звернув увагу на те, що питання доступу до власності явно виходить за межі «юрисдикції» Туреччини. Це впливає з

того, що воно було одним з основних питань під час міжгромадських переговорів між греко-кіпрською та турко-кіпрською громадами.

Більш того, сама присутність турецьких збройних сил на півночі Кіпру еквівалентна «юрисдикції» не більш, ніж перебування за кордоном збройних сил інших країн. Насправді, турецькі збройні сили ніколи не здійснювали «юрисдикцію» над життям або власністю в північній частині Кіпру. Без сумніву, саме з цієї причини висновки Комісії у міждержавних справах Кіпру проти Туреччини (заяви №№ 6780/74, 6950/75, 8007/77) не були схвалені Комітетом міністрів, чия позиція відповідала реаліям ситуації, що склалася на Кіпрі після втручання Туреччини як однієї з трьох держав-гарантів Республіки Кіпр.

Туреччина також не здійснює повністю контроль у прикордонних територіях, як це було встановлено Комісією в її рішенні щодо прийнятності у цій справі. Вона здійснює контроль разом із владою «ТРПК», а там, де її збройні сили діють самостійно, вони роблять це від імені «ТРПК», яка не має достатньої кількості власних збройних сил. Той факт, що турецькі збройні сили діють у рамках командної структури управління турецької армії, не впливає на це положення.

На думку Уряду-відповідача, «ТРПК», не будучи маріонетковою Державою, як її характеризує заявниця, навпаки, є демократичною конституційною Державою з бездоганними демократичними рисами і повноваженнями. Основні права фактично гарантовані, і проводяться вільні вибори. Звідси випливає, що здійснення державної влади в «ТРПК» не може бути поставлено в провину Туреччині. Той факт, що цю Державу не визнано міжнародною спільнотою, не має будь-якого значення в цьому контексті.

57. Заявниця, чії подання були схвалені Урядом Кіпру, стверджувала, що питання відповідальності в цій справі за порушення Конвенції мають розглядатися у світлі відповідних принципів міжнародного права. У зв'язку з цим підхід Комісії, який зосереджував увагу на прямій участі турецьких посадових осіб у порушеннях Конвенції, за змістом міжнародного права не є правильним. Держава, в принципі, згідно з міжнародним правом несе відповідальність за порушення прав, що відбуваються на територіях, над якими вона здійснює фізичний контроль.

На думку заявниці, міжнародне право визнає, що Держава, яка таким чином несе відповідальність щодо певної території, продовжує її нести, навіть якщо управління цією територією здійснюється місцевою адміністрацією. Це не залежить від того, чи є місцева адміністрація незаконною з тієї причини, що є наслідком незаконного застосування сили, чи законною, як у разі Держави, що знаходиться під протекторатом, або іншої політично залежної країни. Держава не може уникнути правової відповідальності за свої незаконні акти вторгнення

та військової окупації, а також за наступні події, призначаючи або дозволяючи створення місцевої адміністрації в різних формах, як би їх не називати. Таким чином, влади, що здійснювали контроль у маріонеткових державах, створених у Маньчжурії, Хорватії та Словаччині у 1939-1945 роках, не розглядалися як звільнені від відповідальності за порушення міжнародного права цими адміністраціями (Уайтмен, Огляд міжнародного права (Whiteman, Digest of International Law), т. 8, с. 835-837 (1967)). Аналогічно, міжнародна відповідальність суверена-протектора чи верховного суверена зберігається, навіть якщо політично залежну країну утворено законно. Ця відповідальність Держави щодо протекторатів і автономних регіонів підтверджується роботами авторитетних фахівців у сфері права (Руссо, Міжнародне публічне право (Rousseau, Droit international public), т. V, 1983, с. 31, пункт 28; Ройтер, Міжнародне публічне право (Reuter, Droit international public), 6 видання, 1983, с. 262; Швейцарський довідник із міжнародного публічного права (Repertoire suisse de droit international public), т. III, 1975, с. 1722-23; Верзійл, Міжнародне право в історичній перспективі (Verzijl, International Law in Historical Perspective, т. IV, 1973, с. 710-711)).

Заявниця далі стверджувала, що застосування до цієї справи критерію відповідальності, під яким розумілась би наявність прямого втручання турецьких військових у кожному можливому випадку порушення Конвенції на Північному Кіпрі, повністю суперечило б звичайній моделі застосування принципів відповідальності Держави, викладених вище. Вимагати від заявників дотримання такого стандарту на стадії розгляду справи по суті було б цілком нереалістичним, а також означало б фактичну амністію та відмову в правосудді.

Нарешті, якщо Туреччина не несе відповідальності за ситуацію в Північному Кіпрі, то тоді жодного іншого суб'єкта права неможливо притягнути до відповідальності. Проте, принцип ефективного захисту прав за Конвенцією, визнаний у судовій практиці Суду, вимагає, щоб у системі відповідальності були відсутні прогалини. Принципи системи Конвенції та міжнародно-правова відповідальність Держав, таким чином, зводяться в режим, за яким Туреччина несе відповідальність за забезпечення контролю над подіями в північному Кіпрі.

58. З цього питання Комісія дотримувалася думки, що заявниця була позбавлена права доступу до своєї власності через присутність турецьких збройних сил у північній частині Кіпру, які здійснюють повний контроль у прикордонній зоні. Ця відмова в доступі, таким чином, ставиться в провину Туреччині.

2. Розгляд Судом питання

59. Стаття 1 (ст. 1) Конвенції проголошує:

«Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I [цієї] Конвенції».

60. Суду належить розглянути питання про те, чи позбавлений він компетенції розглядати скарги заявниці на підставі того, що вони торкаються питань, які не можуть підпадати під «юрисдикцію» Уряду-відповідача.

61. Суд бажав би підкреслити, що на етапі попередніх заперечень у своєму провадженні він не покликаний розглядати, чи є Туреччина фактично відповідальною, відповідно до Конвенції, за дії, що лежать в основі скарг заявниці. Також він не покликаний встановлювати принципи, що регулюють відповідальність Держави, відповідно до Конвенції, в ситуації, схожій з тією, що має місце в північній частині Кіпру. Такі питання скоріше відносяться до етапу розгляду Судом справи по суті. Судовий розгляд обмежується встановленням того, чи можуть питання, на які скаржиться заявниця, підпадати під «юрисдикцію» Туреччини, навіть якщо вони мають місце поза її національною територією.

62. Щодо цього Суд нагадує, що хоча стаття 1 (ст. 1) встановлює рамки для Конвенції, поняття «юрисдикції» відповідно до цього положення не обмежується національною територією Високих Договірних Сторін. Наприклад, відповідно до своєї усталеної судової практики, Суд вирішив, що екстрадиція або вислання особи Договірною Державою може призвести до виникнення питання згідно зі статтею 3 (ст. 3) і, отже, спричинити відповідальність такої Держави за Конвенцією (див. рішення у справі «Серінг проти Сполученого Королівства» (*Soering v. the United Kingdom*) від 7 липня 1989 року, серія А, № 161, с. 35-36, пункт 91; рішення у справі «Крус Варас та інші проти Швеції» (*Cruz Varas and Others v. Sweden*) від 20 березня 1991 року, серія А, № 201, с. 28, пункти 69 і 70; рішення у справі «Вілвараджа та інші проти Сполученого Королівства» (*Vilvarajah and Others v. the United Kingdom*) від 30 жовтня 1991 року, серія А, № 215, с. 34, пункт 103). Крім того, відповідальність Договірних Сторін може наставати через дії їхніх посадових осіб, вчинені як у межах, так і поза межами національних кордонів, що спричиняє наслідки поза їхньою власною територією (див. рішення у справі «Дрозд і Янусек проти Франції та Іспанії» (*Drozd and Janousek v. France and Spain*) від 26 червня 1992 року, серія А, № 240, с. 29, пункт 91).

З урахуванням предмета та мети Конвенції, відповідальність Договірної Сторони також може виникати, коли внаслідок військових дій – як законних, так і незаконних – вона здійснює фактичний контроль за районом поза її національною територією. Зобов'язання щодо захисту в цьому районі прав і свобод, встановлених Конвенцією, впливає з факту такого контролю, незалежно від того, чи здійснюється він безпосередньо через збройні сили, чи через підпорядковану місцеву адміністрацію.

63. У зв'язку з цим Уряд-відповідач визнав, що втрата заявницею контролю над своєю власністю виникла внаслідок окупації північної частини Кіпру

турецькими військами і встановлення там «ТРПК». Крім того, не заперечувалося те, що заявниця була позбавлена турецькими військами можливості отримати доступ до своєї власності.

64. З цього випливає, що такі дії можуть підпадати під турецьку «юрисдикцію» в сенсі статті 1 (ст. 1) Конвенції. Таким чином, Суд, на етапі розгляду справи по суті має вирішити питання щодо того, чи може предмет скарги бути поставлений у провину Туреччині і служити підставою для встановлення відповідальності Держави.

В. Дійсність територіальних обмежень, що супроводжують декларації Туреччини щодо статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46)

65. У відповідних положеннях статті 25 (ст. 25) Конвенції зазначається:

«1. Комісія може приймати звернення, адресовані Генеральному секретареві Ради Європи, від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції, за умови, що Висока Договірна Сторона, на яку подано скаргу, заявила, що визнає компетенцію Комісії приймати такі звернення. Ті Високі Договірні Сторони, що зробили таку заяву, зобов'язуються не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права.

2. Такі заяви можуть бути зроблені на певний строк.

...»

66. У статті 46 (ст. 46) Конвенції викладено наступне:

«1. Будь-яка з Високих Договірних Сторін може будь-коли заявити про те, що визнає як обов'язкову *ipso facto* і без спеціальної угоди юрисдикцію Суду в усіх питаннях, що стосуються тлумачення й застосування... Конвенції.

2. Вищезазначені декларації можуть бути безумовними або за умови взаємності з боку декількох чи деяких інших Високих Договірних Сторін, або на певний строк.

3. Ці декларації депонуються у Генерального секретаря Ради Європи, який зобов'язаний надіслати їхні копії Високим Договірним Сторонам».

67. Уряд-відповідач стверджував, що відповідні територіальні та інші обмеження, які містяться в деклараціях щодо статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46) від 28 січня 1987 року і 22 січня 1990 року (продовжених 22 січня 1993 року), відповідно, є юридично обґрунтованими та зобов'язують конвенційні установи. Система, створена відповідно до статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46), є факультативною, і Договірні Держави можуть зобов'язуватися чи не зобов'язуватися брати в ній участь. Відсутні жодні вказівки на те, що Договірні Сторони, під час розробки Конвенції, погодилися на те, що часткове визнання компетенції Комісії та Суду є неприпустимим. Якби вони мали намір заборонити обмеження в деклараціях

щодо статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46), то з цією метою вони включили б окреме положення, як це прийнято в договірній практиці Ради Європи.

Фактично, в системі Конвенції існують численні положення, зокрема статті 63 та 64 (ст. 63, ст. 64), пункт 2 статті 6 Протоколу № 4 та пункт 2 статті 7 Протоколу № 7, (П4-6-2, П7-7-2), які служать основою для зобов'язань «à la carte» Договірних Сторін. Більш того, інші Держави супроводили матеріально-правовими обмеженнями свої документи про визнання, як, наприклад, Сполучене Королівство (див. пункт 33 вище) – тут йдеться про територіальне обмеження – і Кіпр (див. пункти 30 і 32 вище).

Уряд-відповідач також послався на усталену практику, відповідно до статті 36 Статуту Міжнародного Суду, що дозволяє супроводжувати можливість визнання юрисдикції Суду матеріально-правовими, територіальними та часовими обмеженнями. Формулювання пункту 3 статті 36 Статуту в усіх суттєвих аспектах є тим же самим, що використане в статтях 25 і 46 (ст. 25, ст. 46) Конвенції. У зв'язку з цим історія розробки Конвенції показує, що Стаття 36 Статуту була зразком для статті 46 (ст. 46) Конвенції. У міжнародному договірному праві встановився принцип, згідно з яким вираз, що використовується в одному договорі, матиме той же зміст, якщо його використано в іншому договорі.

Уряд-відповідач надалі стверджував, що статті 25 і 46 (ст. 25, ст. 46) необхідно тлумачити з огляду на їхній зміст під час розробки Конвенції. Цей принцип одночасності змісту є частиною «добросовісного» тлумачення, закріпленого статтею 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів. На той час міжнародна судова практика дозволяла додавати умови або обмеження до будь-якого факультативного визнання юрисдикції міжнародного органу правосуддя. Той факт, що укладачі Конвенції не вдавалися до використання різних формулювань, свідчить, що вони мали намір надати Державам ту ж свободу додавати обмеження до їхніх декларацій, якою користуються відповідно до Статті 36 Статуту Міжнародного Суду.

Нарешті, що стосується подальшої договірної практики, попри заяви, які заперечують проти тлумачення Туреччиною статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46), не було встановлено, чи існує практика, яка б відбивала домовленість між усіма Договірними Сторонами стосовно додання умов до таких документів про визнання.

68. На думку заявниці та Уряду Кіпру, коли Держави виступають із деклараціями відповідно до статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46) із визнанням компетенції Комісії та Суду, єдиними дозволеними умовами можуть бути тільки умови *ratione temporis*. Фактично, територіальні обмеження в декларації Туреччини рівносильні прихованому застереженню.

До того ж, давно усталена практика Міжнародного Суду, яка визнає обмеження щодо юрисдикції Суду відповідно до статті 36 Статуту, не може стати в нагоді в цій справі через істотні відмінності між двома системами. Міжнародний Суд є самостійним міжнародним органом правосуддя, не зв'язаним з угодою, що встановлює норми, наприклад, такою, як Конвенція.

69. Комісія, посилаючись на своє рішення про прийнятність у цій справі, також визнала, що обмеження, які містяться в декларації Туреччини щодо статті 25 (ст. 25), є недійсними, за винятком часового обмеження. Вона висловила таку ж точку зору щодо територіального обмеження, яке міститься в декларації щодо статті 46 (ст. 46).

70. Суд звертає увагу на те, що статті 25 і 46 (ст. 25, ст. 46) Конвенції є положеннями, необхідними для ефективності конвенційної системи, оскільки вони розмежують відповідальність Комісії та Суду «для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань» (стаття 19) (ст. 19), визначаючи їхню компетенцію з розгляду скарг на стверджені порушень прав і свобод, закріплених Конвенцією. У тлумаченні цих ключових положень необхідно звертати увагу на особливий характер Конвенції як договору про колективне забезпечення прав людини та основоположних свобод.

Як відзначалося в рішенні Суду в справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom) від 18 січня 1978 року (серія А, № 25, с. 90, пункт 239):

«На відміну від міжнародних договорів класичного типу, Конвенція містить у собі більш ніж звичайні взаємні зобов'язання між Договірними Державами. Вона, понад мережу взаємних двосторонніх зобов'язань, створює об'єктивні обов'язки, які, за словами Преамбули, отримують переваги від «колективного забезпечення»».

71. Той факт, що Конвенція є живим інструментом, який має тлумачитися у світлі сучасних умов, міцно вкоренився в судовій практиці Суду (див., серед іншого, рішення у справі «Тайрер проти Сполученого Королівства» (Tyrell v. the United Kingdom) від 25 квітня 1978 року, серія А, № 26, с. 15-16, пункт 31). Такий підхід, на думку Суду, не обмежується матеріально-правовими положеннями Конвенції, а також застосовується до цих положень, зокрема статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46), які регулюють діяльність конвенційного механізму забезпечення. З цього випливає, що ці положення не можуть тлумачитися тільки відповідно до намірів їхніх авторів, висловлених більш ніж 40 років тому.

Відповідно, навіть якщо було б встановлено, хоча це не має місця, що обмеження, відмінні від *ratione temporis*, вважалися припустимими відповідно до статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46) тоді, коли менша частина теперішніх Договірних Сторін приєдналася до Конвенції, такий доказ не може бути вирішальним.

72. Крім того, предмет і мета Конвенції як інструмента захисту окремих людей вимагають, щоб її положення тлумачилися та застосовувалися таким чином, щоб зробити її гарантії практичними та ефективними (див., серед іншого, вищезгадане рішення у справі Серінга, с. 34, пункт 87, та рішення у справі «Артико проти Італії» (*Artico v. Italy*) від 13 травня 1980 року, серія А, № 37, с. 16, пункт 33).

73. Для визначення того, чи можуть Договірні Сторони встановлювати обмеження на визнання ними компетенції Комісії та Суду відповідно до статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46), Суд прагнутиме встановити звичайний зміст, що надається умовам цих положень в їхньому контексті та у світлі їхнього предмета та мети (див., серед іншого, рішення у справі «Джонстон та інші проти Ірландії» (*Johnston and Others v. Ireland*) від 18 грудня 1986 року, серія А, № 112, с. 24, пункт 51, та пункт 1 Статті 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року). Він також візьме до уваги, разом із контекстом, «наступну практику застосування договору, яка встановлює угоду учасників щодо його тлумачення» (див. пункт 3 (b) Статті 31 вищезгаданої Віденської конвенції).

74. Як пункт 2 Статті 25, так і пункт 2 статті 46 (ст. 25, ст. 46) у прямій формі дозволяють робити відповідні декларації на певний період. Ці положення послідовно розумілися як такі, що дозволяють Договірним Сторонам також обмежувати застосування заднім числом їхнього визнання компетенції Комісії та Суду (див., зокрема, рішення у справі «Стамулакатос проти Греції» (*Stamoulakatos v. Greece*) від 26 жовтня 1993 року, серія А, № 271, с. 13, пункт 32). Цей момент ніким не заперечувався.

75. Стаття 25 (ст. 25) не містить прямо сформульованого положення про інші форми обмежень (див. пункт 65 вище). Крім того, пункт 2 статті 46 (ст. 46) передбачає, що декларації «можуть бути безумовними або за умови взаємності...» (див. пункт 66 вище).

Якщо, як це стверджує Уряд-відповідач, матеріально-правові або територіальні обмеження допускалися б у відповідності до цих положень, то Договірні Сторони, залежно від обсягу свого визнання, були б вільні приєднуватися до різних режимів забезпечення виконання зобов'язань за Конвенцією. Така система, яка б давала можливість Державам обмежувати свою згоду факультативними умовами, не тільки б серйозно послабила роль Комісії та Суду в здійсненні їхніх функцій, але також і зменшила б ефективність Конвенції як конституційного інструмента європейського громадського порядку (*ordre public*). Крім того, там, де Конвенція дозволяє Державам обмежувати своє визнання відповідно до статті 25 (ст. 25), це зумовлено в прямій формі (див. у зв'язку з цим пункт 2 статті 6 Протоколу № 4 і пункт 2 статті 7 Протоколу № 7) (П4-6-2, П7-7-2).

На думку Суду, з урахуванням зазначених вище предмета та мети конвенційної системи, наслідки для забезпечення виконання зобов'язань за Конвенцією та досягнення її цілей були б настільки далекосяжними, що право на це необхідно було б передбачити в прямій формі. Однак таке положення відсутнє як у статті 25, так і у статті 46 (ст. 25, ст. 46).

76. Суд далі зазначає, що стаття 64 (ст. 64) Конвенції дозволяє державам робити застереження під час підписання Конвенції або під час депонування документів про ратифікацію. Проте право робити застереження, згідно зі статтею 64 (ст. 64), є обмеженим і зумовлено конкретними положеннями Конвенції «з огляду на те, що будь-який чинний на той час на території [відповідної Договірної Сторони] закон не відповідає цьому положенню». Крім того, застереження загального характеру забороняються.

77. На думку Суду, наявність такої обмежувальної умови, що регулює застереження, означає, що Держави не можуть супроводжувати застереженнями своє визнання факультативних умов, практично вилучаючи таким чином області свого законодавства і практики в рамках своєї «юрисдикції» з-під нагляду конвенційних установ. Нерівність між Договірними державами, яку може викликати допустимість таких умовних визнань, крім того, суперечила б зазначеній у Преамбулі Конвенції меті досягнення тіснішого єднання в забезпеченні та подальшому розвитку прав людини.

78. Наведені вище міркування самі по собі переконливо підтримують ту точку зору, що такі обмеження не допускаються за конвенційною системою.

79. Такий підхід підтверджується подальшою практикою Договірних Сторін відповідно до цих положень. З моменту набуття чинності Конвенцією і до теперішнього часу, майже всі з тридцяти сторін Конвенції, за винятком Уряду-відповідача, визнали компетенцію Комісії та Суду з розгляду скарг без обмежень *ratione loci* або *ratione materiae*. Єдиними винятками з цієї послідовної практики були обмеження, якими супроводжувалася декларація Кіпру відповідно до статті 25 (ст. 25) (див. пункти 30 і 32 вище) і які на цей час відкликані (див. пункт 32 вище), а також, як стверджує Уряд-відповідач, декларація Сполученого Королівства щодо Статті 25 (ст. 25) (див. пункт 33 вище).

80. У зв'язку з цим, Комісія висунула припущення, що обмеження було сформульовано Сполученим Королівством у світлі пункту 4 статті 63 (ст. 63-4) Конвенції з метою виключити компетенцію Комісії з розгляду звернень стосовно його територій, які знаходяться за межами метрополії. У цьому контексті, Суд не покликаний тлумачити точний обсяг цієї декларації, на яку Уряд-відповідач посилався як на приклад територіального обмеження. Яким би не був її зміст, ця декларація, а також декларація Кіпру не суперечать

наявності практики, яка підтверджує майже загальну згоду між Договірними Сторонами стосовно того, що статті 25 і 46 (ст. 25, ст. 46) Конвенції не припускають територіальних чи матеріально-правових обмежень.

81. Наявність такої практики також підтверджується реакцією Урядів Швеції, Люксембургу, Данії, Норвегії та Бельгії, а також Генерального секретаря Ради Європи як депозитарія, котрі відстоювали своє бачення правових питань, що виникають у зв'язку з обсягом першої декларації Туреччини щодо статті 25 (ст. 25) (див. пункти 18-24 вище), і Уряду Греції, який вважає обмеження, котрими супроводжуються декларації Туреччини відповідно до статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46), недійсними (див. пункт 18 вище).

82. Наявність такої однакової та послідовної державної практики очевидно спростовує аргументи Уряду-відповідача, згідно з якими, обмеження, котрими супроводжуються декларації щодо статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46), мали передбачатися укладачами Конвенції у світлі практики згідно зі статтею 36 Статуту Міжнародного Суду.

83. У зв'язку з цим не заперечується те, що Держави можуть супроводжувати обмеженнями своє визнання факультативної юрисдикції Міжнародного Суду. Також не оскаржувалося те, що стаття 46 (ст. 46) Конвенції мала за зразок статтю 36 Статуту Міжнародного Суду. Однак, на думку Суду, з цього не випливає, що такі обмеження, які супроводжують визнання юрисдикції Комісії та Суду, також мають дозволятися згідно з Конвенцією.

84. По-перше, контекст, в якому діє Суд, суттєво відрізняється від того, в якому діють конвенційні установи. Суд, серед іншого, покликаний розглядати, з посиланням на принципи міжнародного права, будь-які правові спори між Державами, що можуть виникати в будь-якій частині земної кулі. Предмет спору може стосуватися будь-якої галузі міжнародного права. По-друге, на відміну від конвенційних установ, роль Міжнародного Суду не обмежена виключно прямими наглядовими функціями щодо нормовстановчого договору, такого як Конвенція.

85. Така фундаментальна відмінність у ролі і мет відповідних органів правосуддя, разом із наявністю практики безумовного визнання відповідно до статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46), надає незаперечну основу для розрізнення практики Конвенції від практики Міжнародного Суду.

86. Нарешті, хоча цей аргумент і не було розвинено Урядом-відповідачем, Суд не вважає, що застосування за аналогією пункту 4 статті 63 (ст. 63-4) є підставою для твердження, нібито територіальне обмеження є допустимим відповідно до статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46).

Відповідно до цього аргументу, статтю 25 (ст. 25) не можна застосовувати поза національними кордонами до територій, відмінних від тих, що

передбачені статтею 63 (ст. 63), якщо Держава окремо не поширює її дію на такі території. Як наслідок, Держава може обмежувати визнання права на подачу індивідуального звернення своєю національною територією, що і мало місце в цій справі.

87. Суд, по-перше, нагадує, що, відповідно до поняття «юрисдикції», закріпленого в статті 1 (ст. 1) Конвенції, відповідальність Держави може виникати за дії та події, що відбуваються поза кордонами Держави (див. пункт 62 вище). З цього випливає, що не може бути вимоги, як це передбачено пунктом 4 статті 63 (ст. 63-4) для закордонних територій, згаданих у цьому положенні, щоб на них, перш ніж може бути понесена відповідальність, у прямій формі поширювалося визнання щодо статті 25 (ст. 25).

88. Крім того, слід звернути увагу на той факт, що предмет і мета статті 25 і статті 63 (ст. 25, ст. 63) є різними. стаття 63 (ст. 63) стосується рішення Договірної Сторони взяти на себе повну відповідальність, згідно з Конвенцією, за всі дії державних органів щодо території, за міжнародні відносини котрої вона несе відповідальність. Стаття 25 (ст. 25), з іншого боку, стосується визнання Договірною Стороною компетенції Комісії розглядати скарги на дії її посадових осіб, що діють під її безпосереднім керівництвом. З урахуванням фундаментально різного характеру цих положень, той факт, що, відповідно до пункту 4 статті 63 (ст. 63-4), існує необхідність в окремій декларації про визнання компетенції Комісії приймати звернення щодо таких територій, може не мати жодного відношення, у світлі наведених вище доводів, до дійсності обмежень *ratione loci* в деклараціях щодо статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46).

89. З урахуванням характеру Конвенції, звичайного змісту статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46) в їхньому контексті та у світлі їхнього предмета і мети, а також практики Договірних Сторін, Суд приходить до висновку, що обмеження *ratione loci*, якими супроводжуються декларації Туреччини статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46), є недійсними.

Залишається розглянути питання про те, чи може, внаслідок цього висновку, бути поставлена під сумнів дійсність самих визнань.

С. Дійсність декларацій Туреччини щодо статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46) Конвенції

90. Уряд-відповідач стверджував, що якщо обмеження, якими супроводжуються декларації щодо статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46), в цілому не будуть визнані дійсними, декларації мають вважатися недійсними в повному обсязі. Після цього Уряд Туреччини буде змушений зробити політичні висновки з такої ситуації.

У зв'язку з цим, делегат Туреччини на сесії Комітету міністрів Ради Європи в березні 1987 року наголосив, що умови, закладені в декларацію Туреччини щодо статті 25 (ст. 25), є настільки суттєвими, що нехтування будь-якою з них зробить всю декларацію недійсною і матиме той наслідок, що визнання Туреччиною права на подання індивідуальних звернень втратить чинність. Ця позиція, як стверджувалося, є однаково дійсною і для декларації Туреччини щодо статті 46 (ст. 46).

Далі було зазначено, що, відповідно до підпунктів (а) і (б) пункту 3 статті 44 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, на заявників лягає тягар доведення того, що обмеження, зокрема територіальні обмеження, не є істотною підставою для бажання Туреччини зробити декларації.

91. На думку заявниці, з якою погодився Уряд Кіпру, Уряд-відповідач, складаючи умови цих декларацій, узяв на себе ризик того, що обмеження можуть бути визнані недійсними. Тому йому зараз не слід покладати правові наслідки цього ризику на конвенційні установи.

92. Комісія визнала, що головною метою Туреччині, коли вона зробила 28 січня 1987 року свою декларацію щодо статті 25 (ст. 25), було визнання права на індивідуальне звернення. Саме цей намір має переважати. Крім того, в Суді Делегат Комісії вказав, що Уряд-відповідач не прагнув оскаржувати недійсність визнання ним права на індивідуальне звернення у справах, що розглядалися Комісією після цієї справи.

93. Вирішуючи це питання, Суд має враховувати особливий характер Конвенції як інструмента європейського громадського порядку (*ordre public*), призначеного захищати індивідуальних осіб, і те що вона призначена, як встановлено статтею 19 (ст. 19), «для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань».

94. Він також нагадує про висновки, які містяться в його рішенні в справі «Беліос проти Швейцарії» (*Belilos v. Switzerland*) від 29 квітня 1988 року після відхилення тлумачної заяви на підставі її невідповідності статті 64 (ст. 64), щодо обов'язковості, як і раніше, Конвенції для Швейцарії попри недійсність цієї заяви (серія А, № 132, с. 28, пункт 60).

95. Суд не вважає, що питання роздільності недійсних частин декларацій Туреччини може бути вирішене посиланням на заяви її представників, зроблені після подання декларацій як (стосовно декларації відповідно до статті 25) (ст. 25) у Комітеті міністрів і Комісії, так і (стосовно обох статей 25 і 46) (ст. 25, ст. 46) під час слухання справи в Суді. У зв'язку з цим, він відзначає, що Уряд-відповідач мав знати, з урахуванням послідовної практики Договірних Сторін безумовно визнавати, відповідно до статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46), компетенцію Комісії та Суду, що оспорювані обмежувальні умови мали сумнівну дійсність за

конвенційною системою і могли бути визнані як неприпустимі конвенційними органами.

У цьому контексті доречно зазначити, що Комісія вже висловлювала Суду свою точку зору під час дебатов у «Бельгійській мовній справі» (Belgian Linguistic case) (Попередні заперечення) і в справі «К'єлдсен, Буск Мадсен і Педерсен проти Данії» (Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark) (рішення від 9 лютого 1967 року і 7 грудня 1976 року, серія А, №№ 5 і 23, відповідно), що стаття 46 (ст. 46) не дозволяє жодних обмежень щодо визнання юрисдикції Суду (див., відповідно, другий меморандум Комісії від 14 липня 1966 р, серія В, № 3, том I, с. 432, і меморандум Комісії (Попередні заперечення) від 26 січня 1976 року, серія В, № 21, с. 119).

Подальша реакція різних Договірних Сторін на турецькі декларації (див. пункти 18-24 вище) переконливо свідчить про підтримку наведеного вище зауваження щодо обізнаності Туреччини про цю правову позицію. Те що Туреччина, за цих обставин, згодом подала декларації відповідно до статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46), причому останню – після наведених вище заяв Договірних Сторін, демонструє її готовність йти на ризик того, що спірні обмежувальні умови можуть бути оголошені конвенційними установами недійсними, без зачіпання дійсності самих декларацій. У цьому світлі, не можна покладатися на заяви постфактум представників Туреччини як на такі, що применшують основний – хоча і з застереженнями – намір Уряду-відповідача визнати компетенцію Комісії та Суду.

96. Таким чином, Суду належить, у здійснення своїх обов'язків відповідно до статті 19 (ст. 19), вирішити це питання з посиланням на тексти відповідних декларацій та з огляду на особливий характер режиму Конвенції. Останній, слід зазначити, свідчить на користь вилучення оспорюваних положень, оскільки саме в цій спосіб права і свободи, наведені в Конвенції, можуть гарантуватися у всіх областях, на які розповсюджується «юрисдикція» Туреччини у значенні, встановленому статтею 1 (ст. 1) Конвенції.

97. Суд розглянув текст декларацій і формулювання обмежень з метою встановити, чи можуть оспорювані обмеження бути вилучені з документів про визнання, або ж становлять їхню невід'ємну і невіддільну частину. Навіть при розгляді текстів декларацій щодо статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46), узятих у сукупності, він вважає, що оспорювані обмеження можуть бути відокремлені від решти тексту, не зачіпаючи визнання факультативних положень.

98. З цього випливає, що декларації від 28 січня 1987 року і 22 січня 1990 року щодо статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46) містять дійсні визнання компетенції Комісії та Суду.

VI. ЗАПЕРЕЧЕННЯ RATIONE TEMPORIS

99. Уряд-відповідач нагадав, що визнає юрисдикцію Суду тільки стосовно фактів або подій, що мали місце після 22 січня 1990 року – дати депонування документа (див. пункт 27 вище). Він вказав на те, що Комісія чітко розмежовує одноразові дії, навіть якщо вони мають тривалий вплив, і триваючі порушення прав, закріплених Конвенцією (заява № 7379/76, «Х проти Сполученого Королівства» (X v. the United Kingdom), 10 грудня 1976 року, РД 8, с. 21 -213, і № 7317/75, «Лінас проти Швейцарії» (Lynas v. Switzerland), 6 жовтня 1976 року, РД 6, с. 155 -169). Вона також встановила, що дія, через яку особу було позбавлено її власності, не спричинює триваючу ситуацію відсутності власності (заява № 7379/76, *supra cit.*). Однак позбавлення власності, на яке скаржиться заявниця, є прямим наслідком одноразового акту, що відбувся після турецького вторгнення 1974 року і передував визнанню юрисдикції Суду.

За твердженням Уряду-відповідача, з наведеного вище випливає, що Суд не має компетенції *ratione temporis*, оскільки стверджуване порушення є результатом одноразової дії, яка мала місце до визнання Туреччиною факультативних положень.

100. Заявниця, Уряд Кіпру та Комісія стверджували, що скарги заявниці стосуються триваючих порушень статті 1 Протоколу № 1 (П1-1) на підставі того, що вона була позбавлена і продовжує бути позбавлена Туреччиною можливості володіти та користуватися своєю власністю на окупованій частині Кіпру. У зв'язку з цим вона посилалася на рішення у справі «Папаміхалоупулос та інші проти Греції» (Paramichalopoulos and Others v. Greece) від 24 червня 1993 року, в якому було встановлено, що *de facto* експропріація землі вважається триваючим порушенням статті 1 Протоколу № 1 (П1-1) (серія А, № 260-В, с. 75-76, пункти 45-46).

Заявниця також зауважила, що відповідною датою для визначення юрисдикції Суду є 28 січня 1987 року, тобто дата турецької декларації про визнання компетенції Комісії, а не 22 січня 1990 року. За її твердженням, справа, винесена на розгляд Суду, є такою, що ґрунтується на первісній заяві. Було б неправильним, якби декларація Туреччини щодо статті 46 (ст. 46), яка визнає юрисдикцію Суду тільки стосовно фактів, що мали місце після депонування декларації (див. пункт 27 вище), звела нанівець розгляд Судом питань, належним чином переданих йому відповідно до статті 48 (ст. 48). Такий результат був би несумісним зі статтями 45 і 48 (ст. 45, ст. 48) та в цілому суперечив би процесуальному порядку, створеному Конвенцією. Він також позбавив би заявницю засобів правового захисту стосовно ще трьох років позбавлення її прав.

101. Комісія не погодилася з цього питання. Вона вважає критичною датою 22 січня 1990 року, коли Туреччина визнала юрисдикцію Суду.

102. Суд нагадує, що, відповідно до статті 46 (ст. 46) Конвенції, Договірні Сторони можуть обмежувати, як це зробила Туреччина у своїй декларації від 22 січня 1990 року, визнання юрисдикції Суду тими питаннями, що виникають після дати депонування (див. пункт 27 вище). З цього випливає, що юрисдикція Суду поширюється виключно на скарги заявниці на триваюче порушення її майнових прав після 22 січня 1990 року. Різна часова компетенція Комісії та Суду щодо тієї ж самої скарги є прямим і передбачуваним наслідком окремих положень Конвенції, що передбачають визнання права на подачу індивідуального звернення (стаття 25) (ст. 25) і юрисдикції Суду (стаття 46) (ст. 46).

103. Правильне тлумачення і застосування обмежень *ratione temporis* у деклараціях Туреччини щодо статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46) Конвенції, а також поняття триваючого порушення Конвенції ставлять складні правові та фактичні питання.

104. Суд вважає, що, з огляду на теперішній стан судового архіву, йому бракує достатніх засад для вирішення цих питань. Крім того, вони настільки тісно пов'язані з суттю справи, що їх не слід вирішувати на цьому етапі процедури.

105. Таким чином, Суд вирішує приєднати це заперечення до суті справи.

ЗА ЦИХ ПІДСТАВ, СУД

1. *Відхиляє* одноголосно попереднє заперечення щодо стверджуваного зловживання процесом;

2. *Постановляє*, шістнадцятьма голосами проти двох, що факти, про які стверджує заявниця, можуть підпадати під турецьку «юрисдикцію» в сенсі статті 1 (ст. 1) Конвенції;

3. *Постановляє*, шістнадцятьма голосами проти двох, що територіальні обмеження, які супроводжують декларації Туреччини щодо статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46) відповідно до Конвенції, є недійсними, проте декларації Туреччини щодо статей 25 і 46 (ст. 25, ст. 46) містять дійсні визнання компетенції Комісії та Суду;

4. Одноголосно *приєднує до суті справи* попереднє заперечення *ratione temporis*.

Учинено англійською і французькою мовами і проголошено публічно у Палаці прав людини в Страсбурзі 23 березня 1995 року.

Герберт Петцольд

Рольф Рюссдаль

Секретар

Голова

Відповідно до пункту 2 статті 51 (ст. 51) Конвенції та до пункту 2 Правила 53 Регламенту Суду «А», до цього рішення додаються спільна окрема думка пана Гольчюкюлю і пана Петтіті, що зовсім не збігається з рішенням Суду, а також дві їхні особисті окремі думки, що зовсім не збігаються з рішенням Суду.

Р. Р.

Г. П.

СПІЛЬНА ОКРЕМА ДУМКА СУДДІВ ГЬОЛЬЧЮКЮЛЮ ТА ПЕТТІТІ

(Переклад)

Ми голосували разом із більшістю за пунктом 1 резолютивної частини рішення щодо відхилення попереднього заперечення, в якому стверджувалося про зловживання процесом, а також за пунктом 4 щодо приєднання до суті справи попереднього заперечення *ratione temporis*. Ми залишилися в меншості щодо пунктів 2 і 3, вважаючи, головним чином, що Суд не міг виносити рішення з питання, згідно зі статтею 1 (ст. 1) Конвенції, порушеного в попередньому запереченні Уряду Туреччини («кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією»), без розгляду ситуації *де-юре* і *де-факто* на Північному Кіпрі по суті. Ми вважаємо, що Суд ще не володів усією інформацією, яка була йому необхідна для оцінки здійснення правосуддя, характеру та організації судів і питання про те, хто, відповідно до норм міжнародного права, мав «юрисдикцію» в Північному Кіпрі та буферній зоні, де діють сили ООН.

У першому підпункті пункту 62 рішення Суд постановив:

«Щодо цього Суд нагадує, що хоча стаття 1 (ст. 1) встановлює рамки для Конвенції, поняття «юрисдикції» відповідно до цього положення не обмежується національною територією Високих Договірних Сторін. Наприклад, відповідно до своєї усталеної судової практики, Суд вирішив, що екстрадиція або вислання особи Договірною Стороною може призвести до виникнення питання згідно зі статтею 3 (ст. 3) і, отже, спричинити відповідальність такої Держави за Конвенцією (див. рішення у справі «Серінг проти Сполученого Королівства» (*Soering v. the United Kingdom*) від 7 липня 1989 року, серія А, № 161, с. 35 -36, пункт 91; рішення у справі «Крус Варас та інші проти Швеції» (*Cruz Varas and Others v. Sweden*) від 20 березня 1991 року, серія А, № 201, с. 28, пункти 69 і 70; рішення у справі «Вілвараджа та інші проти Сполученого Королівства» (*Vilvarajah and Others v. the United Kingdom*) від 30 жовтня 1991 року, серія А, № 215, с. 34, пункт 103). Крім того, відповідальність

Договірних Сторін може наставати через дії їхніх посадових осіб, вчинені як у межах, так і поза межами національних кордонів, що спричиняє наслідки поза їхньою власною територією (див. рішення у справі «Дрозд і Янусек проти Франції та Іспанії» (Drozd and Janousek v. France and Spain) від 26 червня 1992 року, серія А, № 240, с. 29, пункт 91)».

Звичайно, поняття юрисдикції не обмежується територією Високих Договірних Сторін, але все ж треба пояснити, чому саме юрисдикцію слід надати Договірній Стороні і в якій формі та яким чином вона здійснюється. Звертаємо увагу на те, що в справі «Дрозд і Янусек проти Франції та Іспанії», згаданий у пункті 62, Суд зрештою встановив, що порушення не мало місця.

Хоча відповідальність Договірної Сторони може виникати внаслідок військових дій поза її територією, це не означає здійснення нею юрисдикції. Висновок, що міститься в пункті 64, не посилається на жодний критерій у вирішенні питання про юрисдикцію. Тому, на наш погляд, існує суперечність між тим, що зазначив Суд у пункті 62, і його висновком у пункті 64, і ця суперечність знову проявилася під час голосування за пунктом 2 резолютивної частини. Перш ніж виносити рішення щодо заперечення, Суду слід було розглянути по суті питання про те, хто мав, а хто не мав юрисдикцію.

Що стосується дійсності декларації Уряду Туреччини, то в пункті 89 Суд, на підставі міркувань, викладених у пунктах 77-88, дійшов висновку, що обмеження *ratione loci* є недійсними, водночас визнавши, що декларація є зобов'язальною для Туреччини.

Такий підхід ставить питання про те, чи вповноважені конвенційні установи відокремлювати положення декларації, зробленої Високою Договірною Стороною, оголошуючи їх частково недійсними. Ми вважаємо, що, з урахуванням обставин, за яких Туреччиною було зроблено декларацію, її положення неможливо відокремити в цей спосіб з огляду на теперішню ситуацію, оскільки це б означало ігнорування обсягів зобов'язань, узятих на себе Державою.

З точки зору відповідної Держави, це є проявом її наміру, як із державно-правовими, так і з приватноправовими цілями, що встановлює межі приєднання і згоди у словесній формі, яку вона вважає неподільною. Декларація може бути визнана недійсною, але не поділеною на частини, якщо до наміру Держави входило, щоб вона утворювала єдине ціле. Вести переговори та вирішувати питання іншим чином є прерогативою політичних органів та Держав-учасниць.

Лише п'ять Держав висловили своє бачення з приводу правових питань, які можуть виникнути щодо обсягу першої турецької декларації (Уряд Греції при цьому стверджує, що обмеження є недійсними).

Це означає, що інші Держави-учасниці і Комітет міністрів офіційно не заперечували декларацію в цілому, а також не погоджувалися з тим, що якась окрема її частина є невід'ємною чи допоміжною. Отже, не можна робити висновок про існування однакової та послідовної практики (пункт 82) або майже загальної згоди (пункт 80).

На цьому етапі доцільно зазначити, що численні декларації, які містяться в документах про ратифікацію, було сформульовано в складних виразах або розділено на декілька частин (див. додані декларації Франції, Сполученого Королівства та Нідерландів; див. також декларації Мальти та Португалії, кіпрську декларацію від 9 серпня 1988 року або «колоніальні» застереження). Держави в прямій формі назвали «території, за міжнародні відносини яких» вони є відповідальними; Туреччина не зробила цього стосовно Північного Кіпру. Крім територіальних застережень у строгому сенсі Конвенції (800 міжнародних договорів містять такі застереження), список підписань і ратифікацій демонструє, що деякі Держави робили як декларації, так і застереження (див. додану таблицю). У справі щодо Бельгійського Конго (див. рішення від 30 травня 1961 року про прийнятність заяви № 1065/61, справа «X. та інші проти Бельгії» (*X and Others v. Belgium*), Щорічник Конвенції (*Yearbook of the Convention*), 1961, т. 4, с. 260-276) Комісія підтримала аргумент про міжнародні відносини. Аналогічно, з метою визначення обсягу декларації слід зазначити, що, відповідно до Віденської конвенції (Стаття 44 «Подільність договірних положень»), на підставу недійсності або припинення договору можна посилатись стосовно окремих положень, коли «а) названі положення є віддільними від решти договору щодо їх тлумачення» і «б) з договору випливає чи в інший спосіб встановлено, що прийняття цих положень не становило істотної підстави згоди іншого учасника або інших учасників на обов'язковість усього договору в цілому». Відповідно, на нашу думку, на цьому етапі розгляду справи в провадженні у Суді було недоречно відокремлювати положення турецької декларації.

Єдиним задовільним рішенням, на наш погляд, було б поєднати всі заперечення разом із суттю справи і провести відкриті слухання по суті, надавши Сторонам можливість навести всі релевантні докази щодо виразу «під... юрисдикцією» (стаття 1) (ст. 1) і того, яким чином здійснюються міжнародні відносини Північного Кіпру. Такі дебати по суті також дозволили б усім Сторонам сповістити про свої думки щодо міжнародних зобов'язань і можливого вступу в справу «третьої сторони» або ТРПК під егідою ООН, Європейського Союзу та Ради Європи (див. Декларацію 1989 року, що складається з двох документів, підписаних трьома сторонами, включно з ТРПК; Довідки та звіти Генерального секретаря ООН (*References and Reports of the Secretary General of the United Nations*) з 3 квітня 1992 року по 30 травня 1994 року; Доповідь Ради Європи від 15 грудня 1994 року, документ № 206).

ДОДАТОК

Декларація Франції (3 травня 1974 року)

«Стаття 15, пункт 1

...

Уряд Республіки також заявляє, що дія Конвенції поширюється на всю територію Республіки, з належним урахуванням там, де це стосується закордонних територій, місцевих вимог, як зазначено у статті 63 (ст. 63)».

Декларація Сполученого Королівства (14 січня 1966 року)

Британську декларацію відповідно до статті 25 (ст. 25) від 14 січня 1966 року, строк дії якої з тих пір періодично продовжувався, наведено в пункті 33 рішення.

Декларація згідно зі статтею 63 (ст. 63) від 23 жовтня 1953 року налічувала сорок три відповідні території (зокрема Кіпр, Острів Мен і Гібралтар). Декларація від 10 червня 1964 року налічувала Держави, які стали незалежними. Декларація від 14 серпня 1964 року налічувала пропущені території.

Декларація Нідерландів (24 грудня 1985 року)

«Острів Аруба, який на цей час є частиною Нідерландських Антильських Островів, з 1 січня 1986 року отримує внутрішню автономію як країна в складі Королівства Нідерландів. Отже, Королівство надалі більше не складатиметься з двох країн, а саме: Нідерландів (Королівство у Європі) і Нідерландських Антильських Островів (розташованих у Карибському регіоні), а складатиметься з трьох країн, а саме: зазначених двох країн і країни Аруба.

Оскільки зміни, що вносяться з 1 січня 1986 року, стосуються переміни виключно у внутрішніх конституційних відносинах у межах Королівства Нідерландів, і оскільки Королівство як таке залишиться суб'єктом за міжнародним правом, з яким укладені договори, зазначені зміни не матимуть жодних наслідків у міжнародному праві стосовно укладених Королівством договорів, які вже поширюються на Нідерландські Антильські Острови, включно з Арубою. Ці договори зберігають чинність для Аруби в її новій правоздатності як країни в Королівстві. Отже ці договори, починаючи з 1 січня 1986 року, у тому, що стосується Королівства Нідерландів, поширюються на Нідерландські Антильські Острови (без Аруби) та Арубу.

Відповідно, зазначені в додатку договори, Стороною яких є Королівство Нідерландів і які поширюються на Нідерландські Антильські острова, з 1 січня 1986 року у тому, що стосується Королівства Нідерландів, поширюються на Нідерландські Антильські Острови та Арубу».

Таблиця підписів і ратифікацій Конвенції (на 31 грудня 1994 року) (витяги)

Держави- учасниці	Дата підписання	Дата ратифікації або приєднання	Дата набрання деклараціям и чинності	R: застереження D: декларації T: територіальні
АВСТРІЯ	13/12/57	03/09/58	03/09/58	R
ЧЕСЬКА РЕСПУБЛІКА	21/02/91	18/03/92	01/01/93	R
ФІНЛЯНДІЯ	05/05/89	10/05/90	10/05/90	R
ФРАНЦІЯ	04/11/50	03/05/74	03/05/74	R/T
НІМЕЧЧИНА	04/11/50	05/12/52	03/09/53	R
УГОРЩИНА	06/11/90	05/11/92	05/11/92	R
ІРЛАНДІЯ	04/11/50	25/02/53	03/09/53	R
ЛІХТЕНШТЕЙН	23/11/78	08/09/82	08/09/82	R
МАЛЬТА	12/12/66	23/01/67	23/01/67	D
НІДЕРЛАНДИ	04/11/50	31/08/54	31/08/54	T
ПОРТУГАЛІЯ	22/09/76	09/11/78	09/11/78	R
РУМУНІЯ	07/10/93	20/06/94	20/06/94	R
САН-МАРИНО	16/11/88	22/03/89	22/03/89	R/D
СЛОВАЧЧИНА	21/02/91	18/03/92	01/01/93	R
ІСПАНІЯ	24/11/77	04/10/79	04/10/79	R/D
ШВЕЙЦАРІЯ	21/12/72	28/11/74	28/11/74	R/D
ВЕЛИКА БРИТАНІЯ	04/11/50	08/03/51	03/09/53	T

ОСОБИСТА ОКРЕМА ДУМКА СУДДІ ГЬОЛЬЧЮКЛЮ

(Переклад)

На додаток до питань, які я підняв у моїй спільній окремій думці з паном Петтіті щодо попередніх заперечень з питань «юрисдикції» (стаття 1 (ст. 1) Конвенції; пункти 62 і 64 цього рішення) та «нероздільності» турецьких декларацій відповідно до статей 25 та 46 (ст. 25, ст. 46) Конвенції (пункти 93 та наступні), я не можу погодитися, на мій превеликий жаль, з висновками Суду щодо двох інших аспектів цієї справи.

1. Я вважаю, що в цій справі неможливо дійти висновку про роль «Уряду Туреччини», або, іншими словами, про його статус «відповідача», не дослідивши спочатку суть справи. 21 квітня 1994 року Суд на пленарному засіданні не вирішив, чи має Туреччина статус відповідача, а лише розглянув питання, передане йому Головою відповідно до Правила 34 Регламенту «А», і ухвалив рішення, без шкоди попереднім запереченням із боку Уряду Туреччини і суті справи, про те, що Уряд - заявник має право передати справу до суду згідно з пунктом (b) статті 48 (ст. 48-b) Конвенції і що Палата має відновити розгляд справи (пункт 7). І у своїх остаточних поданнях Туреччина звернулася до Суду з проханням постановити, що твердження заявниці виходять за рамки юрисдикції Туреччини у сенсі статті 1 (ст. 1) Конвенції. Саме собою зрозуміло, що це питання «статусу відповідача» тісно пов'язане з питанням «юрисдикції» в сенсі статті 1 (ст. 1) Конвенції. Суд визнав, що Договірна Сторона не може на власний розсуд визначати свій статус у провадженні в Суді так, як вона вважатиме за слушне (пункт 51). Аналогічним чином, заявниця не має права вказувати на будь-яку Державу, що вона вважає за підхожу, як на відповідача в справі у Суді, а Судові також не слід будувати всю процедуру поверх цього неперевіреного твердження. З цієї причини, замість того, щоб виносити окреме рішення з цього конкретного питання, як це було зроблено Судом, йому слід було об'єднати відповідне попереднє заперечення, подане Туреччиною, з суттю справи.

2. Що стосується пункту 3 резолютивної частини рішення, я цілком згоден з окремою думкою, вираженою в цій справі п'ятьма видатними членами Комісії (Головою паном Норґардом (Nørgaard), паном Гаукурром Йорундссоном (Gaukur Jörundsson), паном Гьозюбююком (Gözübüyük), паном Соєром (Soyer) і паном Данеліусом (Danelius)), де вони зазначають (див. с. 55-56 нижче):

«Більш того, відповідно до статті 63 (ст. 63) Конвенції, деякі територіальні обмеження також передбачаються в прямій формі. Однак стаття 63 (ст. 63) стосується територій, за міжнародні відносини яких несе відповідальність Договірна Держава, а північна частина Кіпру не може розглядатися як така територія. Попри це, стаття 63 (ст. 63) показує, що Договірна Держава, яка ро-

бить декларацію відповідно до статті 25 (ст. 25), може, за деяких обставин, про- вести відмінність між різними територіями.

Якщо Держава може виключати застосування статті 25 (ст. 25) до території, зазначеної в статті 63 (ст. 63), то, очевидно, не існує особливих підстав для за- борони їй виключати застосування права на індивідуальне звернення до те- риторії, у якої конституційні зв'язки з основною територією Держави ще слабкіші. Якби це не було дозволено, то, за деяких обставин, результатом могло б стати те, що Держава взагалі б утримувалася від визнання права на індивіду- альне звернення, а це не сприяло б справі захисту прав людини.

Ми вважаємо, що територіальне обмеження в турецькій декларації, остільки, оскільки воно виключає північну частину Кіпру, не може вважатися несумісним із предметом і метою Конвенції і, отже, його слід розглядати як таке, що має юридичну силу.

За цих обставин, немає необхідності вивчати, якими були б правові на- слідки, якби територіальне обмеження визнали юридично нечинним.

З цього випливає, що... Комісія не компетентна розглядати скарги за- явниці на порушення Конвенції на Кіпрі. З цих причин, ми проголосували проти висновку про порушення Конвенції в цій справі».

Статтю 6 Протоколу № 7 (П7-6) я витлумачую аналогічно. Я також хотів би процитувати у зв'язку з цим ще одну думку, виражену професором Крістіаном Томушатом (Christian Tomuschat) стосовно наведеного вище.

«Відмова Туреччини погодитися на наглядів повноваження Комісії сто- совно всіх інших, ніж сама турецька національна територія, областей... , може бути виправдано за пунктом 4 статті 63 (ст. 63-4). Це положення припускає ди- ференціацію між територій метрополії та іншими територіями, «за міжнародні відносини яких» Держава несе «відповідальність». Хоча текст уникає посилань на колоніальні території, наміром укладачів було як раз залишити Державам- учасникам певну свободу дій стосовно їхніх залежних територій, що знахо- дяться поза межами Європи. Якщо пункт 4 статті 63 (ст. 63-4) тлумачити в цьому обмеженому сенсі, Туреччина не може покладатися на нього. Однак щодо точ- ного обсягу пункту 4 статті 63 (ст. 63-4) можуть виникати сумніви. Сполучене Королівство також посилалося на нього стосовно своїх європейських залеж- них територій, а саме: округи бейліфів Гернсі та Джерсі, а також острів Мен. Спочатку Гернсі та острів Мен згадувалися в першій декларації згідно зі статтею 25 (ст. 25) від 12 вересня 1967 року, яка визначала компетенцію Комісії в тери- торіальному плані. Коли дію декларації було вперше продовжено 1969 року, Гернсі та Мен вилучили. Пізніше ці дві території знову додавали до географіч- них списків, що супроводжують відповідні декларації. Як зазначалося вище, острів Мен було вилучено з цих списків 1976 року. Як не дивно, Джерсі вперше

прямо згадується в декларації від 4 грудня 1981 року, але в позитивному сенсі, як такий, що знову відданий («продовження дії») під механізм контролю статті 25 (ст. 25). Наразі проти такої практики не подавалося жодних заперечень. Можна стверджувати, таким чином, що пункт 4 статті 63 (ст. 63-4) розвинувся у положення про надання Державам необмеженого розсуду щодо територіального обсягу їхніх декларацій відповідно до статті 25 (ст. 25) усякого разу, коли це стосується територій поза межами національних кордонів.

Крім того, можна стверджувати, що на підтримку цього висновку можна навести дійсні суттєві причини. Особливо важко оцінити екстериторіальну юридичну силу стандартів у галузі прав людини. Хоча не може бути жодних сумнівів у тому, що Держави повинні утримуватися від втручання в права людини незалежно від місця своїх дій, забезпечення прав людини за межами своїх кордонів здебільшого виходить за межі їхніх можливостей. Заслуговує на увагу те, що, у зв'язку з цим, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права обмежує зобов'язання Держав особами, які перебувають у межах їхніх територій та під їхньою юрисдикцією (пункт 1 Статті 2)». («Декларація Туреччини відповідно до статті 25 (ст. 25) Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод», «Ювілейний збірник на честь Фелікса Ермачори» (Festschrift für Felix Ermacora), Кель, видавництво «Енгель», 1988 року, с. 128-29).

За іншими прикладами, що підтверджують цей довід, достатньо звернутися до довгого переліку застережень та декларацій, депонованих Договірними Державами.

Таким чином, я вважаю допустимими територіальні обмеження, що містяться в турецьких деклараціях відповідно до статей 25 та 46 (ст. 25, ст. 46), застосовуючи, принаймні за аналогією, статтю 63 (ст. 63) Конвенції.

ОСОБИСТА ОКРЕМА ДУМКА СУДДІ ПЕТТІТІ

(Переклад)

Пропоноване рішення, тобто об'єднання всіх попередніх заперечень із суттю справи, мало ту перевагу, що надавало можливість отримати загальне уявлення про ставлення Кіпру та Туреччини до спорів, які стосуються Північного Кіпру. Відокремлювати заперечення *ratione loci* від тлумачення статті 1 (ст. 1) недоречно; на мій погляд, ці питання нероздільні. Розгляд справи в цілому по суті полегшив би прояснення питання міжнародного чи іншого статусу ТРПК, а також угоди, укладеної за результатами контактів і переговорів, що мали місце в ООН, внаслідок яких люди позбавлені свободи пересування в обох напрямках.

Я вважаю, що такий розгляд справи в цілому по суті, до розгляду першого заперечення та декларації, був необхідний для того, щоб визначити сам обсяг декларації. Європейська конвенція не є ані міжнародним договором традиційного типу, ані синалагматичною конвенцією, як зазначали автори праць із права і, зокрема, професор Коен-Джонатан (Cohen-Jonathan), оскільки вона не заснована на взаємності.

Вона заснована на тому принципі, що всі індивідуальні суб'єкти права є її бенефіціарами, з тим щоб можна було надійніше захистити основоположні права. Суд є гарантом Конвенції і повинен прагнути якнайбільше поширювати свій захист; тому він уповноважений мати справу з наслідками від депонованих Державами документів. Отже, Суд може краще виконувати свою захисну роль, маючи у своєму розпорядженні всю необхідну інформацію для оцінки правової та фактичної ситуації.

У пошуках мирного компромісу питання Північного Кіпру обговорювалось на всіх міжнародних переговорах, що стосувалися Греції, Кіпру та Туреччини, зокрема пов'язаних із митними угодами Європейського Союзу або угодами ГАТТ.

На етапі розгляду попередніх заперечень, після обговорення на публічних слуханнях, яке звелось до аналізу цих заперечень Сторонами, Європейський Суд виявився нездатним узяти до уваги всі проблеми, і ця обставина ще сильніше свідчила на користь об'єднання всіх цих заперечень із суттю справи. Наразі автори праць із права не вважали аналіз турецької декларації простим питанням (див. праці Клаудіо Зангі (Claudio Zanghi), Крістіана Томушата (Christian Tomuschat), Уолтера Кейліна (Walter Kalin), П'єра-Анрі Імбера (Pierre-Henri Imbert), Крістофера Лаша (Christopher Lush) тощо).

Загальна оцінка ситуації, починаючи з понять суверенітету та юрисдикції, дала б змогу переглянути критерії («окупація», «анексія», територіальне застосування Женевських конвенцій на Північному Кіпрі, «ведення міжнародних відносин»), на основі яких ООН аналізувала проблему того, чи слід визнавати Державою Північний Кіпр, а також проблему застосування Статуту ООН (див. резолюцію 930 Ради Безпеки). Відповідальність установ Європейської конвенції, коли вони стикаються з такими труднощами, відображає взаємні зобов'язання Держав-учасниць щодо забезпечення найповнішого та й найширшого захисту людей і основоположних прав у відповідних країнах шляхом застосування положень Конвенції у спосіб, сумісний з її предметом і метою.

СПРАВА

«ПАПАМІХАЛОПУЛОС ТА ІНШІ ПРОТИ ГРЕЦІЇ» (CASE OF PARAMICHALOPOULOS AND OTHERS v. GREECE)

(Заява № 14556/89)

РІШЕННЯ

СТРАСБУРГ

24 червня 1993 року

Щодо п. **Папаміхалопулоса та інших проти Греції** ^[13],

Європейський суд з прав людини, засідаючи відповідно до статті 43 (ст. 43) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод («Конвенція») ¹⁴ та відповідних положень Регламенту Суду палатою, що складається з таких суддів:

Пан Р. Бернхардт (Mr R. Bernhardt), *Президент*,
Пан Ф. Гелкюклю (Mr F. Gölcüklü),
Пан А. Спілманн (Mr A. Spielmann),
Пан Н. Валтікос (Mr N. Valticos),
Пан Р. Пекканен (Mr R. Pekkanen),
Пан Дж. М. Моренілья (Mr J.M. Morenilla),
Пан Ф. Бігі (Mr F. Bigi),
Пан Л. Відхабер (Mr L. Wildhaber),
Пан Дж. Макарчик (Mr J. Makarczyk),
а також пана М.-А. Ейсена (Mr M.-A. Eissen), *секретаря* і пана Х. Петцольда (Mr H. Petzold), *заступника секретаря*,

Після обговорення за зачиненими дверима 1 лютого та 28 травня 1993 року,

---

¹³ Ця справа має нумерацію 18/1992/363/437. Перше число означає положення справи у списку справ, переданих до Суду відповідного року (друге число). Останні два числа вказують на положення справи у списку справ, переданих до Суду з моменту його створення, і у списку відповідних звернень до Комісії, за якими були ініційовані провадження.

¹⁴ Із змінами, внесеними статтею 11 Протоколу № 8 (P8-11), який набрав чинності 1 січня 1990 року.

виносить таке рішення, ухвалене останньою згаданою датою:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу було передано до Європейського суду Комісією з прав людини («Комісія») 25 травня 1992 року протягом тримісячного строку, передбаченого статтею 32-1 та статтею 47 Конвенції (ст. 32-1, ст. 47). Справу розпочато за заявою (№ 14556/89) проти Грецької Республіки, поданої до Комісії згідно зі статтею 25 (ст. 25) чотирнадцятьма громадянами Греції, паном Іоанісом Папаміхалопулосом (Ioannis Paramichalopoulos), паном Пантелісом Папаміхалопулосом (Mr Pantelis Paramichalopoulos), паном Петросом Караяннісом (Mr Petros Karayannis), пані Анжелікі Караянні (Mrs Angeliki Karayanni), паном Панайотисом Зонтаносом (Mr Panayotis Zontanos), паном Ніколаосом Кіріакопулосом (Mr Nikolaos Kyriakopoulos), паном Константиносом Цапаласом (Mr Konstantinos Tsapalas), пані Іоанною Пантеліді (Mrs Ioanna Pantelidi), пані Маріка Хаджиніколі (Mrs Marika Hadjinikoli), пані Іріні Кремміда (Mrs Irini Kremmyda), пані Крістіною Кремміда (Mrs Christina Kremmyda), паном Атанасом Креммідасом (Mr Athanas Kremmydas), паном Евангелосом Зібелудісом (Mr Evangelos Zybeloudis) та пані Костянтіною Цурі (Mrs Konstantina Tsouri) 7 листопада 1988 року.

Запит Комісії посилається на статті 44 та 48 (ст. 44, ст. 48) та на декларацію, згідно з якою Греція визнала обов'язкову юрисдикцію Суду (стаття 46). Завданням запиту було отримати рішення про те, чи виявлено факти порушення державою-відповідачем своїх зобов'язань за статтею 1 Протоколу № 1 (P1-1).

2. У відповідь на запит, здійснений відповідно до правила 33 пункт 3 (d) Регламенту Суду заявники виявили бажання приймати участь у провадженні та призначили адвокатів, які їх представлятимуть (правило 30).

3. До складу палати, що буде створена, входили *ex officio* пан Н. Валтікос (Mr N. Valticos), суддя грецької національності (стаття 43 Конвенції) (ст. 43), і пан Р. Рісдал (Mr R. Ryssdal), Президент Суду (правило 21 пункт 3 (б)). 29 травня 1992 року Президент за результатами жеребкування у присутності Секретаря оголосив прізвища інших семи членів, а саме: пана Р. Бернхардта, пана Ф. Гелькюкю, пана А. Спілмана, пана Р. Пекканена, пана Дж. М. Моренілла, пана П. Ф. Біггі та пана Дж. Макарчик (стаття 43 Конвенції та правило 21 пункт 4) (ст. 43).

4. Пан Рісдал вступив на посаду голови палати (пункт 21 правила 21) і через секретаря провів консультації з представником грецького Уряду («Урядом»), Делегатом комісії та адвокатами заявників щодо організації провадження (Правила 37, пункти 1 та 38). Відповідно до розпорядження, яке було зроблено внаслідок цього, Секретаріат отримав зауваження заявників

ФАКТИ

I. ОСОБЛИВІ ОБСТАВИНИ СПРАВИ

6. Заявники, громадяни Греції, є власниками або співвласниками земель в районі Агія Марина Лойміку, поблизу Марафону, Аттика. 16 березня 1963 року Грецьке бюро туризму дало згоду на будівництво готельного комплексу на цьому місці. На прохання заявників американська архітектурна фірма склала плани.

A. Дії щодо повернення земель

7. Законом від 20 серпня 1967 року (Anagastikos nomos № 109 - «Закон № 109/1967»), який був прийнятий через кілька місяців після встановлення диктатури, грецька держава передала 1 165 000 кв.м землі біля узбережжя Агія Марина фонду ВМС (Tamio Ethnikou Stolou).

Десять заявників, які володіли частиною цієї землі (приблизно 165 000 кв. м.), звернулися до прокурора при Афінському суді першої інстанції (Isageleas Protodikon) з проханням вжити тимчасових заходів та «відновити початкове становище».

30 липня 1968 року прокурор виніс три накази про задоволення заяв, оскільки земельна ділянка, про яку йдеться, не була державним лісом, а складалася з сільськогосподарських угідь, оброблюваних власниками. Один із трьох наказів було згодом відізнано прокурором в Апеляційному суді Афін на підставі «відсутності терміновості» за заявою Фонду ВМС.

12 квітня 1969 року Міністр сільського господарства повідомив штаб ВМС, що частина переданої землі не є в розпорядженні, і що необхідно вжити заходів для «відновлення законного становища».

8. Однак ВМС продовжували будувати військово-морську базу та рекреаційний курорт для офіцерів. Королівський указ від 12 листопада 1969 року (Опублікований в Офіційному віснику від 15 грудня 1969 року) визначив усю область Агія Марина Лойміку «морською фортецею».

9. Після падіння диктатури в 1974 році пан Петрос Папаміхалопулос, батько заявників Іоанніса і Пантеліса Папаміхалопулос, розпочав провадження в Афінському суді першої інстанції, щоб встановити право власності на три земельні ділянки. У рішенні (№ 3031/1976) від 28 лютого 1976 року суд постановив, що в 1964 році позивач дійсно отримав право власності на 2500 квадратних метрів землі, що було нотаріально завірено; що земельна ділянка, про яку йдеться, не була державним лісом, а складалася з земельних ділянок, які оброблялись та займались bona fide з 1890 року; і що фонд ВМС був зобов'язаний повернути їх.

10. Апеляційний суд Афін підтримав це рішення 31 грудня 1976 року (у рішенні № 8011/1976). Він вважав, що держава не передала право власності на цю землю у 1967 році, оскільки вона не мала права власності, а презумпція власності застосовувалася лише до лісів, а не до сільськогосподарських угідь.

11. 14 червня 1978 року Касаційним судом (Arios Pagos) (рішення суду № 775/1978) апеляційну скаргу Фонду Військово-морського флоту було відхилено на підставі того, що предки пана Петра Папаміхалопулоса отримали право власності на їх землі за давністю та відповідно до діючого на той час романо-візантійського закону (1860).

12. 17 липня 1978 року пан Петрос Папаміхалопулос звернувся до державного виконавця для вручення вищезазначених рішень фонду ВМС з метою їх виконання. 28 вересня в супроводі державного виконавця він прийшов до входу до військово-морської бази і домагався виконання судових рішень, але командир бази відмовився їх визнати на тій підставі, що в нього немає наказу на такі дії, і вимагав дозволу штабу ВМС, в якому відмовили. Заява до прокурора в Касаційний суд також була невдалою.

13. У серпні 1977 року пан Караянніс та інші заявники подали два позови до Афінського суду першої інстанції, щоб встановити право власності на земельну ділянку, про яку йдеться. Держава втрутилася у провадження на підтримку фонду ВМС.

У двох проміжних рішеннях 1979 року (№ 11903 та 11904/1979) суд призначив подальші розслідування фактів. Він також вважав за необхідне створити комісію з декількох експертів для перевірки правостановлюючих документів, що знаходяться у володінні заявників та ВМС, та протягом п'яти місяців подати висновок про те, чи належить земля позивачам чи є частиною державного лісу, переданого Законом № 109/1967. Однак провадження у справі залишилось незавершеним.

Б. Спроба отримати землю, рівну за цінністю, в обмін

14. 22 липня 1980 року Міністр оборони повідомив заявників, що будівництво військово-морської бази перешкоджає поверненню земель, про які йдеться, але розпочато провадження з метою надання інших земельних ділянок в обмін тих земель, що були зайняті фондом ВМС.

15. 16 жовтня 1980 року Міністр сільського господарства направив запит до префекта Східної Аттики щодо можливості передачі заявникам землі, що має таку ж вартість, розташовану в тому регіоні. Він зазначив, що хоча судові рішення, винесені до цього часу, стосуються лише деяких приватних осіб, які

були позбавлені права власності в 1967 році, майбутні судові провадження, що були порушені іншими власниками, безумовно, матимуть такий самий результат.

Не зважаючи на указ від 19 червня 1981 року, що регламентував забудову в археологічному пам'ятнику «Рамноудос» в долині Лойміку (в якій знаходилася спірна земля), фонд ВМС продовжував будівництво готельного комплексу в межах периметра морської бази .

16. Спільним рішенням від 9 вересня 1981 року Міністр економічних питань та міністри сільського господарства та оборони створили комітет експертів для вибору земельних ділянок, запропонованих в обмін Міністерством сільського господарства, та оцінки їх вартості; серед них була ділянка у Діоніосі в Аттіці (див. пункт 27 нижче). Комітет висловив свої висновки у доповіді від 14 січня 1982 року.

17. У розділі 10 (див. пункт 29 нижче) Закону № 1341/1983, опублікованому в Офіційному віснику від 30 березня 1983 року, було чітко визнано, що приватні особи, які претендували на право власності на землю, зайняту Фондом ВМС, мали право подати заявку на іншу землю в обмін, використовуючи процедуру, встановлену статтею 263 Сільськогосподарського кодексу (див. пункт 30 нижче); для цього він передбачав процедуру перевірки права власності на землю відповідно до статті 246 цього кодексу.

Пояснювальна записка до Закону містила таке:

«Розділ [10] передбачає можливість врегулювання справи щодо об'єктів нерухомості, що входять до району ..., переданого Фонду ВМС згідно із Законом № 109/1967.

Це площа приблизно 165 000 кв.м., на яку претендує низка приватних осіб. Деякі з них подали позови в цивільні суди та отримали від Касаційного суду остаточне рішення, в якому вони визнані власниками. Беручи до уваги той факт, що інші [майбутні] справи, ймовірно, матимуть такий самий результат і що виплата компенсації буде не вигідним для влади рішенням, слід прийняти закон, який дозволить [решті приватних осіб] замінити свою власність на інші ділянки, які належать державі та доступні за умови попередньої перевірки права власності.

...»

18. Відповідно до цього закону заявники звернулися до Афінської комісії з питань експропріації (Epitropi arallotrioseon) у складі президента Афінського суду першої інстанції та експертів з питань державної власності. У рішенні № 17/1983 від 19 вересня 1983 року комісія визнала право власності на площу 104,018 кв.м. У ньому було зазначено таке:

«... з слухань, письмових заяв, усних заяв та документів у матеріалах справи впливає, що заявники ... володіли сумлінно та регулярно з незапам'ятних часів до 1967 року площею приблизно [160 000 кв. м] в долині Агія Марина ...; що вищезазначена територія вже давно використовувалася для ведення сільського господарства, про що свідчать декілька доказів ...»

19. 8 грудня 1983 року Фонд ВМС оскаржив це рішення до Афінського суду першої інстанції. Грецька держава вступила у провадження 25 січня 1984 року.

У рішенні від 31 травня 1984 року (№ 1890) Суд першої інстанції визнав апеляцію неприйнятною; на думку суду, лише держава та зацікавлені сторони мали право оскаржити це рішення, а не такі треті особи, як Фонд ВМС.

20. 29 грудня 1986 року Апеляційний суд Афін підтримав це рішення.

21. Міністр економічних питань подав апеляційну скаргу, яка була визнана Касаційним судом неприйнятною 8 січня 1988 року (у рішенні № 5/1988) з таких підстав:

«... Закон № 1341/1983 надав третім особам, які заявляють про право власності на ділянку, що міститься в межах більшої площі, переданої Фонду ВМС, можливість подати заявку на обмін землею, що заявляється, на іншу ділянку однакової вартості. ... Такі обміни будуть здійснюватися в порядку, встановленому пунктами 3, 4 та 5 статті 263 Сільськогосподарського кодексу, тобто рішенням Міністра сільського господарства, після адміністративного провадження перед тристоронньою колегією та відповідно до статті 263 Сільськогосподарського кодексу ... Для того, щоб ці обміни були здійснені швидко та просто, законодавча влада надала зацікавленим сторонам можливість використання простої та швидкої процедури, передбаченої статтею 246 Сільськогосподарського кодексу для підтвердження їх [титулу]. Ухвалюючи вищезазначене положення розділу 10 Закону № 1341/1983, він не мав наміру, відповідно до статті 246 Сільськогосподарського кодексу, вирішувати суперечки, які можуть виникнути, якщо фонд ВМС вимагатиме від третіх осіб право власності на територію, передану Законом №. 109/1967. Для цього Фонду військово-морського флоту доведеться використовувати процедуру звичайного права. Це видно не лише з формулювань та граматичного тлумачення згаданого положення ..., але й з мети, якої прагнув досягнутий законодавчий орган ...

... Надаючи ділянки на праві власності ... визнані лише для «приватних осіб» (фізичних та юридичних), які володіють [цими] землями ..., законодавча влада не ввела жодної необґрунтованої дискримінації проти Фонду Військово-морського флоту і не позбавила його судового захисту, оскільки він досі відкритий для нього, за звичайною процедурою, щоб забезпечити визнання його титулу, що, однак, не дозволить йому отримати інші земельні ділянки, оскільки такого наміру в законодавчій владі не було...»

24 червня 1988 року (у рішенні № 1149/1988) Касаційний суд відхилив з тих же підстав скаргу, що була подана Фондом ВМС.

22. 25 липня 1984 року наступний указ розширив географічні межі «військово-морської фортеці».

Відповідно до розділу 10 Закону № 1341/1983, Префект Східної Аттики повідомив Міністра сільського господарства та заявників 11 вересня 1985 року, що деякі земельні ділянки, запропоновані в обмін, підпадають під дію спеціальних правил власності, деякі вже роздані, а інші були захищені законодавством про ліси.

У листопаді 1987 року Міністр сільського господарства запропонував заявникам прийняти землю в префектурі Піерія, в 450 км від Агія Марина; він попросив префекта Піерії підібрати земельні ділянки для цієї мети. Зважаючи на мовчання влади, у листопаді 1988 року три члени Парламенту поставили від Парламенту запитання до Міністрів оборони та сільського господарства, запитуючи, які дії були вжиті з цього питання. У листі від 25 жовтня 1990 року Департамент Сільського господарства Піерія визнав, що земля, яка б підходила, не знайшлась.

С. Позови про відшкодування збитків

23. 2 грудня 1979 року заявники подали до Афінського суду першої інстанції два позови проти Фонду Військово-морського флоту та Грецької держави, представленої Міністерством фінансів, про відшкодування збитків за втрату можливості користування своїм майном. У двох рішеннях від 21 червня 1985 року суд відклав справи на тій підставі, що перевірка права власності заявників на землю не була завершена, за винятком справи Петра Папаміхалопулоса.

24. Раніше Фонд Військово-морських сил просив Асоціацію судових експертів здійснити оцінку об'єкта нерухомості. Визначений експерт отримав від третього заявника, пана Караянніса, думку всіх власників, про яких йдеться, щодо документів, які Військово-морський флот передав йому. 20 червня 1986 року пан Караянніс запросив інформацію у Військово-морського флоту про характер документів, наданих експерту. 10 березня 1987 року Фонд відмовився надавати будь-які відомості на тій підставі, що питання має характер внутрішньої процедури, і це виключає будь-яке втручання третіх сторін.

25. Кілька інших позовів про відшкодування збитків, пред'явлених протягом 1991 року, були відкладені Афінським судом першої інстанції або ще не були заслухані.

D. Факти, що відбулись після рішення Комісії про прийнятність заяви

26. 29 жовтня 1991 року Міністерство економіки звернулось до Державного земельного управління (Ktimatiki Etairia tou Demosiou) з проханням знайти землю, яка може бути використана для запропонованого обміну; воно також звернуло увагу на зобов'язання держави виплатити заявникам непомірну суму грошей, якщо обмін не відбудеться. У своїй відповіді Державне земельне управління знову зазначило, що землі немає.

27. Відповідно до Рішення № 131 Кабінету Міністрів, опублікованого в Офіційному віснику від 17 жовтня 1991 року, адміністративна рада Фонду оборони передала Міністерству економічних справ право власності на 470 000 кв. м. неподалік від земельної ділянки, про яку йдеться (див. пункт 16 вище). Ця земля, яка була призначена для продажу, була внесена до земельної книги та отримала назву «маєток Семелі». 31 травня 1992 року Державне земельне управління розмістило рекламу в пресі.

21 липня 1992 року адвокат заявників звернувся до Державного земельного управління з запитом, чи можна виділити нове майно його клієнтам; наступного дня він надіслав ідентичний лист усім відповідним міністрам, президенту Державної юридичної ради та директору Фонду ВМС. Заявники ще не отримали жодної відповіді, окрім копії листа управління Міністерства економіки, відповідального за державну власність, до Державного земельного управління із проханням останнього вжити заходів відповідно до своїх повноважень та повідомити заявника та інші державні органи про розгляд справи.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

A. Конституція

28. Згідно зі статтею 17 Конституції Греції 1952 року, яка застосовувалась на момент прийняття відповідного закону,

«1. Ніхто не може бути позбавлений свого майна, якщо це не для суспільної користі, що має бути належним чином доведено, коли і як - визначено законом, і лише після повної компенсації. Компенсація у всіх випадках визначається цивільними судами. Невідкладні справи можуть бути також визначені судами на тимчасовій основі після заслуховування або виклику бенефіціара, і суд може, на свій розсуд, вимагати надання останньому забезпечення, передбаченого законом. До сплати остаточного або тимчасової компенсації, визначеної судом, усі права власника зберігаються недоторканими, а окупація майна не допускається.

...

4. Спеціальний статус регулює вимоги для задоволення потреб збройних сил у разі війни чи мобілізації або для задоволення негайних соціальних потреб, які можуть загрожувати громадському порядку чи здоров'ю».

Стаття 17 чинної Конституції 1975 року передбачає:

«1. Власність охороняється державою; проте права, що випливають з цього, не можуть здійснюватися всупереч суспільним інтересам.

2. Ніхто не може бути позбавлений свого майна, якщо це не для суспільної користі, що має бути належним чином доведено, коли і як - визначено законом, і лише після повної компенсації, що відповідає вартості відчуженого майна на момент судового засідання. про тимчасове визначення компенсації. У випадках, коли подано заяву про негайне остаточне визначення компенсації, слід враховувати значення на момент судового засідання заяви.

3. Будь-яка зміна вартості відчуженого майна, що відбулася після опублікування рішення про експропріацію і впливає виключно з нього, не враховується.

4. Компенсація у всіх випадках визначається цивільними судами. Вона також може бути визначена судами на тимчасовій основі після заслуховування або виклику бенефіціара, і суд може на власний розсуд вимагати надання останнього забезпечення перед отриманням компенсації, як це передбачено законодавством.

До виплати остаточної чи тимчасової компенсації, визначеної судом, всі права власника зберігаються недоторканими, а окупація майна не допускається.

Присуджена компенсація повинна виплачуватися не пізніше ніж за півтора року з дня опублікування рішення, тимчасово визначаючи виплату компенсації; у випадку заяв про негайне остаточне визначення відшкодування, це повинно бути сплачено не пізніше ніж після півтора року з дня опублікування рішення суду, інакше експропріація автоматично буде відкликана.

Компенсація як така звільняється від усіх податків, відрахувань та ставок.

5. Випадки, коли вимушене відшкодування виплачується бенефіціарам за втрату доходу від відчуженого майна до моменту виплати компенсації, встановлюються законом.

6. Там, де проводяться роботи, що є суспільними благами або мають загальне значення для економіки країни, закон може дозволити експропріацію державою площ, більших за землю, необхідну для виконання робіт. Цим самим законом встановлюються умови такої експропріації, а також порядок розпорядження або використання для суспільно-комунальних цілей в цілому експропрійованих територій, не потрібних для виконання запропонованих робіт.

...»

В. Закон №. 1341/1983 від 30 березня 1983 року

29. Відповідно до розділу 10 Закону №. 1341/1983:

«Земельні ділянки, на які треті сторони претендували на праві власності та які є частиною площі в долині Агіа Марина в Аттіці, яка була передана Фонду ВМС згідно із Законом № 109/1967 ... може бути за заявою зацікавлених осіб обмінена на земельні ділянки рівної вартості, виділені для громадського користування (κοινοχρηστες) або доступних згідно із законодавством про землекористування у порядку, передбаченому пунктами 3, 4 та 5 статті 263 Сільськогосподарського кодексу.

Для того, щоб визнати їх право власності на вказану землю, відповідні особи мають дотримуватися процедури, встановленої статтею 246 Сільськогосподарського кодексу ...»

С. Сільськогосподарський кодекс

30. Відповідні пункти статей 246 та 263 Сільськогосподарського кодексу передбачають:

Стаття 246 (змінена розділом 27 Закону № 3194/1955)

«Підтвердження титулу власності

1. Якщо заява до неї подається зацікавленими сторонами, відповідна Експропріаційна рада визначає право власності на відчужувану землю відповідно до Закону №. 4857 та стаття 242 цього кодексу.

Протягом не більше трьох місяців з моменту повідомлення про рішення, держава та зацікавлені сторони можуть оскаржити це рішення в суді першої інстанції, який має юрисдикцію приймати остаточне рішення у порядку, визначеному в наступних статтях.

2. Апеляція на судові рішення, винесені судами першої інстанції згідно зі статтею 246 Сільськогосподарського кодексу до набрання чинності цим Законом, подається протягом не більше одного року з дня початку дії цього Закону до Апеляційного суду, який має відповідну юрисдикцію ...

...»

Стаття 263

«...

4. Особи, визнані власниками експропрійованої землі, запрошуються Міністром сільського господарства ... подати нотаріально завіреним довідку, в якій заявляють, що приймають обмін землею, здійснений згідно з попереднім пунктом, і відмовляються від будь-яких вимог про компенсацію.

5. Вищезазначене виділення земель, що належать державі, муніципалітету чи кооперативу, набуває чинності за рішенням Міністра сільського господарства замість правостановлюючого акта, який заноситься до земельної книги.

...»

ПРОЦЕДУРА ПЕРЕД КОМІСІЄЮ

31. Заявники звернулися до Комісії 7 листопада 1988 року Вони посилались на статтю 1 Протоколу № 1 (Р1-1), стверджуючи, що їхні землі були незаконно зайняті Фондом ВМС з 1967 року і на сьогоднішній день вони не мали змогли ані вільно володіти своїм майном, ані отримати компенсацію.

32. Комісія оголосила заяву (№ 14556/89) прийнятною 5 березня 1991 року У своєму звіті від 9 квітня 1992 року, внесеному згідно зі статтею 31 (ст. 31), вона висловила односторонню думку, що мало місце порушення Статті 1 Протоколу № 1 (Р1-1). Повний текст висновку Комісії та двох окремих думок, що співпадають, які містяться у звіті, подано як додаток до цього рішення [15].

ОСТАТОЧНІ ПОДАННЯ ДО СУДУ

33. Заявники просили Суд прийняти рішення

«щоб Грецькій державі було наказано визнати [їх] право власності або співвласності згаданої площі ... і частки кожного з них, виражені в квадратних метрах; щоб було наказано повернути цю землю кожному з них, як це визначено у рішенні №. 17/1983 Афінської ради експропріації;

в якості альтернативи, Грецькій державі доручити сплатити [ім] суму 11 639 557 000 драхм шляхом компенсації, яка буде розподілена кожному з них як власникам або співвласникам відповідно до частки.

Ця сума виплачується разом з відсотками за встановленою грецьким законодавством статтею, починаючи з дня опублікування рішення [Суду] до дати виплати.»

34. Уряд просив Суд «скаргу Іоанніса Папаміхалопулоса та тринадцяти інших проти Республіки Греції повністю відхилити».

ПИТАННЯ ПРАВА

I. ПОПЕРЕДНІ ЗАПЕРЕЧЕННЯ УРЯДУ

35. Уряд стверджував, що заявники, крім спадкоємців п. Петроса Папаміхалопулоса, не могли претендувати на статус «жертви» у значенні пункту 1 статті 25 (ст. 25-1); а також не вичерпали національні засоби правового захисту, як того вимагає стаття 26 (ст. 26). Стосовно обох пунктів вони посилалися на той факт, що дії заявників щодо встановлення титулу залишаються на розгляді в Афінському суді першої інстанції (див. пункт 13 вище).

¹⁵ Примітка Секретаря: з практичних міркувань, цей додаток буде опублікований лише в друкованому варіанті рішення (том 260-B із серії А публікацій Суду), але копію звіту Комісії можна отримати в Секретаріаті.

36. Ці два попередні зауваження не можуть бути прийняті до уваги. Уряд ніколи не висловлював перше заперечення перед Комісією, а друге вони висловили лише стосовно компенсації (див. пункти 23-25 вище); Делегат Комісії справедливо зазначив це.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 1 ПРОТОКОЛУ 1 (P1-1)

37. На думку заявників, незаконне зайняття їх земель Фондом ВМС з 1967 року суперечило статті 1 Протоколу № 1 (P1-1), яка передбачає:

Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

Уряд відхилив цю позицію, але Комісія підтримала її.

38. Уряд заперечував, що заявники - крім спадкоємців п. Петроса Папаміхалопулоса - мали статус власників, оскільки це не було визнано жодним судовим рішенням, а провадження, заявлене заявниками у 1977 році, досі не закінчилось (див. пункт 13 вище). Уряд покладав на заявників відповідальність за затримку, пояснюючи це їх відмовою сприяти підготовці експертного висновку, замовленого у 1979 році (див. пункт 13 вище).

39. Суд не поділяє цю точку зору.

Ще в 1968 році прокурор при Афінському суді першої інстанції отримав заяви, подані деякими заявниками про тимчасові заходи (див. пункт 7 вище). Крім того, Міністр сільського господарства у своєму листі від 12 квітня 1969 року попросив штаб ВМС вжити заходів для «відновлення законності». Нарешті, поведінка влади протягом 1980 року (див. пункти 14-15 вище) та особливо прийняття Закону №. 1341/1983 (див. пункт 17 вище) разом із рішенням Афінської другої експропріаційної ради (див. пункт 18 вище) свідчать на користь позиції заявників.

Для цілей цього спору заявники повинні вважатися власниками земельних ділянок, про які йдеться.

40. Порухення, оскаржуване заявниками, почалося в 1967 році з прийняттям Закону №. 109/1967 (див. вище пункт 7). У той час 28 березня 1953 року Греція вже ратифікувала Конвенцію та Протокол № 1 (P1); вони вже набули

чинності стосовно Греції 3 вересня 1953 року та 18 травня 1954 року відповідно. Греція денонсувала їх 12 грудня 1969 року з вступом денонсації в силу з 13 червня 1970 року (відповідно до пункту 1 статті 65 Конвенції) (ст. 65-1), але тим самим не була звільнена від своїх зобов'язань, передбачених Конвенцією та Протоколом № 1 «стосовно будь-якого діяння, яке могло стати причиною порушень таких зобов'язань, та могли бути раніше такої денонсації» (див. пункт 2 статті 65) (ст. 65-2); вона знову ратифікувала їх 28 листопада 1974 року після краху військової диктатури, встановленої переворотом у квітні 1967 року.

Безумовно, Греція не визнавала компетенцію Комісії приймати «індивідуальні» скарги (відповідно до статті 25) до 20 листопада 1985 року, а потім лише стосовно актів, рішень, фактів чи подій, що відбулися після цієї дати (Yearbook of the European Convention, том 28, стор. 10), але Уряд у цьому зв'язку не висловив жодних попередніх заперечень щодо цього, і питання не вимагає розгляду Судом з власної ініціативи. Суд зазначає лише, що скарги заявників стосуються триваючої ситуації, яка існує і зараз.

41. Зайняття земель Фондом ВМС становила явне втручання у реалізацію заявниками свого права на мирне володіння своїм майном. Втручання не було з метою контролю за використанням майна за змістом другого пункту статті 1 Протоколу № 1 (P1-1). Більше того, заявники ніколи офіційно не були позбавлені права власності: Закон №. 109/1967 не передав право власності на відповідну землю Фонду ВМС.

42. Оскільки Конвенція покликана захищати права, які є «практичними та ефективними», слід з'ясувати, чи є ситуація, на яку скаржаться, все таки фактично експропріацією, як стверджували заявники (див. серед інших рішення Sporgong і Lönnroth проти Швеції від 23 вересня 1982 року, серія А № 52, стор 24, пункт 63).

43. Потрібно пам'ятати, що в 1967 році, згідно із законом, прийнятим військовим Урядом того часу, Військово-морський флот заволодів великою площею земель, яка включала землю заявників; там створена військово-морська база та курорт для офіцерів та їх сімей.

З цієї дати заявники не мали змоги ні скористатися своїм майном, ні продати, заповідати, заставити або подарувати його; навіть пану Петросу Папаміхалопулосу, єдиному, хто отримав остаточне рішення суду щодо зобов'язання ВМС повернути йому майно, було відмовлено у доступі до майна (див. пункти 11-12 вище).

44. Суд, однак, зазначає, що ще в 1969 році влада звернула увагу ВМС на той факт, що частина земельної ділянки не була доступна для розпорядження (див. пункт 7 вище). Після відновлення демократії вони шукали спосіб відшкодувати шкоду, заподіяну заявникам. Так, у 1980 році вони рекомендували якщо не

повертати землю, то принаймні обміняти її на іншу, що має однакову цінність (див. пункти 15-16 вище). Ця ініціатива призвела до прийняття Закону № 1341/1983, який був покликаний вирішити якнайшвидше - в ті самі строки, що було визначено рішенням Касаційного суду від 8 січня 1988 року - проблему, створену в 1967 році (див. пункт 21 вище). Друга Афіньська комісія з питань експропріації визначила усі титули в 1983 році (див. пункти 18-21 вище), після цього заявники очікували виділення обіцяної землі. Однак ні земля в Аттіці, ні земля в Піерії не могли використовуватись за запропонованою схемою (див. пункт 22 вище); у 1992 році заявники намагалися запропонувати частину «мастку Семелі», але знову без успіху (див. пункт 27 вище).

45. Суд вважає, що втрата будь-якої можливості розпоряджатися спірною землею разом із невдалими досі спробами виправити ситуацію, яка оскаржується, мали серйозні наслідки для заявників та призвели до *de facto* експропріації їх майна у спосіб, несумісний з їхнім правом на мирне володіння своїм майном.

46. Відповідно, порушення статті 1 Протоколу № 1 (P1-1) мало місце і продовжує існувати.

III. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 50 (СТ. 50) КОНВЕНЦІЇ

47. Відповідно до статті 50 (ст. 50)

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або Протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію».

48. В якості своєї основної вимоги заявники вимагали повернення спірної землі та відшкодування 174598080 драм (GRD) за втрату права мирного володіння; у випадку повернення земельної ділянки вони також вимагали суму, що відповідає теперішній вартості їхніх об'єктів нерухомості, яку вони оцінили в 11 639 557 000 GRD. Крім того, вони вимагають 6 000 000 000 GRD через величезну моральну шкоду, яку завдала їм свавільна поведінка держави протягом двадцяти п'яти років. Нарешті, вони вимагали загалом понад 2 000 000 000 GRD щодо витрат у національних судах та перед конвенційними установами.

Уряд оскаржив метод обчислення заявників, визнавши його «довільним і нелогічним». Представники Уряду зазначили, що якщо заявники виграють свою справу в Європейському суді, ресурси грецького законодавства дозволять їм отримати низку ефективних засобів правового захисту, які дозволять їм забезпечити компенсацію за втрату свого майна або користування ним. Що стосується їхніх вимог про відшкодування моральної шкоди, то Уряд вважав їх

цілком необґрунтованими, оскільки заявники самі відмовилися від провадження у грецьких судах. Нарешті, Уряд назвав гіпотетичними витрати, відшкодування яких вимагали заявники.

Делегат Комісії вважав, що інформація, надана Урядом та заявниками, не є надійною підставою для точної оцінки збитків, завданих заявникам; він вважав, що жоден із методів обчислення, використаних для цієї мети, не є задовільним. Відповідно, він просив Суд залишити це питання та замовити експертний висновок; якщо, однак, Суд хотів би винести єдине рішення про наявність порушення та справедливу сатисфакцію, він запропонував би призначити суму в розмірі 620 775 840 GRD плюс витрати.

49. За обставин справи Суд вважає, що питання про застосування статті 50 (стаття 50) не є готовим до вирішення, і його слід відкласти, враховуючи можливість угоди між державою-відповідачем та заявниками (пункти 1 та 4 правила 54 Регламенту Суду).

З цих причин СУД ОДНОГОЛОСНО

1. *Заявляє*, що Уряд ухиляється від того, щоб заявити про відсутність у жертв статусу жертви та про нездатність внутрішніх засобів захисту захистити права заявників;

2. *Постановляє*, що сталося і продовжує бути порушення статті 1 Протоколу № 1 (P1-1);

3. *Постановляє*, що питання про застосування статті 50 Конвенції не готове до вирішення; відповідно

(a) відкладає його в цілому;

(b) закликає Уряд та заявників протягом найближчих двох місяців представити прізвища та посади експертів, обраних за домовленістю з метою оцінки спірної землі, та повідомити її протягом восьми місяців з моменту закінчення цього періоду: будь-якого доброзичливого врегулювання, яке вони можуть досягти до оцінки;

(c) залишає за собою подальший порядок і делегує Президентіві палати повноваження виправити те саме, якщо це необхідно.

Вчинено англійською та французькою мовами та винесено на публічні слухання в Будівлі прав людини в Страсбурзі 24 червня 1993 року.

Марк-Андре ЕЙСЕН

Рудольф БЕРНАРДТ

Секретар

Президент

СПРАВА

«РАДАНОВІЧ ПРОТИ ХОРВАТІЇ» (CASE OF RADANOVIĆ v. CROATIA)

(Заява №. 9056/02)

РІШЕННЯ

СТРАСБУРГ

21 грудня 2006

ОСТАТОЧНЕ

21.03.2007

Це рішення набуло статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції. Його текст може підлягати редакційним виправленням.

У справі Радановіч проти Хорватії,

Європейський суд з прав людини (Перша секція), засідаючи палатою, до складу якої увійшли:

п. Ц.Л. Розакіс (*Mr C.L. Rozakis*), Голова

п. Л. Люкайдес (*Mr L. Loucaides*),

п. Ф. Тулкенс (*Mrs F. Tulkens*),

п. Н. Важич (*Mrs N. Vajić*),

п. А. Ковлер (*Mr A. Kovler*),

п. Е. Штайнер (*Mrs E. Steiner*),

п. К. Хаджиєв (*Mr K. Hagiyeu*), судді

та п. С. Нільсен (*and Mr S. Nielsen*), Секретар секції,

після обговорення за зачиненими дверима 30 листопада 2006 року постановляє таке рішення, що було ухвалено у той день:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу було розпочато за заявою (№. 9056/02) проти Республіки Хорватія, яку 14 грудня 2001 року подала до Суду на підставі статті 34 Конвенції

про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) громадянка Хорватії та Канади, пані Сека Радановіч (Mrs Seka Radanović) (далі – заявниця).

2. Заявницю, якій було надано правову допомогу, представляв п. Т. Вукічевіч (Т. Vukičević), юрист, що практикує в м. Спліт. Уряд Хорватії (далі - Уряд) був представлений його представниками, спершу п. Л. Лукіна-Карайковіч (Mrs L. Lukina-Karajković), а в подальшому - п. С. Стажнік (Š. Stažnik).

3. Заявниця стверджувала, що її право на мирне володіння своїм майном та на ефективний захист були порушені. Вона посилалась на статтю 1 Протоколу № 1 до Конвенції, а також на статтю 13 Конвенції.

4. Рішенням від 19 травня 2005 року Суд визная заяву прийнятною.

5. Заявник та Уряд подали свої зауваження щодо суті справи (пункт 1 правила 59).

ФАКТИ

І. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

6. Заявниця народилася у 1939 році в Хорватії. На сьогодні мешкає в м. Берлінгтон, Канада.

7. Заявниця є власницею квартири у м. Карловац, де вона мешкала до 1991 року, потім вона виїхала до Німеччини, щоб приєднатись до свого сина. Пізніше обоє поїхали до Канади.

8. 27 вересня 1995 року набув чинності Закон про тимчасове поглинання та управління певним майном («Закон про поглинання»). Він передбачав, що майно, що належить особам, які виїхали з Хорватії після 17 жовтня 1990 року, повинно бути підопічне та підконтрольне державі. Він також уповноважив місцеві органи влади (комісії з поглинання) тимчасово розміщувати інших осіб у такій власності.

9. Зрозумівши, що її квартиру зайняли треті особи, 24 вересня 1996 року заявниця подала цивільний позов проти родини У. в міському суді Карловац (Općinski sud u Karlovcu), вимагаючи їх виселення.

10. 27 вересня 1996 Комісія з тимчасового поглинання та управління майном муніципалітету м. Карловац (*Komisija za privremeno preuzimanje i korištenje imovine Općine Karlovac* – «Комісія з поглинання») винесла рішення про дозвіл М.В. тимчасово користуватися квартирою заявниці.

11. 16 листопада 1996 року Муніципальний суд запропонував заявниці призначити належного відповідача. 31 листопада 1996 року заявниця зробила це, призначивши М.В. в якості відповідача.

12. 13 червня 1997 року відповідач подав до муніципального суду рішення Комісії з поглинання.

13. В червні 1998 Парламент прийняв Програму для повернення біженців та внутрішньо-переміщених осіб («Програма повернення»), що врегульовувала питання повернення людей та повернення їм їх власності.

14. У серпні 1998 року набрав чинності Закон про припинення Закону про поглинання («Закон про припинення»). Він включив і надав юридичну силу положенням Програми повернення, які передбачають, що ті особи, майно яких під час їх відсутності було передано для проживання інших осіб, повинні подати заяву на повернення свого майна у компетентні місцеві органи влади - житлові комісії.

15. На засіданні, яке відбулося 15 вересня 1999 року, суд запитав у Комісії з питань житла муніципалітету Карловац (*Stambena Komisija Karlovac* - «Житлова комісія»), чи відмінено рішення Комісії з поглинання від 27 вересня 1996 року. 22 лютого 2000 року Житлова комісія відповіла суду негативно.

16. 10 березня 2000 року міський суд визнав позов заявниці неприйнятним через відсутність юрисдикції. Суд встановив, що Закон про припинення є *lex specialis* стосовно Закону про власність та інші права на нерухомість («Закон про власність»). Відповідно, замість подання цивільного позову заявниці слід було подати заяву про повернення її майна до компетентної житлової комісії, як це передбачено Законом про припинення.

17. Оскільки жодна із сторін не оскаржила рішення, воно стало остаточним 31 березня 2000 року. Того ж дня заявниця подала заяву про повернення свого майна до Житлової комісії.

18. 16 жовтня 2000 року Житлова комісія вирішила відмінити рішення Комісії з питань поглинання, яким М.В. отримав право користування майном заявниці. Він також наказав М.В. звільнити квартиру протягом 15 днів. М.В. безуспішно оскаржив це рішення до муніципального суду м. Карловац.

19. 4 червня 2001 року Житлова комісія видала припис М.В. звільнити квартиру протягом 15 днів після отримання припису і вказала, що в іншому випадку вона буде порушувати проти нього цивільний позов у компетентному муніципальному суді.

20. М.В. не виконав припис. Проте Житлова комісія не подала проти нього жодного позову.

21. 1 жовтня 2002 року набрали чинності зміни до Закону про зони особливого державного значення («Поправки 2002 року»). Вони передали юрисдикцію в цьому питанні від Житлових комісій (які були скасовані) до Міністерства громадських робіт, реконструкції та будівництва (*Ministarstvo za javne radove, obnovu i graditeljstvo* – «Міністерство»).

22. 21 лютого 2003 року Міністерство запропонувало заявниці звернутися до свого компетентного регіонального управління, щоб повернути їй квартиру та/або отримати компенсацію за тривалу неможливість користування нею відповідно до Поправок 2002 року.

23. Через день Міністерство винесло рішення, яким встановило, що М.В. мав право на житло, яке повинно було бути задоволено наданням йому будівельних матеріалів, відповідно до Поправок 2002 року. Відповідно до цього рішення М.В. був зобов'язаний звільнити квартиру протягом 90 днів після остаточної доставки йому будівельного матеріалу. Дата, коли М.В. отримана остаточна доставка - невідома.

24. 2 квітня 2003 року заявниця зв'язалась з Міністерством та запросила компенсацію. Вона також повторила запит щодо повернення у власність.

25. 23 червня 2003 року Міністерство зробило пропозицію про врегулювання, згідно з яким держава повинна виплатити заявниці компенсацію. Однак заявниця відхилив пропозицію як незадовільну. Вона стверджує, що пропонована сума компенсації покрила лише період з 1 листопада 2002 року. Крім того, компенсація склала лише 314 хорватських кун (HRK) на місяць, а сума орендної плати за квартиру такого розміру (45 кв.м) повинна бути HRK 2500.

26. У грудні 2003 року М.В. передав квартиру Міністерству, а заявниці повернули її 13 січня 2004 року. Вона заявила, що квартиру було розграбовано та приведено в стан, непридатний для життя.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРАКТИКА

A. Відповідне законодавство

1. Закон про поглинання

27. Закон про поглинання (*Zakon o privremenom preuzimanju i upravljanju određenom imovinom*, Офіційний вісник, № 73/1995 та 7/1996) у відповідній частині передбачає:

Розділ 2 (2) передбачав, що майно, що належить особам, які виїхали з Хорватії після 17 жовтня 1990 року, повинно здійснюватися під опікою та під контролем держави.

Розділ 5, *inter alia*, уповноважив комісії з поглинання доручити майно відповідно до розділу 2 для тимчасового користування біженцям, переміщеним особам або особам, майно яких було знищено у війні.

Розділ 7 зобов'язував тимчасових мешканців користуватися майном розсудливо (*bonus paterfamilias*) та забороняв їм продавати його або збирати

будь-які платежі за таке майно.

2. Закон про власність

28. Закон про власність (*Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima*, Офіційний вісник, № 91/1996, 73/2000 та 114/2001) у відповідній частині передбачає:

Стаття 161 (1) надає право власнику майна повернути його з володіння будь-кого, хто ним володіє.

Стаття 163 (1) передбачає, що володілець може відмовити в передачі майна його власнику, якщо він має право зберегти його володіння (тобто, якщо він має право володіння).

Стаття 164 (1) передбачає, що добросовісний володілець, який фактично не має права володіти майном, повинен доставити його власнику, але не зобов'язаний відшкодувати власнику його користування, вигоду, отриману від нього, або шкоду, що виникла від її втрати чи псування.

3. Програма повернення та Закон про припинення

29. Розділ 9 Програми повернення (*Program povratka i zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba*, Офіційний вісник № 92/1998) передбачає наступне:

«Особи з хорватським [громадянством] документами, які є власниками майна в Хорватії, в якому тимчасово проживають інші особи, можуть звернутися до муніципальної житлової комісії та вимагати повернення у власність свого майна. Комісія повідомляє власника протягом п'яти днів про стан його майна. Спираючись на підтвердження права власності, комісія відмінює будь-яке попереднє рішення, що дозволяє тимчасове проживання інших осіб, та наказує тимчасовому мешканцю звільнити приміщення. Комісія подає письмове рішення щодо власника та тимчасового мешканця протягом семи днів. Рішення повинно містити обмежений термін виселення та пропозицію альтернативного житла для тимчасового мешканця в будинку чи квартирі, що перебуває у власності держави.

...

Якщо тимчасовий мешканець не зможе звільнити приміщення протягом встановленого строку, комісія порушує провадження про виселення у компетентному муніципальному суді протягом семи днів. Суд застосовує положення, що стосуються скороченої процедури у цивільних справах. Рішення суду підлягає негайному виконанню. Апеляція не перешкоджає виконавчому провадженню або поверненню майна власником.»

Розділи 2 (3) та 2 (4) Закону про припинення (*Zakon o prestanku važenja Zakona o privremenom preuzimanju i upravljaju određenom imovinom*, Офіційний

вісник № 101/1998) передбачають, що Програма повернення застосовується до проваджень щодо тимчасового користування, управління та контролю над майном осіб, які виїхали з Хорватії, і що такі справи повинні вестись житловими комісіями як в першій інстанції та муніципальними судами - у другій інстанції. Вони повинні були застосувати Закон про адміністративні процедури.

4. Акт про сфери спеціального державного забезпечення та відповідне підзаконне законодавство

30. Розділи 8, 9 та 17 Закону про сфери особливого державного занепокоєння (*Zakon o podružjima od posebne državne skrbi*, Офіційний вісник, № 44/1996, 57/1996 (помилково), 124/1997, 73/2000, 87 / 2000 (помилково), 69/2001, 94/2001, 88/2002, 26/2003 (зведений текст), 42/2005) із змінами, внесеними Поправками 2002 року, передбачає, що тимчасовий мешканець має право на житло.

Розділ 1 статті 18 передбачає, що тимчасовий мешканець, право на житло якого має бути задоволено, надаючи йому будівельний матеріал, повинен звільнити будинок або квартиру, довірену для його тимчасового користування, протягом 90 днів після остаточного відвантаження такого матеріалу.

У пункті 2 статті 18 передбачено, що якщо тимчасовий мешканець не дотримується зазначеного строку, Державний прокурор протягом 15 днів після закінчення строку порушить цивільне провадження щодо його виселення.

Розділ 5 пункту 18 передбачає, що незалежно від того, чи порушив державний прокурор цивільний позов про виселення, власник має самостійне право порушити такий позов для захисту своєї власності.

Розділ 27 передбачає, що Міністерство виплачує компенсацію за шкоду, завдану власнику, який подав заяву про повернення свого майна до 30 жовтня 2002 року, але якому майно не було повернуто до цієї дати.

31. Рішенням про рівень компенсації, завданої власникам за понесені збитки (*Odluka o visini naknade vlasnicima za pretrpljenu štetu*, Офіційний вісник № 68/2003) встановлює розмір цієї компенсації у розмірі семи Хорватських кун (HRK) за квадратний метр.

В. Практика Верховного Суду

32. У ряді рішень (наприклад, у справах № Rev-291 / 1999-2 від 11 вересня 2002 року, Rev-1157 / 02-2 від 21 листопада 2002 року Та Rev-1289 / 00-02 від 6 листопада 2003 року), починаючи з рішення № Rev 574 / 02-2 від 23 квітня 2002 року, Верховний Суд тлумачив взаємозв'язок між Законом про власність та Законом про припинення таким чином:

«Юрисдикція вирішувати спір за заявою власника про повернення у власність, надана адміністративним органам згідно із Законом про припинення, не виключає звичайної судової юрисдикції з таких питань відповідно до Закону про власність. Таким чином, цивільний позов про повернення у власність, поданий відповідно до частини 1 статті 161 Закону про власність та проти тимчасового мешканця власником, майно якого було передане згідно із Законом про поглинання, має вирішуватися по суті, а не визнаватися неприпустимим через відсутність юрисдикції».

33. У своїх рішеннях вип. Rev-967 / 00-2 від 30 вересня 2004 року та Rev-1444 / 02-2 від 29 червня 2004 року Верховний Суд дав подальші тлумачення взаємозв'язку між Законом про власність та Законом про припинення, а також Програмою повернення:

«Право тимчасового орендодавця користуватися майном власника не припиняється лише з тієї причини, що Житлова комісія відмінила рішення, яке дозволило йому це зробити. Це тому, що обов'язок повернути майно його власнику обумовлений обов'язком держави забезпечити альтернативне житло тимчасовому мешканцю.

Звідси випливає, що тимчасовий мешканець не зобов'язаний відшкодовувати власнику користування його майном, оскільки до того, як йому буде надано альтернативне житло, він залишається добросовісним (*bona fide*) володільцем».

ПРАВО

I. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 1 ПРОТОКОЛУ 1 ДО КОНВЕНЦІЇ

A. Доводи сторін

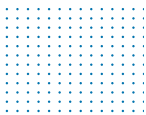
1. Заявниця

34. Заявниця скаржилась на те, що їй було заборонено користуватися її майном протягом тривалого періоду часу, всупереч статті 1 Протоколу № 1, яка звучить так:

«Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

35. Заявниця стверджувала, що М.В. не був ні біженцем, ні переселенцем. На її думку, місцева влада допустила зайняття її квартири з єдиною метою -

запобігання її поверненню. Це було проілюстровано тим, що вони винесли рішення про виправдання цього зайняття одразу після того, як вона подала цивільний позов про його виселення, таким чином ефективно запобігаючи іншим компетентним судам виносити рішення по суті її позову.

36. Далі вона стверджувала, що, дозволяючи користуватися квартирою особі, яка не має права це робити згідно з чинними законами, держава порушила її право власності. Більше того, щойно рішення про надання їй квартири в користування М.В. було відмінено і було видано припис на його виселення, М.В. став нелегальним окупантом. Невиконання національними органами влади його виселення суперечило законодавству і стало порушенням її прав власності. У будь-якому випадку, заважаючи їй використовувати квартиру протягом тривалого періоду та не надаючи компенсації, яка відповідала б ринковій оренді за цей період, національні органи влади поклали на неї непропорційний та надмірний тягар.

2. Уряд

37. Уряд визнав, що було втручання у право заявниці на мирне користування її майном, коли місцеві органи влади помістили іншу особу в квартиру заявниці. Однак вони спростували твердження заявниці, що, видавши рішення, що дозволило М.В. використати її квартиру незабаром після того, як вона подала цивільний позов про його виселення, ці органи діяли недобросовісно. На думку Уряду, вкрай малоймовірно, що місцеві органи влади знали про незавершене цивільне провадження, порушене лише за три дні до того, як вони винесли оскаржуване рішення.

38. Далі Уряд стверджував, що право М.В. використовувати квартиру заявниці було заходом контролю за використанням майна. Втручання в результаті відбувалось відповідно до закону, а саме до розділу 5 Закону про поглинання, а згодом до Закону про припинення та Поправок 2002 року. Більше того, оскаржувана міра відповідала загальним інтересам, оскільки вона переслідувала законну мету. Метою цих статутів та відповідних прийнятих мір було: (а) захистити від погіршення та спустошення майна, яке було залишене його власниками, (б) дати можливість особам, чії будинки були знищені під час війни, тимчасово вирішивши їх потребу в житлі, (с) для забезпечення повернення майна осіб, які виїхали з Хорватії, але згодом поверталися, і, в той же час, (г) для захисту тих біженців та переміщених осіб, які були поміщені в покинуті будинки та квартири.

39. Щодо пропорційності цього заходу, Уряд спершу зауважив, що при встановленні того, чи був досягнутий справедливий баланс між загальним інтересом громади та захистом основних прав індивіда, будь-які особливі обставини та широкий запас поваги, які надаються Держави, оцінюючи те, що

було в загальному інтересі, повинні бути враховані. Вони стверджували, що ці міри були пропорційними, оскільки вони носили лише тимчасовий характер, необхідний для задоволення нагальної соціальної потреби (для забезпечення адекватного тимчасового розміщення для великої кількості переміщених осіб та біженців) та вузько підібраний (користувачі мали обов'язок користуватися майном як розсудливі адміністратори, при цьому була заборона його продавати або отримувати будь-який дохід з нього).

40. Більше того, після запиту заявниці про повернення у власність, держава вжила відповідних заходів для задоволення цього запиту відповідно до чинного законодавства та в рамках післявоєнної соціальної ситуації.

41. Отже, Уряд дійшов висновку, що надати М.В. у тимчасове використання покинуту квартиру заявниці не представляло негайного надмірного індивідуального тягаря для заявниці. Справедливий баланс був досягнутий між основним правом заявниці на власність та загальним інтересом громади.

В. Оцінка Суду

42. На думку Суду, безперечно було втручання у право заявниці на власність, оскільки її квартира була виділена для користування іншої особи, і вона не могла ним користуватися протягом тривалого періоду часу.

43. Далі Суд зазначає, що заявницю не позбавили права власності. Таким чином, втручання, яке оскаржується, є контролем використання майна у розумні частини другої статті 1 Протоколу № 1 (див., *серед іншого, Immobiliare Saffi v. Italy* [ВП], заява № 22774/93, пункт 46 та 48, ЄСПЛ 1999 V; та *Scollo v. Italy*, рішення від 28 вересня 1995, Серія А № 315 С, р. 52, пункт 27).

44. Суд вважає, що він не повинен вирішувати, чи обґрунтований сам факт надання квартири заявниці у користування третій особі відповідно до статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції. Навіть припускаючи це, ситуація стала суттєво іншою, коли заявниця подала відповідний позов про повернення своєї квартири.

45. У цьому провадженні національні органи влади визнали право заявниці на повернення у власність і видали припис про виселення тимчасового орендаря з квартири. Однак відповідно до чинного законодавства (див. пункти 29-30 вище) органи влади повинні були надати тимчасовому мешканцю альтернативне житло. Більше того, згідно із судовою практикою Верховного Суду, його не можна було виселити, якщо йому не гарантовано інше місце для проживання (див. пункт 33 вище).

46. Здавалося б, у цій справі національні органи влади не могли забезпечити альтернативне житло для М.В. до грудня 2003 року. Тому вони

неактивні і не порушували цивільний позов про його виселення, знаючи, що за існуючих обставин така дія буде приречена на невдачу. Як результат, М.В. було дозволено перебувати в квартирі заявника, фактично не даючи заявниці користуватися нею більше шести років.

47. Таким чином, питання, яке слід розглянути, полягає в тому, чи порушили національні органи влади статтю 1 Протоколу № 1 до Конвенції, зробивши право заявниці повернути свою квартиру залежним від їх власного обов'язку, який вони не змогли виконати протягом декількох років - забезпечити альтернативне житло для тимчасового мешканця.

48. Якщо припустити, що втручання, на яке було подано скаргу, було законним та задля загального інтересу, то слід перевірити, чи досягнуто необхідного справедливого балансу між вимогами загального інтересу громадськості та вимогами захисту основоположних прав людини та чи наклав на заявницю непропорційний та надмірний тягар (див., наприклад, *Immobiliare Saffi v. Italy* [ВП], вказаний вище, пункт 49).

49. Суд визнає, що влада Хорватії стояла перед надзвичайно складним завданням, щоб збалансувати права власників та прав тимчасових мешканців у контексті повернення біженців та переміщених осіб, оскільки це стосувалося соціально чутливих питань. Ці органи влади мали, з одного боку, забезпечити захист прав власності перших, а з іншого - поважати соціальні права останніх, обидва вони часто є соціально незахищеними особами. Отже, Суд приймає, що держава-відповідач повинна надавати широку свободу оцінювання. Однак здійснення розсуду держави не може спричинити за собою наслідки, що суперечать стандартам Конвенції (див. *Broniowski* проти Польщі [ВП], заява № 31443/96, пункт 182, ЄСПЛ 2004 V). У зв'язку з цим Суд повторює, що ситуація, що склалася в цій справі, вимагає справедливого розподілу соціального та фінансового тягара. Цей тягар не може бути покладений на певну соціальну групу або приватну особу, незалежно від того, наскільки важливими можуть бути інтереси іншої групи чи спільноти в цілому (див., серед *іншого*, *Hutten-Czapska* проти Польщі [ВП], заява № 35014/97, пункт 225, має бути опубліковано в ЄСПЛ 2006). Однак у цій справі заявниця була змушена нести тягар - який повинен був бути покладений на державу - надання тимчасовому мешканцю місця для проживання, тягар, який вона, зрештою, виносила більше шести років.

50. Незважаючи на свободу оцінювання держави та за відсутності належної компенсації (див. пункт 25 вище), Суд вважає, що влада Хорватії не змогла досягти необхідного справедливого балансу між загальними інтересами громади та захистом права на власність заявниці. Внаслідок цього заявниці довелося нести надмірний індивідуальний тягар; тому втручання у її право власності не можна вважати пропорційним легітимній меті, що переслідувалась.

Таким чином, було порушення статті 1 Протоколу №1.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 13 КОНВЕНЦІЇ

A. Доводи сторін

1. Заявниця

51. Заявниця також скаржилась на те, що у неї не було ефективних засобів правового захисту для її скарги на порушення Конвенції у відповідності зі статтею 1 Протоколу № 1. Вона посилалася на статтю 13 Конвенції, яка передбачає:

«Кожен, чії права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.»

52. Заявниця стверджувала, що вона не оскаржувала рішення Муніципального суду м.Карловац від 10 березня 2000 року, оскільки в той час таке апеляційне оскарження не мало б ніяких перспектив успіху. На підтвердження своїх аргументів вона посилається на міркування муніципального суду (див. пункт 16 вище) та положення Закону про припинення, які, на її думку, явно виключали звичайну юрисдикцію суду в таких питаннях.

53. Заявниця також стверджувала, що подання нового цивільного позову після набрання чинності Поправок 2002 року також не мало б жодних перспектив успіху. Незважаючи на те, що суди вивчили б суть таких подій, вони все одно винесли б рішення проти неї. Це було тому, що сприятливий результат її цивільної дії залежав би від наявності альтернативного житла для тимчасового мешканця, зокрема, після 22 лютого 2003 року (див. пункт 23 вище), від отримання остаточного відвантаження будівельного матеріалу. Тільки після того, як потреба в житлі тимчасового жителя будуть задоволені, суди могли б призначити його виселення. Після того, як це сталося в грудні 2003 року, подавати цивільного позов було б запізно, оскільки М.В. залишив її квартиру за власним бажанням.

2. Уряд

54. Уряд стверджував, що не було порушено права заявниці на ефективний засіб захисту. Вони спершу стверджували, що згідно з практикою Верховного Суду суди завжди мали юрисдикцію для вирішення цивільного позову про повернення у власність власника проти тимчасового мешканця. Всупереч думці заявниці, Поправки 2002 року не були (повторно) встановлені, а лише підтвердили існування цієї юрисдикції та права власників подавати позов про

повернення свого майна. Незважаючи на це, Уряд визнав, що подавати апеляційну скаргу на рішення муніципального суду м. Карловац від 10 березня 2000 року, яким цей суд відмовився від юрисдикції у цій справі, було б марним. Оскарження в кінцевому рахунку призвело б лише до негативного рішення по суті замість негативного процесуального рішення, оскільки в той час, коли було прийняте рішення, дозвіл М.В. користуватися квартирою заявниці ще не було відкладено в адміністративному провадженні. Однак після того, як 16 жовтня 2000 року Житлова комісія зробила це (див. пункт 18 вище), ситуація стала зовсім іншою, і з того часу, якби був поданий (другий) цивільний позов, це призвело б до прийняття рішення, сприятливого для заявниці. Відповідно, Уряд стверджував, що під час подання заяви до Суду заявниця мала у своєму розпорядженні ефективний внутрішній засіб захисту щодо ймовірного порушення її права власності.

В. Оцінка Суду

55. Суд зауважує, що заявниця мала у своєму розпорядженні засоби захисту, щоб вимагати повернення квартири у її власність: цивільний позов та заява до місцевих (адміністративних) органів влади. Вона скористалася цими засобами. Однак, стаття 13 вимагає, щоб засоби захисту були «ефективними», і виникає питання, чи так це було в конкретних обставинах, враховуючи той факт, що заявниці знадобилось більше шести років, щоб повернути квартиру. Таким чином, суть скарги заявниці відповідно до цієї статті стосується неефективності, а не відсутності доступних засобів правового захисту.

56. Отже, Суд повинен визначити, чи були засоби захисту, до яких звернулася заявниця, або які були доступні в іншому випадку, «ефективними» у сенсі або запобігання передбачуваного порушення її права на власність, або його продовження, або надання належної компенсації для будь-яке порушення, яке вже відбулося (див., *серед іншого, Kudła v. Poland* [ВП], № 30210/96, пункт 158, ЄСПЛ 2000 XI).

57. Суд зазначає, що спочатку національні органи влади визнали право заявниці на повернення власності та видали припис тимчасовому мешканцю на виселення з її квартири. Однак, як уже зазначалося вище (див. пункт 45), до його виселення владі довелося б надати йому альтернативне житло. Оскільки вони не змогли зробити це до грудня 2003 року, заявниця не могла б подати позов про його виселення, як запропонував Уряд, оскільки це не мало успішних перспектив. Зважаючи на те, що засоби захисту, до яких заявниця раніше зверталася, виявилися однаково неефективними, Суд приходиться до висновку, що у неї не було ефективного засобу захисту свого конвенційного права на власність.

Відповідно, було порушено статтю 13.

III. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

58. Стаття 41 Конвенції передбачає:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію.»

A. Матеріальна шкода

1. Позиції сторін

59. Заявниця вимагала 43 363 євро (відшкодування збитків) в частині матеріальної шкоди, з них 33 363 євро - за втрату орендної плати, а 10 000 євро - на вартість її майна, залишеного в квартирі, яке було втрачено. Вона зазначила, що розмір втраченої орендної плати розраховувався відповідно до щомісячної ринкової орендної плати, яка становила приблизно 5 євро на квадратний метр. На підтвердження своєї вимоги заявниця подала рекламу місцевої газети від 29 травня 2006 року, пропонуючи взяти в оренду мебльовану квартиру в м. Карловац того ж розміру (45 м²) за 1200 хорватських кун (HRK) на місяць.

60. Уряд оскаржив ці вимоги. Вони подали інформацію, зібрану фіскальними органами, згідно з якою середньомісячна орендна плата за квартири в м. Карловац за період з 1997 по 2004 рік становила від HRK 3,13 до 8,57 за квадратний метр. Зважаючи на це, Уряд повторив, що в червні 2003 року заявниці було запропоновано компенсацію у розмірі HRK 7 за квадратний метр, але вона відмовилася від неї (див. пункт 25 вище).

61. Заявниця вважала сумнівними суми, які, як стверджував Уряд, відповідали ринковій оренді у відповідний період. Вона пояснила, що ці суми представляють насправді найнижчі розміри орендної плати, які допускаються фіскальними органами для цілей оподаткування, тоді як середня орендна плата насправді була значно вищою. Уряд, зі свого боку, погодився, що реклама, подана заявником, може слугувати показником середньої орендної плати за квартири в м. Карловац в 2006 році. Однак, на їхню думку, це ніяк не могло вказувати середню оренду в період, за який заявниця вимагала компенсації, тобто період до 13 січня 2004 року.

2. Оцінка Суду

62. Суд вважає, що заявниця повинна була зазнати матеріальної шкоди внаслідок відсутності контролю за її квартирою з 5 листопада 1997 року (що є датою набуття чинності Конвенцією стосовно Хорватії) до 13 січня 2004 року (див., серед іншого, *Prodan v. Moldova*, заява № 49806/99, пункт 71, ЄСПЛ 2004 III (витяги)).

63. Що стосується втрати орендної плати, Суд по-перше зазначає, що заявниця вже мала житло, і тому обґрунтовано припускати, що вона намагалася б здати квартиру в оренду (див. *Prodan v. Moldova*, зазначений вище, пункт 72; та *Popov v. Moldova* (№1), заява № 74153/01, пункт 11, 17 Січня 2006).

64. Вивчивши подання сторін, Суд візьме суму, викладену в газетній рекламі, поданій заявницею, як орієнтир для оцінки понесених збитків.

65. При винесенні оцінки, Суд бере до уваги той факт, що заявниця неминуче відчувала б певні затримки в пошуку відповідних орендарів і понесла б певні витрати на технічне обслуговування квартири. Орендна плата також підлягала б оподаткуванню (див. *Prodan v. Moldova*, зазначений вище, пункт 74; and *Popov v. Moldova* (№ 1), зазначений вище, пункт 13). Суд також бере до уваги аргумент Уряду про те, що заявниця відмовилась прийняти компенсацію, яка склала б близько 615 євро.

66. Беручи до уваги вищевикладене та приймаючи рішення на справедливій основі, Суд присуджує заявниці 6000 євро за рахунок втрати орендної плати, плюс будь-який податок, який може нараховуватися на цю суму.

67. Що стосується втрати особистих речей заявниці в квартирі, Суд не виявляє причинного зв'язку між виявленим порушенням та заявленою матеріальною шкодою. Тому він відхиляє це твердження.

В. Моральна шкода

68. Заявниця вимагала 4000 євро в якості відшкодування моральної шкоди.

69. Уряд виступив проти такої заяви.

70. Суд встановлює, що заявниця зазнала моральної шкоди. Вирішуючи на справедливій основі, він присуджує їй 2500 євро за це, плюс будь-який податок, який може нараховуватися на цю суму.

С. Судові та інші витрати

71. Заявниця також вимагала 100 євро за понесені витрати за позови в національні суди.

72. Уряд заперечив проти цієї заяви.

73. Відповідно до практики Суду, заявник має право на відшкодування своїх судових та інших витрат лише в тому випадку, якщо було доведено, що вони були фактично і обов'язково понесені та були обґрунтованими в їх кількості. У цій справі, враховуючи інформацію, якою він володіє, та вищезазначені критерії, Суд вважає, що сума, яка вимагається до судових та

інших витрат у внутрішньодержавному провадженні, повинна присуджуватися повністю, плюс будь-який податок, який може нараховуватися на цю суму.

D. Пеня

74. Суд вважає за належне призначити пеню на підставі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, до якої має бути додано три відсоткові пункти.

ЗА ЦИХ ПІДСТАВ, СУД ОДНОГОЛОСНО

1. *Постановляє*, що було порушено пункт 1 Протоколу № 1 до Конвенції;
2. *Постановляє*, що було порушено статтю 13 Конвенції;
3. *Постановляє*:

(а) що держава-відповідач повинна виплатити заявниці протягом трьох місяців з дня набрання остаточного рішення відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції наступні суми, що підлягають перерахуванню в національній валюті Держави-відповідача за курсом, який застосовується на дату поселення:

- (i) 6000 євро (шість тисяч євро) відшкодування матеріальної шкоди;
- (ii) 2500 євро (дві тисячі п'ятсот євро) на відшкодування моральної шкоди;
- (iii) 100 євро (сто євро) на судові та інші витрати;
- (iv) будь-який податок, який може нараховуватись на вищевказані суми;

(b) що з моменту закінчення вищезгаданих трьох місяців до розрахунку на зазначені суми сплачуватимуться прості відсотки за ставкою, що дорівнює граничній ставці позики Європейського центрального банку протягом періоду дефолту плюс три процентні пункти;

4. *Відхиляє* решту вимог заявниці про справедливу сатисфакцію.

Вчинено англійською мовою та повідомлено письмово 21 грудня 2006 року відповідно до пунктів 2 та 3 правила 77 Регламенту Суду.

Серен Нільсен

Хрістос Розакіс

Секретар

Президент

СПРАВА

«СЕЛЬЧУК ТА АСКЕР ПРОТИ ТУРЕЧЧИНИ» (CASE OF SELÇUK AND ASKER v. TURKEY)

(12/1997/796 / 998-999)

РІШЕННЯ

СТРАСБУРГ

24 квітня 1998 року

У справі Сельчук та Аскер проти Туреччини¹⁶,

Європейський суд з прав людини, засідаючи відповідно до статті 43 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод («Конвенція») та відповідних положень Регламенту Суду «А»¹⁷ Палатою у складі наступних суддів:

Пан Р. Бернхардт (*Mr R. Bernhardt*), Президент,

Пан Ф. Гелкюклю (*Mr F. Gölcüklü*),

Пан А. Н. Лоїзу (*Mr A.N. Loizou*),

Сер Джон Фріланд (*Sir John Freeland*),

Пан Г. Міфсуд Бонніці (*Mr G. Mifsud Bonnici*),

Пан Дж. Макарчик (*Mr J. Makarczyk*),

Пан П. Джамбрек (*Mr P. Jambrek*),

Пан У. Льомус (*Mr U. Lohmus*),

Пан Е. Левіц (*Mr E. Levits*),

а також пана Х. Петцольда (*Mr H. Petzold*), секретаря та П. Дж. Махоні (*Mr P.J. Mahoney*), заступника секретаря,

---

¹⁶ Ця справа має нумерацію 12/1997/796/998–999. Перше число означає положення справи у списку справ, переданих до Суду відповідного року (друге число). Останні два числа вказують на положення справи у списку справ, переданих до Суду з моменту його створення, і у списку відповідних звернень до Комісії, за якими були ініційовані провадження.

¹⁷ Регламент «А» застосовується до всіх справ, переданих Суду до набрання чинності Протоколом № 9 (П9), а після цього – виключно до справ, що стосуються Держав, не зобов'язаних цим протоколом (П9). Він відповідає Регламенту, який набрав чинності 1 січня 1983 р. (з подальшими неодноразовими поправками).

після обговорення у закритому засіданні 2 лютого та 28 березня 1998 року, вносить таке рішення, ухвалене в останній із зазначених днів:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу було передано до Суду Європейською комісією з прав людини (далі - Комісія) 22 січня 1997 року протягом трьохмісячного періоду, передбаченого пунктом 1 статті 32 та Статтею 47 Конвенції. Він розпочався з подання двох заяв (№ 23184/94 та 23185/94) проти Турецької Республіки, поданих до Комісії відповідно до статті 25 15 грудня 1993 року двома громадянами Туреччини, пані Кеже Сельчук (*Mrs Keje Selçuk*) та паном Ісмет Аскером (*Mr İsmet Asker*).

Запит Комісії посилається на статті 44 та 48 та на декларацію, згідно з якою Туреччина визнала обов'язкову юрисдикцію Суду (стаття 46). Об'єктом запиту було прийняття рішення щодо того, чи виявили факти справи порушення державою-відповідачем своїх зобов'язань за статтями 2, 3, 5, 6, 8, 13, 14 та 18 Конвенції та статті 1 Протоколу №1.

2. У відповідь на запит, зроблений відповідно до пункту 3 (d) правила 33 Регламенту Суду, заявники заявили, що бажають брати участь у провадженні, та призначили адвокатів, які їх представлятимуть (правило 30).

3. До складу сформованої палати увійшли за посадою пан Ф. Гелькюкю, обраний суддею від Туреччини (стаття 43 Конвенції), і пан Р. Рісдал, президент Суду (правило 21 пункт 4 (б) правила). 21 лютого 1997 року в присутності Секретаря Президент визначив за жеребкуванням імена інших семи членів, а саме пан Р. Макдональд, пан А.Н. Лоїзу, п. Г. Міфсуд Бонніці, п. Дж. Макарчик, п. П. Джамбрек, п. У. Льоммус та п. Е. Левіц (стаття 43 Конвенції в порядку та за правилом 21 пункт 5).

4. Як голова палати (пункт 6 правила 21), пан Рісдал, діючи через секретаря, консультував представника Уряду Туреччини («Уряд»), адвокатів заявників та делегатів комісії з організації провадження (Правила 37 пункт 1 та 38). Відповідно до наказів, що були зроблені внаслідок цього, та на прохання Уряду про перенесення слухань та прохання Уряду та заявників про продовження строку подання позицій, секретар секції отримав позиції Уряду та заявників 28 жовтня 1997 року.

13 листопада 1997 року Комісія представила певні документи із справи про розгляд провадження, що вимагається секретарем за дорученням Президента.

5. Згодом пан Р. Бернхардт замінив на посаді голови палати пана Рісдала, який не зміг взяти участь у подальшому розгляді справи (правило 21, пункти 4 (b) та 6 правила).

6. Відповідно до рішення Президента слухання відбулися публічно в Будівлі прав людини в Страсбурзі 26 січня 1998 року. Суд заздалегідь провів підготовче засідання.

Перед Судом постали:

(а) від Уряду *співпредставник,*

Пан М. Озмен (*MrM. Özmen*),

Пан А. Кая (*MrA. Kaya*),

Пан К. Алаташ (*MrK. Alataş*),

Пані А. Емюлер (*Miss A. Emüler*),

Пан Ф. Полат (*MrF. Polat*),

Пані М. Анаяроглу (*Miss M. Anayaroğlu*), *радники;*

(b) від Комісії

Пан Н. Братца (*MrN. Bratza*), *делегат;*

(c) від заявників

Пані Ф. Хампсон (*MsF. Hampson*), *адвокат,*

Пані А. Рейді (*MsA. Reidy*), *адвокат,*

Пан О. Байдемір (*MrO. Baydemir*),
юрист,

Пан К. Ілдиз (*MrK. Yıldız*), проект з захи-
сту прав курдів. *радники;*

Суд заслухав звернення п. Братца, пані Рейді та п. Озмена.

7. Згодом сер Джон Фріланд, суддя-заступник, замінив пана Макдональда, який не зміг взяти участь у подальшому розгляді справи (правило 22 пункт 1).

ФАКТИ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

A. Передісторія

8. Перша заявниця, пані Кеже Сельчук, народилася в 1939 році. Вона вдова і мати п'яти дітей. Другий заявник, пан Ісмет Аскер, народився в 1933 році. Він одружений з пані Фатмою Аскер та має семеро дітей.

До червня 1993 року обидва заявники - громадяни Туреччини курдського походження – проживали в селі Ісламкьой, але з того часу переїхали до Діярбакира.

9. Приблизно з 1985 року на південному сході Туреччини вирували серйозні заворушення між органами безпеки та членами РПК (Робітничої партії Курдистану). Це протистояння, згідно з останніми даними, представленими Урядом, забрало життя 4036 мирних жителів та 3884 членів силових структур.

На момент розгляду Судом справи десять з одинадцяти провінцій південно-східної Туреччини з 1987 року перебували в надзвичайному стані.

10. Ісламкьой, розсіяна громада з близько 150 домогосподарств, розташована в гірському регіоні в районі Кульп, в провінції Діярбакир на південному сході Туреччини, в районі надзвичайного стану і поруч із дорогою, якою користувалися члени РПК.

Факти в цій справі є предметом спору.

В. Версія фактів заявників

11. Заявники повідомили, що солдати з Кульпа під командуванням Реджепа Чемерта, командуючого жандармерією Кульпа («СО»), свідомо спалили їхні будинки в Ісламкьої 16 червня 1993 року і через десять днів повернулися, щоб спалити млин, що належить на праві часткової власності пані Сельчук.

12. Вони заявляють, що кілька місяців тому представники органів безпеки попередили жителів села про те, що деякі їхні будинки будуть зруйновані в зв'язку із тим, що вони нібито використовувались РПК, якщо жителі села не покинуть Ісламкьой, хоча згодом заявники прийшли до думки, що ця загроза минула.

13. Тим не менше, за словами заявників, вранці 16 червня 1993 року велика кількість солдат приїхала до Ісламкьоя під командуванням командуючого жандармерією СО, вже відомого в селищі як «Реджеп», оскільки раніше він вже приїжджав до селища з інших питань.

Солдати вирушили спочатку до будинку пана та пані Аскер, куди вони насильно увійшли та обшукали, наказуючи родині Аскер забрати своє майно. Однак, поки останні були всередині, намагаючись врятувати свої речі, вони зрозуміли, що солдати підпалили будинок. Пан Аскер сказав делегатам Комісії (див. пункт 26 нижче), що якби він та його дружина не змогли втекти через двері до сараю в задній частині будинку, вони б задихнулись продуктами горіння. Селянам, які намагалися гасити пожежу, солдати завадили це зробити. Будинок, сарай та все майно пана Аскера, включаючи його амбари, де зберігались істівні припаси, та дерева були знищені.

14. Потім представники безпекових органів пішли до будинку пані Сельчук. Вони викинули її та дітей сусідів, які залишалися з нею, з будинку, облили

бензином будинок і підпалили його. Мешканці села були позбавлені можливості їм допомогти, а командуючий жандармерії СО Чемерт штовхнув пані Сельчук, примушуючи її зрозуміти, що вона повинна покинути село. Вона залишилася тієї ночі в сусідньому будинку в Ісламкьой, а наступного дня поїхала жити з дочкою в Діярбакир.

15. Приблизно через десять днів, 25 червня 1993 року, солдати повернулися в село і спалили млин, що був у спільній власності пані Сельчук та трьох інших осіб. У селі підпалили ще три будинки, два з них зруйновано. Зять пані Сельчук, пан Несіх Сельчук, подзвонив їй у Діярбакир та повідомив про це.

16. Пан та пані Аскер виїхали з Ісламкьой 25 червня 1993 року або близько цього дня; вони побачили дим від пожеж. Спочатку вони вирушили до Кульпа, де пан Аскер подав заяву до губернатора округу, вказуючи втрати, спричинені органами безпеки, і назвав «Реджепа» командуючим. Губернатор округу, очевидно, прийняв заяву та направив її до поліції, але пан Аскер так і не отримав відповіді на неї.

У той час староста (мухтар) Ісламкьой, пан Сайт Меміш, також нібито повідомив губернатора району приблизно через десять днів після інциденту, що будинки були спалені, хоча він звинувачував у спаленні РПК.

С. Версія фактів Уряду

17. У своїх свідченнях до делегатів Комісії (див пункту 26 нижче) командуючий жандармерії СО Чемерт пояснив, що він був призначений в якості командира жандармерії Кульпа 15 липня 1991 року і до 3 серпня 1993 року відвідував Ісламакьой тричі, і знав пана Аскера та більшість інших жителів. Однак він не відвідував село протягом червня 1993 року, і він не отримав повідомлення про те, що в той час там спалювали будинки. На запитання, як він вважає, чому заявники назвали його, він сказав делегатам, що в минулому в газетах проти нього було висунуто неправдиві звинувачення.

18. Уряд стверджував, що скарги заявників були підроблені іншими особами та що вони діяли під впливом РПК та/або з метою отримання грошей.

Вони заявили, що будинки та майно заявників було зруйновано РПК, яка ніби замінила державну владу в регіоні, як покарання та попередження, оскільки мешканці села загалом мали добрі стосунки з представниками безпекових органів. Зокрема, двоє заявників були громадянами, які дотримувались закону, не мали історії антиурядової діяльності. На час подій, про які йдеться, син пана Аскера проходив військову службу - діяльність, якої РПК закликала людей у регіоні уникати, а у пані Сельчук один син служив в армії, а інший був на державній службі.

19. Уряд мав сумніви, чи взагалі спалено млин пані Сельчук, але якщо це і було, заперечував, що це зробили представники безпекових органів.

20. Крім того, вони заперечували, що пан Аскер подавав будь-яку заяву до губернатора округу Кульп, оскільки той не міг представити жодного підтвердження про отримання та жодної заяви не було зареєстровано в реєстрах.

D. Національна процедура

21. Після направлення заяв Комісією до Уряду 15 квітня 1994 року з'ясувалося, що Міністерство юстиції (Головне управління міжнародного права та зовнішніх зв'язків) зв'язалось з головною прокуратурою міста Діярбакир, яка, у свою чергу, написала запит до Прокуратури міста Кульп 4 травня 1994 року, з метою отримання інформації, чи подавали заявники будь-яку заяву, і просило розпочати розслідування, якщо вони ще не розпочали.

22. Оскільки жодних заяв заявників не було знайдено, прокурор Кульп відкрив провадження 1994/57. 11 травня 1994 року він направив запит до жандармерії Кульп з метою встановити місцезнаходження заявників та запросити їх якнайшвидше приїхати до нього, а 18 травня 1994 року він написав губернатору округу, запитуючи, чи було подано заяву паном Аскером. Листом від 26 травня 1994 року капітан жандармерії Алі Ергульмес відповів від імені губернатора округу, що пошук в реєстрі виявив, що пан Аскер не подавав жодної заяви.

23. 20 червня 1994 року пан Аскер написав заяву прокурору, а 21 червня 1994 року - пані Сельчук.

24. 18 серпня 1994 року прокурор направив запит командирю жандармерії округу щодо якнайшвидшого надання інформації з питань, яка операція під керівництвом командира жандармерії СО Чемерта була проведена в Ісламкьой 16 червня 1993 року і чи були будинки заявників спалені тими підрозділами.

Відповідь на цей запит не була включена до документів із файлу розслідування, наданого Комісії. Так само, як виявляється з цього файлу, ніяких пояснень не було взято з можливих винуватців підпалу або від інших жителів села, які, можливо, були свідками подій.

25. 30 листопада 1994 року прокурор, пан Ердал Ятміс, виніс рішення про невідсудність йому даної справи, заявивши, що, оскільки справа стосувалася звинувачень у завданні збитків майну, що відбувалась в зимові місяці 1993 року під час інтенсивного зіткнення між службами безпеки та РПК і оскільки служби безпеки були залучені в ході виконання своїх адміністративних обов'язків, юрисдикцію розглядати такі спори покладено на Адміністративну раду (див.

пункт 44 нижче). Відповідно до цього рішення справу було передано губернатору округу Кульп 30 листопада 1995 року.

Е. Висновки Комісії щодо фактів

26. Комісія провела розслідування за сприяння сторін та прийняла документальні докази, включаючи письмові пояснення свідків та копії журналу чергувань жандармерії Кульпа за зазначені періоди. Троє делегатів Комісії заслухали усні свідчення десяти свідків, серед яких заявники, дружина пана Аскера та тесть пані Сельчук, ще п'ять колишніх мешканців Ісламкьоя або сусідніх хуторів (Некметтін Коркмаз, Тевфік Карааслан, Саїт Меміш, Селал Керекер і Шах Шімшек) та командира жандармерії СО Чемерта в Анкарі в лютому 1996 року. Четверо свідків, про прибуття яких було подано запит, не з'явилися, в тому числі прокурори з Ліче та Кульп (див. пункт 25 вище). Крім того, незважаючи на неодноразові прохання секретаріату та делегатів Комісії, у червні 1993 року Уряд не зміг надати повний набір даних, що стосуються діяльності сил безпеки у районі Кульп.

Що стосується усних доказів, Комісія усвідомлювала труднощі, пов'язані з оцінкою доказів, отриманих усно через перекладачів (в деяких випадках з курдської та турецької на англійську мови). Тому вона приділяла ретельну увагу змісту та значенню, які мають бути приділені до заяв свідків, що виступають перед делегатами. Що стосується як письмових, так і усних доказів, Комісія усвідомлювала, що культурний контекст заявників та свідків зробив неминучим, що дати та інші деталі (зокрема, числові деталі) не були точними, і не вважала, що це саме по собі відображається на достовірності показань.

Фактичні висновки Комісії можна підсумувати наступним чином.

27. Рано вранці 16 червня 1993 року до села Ісламкьой прибула велика група жандармів. Деякі з них під командуванням СО Чемерта пішли до будинку пана Аскера. Будинок був підпалений, що спричинило руйнування майна та більшості його вмісту. Пан та пані Аскер вбігли всередину будинку, намагаючись врятувати своє майно: це сталося або під час того, як жандарми підпалювали будинок, наливаючи на нього бензин, або безпосередньо перед цим; не було встановлено, що будинок був підпалений, поки Аскери були всередині. Мешканці села приїхали подивитися, що відбувається, і заважали, намагаючись загасити пожежу.

28. Ряд жандармів, зокрема командир жандармерії СО Чемерт, потім перейшли до будинку пані Сельчук. Незважаючи на її протести, її будинок був підпалений самим командиром жандармерії СО Чемертом, або за його наказом був залитий бензин. Селяни, в тому числі двоє з тих, хто давав свідчення

делегатам Комісії, не змогли погасити пожежу. Будинок пані Сельчук та його вміст були повністю знищені.

29. Пан та пані Аскер ненадовго покинули село та повернулися приблизно через десять днів. Пані Сельчук провела ніч або кілька ночей у селі, а потім поїхала в Діярбакир із дочкою.

30. 26 червня 1993 року або близько цього дня в Ісламкьой прибула група жандармів; їх побачили на дорозі поблизу та в самому селі. Млин, що належав пані Сельчук та іншим, що стояв на затоці в Ісламкьой, був підпалений та знищений. Коли це сталося, командира жандармерії СО Чемерта бачили із жандармами на млині.

31. Пан Аскер скаржився на руйнування свого будинку губернатору округу Кульп, подавши заяву. У відповідь на це не було вжито жодних заходів.

32. Після цих подій пані Сельчук та пан та пані Аскер переїхали постійно жити в Діярбакир. Ісламкьой був повністю залишений ними до кінця 1994 року через посилення активності РПК.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРАКТИКА

A. Адміністративна відповідальність

33. Стаття 125 Конституції Туреччини передбачає:

«Усі акти чи рішення адміністрації підлягають судовому перегляду ...

Адміністрація бере на себе відшкодування будь-якої шкоди, заподіяної власними діями або заходами».

34. Вищезазначене положення не підлягає жодним обмеженням навіть під час надзвичайного стану чи стану війни. Остання вимога цього положення не обов'язково вимагає доказів будь-якої вини з боку адміністрації, відповідальність якої носить абсолютний, об'єктивний характер, заснована на концепції колективної відповідальності та називається теорією «соціального ризику». Таким чином, адміністрація має відшкодувати особам, які зазнали збитків від діянь, вчинених невідомими або терористами, коли можна стверджувати, що держава не виконала свого обов'язку щодо забезпечення громадського порядку та безпеки або свого обов'язку щодо захисту життя та власності особи.

35. Принцип адміністративної відповідальності відображений у додатковому розділі 1 Закону № 2935 від 25 жовтня 1983 року про надзвичайний стан, який передбачає:

«... позови про відшкодування збитків у зв'язку з виконанням повноважень, наданих цим Законом, повинні бути порушені проти адміністрації до адміністративних судів.»

В. Кримінальна відповідальність

36. Кримінальний кодекс Туреччини визначає кримінальним злочином:

- позбавлення фізичної особи свободи (стаття 179 – як загальне правило, стаття 181 – стосовно державних службовців),
- зобов'язання фізичної особи силою чи погрозами вчиняти чи не вчиняти діяння (стаття 188),
- погрози (стаття 191),
- незаконний обшук будинку особи (статті 193 та 194),
- підпал (статті 369, 370, 371, 372) або підпал, коли це загрожує життю людини (стаття 382),
- ненавмисне вчинення підпалу через необережність, недбалість або недосвідченість (стаття 383), або
- навмисне завдання шкоди чужому майну (статті 526 та наступні статті).

37. Щодо вказаних правопорушень скарги відповідно до статей 151 та 153 Кримінально-процесуального кодексу можуть подаватися до прокурора або до місцевих адміністративних органів. Прокурор та поліція зобов'язані розслідувати злочини, про які вони повідомлені, при цьому перший вирішує питання про відкриття кримінального провадження відповідно до статті 148 Кримінально-процесуального кодексу. Заявник може оскаржити рішення прокурора про відмову у відкритті кримінального провадження.

38. Якщо підозрювані виконавці оскаржуваних діянь є військовослужбовцями, вони також можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за заподіяння великої шкоди, загрозу життю людей або пошкодження майна, якщо вони не виконували наказів відповідно до статей 86 та 87 Військового кодексу. Провадження за цих обставин може бути порушено зацікавленими особами (невійськовими) перед компетентним органом згідно з Кримінально-процесуальним кодексом або перед ієрархічним начальником підозрюваних осіб (статті 93 та 95 Закону № 353 про Конституцію та Порядок військових судів).

39. Якщо підозрюваний виконавець злочину є представником держави, дозвіл на притягнення до кримінальної відповідальності повинен бути отриманий від місцевих адміністративних рад (виконавчого комітету

провінційних зборів). Рішення місцевої ради можуть бути оскаржені до Вищого адміністративного суду; відмова від притягнення до кримінальної відповідальності підлягає автоматичному оскарженню.

С. Положення про компенсацію

40. Будь-яке незаконне діяння представників держави, чи то злочин, чи делікт, що завдає матеріальної чи моральної шкоди, може бути предметом позову про відшкодування збитків до звичайних цивільних судів.

41. Провадження проти адміністрації може бути подано до адміністративних судів, провадження в яких здійснюється в письмовій формі.

42. Збитки, завдані терористичними угрупованнями, можуть бути відшкодовані за рахунок фонду допомоги та соціальної солідарності.

Д. Положення про екстрені заходи

43. Розширені повноваження надані обласному управлінню надзвичайного стану декретами, прийнятими згідно із Законом №. 2935 «Про надзвичайний стан» (25 жовтня 1983 року), особливо Декрет № 285 із змінами, внесеними Декретами № 424 та 425, та Декрет № 430.

44. Декрет № 285 змінює застосування Закону № 3713 від 1981 року «Про запобігання тероризму» в тих районах, де введено надзвичайний стан, внаслідок чого рішення про притягнення до відповідальності представників органів безпеки вилучається з підсудності прокурора та передається місцевим адміністративним радам. За даними Комісії, ці ради складаються з державних службовців і піддавались критиці за відсутність у них юридичних знань, а також за те, що вони легко зазнають впливу регіонального губернатора або губернаторів, які також очолюють органи безпеки.

45. Стаття 8 Декрету №. 430 від 16 грудня 1990 року передбачає:

«Ніяка кримінальна, фінансова чи юридична відповідальність не може бути покладена на штат надзвичайного губернатора чи губернатора в регіоні, де введено надзвичайний стан, стосовно їх рішень або дій, пов'язаних з виконанням повноважень, покладених на них цим декретом, і позови щодо цього не подаються до судових органів до кінця такого стану. Це не зачіпає права фізичних осіб вимагати відшкодування збитків від держави за завдану їм шкоду без обґрунтування».

За словами заявників, ця стаття надає губернаторам впевненість у власній безкарності та посилює повноваження губернатора регіону оголошувати постійну або тимчасову евакуацію сіл, встановлювати обмеження на проживання та примусово переводити людей в інші райони. Шкода, завдана в

контексті боротьби з тероризмом, була б «виправданою», і, отже, захищеною від подальшого оскарження.

ПРОЦЕДУРИ ПЕРЕД КОМІСІЄЮ

46. У своїх заявах (№ 23184/94 та 23185/94) до Комісії, внесених 15 грудня 1993 року, заявники, спираючись на статті 3, 5, 6, 8, 13, 14 та 18 Конвенції та статтю 1 Протоколу № 1, скаржились, що їхні будинки були спалені представниками органів державної безпеки 16 червня 1993 року або близько того, і тому вони були змушені покинути своє село. Перша заявниця також скаржилася на те, що млин, який частково належить їй, був знищений представниками органів безпеки близько 26 червня 1993 року.

Крім того, заявник стверджував, що його життя було під загрозою під час нападу на його будинок, що порушує статтю 2 Конвенції.

47. Комісія оголосила заяву пані Сельчук прийнятною 3 квітня 1995 року, а заяву п. Аскера прийнятною 28 листопада 1994 року. Вони були об'єднані в одне провадження 8 березня 1996 року. У своєму звіті від 28 листопада 1996 року (стаття 31) Комісія висловила наступну думку:

- (a) що було порушення статті 8 Конвенції (одноголосно);
- (b) що було порушення статті 1 Протоколу № 1 (одноголосно);
- (c) що було порушення статті 3 Конвенції (двадцятьма сімома голосами проти одного);
- (г) що не було порушення статті 2 стосовно другого заявника (одноголосно);
- (e) що не було порушення пункту 1 статті 5 (одноголосно);
- (f) що було порушення пункту 1 статті 6 (двадцятьма шістьма голосами проти двох);
- (g) що було порушення статті 13 (двадцятьма шістьма голосами проти двох);
- (h) що не було порушення статті 14 (одноголосно);
- (i) що не було порушення статті 18 (одноголосно).

Повний текст висновку Комісії та двох окремих думок, що містяться у звіті, додаються до цього рішення¹⁸

¹⁸ Примітка Секретаря: з практичних міркувань, цей додаток буде опублікований лише в друкованому варіанті рішення (у Звітах про судові рішення та рішення 1998 року), але копію звіту Комісії можна отримати в Секретаріаті.

ЗАКЛЮЧНІ ПОДАННЯ ДО СУДУ

48. Уряд у своїх запереченнях та під час слухання просив Суд визнати, що заяви повинні бути визнані неприйнятними на тій підставі, що вони були неправомірно подані та що національні засоби правового захисту не були вичерпані, або, альтернативно, що в цій справі не було порушення Конвенції, оскільки докази, заслухані делегацією Комісії, не підтверджували твердження заявників.

49. Заявники зі свого боку просили Суд встановити порушення статей 3, 6, 8, 13, 14 та 18 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1 та призначити їм справедливую сатисфакцію відповідно до статті 50 Конвенції.

ПИТАННЯ ПРАВА

I. ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ

50. Уряд оскаржив висновки Комісії щодо фактів, зокрема її оцінку доказів, заслуханих її делегатами в Анкарі (див. пункт 26 вище). За їхніми словами, оскільки пан Аскер та його дружина та пані Сельчук та її зять не лише могли отримати прибуток від будь-якої компенсації, присудженої Судом, але також побоювалися репресій від РПК, до їхніх показань слід ставитися з великим скептицизмом. Вони зазначили, що єдиними свідками, які не мали істотного інтересу у цій справі, були пан Коркмаз, пан Карааслан, пан Меміш, пан Чекер та пан Шимкек. Усі вони, за винятком пана Коркмаза, показання якого були сповнені суперечностей і виявилися ненадійними, повідомили делегатам, що будинки заявників були спалені РПК, а не представниками держави, як заявили заявники. Уряд також зазначив, що журнал чергування жандармерії Кульп за вказані дати, який вони надали Комісії, не вказував на виїзди жандармів у село.

51. Заявники стверджували, що Уряд був вибіркоким у способах виявлення невідповідностей у показаннях заявників та їхніх свідків. Вони нагадали Суду, що жоден із чотирьох жителів села, які давали свідчення про те, що РПК спалили будинки, насправді не був у селі на момент відповідних подій. Більше того, їхні показання не суперечили показанням п'ятого свідка Уряду, командира жандармерії СО Чемерта.

52. На слуханнях делегат підкреслив, що Комісія розглянула у своєму звіті всі питання стосовно доказів, порушені Урядом, і після ретельної та детальної оцінки дійшла висновку, що різні факти, виявлені нею, були доведені поза розумним сумнівом.

53. Суд повторює, що відповідно до його судової практики встановлення та перевірка фактів є насамперед справою Комісії (статті 28, пункти 1 та

31 Конвенції). Незважаючи на те, що Суд не зв'язаний фактичними висновками Комісії і залишається вільним висловити власну оцінку з огляду на всі матеріали, що перебувають у нього, лише у виняткових обставинах він буде здійснювати свої повноваження в цій сфері. Такі виняткові обставини можуть виникнути, зокрема, якщо Суд, ретельно вивчивши докази, на які Комісія спирається у своїх висновках, виявить, що факти не були доведені поза розумним сумнівом (див. Рішення *Menteş* та інші проти Туреччини від 28 листопада 1997 року, Збірник постанов та рішень 1997-VIII, стор. 2709–10, пункт 66).

54. Суд вивчив висновки у доповіді Комісії та докази, на які остання спиралась у своїх висновках, головним чином, стенограми слухань в Анкарі (див. пункт 26 вище) з метою визначення, чи виникають такі виняткові обставини в даному випадку.

55. У зв'язку з цим він вважає особливо важливим те, що делегати Комісії мали можливість побачити та почути заявників та інших свідків, які дали свідчення та відповіли на запитання самих делегатів та адвокатів Уряду та заявників. Він зазначає, що Комісія визнала поведінку заявників та їх показання переконливими та щирими (див. Звіт Комісії, пункт 149).

Крім того, Суд переконаний, що Комісія, оцінюючи докази, належним чином врахувала складнощі, пов'язані з її завданням, такі як бар'єри, що створюються різницею в мові та культурі, та відсутність можливо важливих свідчень та доказів (див. пункт 26 вище).

56. Суд прийняв до уваги твердження Уряду про невідповідності та суперечності у показаннях заявників та їх свідків. Він зазначає, що Комісія у своєму звіті оцінювала кожне із зауважень Уряду (див. пункти 150–66 звіту Комісії). Вивчивши докази у цій справі, він вважає, що оцінка та висновки Комісії є розумними та достовірними, особливо з огляду на те, що, як було сказано вище, делегати мали перевагу слухати усні свідчення з перших рук.

57. Зважаючи на все вищенаведене, Суд приймає факти, встановлені Комісією (див. пункти 27–32 вище), які, на його думку, були доведені поза розумним сумнівом.

II. ПОПЕРЕДНІ ЗАПЕРЕЧЕННЯ УРЯДУ

A. Недійсність заяв

58. Уряд стверджував, що заяви до Комісії подавались пані Сельчук та паном Аскером не з власної волі, а натомість з політичних мотивів. На підтвердження цього вони посилаються на факти, серед іншого, що пані Сельчук сказала делегатам Комісії, що вона не їхала до Асоціації з прав людини

в Діярбакир («HRA»), щоб подати скаргу, а лише для отримання допомоги, і що вона не змогла назвати імені юриста, який нібито прийняв її заяву. Подібні проблеми виникли щодо заяви пана Аскера для HRA.

59. Представниця заявників зауважила, що обидва її клієнти підписали дійсні довіреності та повністю брали участь у Страсбурзькому провадженні, в тому числі виступали перед делегатами Комісії, щоб ті провели їх перехресний допит.

60. Комісія встановила, що заяви були дійсними та справжніми, незважаючи на розбіжності та очевидні неточності в письмових заявах, поданих до HRA, з огляду на те, що заявники підтримували суть своїх скарг перед делегатами та не виявляли жодного небажання брати участь у провадженні перед ним.

61. Суд зазначає також, що за вищенаведеним висновком Комісії обидва заявники підписали бланки, що свідчать про те, що вони бажають брати участь у провадженні перед Судом, та погодили адвокатів, які їх представлятимуть. За цих обставин він не знаходить підстав сумніватися у тому, що заяви до Комісії були дійсними та справжніми вираженнями права на індивідуальну заяву відповідно до статті 25 Конвенції. Тому він відхиляє це попереднє заперечення.

В. Невичерпання національних засобів захисту

62. Уряд стверджував, що, незважаючи на свідчення пана Аскера, він не міг подати заяву до губернатора округу, оскільки, якби він це зробив, його заява була б записан, і йому було б надано реєстраційний номер та квитанцію на підтвердження, проте жоден з цих доказів він не зміг пред'явити. Насправді, жоден із заявників не робив жодних спроб подати скарги щодо порушення Конвенції перед національною владою, незважаючи на те, що були доступні як цивільні, так і кримінально-правові засоби захисту.

Було чимало вирішених випадків, згідно з якими держава несе відповідальність за шкоду, коли її представники знищили майно. Уряд наводив в якості прикладу справу Нізаметтіна Агіртміша, який отримав компенсацію, присуджену адміністративним судом після спалення солдатами його покинутого будинку (рішення № 1996/771 за файлом № 1993/427, 27 грудня 1996 року).

З цього випливало, що заявники не зробили всього, що від них можна було очікувати, щоб вичерпати національні засоби правового захисту, як того вимагає стаття 26 Конвенції.

63. Заявники стверджували, що і пан Аскер, і пан Меміш повідомили губернатора району приблизно через десять днів після спалення будинків

(див. пункт 16 вище). Оскільки на заяву пана Аскера не було відповіді, пані Сельчук не вважала за потрібне подавати заяву сама. Крім того, вони стверджували, що національні засоби правового захисту, як правило, неефективні стосовно таких заяв, як їх.

64. Комісія у своїх рішеннях про прийнятність (див. пункт 47 вище) зазначила, що Уряд не представив жодних зауважень щодо прийнятності заяву пана Аскера. Відповідно до звичної практики за цих обставин заява не може бути визнана неприйнятною в зв'язку із невичерпанням національних засобів правового захисту.

Що стосується пані Сельчук, Комісія визначила, що не існує ефективних засобів правового захисту, які потрібно вимагати від неї вичерпати, виходячи з того, що, хоча Уряд окреслював загальну схему засобів захисту, вони не наводили конкретних прикладів їх ефективності в таких самих справах, як у заявниці.

65. Суд нагадує, що правило вичерпання національних засобів правового захисту, про яке йдеться у статті 26 Конвенції, зобов'язує тих, хто намагається ініціювати справу проти держави перед міжнародним судовим чи арбітражним органом, спочатку використати засоби захисту, передбачені національною правовою системою. Однак згідно зі статтею 26 не існує обов'язку використовувати засоби, які є неадекватними чи неефективними. Крім того, згідно з «загальноновизнаними нормами міжнародного права», можуть виникнути особливі обставини, які звільняють заявника від зобов'язання вичерпати національні засоби правового захисту; однією з таких причин є неспроможність національних органів провести розслідування або запропонувати допомогу у відповідь на серйозні звинувачення у вчиненні неправомірних дій чи заподіянні шкоди представниками держави (див. рішення Акдівар та інші проти Туреччини від 16 вересня 1996 року, Збірник 1996-IV, с. 1210–11, пункти 65–69, і рішення Ментеш та інших, цитоване в пункті 53 вище, стор. 2706, пункт 57).

66. Застосування правила вичерпання повинно враховувати той факт, що воно застосовується в контексті механізмів захисту прав людини, які Договірні Сторони погодилися створити. Відповідно, Суд визнав, що стаття 26 повинна застосовуватися з певною мірою гнучкості та без зайвого формалізму. Це правило не є ні абсолютним, ні таким, що застосовується автоматично. При розгляді питання, чи його дотримано, важливо враховувати конкретні обставини кожного випадку. Це означає, серед іншого, що Суд повинен реально враховувати загальний правовий та політичний контекст, в якому діють засоби захисту, а також особисті обставини заявника чи заявників (див. вищезгадане рішення Ментеш та інших, стор. 2707, пункт 58).

67. У цьому випадку від Суду вимагається врахувати ситуацію, яка існувала на південному сході Туреччини під час подій, на які скаржились заявники, що характеризувалась жорстокими протистояннями між органами безпеки та членами РПК (там само). У такій ситуації, як раніше визнав Суд, можуть виникнути перешкоди для належного функціонування системи здійснення правосуддя (див. вищезазначене рішення щодо Акдівара та інших, стор. 1211–12, пункт 70).

68. Суд нагадує своє зауваження, що вже було у вищезгаданому рішенні Ментеш та інших (стор. 2707, пункт 59), що, незважаючи на масштаби проблеми знищення селища, не було жодного прикладу компенсації, коли заявляли, що власність навмисно була знищена співробітниками органів безпеки, або що почалось розслідування висунутих проти них звинувачень, і це видається загальним небажанням з боку влади визнати, що такі випадки зі сторони органів безпеки дійсно мали місце.

У своїх зауваженнях у цій справі Уряд посилався на справу Нізаметтіна Агіртміша (див. пункт 62 вище). У зв'язку з цим Суд зауважує, що йому було надано лише короткий підсумок справи, з якого випливає, що пан Агіртміш отримав компенсацію за спалення його будинку органами безпеки після того, як будинок був покинутий та село евакуйоване. Ці факти, очевидно, відрізняють справу від даних скарг і, крім того, з інформації, що є в розпорядженні Суду, не ясно, чи стосувалась справа пана Агіртміша умисних діянь органів безпеки, як, наприклад, вказано заявниками, або з необережності.

Зважаючи на вищевикладене, Суд не вважає, що ця єдина справа з достатньою впевненістю демонструє існування ефективних та доступних національних засобів захисту у таких справах, як подано заявниками (див., *mutatis mutandis*, рішення Сакіка та інших проти Туреччини від 26 листопада 1997 року, Збірник 1997-VII, стор 2626, пункт 53).

69. Що стосується фактів цієї справи, які Суд вважає встановленими (див. пункт 57 вище), він нагадує, що пан Аскер подав заяву про знищення свого будинку губернатору округу в Кульпі (див. пункт 31) вище). Незважаючи на це, державні органи не починали розслідування до травня 1994 року, коли Комісія надіслала заяву Уряду (див. пункти 21–22 вище). Крім того, з інформації, наявної у Суду, випливає, що наступне розслідування було надзвичайно обмеженим (див. пункти 22–24 вище) та ще не завершено.

70. Суд вважає, що є цілком зрозумілим, що, оскільки заявники не отримали відповіді на свої скарги від губернатора, для них безглуздо було б намагатись добиватись відповідної сатисфакції від національних органів захисту (див., *mutatis mutandis*, Aksoy проти рішення Туреччини від 18 грудня

1996 року, Збірник 1996-VI, стор. 2277, пункт 56). Їх почуття потрясіння та невпевненості внаслідок руйнування їхніх будинків також мають певне значення у зв'язку з цим (див. вищезгадане рішення Ментеш та інших, стор. 2707, пункт 59).

71. Отже, Суд приходить до висновку, що існували особливі обставини, які позбавляють заявників зобов'язання вичерпати внутрішні засоби правового захисту (див. вищезгадане рішення Акдівара та інших, стор. 1213–14, пункти 76–77). Звідси випливає, що попереднє заперечення Уряду щодо невичерпання необхідно відхилити.

Як і у вищезгаданому рішенні щодо п. Акдівара, цей підхід обмежується конкретними обставинами цієї справи і не повинен тлумачитися як загальне твердження про те, що засоби захисту неефективні в цьому регіоні Туреччини або що заявники звільнені від зобов'язання, передбаченого статтею 26 нормально застосовувати систему засобів захисту, яка є в наявності та функціонує.

III. Суть

A. Стверджуване порушення статті 3 Конвенції

72. Заявники, посилаючись на обставини руйнування своїх будинків та виселення з їхнього села, стверджували, що було порушення статті 3 Конвенції, яка проголошує:

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.»

73. Уряд заперечував, що в селі проводилися якісь правоохоронні операції у зазначені дати, і стверджував, що будинки були спалені терористами РПК (див. вище пункти 18 та 19). Таким чином, не було порушено статті 3, в чому було звинувачено представників держави.

74. Комісія визнала, що спалювання будинків заявників у їхній присутності є насильством та навмисним руйнуванням, яке повністю нехтувало їх безпекою та добробутом, позбавляючи їх більшості особистих речей та залишаючи їх без притулку та допомоги. Зокрема, вона зазначила вік та безпорадний стан пана Аскера та травматичні обставини спалення його будинку, коли його життя та життя його дружини було в небезпеці від диму та полум'я, коли вони намагалися врятувати свої речі, а також той факт, що пані Сельчук була вимушена благати СО Чемерта, який образив і відштовхнув її. Відповідно, було встановлено, що заявники зазнавали нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження.

75. Стаття 3, як Суд неодноразово зазначав, закріплює одну з основних цінностей демократичного суспільства. Навіть у найскладніших обставинах, таких як боротьба з організованим тероризмом та злочинністю, Конвенція накладає абсолютну заборону на тортури, нелюдське чи таке, що принижує людську гідність, поводження чи покарання. На відміну від більшості змістовних пунктів Конвенції та протоколів № 1 та 4, стаття 3 не передбачає винятків і жодне відступлення від неї не допускається згідно зі статтею 15 навіть у випадку надзвичайних ситуацій, що загрожують життю нації (див., серед іншого, вищезазначене рішення Аксой, стор. 2278, пункт 62).

76. Суд нагадує, що жорстоке поводження має досягати мінімального рівня жорстокості, щоб підпадати під дію статті 3. Оцінка цього мінімуму є відносною: вона залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість такого поводження, його фізичних та/або психічних наслідків, а в деяких випадках і статі, віку та стану здоров'я потерпілого (див., наприклад, рішення Сьорінг проти Сполученого Королівства Великобританії від 7 липня 1989 року, серія А, № 161, стор. 39, пункт 100 та стор. 43, пункти 108–09).

77. Суд посилається на факти, які він вважає встановленими у цій справі (див. вище пункти 27, 28, 30 та 57). Він нагадує, що пані Сельчук та пан Аскер мали вік відповідно 54 та 60 років та прожили в селі Ісламкьой усе життя (див. вище пункт 8). Їхні будинки та більшість їхнього майна були знищені представниками органів безпеки, що позбавило заявників засобів для існування та змусило їх покинути своє село. Видається, що ця розправа була навмисною і проводилася презирливо і без поваги до почуттів заявників. Їх застали зненацька; їм довелося стояти поруч і спостерігати, як палають їх домівки; не було вжито адекватних заходів для забезпечення безпеки пана та пані Аскер; протести пані Сельчук були проігноровані, і надалі їм допомога не була надана.

78. Беручи до уваги, зокрема, спосіб знищення будинків заявників (див. вищезгадане рішення Акдівара та інших, стор. 1216, пункт 91) та їхні особисті обставини, зрозуміло, що вони повинні були заподіяти страждання достатньої суворості, щоб діяння представників органів безпеки кваліфікувались як нелюдське поводження в сенсі статті 3.

79. Суд нагадує, що Комісія не зробила висновку щодо основного мотиву знищення майна заявників. Однак, навіть в тому випадку, коли ці діяння здійснювались без будь-якого наміру покарання заявників, а щоб запобігти використанню терористами їхніх будинків, це не становить виправдання для жорстокого поводження.

80. Підсумовуючи, Суд вважає, що конкретні обставини цієї справи свідчать про порушення статті 3.

В. Стверджуване порушення пунктів 1 статті 2 та 5 Конвенції

81. Заявники не скаржились перед Судом на порушення пункту 1 статті 2 та статті 5 Конвенції.

82. За цих обставин Суд не вважає за необхідне розглядати ці скарги.

С. Стверджуване порушення статті 8 Конвенції та статті 1 Протоколу №1

83. Заявники стверджували, що знищення їхніх будинків та млина пані Сельчук представниками органів безпеки та вигнання їх із села є порушенням статті 8 Конвенції, яка звучить так:

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.»

та статті 1 Протоколу № 1, яка передбачає:

«Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.»

84. Уряд заперечував, що відбулось порушення цих положень на тих же підставах, що були висунуті у зв'язку зі статтею 3 (див. пункт 73 вище).

85. Комісія встановила, що ці статті було порушено.

86. Суд нагадує, що він постановив встановленим, що представники органів безпеки навмисно знищили будинки та домашнє майно заявників, а також млин, що частково належить пані Сельчук, вимагаючи від них залишити Ісламкьой (див. пункт 77 вище). Не можна сумніватися, що ці дії, крім того, що спричинили порушення статті 3, являли собою особливо серйозне та необґрунтоване втручання у права заявників на повагу до їх приватного та сімейного життя, житла та на мирне користування своїм майном.

87. Звідси випливає, що Суд визнає порушення статті 8 Конвенції та статті 1 Протоколу №1.

D. Стверджені порушення пункту 1 статті 6 та статті 13 Конвенції

88. Заявники скаржилися на те, що їм було відмовлено в будь-якому ефективному засобі захисту, щоб оскаржити руйнування їхніх будинків та володінь органами безпеки та вимагати компенсації. Це, як вони стверджували, призвело до порушення обох їх прав на доступ до суду відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції, який, наскільки це є релевантним, передбачає:

«1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.»

та їх права на ефективний засіб захисту, передбачений статтею 13 Конвенції, яка звучить так:

«Кожен, чії права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.»

1. Щодо пункту 1 статті 6 Конвенції

89. Уряд визнав, що кримінальне розслідування за скаргами заявників було невдалим, чого, однак, можна було б уникнути, якби заявники негайно звернулися до прокурора, коли докази були актуальними та не викликали жодних сумнівів. Тим не менш, вони стверджували, що якби заявники почали цивільний процес, вони мали б ефективний доступ до суду; у зв'язку з цим вони ще раз посилаються на справу пана Агіртіміша (див. пункт 62 вище).

90. Заявники стверджували, що відсутність з боку влади ретельного розслідування підпалів в Ісламкьой позбавляло ефективного доступу до суду, оскільки без такого розслідування не було шансів на успіх у цивільному судочинстві.

91. Комісія вважала, що заявники не мали ефективного доступу до суду, який міг би визначити їхні громадянські права, оскільки було нереально сподіватися, що жителі села застосовуватимуть теоретичні цивільні чи адміністративні засоби захисту в провадженнях щодо звинувачення представників органів безпеки в регіоні, де введено надзвичайний стан, при відсутності будь-яких позитивних кроків у розслідуванні.

92. Суд зазначає, що з причин, викладених вище (див. пункт 70), заявники не намагалися подати жодної заяви до національних судів. Тому неможливо визначити, чи змогли б турецькі суди вирішити справи заявників, якби вони розпочали провадження.

У будь-якому випадку Суд зауважує, що заявники по суті скаржилися на відсутність належного розслідування їх тверджень про те, що представники органів безпеки навмисно знищили їхні будинки та майно. Тому він вважає за доцільне розглянути цю скаргу стосовно більш загального зобов'язання держав згідно зі статтею 13 забезпечити ефективний засіб захисту щодо ймовірних порушень Конвенції (див., *mutatis mutandis*, вищезгадане рішення Ментеш та інших, стор. 2714–15, пункти 86–88). Тому не вважає за необхідне визначити, чи було порушення пункту 1 статті 6.

2. Стаття 13 Конвенції

93. У своїх запереченнях до Суду Уряд об'єднав скарги щодо пункту 1 статті 6 та статті 13: його аргументи викладені у пункті 89 вище.

94. Заявники заявляли, що зобов'язання держави за статтею 13 надати ефективний засіб захисту, коли діяння, що порушує Конвенцію, мають серйозний злочинний характер, повинно тягнути за собою забезпечення незалежного та ефективного механізму розслідування, який може призвести до переслідування та покарання винних. У їхній справі це очевидно не було передбачено: хоча вони змогли визначити командира жандармерії СО Чемерта як винного, він сказав делегатам Комісії, що йому досі не задавали жодних питань щодо подій в Ісламкьойі.

95. Комісія повідомила, що, незважаючи на неодноразові прохання переглянути матеріали розслідування, їм було надано лише декілька документів, з яких виявилось, що розслідування, розпочате у травні 1994 року (див. пункти 21–25 вище), було обмеженим та непереконливим. Розслідування зводилося лише до того, щоб взяти заяви від заявників і опитати жандармерію, чи відбулася операція в селі 16 червня 1993 року, і не було вжито жодних заходів для допиту передбачуваних винуватців спалення чи інших жителів села, які могли бути свідками цих подій. Розслідування було завершено 30 листопада 1994 року рішенням про відсутність юрисдикції, текст якого Комісія визнала «таким, що заслуговує на особливу увагу», оскільки його опис справи щодо тверджень про шкоду, заподіяну майну в зимові місяці 1993 року під час зіткнення між представниками органів безпеки та терористами РПК, мав дуже віддалене відношення до скарг заявників. Комісію не було повідомлено про будь-які результати розгляду справи перед Адміністративною радою після передачі за підсудністю.

96. Суд вважає, що характер та ступінь тяжкості порушень, на які подано скаргу у цій справі відповідно до статей 3 та 8 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1, мають значення для статті 13. Він нагадує, що якщо особа має аргументоване твердження, що її житло та майно були цілеспрямовано знищені представниками держави, поняття «ефективного засобу захисту» тягне за собою, крім виплати компенсації, де це доцільно і без шкоди для будь-яких інших засобів правового захисту, наявних у внутрішній системі, зобов'язання держави-відповідача провести ретельне та ефективне розслідування, яке може призвести до ідентифікації та покарання відповідальних осіб, включаючи ефективний доступ скаржника до процедури розслідування (див. вищезгадане рішення Ментеш та інших, стор. 2715, пункт 89).

97. Як уже зазначалося, Суд погоджується з тим, що пан Аскер подав звернення губернатору округу після знищення його житла (див. пункти 31 та 57 вище). Однак, лише після направлення Комісією заяв до Уряду-відповідача прокурор Кульп розпочав кримінальне провадження на вимогу Міністерства юстиції (див. пункти 21-22 вище). Суд вважає вражаючим, що в ході цього розслідування командира жандармерії СО Чемерта не було допитано, незважаючи на те, що заявники чітко назвали його посадовою особою, відповідальною за оскаржувану операцію в Ісламкьої. Більше того, крім заяв, отриманих від заявників, жодні дії не були вчинені для встановлення істини шляхом опитування інших жителів села, які могли надати свідчення щодо подій, що розглядаються. У листопаді 1994 року юрисдикція щодо розслідування була передана Адміністративній раді Кульп (див. вище пункт 25). Через три роки Суду не було надано жодних доказів, які б свідчили про те, що останній орган вжив будь-яких заходів у зв'язку з цим.

98. За цих обставин не можна сказати, що держава-відповідач провела ретельне та ефективне розслідування, як того вимагає стаття 13.

Тому Суд вважає це положення порушеним.

Е. Стверджувані порушення статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтями 6, 8 та 13 Конвенції та статтею 1 Протоколу № 1 та статтею 18 Конвенції

99. Заявники стверджували, що через їх курдське походження вони були піддані дискримінації всупереч статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтями 6, 8 та 13 Конвенції та статтею 1 Протоколу № 1.

Стаття 14 звучить так:

«Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору

шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою».

Крім того, зважаючи на докази, подані заявниками щодо систематичної, жорстокої та нещадної політики переміщення населення, вони просили Суд також встановити порушення статті 18 Конвенції, яка передбачає:

«Обмеження, дозволені згідно з цією Конвенцією щодо зазначених прав і свобод, не застосовуються для інших цілей ніж ті, для яких вони встановлені.»

100. Уряд не коментував ці твердження, окрім заперечення фактичної основи скарг по суті.

101. Комісія визнала вищезазначені заяви заявників необґрунтованими.

102. Зі свого боку, Суд, ґрунтуючись на фактах, встановлених Комісією (див. пункти 27–32 вище), не вважає ці положення порушеними.

IV. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 50 КОНВЕНЦІЇ

103. Заявники вимагали справедливої сатисфакції відповідно до статті 50 Конвенції, яка передбачає:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або Протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію.»

A. Матеріальна шкода

104. Заявники вимагали відшкодування матеріальної шкоди за втрату своїх будинків, оброблюваної землі, домашнього майна, худоби та, у випадку пані Сельчук, млина. Вони також заявляли, що виплата має бути співмірна з вартістю альтернативного проживання.

105. Уряд стверджував, що твердження заявників, що їхнє майно було знищено органами безпеки, не було доведено, і тому немає необхідності присуджувати будь-яку компенсацію. Альтернативно, якщо Суд визнає за доцільне призначити певну компенсацію, вона не має бути такою, щоб спричинити несправедливе збагачення. Заявлені суми матеріальної шкоди були надмірними і необґрунтованими, якби це було перед національним судом. Суд повинен врахувати економічні умови в Туреччині, де мінімальна щомісячна заробітна плата становила 700 французьких франків (FRF), а чиста максимальна щомісячна заробітна плата старшого судді становила 7 250 FRF.

106. Суд нагадує свої висновки про те, що будинки та господарське майно заявників, а також млин пані Сельчук були знищені органами безпеки (див. пункт

57 вище). З огляду на цей висновок, безперечно, необхідно присудити відшкодування матеріальної шкоди. Однак, оскільки заявники не підтвердили своїх претензій щодо кількості та вартості втраченого майна жодними документальними або іншими доказами, Уряд не надав детальних коментарів, а Комісія не зробила жодних висновків у цьому відношенні, оцінка Судом сум, що підлягають присудженню, повинна, за необхідності, бути співрозмірною та базуватися на принципах справедливості.

1. Будинки та інші будівлі

107. Пані Сельчук вимагала відшкодування збитків щодо двоповерхового будинку з цементу та каменю площею 250 квадратних метрів, який вона оцінювала в 1 250 000 000 турецьких лір (TRL), одноповерховий будинок, 300 квадратних метрів, з цементу та кам'яних блоків, оцінений в 1 500 000 000 турецьких лір, та триповерховий водяний млин площею 80 квадратних метрів в суму 580 000 000 турецьких лір, де вона мала $\frac{1}{4}$ власності з трьома іншими особами.

Пан Аскер вимагав відшкодування збитків за двоповерховий цементний та кам'яний будинок площею в 300 квадратних метрів, який оцінюється в 1 500 000 000 турецьких лір, та одноповерховий будинок, 400 квадратних метрів, з цементу та кам'яного блоку в суму 2 000 000 000 турецьких лір.

108. Як це було зроблено у рішенні Акдівар та інші проти Туреччини (стаття 50) (1 квітня 1998 року, Доповіді 1998-II, стор. 718, пункт 18), Суд зазначає, що йому не було надано вирішальних доказів розміру знищеної власності. Зважаючи на це та з посиланням на міркування справедливості та підхід, прийнятий у вищезгаданому рішенні Акдівар (стаття 50), він присуджує по відношенню до зруйнованих будівель по 1 000 000 000 турецьких лір кожному з заявників.

2. Інше майно

109. Заявники подали претензії щодо побутових товарів, таких як постільні приладдя, килими, електротовари та запаси продуктів харчування та палива, на суму пані Сельчук 1,451,650 000 турецьких лір для пані Сельчук та 2,415,000,000 для пана Аскера. Крім того, вони стверджували, що загалом втратили худобу на 2 040 000 000 турецьких лір (пані Сельчук) та 4 180 000 000 турецьких лір (пан Аскер). Вони також подали вимоги щодо фруктових дерев та тополь та інших дерев у своїх садах на суму 2 555 000 000 турецьких лір для пані Сельчук та 1,035,000,000 турецьких лір для пана Аскера. Таким чином, ці вимоги загалом склали 6 066 650 000 TRL (пані Сельчук) та 7 630 000 000 TRL (пан Аскер).

110. Суд зазначає, зокрема, що Комісія встановила, що вміст будинків заявників був знищений вогнем, і що заявники були зобов'язані залишити своє село, що, мабуть, спричинило певні витрати.

За відсутності будь-яких незалежних доказів та на справедливій основі Суд присуджує пані Сельчук 4 000 000 000 турецьких лір, а пану Аскеру - 5 000 000 турецьких лір.

3. Втрата доходу

111. Заявники вимагали відшкодування збитків у зв'язку з втратою своїх доходів від ведення сільського господарства, а щодо пані Сельчук - від млина, яким вона володіла у співвласності з трьома іншими особами. Вони вказували на період з 16 червня 1993 по 16 січня 1999 року.

Пані Сельчук заявила, що її щорічний дохід становив: 90 000 000 турецьких лір з 30 десятин орної землі, 40 500 000 турецьких лір з 3 десятин дубових гаїв, 35 000 000 турецьких лір з 5 десятин садів і 80 000 000 турецьких лір з її ¼ частки в діяльності млина.

Пан Аскер заявив, що його щорічний дохід склав: 15 000 000 турецьких лір з 5 десятин орної землі та 280 000 000 турецьких лір з 40 десятин садів.

112. За відсутності належних доказів щодо розміру земельних ділянок та доходів заявників та з огляду на міркування справедливості та підхід, застосований у вищезгаданому рішенні Акдівар (стаття 50), Суд присуджує відповідно до цієї статті 889 000 000 турецьких лір пані Сельчук та 1 475 000 000 турецьких лір пану Аскеру.

4. Альтернативне розміщення

113. Кожен із заявників вимагав відшкодування орендної плати в середньому 3 000 000 турецьких лір на місяць, яку вони сплачували в Діярбакирі.

114. Суд присуджує компенсацію плати за оренду за період з липня 1993 року по березень 1998 року 171 000 000 турецьких лір.

5. Підсумки

115. Таким чином, стосовно матеріальної шкоди Суд присуджує пані Сельчук 6 060 000 000 (шість тисяч шістдесят мільйонів турецьких лір) та 7 646 000 000 TRL (сім тисяч шістсот сорок шість мільйонів турецьких лір) пану Аскеру.

Зважаючи на високий рівень інфляції в Туреччині, ці суми мають бути переведені в фунти стерлінгів, щоб зберегти їх вартість, за ставкою, що застосовується на дату подання заявниками заяв відповідно до статті 50, а саме

5 січня 1998 року фунт стерлінгів (GBP) коштував 341 210 турецьких лір. Отже, пані Сельчук має отримати 17 760,32 фунтів стерлінгів (сімнадцять тисяч шістсот шістдесят фунтів стерлінгів і тридцять два пенси), а пан Аскер - 22 408,48 фунтів стерлінгів (двадцять дві тисячі чотириста вісім фунтів стерлінгів і сорок вісім пенсів), ці суми, що підлягають перерахуванню в турецькі ліри за курсом, який застосовується на дату виплати.

В. Нематеріальна шкода

116. Заявники заявляли, що кожному з них слід присудити 20 000 фунтів стерлінгів на відшкодування моральної шкоди. Вони також вимагали 10 000 фунтів стерлінгів за збитки та 10 000 фунтів стерлінгів компенсації за кожне порушення їх конвенційних прав.

117. Уряд стверджував, що, якщо Суд визнав порушення, цього буде достатньо для компенсації будь-якої моральної шкоди, завданої заявникам. Вони рішуче заперечували проти присудження додаткових виплат.

118. Суд вважає, що рішення про виплату моральної шкоди слід приймати, враховуючи серйозність порушень, які встановлено стосовно статей 3, 8 та 13 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1 (див. пункти 80, 87 та 98 вище).

Він присуджує заявникам 10 000 фунтів стерлінгів (десять тисяч фунтів стерлінгів) кожному.

119. Суд відхиляє решту вимог.

С. Судові витрати

120. Заявники вимагали загальну суму 18 011,64 фунтів стерлінгів за судові витрат. Вони просили Суд призначити виплату цієї суми в стерлінгах безпосередньо своїм законним представникам у Великобританії.

121. Уряд заявив, що Суд повинен вимагати документального підтвердження кожного пункту цієї вимоги, і заявив, що «суми, заявлені за юридичну роботу, проведenu в Туреччині, не мають значення».

122. Суд переконаний, що заявлені суми витрат були дійсно понесені та обґрунтовані в цілому, а тому присуджує їх у повному обсязі за вирахуванням сум, отриманих як правова допомога від Ради Європи, які вже були враховані, разом з будь-яким податком на додану вартість, який може бути сплачений.

D. Запит на відновлення прав

123. Заявники також заявили, що вони мають право повернутись до свого села або, якщо це неможливо, на еквівалентну грошову винагороду.

124. Уряд стверджував, що відновлення прав заявників було неможливим через надзвичайні умови, що склалися в регіоні.

125. Суд нагадує, що рішення, в якому він встановлює порушення, покладає на державу - відповідача зобов'язання припинити порушення та здійснити компенсацію за його наслідки таким чином, щоб максимально відновити ситуацію, що існувала до порушення (*restitutio in integrum*). Однак, якщо *restitutio in integrum* на практиці неможлива, держави-відповідачі можуть вибирати засоби, за допомогою яких вони виконуватимуть рішення, в якому Суд визнав порушення, і Суд не буде приймати наказів або деклараційних заяв у зв'язку з цим. Комітету міністрів Ради Європи, який діє відповідно до статті 54 Конвенції, належить здійснювати контроль за виконанням в цій частині (див. вищезазначене рішення Акдівара та інших (стаття 50), стор. 723–24, пункт 47).

Е. Процентні відсотки

126. Відповідно до інформації, наявної у Суда, встановлена процентна ставка у Сполученому Королівстві на дату ухвалення цього рішення становить 8% річних.

ВИХОДЯЧИ З НАВЕДЕНОГО, СУД

1. *Відхиляє* одноголосно попереднє заперечення щодо недійсності заяв;
2. *Відхиляє* вісьмома голосами проти одного попереднє заперечення щодо невичерпання внутрішніх засобів правового захисту;
3. *Постановляє* вісьмома голосами проти одного, що було порушення статті 3 Конвенції;
4. *Постановляє* одноголосно, що не слід розглядати скарги відповідно до пунктів 1 статті 2 та 5 Конвенції;
5. *Постановляє* вісьмома голосами проти одного, що було порушення статті 8 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1;
6. *Постановляє* одноголосно, що не слід розглядати скаргу відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції;
7. *Постановляє* вісьмома голосами проти одного, що було порушення статті 13 Конвенції;
8. *Постановляє* одноголосно, що не було порушено статей 14 або 18 Конвенції;
9. *Постановляє* вісьмома голосами проти одного, щоб держава-відповідач виплатила заявникам протягом трьох місяців такі суми, що

підлягають перерахуванню в турецькі ліри за курсом, який застосовується на дату виплати:

(а) матеріальна шкода в розмірі 17 760,32 фунтів стерлінгів (сімнадцять тисяч сімсот шістдесят фунтів стерлінгів і тридцять дві пенси) пані Сельчук та 22 408,48 фунтів стерлінгів (двадцять дві тисячі чотириста вісім фунтів стерлінгів і сорок вісім пенсів) пану Аскеру;

(b) моральну шкоду - 10 000 фунтів стерлінгів (десять тисяч фунтів стерлінгів) кожному;

10. *Постановляє* вісьмома голосами проти одного, що держава-відповідач повинна сплатити заявникам протягом трьох місяців стосовно витрат і витрат 18111,64 фунтів стерлінгів (вісімнадцять тисяч одинадцяти фунтів стерлінгів і шістдесят чотири пенси) разом з будь-якою ціною, доданий податок, який може підлягати сплаті, за вирахуванням 16 093 франків (шістнадцять тисяч дев'яносто трьох французьких франків), який слід перетворити на фунти стерлінгів за курсом обміну, який застосовується на дату винесення цього рішення;

11. *Постановляє* вісьмома голосами проти одного, що за вказаними сумами сплачується проста процентна плата за річною ставкою 8% з моменту закінчення вищезгаданих трьох місяців до погашення;

12. *Відхиляє* одноголосно решту вимог про справедливу сатисфакцію.

Вчинено англійською та французькою мовами та винесено на громадські слухання в будівлі прав людини в Страсбурзі 24 квітня 1998 року.

Херберт Петцольд

Рудольф Бернхард

Секретар

Голова

СПРАВА

«ХАМІДОВ ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ»

(CASE OF KHAMIDOV v. RUSSIA)

(Заява №.72118/01)

РІШЕННЯ

СТРАСБУРГ

15 листопада 2007 року

Рішення набуло статусу остаточного 02.06.2008 р.

У справі Хамідов проти Російської Федерації,

Європейський суд з прав людини (п'ята секція), засідаючи палатою у складі:

Пан П. Лоренцен, *президент*,

Пан К. Юнгвіерт,

Пан В. Буткевич,

Пані М. Цаца-Ніколовська,

Пан А. Ковлер,

Пан Дж. Боррего Боррего,

Пані Р. Єгер, *судді*,

та пані К. Вестердік, *секретар секції*,

розглянувши за закритими дверима 16 жовтня 2007 року, виносить таке рішення, ухвалене в цей день:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу було розпочато за заявою (№ 72118/01) проти Російської Федерації, поданою до Суду відповідно до статті 34 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод («Конвенція») громадянином Російської Федерації, паном Ханбатаєм Абульхановичем Хамідовим («заявник») 28 червня 2001 року.

2. Заявника, якому було надано правову допомогу, представляла пані М. Петросян, юрист Меморіального правозахисного центру, Москва. Уряд

Російської Федерації (далі - Уряд) представляв пан П. Лаптев, колишній представник Російської Федерації при Європейському суді з прав людини.

3. Заявник скаржився, зокрема, на те, що нерухомість, яка належить йому та його брату, була окупована та пошкоджена федеральною міліцією і що він не зміг отримати компенсацію у зв'язку з цим. Далі він скаржився на неможливість пред'явлення позову про виселення підрозділів міліції до суду протягом тривалого періоду часу, тривале виконання рішення на його користь, несправедливість провадження про відшкодування шкоди та відсутність ефективних засобів захисту стосовно цих порушень. Він посилався на статті 6, 8 та 13 Конвенції та статтю 1 Протоколу №1.

4. Рішенням від 23 жовтня 2006 року Суд оголосив заяву частково прийнятною.

5. Палата вирішила, порадившись із сторонами, що не вимагає слухання по суті (правило 59 пункт 3 в цілому), заявник та Уряд подали письмові зауваження щодо суті заяв.

ФАКТИ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

6. Заявник народився в 1954 році і проживає в селі Братське Надтеречного району Чечні.

7. Факти справи, представлені сторонами, узагальнені у розділі А нижче (пункти 8-54). Опис документів, що подані сторонами, міститься у розділі В нижче (пункти 55-84).

А. Факти

1. Передісторія

8. Заявник є співвласником нерухомості в селі Братське. Іншим співвласником є брат заявника, пан Джабраїл Абульханович Хамідов, який не є учасником провадження у Суді. У відповідь на запит Секретаріату Суду з цього приводу представник заявника заявив у листі від 14 лютого 2004 року, що брат заявника не має наміру брати участь у провадженні перед Судом, щоб заявник сам брав участь у провадженні (див. нижче) і що у будь-якому випадку заявник надав Суду загальну довіреність, надану йому його братом. Документ, про який йдеться, підтверджує право заявника представляти свого брата перед Судом у разі необхідності.

9. До описаних нижче подій заявник та його брат зареєстрували товариство з обмеженою відповідальністю під назвою «Недра» (*общество с*

ограниченной ответственностью «Недра») та разом із своїми сім'ями (далі «сім'я заявника») займались хлібопекарською справою. За словами заявника, цей бізнес був їх основним джерелом доходу.

10. Садиба (далі - маєток заявника) включає земельну ділянку площею 1,5 га, передану юридичній особі «Недра» на умовах безстрокової оренди, будинок площею 251,3 квадратних метра, що належить заявнику, будинок площею 186 квадратних метрів, що належить його брату, та промислові будівлі та обладнання, включаючи млин, пекарню та складські приміщення загальною площею 2000 квадратних метрів, відведених товариству «Недра».

11. В кінці 1996 року, як стверджував Уряд, або на початку 1998 року, як заявляв заявник, він та його родина покинули своє маєток, оскільки їм постійно загрожували чеченські повстанці, які згодом переїхали сюди.

12. На початку вересня 1999 року повстанці пішли, а заявник та його родина повернулися до свого маєтку. За словами заявника, вони знайшли тимчасові будівлі, які були побудовані бійцями на земельній ділянці з використанням будівельних матеріалів заявника, але будинки, виробничі приміщення та обладнання залишилися цілими, і вони відновили свою справу.

2. Тимчасове зайняття маєтку заявника

(а) Події у період з жовтня 1999 року до грудня 2000 року

13. На початку жовтня 1999 року Російський Уряд розпочав антитерористичну операцію в Чечні. Побоюючись можливих нападів, заявник та його родичі покинули село.

14. 13 жовтня 1999 року Тамбовські консолідовані підрозділи міліції Міністерства внутрішніх справ (*Тамбовский сводный отряд милиции МВД РФ – «підрозділи міліції»*) зайняли маєток заявника.

15. 19 жовтня 1999 року заявник та його родина намагалися повернутися, але підрозділи міліції заборонили їм доступ до маєтку.

16. 4 листопада 1999 року заявник звернувся з проханням до Надтеречного тимчасового відділу внутрішніх справ (*временный ОВД Надтеречного района – «ВОВД»*) звільнити його будинки та виробничі приміщення.

17. Листом від 19 грудня 1999 року ВОВД відмовив у проханні заявника. У листі зазначалося, що вони звільнять будівлі лише після припинення бойових дій у регіоні та виведення російських військ. Щодо передбачуваної шкоди майну заявника листом було рекомендовано подати позов про відшкодування збитків до суду.

18. Оскільки на момент розгляду справи суди на території Чеченської Республіки не функціонували, заявник подав свої скарги до суду лише у січні 2001 року.

19. Заявник та його родина провели зиму 1999-2000 років у наметовому містечку для біженців у селі Знаменське, Чечня. За словами заявника, погані умови проживання в таборі призвели до смерті його племінника, якому було рік і сім місяців. Заявник надав медичне свідоцтво про смерть № 00-172, видане стосовно його племінника 29 грудня 2000 року. У ньому йдеться про те, що хлопчик помер від гострої двосторонньої бронхіальної пневмонії. Дата та місце смерті зафіксовані 27 грудня 1999 року, північний табір біженців. Заявник також стверджував, що стан здоров'я інших членів сім'ї серйозно погіршився.

20. 27 січня та 16 жовтня 2000 року голова місцевої ради села Братське (*глава органа местного самоуправления с. Братское*) видав три подібні довідки щодо заявника, його брата та їх товариства "Недра", заявивши, що Федеральні підрозділи міліції займали маєток заявника з 13 жовтня 1999 року і відмовилися виселятися.

21. 25 травня 2000 року на прохання заявника військовий комендант Надтеречного району (*военный комендант Надтеречного района*) наказав підрозділам міліції забезпечити, щоб майну заявника не було заповдіяно шкоди. За словами заявника, не було вжито жодних заходів щодо захисту його майна.

22. 26 травня 2000 року на вимогу заявника комісія у складі голови місцевої ради Братського, представника проектної організації, представника підрядної організації (*представитель проектной организации, представитель подрядной организации*) та військового коменданта склала звіти про оцінку (дефектные акты), що докладно відображали поганий стан майна заявника (див. пункти 63-67 нижче).

23. Інша комісія, що складалась з голови місцевої ради та кількох жителів Братського, видала довідку про те, що федеральні внутрішні війська розміщувались у маєтку заявника з 13 жовтня 1999 року до 26 травня 2000 року та що вони пошкодили будинки заявника та виробничі приміщення, пошкодження яких було засвідчено вищезгаданими звітами про оцінку. Ця довідка без дати була підписана та скріплена печаткою членами комісії та військовим комендантом.

24. У листі від 12 вересня 2000 року виконуючий обов'язки прокурора Надтеречного району (*исполняющий обязанности прокурора Надтеречного района*) запропонував військовому коменданту наказати підрозділам міліції або звільнити будинок заявника, або укласти з ним договір оренди. Відповіді від коменданта не було.

25. Листом від 25 грудня 2000 року в.о. прокурора Надтеречного району запропонував заявнику звернутися до суду у разі відмови підрозділів міліції виконувати вищезазначені рекомендації.

26. 3 листопада 1999 року по грудень 2000 року заявник також подав велику кількість скарг до державних органів, включаючи військові органи влади, прокуратури різних рівнів та інші правоохоронні органи, регіональні та федеральні адміністративні органи, вимагаючи виселення підрозділів міліції. Переважно він отримував офіційні відповіді про те, що його скарги передавались іншим органам, але не було вжито жодних ефективних заходів.

(b) провадження про виселення

27. У січні 2001 року суди Чечні знову почали функціонувати. Заявник від свого імені та від імені брата подав позов, в якому він вимагав виселення тамбовських консолідованих підрозділів міліції зі свого маєтку.

28. Заочним рішенням від 14 лютого 2001 року Надтеречний районний суд Чеченської Республіки підтвердив право власника заявника та його брата на земельну ділянку та будинки та виробничі приміщення з посиланням на численні документи, подані заявником. Суд, вивчивши подані заявником докази, встановив наступне:

«... Внутрішні війська та підрозділи міліції різних регіонів Російської Федерації, які беруть участь в антитерористичній операції в Чечні, зайняли будинки та виробничі приміщення, що належать Хамідовим, не отримавши згоди законних власників і з порушенням усіх положень чинного закону та Конституції Російської Федерації. Владні структури, покликані захищати інтереси мирного населення, самі вдалися до порушення Конституції Російської Федерації ...»

Обґрунтованість позову [заявника] може бути підтверджена також листом окружного прокурора на ім'я коменданта округу, в якому зазначається, що з 13 жовтня 1999 року підрозділи міліції федеральних військ займають житлові та виробничі приміщення, що належать [заявнику] на західній околиці села Братське Надтеречного району. Дії міліцейських підрозділів федеральних військ грубо порушили права [заявника] на житло та громадянські права, гарантовані Конституцією Російської Федерації та житловим та цивільним законодавством.

Раніше, 25 травня 2000 року, військовий комендант Надтеречного району видав наказ, зобов'язавши відповідача зберегти майно Хамідових, а після закінчення тримісячного періоду повернути їм майно неушкодженим.

Відповідач проігнорував цей наказ».

Суд дійшов висновку, що тамбовські підрозділи міліції Міністерства внутрішніх справ свавільно зайняли маєток заявника та спровокували виселення, тим самим задовольнивши позов заявника в повному обсязі.

29. 24 лютого 2001 року рішення суду набрало законної сили і відповідно було розпочато виконавче провадження. Спроби судового виконавця виконати рішення виявилися марними, оскільки підрозділи міліції відмовилися виконувати виконавчий лист. У своїх спробах виконати рішення судовий пристав безуспішно звертався за допомогою до голови адміністрації Надтеречного району, військового коменданта Надтеречного району та військового командувача Чеченської Республіки.

30. Численні скарги заявника до місцевих та федеральних адміністративних органів не принесли результатів.

31. 2 березня 2001 року Верховний суд Чеченської Республіки направив заяву заявника про виконання рішення на його користь міністру юстиції Чечні та запропонував йому вжити необхідних заходів.

32. За твердженням Уряду, у квітні 2001 року, у встановлений законом термін, передбачений національним законодавством для виконання остаточного рішення, тамбовські підрозділи міліції звільнили будівлі у маєтку заявника, але перемістилися на земельну ділянку заявника.

33. 21 травня 2001 року Спеціальний представник Президента Російської Федерації з дотримання прав і свобод людини у Чеченській Республіці (*Специальный представитель Президента Российской Федерации по соблюдению прав и свобод человека в Чеченской Республике*) направив запит до російського Міністра внутрішніх справ щодо організації примусового виконання рішення від 14 лютого 2001 року. 18 липня 2001 року спецпредставник направив нову скаргу заявника міністру внутрішніх справ і заявив, що він все ще не отримав жодної відповіді на свій попередній запит від 21 травня 2001 року.

34. 22 травня 2001 року Президент Державної комісії зі сприяння нормалізації суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації та дотримання прав людини в Чеченській Республіці (*Комиссия по содействию нормализации общественно-политической и социально-экономической обстановки и соблюдению прав человека в Чеченской Республике*) повідомив Міністра внутрішніх справ про незаконне зайняття міліцейськими підрозділами маєтку заявника та про їхню відмову виконувати рішення на користь заявника та просили Міністра вирішити справу заявника, враховуючи, що це вже привернуло увагу Комісара Ради Європи з прав людини.

35. 30 травня 2001 року перший заступник глави Адміністрації Президента Російської Федерації (*Администрация Президента*) передав скаргу заявника Міністру внутрішніх справ на розгляд.

36. 7 червня 2001 року Генеральна прокуратура направила скаргу заявника до прокуратури Чеченської Республіки (*прокуратура Чеченской республики*) «для розгляду по суті».

37. Листом від 13 червня 2001 року перший заступник командира Об'єднаної групи з питань узгодження на Північному Кавказі (*первый заместитель командующего ОГВ(с) в СКР – «заступник командуючого»*) повідомив Надтеречний районний суд, що рішення суду на користь заявника було виконано, а відповідні підрозділи залишили маєток заявника. У відповідь 26 червня 2001 року судовий пристав повідомив, що рішення залишається невиконаним. Він заявив, що відвідав маєток заявника і дізнався, що, хоча консолідовані міліцейські підрозділи Тамбова залишили маєток, Тульські консолідовані підрозділи міліції (Тульский сводный отряд милиции) наразі зайняли маєток заявника.

38. 18 червня 2001 року Прокуратура Чеченської республіки запропонувала головному судовому приставу Російської Федерації (*главный судебный пристав РФ*) надати інформацію щодо того, які заходи були вжиті для виконання рішення на користь заявника та чи піднімалось колись питання щодо адміністративної чи кримінальної відповідальності за ухилення від примусового виконання особовим складом консолідованих підрозділів міліції. Незрозуміло, чи була дана відповідь на цей запит.

39. 26 червня 2001 року головний пристав повідомив Адміністрацію Президента про те, що термін, необхідний для розгляду скарги заявника щодо тривалого невиконання, був продовжений на 30 днів.

40. 27 червня 2001 року Міністерство внутрішніх справ повідомило Адміністрацію Президента, що рішення від 14 лютого 2001 року виконано.

41. У листі від 30 червня 2001 року прокуратура Чеченської Республіки з посиланням на лист заступника коменданта від 13 червня 2001 року повідомила заявника про те, що рішення суду виконано.

42. За даними Уряду, 4 липня 2001 року судовий пристав наклав штраф, що дорівнював 200 мінімальним місячним зарплатам, на підрозділи міліції за їх відмову виконати рішення суду. Однак штраф не вдалося стягнути через затримки з виплатою заробітної плати військовослужбовцям Чечні. Уряд також заявив, що 14 липня 2001 року тамбовські підрозділи міліції покинули територію маєтку заявника, а судовий пристав закрити виконавче провадження та 17 липня 2001 року повернув виконавчий лист до Надтеречного районного суду, але згодом Тульські підрозділи міліції знову зайняли маєток заявника.

43. 30 липня 2001 року під час провадження про виселення судовий пристав склав три повідомлення про виселення підрозділів міліції з будинків та виробничих приміщень заявника. У звітах були перераховані предмети майна заявника, які були знищені чи пошкоджені, та підписані заявником, судовим приставом та двома свідками (див. пункти 68-71 нижче). Фактично виселення не відбулось.

44. У листі від 10 серпня 2001 року заступник головного судового пристава Російської Федерації повідомив заявника про розвиток у справі, заявивши, що виконання рішення залежало фактично від Міністерства внутрішніх справ, а не від зусиль судового пристава.

45. Листом від 13 серпня 2001 року Адміністрація Президента надіслала нову скаргу заявника до Міністерства юстиції. В ній також було посилення лист головного пристава від 26 червня 2001 року та зазначалось, що, хоча минуло 30 днів, жодної інформації про розвиток виконавчого провадження не надходило.

46. 26 лютого 2002 року судовий пристав повідомив, що в невстановлену дату міліція звільнила будинки, але залишилася в тимчасових спорудах, які вони побудували на землі заявника, і продовжували використовувати ресурси заявника для своїх потреб. У звіті також зазначається, що консолідовані підрозділи міліції Тули були замінені зведеними підрозділами міліції Калуги (*сводный отряд милиции УВД Калужской области*), що траншеї, пункти пропуску та колючий дріт обмежили доступ до землі, і що заявник не міг в'їхати навіть ненадовго, не кажучи вже про постійне проживання там.

47. 14 червня 2002 року судовий пристав закрив виконавче провадження, оскільки підрозділи міліції остаточно покинули майно заявника. Судовий пристав склав звіт про виселення, коротко зазначивши шкоду майну заявника. Він був підписаний заявником, судовим приставом та двома свідками (див. пункт 72 нижче).

3. Провадження про компенсацію

48. 30 липня 2001 року заявник, діючи від свого імені та від імені свого брата, подав позов проти Міністерства внутрішніх справ Російської Федерації до Замоскворецького районного суду м. Москви (*Замоскворецкий межмуниципальный суд г. Москвы – «районный суд»*). Він скаржився, що консолідовані підрозділи міліції Міністерства внутрішніх справ зайняли та розгромили його маєток і відмовилися виконувати рішення суду від 14 лютого 2001 року. Він вимагав повернення у володіння рухомого та нерухомого майна, а також компенсації в сумі 10 877 040 російських рублів (RUB; приблизно 315 732 євро) за матеріальні збитки, яких він зазнав внаслідок використання його майна, та відшкодування збитків у розмірі 5 411 175 рублів (приблизно 153 418 євро) за заподіяну шкоду. Заявник також заявив, що внаслідок несанкціонованого зайняття його маєтку йому та його сім'ї довелося жити в таборі біженців у жахливих умовах, що призвели до смерті його племінника, і він вимагав відшкодування в розмірі 10 000 000 рублів (приблизно 292 685 євро) як відшкодування моральної шкоди.

49. Заявник подав численні документи на підтвердження своїх вимог, зокрема документи, що підтверджують право власності його та брата на будинки, виробничі будівлі та земельну ділянку, два свідоцтва про реєстрацію товариства «Недра», його заяви до різних державних органів та відповіді, копію рішення від 14 лютого 2001 року та повідомлення судового виконавця про невиконання рішення суду підрозділами міліції, а також довідку, видану комісією, складену головою місцевої ради міста Братське та місцевими жителями (див. пункт 23 вище) разом із звітами про оцінку від 26 травня 2000 року та кошторисами витрат на ремонт його майна.

50. 23 січня 2002 року районний суд виніс своє рішення. На судовому засіданні Міністерство-відповідач не оскаржувало як таку точність заяв заявника чи представлених ним доказів, але заперечувало свою відповідальність за консолідовані підрозділи міліції, заявивши, що вони входили до складу федеральних військ на території Чечні і перебували під командуванням військових органів Організації об'єднаних груп. Суд не зробив жодних коментарів щодо цих заяв Міністерства-відповідача. Він вивчив матеріали і встановив, що заявник володів відповідним майном, що місцева рада засвідчила 16 жовтня 2000 року несанкціоноване зайняття цього майна федеральними підрозділами міліції, що заявник просив владу забезпечити звільнення його майна, і що рішенням від 14 лютого 2001 року Надтеречний районний суд зобов'язав виселити тамбовські консолідовані підрозділи міліції з приміщення заявника. Далі суд встановив наступне:

«Позивачі подали довідку, видану [комісією, що складається з] голови місцевої ради та жителів Братського. У довідці зазначається, що федеральні військові знаходились у маєтку позивачів з 13 жовтня 1999 року до 26 травня 2000 року та що вони завдали шкоди майну позивачів.

Позивачі склали звіти про оцінку та кошторис витрат на ремонт, щоб підтвердити свої аргументи щодо майнової шкоди. Позивачі також надали розрахунок втраченого прибутку ...

Оцінивши докази в повному обсязі, суд не бачить причин задовольняти позовні вимоги позивачів, оскільки будинки та виробничі приміщення вже звільнені, як це підтвердив [перший] позивач під час слухання. Крім того, ще одним чинним рішенням було наказано виселення підрозділів міліції, і розпочато виконавче провадження.

Суд також не може призначити витрати на ремонт та компенсацію майнової шкоди, оскільки позивачі не представили достатніх доказів того, що їхні будинки та виробничі приміщення були пошкоджені з вини Міністерства внутрішніх справ.

Єдиним доказом, який позивачі подали для підтвердження своїх вимог, є довідка, видана головою місцевої ради Братського, в якій зазначається, що федеральні внутрішні війська завдали майнової шкоди. Однак суд не може

вважати цей документ доказом, оскільки на ньому відсутня дата. Крім того, в цьому документі немає нічого, що дозволяє припустити, що реальна сума збитку відповідає тій, яку вказали позивачі...

Позивачі додали фотографії своїх будинків та виробничих приміщень. Суд не може визнати ці фотографії доказами, оскільки немає ознак того, що вони представляють будинки та виробничі приміщення позивачів.

Зважаючи на те, що під час судового розгляду доводи позивачів про те, що саме Міністерство внутрішніх справ незаконно зайняло їхню власність, виявилися безпідставними, суд вважає позови Хамідових необґрунтованими.

51. Суд відповідно відхилив позовні вимоги заявника, не розглядаючи окремо його вимоги щодо відшкодування шкоди за незаконне зайняття його маєтку чи відшкодування моральної шкоди.

52. Заявник оскаржив вищезазначене рішення. Він, зокрема, зазначив, що висновок районного суду про те, що «під час судового розгляду доводи позивачів про те, що Міністерство внутрішніх справ незаконно зайняло їхню власність, виявилися безпідставними», було довільним та суперечило статті 55 Цивільного процесуального Кодексу, в якій зазначалося, що факти, встановлені рішенням суду, що набрало законної сили, не повинні доводитися знову під час розгляду інших цивільних спорів між тими ж сторонами. Заявник також стверджував, що районний суд діяв неправомірно, оскільки він не взяв до уваги довідку, складену комісією, що складалася з голови місцевої ради та жителів Братського, лише посилаючись на те, що ця довідка не була датована, хоча зазначений документ безпосередньо посилався на звіти про оцінку від 26 травня 2000 року, які були додані до нього та передані до суду першої інстанції.

53. 8 квітня 2002 року Московський міський суд відхилив апеляційну скаргу заявника. Він, по суті, переглянув рішення першої інстанції і підтвердив, що всі висновки були правильними.

54. Подальші вимоги заявника щодо наглядової перевірки були безрезультатними.

В. Документи, що подаються сторонами

1. Документи, подані заявником

55. Серед значної кількості інших документів заявники подали такі:

(а) Документи, що стосуються права власності на нерухомість

56. Реєстраційні посвідчення № 322 та 323, видані 18 жовтня 2000 року компетентним місцевим органом влади стосовно будинку заявника та будинку

його брата, підтверджують, що будинки належать заявнику та його брату відповідно.

57. Повідомлення про тимчасову реєстрацію від 5 вересня 1996 року, видане компетентним органом, підтверджує передачу земельної ділянки площею 1,5 га товариству «Недра» під оренду безстроково.

58. Завірені технічні описи, видані заявнику та його брату для їх відповідних будинків та товариства «Недра» щодо виробничих приміщень, вказують площу поверхні будівель (див. пункт 10 вище) та містять план будівель із зазначенням їх розмірів .

(b) Документи, що стосуються статусу товариства «Недра»

59. Статут товариства «Недра» був затверджений його засновниками 22 березня 1996 року та зареєстрований у Міністерстві юстиції Чечні 3 квітня 1996 року під номером 3398. У ньому зазначається, що багатофункціональна фірма «Недра» є товариством з обмеженою відповідальністю та юридичною особою. Засновниками товариства є заявник та його брат. Статутом визначено, що засновники є власниками товариства і що в разі смерті право власності передається їх спадкоємцям. Відповідальність засновників за борги товариства обмежується розміром їх акцій. Вони мають повноваження призначати директора товариства.

60. Свідоцтво № 3398, видане Міністерством юстиції Чечні 3 квітня 1996 року, підтверджує реєстрацію товариства «Недра» у ту ж дату. У свідоцтві зазначається, що «Недра» є приватним товариством, вказується зареєстрована адреса товариства та розмір статутного капіталу та вказується, що «директором (засновником) товариства є Джабраїл Абульханович Хамідов», брат заявника.

61. Свідоцтво № 273 від 16 серпня 2000 року підтверджує, що ТОВ «Недра» було перереєстроване в ту ж дату. У ньому вказано, що «Недра» є приватним товариством, вказує зареєстровану адресу такого товариства та розмір статутного капіталу та зазначає, що «директором (засновником) товариства є Джабраїл Абульханович Хамідов».

62. У Витязі № 602а від 1 грудня 2006 року з Єдиного державного реєстру юридичних осіб надається дуже детальний звіт щодо товариства «Недра», зокрема, що «засновниками (власниками) товариства є дві фізичні особи», а саме заявник та його брат .

(c) Документи, що засвідчують шкоду майну

63. Заявники подали чотири звіти про оцінку, видані в присутності заявника та його брата 26 травня 2000 року комісією у складі заступника

голови комісії pana I., голови місцевої ради Братського pana T., представника проектної організації pana M. та представника будівельної організації pana I. Звіти підписані військовим комендантом Надтеречного району генерал-майором K. та головою адміністрації Надтеречного району паном З. Звіти були видані стосовно будинку заявника, будинку його брата, складського приміщення та промислового обладнання, в них зазначалось, що кожен предмет нерухомості, про який йдеться, пошкоджений та його відновлення потребує певної роботи, як зазначено нижче.

64. У звіті, виданому стосовно будинку заявника, перелічені наступні види робіт:

- Ремонт даху - 140 квадратних метрів;
- Внутрішня штукатурка - 190 квадратних метрів;
- Подвійна побілка стін - 1150 квадратних метрів;
- Встановлення 4 дверних прорізів розміром 2,6 x 1,3 метра - 14 квадратних метрів;
- Встановлення 9 дверних прорізів розміром 2,2 x 1,8 метра - 22 квадратних метри;
- Встановлення 7 віконних прорізів - 28 квадратних метрів;
- Скління вікон - 110 квадратних метрів;
- Цементування підлоги - 250 квадратних метрів;
- Покриття підлоги лінолеумом - 250 квадратних метрів;
- Ремонт двох бойлерів;
- Прокладання 20 мм труб опалення - 10 метрів;
- Прокладання 32 мм труб опалення - 50 метрів;
- Прокладання 50 мм труб опалення - 160 метрів;
- Встановлення 20 радіаторів опалення - 48 еквівалентних квадратних метрів;
- Ремонт стелі - 30 куб.м;
- Сантехнічне обладнання - 100 відсотків;
- Електрообладнання - 100 відсотків;
- Капітальний ремонт електропроводки - 400 метрів;
- Покриття підлоги керамічною плиткою - 48 квадратних метрів;
- Покриття стін керамічною плиткою - 50 квадратних метрів;
- Фарбування дверей, вікон, труб та радіаторів - 280 квадратних метрів;
- Ремонт залізної огорожі - 80 метрів;
- Ремонт 50 блоків [бетонний паркан] - 25 квадратних метрів;
- Засипання викопаних і траншей - 100 відсотків;
- Вивезення сміття - 20 куб. метрів;
- Ремонт гравійної під'їзної частини - 2400 кв.

65. У звіті, виданому стосовно будинку, що належить брату заявника, перелічені наступні роботи:

- Ремонт даху - 110 квадратних метрів;
- Внутрішня штукатурка - 60 квадратних метрів;
- Встановлення 4 дверних прорізів - 9,7 квадратних метрів;
- Встановлення 3 віконних прорізів - 12 квадратних метрів;
- Скління вікон - 63 квадратних метри;
- Цементування підлоги - 150 квадратних метрів;
- Покриття підлоги лінолеумом - 180 квадратних метрів;
- Капітальний ремонт електропроводки - 400 метрів;
- Ремонт бойлера;
- Прокладання 20 мм труб опалення - 5 метрів;
- Прокладання 32 мм труб опалення - 40 метрів;
- Прокладання 50 мм труб опалення - 120 метрів;
- Встановлення 11 радіаторів опалення - 26 еквівалентних квадратних метрів;
- Ремонт стелі - 20 куб.м;
- Сантехнічне обладнання - 100 відсотків;
- Електрообладнання - 100 відсотків;
- Покриття підлоги керамічною плиткою - 40 квадратних метрів;
- Покриття стін керамічною плиткою - 28 квадратних метрів;
- Фарбування дверей, вікон, труб та батарей - 85 квадратних метрів;
- Ремонт залізної огорожі - 100 метрів;
- Ремонт воріт розміром 3,5 x 5 метрів;
- Ремонт 62 [бетонної огорожі] блоків - 37 квадратних метрів;
- Засипання викопаних і траншей - 100 відсотків;
- Вивезення сміття - 20 кубічних метрів.

66. Що стосується сховища, то звіт спочатку перераховує три види необхідних робіт, що показують, що дах повністю зруйнований. Звіт продовжується так:

- Заміна 4 вхідних воріт - 86 квадратних метрів;
- Заміна 2 виїзних воріт - 34 квадратних метри;
- Встановлення 8 віконних прорізів - 24 квадратних метри;
- Скління вікон - 48 квадратних метрів;
- Покриття 8 вікон брусами - 24 квадратні метри;
- Цементування підлоги - 1600 квадратних метрів;
- Встановлення бруківки - 180 метрів;
- Ремонт мощення навколо будівлі - 240 квадратних метрів;
- Асфальтування площею 1400 квадратних метрів;
- Ремонт двох бойлерів;

Встановлення 2 радіаторів опалення;
Ремонт газопроводу - 200 метрів;
Капітальний ремонт електропроводки - 500 метрів;
Електрообладнання - 100 відсотків;
Монтаж електричного кабелю - 120 метрів;
Ремонт 26 люмінесцентних лампочок;
Ремонт 3 електричних блоків управління;
Ремонт 4 електричних вимикачів;
Ремонт 186 блоків [бетонний паркан] - 112 квадратних метрів;
Засипання викопаних і траншей - 100 відсотків;
Вивезення сміття - 50 куб. метрів;
Ремонт гравійної під'їзної частини - 3600 кв.

67. У звіті, що видається стосовно промислового обладнання, зазначено, що верстатні машини та міні-пекарня були повністю розібрані.

68. Заявник подав три доповіді судового пристава про виселення підрозділів міліції від 30 липня 2001 року (див. пункт 43 вище). Звіти були складені стосовно будинку заявника, будинку його брата, промислового обладнання та складських приміщень, в присутності заявника, його брата та двох свідків. Вони були підписані заявником, судовим приставом та свідками. У звітах перераховані предмети майна заявника, які були знищені чи пошкоджені, та вказується ступінь заподіяної шкоди.

69. Звіт, що стосується будинку заявника, містить такі деталі:

Дах пошкоджений - 140 квадратних метрів;
Штукатурка всередині будівлі пошкоджена - 190 квадратних метрів;
Пошкоджена стеля - 48 квадратних метрів;
9 віконних прорізів розбито - 22 квадратні метри;
Розбите віконне скло - 110 квадратних метрів;
Видалено 4 дверні прорізи розміром 2,6 x 1,3 метра - 14 квадратних метрів;
Видалено 9 дверних прорізів розміром 2,2 x 1,1 метра - 22 квадратні метри;
Система опалення не функціонує і була повністю розібрана - 100 відсотків;
Підлоговий лінолеум знятий - 250 квадратних метрів;
Підлогу керамічну плитку знято - 48 квадратних метрів;
Баня та санітарні приміщення відсутні - 100 відсотків;
Відсутній паркан із залізних листів - 80 квадратних метрів;
Бракує 50 блоків [бетонний паркан] - 25 квадратних метрів;
Свердловина питної води заповнена сміттям - 100 відсотків;
Електричну проводку демонтовано;
Меблі та побутові речі повністю відсутні - 100 відсотків;
Інфраструктура всередині і навколо будівлі пошкоджена через траншей, що були викопані, та сміття;

Тверде покриття під'їзної частини повністю розбито - 2400 квадратних метрів.

70. У звіті, складеному стосовно будинку брата заявника, вказано шкоду:

Дах пошкоджений - 110 квадратних метрів;

Штукатурка всередині будівлі пошкоджена - 60 квадратних метрів;

Прибрано 7 дверних прорізів - 9,7 квадратних метрів;

3 віконні отвори розбиті - 12 квадратних метрів;

Розбите віконне скло - 63 квадратних метри;

Підлоговий лінолеум знятий - 180 квадратних метрів;

Підлогу керамічну плитку знято - 40 квадратних метрів;

Система опалення не функціонує, котел та радіатори опалення прибрані - 100 відсотків, які мають бути відновлені повністю;

Баня та санітарні приміщення відсутні - 100 відсотків;

Відсутній паркан із залізних листів - 100 квадратних метрів;

62 блоки [бетонний паркан] відсутні - 37 квадратних метрів;

Залізні вхідні ворота відсутні - 17,5 квадратних метрів;

Електричну проводку демонтовано - 100 відсотків;

Пошкоджена інфраструктура всередині та навколо будівлі (викопані траншеї, сміття) - 100 відсотків;

Меблі та побутові речі відсутні повністю - 100 відсотків.

71. У звіті, складеному стосовно промислового обладнання та приміщень, зазначено:

Фрезерувальну техніку було розібрано;

Відсутній чотирижильний кабель - 890 метрів;

Пекарське обладнання повністю відсутнє;

Дах демонтовано - 2 000 квадратних метрів;

Прибрано 4 вхідних воріт - 85 квадратних метрів;

2 виїзних воріт знято - 34 квадратні метри;

Видалено 8 віконних прорізів з брусками - 24 квадратні метри;

Відсутнє віконне скло - 48 квадратних метрів;

2 залізні основні балки пошкоджені - 22 метри;

Пошкоджена бетонна стеля - 1600 квадратних метрів;

Бруківка навколо будівлі зламана - 240 квадратних метрів;

Розбито асфальтовану площу - 1400 квадратних метрів;

Система опалення в млині зруйнована - 100 відсотків;

Зруйнована газопровідна лінія - 200 метрів;

Електричне освітлення млина знищено - 100 відсотків;

186 [бетонних] блоків у паркані відсутні - 112 квадратних метрів;

Тверде покриття під'їзної частини повністю зруйноване - 3600 квадратних метрів;

Площа 3500 квадратних метрів була відчужена та перепланована та [забудована] з використанням матеріалів [заявника та його брата].

72. У звіті від 14 червня 2002 року зазначається, що підрозділи міліції були виселені з приватного будинку [заявника] та приміщень твариства «Недра». Стан будинку описується так:

Система опалення зруйнована;

Стеля демонтована;

Електрична електропроводка була знищена;

Двері повністю відсутні;

Вікна частково зламані.

2. Документи, подані Урядом

73. Уряд не надав Суду жодних документів до прийняття рішення про прийнятність. Після того, як справа була визнана прийнятною, Уряд подав низку документів, включаючи довідку № 3398 від 3 квітня 1996 року (див. пункт 60 вище), посвідчення про тимчасову реєстрацію від 5 вересня 1996 року (див. пункт 57), рішення від 4 січня 2000 року, прийняте братом заявника, про перереєстрацію товариства «Недра» відповідно до російського законодавства та про призначення заявника директором товариства, звіт про оцінку складського приміщення від 26 травня 2000 року (див. пункт 66), довідку № 273 від 16 серпня 2000 року (див. пункт 61), реєстраційне посвідчення № 322 від 18 жовтня 2000 року (див. пункт 56) та витяг № 10123 від 17 січня 2007 року з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, який надає інформацію, ідентичну тій, що міститься у витягу № 602а (див. пункт 62).

74. Інші документи, подані Урядом, можуть бути узагальнені наступним чином.

75. У довідці від 12 січня 2007 року, виданій органом житлового господарства Надтеречного району, зазначено, що житлова нерухомість селища Братське ніколи не була включена до реєстру для адміністрування зазначеним житловим органом і що останній не містить інформації щодо того, чи мають заявник та його брат житло.

76. У письмовому поясненні, наданому паном Т., головою місцевої ради Братського, 12 січня 2007 року, зазначено, що заявник та його брат жили раніше в Братському, але більше не проживають там. За словами пана Т., у 1995 році заявнику було надано земельну ділянку площею 1,5 га для будівельних цілей, і заявник побудував на ньому складське приміщення та два будинки. У поясненні далі зазначається, що в період з 1997 по 1999 рік маєток заявника

був окупований чеченськими повстанцями, які побудували тимчасові будинки на землі заявника, і що в кінці 1999 року їх замінила федеральна міліція, яка залишалася в маєтку до 2001 або 2002 років. За твердженням пана Т., він не пам'ятає точного періоду, протягом якого різні військові споруди були розміщені у маєтку заявника, і не може вказати правову основу для зайняття маєтку. За його словами, «після виходу підрозділів міліції ситуація в садибі була такою, як зараз; в приміщеннях будинку були лише незначні дефекти, про які ми повідомляли при складанні документів». У своєму поясненні пан Т. стверджує, що він не пам'ятає дати, коли були складені зазначені документи, і що місцева рада Братського не має цих документів у своєму розпорядженні.

77. В одній із трьох довідок, виданих головою місцевої ради Братського паном Т. 12 січня 2007 року, зазначено, що товариство з обмеженою відповідальністю «Недра», розташоване на земельній ділянці площею 1,5 га на околиці Братського, зареєстроване на заявника та його брата, але вони не зареєстровані в селі. У решті двох довідках зазначено, що будинки заявника та його брата відповідно не занесені до реєстру майна села Братське.

78. У двох довідках, виданих Державним підприємством «Російський центр нерухомості» 12 січня 2007 року, зазначено, що «в результаті військових дій на території Чеченської Республіки архів чеченського відділення Російського центру нерухомості був повністю знищений (згорів) та що згідно з архівними даними з 27 квітня 2000 року станом на 12 січня 2007 року не було зареєстровано житло для заявника та його брата відповідно».

79. Уряд подав ряд фотографій, зроблених 12 січня 2007 року, на яких зображені два будинки, сфотографовані ззовні і розташовані в безпосередній близькості один від одного, і довга конструкція з відсутнім дахом та відсутньою підлогою. Деякі фотографії представляють частково розбитий паркан, зроблений з бетонних блоків. Уряд не коментував фотографії.

80. Уряд також подав три недатовані звіти про оцінку, складені в присутності заявника комісією, до складу якої входять технічний експерт пан І., представник адміністрації Надтеречного району пан І. та голова місцевої ради Братського пан Т. Звіти підписані заступником голови адміністрації Надтеречного району. Вони не вказують, для якої конкретної будівлі вони зроблені, але містять намальований план відповідної будівлі та вказують на роботи, необхідні для відновлення майна.

81. Один із списків звітів видається дуже схожим на той, який зазначений у звіті про оцінку від 26 травня 2000 року, виданому стосовно будинку заявника (див. пункт 64 вище):

Ремонт даху - 140 квадратних метрів;

Внутрішня штукатурка - 1150 квадратних метрів;

Подвійна побілка стін - 1150 квадратних метрів;
Встановлення 4 дверних прорізів розміром 2,6 x 1,3 - 14 квадратних метрів;
Встановлення 9 дверних прорізів розміром 2,2 x 1,1 - 22 квадратних метри;
Встановлення 7 віконних прорізів - 28 квадратних метрів;
Скління вікон - 110 квадратних метрів;
Цементування підлоги - 250 квадратних метрів;
Покриття підлоги лінолеумом - 250 квадратних метрів;
Ремонт двох бойлерів;
Прокладання 120-мм труб опалення - 10 метрів;
Прокладання 32 мм труб опалення - 50 метрів;
Прокладання 50 мм труб опалення - 160 метрів;
Встановлення 20 радіаторів опалення - 48 еквівалентних квадратних метрів;
Ремонт стелі - 30 куб.м;
Сантехнічне обладнання - 100 відсотків;
Електрообладнання - 100 відсотків;
Капітальний ремонт електропроводки - 400 метрів;
Покриття підлоги керамічною плиткою - 48 квадратних метрів;
Покриття стін керамічною плиткою - 50 квадратних метрів;
Фарбування дверей, вікон, труб та батарей - 280 квадратних метрів;
Ремонт залізної огорожі - 80 метрів;
Заміна 50 блоків [бетонний паркан] - 25 квадратних метрів;
Засипання викопаних і траншей - 100 відсотків;
Ремонт гравійної під'їзної частини - 2400 кв.

82. В іншому звіті перераховані роботи, дуже схожі на ті, що вказані у звіті про оцінку від 26 травня 2000 року, виданому стосовно будинку брата заявника (див. пункт 65 вище), наприклад:

Ремонт даху - 110 квадратних метрів;
Внутрішня штукатурка - 450 квадратних метрів;
Встановлення 4 дверних прорізів - 9,7 квадратних метрів;
Встановлення 3 віконних прорізів - 12 квадратних метрів;
Скління вікон - 63 квадратних метри;
Цементування підлоги - 150 квадратних метрів;
Покриття підлоги лінолеумом - 180 квадратних метрів;
Капітальний ремонт електропроводки - 300 метрів;
Ремонт котла;
Прокладання 20 мм труб опалення - 5 метрів;
Прокладання 32 мм труб опалення - 40 метрів;
Прокладання 50 мм труб опалення - 120 метрів;
Встановлення 11 радіаторів опалення - 26 еквівалентних квадратних метрів;

Ремонт стелі - 20 куб.м;
Сантехнічне обладнання - 100 відсотків;
Електрообладнання - 100 відсотків;
Покриття підлоги керамічною плиткою - 40 квадратних метрів;
Покриття стін керамічною плиткою - 28 квадратних метрів;
Фарбування дверей, вікон, труб та батарей - 85 квадратних метрів;
Ремонт залізної огорожі - 100 метрів;
Ремонт воріт розміром 3,5 х 5 метрів - 17,5 квадратних метрів;
Заміна 62 блоків [бетонний паркан] - 37 квадратних метрів;
Засипання викопаних і траншей - 100 відсотків;
Вивезення сміття - 20 куб.метрів.

83. Третій звіт перелічує роботу, дуже схожу на ту, що зазначена у звіті про оцінку від 26 травня 2000 року, виданому стосовно виробничих приміщень (див. пункт 66 вище). Зокрема, перші три види робіт свідчать про те, що дах відповідної будівлі повністю зруйнований. Далі у звіті зазначено:

Встановлення 4 вхідних воріт - 86 квадратних метрів;
Встановлення 2 виїзних воріт - 34 квадратних метри;
Ремонт 8 віконних прорізів - 24 квадратних метри;
Скління вікон - 48 квадратних метрів;
Покриття 8 вікон брусками - 24 квадратні метри;
Цементування підлоги - 1600 квадратних метрів;
Встановлення бруківки - 180 метрів;
Ремонт мощення навколо будівлі - 240 квадратних метрів;
Асфальтування площею 1400 квадратних метрів;
Ремонт двох бойлерів;
Встановлення 2 радіаторів опалення;
Ремонт газопроводу - 200 метрів;
Капітальний ремонт електропроводки - 500 метрів;
Електрообладнання - 100 відсотків;
Монтаж електричного кабелю - 120 метрів;
Заміна 26 люмінесцентних лампочок;
Заміна 3-х електричних блоків управління;
Заміна 4 електричних вимикачів;
Ремонт 186 блоків [бетонний паркан] - 112 квадратних метрів;
Засипання викопаних і траншей - 100 відсотків;
Вивезення сміття - 50 куб. метрів
Ремонт гравійної під'їзної частини - 3600 кв.метрів.

84. Нарешті, Уряд подав письмові заяви восьми працівників міліції, які розташовувались у маєтку заявника у різні періоди у 2000–2002 рр. Заяви були зроблені у період між 16 та 18 листопада 2004 року. Офіцер С. стверджував, що

майно мало утримуватись у тому самому стані, в якому було прийнято; офіцери Г. та Ш. заявили, що з маєтку нічого не було пограбовано і що стан майна був оцінений як хороший на момент передачі його в інші підрозділи міліції. П'ятеро інших офіцерів заявили, що вони розміщувались у приміщеннях на земельній ділянці заявника і що їм було невідомо, кому належить дане майно.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

A. Конституція Російської Федерації

85. Стаття 25 Конституції передбачає, що житло є недоторканим і ніхто не має права проникати в житло проти волі тих, хто там проживає, інакше ніж у випадках, встановлених федеральним законом або на підставі судового рішення суду.

86. У пункті 1 статті 35 зазначено, що право приватної власності захищається законом.

87. У пункті 1 статті 40 передбачено, що ніхто не може бути свавільно позбавлений свого житла.

88. Згідно з пунктом 3 статті 55 права та свободи, викладені в Конституції, можуть бути обмежені лише федеральним законом у тій мірі, яка необхідна для захисту основних принципів конституційної системи, моралі, здоров'я, прав та законних інтересів інших людей, або для забезпечення захисту країни та безпеки держави.

B. Цивільний кодекс Російської Федерації

89. Стаття 301 Цивільного кодексу передбачає, що власник має право витребувати своє майно з незаконного володіння.

90. В силу статті 303 власник під час витребування майна з чужого незаконного володіння має право вимагати від особи, яка знає або мала знати, що його володіння є незаконним (недобросовісний володілець), повернення або відшкодування всього доходу, який ця особа отримала або мала отримати протягом усього періоду володіння.

91. У статті 304 зазначено, що власник має право вимагати усунення всіх порушень його майнових прав, навіть якщо такі порушення не передбачають позбавлення користування.

92. Статтею 1064 передбачено, що шкода, завдана майну фізичної чи юридичної особи, відшкодовується повністю особою, яка завдала таку шкоду. Така особа може бути звільнена від зобов'язання відшкодувати шкоду, якщо він або вона зможуть довести, що шкода не була завдана з їх власної вини;

проте закон може передбачити відшкодування шкоди навіть за відсутності вини особи, яка її заподіяла. Шкода, завдана законними діями, відшкодовується у випадках, встановлених законом.

93. В силу статті 1067 шкода, завдана в ситуації абсолютної необхідності, а саме для усунення небезпеки, що загрожує порушнику або третім особам, якщо небезпека, за обставин, не могла бути усунена будь-якими іншими способами, відшкодовується потерпілим. Беручи до уваги обставини, за яких заподіяна шкода, суд може покласти зобов'язання відшкодувати таку шкоду на третю особу, в інтересах якої діяв правопорушник, або звільнити від такого зобов'язання, частково або повністю, як третю сторону, так і потерпілого.

94. Статтею 1069 визначено, що державне відомство чи державна посадова особа несуть відповідальність перед громадянином за шкоду, заподіяну внаслідок їх протиправних дій чи бездіяльності. Відшкодування такої шкоди здійснюється за рахунок федерального чи регіонального бюджету.

С. Цивільно-процесуальний кодекс 1964 року, чинний у відповідний час

95. Стаття 50 ЦПК зазначає, що кожна сторона в провадженні повинна довести ті обставини, на які вона посилається на підтвердження своїх слів. Суд вирішує, які обставини мають значення для справи і яка сторона повинна їх довести, і пропонує ці обставини для обговорення, навіть якщо деякі з них не були передані жодною із сторін. Докази подаються сторонами та іншими особами, які беруть участь у провадженні. Суд може запропонувати стороні або іншим особам, які беруть участь у провадженні, подати додаткові докази. Якщо сторонам чи іншим особам, які беруть участь у провадженні, складно подати додаткові докази, суд на їх запит допомагає отримати ці докази.

96. Стаття 55 передбачає, що факти, встановлені рішенням суду, яке набрало законної сили, не потрібно доводити під час розгляду інших цивільних спорів між тими ж сторонами.

97. Стаття 117 встановлює як загальне правило, що позови повинні бути подані до суду за місцем проживання відповідача.

98. Статтею 118 визначено право позивача на пред'явлення вимоги про відшкодування шкоди його майну до суду за його вибором, - або за місцем проживання відповідача, або за місцем, де заподіяна шкода.

99. Відповідно до статті 119 позови щодо визначення прав на нерухоме майно можуть бути подані до суду лише за місцезнаходженням такого майна.

D. Федеральний закон про боротьбу з тероризмом

100. Законом «Про боротьбу з тероризмом» від 25 липня 1998 року (Федеральний закон от 25 июля 1998 г. № 130-ФЗ «О борьбе с терроризмом»), чинним у відповідний час, передбачено таке:

Розділ 3. Основні поняття

«Для цілей цього Федерального закону застосовуються такі основні поняття:

... «придушення тероризму» означає діяльність, спрямовану на запобігання, виявлення, придушення та мінімізацію наслідків терористичної діяльності;

«антитерористична операція» стосується спеціальних заходів, спрямованих на попередження терористичних актів, забезпечення безпеки осіб, нейтралізацію терористів та мінімізацію наслідків терористичних актів;

«зона проведення антитерористичної операції» позначає окрему місцевість або водну поверхню, транспортні засоби, будівлю, споруду або приміщення з прилеглою територією, де проводиться антитерористична операція; ...»

Розділ 13. Правовий режим у зоні проведення антитерористичної операції

«1. У зоні проведення антитерористичної операції особи, які проводять операцію, мають право:

(1) в разі необхідності вживати заходів, спрямованих на тимчасове обмеження або заборону руху транспортних засобів та пішоходів на вулицях та на дорогах, заборонити доступ транспортних засобів, у тому числі посольств та консульств, та громадян на певні території або об'єкти, або вивозити громадян з певних територій чи об'єктів та буксирувати транспортні засоби;

(2) перевірити документи, що посвідчують особу приватних осіб та посадових осіб, і, якщо вони не мають документів, що посвідчують особу, затримати їх для ідентифікації;

(3) затримувати осіб, які вчинили або вчиняють правопорушення чи інші діяння всупереч законним вимогам осіб, які беруть участь в антитерористичній операції, включаючи акти незаконного в'їзду чи спроби в'їзду в зону проведення антитерористичної операції, та передати таких осіб до місцевих органів Міністерства внутрішніх справ Російської Федерації;

(4) входити безперешкодно (проникати) в приватні житлові або інші приміщення чи земельні ділянки, що належать особам, або на територію та приміщення організації незалежно від того, кому може належати така організація ... пригнічуючи терористичний акт або переслідуючи осіб, які підозрюються у вчиненні такого діяння, коли затримка може спричинити собою реальний ризик для життя чи здоров'я людини;

(5) проведення обшуку осіб, їхніх речей та транспортних засобів, які в'їжджають у зону проведення антитерористичної операції чи виїжджають із неї, у тому числі із застосуванням технічних засобів;

(6) використовувати для службових цілей будь-які засоби зв'язку, в тому числі спеціальні, що належать громадянину чи організації незалежно від того, кому може належати така організація;

(7) використовувати для службових цілей транспортні засоби, що належать організації, незалежно від того, кому може належати така організація, за винятком посольств, консульств чи інших представництв іноземних держав та міжнародних організацій, та використовувати їх у разі надзвичайних ситуацій, транспортні засоби, що належать громадянам, з метою запобігання терористичному акту, або переслідування та затримання осіб, які вчинили такий вчинок, або перевезення осіб, які потребують невідкладної медичної допомоги до медичних установ, та прибулих на місце інциденту.

2. У зоні проведення антитерористичної операції діяльність представників засобів масової інформації регулюється керівником оперативного штабу з проведення антитерористичної операції, якщо федеральним законом не передбачено інше.»

Розділ 21. Звільнення від відповідальності за шкоду

«На підставі законодавства та в межах, встановлених ним, в ході антитерористичної операції може бути заподіяна шкода життю, здоров'ю та майну терористів, а також іншим юридично захищеним інтересам. Однак військовослужбовці, експерти та інші особи, які займаються придушенням тероризму, звільняються від відповідальності за такі збитки відповідно до законодавства Російської Федерації.»

Е. Федеральний закон про виконавче провадження від 21 липня 1997 року

101. Розділ 9 Закону про виконавче провадження передбачає, що наказом судового виконавця про порушення виконавчого провадження повинен бути встановлений строк добровільного дотримання відповідачем виконавчого листа. Термін не може перевищувати п'яти днів. Судовий пристав також повинен попередити відповідача про те, що відбуватимуться примусові дії, якщо відповідач не дотримується строку.

102. Відповідно до розділу 13 виконавче провадження має бути закінчене протягом двох місяців після отримання судовим виконавцем виконавчого листа.

Ф. Указ Президента № 1255с від 23 вересня 1999 року

103. Указ № 1255с Президента РФ «Про заходи, спрямовані на підвищення ефективності антитерористичних операцій на території Північно-Кавказького регіону Російської Федерації» від 23 вересня 1999 року (*указ Президента Российской Федерации от 23 сентября 1999 № 1255с «О мерах по повышению эффективности контртеррористических операций на территории Северо-Кавказского региона Российской Федерации»*) встановлює, що в Північно-Кавказькому регіоні буде сформовано Об'єднане угруповання військ з підрозділів і загонів російських Збройних сил, підрозділів внутрішніх військ і підрозділів Міністерства внутрішніх справ РФ, підрозділів Міністерства з надзвичайних ситуацій, органів Федеральної служби безпеки та Федеральної служби охорони. Указ також уповноважував командира Об'єданого угруповання військ на ухвалення рішень, які були обов'язковими для всіх сил, що формували Об'єднане угруповання військ.

ПРАВО

I. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 8 КОНВЕНЦІЇ ТА СТАТТІ 1 ПРОТОКОЛУ 1 ДО КОНВЕНЦІЇ

104. Заявник стверджує, що згідно зі статтею 8 Конвенції зайняття федеральними підрозділами міліції його маєтку, який становив єдине житло для нього та його сім'ї, у період з жовтня 1999 року до червня 2002 року, порушило його право на повагу до житла та до його приватного та сімейного життя, і було тимчасовою фактичною експропріацією його володінь, що порушило статтю 1 Протоколу № 1 до Конвенції. До того ж заявник скаржився на неспроможність держави своєчасно виконати рішення від 14 лютого 2001 року та відмову національних судів у призначенні йому компенсації за шкоду, заподіяну його майну федеральними силами. Відповідні положення, в частині, що відносяться до даного питання, звучать так:

Стаття 8

«Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла...

Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.»

Стаття 1 Протоколу №1

«Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.»

А. Доводи сторін

1. Заявник

105. Стосовно свого права на майно, про яке йдеться, заявник зазначив, що його та його брата право власності на будинки та виробничі приміщення, а також його право користування земельною ділянкою підтверджено рядом документів, які він подав до Суду, включаючи свідоцтво про реєстрацію від 5 вересня 1996 року, що підтверджує передачу земельної ділянки товариству «Недра» на умовах безстрокової оренди, та реєстраційні свідоцтва №. 322 та 323, видані 18 жовтня 2000 року компетентним місцевим органом влади щодо будинку заявника та будинку його брата (див. вище пункти 56 та 57). Він також заявив, що подав ці документи до національних судів, які ніколи не ставили під сумнів їх справжність чи його право власності на майно. Що стосується товариства «Недра», заявник стверджував, що він та його брат були засновниками товариства та залишаються його єдиними власниками. У цьому відношенні він посилався на Статут товариства, зареєстрований у Міністерстві юстиції Чечні 3 квітня 1996 року, та виписку №. 602а з Єдиного державного реєстру юридичних осіб від 1 грудня 2006 року (див. вище пункти 59 та 62).

106. Заявник наполягав на тому, що маєток у повному обсязі, а не тільки сам будинок, слід вважати його житлом в розумінні статті 8 Конвенції, враховуючи, що в традиційній чеченській родині, як його, особливо у сільській місцевості, особисті зв'язки між різними членами сім'ї були міцнішими, ніж у сучасних родинах, і що в його випадку тісні сімейні зв'язки були додатково підсилені сімейним бізнесом. Він також зазначив, що всі будівлі в маєтку розташовувалися дуже близько одна до одної і являли собою єдиний комплекс із суцільною огорожею та єдиним входом. Заявник також стверджував, що хоча він та його родина були відсутні у маєтку під час його зайняття міліцейськими підрозділами, бізнес не був зупинений, оскільки комунальні служби залишалися при виконанні своїх обов'язків, млин працював, а зерно

зберігалось в сховищі. Він також оскаржив аргумент Уряду, що підрозділи міліції не змогли отримати попереднього дозволу на заїзд до маєтку заявника за відсутності місцевої ради у селі Братське. Заявник стверджував, що останні функціонували належним чином і, крім того, наприкінці вересня 1999 року було створено адміністрацію Надтеречного району, а його тодішній голова обіймав посаду до 9 грудня 1999 року.

107. Далі заявник стверджував, що втручання у його права згідно зі статтею 8 Конвенції та статтею 1 Протоколу № 1 внаслідок тимчасового зайняття його маєтку зведеними підрозділами міліції не було виправданим. Він стверджував, що посилення Уряду на «ситуацію війни чи надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації», не переконливе, оскільки надзвичайний стан ніколи не оголошувалося ні в країні, ні в зоні проведення антитерористичної операції, і що в будь-якому випадку російська влада не скористалася своїм правом, передбаченим статтею 15 Конвенції, відступити від зобов'язань за Конвенцією.

108. Заявник також наполягав на тому, що зайняття його маєтку було порушенням національного законодавства, включаючи Конституцію Російської Федерації та інші правові акти. Заявник підкреслив, що жоден із національних правових актів, на які посилається Уряд, не дозволяв займати приватну власність та житло під час проведення антитерористичної операції. Зокрема, єдиним обмеженням, передбаченим Законом про боротьбу з тероризмом щодо права на повагу до житла та майна, було закріплене в розділі 13 (1.4) розділу, що дозволило представникам держави отримати доступ до житла та інших приміщень чи земель, що належать особи чи організації «під час придушення терористичного акту або переслідування осіб, підозрюваних у скоєнні такого діяння, коли затримка може спричинити реальний ризик для життя чи здоров'я людини». Заявник зазначив, що зазначене законодавче положення не передбачає жодних підстав для зайняття державою приватної власності протягом будь-якого періоду часу.

109. Заявник також стверджував, що зайняття його маєтку не може вважатися необхідним в демократичному суспільстві і є непропорційним. Він заявив, що влада не зробила жодних спроб вирішити проблему з розміщенням служб будь-яким альтернативним способом, як-от поселення їх у громадські будівлі чи намети, і навіть припускаючи, що існувала нагальна потреба у просуванні федеральних сил до його маєтку, влада могла взяти в оренду його майно або виплатити йому компенсацію за тимчасове використання, але відмовилася це робити.

110. Заявник також стверджував, що підрозділи міліції не тільки зайняли його маєток, але й пошкодили його, і що це втручання у його права, гарантовані Конвенцією, також не було виправданим. Він стверджував, що розділ 21 Закону

про боротьбу з тероризмом не є ані визначеним, ані передбачуваним, оскільки, зокрема, було незрозуміло, формулювання «інших юридично захищених інтересів» стосується терористів чи будь-яких інших осіб (див. пункт 100 вище). Заявник також наполягав на тому, що в Надтеречному районі не велося жодних активних військових дій, а тому пошкодження його майна не було пов'язане з боротьбою з тероризмом. Він також зазначив, що характер шкоди, завданої його маєтку, як це відображено в оціночних звітах, вказує на те, що його маєток було розбито внаслідок безвідповідального поведіння з боку підрозділів міліції, які зайняли його, а не внаслідок будь-якої нагальної потреби. Заявник, таким чином, стверджував, що пошкодження його майна не переслідувало жодної законної мети.

111. Нарешті, заявник стверджував, що таке втручання було вкрай непропорційним, особливо зважаючи на відмову національних судів у призначенні йому компенсації у зв'язку з цим. Заявник оскаржив висновки національних судів та твердження Уряду з цього питання, заявивши, що він подав численні документи на підтвердження своїх вимог, в той час як ні Міністерство-відповідач у провадженнях в національних судах, ні Уряд у своїх поданнях до цього Суду не надав жодних доказів на спростування того, що його маєток було пошкоджено під час переїзду підрозділів міліції, або повернуто неушкодженим, або збитки завдано третьою стороною.

2. Уряд

112. Уряд, посилаючись на інформацію, надану Генеральною прокуратурою, заявив, що відповідно до довідки № 3398 від 3 квітня 1996 року (див. пункт 60 вище) засновником та директором товариства «Недра» був пан Джабраїл Хамідов, брат заявника, який 4 січня 2000 року призначив заявника директором товариства. Уряд також заявив, що відповідно до витягу № 10123 з Єдиного державного реєстру юридичних осіб від 17 січня 2007 року (див. пункт 73 вище) засновниками товариства «Недра» були заявник та його брат і що заявник був директором товариства. Він також послався на заяву представника Братської місцевої ради про те, що товариство «Недра» працює не більше місяця і не сплачує податки до місцевого бюджету.

113. Уряд також стверджував, що документи, що підтверджують надання заявнику земельної ділянки, відсутні в записах місцевої ради села Братське, що право власності на будинки, які будували заявник та його брат на цій ділянці, не було належним чином зареєстроване, і що ці будинки не були занесені до житлових приміщень згідно з даними місцевої ради Братського. З цього приводу він послався на сертифікати 2007 року (див. пункти 75, 77 та 78 вище). Уряд також заявив, що між 1997 та 1999 роками заявник та його родина були відсутні у своїх приміщеннях, які на той час були окуповані чеченськими

бійцями, які збудували тимчасові будівлі на землі заявника, і що в момент, коли підрозділи Міністерства внутрішніх справ зайняли маєток заявника, він був залишений, а тому не був його житлом у значенні статті 8 Конвенції.

114. Уряд визнав, що відбулося втручання у права заявника, гарантовані статтею 8 Конвенції та статтею 1 Протоколу № 1, внаслідок тимчасової окупації його приміщень консолідованими підрозділами міліції, але стверджував, що це було обґрунтовано обставинами справи і повністю відповідало «загальним принципам міжнародного права», враховуючи, що в цей час в Чечні проводилася антитерористична операція з метою забезпечення виконання міжнародних зобов'язань Російської Федерації в рамках боротьби з тероризмом. У зв'язку з цим Уряд цитував документи Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи щодо боротьби з тероризмом, внаслідок чого держави вимагали, щоб їхні території не використовувались для організації терористичних актів і щоб держави могли відступити від своїх зобов'язань, взятих на себе відповідно до міжнародних договорів про захист прав людини, «коли боротьба з тероризмом відбувалася в умовах війни або надзвичайних ситуацій, що загрожують життю нації».

115. На думку Уряду, втручання у вищезазначені права заявника було законним, оскільки антитерористична операція була розпочата на підставі Указу Президента № 1255с від 23 вересня 1999 року, і з огляду на статті 13 та 21 Закону про боротьбу з тероризмом передбачали обмеження прав і свобод у зоні проведення антитерористичної операції. Уряд заявив, що всі відповідні нормативні документи були доступними, чіткими та передбачуваними, оскільки Закон про боротьбу з тероризмом був опублікований відповідно до національної процедури, в той час як спочатку таємний Указ від 23 вересня 1999 року був розсекречений Указом Президента № 61 від 22 січня 2001 року.

116. Уряд також посилався на відповідь Міністерства внутрішніх справ Російської Федерації, вказуючи, що на початку антитерористичної операції в Чечні в жовтні 1999 року федеральні війська зіткнулися з труднощами при розміщенні свого особового складу, а тому було дозволено в разі гострої потреби зайняти вільні житлові або нежитлові приміщення. Уряд стверджував, по-перше, що в той час, коли міліцейські підрозділи Тамбову переїхали в маєток заявника, він стояв залишеним, по-друге, що вони не могли отримати попередню згоду місцевої ради, оскільки останні не функціонували у той час. Уряд також заявив, що дії федеральних сил під час антитерористичної операції на території Чеченської Республіки були спрямовані на запобігання безладам, злочинам та терактам, тобто, перш за все, на захист інтересів мешканців Чечні, включаючи заявника та членів його родини, та враховуючи, що підрозділам міліції Тамбову було доручено охороняти громадський порядок та запобігати злочинам, їхня присутність у маєтку заявника забезпечила захист майна

заявника від мародерів. На думку Уряду, втручання у права заявника внаслідок тимчасового зайняття його маєтку було пропорційним.

117. Що стосується збитків, завданих майну заявника, Уряд стверджував, що у 2002 році заявник та його брат подали позов проти Міністерства внутрішніх справ про відшкодування шкоди, завданої їхньому майну, та склали «звіти про оцінку, що засвідчують спричинену шкоду». Однак національні суди справедливо відхилили позов заявника, оскільки заявник не надав достатніх доказів того, що «зазначена шкода була заподіяна підрозділами Міністерства внутрішніх справ». Уряд також посилається на письмову заяву голови місцевої ради Братського від 12 січня 2007 року про те, що «коли міліцейські підрозділи виїжджали, ситуація в маєтку була такою, якою є зараз; в приміщеннях будинку були лише незначні дефекти, про які ми повідомляли при складанні документів».

118. Уряд стверджував, що в будь-якому випадку заподіяння шкоди майну заявника було законним, оскільки стаття 21 Закону про боротьбу з тероризмом «дозволяє вимушене заподіяння шкоди законно захищеним інтересам, включаючи майнові права». На думку Уряду, правовий акт був належним чином опублікований і тому відповідав вимогам ясності, доступності та передбачуваності. Вони також наполягали на тому, що втручання, про яке йдеться, переслідувало законну мету, оскільки антитерористична операція була розпочата з метою придушення злочинної та терористичної діяльності, забезпечення безпеки осіб та захисту їх прав та свобод.

В. Оцінка Суду

1. Межі розгляду Судом відповідно до статті 1 Протоколу №1

119. Передусім Суд зазначає, що він не має підстав ставити під сумнів право власності заявника та його брата на їхній маєток, враховуючи документи, подані заявником (див. пункти 56-58 вище) та Урядом (див. пункт 73), а також те, що національні суди ніколи не ставили під сумнів права заявника та його брата на майно, про яке йдеться.

120. Далі він зазначає, що Уряд не висунув жодних аргументів щодо обсягу прав власності заявника. Тим не менш, Суд вважає, що він повинен розглянути це питання на власний розсуд.

121. Суд, по-перше, зауважує у зв'язку з цим, що оскільки заявник подав цю заяву виключно від свого імені, він може посилатись на статтю 1 Протоколу № 1 лише у частині, що стосується його власності. З фактів справи видно, що заявник не може претендувати на те, що він єдиний власник усього маєтку, і, зокрема, будинок його брата, очевидно, не є одним з його володінь.

122. Що стосується земельної ділянки та виробничих приміщень, то вони офіційно належать товариству «Недра», яке відповідно до свого Статуту (див. пункт 59 вище) має свою правосуб'єктність, і тому, в принципі, доцільно перевірити право заявника подати заяву в частині, що стосується статті 1 Протоколу № 1, від свого імені, а не від імені товариства.

123. Суд повторює, що коли дії чи бездіяльність, на які скаржаться товариства, впливають на товариство, заява повинна бути подана цим товариством. Нехтування правосуб'єктністю товариства щодо питання «жертви» буде виправданим лише у виняткових обставинах (див. Capital Bank AD проти Болгарії (ухв.), № 49429/99, 9 вересня 2004 року; Camberrow MM5 AD проти Болгарії (ухв.), № 50357/99, 1 квітня 2004 р. ; G.J. проти Люксембургу, № 21156/93, пункт 23, 26 жовтня 2000 р. ; та Agrotexim та інші проти Греції, рішення від 24 жовтня 1995 року, Серія А № 330, стор 25, пункт 66). З іншого боку, єдиний власник товариства може мати статус «жертви» у значенні статті 34 Конвенції настільки, наскільки оскаржувані заходи стосуються його товариства, оскільки у такому випадку він є єдиним власником і немає ризику розбіжностей серед акціонерів або між акціонерами та радою директорів щодо порушення прав, гарантованих Конвенцією, або найбільш прийняттю способу реагування на таке порушення (див. Ankarçına проти Швеції (ухв.) № 35178/97, 27 червня 2000 р. ; Dyrwold проти Швеції, № 12259/86, рішення Комісії від 7 вересня 1990 року або, нещодавно, Nosov проти Російської Федерації (ухв.), № 30877/02, 20 жовтня 2005 року).

124. У цій справі в документах, поданих сторонами, є певна розбіжність щодо того, чи було товариство «Недра» засноване лише братом заявника або спільно заявником та його братом. Зокрема, свідоцтва № 3398 та 273 (див. пункти 60, 61 та 73 вище) вказують пана Джабраїла Хамідова, брата заявника, як директора та засновника товариства «Недра». Суд зазначає, однак, що ці свідоцтва містять досить мізерну інформацію, що стосується товариства, і чітко не розкривають усіх деталей, що стосуються його статусу. Вони зазначають брата заявника як директора товариства, але не вказують, що він є єдиним засновником товариства, тоді як інші документи, подані сторонами, зокрема витяги № 602а та 10123 з Єдиного державного реєстру юридичних осіб надають більш детальну інформацію про товариство «Недра» та вказують, що вона була заснована і належить як заявнику, так і його брату (див. вище пункти 59, 62 та 73). Виходячи з цього Суд переконаний, що товариство «Недра» було засноване заявником та його братом, які були єдиними співвласниками у відповідний період.

125. Суд також зазначає, що брати фактично реалізували свій сімейний бізнес через товариство, і можна сказати, що вони мають прямий особистий інтерес до предмету цієї скарги. Це правда, що хоча формально є два власники

відповідного товариства, лише один із них є стороною у Страсбурзькому провадженні. Однак це брати, які спільно керують сімейним бізнесом. Більше того, брат заявника довірив заявнику представництво його інтересів у національних і, в якому заявник завжди брав участь як від свого імені, так і від імені брата. Суд в цьому відношенні зазначає, що національні суди завжди сприймали заявника як законного співвласника маєтку та належного позивача та представника його брата. Крім того, хоча брат заявника відмовився брати участь у провадженні перед Судом, він однозначно підтримує заяву, враховуючи, що він видав заявнику загальну довіреність, яка підтверджує право заявника представляти його, якщо це необхідно (див. пункт 8). У таких обставинах заявник та його брат не мають конкуруючих інтересів, які можуть створити труднощі, як це відображено в практиці Суду щодо цього питання, і тому Суд вважає, що заявник може претендувати на статус «жертви» ймовірного порушення статті 1 Протоколу № 1 щодо оскаржуваних заходів, вжитих щодо земельної ділянки та виробничих приміщень, що належить товариству «Недра».

126. Враховуючи викладене, Суд, таким чином, встановлює, що майно заявника у цій справі складається з його власного будинку, землі та виробничих приміщень.

2. Обсяг розгляду Судом відповідно до статті 8 Конвенції

127. Суд спочатку зазначає, що він вважає непереконливим аргумент Уряду про те, що маєток не можна вважати будинком заявника з огляду на той факт, що він та його родина покинули маєток два роки до подій та не жили в ньому, коли міліція приїхала, а також тому, що в довідках, виданих різними органами влади в січні 2007 року, зазначено, що будинки заявника та його брата не зареєстровані як житлові приміщення у відповідних документах. Суд не сумнівається, що заявник зберігав достатні зв'язки з місцем, враховуючи, що у відповідний період це було його єдине житло, він не мав житла в іншому місці та завжди демонстрував намір повернутися до маєтку та постійно проживати там, цей намір підкріплений тим фактом, що, як зазначав заявник, газ і опалення працювали, коли (в маєток) вїхала міліція, що ніколи не було оскаржено Урядом. Документи, на які посилається Уряд, не мають жодного стосунку до цього висновку, враховуючи, що вони описують ситуацію такою, якою вона є зараз, а не такою, яка існувала у відповідний період (див. вище пункти 75, 77 та 78).

128. Суд також повторює, що хоча може існувати суттєвий збіг між поняттям «житло» та поняттям «власність» згідно зі статтею 1 Протоколу № 1, житло може бути таким, що існує навіть тоді, коли заявник не має права або інтересу до нерухомості (див., *mutatis mutandis*, Прокопович проти Російської

Федерації, № 58255/00, пункти 35-39, 18 листопада 2004 року). І навпаки, фізична особа може мати право власності на певну будівлю або земельну ділянку у значенні статті 1 Протоколу № 1, не маючи достатньо зв'язків з нею, щоб вона була житлом відповідно до статті 8 (див. Loizidou проти Туреччини, рішення від 18 грудня 1996 року, Збірних судових рішень та постанов 1996-VI, пункт 66). У зв'язку з цим Суд вважає за необхідне визначити сферу житла заявника у цій справі.

129. По-перше, він зазначає, що заявник володіє лише одним із будинків у маєтку, а інший формально є власністю його брата. Однак, враховуючи твердження заявника про те, що будинки були побудовані дуже близько і що заявник, його брат та їхні родини (що складаються з шести осіб) завжди жили однією сім'єю, що підтверджується обставинами справи та фотографіями, наданими Урядом (див. пункт 79 вище), Суд вважає, що будинок брата заявника, а не лише його власний будинок, можна вважати «житлом» заявника у значенні статті 8 Конвенції.

130. З іншого боку, Суд не переконаний, що земля та виробничі будівлі можуть становити житло заявника.

131. Це правда, що, як Суд неодноразово вказував, поняття «житло» можна тлумачити широко і, відповідно до судової практики, може застосовуватися до ділових приміщень. Зокрема, він встановив, спираючись на своє динамічне тлумачення Конвенції, що право товариства на повагу до свого зареєстрованого офісу, філій чи інших ділових приміщень може потрапляти під дію статті 8 Конвенції (див. Німець проти Німеччини, рішення від 16 грудня 1992 року, серія А № 251 В, стор. 34, пункт 30; Chappell проти Сполученого Королівства, рішення від 30 березня 1989 року, серія А, № 152 А, стор. 12-13, пункт 26 та стор. 26, пункт 63; і Société Colas Est та інші проти Франції, заява № 37971/97, пункт 41, ЄСПЛ 2002-III). З іншого боку, Суд також постановив, що для такого широкого тлумачення «житла» та динамічного тлумачення статті 8 слід встановити певні обмеження, щоб не протирічити здоровому глузду та не підривати повністю наміри авторів Конвенції, і встановити, наприклад, що фермерське господарство, яке спеціалізується на виробництві свинини та утриманні декількох сотень свиней, навряд чи можна охарактеризувати як «житло» або навіть як ділове приміщення (див. Лево та Філлон проти Франції (груд.), заяви № 63512/00 та 63513/00, 6 вересня 2005 року). Так само і в цій справі Суд не вважає, що млин, хлібобулочне виробництво та сховища, які, як видається, повністю використовувались для промислових цілей, становлять житло заявника. Що стосується земельної ділянки, Суд зазначає, що у своєму рішенні Лоїзиду він постановив, що поняття «житло» не поширюється на землю, на якій заявник планував побудувати будинок для житлових потреб. У цій справі він зауважує, що, з одного боку, житло заявника знаходилось на

відповідній землі, але, з іншого, з документів, якими володіє Суд, впливає, що земельна ділянка була призначена для ведення підприємницької діяльності, а не лише для житлових потреб, і що на ній було зведено ряд промислових будівель. Беручи до уваги вищезазначений висновок щодо промислових споруд, Суд вважає, що земля також не може вважатися «житлом» заявника.

132. Суд приходить до висновку, що житло заявника у цій справі включає його будинок та будинок його брата.

3. Наявність втручання у права заявника

133. Суд виходить з того, що, на думку заявника, втручання у його права відповідно до статті 8 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1 відбулося внаслідок несанкціонованого тимчасового зайняття його маєтку представниками держави, включаючи тривале невиконання ухвали суду про виселення від 14 лютого 2001 року та шкоду, завдану маєтку.

134. Між сторонами є згода щодо того, що права заявника були порушені у частині, яка стосувалась зайняття та невиконання судового рішення. Що стосується завданої шкоди, сторони, наскільки можна зрозуміти, не заперечують, що вона була дійсно заподіяна майну, враховуючи, що вони подали ряд документів, що підтверджують наявність шкоди (див. вище пункти 63-72 та 80-83). Однак, як видається, Уряд оскаржує те, що шкода була заподіяна представниками держави, в основному посилаючись на висновки щодо цього факту, зроблені національними судами у 2002 році, та стверджуючи, що заявнику не вдалось довести, що шкода була заподіяна «підрозділами Міністерства внутрішніх справ».

135. Суд зауважує, що національні суди не встановили, що вина за шкоду майну заявника може бути покладена на Міністерство внутрішніх справ, і тому в принципі може виникнути питання щодо відповідальності держави за оскаржувані дії. Суд нагадує, що, будучи чутливим до субсидіарного характеру своєї ролі та обережно ставлячись до ролі суду першої інстанції по встановленню фактів, Суд все-таки не прив'язаний до висновків національних судів і може відійти від них там, де це неминуче впливає з обставин конкретної справи (див., наприклад, Матяр проти Туреччини, заява № 23423/94, пункт 108, 21 лютого 2002 року).

136. Оцінюючи матеріали, подані у цій справі, Суд зауважує, що заявник надав йому численні документи, такі, як довідки місцевих органів влади та звіти про оцінку та доповіді судових приставів, завдяки яким можна встановити аргументовані підстави для його скаргу, що його майно було дійсно пошкоджено і що ця шкода була завдана представниками держави. Уряд, зі свого боку, подав письмові заяви, зроблені в листопаді 2004 року працівниками міліції, які займали маєток заявника у різні періоди протягом

відповідного часу та заявили, що вони залишили його неушкодженим, та заяву голови місцевої ради Братського в січні 2007 року, виходячи з якої в будинку заявника було декілька незначних дефектів після того, як міліція остаточно звільнила його. Суд скептично ставиться до цих заяв, оскільки Уряд не підтвердив їх жодними офіційними документами, що стосуються періоду, що розглядається, такими як довідки або звіти, що відображають стан майна заявника в той момент, коли підрозділи міліції заселились або коли змінювали один одного або коли вони виїжджали з маєтку, що могло б підтвердити, що майно залишилося неушкодженим, як стверджує командування. Суд у зв'язку з цим зазначає, що в ситуації, коли держава використовує нерухоме майно фізичної особи протягом певного періоду часу, як, наприклад, у цьому випадку, саме держава повинна вжити відповідних заходів для підтвердження стану цієї нерухомості до зайняття та відвідувати про її стан після її звільнення.

137. Уряд не представив жодних інших доказів для спростування звинувачень заявника, крім цитування рішень національних судів, прийнятих у 2002 році у справі заявника. Суд, однак, не переконаний в тому, що національні суди під час провадження у 2002 році зробили достовірні висновки про факти, оскільки їхні висновки виглядають суперечливими, повними протиріч та невідповідностей фактичним подіям, зокрема, з огляду на рішення Надтеречного районного суду від 14 лютого 2001 року.

138. Беручи до уваги наявні документальні докази, аргументи, висунуті сторонами, та конкретні обставини справи, Суд приходить до висновку, що він має достатні підстави вважати встановленим, що всупереч висновкам про факти, зробленим національними судами, збиток майну заявника був завданий зведеними підрозділами міліції Міністерства внутрішніх справ, які розміщувались у маєтку заявника у відповідний період, і тому відбулося втручання у права заявника, передбачені статтею 8 та статтею 1 Протоколу №1.

4. Дотримання принципу законності

139. Як було встановлено вище, існувало два види втручання у права заявника, передбачені статтею 8 Конвенції та статтею 1 Протоколу № 1. Спочатку Суд повинен буде з'ясувати, чи відповідає кожне втручання вимогам законності.

(а) Тимчасове зайняття маєтку

140. Суд зауважує, що два періоди поспіль, протягом яких майно заявника було зайняте міліцією, можна було б виділити з метою вивчення питання про правомірність спірного втручання. Перший період розпочався 13 жовтня 1999 року, коли підрозділи міліції увійшли до маєтку заявника і залишилися там, і закінчився 23 лютого 2001 року. Другий період розпочався 24 лютого 2001 року, коли рішення суду про наказ про виселення стало остаточною, а

виконавче провадження було розпочате, і закінчився 14 червня 2002 року, в дату виконання рішення.

(i) Період між 13 жовтня 1999 та 23 лютого 2001 року

141. Суд зазначає, що, не зважаючи на конкретний запит, Уряд не надав жодного документа, такого як наказ, інструкція чи постанова, який би надавав спеціальний дозвіл на розміщення підрозділів міліції у маєтку заявника, а також не надав будь-яких деталей стосовно такого документа, якщо такий існував. Більше того, суди у національному судочинстві також ніколи не посилалися на такий документ. За цих обставин Суд висловлює серйозні сумніви, що такий правовий документ коли-небудь був виданий до або під час періоду, що розглядається. Він також зазначає, що Уряд, який стверджував, що був певний загальний дозвіл федеральним військам займати будь-які вільні житлові та нежитлові приміщення у Чечні на початку антитерористичної операції, не подав жодного документа, що підтверджував би це твердження.

142. Уряд посилається на статті 13 та 21 Закону про боротьбу з тероризмом та Указ Президента від 23 вересня 1999 року як основу для такого втручання. Що стосується статті 13 Закону про боротьбу з тероризмом, Суд приймає аргумент заявника про те, що зазначене положення передбачає підстави для доступу представників держави до приватного житла чи інших приміщень під час переслідування підозрюваного, а не надає дозвіл на використання такого житла чи приміщення навіть ненадовго. На думку Суду, це законодавче положення, очевидно, не може вважатися підставою для спірного втручання.

143. Суд також бере до уваги статтю 21 Закону про боротьбу з тероризмом, яка звільняє представників держави, які беруть участь в антитерористичній операції, від будь-якої відповідальності за шкоду, заподіяну, зокрема, «іншим юридично захищеним інтересам», а також Указ Президента від 23 вересня 1999 року, який надав повноваження командувачеві Об'єднаного угруповання військ на ухвалення рішень, обов'язкових для всіх сил, що формували Об'єднане угруповання військ. Незважаючи на те, що представники держави мають широкі повноваження в зоні проведення антитерористичної операції, однак законодавчі норми, які стосуються цього, не достатньо чітко визначили сферу дії цих повноважень та спосіб їх здійснення, щоб забезпечити особи адекватний захист від свавілля. Суд вважає, що зазначені правові положення, сформульовані у невизначених та загальних термінах, не можуть слугувати достатньою правовою підставою для такого різкого втручання, як зайняття протягом тривалого часу житла та власності особи. Він також враховує той факт, що Надтеречний районний суд у своєму рішенні від 14 лютого 2001 року чітко визнав, що довготривале зайняття маєтку заявника є порушенням національного законодавства.

144. Таким чином, Суд приходить до висновку, що з огляду на вищезазначені міркування та за відсутності індивідуального рішення чи розпорядження із зазначенням підстав та умов зайняття маєтку заявника, які могли б бути предметом оскарження в суді, втручання у права заявника не були «законними» у значенні статті 8 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1.

(ii) Період між 24 лютого 2001 року та 14 червня 2002 року

145. Суд зазначає, що з 24 лютого 2001 року до 14 червня 2002 року підрозділи міліції займали маєток заявника, коли набрало чинності рішення суду від 14 лютого 2001 року, який визнав таке зайняття незаконним та призначив їх виселення. Отже, спірне втручання було явним порушенням російського законодавства та несумісним із правом заявника на повагу до свого житла, передбаченим статтею 8, та його правом на мирне володіння своїм майном, передбаченим статтею 1 Протоколу № 1 (див., *mutatis mutandis*, *Iatridis* проти Греції [ВП], заява № 31 107/96, пункти 61-62, ЄСПЛ 1999 II).

(iii) Висновок

146. Зважаючи на вищевикладене, Суд вважає, що відбулось порушення статті 8 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1 внаслідок тимчасового зайняття об'єднаними підрозділами міліції майна заявника.

(b) збитки, завдані маєтку

147. Суд зауважує, що Уряд посилається на Указ Президента від 23 вересня 1999 року та статтю 21 Закону про боротьбу з тероризмом як на підставу для спірного втручання. Уряд не надав жодних індивідуальних рішень, наказів, інструкцій чи постанов, які дозволили б підрозділам міліції завдати будь-якого виду шкоду маєтку заявника, або не надали будь-яких деталей щодо такого документа. Національні суди також не посилались на такі документи. За відсутності такого документа та з огляду на викладене вище стосовно посилань Уряду на вищезазначені правові положення, Суд вважає, що заподіяння шкоди майну заявника не мало підстави у національному законодавстві, враховуючи, зокрема, що це явно було порушенням наказу коменданта від 25 травня 2000 року про збереження майна заявника від знищення. Таким чином, він робить висновок, що втручання, про яке йдеться, не було «законним» у значенні статті 8 та статті 1 Протоколу № 1.

148. Відповідно, було порушення статті 8 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТЕЙ 6 І 13 КОНВЕНЦІЇ

149. Заявник скаржився за статтею 6 Конвенції на відмову в доступі до суду через припинення функціонування судів у Чечні з жовтня 1999 року до січня 2001 року, на необґрунтовану тривалість виконавчого провадження стосовно рішення від 14 лютого 2001 року та несправедливість провадження у 2002 році з огляду на довільні висновки, зроблені у його справі національними судами, а також їхнє неповне дослідження його юридичних аргументів та наведених ним доказів, а також на неможливість вирішити питання щодо компенсації за зайняття його маєтку та відшкодування моральної шкоди. Посилаючись на вищезазначені недоліки у національному судовому провадженні, заявник скаржився за статтею 13 Конвенції, що національні засоби правового захисту виявились неефективними в його справі.

Стаття 6

«Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру...»

Стаття 13

«Кожен, чії права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.»

A. Про заявлену відмову в доступі до суду

1. Докази сторін

150. Заявник стверджував, що він не зміг подати позов про виселення до суду між жовтнем 1999 року та січнем 2001 року він підкреслив, що Уряд не посилався на жоден юридичний акт, який міг би дати можливість жителям Чечні подати заяви під час зазначеного періоду до судів, розташованих в інших регіонах Російської Федерації. Далі він стверджував, що відповідно до статті 119 ЦПК позови, що стосуються права на нерухоме майно, повинні подаватись виключно до судів міста, де таке майно розташоване, і тому він не зміг подати свій позов в жодному іншому регіоні Російської Федерації. Він також зазначив, що посилання Уряду на рішення від 20 грудня 1999 року, 7 лютого 2000 року та 26 лютого 2003 року, винесені судами Інгушетії, не мають братись до уваги, оскільки перші два провадження стосувалися підтвердження смерті родичів заявника, а не майнових спорів, а відповідно до національного

процесуального законодавства в цих випадках застосовувалися інші норми відносно підсудності, тоді як третє провадження виходило за межі відповідного періоду.

151. Уряд визнав, що суди Чеченської Республіки відновили роботу лише 3 січня 2001 року і що до цієї дати заявник не міг ефективно застосувати такий засіб захисту на території Чечні. Однак він стверджував, що заявника не було позбавлено доступу до суду в період з жовтня 1999 року по січень 2001 року, оскільки в цей період жителі Чеченської Республіки могли відкрито звертатися до судів в інших регіонах Російської Федерації, що межують із Чечнею, або безпосередньо до Верховного Суду Російської Федерації. На підтвердження цього аргументу Уряд посилався на справу Ісаєвої, Юсупової та Базаєвої проти Російської Федерації (заяви № 57947/00, 57948/00 та 57949/00, рішення від 24 лютого 2005 року), а також справи Хашієва та Акаєва проти Російської Федерації (№ 57942/00 та 57945/00, рішення від 24 лютого 2005 року), в яких суди Республіки Інгушетія рішеннями від 20 грудня 1999 року та 7 лютого 2000 року задовольнили клопотання заявників про підтвердження смерті їх родичів, а в рішенні від 26 лютого 2003 року, підтверженому 4 квітня 2003 року, призначив одному з заявників відшкодування шкоди в зв'язку зі смертю його родичів.

2. Оцінка Суду

152. Суд виходить з того, що вимога заявника про виселення була, безперечно, «цивільною» за змістом пункту 1 статті 6 Конвенції та ґрунтувалась на національному законодавстві.

153. Крім того, він відкидає аргументи Уряду про те, що заявник міг подати заяву про виселення в будь-який регіон Російської Федерації, враховуючи, що стаття 119 ЦПК (див. пункт 99 вище) встановлює правило виняткової підсудності спорів, що визначають права на нерухоме майно, категорії, до якої відноситься і справа заявника. Таким чином, зрозуміло, що відповідно до національного законодавства заявникові було дозволено подати заяву про виселення лише в тому місці, де знаходиться його нерухомість, а саме в Чечні. Суд також приймає аргумент заявника про те, що посилення Уряду на рішення від 20 грудня 1999 року, 7 лютого 2000 року та 26 лютого 2003 року, винесені судами в Інгушетії, не мають значення, оскільки жодне провадження, на яке посилався Уряд, не стосувалось спорів, подібних до спорів заявника.

154. Суд зазначає, що з жовтня 1999 року до січня 2001 року суди Чечні не функціонували, що не заперечувалось сторонами. Відповідно, протягом зазначеного періоду заявника було позбавлено будь-якої можливості подати до суду вимоги про виселення федеральної міліції зі свого маєтку, що явно являло собою обмеження його права на доступ до суду.

155. Суд нагадує, що обмеження доступу до правосуддя особи, незалежно від того, чи встановлено воно законодавчою нормою, чи існує фактично, є несумісним зі статтею 6, за виключенням випадків, коли обмеження не можуть зашкоджувати самій суті права доступу до правосуддя, мають переслідувати легітимну мету, а також має бути обґрунтована пропорційність між застосованими засобами та поставленою метою (див., серед іншого, Ashingdane проти Сполученого Королівства, рішення від 28 травня 1985 року, серія А № 93, с. 24-25, пункт 57 або, нещодавнє, Креуз проти Польщі, заява № 28249/95, пункт 55, ЄСПЛ 2001-VI).

156. У цій справі Суд визнає, що російські органи влади могли зіткнутися з певними труднощами у забезпеченні належного функціонування судової системи в Чечні з жовтня 1999 року по січень 2001 року з огляду на військові дії в регіоні. Тим не менш, на думку Суду, від російської влади можна було очікувати, що вони вживатимуть хоча б мінімальні кроки для вирішення проблеми, наприклад, спеціально дозволяючи подання позову, такого як у заявника, до суду в іншому регіоні Російської Федерації. Однак Уряд не надав жодних аргументів, щоб вказати на зусилля їхньої сторони чи будь-які причини, щоб виправдати їх неспроможність вжити такі заходи. Беручи до уваги той факт, що заявник був абсолютно позбавлений будь-якої можливості отримати судовий захист своїх прав та домогтись виселення підрозділів міліції зі свого житла понад рік та за відсутності будь-якого обґрунтування такої поведінки з боку Уряду, Суд вважає, що обмеження права заявника на доступ до суду погіршило саму суть його права і було явно непропорційним.

157. Відповідно, у зв'язку з цим було порушено пункт 1 статті 6 Конвенції.

В. Тривале виконання рішення на користь заявника

1. Докази сторін

158. Заявник стверджував, що рішення на його користь залишалось невиконаним протягом 15 місяців і 20 днів і що Уряд не надав жодних правомірних пояснень, які б виправдовували таку значну затримку. На думку заявника, навіть припускаючи, що федеральні підрозділи міліції були розміщені на його маєтку для «виконання своїх завдань щодо забезпечення правопорядку та громадської безпеки», вони могли укласти з ним договір оренди, або, у разі нагальної потреби, подати заяву про зупинення виконання рішення від 14 лютого 2001 року, але вони не скористалися жодним із цих варіантів.

159. Уряд завив, що консолідовані підрозділи Тамбова звільнили приміщення у маєтку заявника у квітні 2001 року, і тому вони офіційно

виконали рішення на користь заявника у встановлений законом термін у два місяці. Однак Уряд визнав, що після квітня 2001 року заявник ще не мав доступу до своєї власності, а після того, як в липні 2001 року Тамбовські підрозділи міліції виїхали, майно заявника було зайнято консолідованими підрозділами міліції Тули. В зв'язку із цим Уряд стверджував, що не було підстав для виселення підрозділів міліції Тули, оскільки рішенням від 14 лютого 2001 року було призначено лише виселення Тамбовських підрозділів міліції, а заявник ніколи не подавав окремого позову до суду щодо підрозділів міліції Тули. Потім Уряд визнав, що рішення на користь заявника було виконано після деякої затримки, але стверджував, що антитерористична операція на території Чечні стала причиною цієї затримки і що зайняття маєтку заявника федеральними військовими була «тимчасовим заходом, пов'язаним із виконанням їх завдань по забезпеченню правопорядку та громадської безпеки».

2. Оцінка Суду

160. Згідно з усталеною практикою Суду, затримка виконання судового рішення, в принципі, може бути виправданою за певних обставин, але не може бути такою, що зводить нанівець сутність права, що охороняється відповідно до пункту 1 статті 6 (див. Immobiliare Saffi проти Італії [ВП], заява № 22774/93, пункт 74, ЄСПЛ 1999-V).

161. Суд зауважує, що рішення від 14 лютого 2001 року, яке не було оскаржене, а тому стало остаточним через десять днів після його винесення, не було виконано до 14 червня 2002 року. Уряд представив низку суперечливих аргументів з цього питання, але все-таки визнав, що таке рішення залишалося невиконаним протягом тривалого періоду часу. На його думку, ця затримка була виправданою в ситуації, коли тривала антитерористична операція. Суд не може прийняти загальне посилення Уряду на проведення антитерористичної операції в Чечні як достатню підставу для обґрунтування тривалого невиконання рішення на користь заявника. Суд зазначає, що це рішення було винесено тоді, коли судова система Чечні знову почала функціонувати, і національні органи повинні були організувати її таким чином, щоб кожна з вимог пункту 1 статті 6 Конвенції була виконана, включаючи зобов'язання виконувати остаточні судові рішення протягом розумного строку. Суд зауважує, що Уряд не надав жодного аргументу, здатного переконати його у тому, що існують об'єктивні підстави, які не дозволяють швидко виконувати відповідне рішення, або що влада намагалась знайти будь-яке задовільне рішення, яке б пом'якшило негативний вплив невиконання на заявника та його сім'ю, наприклад, укладення договору оренди з ним тощо.

162. За таких обставин Суд вважає, що, не виконавши протягом 15 місяців остаточне рішення на користь заявника, національні органи не виконали свого

зобов'язання забезпечити право заявника на суд. Відповідно, було порушено пункт 1 статті 6 Конвенції в цьому аспекті.

С. Стверджувані недоліки у провадженні про відшкодування шкоди

1. Докази сторін

163. Заявник стверджував, що під час провадження у 2002 році не було справедливого розгляду за змістом пункту 1 статті 6. Заявник вказав, що той факт, що підрозділи міліції Міністерства внутрішніх справ незаконно зайняли його маєток, був вже встановлений рішенням від 14 лютого 2001 року і що він подав докази на підтвердження свого твердження, що шкода його майну була спричинена Міністерством внутрішніх справ. В той же час відповідач не представив жодних доказів того, що маєток уже був пошкоджений, коли міліцейські підрозділи його зайняли, або що майно повернули заявнику неушкодженими, або що шкода була завдана третьою стороною. Тим не менш, національні суди не врахували доказів, поданих заявником, зробили хибні висновки на користь Міністерства-відповідача та дійшли висновків, які були довільними та суперечили фактам справи. Заявник також стверджував, що його вимоги щодо компенсації за зайняття його маєтку та відшкодування моральної шкоди залишились без розгляду.

164. Уряд в основному посилався на рішення, прийняті національними судами під час провадження у 2002 році, і заявляв, що в двох випадках вони розглядали вимоги заявника і справедливо визнали недоведеним, що шкода майну заявника була заподіяна «з вини підрозділів Міністерства внутрішніх справ». На думку Уряду, позов заявника щодо моральної шкоди не міг бути задоволений, оскільки суди не визнали відповідача винним у заподіянні шкоди заявнику. Посилаючись на думки Верховного Суду Російської Федерації та Міністерства юстиції, Уряд стверджував, що висновки національних судів були обґрунтованими в обставинах справи та що право заявника на справедливий розгляд у справі щодо компенсації за майнову шкоду не було порушено.

2. Оцінка Суду

165. Суд виходить з того, що вимоги заявника про компенсацію, безперечно, були «цивільними» за змістом пункту 1 статті 6 Конвенції та ґрунтувались на національному законодавстві.

166. Матеріали, які є в розпорядженні Суду, свідчать про те, що позов заявника охоплював три окремі вимоги про відшкодування збитків, а саме він вимагав відшкодування збитків за незаконне зайняття свого маєтку, а також відшкодування завданих збитків та відшкодування моральної шкоди. Національні суди у двох інстанціях відхилили вимоги заявника в повному

обсязі, посилаючись на їхню нездатність встановити, що приміщення заявника були незаконно зайняті та пошкоджені федеральними органами. Суд зауважує, що заявник скаржився на два аспекти провадження, а саме: що національні суди не дослідили його вимоги про відшкодування шкоди за незаконне зайняття його маєтку та про компенсацію моральної шкоди, а також довільні висновки щодо його вимог про відшкодування шкоди, заподіяної маєтку. Тому кожне з питань, порушених заявником, мають розглядатись окремо.

(a) Стверджувана відмова в дослідженні скарг заявника

167. Суд повторює, що право доступу до суду, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції, полягає не лише у праві на порушення провадження у справі, а й у праві на отримання «вирішення» спору, або, іншими словами, на дослідження судом скарг (див. окрім іншого, *Multiplex проти Хорватії*, заява № 58112/00, пункт 45, 10 липня 2003 року).

168. Беручи до уваги рішення від 23 січня 2002 року та рішення апеляційної інстанції від 8 квітня 2002 року, Суд зауважує, що вони розглядали лише скаргу заявника про відшкодування шкоди майну, і надали хоча б якісь пояснення щодо її відхилення. У зазначених судових рішеннях немає нічого, що вказувало б на те, що суди окремо розглянули скарги заявника про відшкодування шкоди за незаконне зайняття його маєтку або його вимогу про відшкодування моральної шкоди. Зокрема, рішення суду першої інстанції взагалі не відобразило позицію щодо моральної шкоди, тоді як єдиним реченням, яке можна розуміти як таке, що пов'язане з незаконним зайняттям, є висновок про те, що «аргументи позивачів про те, що Міністерство внутрішніх справ незаконно зайняло їх майно, виявилися безпідставними» (див. пункт 50 вище). Однак рішення не дає пояснень, яким чином суд першої інстанції дійшов такого висновку, і взагалі не згадує про вимогу заявника, яка стосується зайняття. Апеляційна інстанція, у свою чергу, узагальнила висновки суду першої інстанції. Отже, очевидно, що вимоги заявника щодо відшкодування незаконного зайняття нерухомого майна та моральної шкоди залишилися без розгляду. Зважаючи на це, Суд вважає, що заявнику було відмовлено у доступі до суду та відзначає відсутність будь-яких пояснень з цього приводу з боку Уряду.

169. Відповідно, було порушено пункт 1 статті 6 Конвенції в цьому аспекті.

(b) Стверджуване довільне трактування висновків та фактів

170. Суд повторює, що його завданням не є зайняття місця національних судів, які перебувають у кращому становищі з точки зору доступу до доказів, встановлення фактів та тлумачення внутрішнього законодавства. Суд, в принципі, не втручається, якщо рішення, винесені національними судами, не виявляться свавільними або явно необґрунтованими, та за умови, що

провадження в цілому було справедливим, як того вимагає пункт 1 статті 6 (див., *Mutatis mutandis*, *Van Kück v. Німеччини*, заява № 35968/97, пункти 46-47, ЄСПЛ 2003 VII).

171. Суд зауважує, що на підтвердження свого позову про відшкодування шкоди, заподіяної його маєтку, заявник подав численні докази, включаючи документи, що підтверджують його право власності на маєток, та інші, що підтверджують незаконне зайняття маєтку федеральною міліцією, а саме копію рішення від 14 лютого 2001 року та копії відповідей різних державних органів, що визнають таке зайняття, а також ті, що підтверджують наявність шкоди (звіти про оцінку від 26 травня 2000 року), ступінь цієї шкоди (кошторис витрат на ремонт та документи, що підтверджують вартість промислових об'єктів), і той факт, що це було спричинено міліцією, зокрема, довідка, видана головою Братського місцевого управління, в якій зазначається, що федеральні внутрішні війська розміщувались у маєтку заявника з 13 жовтня 1999 року до 26 травня 2000 року та що вони пошкодили будинки та виробничі приміщення заявника (завдану шкоду ідентифіковано у звітах про оцінку (див. пункт 49 вище)).

172. Суд також зауважує, що відповідач ніколи не оскаржував та не спростовував подані докази або не висловлював жодних сумнівів щодо точності тверджень заявника. Докази, подані заявником, були визнані судом першої інстанції, за винятком останнього документу, який був виключений із сукупності доказів з огляду на те, що він не був датований і що він не підтвердив, що реальна сума збитку відповідала вказаній заявником. Суд вважає це рішення дивним, враховуючи, що відповідний документ був належним чином підписаний та скріплений печаткою голови Братської ради та військового коменданту Надтеречного району, його справжність ніколи не ставилась під сумнів, в ньому чітко вказувався період, під час якого федеральні війська жили і наносили шкоду майну заявника (13 жовтня 1999 - 26 травня 2000 року), і він прямо посилався на звіти про оцінку, що підтверджують цю шкоду, ці звіти датовані 26 травня 2000 року. Однак Суд це питання залишає відкритим, оскільки саме національні суди вирішують питання щодо прийнятності доказів.

173. З іншого боку, визнаючи прерогативу національних судових органів оцінювати докази та вирішувати, що є релевантним та допустимим, Суд повторює, що пункт 1 статті 6 покладає на «орган правосуддя» обов'язок проводити належну перевірку аргументів та доказів, викладених сторонами (див. *Ван де Хурк проти Нідерландів*, рішення від 19 квітня 1994 року, серія А № 288, стор. 19, пункт 59). У зв'язку з цим Суд не може визнати прийнятним те, що, констатує, що з вищезгаданого свідоцтва не можна було встановити, що реальна сума шкоди відповідала тій, яку вказав заявник, суд першої інстанції ніяк не згадав звіт про оцінку від 26 травня 2000 року, на який безпосередньо

посилались та додали до довідки, і в якому детально описано заподіяну шкоду. Суд не вказав, чи слід також вважати ці звіти неприйнятними, а якщо так, то на яких підставах; він просто не звертався до цього доказу, поданого заявником.

174. Суд також зазначає, що рішенням від 14 лютого 2001 року встановлено, що зведені підрозділи міліції Міністерства внутрішніх справ незаконно зайняли маєток заявника і що вони не виконали наказ окружного військового коменданта від 25 травня 2000 року про збереження майна заявника від знищення. Цей останній висновок, на думку Суду, не може не означати, що зведені підрозділи міліції завдали шкоди маєтку. Видається очевидним, що національні суди при розгляді провадження ставили під сумнів висновки, викладені в рішенні від 14 лютого 2001 року, або будь-які інші докази з цього приводу, або оскаржували факт, що маєток заявника справді зазнав ушкоджень. Тим не менше, національні суди вважали недоведеним, що майно заявника було зайняте Міністерством внутрішніх справ і що саме Міністерство-відповідач пошкодило майно заявника. Суд здивований цим висновком і не може зрозуміти, як це можна було б узгодити з доказами протилежного, і, в першу чергу, з висновками, зробленими в рішенні від 14 лютого 2001 року, або з відповідями державних чиновників. На думку Суду, необґрунтованість цього висновку настільки разюча і очевидна, що рішення національних судів у судовому процесі 2002 року можуть бути сприйняті як грубе свавілля, і відповідно до обставин справи цей висновок національних судів фактично встановив для заявника позамежний і недосяжний стандарт доказування, так що його позовні вимоги в будь-якому випадку не мали навіть найменшої перспективи успіху.

175. Враховуючи вищезазначені міркування, Суд доходить висновку, що заявник не мав справедливого розгляду свого позову про відшкодування шкоди, завданої його маєтку, і тому в зв'язку з цим відбулось порушення пункту 1 статті 6.

D. Стверджувана відсутність ефективних засобів захисту

176. Суд зауважує, що скарги заявника за статтею 13 по суті є такими ж, як і скарги за пунктом 1 статті 6. Таким чином, враховуючи вищезазначені висновки (див. пункти 157, 162, 169 та 175), Суд не вважає за необхідне розглядати скарги згідно зі статтею 13, оскільки в даному випадку вони підпадають під скарги за пунктом 1 статті 6.

III. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

177. Стаття 41 Конвенції передбачає:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію»

А. Шкода

1. Матеріальна шкода

(а) Заявник

178. Заявник вимагав загальну суму 21,775 000 російських рублів (RUB; приблизно 625 000 євро) в якості компенсації матеріальної шкоди внаслідок незаконного зайняття його власності державними органами та заподіяної шкоди.

179. Що стосується зайняття, заявник підрахував, що воно тривало 33 місяці, і вимагав компенсації в розмірі, рівному оренді за приміщення та землю, яку він міг отримати, якби влада орендувала цю садибу.

180. Що стосується орієнтовної суми орендної плати за приміщення, заявник заявив, що йому було відмовлено у наданні інформації про застосовану ставку орендної плати в Надтеречному районі Чеченської Республіки та просив Суд застосувати за аналогією ставки, що застосовуються в сусідньому регіоні. В зв'язку із цим він подав довідку, видану Комітетом з управління майном Моздокського району Республіки Північна Осетія-Аланія (*Комитет по управлению имуществом Моздокского района Республики Северная Осетия-Алания*), де зазначено, що станом на 1 січня 2005 року ставка орендної плати одного квадратного метра нежитлових приміщень у зазначеній республіці становила 800 рублів (приблизно 23 євро) на рік. Довідка містила детальний розрахунок орендної плати за приміщення заявника на основі офіційних технічних описів будинків заявника та його брата та житлових приміщень товариства «Недра», поданих заявником. Таким чином, заявник вимагав загальну суму 5118000 рублів (приблизно 147 000 євро) за це.

181. Щодо запитуваної суми орендної плати за земельну ділянку заявник подав довідку, видану Чеченським департаментом Федерального агентства нерухомості (*Управление Федерального агентства кадастра объектов недвижимости по Чеченской Республике*) від 16 вересня 2005 року, в якій зазначалося, що застосовувана ставка за оренду одного квадратного метра землі дорівнювала 61,5 руб. (приблизно 1,7 євро) на рік. Заявник зазначив, що загальна площа земельної ділянки становила 18000 квадратних метрів, з яких 15000 квадратних метрів були віднесені до товариства «Недра», а 3000 - до його будинку та до будинку брата. Таким чином, він вимагав 3 044 000 рублів (приблизно 88 000 євро) за це.

182. Заявник вимагав також матеріальні збитки, завдані внаслідок шкоди, нанесеної маєтку, а також відшкодування шкоди, завданій промисловим будівлям та землі, а також компенсацію за втрачене обладнання та рухоме майно.

183. Що стосується нерухомого майна, заявник спирався на подані ним звіти про оцінку від 26 травня 2000 року, 30 липня 2001 року та 14 червня 2002 року (див. пункти 63-72 вище), що відображають характер та ступінь заподіяної шкоди. Він також подав Суду кошториси витрат на ремонт, які він раніше подав до національних судів (див. пункт 49 вище). Кошториси були складені в 2001 році стосовно будинку заявника, будинку його брата та виробничих приміщень товариства «Недра» і ґрунтувались на звітах про оцінку за 2000 та 2001 роки. Вони представляли детальний розрахунок витрат на ремонтні роботи в цінах 2001 року, що становило 682,580 рублів (приблизно 19 600 євро) щодо будинку заявника, 312,560 рублів (приблизно 9 000 євро) стосовно будинку брата заявника та 1508 710 рублів (приблизно 43 500 євро) стосовно промислового приміщення. Заявник також подав документ, виданий Федеральним агентством з будівництва, експлуатації житла та комунальних послуг (*Федеральное агентство по строительству и жилищно-коммунальному хозяйству*) 12 жовтня 2006 року У документі було надано інформацію про певний коефіцієнт, що застосовується до розрахункових витрат на будівництво та монтажні роботи в різних регіонах Російської Федерації в четвертому кварталі 2006 року порівняно з витратами в 2001 році, і вказано, що коефіцієнт, який застосовується в Чечні, повинен бути 4,28. Спираючись на цей останній документ, заявник, таким чином, стверджував, що суми витрат на ремонт, зазначені в кошторисах 2001 року, слід помножити на 4,28 і вимагав компенсації в розмірі 2 917 442 рублів (приблизно 84 000 євро) відносно свого будинку, 1,337,757 RUB (приблизно 38 500 євро) на будинок брата та 6 357 278 рублів (приблизно 183 000 євро) щодо виробничих приміщень.

184. Що стосується втраченого обладнання, заявник вимагав загальну суму 2 737 335 рублів (приблизно 79 000 євро), що включало 1,707 965 рублів за обладнання млина та 1,029,360 рублів за хлібобулочне обладнання. Заявник підтвердив свою вимогу двома рахунками-фактурами, виданими 29 листопада 2000 року товариству «Недра» стосовно млина та обладнання хлібобулочного виробництва відповідно. У рахунках-фактурах зазначалося, що суми, вказані заявником, належать до сплати, але вони не вказують на те, що вони були фактично сплачені.

185. Що стосується рухомого майна, заявник вимагав 200 000 рублів (приблизно 5 700 євро) для своїх домашніх речей та 180 000 рублів (приблизно 5 200 євро) за рухомі речі свого брата. Він не подав жодних документів на підтвердження цієї вимоги.

186. Заявник також вимагав відшкодувати 219 000 рублів (приблизно 6 300 євро), які він сплатив у період з 31 березня 2000 року до 31 березня 2006 року, орендуючи житло, коли йому було відмовлено у доступі до його власності, та в наступний період з огляду на той факт, що маєток зазнав ушкоджень та був непридатний для життя в ньому. На підтвердження своїх вимог заявник подав два договори оренди, які він уклав з приватними особами. У договорах зазначалося, що вони діяли з 31 березня 2000 року по 31 грудня 2002 року і з 1 січня 2003 року по 31 грудня 2004 року відповідно і автоматично поновлювались, якщо одна з сторін не припинила їх, повідомивши іншу сторону в письмовій формі. Згідно з договорами, заявник зобов'язувався сплачувати оренду в розмірі 3000 рублів (приблизно 86 євро) на місяць. Заявник також подав два документи, що підтверджують передачу права власності на приміщення за вищезазначеними договорами, та документ, що підтверджує, що за договором від 1 січня 2003 року він сплатив 120 000 рублів (приблизно 3 477 євро), що становить повну суму орендної плати за період між 1 січня 2003 року та 30 квітня 2006 року.

187. Заявник додатково вимагав відшкодування втрати заробітку в товаристві «Недра» за період з жовтня 1999 року по січень 2007 року, коли він надав свої вимоги про справедливу сатисфакцію. Заявник наполягав на тому, що цей бізнес був головним джерелом доходу для нього та його родини і що він не зміг його відновити після жовтня 1999 року, оскільки під час незаконного зайняття маєтку йому було відмовлено в можливості перевезти млин і хлібобулочне обладнання, щоб встановити його в іншому місці, тоді як після виходу міліції обладнання було повністю розібрано і зникло, і він не міг дозволити собі придбати нове. Заявник заявляв, що документи, що стосуються його підприємницької діяльності, були втрачені під час незаконного зайняття, та ґрунтувався на розрахунку в цінах 1995 року, відображених у робочому плані техніко-економічних показників (техніко-економічні показники: робочий проект), виданому в Ростовській області. Цей документ, поданий заявником, представляв детальні розрахунки кошторисного прибутку від експлуатації млина з технічними характеристиками, аналогічними тому, що був у власності заявника. Спираючись на документ та беручи до уваги переоформлення 1998 року, заявник підрахував, що річний прибуток від експлуатації його млина міг бути рівним 1050 250 рублів (приблизно 30 000 євро) або 87 500 рублів (приблизно 2500 євро) на місяць. Таким чином, заявник вимагав загальну суму 2 709 000 рублів (приблизно 77 700 євро).

(b) Уряд

188. Уряд заперечував вимоги заявника як надмірно завищені. Він зазначив, що пан Джабраїл Хамідов не є заявником у цій справі, і тому йому не слід присуджувати відшкодування жодної шкоди.

189. Уряд знову оскаржив право власності заявника та його брата на відповідну власність, заявивши, що будинки були побудовані з порушенням національної процедури, не були належним чином зареєстровані та не були занесені до складу їхніх житлових приміщень. Він також стверджував, що маєток заявника був залишений до моменту зайняття його підрозділами міліції, а тому «факт, що заявник та його родина покинули своє майно, [не можна] було віднести до вини Міністерства внутрішніх справ Російської Федерації». Далі Уряд стверджував, що вимоги заявника були необґрунтованими, оскільки, згідно з рішеннями національних судів, ухваленими у 2002 році, «не було достатніх доказів того, що будь-яка шкода, ймовірно завдана майну заявника, може бути віднесена до вини Міністерства внутрішніх справ Російської Федерації».

190. Уряд не надав жодних доказів щодо достовірності документів, поданих заявником на підтвердження його вимог про матеріальну шкоду, або стосовно ставок, на яких заявник базував свої розрахунки, або застосовуваних ним методів розрахунку.

с) оцінка Суду

191. Суд посилається на викладене вище, що майно, яке належить виключно брату заявника, а саме будинок останнього, не може становити майно заявника (див. вище пункт 121). Брат заявника не є стороною у Страсбурзькому провадженні, тож Суд не задовольнятиме жодних вимог щодо його майна. Далі Суд зазначає, що вище було стверджено, що земля та виробничі приміщення, відведені товариству «Недра», можуть розглядатися як частина володінь заявника, оскільки заявник був одним із двох засновників та власників зазначеного товариства, а інший співвласник не заперечував проти подання заявником заяви до Суду. З іншого боку, той факт, що є двоє співвласників спірного майна, дає зрозуміти, що заявник самостійно не може вимагати всієї суми компенсації, що стосується зайняття та заподіяної шкоди землі та виробничим приміщенням. За відсутності будь-яких вказівок на протилежне, Суд встановлює, що брати володіють товариством в рівних частках, і присудить заявнику 50% суми, яка, за оцінкою Суду, вважатиметься повною компенсацією в цьому відношенні.

192. Суд вище встановив, що тимчасове зайняття федеральними підрозділами міліції маєтку заявника являло собою незаконне втручання у його права відповідно до статті 8 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1. Отже, заявник обґрунтовано вимагає компенсації за це втручання. Крім того, Суд приймає, за відсутності заперечень з боку Уряду, що компенсацію в цьому відношенні слід призначати у розмірі орендної плати, яку отримав би заявник, якби його приміщення та земля, що була передана його товариству на невизначений термін, були здані в оренду федеральним органам влади в період незаконного

зайняття. Суд також зазначає у зв'язку з цим, що Уряд не оскаржував ставки, застосовані заявником, або не пропонував будь-які альтернативні ставки для розрахунку суми, що потрібна, а також не оспорував справжність документів, які він подав, щоб підтвердити свої вимоги. Відповідно, беручи до уваги ставки, вказані заявником, його висновок у пункті 191 вище, той факт, що зайняття тривало з 13 жовтня 1999 року до 14 червня 2002 року, тобто протягом 32 місяців, факт, що згідно з документами, які є в його розпорядженні (див. вище, пункти 10 та 58), загальна площа земельної ділянки становила 1,5 га, будинок заявника - 251,3 квадратних метра, а промислове приміщення – 2 000 квадратних метрів, Суд присуджує заявнику 112 000 євро за це.

193. Крім того, Суд зауважує, що він також встановив порушення статті 8 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1 через шкоду, завдану майну заявника, існування та ступінь якої підтверджували звіти про оцінку, подані сторонами. Далі зазначається, що заявник обґрунтував свою заяву детальними кошторисами витрат на ремонт на основі згаданих звітів про оцінку. Беручи до уваги документи, подані заявником, і той факт, що Уряд не оскаржував їх справжність, або суми, зазначені в них, які, на думку Суду, не є необґрунтованими, Суд приймає, що зазначені суми можуть слугувати підставою для нарахування компенсації за шкоду, заподіяну маєтку. З іншого боку, Суд не переконаний, що суми, зазначені в кошторисах, поданих заявником, повинні бути помножені на 4,28, як стверджується ним. Це правда, що цей коефіцієнт згадувався в документі Федерального агентства з будівництва, експлуатації житла та комунальних послуг від 12 жовтня 2006 року (див. пункт 183 вище) як такий, що застосовується до кошторисних витрат на ремонтні роботи в Чечні в 2006 році порівняно з тими, що були у 2001 році. Однак, у відповідному документі немає нічого, що дозволяло б припустити, що зазначений коефіцієнт відображає рівень інфляції в Чечні за період 2001-2006 рр., а не надає якусь технічну інформацію в галузі будівельних робіт, або принаймні, що він повинен застосовуватися у спосіб, запропонований заявником. Зазначений документ не пропонує жодних методів розрахунку, що включають коефіцієнт, який міг би бути застосований для прив'язки індексу фінансових втрат, понесених заявником. У будь-якому випадку Суд має сумніви, що рівень інфляції в Чечні за 2001-2006 роки досяг, або навіть перевищив 400 відсотків, як стверджував заявник. Відповідно, за відсутності будь-якої достовірної інформації щодо рівня інфляції в Чечні, Суд вважає за доцільне присудити номінальну вартість витрат на ремонт, вказану в кошторисах, поданих заявником. Виходячи з цього та з огляду на висновок у пункті 191 вище, Суд присуджує заявнику 41 000 євро за це.

194. Що стосується втраченого промислового обладнання, заявник подав два рахунки за млин та хлібопекарське обладнання відповідно, підтверджуючи

вказані ним суми. Суд зазначає, однак, що підрозділи міліції переїхали до маєтку заявника у жовтні 1999 року та перші звіти про оцінку, в яких, серед іншого, було підтверджено, що промислове обладнання, а саме млин та хлібопекарське обладнання, були сильно пошкоджені, були датовані травнем 2000 року, тоді як рахунки-фактури, подані заявником, були датовані листопадом 2000 року. Заявник не надав пояснень цій розбіжності. Суд також зазначає, що ніколи не стверджувалося, і, здається, малоімовірно, що заявник придбав та встановив у маєтку ще один комплект промислового обладнання, який згодом також був пошкоджений, зокрема, з урахуванням заяв заявника, підтверджених фактами справи, що йому було заборонено будь-який доступ до маєтку протягом усього періоду зайняття. Отже, зрозуміло, що за жодних обставин документи, подані заявником, не можуть стосуватися обладнання, пошкодженого міліцією. За відсутності будь-яких інших документів, які мали би відношення до обладнання, встановленого у маєтку заявника до окупації, і зокрема, що підтверджувало б його цінність, Суд не присуджує за це нічого.

195. Оскільки заявник вимагав відшкодування свого втраченого рухомого майна, Суд зазначає, що заявник не підтверджував цю вимогу жодними документами, що підтверджували б існування такого майна та його вартість, або навіть їх короткий опис. За таких обставин Суд не присуджує за це нічого.

196. Що стосується вимоги заявника про відшкодування орендної плати, яку він сплачував під час оренди житла з 31 березня 2000 року до 30 березня 2006 року, Суд, по-перше, зазначає, що Уряд не оскаржував ані справжність документів, поданих заявником, ані тривалість зазначеного ним періоду. Суд вважає, що оскільки позов заявника стосується періоду між 31 березня 2000 року і 14 червня 2002 року, коли його майно було зайняте міліцією, він охоплюється присудженням компенсації за зайняття його маєтку у розмірі орендної плати, яку він міг отримати, якби приміщення було здано в оренду. Дійсно, якщо припустити, що заявник передав власність владі за договором оренди та отримав орендну плату, це не звільнило б його від необхідності взяти в оренду яесь інше житло, за яке він міг би сплачувати грошима, отриманими від здавання в оренду свого маєтку. За таких обставин Суд відхиляє позов заявника щодо цього періоду, оскільки у протилежному випадку це було б присудженням заявнику подвійної компенсації за те саме порушення його прав. З іншого боку, Суд вважає, що ця вимога має прямий причинний зв'язок із порушенням права заявника внаслідок шкоди, завданої його маєтку. Беручи до уваги ступінь шкоди, завданої маєтку, він приймає аргумент заявника, що він був непридатним для життя після виходу підрозділів міліції, і вважає за доцільне присудити компенсацію за період після виходу міліції, протягом якого заявник не зміг проживати у його власності через поганий стан і мусив платити за альтернативне житло. Суд також зазначає, що

щомісячна орендна плата, яку сплачує заявник, а саме 3000 рублів (приблизно 86 євро), не видається необґрунтованою. Таким чином, він присуджує заявнику ренту, яку він сплачував з 14 червня 2002 року до 31 березня 2006 року, у розмірі 4000 євро.

197. Нарешті, Суд зауважує, що заявник подав документ із зазначенням приблизного прибутку від роботи млина, аналогічного тому, яким володіло товариство «Недра», щоб підтвердити його вимогу про відшкодування збитків від втрати прибутку від його бізнесу. Суд зазначає, однак, що навіть припускаючи, що ставки та дані, на яких ґрунтуються розрахунки в цьому документі, можуть застосовуватися в Чечні, зазначений документ дає лише оцінку майбутнього прибутку від роботи млина, а не надання конкретної фінансової інформації стосовно фактичного доходу заявника. Суд зазначає, що заявник не представив жодних інших документів, таких як, наприклад, його податкові декларації, які могли б підтвердити, що його бізнес взагалі був прибутковим, а також розмір цього прибутку. У зв'язку з цим Суд зазначає, що у своїх зауваженнях Уряд посилався на заяву чиновника із села Братське про те, що товариство «Недра» працює вже місяць і не сплачує податки до місцевого бюджету. Варто згадати той факт, що Уряд не вказав прізвище посадової особи та не надав його письмову заяву, та визнає практичні труднощі для заявника в отриманні документів, що стосуються діяльності товариства «Недра». Однак, за відсутності будь-яких надійних документів, що підтверджували б, що підприємство заявника приносило йому прибуток, Суд вважає, що будь-яка винагорода щодо втраченого заробітку була б спекулятивною. Тому він відкидає цю частину вимоги заявника.

198. Враховуючи вищезазначені міркування, Суд присуджує заявнику загальну суму 157 000 євро на відшкодування матеріальної шкоди, плюс будь-який податок, який може нараховуватися на цю суму.

2. Моральна шкода

199. Заявник від свого імені та від імені членів своєї сім'ї вимагав 65 000 євро на відшкодування моральної шкоди за психологічні страждання, тугу та стрес, яких вони зазнали внаслідок численних порушень їхніх прав з боку державної влади. Він, зокрема, зазначив, що, з огляду на відсутність доступу до єдиного житла, йому та його родині, включаючи неповнолітніх дітей, довелося провести зиму 1999-2000 років у таборі для біженців у поганих умовах, коли його племінник, віком один рік та сім місяців, помер від пневмонії, а стан здоров'я інших членів сім'ї, зокрема його дружини, погіршився.

200. Уряд стверджував, що члени сім'ї заявника не брали участі у провадженні перед Судом, і тому їм не слід присуджувати відшкодування. Вони

також вважали вимоги заявника надмірними і заявляли, що в разі визнання Судом порушення прав заявника це буде достатнім відшкодуванням.

201. Суд зауважує, що встановив порушення статті 8 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1 щодо двох аспектів, зокрема внаслідок незаконного зайняття майна заявника та заподіяної шкоди. Він також встановив порушення пункту 1 статті 6 Конвенції щодо чотирьох аспектів: через відмову у доступі до суду між жовтнем 1999 та січнем 2001 року, затримку виконання рішення, винесеного на користь заявника, та різні недоліки у провадженні 2002 року. Заявник напевно, зазнав страждань і стресу внаслідок всіх цих обставин, що не може бути компенсовано простим встановленням порушення. Беручи до уваги ці міркування, Суд присуджує заявнику на справедливій основі 15 000 євро відшкодування моральної шкоди, плюс будь-який податок, який може нарахуватися на цю суму.

В. Витрати

202. Заявник вимагав 57 574 рублів (приблизно 1600 євро) як компенсацію витрат, яких він зазнав на національному рівні у зв'язку зі своєю справою та в процесі розгляду справи в Суді. Сюди входили витрати на його поїздки до Москви, де заявник відвідував адміністративні органи та брав участь у судовому процесі, а також плату за юридичні консультації, яких заявник вимагав під час розгляду своєї справи. Заявник подав довідки від московських офіційних органів, що підтверджують його присутність, проїзні документи на загальну суму 51 721,5 руб., рахунки адвокатської колегії на загальну суму 3150 рублів та підтвердження поштових витрат на суму 2722,5 рублі. Заявник також вимагав 2500 євро відшкодування витрат, пов'язаних з його законним представництвом у процесі перед Судом. У зауваженнях заявника після прийняття заяви його представник зазначив, що він витратив 50 годин на підготовку та представлення справи заявника і що застосована ставка становила 50 євро на годину.

203. Уряд заявив, що вимоги заявника надмірні. Він послався на практику Суду, згідно з якою витрати слід призначати лише в тому випадку, коли вони були фактично понесені, були необхідними та розумними. Уряд також наполягав на тому, що вимогу заявника про відшкодування гонорарів адвоката, який представляв його перед Судом, не слід враховувати, оскільки це не було підтверджено жодними документами.

204. Суд повторює, що витрати не будуть призначатися згідно зі статтею 41, якщо не буде встановлено, що вони були фактично і обов'язково понесені, а також були розумними щодо суми (див. *Iatridis* проти Греції (справедлива сатисфакція) [ВП], заява № 31 107/96, пункт 54, ЄСПЛ 2000 XI).

205. Суд зауважує, по-перше, що заявник подав підтвердуючі документи на загальну суму 57 594 руб. Далі він зазначає, що факти справи свідчать про те, що заявник активно брав участь у веденні своєї справи, і, зокрема, кілька разів їздив до Москви, щоб відвідати різні адміністративні органи та брати участь у судових провадженнях там. Суми витрат на проїзд та судові збори не видаються необґрунтованими або надмірними. Отже, Суд вважає, що вимоги заявника у цій частині мають бути задоволені повністю.

206. Що стосується законного представництва заявника у справі в Страсбурзі, Суд зауважує, що в травні 2002 року заявник надав повноваження п. М. Петросяну представляти його інтереси у провадженні перед Судом і що зазначений адвокат діяв як представник заявника протягом усієї процедури. Суд також зазначає, що дана справа порушила складні фактичні та юридичні питання та вимагала проведення широкого дослідження. Враховуючи ці міркування та ставку, вказану адвокатом заявника, Суд переконаний, що ця сума є розумною, і вважає, що цю частину вимоги заявника слід задовольнити повністю.

207. Зважаючи на вищевикладене, Суд присуджує заявнику 4 100 євро за це, за вирахуванням 715 євро, отриманих в якості правової допомоги від Ради Європи, плюс будь-який податок, який може нараховуватися на цю суму.

С. Пеня

208. Суд вважає за доцільне, щоб відсоткова ставка за заборгованості була заснована на граничній позиковій ставці Європейського центрального банку, до якої слід додати три процентні пункти.

За цих обставин СУД ОДНОГОЛОСНО

1. *Постановляє*, що було порушено статтю 8 Конвенції та статтю 1 Протоколу № 1 внаслідок тимчасового зайняття об'єктів заявника зведеними підрозділами міліції Міністерства внутрішніх справ Російської Федерації;

2. *Постановляє*, що відбулося порушення статті 8 Конвенції та статті 1 Протоколу № 1 через шкоду, нанесену консолідованими підрозділами міліції Міністерства внутрішніх справ Російської Федерації;

3. *Постановляє*, що було порушено пункт 1 статті 6 Конвенції через відмову заявнику у доступі до суду між жовтнем 1999 та січнем 2001 року;

4. *Постановляє*, що було порушено пункт 1 статті 6 Конвенції через тривале невиконання рішення від 14 лютого 2001 року на користь заявника;

5. *Постановляє*, що було порушено пункт 1 статті 6 Конвенції через відсутність розгляду національними судами в процесі провадження у

2002 році позовних вимог заявника щодо відшкодування майнової шкоди та відшкодування моральної шкоди;

6. *Постановляє*, що було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції з огляду на довільні висновки національних судів щодо позову заявника щодо відшкодування шкоди, завданої його майну;

7. *Постановляє*, що не слід розглядати скарги, подані відповідно до статті 13 Конвенції.

8. *Постановляє*

(а) що держава-відповідач повинна виплатити заявнику протягом трьох місяців з дня набрання рішенням статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції такі суми:

(i) 157 000 євро (сто п'ятдесят сім тисяч євро) на відшкодування матеріальної шкоди;

(ii) 15 000 євро (п'ятнадцять тисяч євро) на відшкодування моральної шкоди;

(iii) 3 385 євро (три тисячі триста вісімдесят п'ять євро) стосовно судових витрат;

(iv) будь-який податок, включаючи податок на додану вартість, який може нараховуватись на зазначені вище суми;

(b) що з моменту закінчення вищезгаданих трьох місяців до розрахунку на зазначені суми виплачуватимуться прості відсотки за ставкою, що дорівнює граничній ставці позики Європейського центрального банку протягом періоду дефолту плюс три процентні пункти;

9. *Відхиляє* решту вимог заявника про справедливу сатисфакцію.

Вчинено англійською мовою та повідомлено письмово 15 листопада 2007 року відповідно до пунктів 2 та 3 правила 77 Регламенту Суду.

Клаудія Вестердік

Пеер Лоренцен

Секретар

Президент

СПРАВА

«ЧІРАГОВ ТА ІНШІ ПРОТИ ВІРМЕНІЇ» (CASE OF CHIRAGOV AND OTHERS v. ARMENIA) (Заява № 13216/05)

РІШЕННЯ (Щодо суті)

СТРАСБУРГ

16 червня 2015 року

Це рішення є остаточним, але в його тексті можливі редакційні правки.

У справі «Чірагов та інші проти Вірменії»¹⁹,

Європейський суд з прав людини, засідаючи Великою палатою, у такому складі:

Дін Шпільманн (Dean Spielmann), *Голова*,
Джосеп Касадевалл (Josep Casadevall),
Гідо Раймонді (Guido Raimondi),
Марк Віллігер (Mark Villiger),
Ізабелла Берро (Isabelle Berro),
Інета Зім'єле (Ineta Ziemele),
Боштіян М. Зупанчіч (Boštjan M. Zupančič),
Альвіна Гюлумян (Alvina Gyulumyan),
Ханлар Гаджієв (Khanlar Hajiyev),
Георг Ніколау (George Nicolaou),
Луїс Лопез Герра (Luis López Guerra),
Ганна Юдківська,
Пауло Пінто де Альбукерк (Paulo Pinto de Albuquerque), Ксенія Турковіч
(Ksenija Turković), Егідіус Куріс (Egidijus Kūris),
Роберто Спано (Robert Spano),

---

¹⁹ Переклад рішення по справі «Чірагов та інші проти Вірменії» було здійснено за підтримки Трастового фонду з прав людини Ради Європи (2015 рік) (www.coe.int/humanrightstrustfund). Переклад розміщено за посиланням: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Chiragov_v_Vurm.pdf. В цих матеріалах переклад представлений у відредагованій ГО «Український інститут з прав людини» редакції.

Юлія Антонелла Моток (Iulia Antoanella Motoc), судді,
та Майкл О'Бойл (Michael O'Boyle), заступник секретаря,

після обговорення у закритому засіданні 22-23 січня 2014 року та 22 січня 2015 року,

виносить таке рішення, яке було прийнято в останній із зазначених днів:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу було розпочато за заявою (№13216/05) проти Республіки Вірменія, поданою до Суду 6 квітня 2005 року згідно із статтею 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод («Конвенція») шістьма громадянами Азербайджану - паном Ельханом Чіраговим (Elkhan Chiragov), паном Адиширином Чіраговим (Adishirin Chiragov), паном Рамізом Джабраїловим (Ramiz Gebrayilov), паном Акіфом Гасановим (Akif Hasanof), паном Фахраддіном Пашаєвим (Fekhreiddin Pashayev) та паном Гараджею Джабраїловим (Qaraca Gabrayilov) («заявники»). Шостий заявник помер у червні 2005 року. Від його імені заяву підтримав його син Сагател Джабраїлов (Sagatel Gabrayilov).

2. Заявників, яким було надано правову допомогу, представляли пан М. Мюллер (Muller QC), пані С. Вайн (С. Vine), пані М. Батлер (M. Butler), пан М. Айверз (M. Ivers), пані Б. Пойнор (B. Poynor) та пан С. Сваруп (S. Swaroop), адвокати, які практикують у Лондоні, а також пан К. Їлдиз (K. Yildiz). Уряд Вірменії («Уряд») представляв його Уповноважений, пан Г. Костянян (G. Kostanyan), Представник Республіки Вірменія в Суді.

3. Заявники стверджували, зокрема, що вони були позбавлені можливості повернутися в Лачинський район на території, окупованій державою-відповідачем, що вони не могли користуватися своїм майном та житлом, які були там розташовані, і що вони не отримали жодної компенсації своїх втрат. Вони вважали, що це становило триваюче порушення статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції та статті 8 Конвенції. Крім того, вони вважали, що мало місце порушення статті 13 Конвенції, оскільки були відсутні ефективні засоби юридичного захисту стосовно цих скарг. Нарешті, вони стверджували у зв'язку з усіма наведеним вище скаргами, що вони зазнали дискримінації через своє етнічне походження та релігійні переконання у порушення статті 14 Конвенції.

4. Заява була розподілена до Третьої секції Суду (пункт 1 правила 52 Регламенту Суду). Уряд Азербайджану використав своє право відповідно до пункту 1 статті 36 Конвенції взяти участь у справі в якості третьої сторони. Його представляв Уповноважений Уряду пан С. Асгаров (S. Asgarov).

5. Дев'ятого березня 2010 року Палата Третьої секції, яка складалася із суддів Джосепа Касадевалла, Елізабети Фура (Elisabet Fura), Корнеліу Бірсана

(Corneliu Birsan), Боштіяна М. Зупанчіча, Альвіні Гюлюмян, Еґберта Майера (Egbert Myjer) та Луїса Лопеза Герри, а також Стенлі Найсмита (Stanley Naismith), заступника секретаря секції, відмовилася від розгляду справи на користь Великої палати. Жодна із сторін не заперечила проти передачі справи на розгляд Великої палати (стаття 30 Конвенції та правило 72).

6. Склад Великої палати був визначений відповідно до положень пунктів 4 та 5 статті 26 Конвенції та правила 24 Регламенту Суду. Голова Суду вирішив, що в інтересах належного здійснення правосуддя ця справа та справа *Sargsyan v. Azerbaijan* (заява № 40167/06) повинні бути розподілені до одного складу Великої палати (правило 24, пункт 2 правила 42 та правило 71).

7. Публічне слухання щодо прийнятності та суті заяви відбулося в Будівлі прав людини у Страсбурзі 15 вересня 2010 року (пункт 3 правила 59).

8. Чотирнадцятого грудня 2011 року заяву було визнано прийнятною Великою палатою, що складалася із суддів Ніколаса Братци (Nicolas Bratza), Жан-Поля Кости (Jean-Paul Costa), Хрістоса Розакіза (Christos Rozakis), Франсуази Тулкенс (Françoise Tulkens), Джосепа Касадевалла, Ніни Важіч (Nina Vajić), Корнеліу Бірсана, Пера Лорензена (Peer Lorenzen), Боштіяна М. Зупанчіча, Елізабети Фура, Альвіні Гюлюмян, Ханлара Гаджієва, Еґберта Майера, Сверра Еріка Йебенса (Sverre Erik Jebens), Джоргіо Малінверні (Giorgio Malinverni), Георга Ніколау та Луїса Лопеза Герри, а також Майкла О'Бойла, заступника секретаря.

9. Заявники та Уряд-відповідач кожен подали додаткові письмові коментарі (пункт 1 правила 59) щодо суті справи. Крім того, від Уряду Азербайджану було отримані коментарі третьої сторони.

10. Публічне слухання щодо суті справи відбулося в Будівлі прав людини у Страсбурзі 22 січня 2014 року.

До Суду з'явилися:

(a) від Уряду-відповідача

Пан Г. КОСТАНЯН,

Пан Г. РОБЕРТСОН (G. ROBERTSON, QC),

Пан Е. БАБАЯН (E. BABAYAN),

Пан Т. КОЛЛІС (T. COLLIS),

Урядовий Уповноважений,

Юрист,

Радники;

(b) від заявників

Пан М. МЮЛЛЕР,

Пан М. АЙВЕРС,

Пан С. СВАРУП,

Пані М. БАТЛЕР,

Пані С. ВАЙН,

Юристи,

Пані Б. ПОЙНОР,
Пані С. КАРАКАШ (S. KARAKAŞ),
Пані А. ЕВАНС (A. EVANS), *Радники;*

(с) від Уряду Азербайджану

Пан С. АСҒАРОВ, *Урядовий Уповноважений,*
Пан М.Н. ШО (M.N. SHAW, QC),
Пан Г. ЛЕНСКИ (G. LANSKY), *Юристи,*
Пан О. ҐВАЛАДЗЕ (O. GVALADZE),
Пан Х. ТРЕТТЕР (H. TRETTER),
Пані Т. УРДАНЕТА ВІТТЕК
(T. URDANETA WITTEK),
Пан О. ІСМАЇЛОВ (O. ISMAYILOV), *Радники.*

Були також присутні заявники А. Гасанов та Ф. Пашаєв.

Суд заслухав виступи пана Мюллера, пана Сварупа, пана Айверса, пані Батлер, пана Робертсона, пана Шо та пана Ленскі.

11. Після слухання Суд вирішив, що розгляд справи не вимагає від нього здійснення місії для збирання фактів або заслуховування свідків.

ФАКТИ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

A. Контекст

12. На момент розпаду СРСР Нагірнокарабаська автономна область («НКАО») була автономною областю Азербайджанської Радянської Соціалістичної Республіки («Азербайджанська РСР»). Вона знаходилася на території Азербайджанської РСР та займала 4388 кв. км. У той час не існувало спільного кордону між Нагірним Карабахом (відомий як Арцах вірменською) та Вірменською Радянською Соціалістичною Республікою («Вірменська РСР»); їх розділяла територія Азербайджану – у найкоротшій відстані через Лачинський район, у тому числі смугу землі, яку часто називали «Лачинський коридор» завширшки менше 10 кілометрів.

13. Відповідно до перепису СРСР 1989 року у НКАО проживало 189 тисяч людей, з яких 77% були етнічні вірмени та 22% етнічні азербайджанці, а також російські та курдські меншини. Лачинський район мав інший демографічний розподіл з переважною більшістю населення, біля 60 тисяч осіб, курдів та азербайджанців. Лише 5-6% були вірменами.

14. На початку 1988 року у Степанакерті, обласному центрі НКАО, а також столиці Вірменії Єревані, були проведені маніфестації, які вимагали приєднання Нагірного Карабаху до Вірменії. 20 лютого обласна рада НКАО ухвалила звернення до Верховних Рад Вірменської РСР, Азербайджанської РСР та СРСР про дозвіл НКАО вийти із складу Азербайджану та приєднатися до Вірменії. 23 березня Верховна Рада СРСР відхилила це прохання. У червні його також відхилила Верховна Рада Азербайджану, тоді як Верховна Рада Вірменії проголосувала за підтримку об'єднання.

15. Упродовж 1988 року демонстрації на користь об'єднання продовжувалися. У Лачинському районі були здійснені перекриття доріг та напади. Сутички призвели до численних жертв, біженці кількістю у сотні тисяч з обох боків переміщалися між Вірменією та Азербайджаном. Як наслідок, 12 січня 1989 року Уряд СРСР прийняв рішення про пряме управління Москви в НКАО. Проте 28 листопада того ж року контроль за областю був повернений Азербайджану. Кілька днів потому, 1 грудня, Верховна Рада Вірменської РСР та Нагірнокарабаська обласна рада ухвалили спільну постанову про возз'єднання Нагірного Карабаху з Вірменією. Внаслідок цієї постанови у січні 1990 року був затверджений спільний бюджет двох суб'єктів, а навесні того ж року було прийнято рішення про включення Нагірного Карабаху у майбутні вибори у Вірменії.

16. На початку 1990 року, після ескалації конфлікту, радянські війська прибули в Баку та Нагірний Карабах, а в області був введений надзвичайний стан. Проте збройні сутички між вірменами та азербайджанцями продовжувалися, інколи з втручанням радянських військ.

17. Тридцятого серпня 1991 року Азербайджан проголосив незалежність від Радянського Союзу. Це було в подальшому формалізовано шляхом ухвалення Конституційного акта щодо державної незалежності від 18 жовтня. 2 вересня обласна рада НКАО проголосила створення Нагірнокарабаської Республіки (далі – «НКР»), що складалася з території НКАО та Шаумянівського району Азербайджану, та оголосила, що вона більше не знаходилася під юрисдикцією Азербайджану. 26 листопада парламент Азербайджану скасував автономію, яку раніше мав Нагірний Карабах. На референдумі, організованому в Нагірному Карабасі 10 грудня, 99,9% тих, хто взяв участь, проголосували на підтримку відділення. Проте азербайджанське населення бойкотувало референдум. Того ж місяця Радянський Союз розпався і радянські війська почали вихід з регіону. Військовий контроль за Нагірним Карабахом швидко переходив до вірмен Карабаху. 6 січня 1992 року НКР, враховуючи результати референдуму, підтвердила свою незалежність від Азербайджану.

18. На початку 1992 року конфлікт поступово переріс у повномасштабну війну. Етнічні вірмени завоювали кілька азербайджанських сіл, що призвело до, як мінімум, кількох сотень смертей та втечі населення.

19. Лачинський район, зокрема місто Лачин, атакувалися кілька разів. Заявники стверджували, що напади проводилися військами як Нагірного Карабаху, так і Вірменії. Уряд-відповідач наполягав, проте, що Вірменія не брала участі у цих подіях, що воєнні дії проводилися силами оборони Нагірного Карабаху та групами волонтерів. Упродовж майже восьми місяців в 1991 році дороги до Лачина контролювалися силами етнічних вірмен, які облаштували та контролювали пропускні пункти. Місто Лачин було повністю ізольованим. У середині 1992 року Лачин зазнав повітряного бомбардування, під час якого багато будинків були зруйновані.

20. Сімнадцятого травня 1992 року, зрозумівши, що війська швидко наближалися до Лачина, населення почало втікати. Наступного дня місто Лачин було захоплено силами етнічних вірмен. Схоже, що місто було пограбоване та спалене у наступні дні після захоплення. Відповідно до інформації, отриманої Урядом-відповідачем від влади НКР, місто Лачин та навколишні села Агбулаг, Чіраг та Чіраглі були повністю знищені під час збройного конфлікту.

21. У липні 1992 року парламент Вірменії постановив, що він не підпише будь-який міжнародний договір, що передбачає, що Нагірний Карабах залишається частиною Азербайджану.

22. Відповідно до звіту «Хьюман Райтс Вотч» (Human Rights Watch/ HRW) «Сім років конфлікту в Нагірному Карабасі, грудень 1994 року», захоплення Лачинського району створило близько 30 тисяч вимушених переселенців - азербайджанців, багато з яких були курдського походження.

23. Після захоплення Лачина, сили етнічних вірмен далі завоювали ще чотири азербайджанські райони навколо Нагірного Карабаху (Кельбазарський, Джебраїльський, Кубатлінський та Зангеланський), а також значні частини двох інших (Агдамського та Фізулінського районів).

24. П'ятого травня 1994 року, за посередництва Росії, було підписано угоду про припинення вогню (Бішкекський протокол) між Вірменією, Азербайджаном та НКР. Угода набрала чинності 12 травня.

25. Відповідно до згаданого вище звіту HRW, між 1988 та 1994 роками близько 750-800 тисяч азербайджанців були змушені залишити Нагірний Карабах, Вірменію та сім азербайджанських районів навколо Нагірного Карабаху. Відповідно до інформації органів влади Вірменії, було зареєстровано 335 тисяч вірменських біженців з Азербайджану та 78 тисяч внутрішньо переміщених осіб (з районів Вірменії, які межують з Азербайджаном).

В. Поточна ситуація

26. Відповідно до Уряду-відповідача, НКР контролює 4061 кв. км, колишньої Нагірнокарабаської автономної області. Хоча спірним є те, яка частина двох частково завойованих районів займається НКР, схоже, що окупована територія семи навколишніх районів загалом становить близько 7500 кв. км.

27. Оцінки сьогоднішньої кількості населення Нагірного Карабаху різняться від 120 до 145 тисяч людей, 95% з яких – етнічні вірмени. Там практично не залишилося азербайджанців. Лачинський район має населення від 5000 до 10000 вірмен.

28. Дотепер не було досягнуто політичного вирішення конфлікту. Самопроголошена незалежність НКР не була визнана жодною державою чи міжнародною організацією. Постійні порушення угоди про припинення вогню 1994 року вздовж кордонів призвели до багатьох втрат життя, офіційна риторика залишається ворожою. Крім того, згідно з міжнародними звітами, в останні роки напруга зростає, а військові витрати у Вірменії та Азербайджані значно збільшилися.

29. Декілька спроб мирного врегулювання конфлікту були неуспішними. Переговори проводилися під егідою ОБСЄ (Організації з безпеки та співробітництва в Європі) та її так званої Мінської групи. У Мадриді в листопаді 2007 року три співголови Групи – Франція, Росія та Сполучені Штати – представили Вірменії та Азербайджану Основні принципи врегулювання. Основні принципи, які після того були оновлені, передбачають, серед іншого, повернення територій навколо Нагірного Карабаху під контроль Азербайджану, тимчасовий статус для Нагірного Карабаху з гарантіями безпеки та самоврядування, коридор, що поєднує Вірменію з Нагірним Карабахом, майбутнє визначення остаточного юридичного статусу Нагірного Карабаху шляхом проведення юридично обов'язкового референдуму, право всіх внутрішньо переміщених осіб та біженців повернутися до своїх колишніх місць проживання, а також міжнародні гарантії безпеки, що включатиме миротворчу операцію. Ідея полягає в тому, що схвалення цих принципів Вірменією та Азербайджаном дозволить підготувати комплексне та детальне врегулювання. Після інтенсивної човникової дипломатії дипломатів Мінської групи та низки зустрічей між президентами двох країн в 2009 році, процес втратив свою рушійну силу в 2010 році. Дотепер сторони конфлікту не підписали формальну угоду щодо Основних принципів.

30. Двадцять четвертого березня 2011 року Мінська група представила «Звіт польової оціночної місії співголів Мінської групи ОБСЄ до окупованих територій Азербайджану навколо Нагірного Карабаху», резюме якого містить таке:

«Співголови Мінської групи ОБСЄ здійснили польову оціночну поїздку до семи окупованих територій Азербайджану навколо Нагірного Карабаху (НК) 7-12 жовтня 2010 року з метою оцінки загальної ситуації там, у тому числі гуманітарних та інших аспектів. До співголів приєдналися Особистий представник Головуючого в ОБСЄ та його команда, які надали логістичну підтримку, а також два експерти УВКБ ООН та один член місії із збору фактів ОБСЄ 2005 року. Це була перша поїздка представників міжнародної спільноти на ці території після 2005 року та перший візит персоналу ООН за останні 18 років.

Проїхавши більше 1000 кілометрів цими територіями, співголови побачили разючі докази катастрофічних наслідків нагірнокарабаського конфлікту та нездатності досягти мирного врегулювання. Села та міста, що існували до конфлікту, була покинуті та майже повністю зруйновані. Хоча точних цифр не існує, загальне населення оцінюється приблизно в 14 тисяч людей, які живуть у невеликих поселеннях та в містах Лачин і Кельбазар. Співголови оцінюють, що з 2005 року не було істотного росту населення. Поселенці, переважно етнічні вірмени, які були переміщені на ці території з інших місць в Азербайджані, живуть у небезпечних умовах з поганою інфраструктурою, майже відсутньою економічною діяльністю та обмеженим доступом до публічних послуг. У багатьох відсутні документи, що посвідчують особу. В адміністративних цілях сім територій, колишня НК область та інші місцевості були об'єднані у вісім нових районів.

Жорстка реальність ситуації на цих територіях посилила переконання співголів, що статус-кво є неприйнятним і що лише мирне, договірне врегулювання може дати перспективу кращого, впевненішого майбутнього для людей, які раніше проживали на територіях і які живуть там зараз. Співголови закликають лідерів усіх сторін уникати будь-якої діяльності на територіях та в інших спірних районах, яка зашкодить остаточному врегулюванню або змінить характер цих територій. Вони також рекомендують вжити заходів для збереження кладовищ та місць богослужіння на територіях, а також з'ясувати статус поселенців, у яких відсутні документи, що посвідчують особу. Співголови мають наміри здійснити наступні місії в інші райони, на які вплинув НК конфлікт, та включити до таких місій експертів відповідних міжнародних агенцій, які будуть залучені до виконання домовленостей щодо мирного врегулювання.»

31. Вісімнадцятого червня 2013 року президенти країн-співголів Мінської групи видали спільну заяву щодо нагірнокарабаського конфлікту:

«Ми, президенти країн-співголів Мінської групи ОБСЄ - Франції, Російської Федерації та Сполучених Штатів Америки, - продовжуємо залишатися відданими сприянню сторонам нагірнокарабаського конфлікту в досягненні стійкого і мирного врегулювання. Ми висловлюємо глибокий жаль у зв'язку з тим, що в ході переговорного процесу сторони, замість того, щоб знайти рішення, засноване на взаємних інтересах, продовжували шукати односторонні вигоди.

Ми як і раніше твердо впевнені в тому, що положення, що містяться в заявах наших країн за останні чотири роки, повинні стати основою будь-якого справедливого і стійкого врегулювання нагірнокарабахського конфлікту. Ці положення повинні розглядатися як єдине ціле, оскільки будь-яка спроба віддати перевагу якомусь одному з них виключає можливість досягнення збалансованого рішення.

Ми підкреслюємо, що тільки врегулювання шляхом переговорів може привести до миру, стабільності і примирення, відкриваючи можливості для регіонального розвитку та співробітництва. Застосування військової сили, в результаті якого вже склалася ситуація конфронтації і нестабільності, не вирішить конфлікт. Поновлення збройних дій матиме згубні наслідки для населення регіону і призведе до людських жертв, подальшого руйнування, додаткових біженців, величезних фінансових втрат. Ми рішуче закликаємо лідерів усіх сторін підтвердити відданість гельсінським принципам, особливо тим, що стосуються незастосування сили або загрози застосування сили, територіальної цілісності, рівноправності і права народів на самовизначення. Ми також закликаємо їх утримуватися від будь-яких дій чи заяв, які можуть посилити напруженість в регіоні і призвести до ескалації конфлікту. Лідери повинні готувати свої народи до миру, а не до війни.

Наші країни готові допомагати сторонам, проте відповідальність за те, щоб покласти край нагірнокарабахському конфлікту, лежить на них самих. Ми глибоко впевнені в тому, що подальша затримка в досягненні збалансованої домовленості щодо рамок комплексного мирного врегулювання неприйнятна, і закликаємо лідерів Азербайджану та Вірменії з оновленою енергією зосередитися на вирішенні питань, які поки залишаються відкритими.»

С. Заявники та майно, яке нібито належало їм в Лачинському районі

32. Заявники стверджували, що вони є азербайджанськими курдами, які проживали в Лачинському районі, де їхні предки проживали сотні років. 17 травня 1992 року вони були змушені втекти з району до Баку. З того часу вони не мали можливості повернутися до своїх домівок та майна через вірменську окупацію.

1. Пан Ельхан Чірагов

33. Пан Ельхан Чірагов народився у 1950 році. Він проживав у Лачинському районі. У первинній заяві зазначалося, що він проживав у селі Чіраг, але у відповіді на коментарі Уряду вказувалося, що правильна назва його села була Чіраглі, де він працював вчителем упродовж 15 років. Він стверджував, що його майно включало великий мебльований будинок площею 250 кв. м., 55 вуликів, 80 голів дрібної худоби та дев'ять голів великої худоби, а також п'ять килимів ручної роботи.

34. Двадцять сьомого лютого 2007 року, разом з відповіддю заявника на коментарі Уряду-відповідача, він подав офіційну довідку («технічний паспорт»), датовану 19 липня 1985 року, відповідно до якої на його ім'я були зареєстровані двоповерховий житловий будинок з 12-ма спальнями загальною площею 408 кв. м. (житлова площа становила 300 кв. м., підсобна площа - 108 кв. м.) та сховище площею 60 кв. м., розташоване на земельній ділянці площею 1200 кв. м.

35. Він також надав заяви трьох колишніх сусідів, які підтвердили те, що він був власником двоповерхового житлового будинку з 16-ма кімнатами площею 260 кв. м. та автомобіля, а також заяву А. Джафарова (A. Jafarov) та А. Халілова (A. Halilov), представників виконавчої влади міста Лачина Азербайджанської Республіки, які заявили, що пан Ельхан Чірагов проживав у селі Чіраглі.

36. До Великої палати заявник подав, зокрема, свідоцтво про шлюб, відповідно до якого він народився в Чіраглі та одружився там в 1978 році, свідоцтва про народження його сина та доньки, які обидва були народжені в Чіраглі в 1979 та 1990 роках відповідно, а також лист 1979 року та трудову книжку 1992 року, видані Лачинським районним відділом освіти, у яких зазначалося, що він працював вчителем в Чіраглі.

2. Пан Адиширін Чірагов

37. Пан Адиширін Чірагов народився в 1947 році. Він проживав у Лачинському районі. У первинній заяві було зазначено, що він проживав у селі Чіраг, але у відповіді на урядові коментарі було вказано, що правильною назвою його рідного села було Чіраглі, де він працював вчителем 20 років. Він стверджував, що його майно включало великий мебльований будинок площею 145 кв. м., новий автомобіль «Ніва», 65 голів дрібної худоби та 11 голів великої худоби, шість килимів ручної роботи.

38. Двадцять сьомого лютого 2007 року він подав технічний паспорт, датований 22 квітня 1986 року, відповідно до якого на його ім'я були зареєстровані двоповерховий житловий будинок з вісьмома спальнями загальною площею 230,4 кв. м. (житлова площа становила 193,2 кв. м., підсобна площа – 37,2 кв. м.) та сховище площею 90 кв. м., розташоване на земельній ділянці площею 1200 кв. м.

39. Він також надав заяви трьох колишніх сусідів, які підтвердили те, що він був власником двоповерхового житлового будинку з вісьмома кімнатами, а також заяву А. Джафарова та А. Халілова, представників виконавчої влади міста Лачина Азербайджанської Республіки, які заявили, що пан Адиширін Чірагов проживав у селі Чіраглі.

40. До Великої палати заявник подав, зокрема, свідоцтво про шлюб, відповідно до якого він народився в Чіраглі та одружився там в 1975 році,

свідоцтва про народження його сина та двох доньок, які всі були народжені в Чіраглі в 1977, 1975 та 1982 роках відповідно, а також паспорт СРСР, виданий в 1981 році, де Чіраглі було вказано як місце його народження та де містився штамп прописки 1992 року, який визначав Чіраглі як місце його проживання.

3. Пан Раміз Джабраїлов

41. Пан Раміз Джабраїлов народився в Чіраглі в 1960 році. У 1988 році він отримав диплом інженера в Політехнічному інституті Баку. У 1983 році, під час навчання у Баку, він відвідав місто Лачин та отримав від держави земельну ділянку площею 5000 кв. м. Він стверджував, що він побудував на цій ділянці шестикімнатний будинок з гаражем та проживав там із своєю дружиною та дітьми до моменту, коли він був змушений залишити Лачин в 1992 році. Там знаходилися також хліва для худоби. Йому також належав бізнес з ремонту машин з назвою «Автосервіс», магазин та кав'ярня, які знаходилися на інших 5000 кв. м., власником яких він був. Крім того, він мав 12 корів, 70 ягнят та 150 овець.

42. Пан Джабраїлов не мав можливості повернутися в Лачин після свого виїзду в 1992 році. У 2001 році вірменські друзі поїхали до Лачина та записали на відео стан будинків у місті. Як повідомляє заявник, з відео він міг побачити, що його будинок був спалений. Люди, які залишили Лачин після нього, також поінформували його, що його будинок був спалений вірменськими силами кілька днів після його від'їзду звідти.

43. Двадцять сьомого лютого 2007 року пан Джабраїлов подав технічний паспорт, датований 15 серпня 1986 року, відповідно до якого на його ім'я був зареєстрований двоповерховий житловий будинок з вісьмома спальнями загальною площею 203,2 кв. м. (житлова площа становила 171,2 кв. м., підсобна площа – 32 кв. м, який був розташований на земельній ділянці площею 480 кв. м.

44. Він також надав заяви трьох колишніх сусідів, які підтвердили те, що він був власником двоповерхового житлового будинку з вісьмома кімнатами, а також заяву В. Махаррамова (V. Maharramov), представника виконавчої влади міста Лачина Азербайджанської Республіки, який заявив, що пан Джабраїлов проживав у власному будинку в Лачині.

45. До Великої палати заявник подав, зокрема, свідоцтво про народження та свідоцтво про шлюб, відповідно до яких він народився в Чіраглі та одружився там в 1982 році, свідоцтва про народження його доньки та двох синів, які всі були народжені в Лачині в 1982, 1986 та 1988 роках відповідно, а також військовий квиток, виданий в 1979 році.

4. Пан Акіф Гасанов

46. Акіф Гасанов народився в 1959 році в селі Агбулаг в Лачинському районі. Він працював там вчителем упродовж 20 років. Він стверджував, що

його майно включало великий мебльований будинок площею 165 кв. м., новий автомобіль «Ніва», 100 голів дрібної худоби та 16 голів великої худоби, а також 20 килимів ручної роботи.

47. Двадцять сьомого лютого 2007 року він подав технічний паспорт, датований 13 вересня 1985 року, відповідно до якого на його ім'я були зареєстровані двоповерховий житловий будинок з дев'ятьма спальнями загальною площею 448,4 кв. м. (житлова площа становила 232,2 кв. м., підсобна площа – 225,2 кв. м.) та сховище площею 75 кв. м., розташовані на земельній ділянці площею 1600 кв. м.

48. Він також надав заяви трьох колишніх сусідів, які підтвердили те, що він був власником двоповерхового житлового будинку з дев'ятьма кімнатами, хліву для худоби та допоміжних будівель, а також заяву В. Махаррамова, представника виконавчої влади міста Лачина Азербайджанської Республіки, який заявив, що пан Джабраїлов проживав у власному будинку в Агбулагу.

49. До Великої палати заявник подав свідоцтво про народження, паспорт СРСР, виданий в 1976 році, та трудову книжку, видану Лачинським районним відділом освіти, де зазначалося, що він народився в Агбулагу та працював в цьому селі як вчитель та директор школи у 1981-1988 роках.

5. Пан Фахраддін Пашаєв

50. Пан Фахраддін Пашаєв народився в 1956 році в селі Камаллі у Лачинському районі. Після отримання диплому інженера в Політехнічному інституті в Баку в 1984 році він повернувся до Лачина, де працював інженером, а з 1986 року – головним інженером в Міністерстві транспорту. Він стверджував, що він був власником та проживав у двоповерховому самостійно побудованому ним будинку з трьома спальнями в місті Лачин. Будинок під номером 50 знаходився на вулиці 28 April Kucesi, Lachin Seheri, Лачинський район. Пан Пашаєв стверджував, що сьогоднішня ринкова ціна будинку становила 50 тисяч доларів США. Йому також належала земельна ділянка, на якій був розташований будинок, та він мав частку (близько 10 гектарів) у колективному господарстві в Камаллі. Крім того, йому належала деяка земля на праві «спільної власності».

51. Двадцять сьомого лютого 2007 року він подав технічний паспорт, датований серпнем 1990 року, відповідно до якого на його ім'я був зареєстрований двоповерховий житловий будинок загальною площею 133,2 кв. м. (житлова площа становила 51,6 кв. м., підсобна площа – 81,6 кв. м.), який був розташований на земельній ділянці площею 469,3 кв. м.

52. Він також надав заяви трьох колишніх сусідів, які підтвердили те, що він був власником двоповерхового житлового будинку з чотирма кімнатами, а

також заяву В. Махаррамова, представника виконавчої влади міста Лачина Азербайджанської Республіки, який заявив, що пан Пашаєв проживав у власному будинку на вулиці 28 Aprel Kucesi в Лачині.

53. До Великої палати заявник подав, зокрема, свідоцтво про шлюб, відповідно до якого він народився в Камаллі та одружився там в 1985 році, свідоцтва про народження його двох доньок, які народилися в Камаллі в 1987 році та в Лачині в 1991 році відповідно, свідоцтво про народження його сина, місце народження якого в 1993 році було зареєстровано як Камаллі, а також військовий квиток, виданий в 1978 році, та трудову книжку, датовану 2000 роком. Він пояснив, що хоча його син насправді народився в Баку, за системою прописки СРСР було нормальним реєструвати дитину як народжену за місцем проживання батьків.

6. Пан Гараджа Джабраїлов

54. Пан Гараджа Джабраїлов народився в місті Лачин в 1940 році та помер 19 червня 2005 року. 6 квітня 2005, під час подання заяви до Суду, він стверджував, що на момент, коли він був змушений залишити місто 17 травня 1992 року, він проживав за адресою вулиця Н.Наріманова 580, квартира 128а, в місті Лачин – господарство, яке йому належало та включало двоповерховий житловий сімейний будинок, побудований в 1976 році, площею 187,1 кв. м. та двір площею 453,6 кв. м. Він також стверджував, що йому належала ще одна ділянка площею 300 кв. м. на цій же вулиці. До заяви додавався технічний паспорт, датований серпнем 1985 року, відповідно до якого на його ім'я було зареєстровано двоповерховий будинок з двором зазначених розмірів.

55. Проте 27 лютого 2007 року представники заявника вказали, що він проживав за адресою: вулиця Г. Абдуллаєва 41 в Лачині. При цьому два господарства на вулиці Н. Наріманова також належали йому. До цієї інформації вони додали заяви трьох колишніх сусідів та заяву В. Махаррамова, представника виконавчої влади міста Лачина Азербайджанської Республіки, який підтвердив, що пан Джабраїлов проживав у власному будинку на вулиці Г. Абдуллаєва в Лачині. До цього додавалися також рішення від 29 січня 1974 року ради народних депутатів Лачинського району про виділення зазначеної вище ділянки площею 300 кв. м. заявникові та кілька квитанцій про оплату корму для худоби, будівельних матеріалів та допомогу на будівництво, які нібито були використано під час будівництва його господарств.

56. Двадцять першого листопада 2007 року пан Сагател Джабраїлов, син заявника, повідомив, що родина проживала на вулиці Наріманова, але в певний невизначений момент номер та назва вулиці були змінені і з того часу їх адресою була вулиця Г. Абдуллаєва. Тому зазначені вище дві адреси стосувалися одного майна.

57. До Великої палати представники заявника подали, зокрема, свідоцтво про народження та свідоцтво про шлюб, відповідно до яких він народився в Чіраглі та одружився там в 1965 році, свідоцтво про народження його сина, який народився в селі Алхаслі в Лачинському районі в 1970 році, а також військовий квиток, виданий в 1963 році.

D. Відносини між Республікою Вірменія та «Нагірнокарабаською Республікою»

58. Заявники та Уряд-відповідач, а також третя сторона – Уряд Азербайджану, подали детальну документацію та доводи щодо того, чи здійснює Республіка Вірменія владу чи контроль над «НКР» та навколишніми територіями. Отримана інформація підсумована нижче в частині, яка Суду видавалася доречною.

1. Військовий аспект

59. У 1993 році Рада Безпеки ООН ухвалила чотири резолюції стосовно нагірнокарабаського конфлікту.

Резолюція № 822 від 30 квітня (S/RES/822 (1993)):

«Рада Безпеки,

...

Із занепокоєнням відзначаючи ескалацію збройних військових дій та, зокрема, останнє вторгнення вірменських сил в Кельбаджарський район Азербайджанської республіки,

...

1. Вимагає негайного припинення усіх військових дій та ворожих актів з метою встановлення стійкого припинення вогню, а також негайного виведення усіх окупаційних сил з Кельбаджарського району та інших нещодавно окупованих територій Азербайджану,

...»

Резолюція № 853 від 29 липня (S/RES/853 (1993)):

«Рада Безпеки,

...

Висловлюючи свою серйозну занепокоєність у зв'язку з погіршенням відносин між Республікою Вірменія та Азербайджанською Республікою та напругою між ними,

...

Відзначаючи з тривогою ескалацію військових дій та, зокрема, захоплення Агдамського району в Азербайджанській Республіці,

...

3. Вимагає припинення без зволікання будь-яких військових дій та негайного, повного та безумовного виведення окупаційних сил з Агдамського району та інших нещодавно окупованих районів Азербайджанської Республіки;

...

9. Настійливо закликає Уряд Республіки Вірменія продовжувати здійснювати свій вплив для досягнення дотримання вірменами нагірнокарабаського регіону Азербайджанської Республіки положень резолюції № 822 (1993) та цієї резолюції, а також прийняття цією стороною пропозицій Мінської групи [ОБСЄ];

...»

Резолюція № 874 від 14 жовтня (S/RES/874 (1993)):

«Рада Безпеки,

...

Висловлюючи свою серйозну занепокоєність тим, що продовження конфлікту нагірнокарабаському регіоні Азербайджанської Республіки та навколо нього і напруга між Республікою Вірменія та Азербайджанською Республікою загрожували б миру та безпеці в регіоні,

...

5. Закликає до негайного здійснення взаємних та термінових заходів, передбачених в «Оновленому графіку» Мінської групи [ОБСЄ], у тому числі виведення сил з нещодавно окупованих територій та усунення усіх перешкод для комунікацій та транспорту;

...»

Резолюція № 884 від 12 листопада (S/RES/884 (1993)):

«Рада Безпеки,

...

Відзначаючи з тривогою ескалацію військових дій внаслідок порушення припинення вогню та надмірного застосування сили у відповідь на ці порушення, зокрема окупацію Зангеланського району та міста Горадіз Азербайджанської Республіки,

...

2. Закликає Уряд Вірменії використати свій вплив для досягнення дотримання вірменами нагірнокарабаського регіону Азербайджанської Республіки резолюцій 832 (1993), 853 (1993) та 874 (1993) та забезпечити, щоб силам, які беруть участь, не надавалися засоби для продовження їхньої воєнної кампанії;

...

4. Вимагає від заінтересованих сторін негайного припинення військових дій та ворожих актів, одностороннього виведення окупаційних сил із Зангеланського району та міста Горадіз і виведення окупаційних сил з інших

нещодавно окупованих територій Азербайджанської Республіки відповідно до «Оновленого графіку невідкладних заходів з реалізації резолюцій Ради Безпеки 882 (1993) та 853 (1993)» ... із змінами, внесеними на нараді Мінської групи [ОБСЄ], що була проведена у Відні 2-8 листопада 1993 року;

...»

60. Згаданий вище звіт HRW від грудня 1994 року (див. пункт 22 вище) містить опис нагірнокарабаського конфлікту. Зазначаючи, що «військовий напад вірмен Карабаху у травні-червні 1992 року призвів до захоплення великої частини Лачинського району», у звіті далі підсумовуються події в 1993 та 1994 роках таким чином (сторінка 58):

«... війська вірмен Карабаху – часто за підтримки сил з Республіки Вірменія – захопили решту азербайджанських районів навколо Нагірного Карабаху та витіснили звідти азербайджанське цивільне населення: решту Лачинського району, а також Кельбазарський, Агдамський, Фізулійський, Джабраїльський, Кубатлійський та Зангеланський райони.»

Звіт HRW містить кілька пунктів інформації, які вказують на участь армії Республіки Вірменія в подіях в Нагірному Карабасі та навколишніх територіях (сторінки 67-73). Як стверджувалося, Вірменія навіть направила свою поліцію для виконання поліцейських функцій на окупованих територіях. HRW провело два дні у квітні 1994 року, записуючи інтерв'ю з вірменськими військовими у формі на вулицях Єревана. Тридцять відсотків з них були мобілізовані до армії Республіки Вірменія та воювали в Карабасі, мали наказ направлятися в Карабах або нібито були направлені туди на службу волонтерами. Крім того, в один день у квітні 1994 року дослідники HRW нарахували п'ять автобусів, що містили близько 300 військових вірменської армії, які в'їжджали в Нагірний Карабах з Вірменії. Інші іноземні журналісти повідомили дослідників HRW, що вони бачили ще вісім автобусів, наповнених вірменськими військовими, які направлялися на азербайджанську територію з Вірменії. Відповідно до звіту HRW, з точки зору права, участь вірменських військових у подіях в Азербайджані робила Вірменію стороною конфлікту, а війну – міжнародним збройним конфліктом між Вірменією та Азербайджаном.

61. Кілька пропозицій щодо вирішення конфлікту були представлені в рамках Мінської групи ОБСЄ. «Пакетна пропозиція» від липня 1997 року передбачала (під заголовком «Домовленість I – Кінець військових дій») двоетапний процес відведення збройних сил. Другий етап передбачав, що «збройні сили Вірменії будуть відведені до кордонів Республіки Вірменія».

Покроковий підхід, який був представлений у грудні 1997 року, також містив двоетапний процес виведення та передбачав, як частину другої фази, що «[в]сі вірменські сили, які знаходяться за межами кордонів Республіки Вірменія, будуть відведені до місць їх знаходження у межах кордонів». По суті,

таке ж формулювання містилося у пропозиції «спільної держави» від листопада 1998 року.

Хоча ці документи обговорювалися під час переговорів у рамках Мінської групи, жоден з них не призвів до угоди між Вірменією та Азербайджаном.

62. Заявники послалися на заяви різних політичних лідерів та спостерігачів. Наприклад, пан Роберт Кочарян (Robert Kocharyan), тоді прем'єр-міністр «НКР», заявив в інтерв'ю вірменській газеті «Голос Armenii» у лютому 1994 року, що Вірменія постачала протиповітряну зброю в Нагірний Карабах.

Крім того, пан Вазген Манукян (Vazgen Manukyan), вірменський міністр оборони в 1992-1993 рр., визнав в інтерв'ю британському журналісту та письменнику Томасу де Ваалу (Thomas de Waal) у жовтні 2000 року, що публічні заяви про те, що вірменська армія не брала участь у війні, були виключно для зовнішнього споживання (див. Thomas de Waal, «Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War», New York University Press 2003, сторінка 210):

«Можете бути впевнені, що попри все те, що ми заявляли політично, вірмени Карабаху та вірменська армія були єдині у військових діях. Для мене не було різниці, чи був хтось карабахцем чи вірменином.»

63. Щорічний звіт Міжнародного інституту стратегічних досліджень (IISS), «Військовий баланс», у 2002, 2003 та 2004 роках оцінював, що з 18 тисяч військових у Нагірному Карабасі 8 тисяч були військовими з Вірменії. Звіт за 2013 рік того ж інституту зазначав, серед іншого, що «з 1994 року Вірменія контролювала більшу частину Нагірного Карабаху, а також сім навколишніх районів Азербайджану, які часто називали «окупованими територіями» («Військовий баланс» 2002 рік, стор. 66; 2003 рік, стор. 66; 2004 рік, стор. 82; та 2013 рік, стор. 218).

64. Пан Девід Аткінсон (David Atkinson), доповідач Парламентської Асамблеї Ради Європи, зазначив у листопаді 2004 року у своєму другому звіті до Комітету з політичних питань стосовно Нагірного Карабаху (PACE Doc. 10364):

«Відповідно до наданої мені інформації, вірмени з Вірменії брали участь у збройних сутичках за регіон Нагірного Карабаху разом з місцевими вірменами з-середини Азербайджану. Сьогодні Вірменія має військових, які розміщені в нагірнокарабаському регіоні та навколишніх районах, люди в регіоні мають паспорти Вірменії, а вірменський уряд направляє великі бюджетні ресурси в цю зону.»

На підставі цього звіту Парламентська Асамблея ухвалила 25 січня 2005 року резолюцію № 1416, у якій вона, серед іншого, зазначила:

«1. Парламентська Асамблея висловлює жаль, що більше десяти років з початку збройних дій конфлікт навколо регіону Нагірного Карабаху досі залишається невирішеним. Сотні тисяч людей залишаються переміщеними та живуть у дуже поганих умовах. Значні частини території Азербайджану залишаються окупованими вірменськими силами, а сепаратистські сили все ще контролюють регіон Нагірного Карабаху.

2. Асамблея висловлює занепокоєння тим, що військові дії та поширені етнічні сутички, які цьому передували, призвели до масштабного етнічного вигнання та створення моноетнічної зони, що нагадує жакливе явище етнічної чистки. Асамблея підтверджує, що незалежність та сецесія регіональної території від держави може мати місце лише шляхом законного та мирного процесу, що ґрунтується на демократичній підтримці населення такої території, не під час збройного конфлікту, що призводить до етнічного вигнання людей та де-факто анексії такої території іншою державою. Асамблея наголошує, що окупація іноземної території державою-членом становить грубе порушення обов'язків цієї держави, які випливають з її членства в Раді Європи, та підтверджує право переміщених осіб із зони конфлікту на повернення до своїх помешкань у безпечний та гідний спосіб.»

65. У своєму звіті «Нагірний Карабах: Погляд на конфлікт з місця подій» від 14 вересня 2005 року Міжнародна кризова група (ICG) зазначила таке стосовно збройних сил в «НКР» (сторінки 9-10):

«[Нагірний Карабах], можливо, є найбільш воєнізованим суспільством у світі. Добре підготовлена та оснащена Армія оборони Нагірного Карабаху є переважно сухопутними силами, для яких Вірменія надає основну підтримку. Нагірнокарабаський службовець повідомив Кризовій групі, що в них є близько 20 тисяч військових, тоді як незалежний експерт [американський військовий аналітик Річард Гірагосян (Richard Giragosian), липень 2005 року] оцінив їх у 18500. Ще від 20 до 30 тисяч резервістів нібито можуть бути мобілізовані. З огляду на своє населення Нагірний Карабах не може утримувати таке велику силу без підтримки значної кількості зовнішніх осіб. Відповідно до незалежної оцінки [пана Гірагосяна], в армії 8500 карабаських вірмен та 10000 з Вірменії. ...

Тим не менше багато призовників та контрактних солдатів з Вірменії продовжують служити в НК. Де-факто міністр оборони визнає, що його сили налічують 40 відсотків військових контрактників, у тому числі громадян Вірменії. Він стверджує, що жоден з вірменських громадян не був призваний примусово, та зазначає, що 500 тисяч вірмен нагірнокарабаського походження живуть у Вірменії, деякі з яких служать у нагірнокарабаських силах. Колишні призовники з Єревана та інших міст Вірменії повідомили Кризовій групі, що вони були очевидно свавільно направлені в Нагірний Карабах та окуповані райони одразу після того, як вони з'явилися до пунктів призову. Вони заперечують, що вони зголошувалися їхати волонтерами у

Нагірний Карабах або навколишні окуповані території. Вони не отримували премій за службу поза межами Вірменії і проходили військову службу у нагірнокарабаській формі під нагірнокарабаським керівництвом. Протидія молодих вірменських новобранців службі в Нагірному Карабасі зростала, що може пояснювати скорочення кількості людей, які направлялися в НК.

Існує високий ступінь інтеграції між силами Вірменії та Нагірного Карабаху. Вірменське керівництво визнає, що вони надають значну допомогу обладнанням та озброєнням. Нагірнокарабаська влада також визнає, що вірменські офіцери допомагають у навчанні та наданні спеціалістів. Проте Вірменія наполягає, що жодна з її військових частин не знаходиться в Нагірному Карабасі чи на окупованих територіях навколо нього.»

Уряд Вірменії заперечив проти звіту ICG, яка не мала офісу у Вірменії чи «НКР». Крім того, твердження щодо кількості вірменських військовослужбовців ґрунтувалося на електронному листуванні з паном Граґосяном, з яким Уряд зв'язався і той надав таке пояснення:

«Висловлюючи цю думку, я не мав на увазі, що особи, які служать в нагірнокарабаських збройних силах, є солдатами. Я мав на увазі, що приблизно така кількість волонтерів задіяні в нагірнокарабаських збройних силах з Вірменії та інших держав відповідно до моїх розрахунків. Щодо чисельності, яку я навів, я не можу стверджувати, що вона є правильною, оскільки це конфіденційна інформація і ніхто не знає точну кількість. Підставою для моєї думки, було те, що, на мою думку, багато вірмен з різних частин світу беруть участь у силах самооборони Нагірного Карабаху.»

66. Дев'ятнадцятого квітня 2007 року австрійська газета «Der Standard» оприлюднила інтерв'ю з тодішнім міністром закордонних справ Вірменії паном Вартаном Осканяном (Vartan Oskanyan). Обговорюючи питання оспорюваних територій, пан Осканян вказав на них, як повідомляється, як на «території, які тепер контролюються Вірменією».

За кілька днів вірменське посольство в Австрії видало прес-реліз, заявивши, що пана Осканяна неправильно переклали і що правильне формулювання було «території, які тепер контролюються вірменами».

67. Чотирнадцятого березня 2008 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію «Ситуація на окупованих територіях Азербайджану» (A/RES/62/243). Згадуючи резолюції Ради Безпеки від 1993 року (див. пункт 59 вище), там містилися такі положення:

«Генеральна Асамблея,

...

2. Вимагає негайного, повного і беззастережного виведення всіх вірменських сил з усіх окупованих територій Азербайджанської Республіки;

3. Підтверджує невід'ємне право населення, вигнаного з окупованих територій Азербайджанської Республіки, на повернення у свої будинки і

підкреслює необхідність створення належних умов для цього повернення, у тому числі комплексне відновлення постраждалих від конфлікту територій;
...»

68. В інтерв'ю «Armenia Today», оприлюдненому 29 жовтня 2008 року, пан Джіраїр Сефілян (Jirayr Sefilyan), народжений в Лівані вірменський воєначальник та політичний діяч, який брав участь у захопленні міста Шуша/Шуші (Shusha/Shushi) на початку травня 1992 року та далі продовжував службу у збройних силах «НКР» та Вірменії, як повідомляється, заявив таке:

«Ми повинні перегорнути сторінку історії, оскільки з 1991 року ми вважали Карабах незалежною державою та заявляли, що вони повинні вести переговори. Кого ми обманюємо? Увесь світ знає, що армія НКР є частиною збройних сил Вірменії, що бюджет НКР фінансується з бюджету Вірменії, політичні лідери НКР призначаються з Єревана. Час вважати Карабах частиною Вірменії, одним з її регіонів. У переговорному процесі територія Карабаху повинна вважатися територією Вірменії, а територіальна сецесія бути неможливою.»

69. У резолюції від 20 травня 2010 року щодо необхідності стратегії ЄС для Південного Кавказу Європейський Парламент висловив, серед іншого, таке:

«[Європейський Парламент] серйозно занепокоєний тим, що сотні тисяч біженців та ВПО (*Прим.пер. – внутрішньо переміщених осіб*), які залишили свої домівки під час або у зв'язку з нагірнокарабаською війною, і далі залишаються переміщеними та позбавленими своїх прав, у тому числі права на повернення, майнових прав та права на особисту безпеку; закликає всі сторони однозначно та безумовно визнати ці права, необхідність їх швидкої реалізації та швидкого вирішення цієї проблеми з дотриманням принципів міжнародного права; вимагає, у цьому відношенні, виведення вірменських сил з усіх окупованих територій Азербайджану, що повинно супроводжуватися розміщенням міжнародних сил, організованих відповідно до Хартії ООН, з метою надання необхідних гарантій безпеки у перехідний період, що забезпечить безпеку населення Нагірного Карабаху та дозволить переміщеним особам повернутися до своїх домівок та запобігти майбутнім конфліктам через бездомність; закликає владу Вірменії і Азербайджану та лідерів відповідних спільнот продемонструвати свою відданість створенню мирних міжетнічних відносин шляхом практичної підготовки до повернення переміщених осіб; вважає, що ситуація ВПО та біженців повинна вирішуватися відповідно до міжнародних стандартів, у тому числі з урахуванням нещодавньої Рекомендації ПАРЕ № 1877 (2009) «Забуті люди Європи: захист прав людини тривалий час переміщених осіб.»

70. У квітні 2012 року Європейський Парламент ухвалив ще одну резолюцію, у якій, зокрема, відзначив «глибоко тривожні повідомлення про незаконну діяльність вірменських військ на окупованих азербайджанських територіях, а саме регулярні військові маневри, оновлення військової техніки

та особового складу, посилення оборонних ешелонів». Європейський Парламент рекомендував, щоб переговори щодо Угоди про асоціацію між ЄС та Вірменією були прив'язані до зобов'язань стосовно «виведення вірменських військ з окупованих територій навколо Нагірного Карабаху та їх повернення під азербайджанський контроль», та «закликав Вірменію припинити направлення призовників регулярної армії на службу в Нагірний Карабах» (резольуція Європейського Парламенту від 18 квітня 2012 року, що містить рекомендації Європейського Парламенту Раді, Комісії та Європейській службі зовнішньої діяльності стосовно переговорів з укладення Угоди про асоціацію між ЄС та Вірменією).

71. Заявники стверджували, що в 2012 та 2013 роках вірменські президент, міністр оборони та військове командування кілька разів відвідували оспорювані території з метою інспектування військ, участі у військових навчаннях та проведення зустрічей з військовими та іншими посадовими особами в «НКР». У липні 2013 року найвище військове керівництво та інші військові посадові особи Вірменії, у тому числі міністр оборони Вірменії та командири збройних сил «НКР», провели зустріч у Нагірному Карабасі для обговорення зусиль з посилення вірменської армії.

72. П'ятнадцятого січня 2013 року президент Вірменії пан Серж Саргсян (Serzh Sargsyan) провів зустріч з керівництвом законодавчої, виконавчої та судової гілок влади Республіки Вірменія [у] Міністерстві оборони. Його промова на цій зустрічі була оприлюднена того ж дня на офіційному веб-сайті президента Республіки Вірменія. Вона містила, зокрема, такі заяви:

«Так сталося, що з перших років незалежності Армія грала особливу роль в нашому суспільстві. Це була війна, чий дух був відчутний у всій Вірменії – у деяких місцях сильніше, ніж в інших. В ті дні кожна родина мала близького чи далекого родича у вірменській Армії, і Армія була в серці кожного. Це почуття стало сильніше, коли наша Армія здобула перемогу, яка була такою важливою, була життєво необхідною.

...

Кінцевою метою нашої зовнішньої політики є остаточне юридичне оформлення перемоги, досягненої в агресивній війні, розв'язаній Азербайджаном проти Арцаху. Республіка Нагірного Карабаху повинна бути визнана міжнародною спільнотою, оскільки не існує логічного пояснення, чому народ, який здійснив своє юридичне право на самовизначення та пізніше захистив його в нерівній боротьбі, повинен бути частиною Азербайджану. Чому доля цих людей повинна визначатися незаконним рішенням, яке колись зробив Сталін?

...

Вірменія та Арцах не хочуть війни; проте кожен повинен знати, що ми дамо гідну відсіч будь-якому зазіханню. Люди Арцаху ніколи більше не зіткнуться із

загрозою фізичного винищення. Республіка Вірменія це гарантуватиме.

...

Безпека Арцаху – це не питання престижу для нас, це питання життя і смерті у найбільш прямому сенсі цих слів. Увесь світ повинен знати та усвідомити, що ми, влада Вірменії та Арцаху, протистоїмо армії, яка платить заробітну плату вбивцям, якщо цю орду взагалі можна називати армією.»

73. У висновку, підготовленому на прохання Уряду Вірменії, доктор Харі Букур-Марку (Harî Bucur-Marcu), військовий експерт румунської національності, зазначив, що він не знайшов у військовій політиці Вірменії чогось, що передбачало б будь-яку форму контролю за силами «НКР», або якихось ознак на місці того, що вірменські сили були присутні або активні в «НКР». Він також дійшов висновку, що не існувало доказів, що Вірменія здійснювала контроль або владу над «НКР» чи її силами оборони, або що вірменські сили здійснювали будь-який контроль над урядом чи врядуванням в «НКР». Уряд зазначив, що доктор Букур-Марку мав можливість провести співбесіди з найвищим військовим керівництвом у Вірменії та мав доступ до їх документів. За домовленістю з Міністерством закордонних справ «НКР» він також мав можливість поїхати туди та поговорити з військовими та політичними посадовими особами, вивчити документи.

74. Двадцять п'ятого червня 1994 року було укладено «Угоду про військове співробітництво між Урядами Республіки Вірменія та Республіки Нагірного Карабаху». Вона передбачала, зокрема, таке:

«Уряд Республіки Вірменія та Уряд Республіки Нагірного Карабаху (далі – «Сторони»), враховуючи спільний інтерес у сфері військового співробітництва, беручи до уваги необхідність розвитку двосторонніх відносин та взаємної довіри шляхом співпраці між збройними силами держав сторін, з метою посилення військового та військово-технічного співробітництва, домовилися про таке:

...

Стаття 3

Обидві Сторони проводитимуть військове співробітництво у таких напрямках:

1. становлення армії та реформа збройних сил;
2. військова наука та освіта;
3. військове законодавство;
4. логістика збройних сил;
5. лікування військовою медициною військовослужбовців та членів їхніх сімей;

6. культурна та спортивна діяльність, туризм.

Співпраця в інших напрямках здійснюватиметься на підставі взаємної письмової згоди.

Стаття 4

Сторони здійснюватимуть співпрацю шляхом:

1. візитів та робочих зустрічей на рівні міністерств оборони, керівництва генеральних штабів або інших уповноважених представників міністерств оборони;
2. консультацій, обміну досвідом, навчання військового персоналу та підвищення кваліфікації;
3. проведення спільних військових навчань;
4. участі у конференціях, консультаціях, семінарах;
5. обміну інформацією, документами та послугами на підставі спеціальних домовленостей;
6. культурних подій;
7. надання військових послуг;
8. створення умов для взаємного використання елементів інфраструктури збройних сил Сторін у межах цієї Угоди;
9. підготовки висококваліфікованих військових та технічних кадрів і спеціалістів.

У рамках співпраці відповідно до цієї Угоди Сторони погоджуються, що призовники Республіки Вірменія та Республіки Нагірного Карабаху мають право проходити свою строкову військову службу, відповідно, у Республіці Нагірного Карабаху та Республіці Вірменія. У випадку проходження строкової військової служби на території такої держави, особа вважається звільненою від строкової військової служби у країні свого громадянства.

Стаття 5

У рамках цієї Угоди Сторони погоджуються також на таке:

1. якщо громадяни Республіки Вірменія, що проходять строкову військову службу в Республіці Нагірного Карабаху, вчиняють військовий злочин, кримінальне переслідування та судовий процес проти них проводяться на території Республіки Вірменія органами влади Республіки Вірменія відповідно до процедури, встановленої законодавством Республіки Вірменія;
2. якщо громадяни Республіки Нагірного Карабаху, що проходять строкову військову службу в Республіці Вірменія, вчиняють військовий злочин, кримінальне переслідування та судовий процес проти них проводяться на території Республіки Нагірного Карабаху органами влади Республіки Нагірного

Карабаху відповідно до процедури, встановленої законодавством Республіки Нагірного Карабаху;

3. рамках цієї Угоди Сторони надають взаємну технічну допомогу стосовно озброєння та відновлення і утримання військової техніки.

Укладення угод з тими, хто здійснює діяльність із озброєння та відновлення і утримання військової техніки, а також забезпечення житлових умов для представників підприємств-виробників на території держав Сторін здійснює Міністерство оборони держави-клієнта.

Інші форми співпраці здійснюються на підставі взаємних письмових угод.

...»

75. Вірменський Уряд стверджував, що вірменські призовники, які, згідно із статтею 4 Угоди 1994 року, проходили службу в «НКР», були переважно рядового складу і становили не більше 5% (до 1500 осіб) сил оборони «НКР». Проте Уряд не виключав можливості того, що деякі вірменські громадяни могли служити в силах оборони «НКР» на контрактній чи волонтерській основі. Серед тих, хто служив в силах оборони «НКР», поруч із мешканцями Нагірного Карабаху, були також волонтери вірменського походження з різних країн, де існує вірменська діаспора. Стверджувалося, що вірменські солдати, які служили в «НКР», знаходилися під прямим командуванням сил оборони «НКР», які були єдиними збройними силами, що діяли в «НКР». Уряд переконував, що вірменські призовники, які служили в «НКР» відповідно до Угоди 1994 року, робили це за своїм бажанням (див., проте, звіт ICG, пункт 65 вище).

Уряд Вірменії зазначив також, що вірменська армія та сили оборони «НКР» співпрацюють у рамках оборонного союзу в таких питаннях, як обмін розвідувальними даними, візити командування, семінари, спільні військові навчання, інспектування військ тощо.

76. Одинадцятого жовтня 2007 року Суд прийняв часткове рішення стосовно прийнятності справ *Zalyan, Sargsyan and Serobyanyan v. Armenia* (заяви №№ 36894/04 та 3521/07), які стосувалися стверджуваного жорстокого поводження та незаконного тримання під вартою трьох військовослужбовців. Згідно з фактами справи, заявники були призвані до вірменської армії у травні 2003 року та були направлені до військової частини № 33651, яка знаходилася поблизу села Мадагіс Мартакертського району «НКР». Два військовослужбовці з цієї ж військової частини були знайдені мертвими у січні 2004 року. Було розпочато кримінальне розслідування щодо смертей і заявники допитувалися упродовж кількох днів у квітні 2004 року в Нагірному Карабасі – спочатку у своїй військовій частині, потім у військовій прокуратурі Мартакертського

гарнізону і нарешті в Степанакертському управлінні військової поліції – перед тим як їх доставили до Єревана для подальших процесуальних дій. Серед службовців, які допитували заявників в Нагірному Карабасі, були два слідчі військової прокуратури Вірменії, слідчий військової прокуратури Мартакертського гарнізону та офіцер вірменської військової поліції. Командир батальйону військової частини також був присутній під час першого допиту. У подальшому заявникам було пред'явлено обвинувачення у вбивстві і судовий процес проти них розпочався у листопаді 2004 року в Сюнікському обласному суді, розташованому в Степанакерті. Заявники були присутні під час судового процесу. 18 травня 2005 року суд визнав заявників винуватими у вбивстві та засудив їх до 15 років ув'язнення.

77. Подібним чином, як повідомляли правозахисні організації Forum 18 та HRW, пан Армен Грігорян (Armen Grigoryan), вірменський громадянин, який відмовився від військової служби через свої переконання, був призваний з військкомату в Єревані в червні 2004 року та направлений до військової частини, розташованої в Нагірному Карабасі. Після втечі з частини пан Грігорян був затриманий і пізніше, рішенням суду, що засідав у Степанакерті 9 червня 2005 року, визнаний винуватим у ухиленні від військової служби та засуджений до дворічного ув'язнення.

2. Політичні та судові зв'язки

78. Кілька відомих вірменських політиків у різний час займали високі посади як у Республіці Вірменія, так і в «НКР», або іншим чином мали тісні зв'язки з Нагірним Карабахом. Перший президент Республіки Вірменія пан Левон Тер-Петросян (Levon Ter-Petrosyan) був членом Вірменського «карабаського комітету», який наприкінці 1980-х років очолював рух за уніфікацію Нагірного Карабаху із Вірменією. У квітні 1998 року його замінив на посаді президента Вірменії пан Роберт Кочарян (Robert Kocharyan), який раніше працював прем'єр-міністром «НКР» із серпня 1992 року до грудня 1994 року, президентом «НКР» з грудня 1994 року до березня 1997 року та прем'єр-міністром Республіки Вірменія з березня 1997 року до квітня 1998 року. У квітні 2008 року пан Серж Сарґсян став третім президентом Вірменії. У серпні 1993 року він був призначений міністром оборони Вірменії після того як служив у 1989-1993 роках керівником «Комітету нагірнокарабаських сил самооборони». Крім того у 2007 році пан Сейран Оганян (Seyran Ohanyan) перейшов з посади міністра оборони «НКР» на посаду головнокомандувача збройних сил Вірменії. У квітні 2008 року він був призначений міністром оборони Вірменії.

79. Заявники стверджували, що закони Республіки Вірменія застосовуються в «НКР». Проте, відповідно до інформації Уряду Вірменії, між січнем 1992 року та серпнем 2006 року «НКР» ухвалила 609 різних законів,

одним з перших з яких був «Закон про засади державної незалежності Нагірного Карабаху». Стаття 2 цього закону передбачає, що «НКР самостійно вирішує всі політичні, економічні, соціальні та культурні питання, питання будівництва, адміністративного та територіального поділу Республіки». Також у 1992 році були створені органи виконавчої та судової влади, у тому числі Рада Міністрів (Уряд), Верховний Суд та суди першої інстанції «НКР», а також прокуратура «НКР». «НКР» також має свого власного президента, парламент та поліцію, а також органи місцевого самоврядування, у тому числі адміністрації, які управляють територіями навколо «НКР», чиї представники призначаються органами влади «НКР». Проводяться президентські та парламентські вибори. Хоча декілька законів були запозичені з вірменського законодавства, Уряд Вірменії стверджував, що вони не застосовувалися автоматично, тобто вірменськими судами, а тлумачилися та застосовувалися судами «НКР», як у Лачинському районі, так і деінде.

3. Фінансова та інша підтримка

80. У своєму звіті 2005 року (згаданий вище, пункт 65) ICG зазначила таке (стор. 12-13):

«Економіка Нагірного Карабаху була раніше інтегрована в економіку радянського Азербайджану, але була переважно зруйнована війною. Сьогодні вона тісно пов'язана з Вірменією та великою мірою залежить від її фінансової підтримки. Усі транзакції проводяться через Вірменію, а продукція, яка виробляється в Нагірному Карабасі, часто позначається «Зроблено у Вірменії» з метою експорту. Єреван надає половину бюджету. ...

Нагірний Карабах значно залежить від зовнішньої фінансової підтримки, насамперед з Вірменії, але також із США та діаспори у світі. Він не може збирати достатньо доходів для задоволення бюджетних потреб і в абсолютному відношенні отримує все більше зовнішньої підтримки. Бюджет 2005 року становив 24,18 мільярдів драмів (близько 53,73 мільйонів доларів США). Зібрані місцеві податки очікуються на рівні 6,46 мільярдів драмів (близько 14,35 мільйонів доларів США), 26,7 відсотків від витрат.

З 1993 року Нагірний Карабах користувався «міждержавною позику» з Вірменії. Як повідомив прем'єр-міністр Вірменії, це становитиме 13 мільярдів драмів (28,88 мільйонів доларів США) у 2005 році, значне зростання з 2002 року, коли позика становила 9 мільярдів драмів (16,07 мільйонів доларів США). Проте (де-факто) прем'єр-міністр Нагірного Карабаху стверджує, що частина цієї позики – 4,259 мільярдів драмів (близько 9,46 мільйонів доларів США) – насправді є відшкодуванням Вірменією ПДВ, митних та акцизних зборів, які Вірменія збирає з товарів, що перевозяться її територією та призначені для Нагірного Карабаху. Решта позики передбачає 10-річний період виплати під номінальний відсоток. Хоча Вірменія надавала такі позики з 1993 року, повернення позики ще не почалося. Як зазначив прем'єр-міністр Вірменії,

Степанакерт «ще не здатен повернути позику... . У найближчі роки нам буде необхідно продовжувати надавати цю позику для того, щоб допомогти їм продовжувати будувати свою інфраструктуру ... ми не передбачаємо, що вони зможуть будувати самостійно у найближчому майбутньому».

США є єдиною іншою країною, яка надає пряму урядову підтримку. У 1998 році Конгрес вперше визначив Нагірний Карабах як отримувача гуманітарної допомоги, окремо від Азербайджану. Гроші США адмініструються їхнім Агентством з міжнародного розвитку (USAID), яке надавало її таким НДО як Фонд допомоги Вірменії (Fund for Armenian Relief), «Допомога дітям» (Save the Children) та Міжнародний комітет Червоного Хреста. З вересня 2004 року США пообіцяли 23,274,992 доларів США Нагірному Карабаху та витратили 17,831,608 доларів США. Вірменські лобістські групи значною мірою вплинули на те, щоб зробити цю допомогу можливою.»

ICG далі зазначає, що «міждержавна позика» Вірменії становила 67,3% бюджету «НКР» в 2001 році (відповідно до Статистичного щорічника Нагірного Карабаху) та 56,9% в 2004 році (відповідно до спілкування ICG з керівником Національної статистичної служби «НКР»).

81. Позика, надана Республікою Вірменія «НКР» в 2004 та 2005 роках, становила 51 мільйон доларів США. 40 мільйонів доларів США були направлені на відбудову навчальних закладів, а 11 мільйонів доларів США – на допомогу родинам загиблим військових.

82. Указом президента Вірменії від 3 березня 1992 року був заснований «Усевірменський фонд Айастан» (Hayastan All-Armenian Fund). Відповідно до його офіційного веб-сайту, його місія полягає в такому:

«[О]б'єднати вірмен у Вірменії та за її межами для подолання складнощів країни та надання допомоги становленню сталого розвитку Вірменії та Арцаху. Крім проблем, пов'язаних з розпадом Радянського Союзу, уряд повинен був знайти вирішення проблем, що виникли внаслідок землетрусу у Спітаку в 1988 році, економічної блокади та для відновлення територій, які постраждали від конфлікту в Арцасі.»

Щорічний звіт фонду за 2002 рік містив повідомлення від пана Сержа Сарґсяна, президента Республіки Вірменія, та пана Бако Саакяна (Бако Сахакуан), «президента Республіки Арцах», які, зокрема, містили такі заяви:

Пан Сарґсян:

«Усевірменський фонд Айастан» є втіленням єдності між Вірменією, Арцахом та діаспорою. Як такий, Фонд послідовно, рішуче та перед нашими власними очима перетворює нашу паннаціональну внутрішню силу у реальну владу.»

Пан Саакян:

«2012 рік був ювілейним роком для вірменського народу. Як нація, ми відзначали 20-у річницю заснування Армії оборони НКР та звільнення Шуші –

надзвичайна перемога, яка стала можливою завдяки об'єднаним зусиллям та незламній волі всього вірменського народу, самовідданій хоробрості та відвазі його доблесних синів і доньок.»

Фонд має 25 філій у 22 різних країнах. Його ресурси формуються з індивідуальних пожертв, переважно від членів вірменської діаспори. Зараз він збирає близько 21 мільйона доларів США щорічно. Опікунська рада є найвищим керівним органом фонду. За статутом фонду, президент Республіки Вірменія є за посадою головою Опікунської ради. Рада, яка під час свого існування мала від 22 до 37 членів, включає багато відомих осіб та представників політичних, недержавних, релігійних та гуманітарних інституцій з Вірменії та діаспори. У 2013 році рада, крім президента Вірменії пана Саргсяна, включала колишнього президента Вірменії пана Кочаряна, прем'єр-міністра Вірменії, а також міністрів закордонних справ, фінансів та діаспори, президента, колишнього президента та прем'єр-міністра «НКР», голів конституційного суду, національної асамблеї та центрального банку Вірменії, чотирьох релігійних лідерів Вірменії, трьох представників політичних партій Вірменії, представника Співки промисловців та підприємців (роботодавців) Вірменії та представників чотирьох недержавних організацій, створених у Сполучених Штатах та Канаді. Решта ради з 37 осіб складалася з 13 представників вірменської діаспори. Склад Опікунської ради був подібним від моменту створення фонду.

«Усевірменський фонд Айастан» фінансував та реалізував численні проекти з часу свого створення, у тому числі будівництво або реконструкцію доріг, житла, шкіл, лікарень, а також водних та газових мереж. Із середини до кінця 1990-х років фонд збудував шосе, що з'єднує місто Горіс у Вірменії з Лачином та Шушою/Шушею і Степанакертом у Нагірному Карабасі. У 2001 році він фінансував будівництво північно-південного шосе в Нагірному Карабасі. Відповідно до річного звіту фонду за 2005 рік, він виділив приблизно 11 мільйонів доларів США упродовж року на різні проекти, з яких близько 6,1 мільйонів доларів США пішли на проекти в Нагірному Карабасі. Відповідно до даних, наданих Урядом Вірменії, неповні витрати у 2012 році становили 10,7 мільйонів доларів США в Нагірному Карабасі та 3,1 мільйони доларів США у Вірменії. Також за урядовими даними, у 1995-2002 роках фонд виділив близько 111 мільйонів доларів США загалом (або близько 6 мільйонів доларів США щорічно) на проекти в Нагірному Карабасі. У 1992-2002 роках він виділив 115 мільйонів доларів США на проекти у Вірменії.

83. Заявники та Уряд Азербайджану стверджували, що населення «НКР» та навколишніх територій регулярно отримують вірменські паспорти. ICG зазначила, що «Вірменія видала більшості населення свої паспорти для виїзду за кордон» (звіт 2005 року, посилання вище, стор. 5). Уряд Азербайджану також

вказав на можливість для мешканців зазначених територій набути громадянство Вірменії. Він послався на статтю 13 («Громадянство шляхом натуралізації») Закону Республіки Вірменія про громадянство Республіки Вірменія, яка передбачає таке:

«Будь-яка дієздатна особа, яка досягла 18 років і не має громадянства Республіки Вірменія, має право звертатися за отриманням громадянства Республіки Вірменія, якщо вона:

(1) останні три роки у встановленому законом порядку постійно проживала на території Республіки Вірменія;

(2) вільно володіє вірменською мовою; та

(3) ознайомила з Конституцією Республіки Вірменія.

Громадянство Республіки Вірменія без дотримання вимог, встановлених пунктами 1 і 2 частини першої цієї статті, може одержати особа, яка не має громадянства Республіки Вірменія, якщо вона:

(1) уклала шлюб з громадянином Республіки Вірменія або має дитину-громадянина Республіки Вірменія;

(2) має батьків або принаймні одного з батьків, які раніше мали громадянство Республіки Вірменія або народилися в Республіці Вірменія, і яка упродовж трьох років після досягнення нею 18 років звернулася за отриманням громадянства Республіки Вірменія;

(3) є вірменином за походженням, тобто має предків-вірменів;

(4) після 1 січня 1995 вийшла з громадянства Республіки Вірменія згідно із своєю заявою.»

Уряд Вірменії, у свою чергу, заявив, що як Вірменія, так і «НКР» мають положення щодо подвійного громадянства. Крім того, відповідно до угоди від 24 лютого 1999 року з «НКР» стосовно «організації паспортної системи», Вірменія видає паспорти мешканцям «НКР» за певних обставин. Стаття 1 угоди передбачає:

«Сторони погоджуються, що їхні громадяни мають право на вільне пересування та проживання на території кожної із Сторін.

В рамках цієї Угоди, до моменту міжнародного визнання Республіки Нагірного Карабаху, громадяни Республіки Нагірного Карабаху, які бажають виїхати за межі території Республіки Нагірного Карабаху або Республіки Вірменія, можуть звернутися та отримати паспорт Республіки Вірменія.

Сторони погоджуються, що в рамках цієї статті, отримання паспорту Республіки Вірменія громадянами Республіки Нагірного Карабаху не означає надання громадянства Республіки Вірменія. Такі паспорти можуть

використовуватися лише для виїзду за межі Республіки Вірменія та Республіки Нагірного Карабаху громадянами Республіки Нагірного Карабаху та не можуть використовуватися в якості документа, що посвідчує особу, для внутрішнього використання в Республіці Вірменія та Республіці Нагірного Карабаху.»

У 1999 році були також прийняті правила щодо застосування цієї Угоди, які передбачали, що вірменський паспорт видається мешканцям «НКР» лише у виняткових випадках, коли метою подорожі за кордон є лікування, освіта чи інші особисті справи. Уряд Вірменії стверджував, що менше 1000 осіб отримали паспорт відповідно до угоди 1999 року.

84. Заявники та Уряд Азербайджану стверджували, що вірменський драм був головною валютою в «НКР», тоді як Уряд Вірменії стверджував, що валютами, які приймалися там, були також євро, долари США, фунти стерлінгів та навіть австралійські долари.

85. Уряд Азербайджану зазначив, що Національний атлас Вірменії, виданий у 2007 році Державним комітетом кадастру нерухомого майна, що діяв при Уряді Республіки Вірменія та тому нібито має статус офіційного видання, послідовно на мапах різного типу включав «НКР» та навколишні окуповані території у межі кордонів Республіки Вірменія.

86. Заявники та Уряд Азербайджану стверджували, що існує політика вірменського уряду заохочувати поселенців переїжджати до «НКР» з Вірменії і, нещодавно, із Сирії.

У лютому 2005 року було оприлюднено «Звіт Місії із збору фактів (МЗФ) ОБСЄ до окупованих територій Азербайджану навколо Нагірного Карабаху (НК)». Завдання місії полягало у встановленні того, чи існували поселення на цих територіях; військові структури та персонал, а також політичні міркування були поза її мандатом. Стосовно поселень у Лачинському районі, у звіті зазначалося:

«Загалом, структура походження поселенців у Лачині була такою ж, як і на інших територіях. Таким чином, переважна більшість прибула до Лачину з різних частин Азербайджану, як правило, після років проживання у тимчасових притулках у Вірменії. Відносно невелика меншина – це вірмени з Вірменії, у тому числі потерпілі від землетрусу. Вони дізналися про Лачин як варіант для поселення через чутки, засоби масової інформації або від НДО у Вірменії та НК. Доказів примусового заселення або систематичного набору не було знайдено.»

Далі у звіті зазначалося:

«Пряма діяльність НК у Лачинському районі безспірна. Нагірний Карабах надає Лачину бюджет та відкрито визнає пряму відповідальність за район. Мешканці Лачину беруть участь у місцевих виборах та виборах НК.

Хоча зв'язки між Нагірним Карабахом та Республікою Вірменія залишаються поза предметом цього звіту, МЗФ не знайшла доказів прямої участі уряду Вірменії у поселеннях в Лачині. Проте МЗФ розмовляла з окремими мешканцями Лачину, які мали вірменські паспорти та стверджували, що беруть участь у вірменських виборах.»

II. СПІЛЬНЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ВІРМЕНІЇ ТА АЗЕРБАЙДЖАНУ

87. Перед своїм вступом до Ради Європи Вірменія та Азербайджан взяли на себе зобов'язання перед Комітетом Міністрів та Парламентською Асамблеєю щодо мирного врегулювання нагірнокарабаського конфлікту (див. Висновки Парламентської Асамблеї №№ 221 (2000) та 222 (2000) та Резолюції Комітету Міністрів №№ Res (2000)13 та (2000)14).

Відповідні пункти Висновку Парламентської Асамблеї № 221 (2000) щодо заяви Вірменії на членство в Раді Європи містять таке:

«10. Асамблея бере до уваги лист Президента Вірменії, у якому він бере зобов'язання дотримуватися угоди про припинення вогню до остаточного вирішення конфлікту [в Нагірному Карабасі] та продовжувати зусилля для досягнення мирного врегулювання шляхом переговорів на підставі компромісів, прийнятних для всіх відповідних сторін.

...

13. Парламентська Асамблея бере до уваги листи Президента Вірменії, спікера парламенту, Прем'єр-міністра та керівників політичних партій, які представлені в парламенті, та відзначає, що Вірменія бере на себе дотримання таких зобов'язань:

...

13.2. конфлікт в Нагірному Карабасі:

a. продовжувати докладати зусилля для вирішення цього конфлікту виключно мирними засобами;

b. використати свій значний вплив на вірмен в Нагірному Карабасі для сприяння знаходженню вирішення конфлікту;

c. вирішувати міжнародні та внутрішні конфлікти мирними засобами та відповідно до принципів міжнародного права (обов'язок, що покладається на всі держави-члени Ради Європи), рішуче відхиляючи будь-яку погрозу застосування сили проти своїх сусідів;

...»

Резолюція № Res (2000)13 Комітету Міністрів стосовно запрошення Вірменії стати членом Ради Європи містила посилання на зобов'язання, які взяла на себе Вірменія, викладені у Висновку № 221 (2000), та гарантії їх виконання, надані Урядом Вірменії.

III. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО

A. Закони Азербайджанської РСР

88. Законами, які мали відношення до встановлення права на власність заявників, були Конституція Азербайджанської РСР 1978 року та її Земельний кодекс 1970 року і Житловий кодекс 1983 року.

1. Конституція 1978 року

89. Конституція передбачала таке:

Стаття 13

«Основу особистої власності громадян Азербайджанської РСР становлять трудові доходи. В особистій власності можуть бути предмети вжитку, особистого споживання, комфорту і підсобного домашнього господарства, житловий будинок і трудові заощадження. Особиста власність громадян і право її спадкування охороняються державою.

У користуванні громадян можуть бути ділянки землі, які надаються в установленому законом порядку для ведення підсобного господарства (включаючи тримання худоби і птиці), садівництва та городництва, а також для індивідуального житлового будівництва. Громадяни зобов'язані раціонально використовувати надані їм земельні ділянки. Держава і колгоспи сприяють громадянам у веденні підсобного господарства.

Майно, що перебуває в особистій власності або в користуванні громадян, не повинно служити для одержання нетрудових доходів, використовуватись на шкоду інтересам суспільства.»

2. Земельний кодекс 1970 року

90. Відповідні положення Земельного кодексу передбачали таке:

Стаття 4. Державна (народна) власність на землю

«Відповідно до Конституції СРСР та Конституції Азербайджанської РСР, земля належить державі – вона є спільною власністю усього радянського народу.

У СРСР земля належить виключно державі та надається лише в користування. Забороняються дії, які прямо чи опосередковано порушують право власності держави на землю.»

Стаття 24. Документи, що підтверджують право користування землею

«Право користування колективних господарств, державних господарств та інших земельними ділянками засвідчується державним свідоцтвом про право користування.

Форма свідоцтва затверджується Радою Міністрів СРСР відповідно до земельного законодавства СРСР та союзних республік.

Право тимчасового користування землею засвідчується свідоцтвом у формі, що визначається Радою Міністрів Азербайджанської РСР.»

Стаття 25. Правила щодо видачі свідоцтва про право на користування землею

«Державні свідоцтва про право безстрокового користування землею та свідоцтва про право тимчасового користування землею видаються колективним господарствам, державним господарствам та іншим державним, кооперативним та громадським установам, органам та організаціям, а також громадянам виконавчим комітетом районної чи міської (в республіканському управлінні) ради народних депутатів, на території яких знаходиться земельна ділянка, яка надається в користування.»

Стаття 27. Використання землі для визначеної мети

«Користувачі землі мають право та повинні використовувати виділену їм землю в цілях, у яких земля була виділена.»

Стаття 28. Право користування землекористувача щодо виділеної земельної ділянки

«Залежно від визначеної мети виділеної земельної ділянки, землекористувачі мають такі права відповідно до встановлених правил:

- будувати житлові, промислові та суспільного значення будівлі, а також інші будівлі та об'єкти;
- висаджувати сільськогосподарські рослини, лісові культури, фрукти, декоративні та інші дерева;
- використовувати площі для збирання врожаю, пасовища та під інші сільськогосподарські угіддя;
- використовувати загальнопоширені корисні копалини, торф та водні об'єкти для господарських потреб, а також інші корисні властивості землі.»

Стаття 126-1. Право користування землею у випадку успадкування права власності на будинок

«У разі успадкування права власності на будинок, розташований в населеному пункті, і якщо спадкоємці не мають права придбання земельної ділянки згідно з відповідною процедурою, їм надається право користування земельною ділянкою, необхідною для утримання будинку, у розмірі, що визначається Радою Міністрів Азербайджанської РСР.»

Стаття 131. Виділення земельних ділянок громадянам для будівництва особистих житлових приміщень

«Земельні ділянки для будівництва одноквартирних житлових будівель для отримання у власність надаються громадянам, які проживають у населених пунктах Азербайджанської РСР, де будівництво особистих квартир не заборонено згідно з чинним законодавством, з числа земель, що належать містам та міським поселенням; із сільських земель, що не використовуються колективними господарствами, державними господарствами чи іншими сільськогосподарськими господарствами; із земель державного резерву та із земель державного лісового фонду, які не включені в зону зелених насаджень міста. Земля виділяється для зазначеної мети в порядку, передбаченому ... цим Кодексом.

Будівництво особистих квартир в містах та робочих поселеннях здійснюється на порожніх площах, які не потребують витрат для їх використання або технічної підготовки, і, як правило, біля залізничних та автомобільних шляхів, які забезпечують регулярне пасажирське сполучення, у формі окремих житлових районів або поселень.»

3. Житловий кодекс 1983 року

91. Стаття 10.3 Житлового кодексу передбачала таке:

«Громадяни мають право на будинок як особисту власність відповідно до законодавства СРСР та Азербайджанської РСР.»

4. Інструкція про порядок проведення реєстрації житлового фонду 1985 року

92. Інструкція 1985 року, у пункті 2, містила перелік документів, які встановлювали право власності на житлові будівлі. Інструкція була схвалена наказом Центрального статистичного управління СРСР від 15 липня 1985 року № 380. Пункт 2.1 перелічував різні первинні документи, які підтверджували право власності. У пункті 2.2 зазначалося, що в разі відсутності первинних документів право власності могло підтверджуватися документами, що непрямо підтверджували це право, у тому числі:

«інвентаризаційно-технічні документи, якщо в тексті цих документів є точне посилання на наявність у власника належним чином оформленого документа, що підтверджує його право на житловий будинок».

В. Закони Республіки Азербайджан

93. Після здобуття незалежності Республіка Азербайджан прийняла, 9 листопада 1991 року, закони стосовно власності, які вперше визначали землю

як предмет права приватної власності. Проте детальні правила щодо приватизації землі, яка виділялася громадянам, були ухвалені пізніше – Законом про земельну реформу 1996 року. Оскільки заявники залишили Лачин в 1992 році, вони не могли звернутися за отриманням статусу власників землі, яку вони використовували.

1. Закон про власність 1991 року

94. Закон про власність у Республіці Азербайджан 1991 року набув чинності 1 грудня 1991 року. Він передбачав, зокрема, таке:

Стаття 21. Об'єкти права власності громадянина

«1. У власності громадянина можуть знаходитися:

- земельні ділянки;
- житлові будинки, квартири, дачі, садові будинки, гаражі, предмети домашнього господарства та особистого вжитку;
- акції, облигації та інші цінні папери;
- засоби масової інформації;
- будь-яке інше майно виробничого, споживчого, соціального, культурного чи іншого призначення, за винятком окремих передбачених в законодавчих актах видів майна, яке з міркувань державної або суспільної безпеки чи відповідно до міжнародних зобов'язань не може належати громадянину.

...

5. Громадянин, який має у власності квартиру, житловий будинок, дачу, гараж, інші приміщення та будівлі, має право розпоряджатися цим майном на власний розсуд: продавати, заповідати, дарувати, здавати в оренду, вчиняти з ним інші правочини, що не суперечать закону.»

2. Земельний кодекс 1992 року

95. Новий Земельний кодекс, який набув чинності 31 січня 1992 року, містив такі положення:

Стаття 10. Приватна власність на земельні ділянки

«Земельні ділянки надаються у приватну власність громадянам Республіки Азербайджан відповідно до клопотань місцевих виконавчих органів згідно з рішеннями районних або міських рад народних депутатів у таких цілях:

- 1) для осіб, які постійно проживають на території, для будівництва приватних будинків та допоміжних конструкцій, а також для ведення особистого городництва;
- 2) для діяльності ферм та інших організацій, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції для продажу;

- 3) для будівництва приватних та колективних дачних будинків і приватних гаражів у межах міст;
- 4) для будівництва, пов'язаного з веденням комерційної діяльності;
- 5) для діяльності з традиційних народних промислів.

Відповідно до законодавства Республіки Азербайджан земельні ділянки можуть надаватися в приватну власність громадянам для інших цілей.»

Стаття 11. Умови виділення земельних ділянок у приватну власність

«У цілях, передбачених статтею 10 цього Кодексу, право власності на земельну ділянку надається безоплатно.

Земельні ділянки, що були надані громадянам для їхніх приватних будинків, дачних будинків та гаражів до набрання чинності цим Кодексом, передаються їм у власність.

Право приватної власності або пожиттєвого і такого, що може передаватися у спадщину, володіння на земельну ділянку не може надаватися іноземним громадянам або іноземним юридичним особам.

Земельна ділянка не повертається колишнім власникам та їх спадкоємцям. Вони можуть набути право власності на земельну ділянку на підставах, передбачених цим Кодексом.»

Стаття 23. Виділення земельних ділянок

«Земельні ділянки виділяються громадянам, підприємствам та організаціям у їхню власність, володіння, користування або оренду рішенням районної або міської ради народних депутатів відповідно до порядку виділення землі та згідно із документами землеустрою.

Визначене цільове призначення земельної ділянки зазначається в свідоцтві про виділення землі.

Порядок подання та розгляду заяви на виділення або вилучення земельної ділянки, у тому числі вилучення земельної ділянки для державних або суспільних потреб, визначається Кабінетом Міністрів Республіки Азербайджан.

Заяви громадян про виділення земельних ділянок розглядаються у строк не довше одного місяця.»

Стаття 30. Документи, що посвідчують право власності на землю, право користування та постійного використання землі

«Право власності на землю та права користування і постійного використання землі посвідчуються державним свідоцтвом, що видається районною або міською радою народних депутатів.

Форма зазначеного свідоцтва затверджується Кабінетом Міністрів Республіки Азербайджан.»

Стаття 31. Формалізація права на тимчасове користування землею

«Право тимчасового користування землею, у тому числі право, що надається на умовах оренди, документується шляхом укладення угоди та свідоцтва. Ці документи повинні бути зареєстровані районною або міською радою народних депутатів і видаються землекористувачу. Форма угоди та свідоцтва затверджуються Кабінетом Міністрів Республіки Азербайджан.»

Стаття 32. Підстави припинення права власності на землю, права володіння і користування землею, прав оренди землі

«Районна або міська рада народних депутатів, яка надала право власності на земельну ділянку чи її частину, права володіння та користування землею або право її оренди, припиняє ці права у таких випадках:

- 1) добровільна відмова або відчуження земельної ділянки її власником;
- 2) сплив строку, на який земельна ділянка надавалася;
- 3) припинення діяльності підприємства, установи, організації або селянського господарства;
- 4) використання землі у цілях, інших ніж її цільове призначення;
- 5) припинення трудових відносин, на підставі яких було здійснено виділення землі, крім випадків, передбачених законом;
- 6) невиконання умов договору оренди;
- 7) несплата податку на землю або орендних платежів, передбачених законодавством або договором оренди землі, упродовж двох років поспіль без поважних причин;
- 8) невикористання, упродовж одного року та без поважних причин, земельної ділянки, виділеної для сільськогосподарського виробництва, або невикористання, упродовж двох років та без поважних причин, земельної ділянки, виділеної для несільськогосподарського виробництва;
- 9) необхідність вилучення земельної ділянки для державних або суспільних потреб;
- 10) передача права власності на будинок або конструкції чи передача права оперативного управління ними;
- 11) смерть власника або користувача.

Законодавство Республіки Азербайджан може передбачати інші підстави для припинення права власності на земельну ділянку, права володіння та користування землею або права її оренди.»

IV. ВІДПОВІДНЕ МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

96. Стаття 42 Конвенції про закони і звичаї сухопутної війни, Гаага, 18 жовтня 1907 року (Гаазька конвенція 1907 року) визначає воєнну окупацію таким чином:

«Територія вважається окупованою, якщо вона дійсно знаходиться під владою ворожої армії. Окупація поширюється лише на ту територію, де така влада була встановлена і може здійснюватися.»

Відповідно, окупація у розумінні Гаазької конвенції 1907 року існує тоді, коли держава здійснює реальну владу над територією чи частиною території ворожої держави.²⁰ Вимога реальної влади вважається багатьма синонімом дієвого контролю.

Вважається, що військова окупація існує на території чи її частині, якщо можна продемонструвати такі елементи: наявність іноземних військ, які здатні здійснювати дієвий контроль без згоди суверенної влади. На поширену експертну думку, фізична присутність іноземних військ є необхідною умовою для окупації²¹, тобто окупація неможлива без військової присутності на місці. Тому сил, які здійснюють морський чи повітряний контроль за допомогою морської чи повітряної блокади, недостатньо²².

97. Правила міжнародного гуманітарного права прямо не регулюють питання неможливості доступу до місця проживання чи майна. Проте стаття 49 Конвенції [№ IV] про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року (Четверта Женевська конвенція) регулює питання примусового переселення на чи з окупованих територій. Вона передбачає таке:

«Забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні.

²⁰ Див., наприклад, E. Benvenisti, «The International Law of Occupation» (Oxford: Oxford University Press, 2012), сторінка 43; Y. Arai-Takahashi, «The Law of Occupation: Continuity and Change of International Humanitarian Law, and Its Interaction with International Human Rights Law (Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009), сторінки 5-8; Y. Dinstein, «The International Law of Belligerent Occupation» (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), сторінки 42-45, пункти 96-102; та A. Roberts, «Transformative Military Occupation: Applying the Laws of War and Human Rights», 100 American Journal of International Law 580 (2006), сторінки 585-586.

²¹ Більшість експертів, до яких звертався Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) у рамках проекту щодо окупації та інших форм адміністрації на іноземній території, погодилися, що військова присутність на місці потрібна для підтвердження окупації – див. T. Ferraro, «Occupation and other Forms of Administration of Foreign Territory» (Geneva: ICRC, 2012), сторінки 10, 17 та 33; див. також E. Benvenisti, цитовано вище, сторінки 43ff; та V. Koutroulis, «Le debut et la fin de l'application du droit de l'occupation» (Paris: Editions Pedone, 2010), сторінки 35-41.

²² T. Ferraro, цитовано вище, сторінки 17 та 137; Y. Dinstein, цитовано вище, сторінка 44, пункт 100.

Проте окупаційна держава може здійснювати загальну або часткову евакуацію з певної території, якщо це є необхідним для забезпечення безпеки населення або зумовлено особливо вагомими причинами військового характеру. Проведення таких евакуацій не може передбачати переміщення осіб, що перебувають під захистом, за межі окупованої території за винятком випадків, коли цього неможливо уникнути з вагомих причин. Особи, яких було евакуйовано в такий спосіб, повинні бути відправлені додому відразу після припинення воєнних дій на цій території.

Окупаційна держава, що здійснює таке переміщення або евакуацію, повинна, максимально наскільки це практично можливо, забезпечити розміщення осіб, що перебувають під захистом, у належних приміщеннях, а також забезпечити щоб власне переміщення відбувалось у задовільних умовах з погляду санітарії, здоров'я, безпеки та харчування, а також щоб члени однієї сім'ї не розлучалися. Одразу після здійснення переміщень або евакуації, про них слід повідомити державі-покровительці.

Окупаційна держава не повинна затримувати осіб, що перебувають під захистом, на території, що є особливо небезпечною у зв'язку з веденням воєнних дій, за винятком випадків, коли це є необхідним для забезпечення безпеки населення або у зв'язку з особливо вагомими причинами військового характеру.

Окупаційна держава не повинна здійснювати переміщення або депортацію частини свого цивільного населення на територію, яку вона окупує.»

Стаття 49 Четвертої Женевської конвенції застосовується до окупованої території, тоді як не існує спеціальних правил стосовно примусового переселення на території сторони конфлікту. Проте право переміщених осіб на «добровільне і безпечне повернення додому чи місць звичайного проживання як тільки зникають причини для їх переміщення» вважається нормою звичаєвого міжнародного права (див. Правило 132 дослідження МКЧХ про звичаєве міжнародне гуманітарне право²³), яке застосовується до будь-якого типу території.

V. ВІДПОВІДНІ МАТЕРІАЛИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ ТА РАДИ ЄВРОПИ

A. Організація Об'єднаних Націй

98. Принципи щодо реституції житла та майна біженців та переміщених осіб (Комісія з прав людини, Підкомісія із сприяння та захисту прав людини, 28 червня 2005 року, E/CN.4/Sub.2/2005/17, Додаток) є найповнішими стандартами

²³ J.-M. Henckaerts та L. Doswald-Beck, «Customary International Humanitarian Law» (Geneva/Cambridge: ICRC/Cambridge University Press, 2005).

з цього питання. Вони також відомі як Принципи Пінейру. Метою цих принципів, які ґрунтуються на існуючому міжнародному праві прав людини та гуманітарному праві, є визначення міжнародних стандартів та практичних рекомендацій для держав, органів ООН та ширшої міжнародної спільноти щодо того, яким чином найкраще вирішувати складні юридичні та технічні питання, пов'язані з реституцією житла й майна.

Принципи, серед іншого, передбачають таке:

2. Право на реституцію житла та майна

«2.1 Усі біженці і переміщені особи мають право на повернення їм будь-якого житла, землі та / або майна, якого вони були свавільно або незаконно позбавлені, або на отримання компенсації за будь-яке житло, землю та / або майно, які фактично не можуть бути повернуті, згідно з рішенням незалежного, безстороннього трибуналу.

2.2 Держави повинні надавати явну перевагу праву на реституцію як кращому засобу юридичного захисту у разі переміщення і як одному з ключових елементів відновного правосуддя. Право на реституцію існує в якості окремого права і жодним чином не применшується практичним поверненням або ж неповерненням біженців і переміщених осіб, які можуть претендувати на реституцію житла, землі та майна.»

3. Право на недискримінацію

«3.1 Кожен має право на захист від дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, інвалідності, народження чи іншої обставини.

3.2 Держави забезпечують, щоб де-факто і де-юре дискримінація за вищевказаними ознаками була заборонена і щоб усі люди, включаючи біженців і переміщених осіб, вважалися рівними перед законом.»

12. Національні процедури, інституції та механізми

«12.1 Держави повинні створити і підтримувати справедливі, своєчасні, незалежні, прозорі і недискримінаційні процедури, інституції і механізми для розгляду і задоволення вимог, пов'язаних з реституцією житла, землі та майна.

...

...

12.5 У випадках, коли має місце загальне недотримання принципу верховенства права або коли держави нездатні реалізувати на практиці процедури, інституції і механізми, необхідні для сприяння реституції житла, землі та майна у справедливий і своєчасний спосіб, держави повинні звернутися з проханням про технічну допомогу та співробітництво до відповідних міжнародних установ для встановлення тимчасових режимів з

метою створення в інтересах біженців і переміщених осіб процедур, інституцій і механізмів, необхідних для забезпечення ефективних засобів реституції.

12.6 Держави повинні включати процедури, інституції і механізми реституції житла, землі та майна в мирні угоди та угоди про добровільну репатріацію. ...»

13. Доступність процедур подання і розгляду вимог щодо реституції

«13.1 Кожен, хто був свавільно або незаконно позбавлений житла, землі та / або майна, повинен мати можливість подати вимогу про реституцію та / або компенсацію в незалежний і безсторонній орган для прийняття рішення за цією вимогою і для отримання повідомлення про таке рішення. Держави не повинні встановлювати будь-які попередні умови для подання вимоги про реституцію.

...

13.5 Держави повинні докладати зусилля для створення у всіх вражених районах, де проживають потенційні заявники, центрів і офісів з розгляду вимог про реституцію. З тим, щоб сприяти забезпеченню максимального доступу для постраждалих, повинна існувати можливість подавати вимоги про реституцію поштою або за дорученням, а також особисто. ...

...

13.7 Держави повинні розробити бланки вимог про реституцію, які були б простими та зручними для розуміння ...

...

13.11 Держави повинні забезпечити надання належної, по можливості безкоштовної, правової допомоги ...

...»

15. Реєстраційні та облікові документи, що підтверджують права на житло, землю і майно

«...»

15.7 У випадках масового переміщення, коли існує мало документальних доказів щодо власності або прав володіння, держави можуть виходити з припущення того, що особи, які покидають свої помешкання в певний період, що характеризується насильством або лихом, роблять це з причин, пов'язаних з таким насильством або лихом, і тому мають право на реституцію житла, землі та майна. У таких випадках адміністративні та судові органи можуть незалежно проводити встановлення фактів, пов'язаних з документально не підтвердженими вимогами про реституцію.

...»

21. Компенсація

«21.1 Усі біженці і переміщені особи мають право на повну і ефективну компенсацію як невід'ємну частину процесу реституції. Компенсація може надаватися в грошовій або натуральній формі. З метою дотримання принципу відновного правосуддя, держави повинні забезпечити, щоб засіб юридичного захисту у вигляді компенсації використовувався лише в тих випадках, коли реституція фактично не є можливою, або коли постраждала сторона свідомо і добровільно погоджується на компенсацію замість реституції, або коли умови домовленого мирного врегулювання передбачають поєднання реституції з компенсацією.

...»

В. Рада Європи

99. Органи Ради Європи неодноразово розглядали питання реституції майна внутрішньо переміщеним особам (ВПО) та біженцям. Особливо доречні в контексті цієї справи такі резолюції та рекомендації:

1. «Вирішення майнових питань біженців та переміщених осіб», Резолюція Парламентської Асамблеї (ПА) № 1708 (2010)

100. Парламентська Асамблея зазначила, що близько 2,5 мільйони біженців та ВПО знаходилися в ситуації вимушеного переміщення в державах-членах Ради Європи, зокрема на Північному та Південному Кавказі, Балканах та східному регіоні Середземного моря, і що переміщення часто затягувалося, оскільки відповідні особи не мали можливості повернутися або отримати доступ до своїх домівок та землі ще з 1990-х років чи раніше (пункт 2). Асамблея наголосила на важливості реституції:

«3. Знищення, захоплення або конфіскація залишеного майна порушує права відповідних осіб, надає проблемі переміщених осіб незворотного характеру, ускладнює примирення і досягнення миру. Тому реституція майна, що означає відновлення майнових прав і фізичного володіння на користь колишніх мешканців, які були переміщені, або виплата їм компенсацій, є формами захисту, які необхідні для відновлення прав цих осіб і верховенства права.

4. Парламентська Асамблея вважає, що реституція є оптимальною відповіддю на втрату можливості користуватися житлом, земельною ділянкою та майном або прав на них, тому що тільки реституція, на відміну від інших форм відшкодування шкоди, сприяє вибору між трьома «довготривалими рішеннями» проблеми переміщених осіб: безпечне і гідне повернення в рідний дім, інтеграція в суспільство на новому місці проживання або переселення в інше місце проживання в країні походження або за кордоном.»

Парламентська Асамблея далі послалася на інструменти Ради Європи у сфері прав людини, зокрема Європейську конвенцію про права людини, Європейську соціальну хартію та Рамкову конвенцію із захисту національних

меншин, а також Принципи Пінейру ООН і закликала держави-члени вжити такі заходи:

«9. У світлі вищевикладеного, Асамблея закликає держави-члени вирішувати проблеми із житлом, земельними ділянками та іншим майном біженців та ВПО, що виникли в результаті конфліктів, виходячи з Принципів Пінейру, відповідних документів Ради Європи та Рекомендації Rec (2006)6 Комітету Міністрів.

10. З урахуванням відповідних міжнародних стандартів і накопиченого досвіду реституції майна та проведених дотепер в Європі програм компенсації, державам-членам пропонується:

10.1. гарантувати своєчасне і дієве відшкодування збитків у зв'язку з втратою доступу до та прав на житло, земельні ділянки та інше майно, залишене біженцями і ВПО, незалежно від проведення в цей момент переговорів про вирішення збройних конфліктів або про статус конкретної території;

10.2. забезпечити, щоб таке відшкодування мало форму реституції у вигляді підтвердження юридичних прав біженців і переміщених осіб на їхнє майно та забезпечення можливості безпечного доступу й користування таким майном. У випадку, коли реституція неможлива, повинна бути надана адекватна компенсація шляхом підтвердження раніше існуючих юридичних прав на майно і надання грошей або майна у розмірі, що має розумний зв'язок із ринковою вартістю майна, або іншої форми справедливої компенсації;

10.3 забезпечити, щоб біженці і переміщені особи, які не мали офіційно визнаних прав до їх переміщення, але чие право володіння на їхнє майно оцінювалося владою як де-факто дійсне, отримали рівний і ефективний доступ до засобів юридичного захисту та відшкодування у зв'язку з втратою майна. Це особливо важливо в ситуаціях, коли відповідні особи є соціально вразливими або належать до меншин;

...

10.5 гарантувати, щоб відсутність у своєму помешканні володільців права на проживання у ньому, які були змушені покинути своє помешкання, вважалася поважною причиною до відновлення безпечних та гідних умов для добровільного повернення;

10.6 забезпечити наявність швидких, доступних і ефективних процедур подання вимог на відшкодування збитків. У випадках, коли переміщення та втрата майна мали місце на системній основі, для оцінки поданих вимог слід створити спеціальні органи розгляду. Такі органи повинні діяти за прискореною процедурою, яка передбачає спрощені вимоги до доказів та процесуальних норм. У сфері їхнього ведення повинні знаходитися всі види майна, що мають відношення до задоволення потреб переміщених осіб в житлі і засобах до існування, в тому числі житло, сільськогосподарські угіддя та майно, що використовується в цілях підприємництва;

10.7 забезпечувати незалежність, безсторонність та компетентність органів розгляду вимог, у тому числі шляхом відповідних правил стосовно їхнього складу, які можуть передбачати включення міжнародних членів. ...

...»

2. «Біженці та переміщені особи у Вірменії, Азербайджані та Грузії», Резолюція Парламентської Асамблеї (ПА) № 1497 (2006)

101. У цій Резолюції Парламентська Асамблея закликала Вірменію, Азербайджан та Грузію:

«12.1. зосереджувати всі їхні зусилля на знаходженні мирного врегулювання конфліктів у регіоні з метою створення умов для добровільного, гідного і безпечного повернення біженців і переміщених осіб в рідні місця;

12.4. зробити повернення переміщених осіб пріоритетом і в ході переговорів робити все можливе, щоб дозволити цим людям безпечно повернутися навіть до досягнення загального врегулювання;

...

12.15. розвивати практичну співпрацю стосовно розслідування долі зниклих осіб і сприяти поверненню документів, що засвідчують особу, та реституції майна, зокрема з використанням досвіду вирішення аналогічних проблем на Балканах.»

3. *Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб, Рекомендація № Rec(2006)6*

102. Комітет Міністрів рекомендував, зокрема, таке:

«8. Внутрішньо переміщені особи мають право на здійснення права власності на своє майно відповідно до права прав людини. Зокрема, внутрішньо переміщені особи мають право повернути собі володіння майном, яке вони залишили внаслідок переміщення. Якщо внутрішньо переміщені особи були позбавлені свого майна, таке позбавлення повинно бути підставою для адекватної компенсації.»

ПРАВО

I. ВСТУП

103. Своїм рішенням від 14 грудня 2011 року Суд визнав скарги заявників прийнятними. Він також розглянув шість попередніх заперечень Уряду-відповідача, зроблених відповідно до статті 35 Конвенції. Три з них – стосовно того, чи було це питання вже подано на розгляд за іншою процедурою міжнародного розслідування чи врегулювання, відсутність юрисдикції *ratione temporis* та порушення правила шести місяців, відповідно, - були відхилені. Інші три заперечення були долучені до розгляду справи по суті та будуть розглянуті

нижче в такому порядку: вичерпання національних засобів юридичного захисту, статус заявників як потерпілих та юрисдикція Уряду-відповідача стосовно відповідної території.

II. ВИЧЕРПАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ЮРИДИЧНОГО ЗАХИСТУ

A. Подання сторін

1. Заявники

104. Заявники стверджували, що органи влади Вірменії не давали можливості їм як переміщеним особам повернутися до свого житла, і що це відображало визнану офіційну політику та, відповідно, адміністративну практику. За цих обставин, вони не мали доступу до жодних національних засобів юридичного захисту.

105. Крім того, їм не були відомі засоби юридичного захисту – в Республіці Вірменія або в «НКР», – які могли б бути ефективними по відношенню до їхніх скарг. Стверджувалося, що відсутність національних засобів юридичного захисту найкраще підтверджувалася міжнародними обговореннями стосовно права на повернення внутрішньо переміщених осіб. Це питання, будучи предметом однієї з основних розбіжностей між сторонами триваючих переговорів Мінської групи ОБСЄ, залишалося невирішеним. Заявники не подавали жодних «клопотань» про повернення та ставили під сумнів наявність органу, до якого таке клопотання могло бути подано. Вони вважали, що таке клопотання в будь-якому разі буде повністю безрезультатним. Більше того, з огляду на заперечення Республіки Вірменія її будь-якої участі в подіях навколо конфлікту в Нагірному Карабасі, заявники стверджували, що це було б суперечливим очікувати від них звернення до органів Республіки Вірменія.

106. Заявники далі стверджували, що на Уряд-відповідача покладалася тягар доведення того, що засіб юридичного захисту існував і був дієвий як в теорії, так і на практиці, і що, зокрема, він успішно використовувався сторонами у ситуації, схожій до ситуації заявників. Вони вважали, що Уряд не зміг цього довести. Точніше, жоден із прикладів, наведених Урядом у його коментарях до Палати в липні 2007 року, не стосувався права на повернення для користування майном або приватного і сімейного життя. Лише у своїх коментарях від липня 2012 року Уряд навів деякі конституційні засоби юридичного захисту у Вірменії та в «НКР» і стверджував, що заявники завжди мали можливість в'їхати на спірні території, принаймні з метою здійснення їхніх законних прав. Розглядаючи їх у поєднанні з попередніми коментарями Уряду, де ці засоби юридичного захисту не згадувалися і де повернення та компенсація переміщеним особам ставилися під умову укладення угоди про

комплексне та остаточне вирішення конфлікту, коментарі 2012 року не були переконливими. Більше того, вони не містили жодних прикладів відшкодування, яке в реальності пропонувалося б громадянам Азербайджану за порушення того типу прав, про який йшлося в цій справі.

2. Уряд-відповідач

107. Уряд Вірменії стверджував, що заявники не вичерпали національні засоби юридичного захисту, оскільки вони не довели, що вони зробили будь-які кроки для захисту або відновлення своїх прав. Зокрема, заявники не зверталися до жодного судового або адміністративного органу Республіки Вірменія. Крім того, наполягаючи, що відповідні території знаходилися під юрисдикцією та контролем «НКР», Уряд вважав, що «НКР» мала всі судові та адміністративні органи, здатні захистити права осіб. Заявники нібито мали можливість отримати візу до Вірменії та «НКР» для отримання юридичної допомоги, навіть безкоштовно від служби «суспільного захисника», та подати вимоги щодо реституції або компенсації проти армії та органів влади Вірменії або «НКР» до незалежних та безсторонніх судів. Стосовно Вірменії така можливість існувала з часу ратифікації Конвенції у квітні 2002 року. Позиція, зайнята під час переговорів Мінської групи ОБСЄ, стосувалася повернення всіх переміщених осіб і не мала відношення до ситуації осіб, які хотіли здійснити свої законні права.

108. Крім того, Уряд стверджував, що конституції та інші закони у Вірменії та «НКР», зокрема їхні земельні кодекси та цивільні кодекси, захищали право осіб на власність, передбачали реституцію або компенсацію за вилучену землю та не розрізняли права громадян та іноземців.

109. Для того, щоб довести ефективність засобів юридичного захисту у Вірменії для осіб курдської або азербайджанської національності, Уряд у червні 2007 року подав інформацію про три судові справи: одна стосувалася амністії, наданої засудженому, нібито, азербайджанської національності, друга стосувалася дружнього врегулювання, досягнутого між курдом та його роботодавцем у спорі про невиплачену заробітну плату, і третя справа стосувалася спору між іншим курдом та місцевою вірменською адміністрацією щодо продовження строку дії договору оренди землі. Крім того, Уряд надав інформацію про три справи, які розглядалися судами «НКР», з тим, щоб довести, що в регіоні існували ефективні засоби судового захисту: дві справи стосувалися кримінального засудження осіб вірменської національності, які проживали в «НКР», а третя – спору щодо спадкування між двома приватними особами, нібито вірменської національності.

3. Уряд Азербайджану – третя сторона

110. На думку Уряду Азербайджану, Уряд-відповідач не виконав свій обов'язок представити засоби юридичного захисту, які існували в Республіці

Вірменія або в «НКР» і які могли би бути ефективними за відповідних обставин, та також не навів жодного прикладу переміщеного громадянина Азербайджану, який би успішно скористався такими стверджуваними, хоч і зовсім невизначеними, засобами. У цьому зв'язку Уряд Азербайджану стверджував, що земельні кодекси Азербайджану та «НКР» не передбачали жодних правил чи механізмів, за допомогою яких особи, що були переміщені за обставин, схожих до обставин заявників, могли б отримати реституцію або компенсацію за своє вилучене майно.

111. Крім того, у світлі загального контексту, стверджувалося, що не існувало потреби вичерпати національні засоби захисту через адміністративну практику або особливі обставини. Було зроблено посилання, зокрема, на триваючі напругу та ворожі дії в регіоні, введення воєнного стану в Нагірному Карабасі та інших окупованих територіях і навмисну політику заохочення вірменських поселенців переїжджати, зокрема, до Лачинського району.

112. Уряд Азербайджану далі стверджував, що будь-які засоби юридичного захисту, які Уряд-відповідач наводив, що вони нібито існували в судах та органах Вірменії, не могли за визначенням бути ефективними з огляду на проголошену позицію Вірменії, що «НКР» була незалежною державою, у юрисдикції та контролі якої знаходився Лачин. Крім того, територіальні межі, яких стосувалася «декларация незалежності» «НКР» від вересня 1991 року, не включали інші райони Азербайджану, які були окуповані пізніше, у тому числі Лачин, стосовно якого, таким чином, суди «НКР» за конституцією не мали можливості здійснювати юрисдикцію.

В. Оцінка Суду

1. Прийнятність додаткових коментарів

113. Насамперед, слід відзначити, що 20 січня 2014 року – два тижні після завершення додаткового строку, визначеного Судом для подання додаткових матеріалів, - Уряд-відповідач представив кілька документів, у тому числі два судові рішення, які нібито підтверджували право власності на приватні будинки та навколишні ділянки, розташовані на спірних територіях, двох переміщених позивачів – громадян Азербайджану. Рішення були прийняті в 2003 та 2005 роках, відповідно, «судом першої інстанції Нагірнокарабаської республіки».

114. Двадцять другого січня 2014 року, Голова Суду, після консультацій з Великою палатою, вирішив, відповідно до пункту 1 правила 38 та пункту 1 правила 71 Регламенту Суду, що зазначені документи не повинні включатися в матеріали справи через їх пізнє подання. Уряд-відповідач не надав задовільного пояснення того, чому документи не могли бути подані вчасно.

Суд зазначає, у цьому зв'язку, що Уряд-відповідача запросили 8 червня 2006 року подати письмові коментарі у справі і що його, тоді і пізніше під час провадження, просили спеціально звернути увагу на питання вичерпання засобів юридичного захисту. Жодного разу не було згадано судові рішення 2003 та 2005 років. Отже, ці документи не братимуться до уваги.

2. Загальні принципи стосовно вичерпання національних засобів юридичного захисту

115. Суд наголошує на базовому принципі, згідно з яким встановлений Конвенцією механізм захисту є субсидіарним до національних систем гарантування прав людини. Суд опікується наглядом за виконанням Договірними Державами їхніх обов'язків за Конвенцією. Він не може, і не повинен, узурпувати роль Договірних Держав, чия відповідальність полягає в забезпеченні дотримання і захисту на національному рівні основоположних прав і свобод, закріплених в Конвенції. Тому правило вичерпання національних засобів юридичного захисту є невід'ємною частиною функціонування цієї системи захисту. Держави звільнені від обов'язку відповідати перед міжнародним органом за свої діяння до того, як вони мали можливість виправити ситуацію за допомогою власної юридичної системи, і тому ті, хто хоче звернутися до наглядової юрисдикції Суду із скаргою проти держави, зобов'язані спочатку використати засоби захисту, які надає національна юридична система (див., серед інших рішень, рішення у справі *Akdivar and Others v. Turkey*, 16 вересня 1996 року, пункт 65, *Збірник постанов та рішень 1996-IV*). Суд вкотре наголошує, що він не є судом першої інстанції; він не має можливості, і це не відповідає його функції як міжнародного суду, розглядати велику кількість справ, які вимагають встановлення основних фактів або визначення грошової компенсації – все це повинно бути відповідальністю національної юрисдикції, як питання принципу та ефективної практики (див. рішення у справах: *Demopoulos and Others v. Turkey* (рішення щодо прийнятності) [ВП], заяви №№ 46113/99, 3843/02, 13751/02, 13466/03, 10200/04, 14163/04, 19993/04 та 21819/04, пункт 69, ЄСПЛ 2010; та *Niazi Kazali and Hakan Kazali v. Cyprus* (рішення щодо прийнятності), заява № 49247/08, пункт 132, 6 березня 2012 року).

116. Суд визначив загальні принципи стосовно вичерпання національних засобів юридичного захисту у низці рішень. У справі *Akdivar and Others v. Turkey* (цитовано вище) Суд постановив таке (подальші посилання на рішення у дужках вилучені):

«65. Суд нагадує, що правило про вичерпання національних засобів юридичного захисту, про яке йдеться в статті [35] Конвенції, зобов'язує осіб, які бажають ініціювати справу проти держави в міжнародному судовому або арбітражному органі, спочатку використати засоби юридичного захисту, які

надаються національною юридичною системою. Відповідно, Держави звільняються від обов'язку відповідати перед міжнародним органом за свої діяння до того, як вони отримали можливість виправити ситуацію в рамках власної юридичної системи. Це правило ґрунтується на припущенні, викладеному в статті 13 Конвенції (з якою воно тісно пов'язане), що існує ефективний національний засіб юридичного захисту щодо стверджуваного порушення в національній системі незалежно від того, чи інкорпоровані положення Конвенції у національне право. Таким чином, це важливий аспект принципу, згідно з яким встановлений Конвенцією механізм захисту є субсидіарним по відношенню до національних систем гарантування прав людини (...).

66. Згідно із статтею [35], заявнику повинні бути надані можливості оскарження, достатні для відшкодування шкоди, заподіяної ймовірним порушенням. Існування відповідних засобів юридичного захисту повинно бути достатньо визначеним не тільки в теорії, але й на практиці. Інакше такі засоби не вважатимуться доступними та ефективними (...).

Стаття [35] також вимагає, щоб скарги, які в подальшому планується адресувати до Страсбурга, спочатку були подані до належного національного органу, принаймні по суті та відповідно до формальних вимог і термінів, визначених в національному праві, і щоб будь-які процесуальні засоби, які можуть запобігти порушенню Конвенції, були використані (...).

67. Проте, як зазначено вище, заявник не зобов'язаний вдаватися до національних засобів юридичного захисту, які є неадекватними або неефективними. Більше того, відповідно до «загальноновизнаних норм міжнародного права», можуть існувати особливі обставини, які звільняють заявника від обов'язку використовувати всі національні засоби захисту, наявні в його розпорядженні (...). Це правило також не застосовується, якщо було доведено існування адміністративної практики повторного вчинення діянь, несумісних з положеннями Конвенції, і що держава проявляє терпимість щодо таких випадків, в результаті чого розгляд в національних органах стає марним або неефективними (...).

68. У сфері вичерпання національних засобів захисту існує розподіл тягара доведення. Уряди, які стверджують, що національні засоби захисту не було вичерпано, повинні довести Суду, що засіб юридичного захисту був ефективним як в теорії, так і на практиці в той час, коли мали місце відповідні події, а саме що він був доступний, міг надати відшкодування заявникові стосовно його скарг та давав розумні перспективи на успіх. Проте після виконання цього тягара доведення настає черга заявника довести, що вказаний Урядом засіб юридичного захисту був насправді вичерпаний або що він був з певної причини неадекватним та неефективним за конкретних обставин справи, або що існували спеціальні обставини, які звільняли його від виконання цієї вимоги (...). Однією з таких причин може бути те, що національні органи влади залишалися повністю пасивними по відношенню до обґрунтованих тверджень про неналежну поведінку або завдання шкоди

посадовими особами держави, наприклад, коли вони не провели розслідування або не надали допомогу. За таких обставин можна говорити про те, що тягар доведення знову переходить до держави-відповідача, яка повинна показати, що конкретно вона зробила залежно від масштабу та серйозності питань, які оскаржуються.

69. Суд підкреслює, що при застосуванні цього правила слід враховувати, що воно застосовується у світлі механізму захисту прав людини, який Договірні Сторони погодилися створити. Відповідно, Суд визнав, що стаття [35] повинна застосовуватися з певним ступенем гнучкості та без надмірного формалізму (...). Суд також визнав, що правило вичерпання не є абсолютним або таким, що повинно застосовуватися автоматично; при розгляді питання щодо його дотримання важливо враховувати особливі обставини кожної конкретної справи (...). Це означає, серед іншого, що Суд повинен реалістично підходити не лише до існування формальних засобів захисту в юридичній системі відповідної Договірної Сторони, але й до загального юридичного та політичного контексту, у якому вони діють, а також до особистих обставин заявників.»

3. Застосування цих принципів до фактів справи

117. Продовжуючи стверджувати, що Республіка Вірменія не має юрисдикції над Нагірним Карабахом та, зокрема, Лачинським районом, Уряд-відповідач наполягав, що заявники могли захистити свої права у судових та адміністративних органах Республіки Вірменія та «НКР». Він посилався на положення законодавства двох суб'єктів стосовно земельних спорів, у тому числі питань реституції та компенсації в разі незаконного володіння іншої особи. Він також навів заяви національних суддів та посадових осіб, які свідчили про те, що суди Вірменії та «НКР» є незалежними та безсторонніми і готовими розглядати справи громадян Азербайджану без дискримінації. Заявники та Уряд Азербайджану, у свою чергу, вважали, що закони Вірменії та «НКР» не містили жодних інструментів захисту для переміщених осіб, які були позбавлені свого майна за обставин, подібних до обставин заявників.

118. Суд вважає, що в питанні вичерпання національних засобів юридичного захисту він повинен визначити, чи можна вважати, що Республіка Вірменія має юрисдикцію над відповідною територією, і чи має така юрисдикція значення для функціонування її національних засобів захисту до питань реституції або компенсації за майно, розташоване на спірних територіях. Це пояснюється тим, що Уряд-відповідач не довів існування засобу захисту – у Вірменії або в НКР, який був би здатний надати компенсацію стосовно скарг заявників. Положення законодавства, які навів Уряд, мають загальний характер і не стосуються особливої ситуації позбавлення майна внаслідок збройного конфлікту чи іншим чином стосуються ситуації, подібної до ситуації заявників. Щодо національних судових рішень, наведених як

приклад у червні 2007 року (див. пункт 109 вище), жодне з них не стосується вимог щодо втрати житла або майна особами, які були переміщені у контексті нагірнокарабаського конфлікту.

119. Слід також відзначити, що Республіка Вірменія заперечила, що її збройні сили або інші владні органи брали участь у подіях, які призвели до скарг у цій справі, або що Вірменія здійснює – або коли-небудь здійснювала – юрисдикцію над Нагірним Карабахом та навколишніми територіями. З огляду на таке спростування участі або юрисдикції, було б нерозумно очікувати, щоб заявники подали вимоги стосовно реституції або компенсації до вірменських судів та органів. Слід також брати до уваги політичний та загальний контекст. Внаслідок війни практично всі азербайджанці залишили спірні території. Політичного вирішення конфлікту не було досягнуто. Навпаки, в останні роки ворожа риторика між лідерами Вірменії та Азербайджану, як видається, лише посилилася, мають місце неодноразові порушення режиму припинення вогню та інтенсифікувалось нарощування збройних сил у регіоні. За цих обставин нереалістично, щоб будь-який можливий засіб у невизнаному утворенні «НКР» на практиці міг надати переміщеним азербайджанцям ефективний захист.

120. За цих обставин Суд вважає, що Уряд-відповідач не зміг виконати тягар доведення наявності у заявників будь-якого засобу, який міг би надати юридичний захист стосовно їхніх скарг відповідно до Конвенції та мати розумну перспективу успіху. Тому заперечення Уряду щодо невичерпання національних засобів юридичного захисту відхиляється.

III. СТАТУС ПОТЕРПІЛИХ У ЗАЯВНИКІВ

A. Подання сторін

1. Заявники

121. Заявники стверджували, що вони подали разом із своєю заявою та наступними коментарями у справі документи, які становили достатній доказ їхньої особи та того факту, що їм належало або що вони мали право на користування визначеним майном на відповідній території, і що вони проживали там на момент, коли вони були змушені втекти звідти у травні 1992 року. Вони посилалися, зокрема, на технічні паспорти, заяви свідків та рахунки за будівельні матеріали і допомогу на будівництво. Стосовно технічних паспортів, заявники стверджували, що вони повністю відповідали формальним вимогам відповідно до національного законодавства, чинного на той момент. Вони пояснили, що відмінності між інформацією, наведеною в аплікаційній формі, та деталями, що містилися в цих паспортах, мали місце тому, що первинна інформація була надана їхнім представникам у складних умовах в

Баку на початку 2005 року під час нетривалої зустрічі. Первинна інформація була надана по пам'яті, без доступу до документів, і тому саме дані, що містилися в паспортах були правильними і повинні братися до уваги. Заявники далі стверджували, що технічні паспорти становили вторинне джерело доказів володіння ними майном. Крім того, шостий заявник подав первинний доказ у вигляді витягу з протоколу сесії ради народних депутатів Лачинського району від 29 січня 1974 року, в якому містилося рішення виділити йому землю. Коли вони втікали, вони не мали часу взяти із собою усі свої документи. Більше того, тоді не існувало централізованого земельного реєстру, з якого вони могли б отримати додаткові документи.

122. Заявники стверджували, що відповідно до Житлового кодексу 1970 року та Земельного кодексу 1983 року Азербайджанської РСР, які все ще були в силі на момент їхньої втечі, громадянин мав право власності на особистий будинок та таке, що може успадковуватися, право користування земельною ділянкою згідно із цілями, у яких вона була виділена. Обидва права, як стверджується, становили собою майно у розумінні статті 1 Протоколу №1 до Конвенції. Крім того, Закон 1991 року про власність у Республіці Азербайджан посилався на земельну ділянку, як об'єкт особистої власності, і таким чином надавав заявникам правомірне очікування на отримання землі у власність.

3. Уряд-відповідач

123. Уряд Вірменії заперечував, що, крім шостого заявника, заявники не подали разом із своєю заявою будь-яких доказів, які могли б довести, що вони дійсно мали будь-яке майно, тим більше, що майно було розташоване на заявленій території, і що вони володіли ним у відповідний період часу. На думку Уряду, було дивним те, що хоча всі вони стверджували, що залишили житло з порожніми руками, пізніше з нікуди з'явилися п'ять технічних паспортів інших заявників. Крім того, подані до Суду заяви друзів та сусідів були не більше ніж чутками. Стосовно всіх заявників, Уряд вважав, що вони не довели «понад розумний сумнів», що вони були тими особами, якими вони себе називали, що вони проживали у вказаних ними місцевостях або що вони володіли відповідним майном. Зокрема, подані ними документи містили численні суперечності та неточності. Наприклад, другий заявник спочатку стверджував, що він проживав у селищі Чіраг, а пізніше замінив його на Чіраглі. Крім того, більшість технічних паспортів, поданих як доказ власності, містили відмінні цифри щодо розміру будинків, ніж заявлені самими заявниками. Уряд також вважав, що технічний паспорт був документом, що вказував на технічний стан будинку і нічого більше, якщо не було встановлено його походження і джерело.

124. Уряд далі ставив під сумнів те, що заявники взагалі колись мали право на заявлене майно, яке було б визнано за законодавством, що мало чинність у

1992 році, або було засвідчено належним органом влади. Зокрема, за соціалістичною системою СРСР до 1991 року, земля знаходилася у виключній власності держави. Хоча Закон про власність 1991 року визнав можливість приватної власності, він не передавав землю, яку займали особи, у їхню приватну власність. Стосовно індивідуальних землекористувачів та орендарів, законодавство передбачало, що їхні права формалізувалися шляхом видання свідоцтва, яке реєструвалося в земельному реєстрі, що вівся місцевою радою народних депутатів. Таким чином, права на землю не можна було заявити без такого зареєстрованого свідоцтва. Крім того, Земельний кодекс 1992 року Азербайджану передбачав, що права користувача або орендаря могли бути припинені в разі невикористання землі упродовж двох років. Оскільки заявники не повернулися до Лачинського району після 1992 року, Уряд припускав, що їхні заявлені права були припинені до того, як Вірменія визнала юрисдикцію Суду в 2002 році. Також заявлене правомірне очікування заявників стати власниками землі не було реалістичним очікуванням в 2002 році. Крім того, до того моменту, заявлене майно заявників було надано іншим особам, а їхні імена були внесені до земельного реєстру відповідно до законів «НКР». Таким чином, заявники не мали «існуючого майна», а були лише заявниками, які вимагали повернення їхньої власності або надання компенсації. Уряд Вірменії наполягав, що не існувало жодного національного закону або судового рішення, яке було б підставою для правомірного очікування такої реституції або компенсації. Проте, у тих же коментарях, Уряд зазначив, що «НКР» не ухвалював жодного правового акта, який позбавляв би заявників права в'їхати на територію Лачина або права мирно користуватися своєю власністю.

3. Уряд Азербайджану, третя сторона

125. Уряд Азербайджану зазначив, що майже всі переміщені особи були змушені залишити свої домівки на окупованих територіях швидко, не маючи часу зібрати документи. На сьогоднішній час було неможливо отримати документи про власність, оскільки архіви утримувалися місцевою владою і вони скоріше за все були знищені. Проте, технічний паспорт вважався документом «технічної інвентаризації», який непрямо підтверджував право на індивідуальний будинок, якщо оригінал документа був відсутній. Такий документ становив вторинне джерело доказу наявності права на будинок та земельну ділянку, якщо його текст містив пряме посилання на документи, що засвідчували право власності. Таке посилання містилося в технічних паспортах заявників. Тому, беручи до уваги надані заяви свідків та рахунки на будівництво, вони свідчили про те, що заявники володіли індивідуальними будинками та мали право на користування земельними ділянками, які були їм виділені. Ці права продовжували існувати.

126. Уряд Азербайджану далі зазначив, що на час втечі заявників приватна власність на особисті будинки захищалася все ще чинними тоді законами Азербайджанської РСР. Проте не існувало приватної власності на землю, власником якої була виключно держава. Були заборонені будь-які правочини із землею, а земельні ділянки виділялися рішенням місцевої влади – радою народних депутатів – громадянам для користування на визначений або невизначений період часу безоплатно. Право користування, яке могло передаватися в спадок, надавалося для таких цілей як індивідуальне будівництво, тобто для будівництва будинків у приватній власності, а також для випасу худоби, сінокошу та сільського господарства. Крім того, Закон про власність 1991 року у Республіці Азербайджан, хоча й не був ще застосований у той момент, створив правомірне очікування у заявників того, що вони стануть власниками землі.

В. Оцінка Суду

127. Розгляд питання статусу потерпілих у заявників має дві складові. По-перше, слід оцінити, чи подали заявники достатні докази, що підтверджують їх особу та колишнє місце проживання, а також існування майна, яке вони нібито залишили. Якщо це так, то слід визначити, чи є це «майном», що утворює «житло», у розумінні Конвенції. Для вирішення другого питання важливі їх юридична класифікація або значення за національним законодавством.

1. Загальні принципи оцінювання вимог стосовно майна та житла переміщених осіб

128. Суд раніше вже розглядав справи стосовно прав на майно та житло осіб, які були переміщені внаслідок міжнародного або внутрішнього військового конфлікту. Такі питання поставали в контексті окупації північного Кіпру, дій сил безпеки в Туреччині та Росії та у деяких інших конфліктних ситуаціях.

129. Суд вперше розглянув питання прав переміщених осіб на повагу до їхнього житла та майна у справі *Loizidou v. Turkey* (рішення щодо суті), 18 грудня 1996 року, *Збірник 1996-VI*). Заявниця стверджувала, що вона була власницею низки земельних ділянок у північному Кіпрі. Уряд Туреччини не ставив під сумнів дійсність прав власності заявниці, але вважав, що вона втратила своє право на землю на підставі статті 159 Конституції 1985 року «Турецької Республіки Північного Кіпру» («ТРПК»), яка визнавала всю залишену нерухомість власністю «ТРПК». Суд, враховуючи відсутність визнання «ТРПК» як держави з боку міжнародної спільноти, не визнав, що таке положення має юридичну силу, і зробив висновок, що не можна було вважати, що заявниця втратила право на своє майно через це положення (пункти 42-47).

130. У низці справ, які стосувалися зазначеного конфлікту, Суд визнав наявність «майна» у заявників у розумінні статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції на підставі доказів *prima facie*, які Уряд не зміг переконливо спростувати, у тому числі копій оригіналів документів, що підтверджували юридичний титул, свідоцтв про реєстрацію, договорів про купівлю та підтверджень власності, які були видані Республікою Кіпр. Як було пояснено заявником у справі *Solomonides v. Turkey* (заява № 16161/90, пункт 31, 20 січня 2009 року), його права на власність були зареєстровані в районному земельному офісі. Проте, під час турецького військового втручання він був змушений втекти і не міг взяти із собою документи про право власності. Органи влади Республіки Кіпр відтворили Земельну книгу і видали свідоцтва про підтвердження права власності. Ці свідоцтва були найкращим доказом за відсутності оригіналів записів або документів. Важливо відзначити, що у справі *Saveriades v. Turkey* (заява № 16160/90, 22 вересня 2009 року) були враховані конкретні причини, через які заявник не міг надати оригінали документів, що підтверджували юридичний титул. Заявник стверджував, що він був змушений залишити своє житло, де зберігалися документи, з великим поспіхом і надалі не мав можливості повернутися туди або іншим чином отримати ці документи. Суд погодився, що надані заявником документи (такі як договір продажу, свідоцтва про власність та дозвіл на будівництво) були доказами *prima facie*, які свідчили, що він мав право власності на відповідне майно, і далі зазначив (пункт 18):

«... Оскільки Уряд-відповідач не зміг надати переконливі докази для спростування та враховуючи обставини, за яких заявник був змушений залишити північний Кіпр, Суд вважає, що мін мав «майно» у розумінні статті 1 Протоколу № 1.»

131. У справі *Doğan and Others v. Turkey* (заяви №№ 8803-8811/02, 8813/02 та 8815-8819/02, ЄСПЛ 2004-VI (витяги)), яка стосувалася примусового виселення селян з території, де було введено надзвичайний стан, у південно-східній Туреччині та відмови впродовж кількох років в наданні їм можливості повернутися, Уряд-відповідач подав заперечення, що деякі із заявників не надали документи, які підтверджували юридичний титул власності на майно у селі, про яке йшлося. Суд визнав, що не було потреби вирішувати, чи за відсутності таких документів заявники мали право власності за національним законодавством. Питання полягало скоріше в тому, чи загальна господарська діяльність, яку здійснювали заявники, становила «майно», що відносилось до сфери дії статті 1 Протоколу № 1. Ствердно відповівши на це запитання, Суд зазначив таке (пункт 139):

«... Суд зазначає, що не оспорується те, що всі заявники жили у селі Бойдаш (Boydaş) до 1994 року. Хоча вони не мали зареєстрованої власності, вони або мали власні будинки, побудовані на землі їхніх предків, або проживали в

будинках, які належали їхнім батькам, та обробляли землю, що належала останнім. Суд далі зазначає, що заявники мали незаперечні права на спільні землі в селі, такі як пасовища, земля для випасу, ліси, і що вони заробляли собі на життя скотарством та вирубкою дерев. Відповідно, на думку Суду, усі ці економічні ресурси та дохід, який заявники отримували від них, могли вважатися «майном» у цілях статті 1.»

132. Автономне значення поняття «майно» було проголошено в багатьох рішеннях Суду. У справі *Öneryıldız v. Turkey* (заява № 48939/99, пункт 124, ЄСПЛ 2004-XII), це було підсумовано таким чином:

«Суд нагадує, що поняття «майно» у першій частині статті 1 Протоколу № 1 має автономне значення, яке не обмежується власністю на фізичні речі і не залежить від формальної класифікації в національному праві: питання, яке слід дослідити, це те, чи можна вважати, враховуючи всі обставини справи, що в заявника є право на істотний інтерес, що захищається цим положенням ...»

Відповідно, так само як фізичні речі, певні права та інтереси, що становлять активи, також можуть вважатися «майновими правами» і, відповідно, «майном» у цілях цього положення ... . Поняття «майна» не обмежується «існуючим майном», але може також охоплювати активи, у тому числі вимоги, стосовно яких заявник може стверджувати, що він має, як мінімум, розумне та «правомірне очікування», що він матиме можливість ефективного здійснення майнового права ...»

У цій справі Суд вважав, що житло, яке було незаконно збудоване на суспільній землі поряд із сміттєзвалищем, де заявник та його родина проживали без перешкод, хоча й без дозволу, але сплачуючи місцеві податки та збори, становило майновий інтерес, який, де-факто, був визнаний органами влади та був достатній для того, щоб становити майно у розумінні статті 1 Протоколу № 1.

133. Питання того, чи обґрунтували заявники свої вимоги за статтею 1 Протоколу № 1, поставало також у низці справ проти Росії, де житло або інша власність заявників були зруйновані чи пошкоджені внаслідок повітряних нападів на населені пункти, де вони проживали. Наприклад, у справі *Kerimova and Others v. Russia* (заяви №№ 17170/04, 20792/04, 22448/04, 23360/04, 5681/05 та 5684/05, пункт 293, 3 травня 2011 року), суд визнав претензії на власність деяких із заявників на підставі витягів з інвентарного опису, виданих місцевою адміністрацією після нападу, які вказували, що заявники були власниками своїх будинків. Стосовно заявників, які не надали підтвердження права власності, Суд встановив їхні майнові права на підставі інших доказів, таких як свідоцтва про проживання, видані місцевою адміністрацією. Суд також вважав правдоподібним те, що документи, які підтверджували права заявників на будинки, були знищені під час нападу.

134. У ситуаціях, коли було встановлено, що заявник був власником будинку, Суд не вимагав додаткових документальних доказів його проживання там для підтвердження того, що будинок становив «житло» у розумінні статті 8 Конвенції. Наприклад, у справі *Orphanides v. Turkey* (заява № 36705/97, пункт 39, 20 січня 2009 року) Суд зазначив таке:

«Суд відзначає, що Уряд не зміг надати будь-які докази, які могли б поставити під сумнів твердження заявника про те, що на момент турецького вторгнення він регулярно проживав в Лапітосі (Lapithos) і що він та його родина ставилися до його будинку як до житла.»

135. Проте, якщо заявник не надає жодного доказу права на майно або доказу проживання, його скарги повинні бути відхилені (див., наприклад, рішення у справі *Lordos and Others v. Turkey*, заява № 15973/90, пункт 50, 2 листопада 2010 року, у якому Суд визнав скаргу несумісною *ratione materiae* за відсутності доказів власності; див. також висновки щодо деяких заявників у зазначеній вище справі *Kerimova and Others v. Russia*). У кількох справах Суд повторив, що заявники повинні надати достатні *prima facie* докази на підтримку своїх скарг. У справі *Damayev v. Russia* (заява № 36150/04, пункти 108-111, 29 травня 2012 року) Суд вважав, що заявник, який скаржився на зруйнування його житла, повинен надати принаймні стислий опис відповідного майна. Оскільки не було подано жодних документів чи детальних вимог, його скарга були визнана необґрунтованою. Як інші *prima facie* докази права власності або проживання у житлі, Суд згадував такі документи, як титули на землю або майно, витяги із земельного або податкового реєстрів, документи з місцевої адміністрації, плани, фотографії та квитанції про догляд за майном, а також докази доставки пошти за адресою, заяви свідків або будь-які інші релевантні докази (див., наприклад, рішення у справі *Prokopovich v. Russia*, заява № 58255/00, пункт 37, ЄСПЛ 2004-XI, та рішення щодо прийнятності у справі *Elsanova v. Russia*, заява № 57952/00, 15 листопада 2005 року).

136. Отже, у своїй практиці Суд розробив гнучкий підхід до доказів, які повинні бути надані заявниками, які стверджують, що вони втратили своє майно та житло в ситуаціях міжнародного або внутрішнього військового конфлікту. Суд відзначає, що схожий підхід відображено в пункті 7 статті 15 Принципів Пінейру ООН (див. пункт 98 вище).

2. Застосування цих принципів до фактів цієї справи

(а) Докази щодо особи та місця проживання

137. Хоча заявники, на момент подання цієї заяви, не надали документи, що підтверджували їхню особу та місце проживання, вони зробили це після запиту Великої палати у квітні 2010 року. Ці документи включали свідоцтва про народження, їхні та їхніх дітей, свідоцтва про шлюб, паспорти СРСР, трудові

книжки та витяги з військових квитків (для деталей див. пункти 35-57 вище). На думку Суду, ці документи підтверджують, що всі заявники народилися у Лачинському районі та що вони жили і працювали там, принаймні упродовж значної частини свого життя. З огляду на власні твердження заявників та за відсутності доказів протилежного, слід вважати, що вони проживали там разом із своїми родинами на момент їхньої втечі 17 травня 1992 року.

(b) Докази володіння

138. Заявники стверджували, що вони мали у власності або мали захищені права на землю, будинки та певне рухоме майно, яке вони були змушені залишити, коли вони втекли. Невідомо, чи залишилися цілими їхні будинки, а заявлене рухоме майно напевно більше не існує. Таким чином, залишилися переважно лише земельні ділянки.

139. На початку, лише шостий заявник надав документ щодо власності, так званий технічний паспорт. Інші заявники надали такі докази, лише коли вони відповідали на перші коментарі Уряду-відповідача. Крім технічних паспортів, вони всі надали свідчення колишніх сусідів, які підтвердили, що заявники володіли будинками у відповідних селах, а також заяви представників азербайджанської адміністрації в Лачині. Шостий заявник також надав рішення про виділення землі Лачинською районною радою народних депутатів, а також рахунки про витрати на годування тварин, будівельні матеріали та допомогу на будівництво.

140. Найважливішими доказами, які були надані заявниками, були технічні паспорти. Це офіційні документи, які всі містять креслення будинків та визначають, зокрема, їхні розміри, площу та кількість кімнат. Також вказані розміри відповідних земельних ділянок. Паспорти датовані між липнем 1985 року та серпнем 1990 року і зазначають імена заявників. Більше того, як видається, паспорти містять посилання на відповідні рішення про виділення землі.

141. З огляду на подання Уряду Азербайджану, Суд вважає, що технічні паспорти заявників слід вважати «документами технічної інвентаризації», які становлять непрямий доказ титулу на будинки та землю, які до того ж відповідають пункту 2.2 Інструкції про порядок проведення реєстрації житлового фонду 1985 року (див. пункт 92 вище). Крім того, рішення про виділення земельної ділянки, надане шостим заявником, становить первинний доказ відповідно до пункту 2.1 зазначеної Інструкції. Хоча Уряд Вірменії заперечив доказову силу паспортів, стверджуючи, що вони вказують на технічний стан будинку і нічого більше, Суд відзначає, що вони не лише містять специфікацію щодо відповідних будинків, але містять також імена заявників. За наявних обставин, вони становлять такі *prima facie* докази титулу на майно, що були прийняті Судом у багатьох попередніх рішеннях.

142. Важливо відзначити, що, за винятком п'ятого та шостого заявників, існують розбіжності між первинним описом заявниками їхніх будинків та цифрами, що містяться в технічних паспортах, які були надані пізніше у провадженні. Наприклад, перший заявник спочатку зазначив, що він володів будинком площею 250 кв. м. Проте, наданий технічний паспорт стосувався будинку із загальною площею 408 кв. м та житловою площею 300 кв. м. (а також комори площею 60 кв. м., яка раніше не згадувалася). Так само, четвертий заявник спочатку заявляв, що його будинок мав площу 165 кв. м., тоді як будинок, зазначений у паспорті, мав загальну площу 448 кв. м. та житлову площу 223 кв. м. (до якого також додавалося не згадуване раніше сховище площею 75 кв. м.). Заявники зазначили, що правильною є інформація, яка міститься в паспортах, а їхні первинні заяви були зроблені по пам'яті на нетривалій зустрічі з їхнім представником, коли вони не мали доступу до документів.

Суд може прийняти пояснення заявників; розбіжності між їхніми первинними заявами та технічними паспортами, за обставин справи, не такої природи, щоб поставити під сумнів справжність документів, особливо якщо порівняти первинно надані заявниками цифри з розмірами житлової площі, які наведені у паспортах.

143. Заявники надали додаткові *prima facie* докази стосовно майна, у тому числі свідчення колишніх сусідів. Крім того, документи, які розглядалися вище стосовно особи та місця проживання заявників, які показують, що вони проживали в Лачинському районі, підтримують їхні претензії на майно. До того ж, хоча всі заявники, крім шостого, не надали юридичні документи, що підтверджують титул, або інші первинні докази, слід брати до уваги обставини, за яких вони були змушені залишити район, коли він потрапив під військовий напад. Таким чином, беручи до уваги сукупність наданих доказів, заявники достатньо мірою обґрунтували свої твердження про те, що вони були власниками будинків та землі на момент втечі.

(с) Чи потрапляють права заявників під захист статті 1 Протоколу № 1 та статті 8 Конвенції

144. Залишається визначити, чи мали заявники – і чи продовжують мати – права на майно, які захищаються статтею 1 Протоколу № 1, та чи становило це майно, враховуючи інші особисті обставини заявників, їхнє житло у розумінні статті 8 Конвенції. Як було зазначено вище (див. пункт 132), поняття «майно» у статті 1 Протоколу № 1 є автономним та не залежить від формальної класифікації в національному праві. Проте, для початку слід визначити, чи надавали або визнавали національне право і практика права, які захищаються за Конвенцією.

145. По-перше, слід зазначити, що хоча земельне законодавство, яке було введено в дію невдовзі після незалежності Азербайджану, визнавало вперше право приватної власності на землю, на той момент, тобто у травні 1992 року, не існувало процедури для приватизації землі. У будь-якому разі, не заперечується те, що заявники не подавали клопотань про отримання землі у власність. Оскільки права, набуті заявниками за старим законодавством, не були скасовані введенням в дію законів про власність 1991-1992 років, юридичні права заявників на будинки та землю, якими вони володіли на момент втечі, слід оцінювати з посиланням на закони Азербайджанської РСР.

146. Згідно з радянською системою права, громадяни мали право мати у власності житлові будинки, але не існувало приватної власності на землю, яка натомість вважалася державною власністю. Для Азербайджанської РСР (у тому числі для Нагірного Карабаху та Лачинського району та інших навколишніх територій, які тепер знаходяться під окупацією), ці норми були визначені в Конституції 1978 року, а також в Земельному кодексі 1970 року та Житловому кодексі 1983 року. Стаття 10.3 Житлового кодексу передбачала право власності на будинки, а Земельний кодекс, у статтях 4, 25, 27 та 28, визначав правила та порядок виділення землі особам для їхнього користування. Відповідно, будинки, у яких заявники проживали в Лачинському районі, були частиною їхньої особистої власності, тоді як земельні ділянки, на яких ці будинки знаходилися, були в їхньому «праві користування». Як уже згадувалося (див. пункт 138), рухоме майно – худоба, килими, машини – які заявники вказували, що вони ними володіли (права на які також були захищені правом Азербайджанської РСР), ймовірно були знищені під час військового нападу на Лачин та в наступні роки. Також незрозуміло, чи були зруйновані їхні будинки, чи вони все ще повністю або частково цілі. Таким чином, вирішальним є дослідження значення «права користування».

147. «Право користування» було єдиним титулом на землю, який могли отримати особи. Це право надавалося місцевою радою народних депутатів для кількох різних цілей, у тому числі для випасу худоби та ведення сільського господарства, а також – що найважливіше в контексті цієї справи – для спорудження будинку. Бенефіціари цього права були зобов'язані використовувати земельні ділянки суворо в цілях, у яких вони надавалися. «Право користування» надавалося безстроково або на певний період. Тому, якщо особа мала безстрокове «право користування» та дотримувалася визначеної мети, вона могла користуватися землею все життя. Більше того, це право могло передаватися у спадок.

Тому не існує сумніву, що «право користування» надавало заявникам сильне та захищене право, яке становило істотний економічний інтерес. Хоча не існує ознак того, що права заявників мали тимчасовий характер, Суд

відзначає, заради повноти розгляду, що цей висновок стосується як безстрокових, так і тимчасових «прав користування». З огляду на автономний характер статті 1 Протоколу № 1, «право користування» землею таким чином становило «майно» згідно з цим положенням. Цей висновок застосовується також до прав, які особи мали по відношенню до житлових будинків та рухомого майна.

148. У своїх коментарях, поданих 11 липня 2012 року, Уряд-відповідач зазначив, що права заявників на землю нібито повинні були бути скасовані на підставі частини 1(8) статті 32 Земельного кодексу 1992 року, оскільки вони не повернулися на свою землю після травня 1992 року і таким чином не користувалися нею впродовж двох років поспіль. Уряд далі стверджував, що в будь-якому разі земля була виділена іншим особам відповідно до законів «НКР». На підтримку другого твердження, Уряд надав низку документів із земельного реєстру «НКР», датованих між 2000 та 2001 роками.

Стосовно першого твердження Уряду, Суд зазначає, що припинення прав на землю за статтею 32 Земельного кодексу 1992 року вимагало відповідного рішення місцевої ради народних депутатів та, крім того, передбачало невикористання землі без поважних причин. Останнє навряд чи мало місце з огляду на військову присутність на відповідних територіях з 1992-1993 років. За цих обставин, це твердження, яке є не більше ніж припущенням, слід відхилити. Щодо другого твердження Уряду, незрозуміло, якої землі або володільців стосувалися подані документи із земельного реєстру. Крім того, це твердження суперечить заяві, що «НКР» не схвалювала жодних юридичних актів, які позбавляли б заявників права мирно користуватися своїм майном. У будь-якому разі, це питання вже розглядалося на стадії дослідження прийнятності стосовно юрисдикції Суду *ratione temporis* на підставі схожого заперечення Уряду. Це заперечення було відхилено з таких підстав (див. пункт 102 рішення щодо прийнятності):

«На пізній стадії провадження Уряд Вірменії подав заперечення, що в 1998 році влада «НКР» ввела в дію закон про приватизацію та земельний кодекс, які скасували права на землю заявників та інших осіб, які втекли з окупованих територій. Тексти цих законів не були надані Суду. У будь-якому разі, Суд зазначає, що «НКР» не визнається як держава за міжнародним правом жодною державою або міжнародною організацією. На цьому тлі, зазначені закони не можуть вважатися такими, що мають юридичну силу в цілях Конвенції, а заявники не можуть вважатися такими, що втратили свої заявлені права на відповідну землю на підставі цих законів (див. цитоване вище рішення по суті у справі *Loizidou*, пункти 42-47).»

149. Отже, на момент свої втечі з Лачинського району, заявники мали права на землю та будинки, які становили «майно» у розумінні статті 1

Протоколу № 1. Немає ознак того, що ці права були скасовані після того – правомірно чи ні – до чи після ратифікації Вірменією Конвенції. Тому їхні майнові права залишаються в силі. Оскільки таким чином заявники мають існуюче майно, немає потреби досліджувати твердження, що вони мали «правомірне очікування» стати формальними власниками своєї землі після набрання чинності Земельним кодексом 1992 року.

150. Крім того, з огляду на зазначений вище висновок, що заявники проживали в Лачинському районі разом із своїми родинами на момент втечі та заробляли там собі на життя, їхні земельні ділянки та будинки також повинні вважатися їхнім «житлом» у цілях статті 8 Конвенції.

151. Таким чином, заперечення Уряду стосовно статусу потерпілих заявників відхиляється.

IV. ЮРИСДИКЦІЯ РЕСПУБЛІКИ ВІРМЕНІЯ

A. Подання сторін

1. Заявники

152. Заявники стверджували, що Республіка Вірменія здійснювала ефективний контроль над Нагірним Карабахом та навколишніми територіями, у тому числі Лачинським районом, і що тому оскаржувані питання відносилися до юрисдикції Вірменії згідно із статтею 1 Конвенції. Альтернативно, така юрисдикція випливала з влади або контролю, який здійснювала Вірменія на зазначеній території через своїх агентів, які діяли там. Заявники зазначили, що практика Суду з цього питання була усталеною і послалися, зокрема, на справи *Loizidou v. Turkey* (цитовано вище), *Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia* ([ВП], заява № 48787/99, ЄСПЛ 2004-VII) та *Al-Skeini and Others v. the United Kingdom* ([ВП], заява № 55721/07, ЄСПЛ 2011). Стосовно тягаря доведення, вони вважали, що стандарт доведення був не «понад розумний сумнів»; натомість, у цій справі, існувала презумпція факту того, що Вірменія мала юрисдикцію над зазначеними територіями – презумпція, яку Уряд-відповідач не зміг спростувати.

153. Заявники стверджували, що військова участь Вірменії у нагірнокарабаському конфлікті була істотною і що існували переконливі докази щодо цього. Вони зазначили, серед іншого, що призовники з Вірменії служили в Нагірному Карабасі. Відповідно до згаданого вище звіту HRW 1994 року, вірменські призовники направлялися до Нагірного Карабаху та навколишні азербайджанські райони, а військові сили з Вірменії брали участь у боях в Азербайджані. Заявники також послалися на заяви різних політичних лідерів і спостерігачів, які вказували на залучення вірменської армії, у тому

числі згадані вище заяви пана Роберта Кочаряна та пана Вазгена Манукяна (див. пункт 62).

154. Заявники також навели як доказ участі вірменської армії у військових діях захоплення великої кількості її солдатів азербайджанськими частинами та зростання вимог щодо призову у Вірменії у відповідний період часу. Вони дали вказували, що призовники з вірменської армії все ще направлялися служити в Нагірний Карабах, що така служба надавала право офіцерам і солдатам на вищу заробітну плату, ніж якби вони служили у Вірменії, і що призовники не мали вибору щодо місця їх дислокації – у Вірменії чи Нагірному Карабасі. На підтримку своїх тверджень вони послалися, зокрема, на декілька судових і адміністративних проваджень, які проходили в Степанакерті проти вірменських військовослужбовців та вірменина, який відмовлявся від проходження військової служби через свої переконання.

155. Крім направлення військ для участі в конфлікті, Вірменія, згідно із заявниками, надавала матеріальну підтримку Нагірному Карабаху. Як стверджується, країна забезпечувала майже 90% бюджету анклав у формі безвідсоткових кредитів. Ці кредити були фінансовою допомогою, яка була складовою ефективного контролю Вірменії над Нагірним Карабахом та навколишніми територіями. Щодо Всевірменського фонду Айастан, заявники стверджували, що він не міг розглядатися як окреме утворення, незалежне від Уряду Вірменії, оскільки він був заснований президентським указом, його статут визначав президента Вірменії головою Опікунської ради фонду, а сама ця рада включала кілька найвищих посадових осіб Уряду Вірменії, парламенту, конституційного суду та центрального банку. Крім того, його місією була підтримка сталого розвитку як у Вірменії, так і в Нагірному Карабасі.

156. Крім того, Республіка Вірменія надавала і продовжує надавати політичну підтримку Нагірному Карабаху. Численні ключові діячі вірменської політики мали тісні зв'язки і продовжують брати участь в політичному житті Нагірного Карабаху. Наприклад, у серпні 1993 року вірменський уряд призначив пана Сержа Саргсяна, міністра оборони Нагірного Карабаху, міністром оборони Вірменії, а в 1998 році пан Роберт Кочарян став президентом Вірменії після того як був прем'єр-міністром та президентом Нагірного Карабаху. Також, оскільки «НКР» залишалася невизнаною міжнародною спільнотою, вона покладалася на Вірменію у політичній підтримці та здатності вступати у відносини з іншими державами.

157. Заявники також стверджували, що в Нагірному Карабасі застосовувалися багато законів Вірменії, а вірменський драм був основною валютою в користуванні. Крім того, людям із Нагірного Карабаху видавалися вірменські паспорти для подорожей за кордон.

2. Уряд-відповідач

158. Уряд Вірменії зазначив, що юрисдикція Республіки Вірменія не поширювалася на територію Нагірного Карабаху та навколишні території; як стверджувалося, Вірменія не мала і не могла мати ефективного контролю або здійснювати будь-яку публічну влади на цих територіях. На його думку, ефективний контроль передбачав детальне керівництво або контроль за конкретними діями контрольованого суб'єкта, із здатністю розпочати та припинити їх, а також визначити їх спрямування. Вказавши, що екстериторіальна юрисдикція була винятком із принципу, що держава має юрисдикцію над власною територією, Уряд стверджував, що тягар доведення такого контролю покладалася на заявників, і стандарт доведення був високий, і що вони не могли виконати цей тягар, оскільки докази свідчили, що не існувало вірменського впливу, тим більше контролю, над «НКР». Уряд вважав, що справа *Al-Skeini* (цитовано вище) не мала відношення до обставин цієї справи, оскільки рішення в тій справі спиралося на «владу та контроль державного агента», що не стосувалося фактів цієї справи. Крім того, роль простої підтримки, яку відіграла Вірменія по відношенню до «НКР», була засадничо відмінною від кількості турецьких солдатів, задіяних у північному Кіпрі, або розміру російської військової присутності у Придністров'ї (як було встановлено у цитованих вище справах *Loizidou ma Ilaşcu and Others*) і не становила, за будь-яким розумним визначенням, ефективного контролю.

159. Уряд наполягав, що Вірменія не брала участі у військовому конфлікті, про який йдеться. Напад на Лачин 17-18 травня 1992 року, а також захоплення Шуша/Шуші 9 травня, здійснили сили оборони «НКР», які на 90% склалися з людей з Нагірного Карабаху. Військові дії насправді суперечили інтересам Уряду Республіки Вірменія, яка на той час вела переговори про припинення вогню з азербайджанськими лідерами; була проведена відповідна зустріч в Тегерані 8-9 травня. Тим не менше, сили «НКР» вважали захоплення цих двох міст необхідним для припинення воєнних злочинів Азербайджану та відкриття гуманітарного коридору до Вірменії.

160. Уряд далі стверджував, що Вірменія також не брала участі в будь-яких подальших військових діях. Це нібито підтверджувалося тим, що в жодному міжнародному документі не було згадок про участь вірменської армії. Натомість, ці документи вели мову про «місцеві вірменські сили». Так само влада Вірменії не ухвалювала жодних правових актів або програм та не вчиняла жодних інших офіційних кроків з тим, щоб долучитися до військових дій. Натомість, самооборона здійснювалася виключно силами оборони «НКР», які були створені на початку 1992 року після введення в дію Закону «НКР» про призов. Їм допомагало вірменське населення в Нагірному Карабасі та навколишніх територіях, а також волонтери вірменського походження з різних

країн. Вірменія брала участь у війні лише в тому, що вона захищала себе від азербайджанських нападів на територію у межах визнаних кордонів Вірменії. Проте, оскільки Вірменія та «НКР» мали спільного ворога, їхні збройні сили співпрацювали в різний спосіб.

161. Зараз Вірменія не має військової присутності в Нагірному Карабасі та навколишніх територіях. Там не розташовані жодні військові частини, підрозділи чи органи. У Лачинському районі взагалі ніколи не було військових підрозділів, оскільки Лачин знаходився на великій відстані від кордону «НКР» з Азербайджаном і тому не існувало військової потреби тримати там підрозділи. Не можна було виключати, що окремі вірменські громадяни могли служити в силах оборони «НКР» на контрактній та добровільній основі. Також, відповідно до угоди 1994 року про військову співпрацю, підписану урядами Вірменії та «НКР», призовники з Вірменії, за їхньою згодою, могли проходити військову службу в «НКР» і навпаки, а також брати участь у військових навчаннях, організованих в «НКР» чи у Вірменії. Судові провадження за участі призовників з Вірменії, які служили в «НКР», мали просте пояснення: згідно з угодою 1994 року, кримінальне провадження проти вірменських призовників здійснювалося вірменськими прокурорами, а будь-яке таке провадження проти карабаських призовників здійснювалося владою «НКР». Проте лише невелика кількість вірменських добровільних призовників служили в Нагірному Карабасі, де, до того ж, вони знаходилися в прямому підпорядкуванні сил оборони «НКР».

162. Уряд далі стверджував, що «НКР», з часу свого створення, самостійно здійснювала свою соціальну та фінансову політику, вела політичне життя. Вірменія не надавала жодної економічної допомоги «НКР», крім того, що впродовж кількох років вона надавала «НКР» довгострокові позики на реалізацію конкретних проектів, у тому числі відбудову шкіл та інших освітніх закладів і надання фінансової допомоги родинам загиблих солдатів. Така допомога надавалася також іншими країнами. Більше того, Всевірменський фонд Айастан грав велику роль у розвитку «НКР». Його головною місією було надання фінансової допомоги Вірменії та «НКР», використовуючи ресурси, зібрані вірменською діаспорою. Хоча у складі Опікунської ради фонду були представники Вірменії, більшість членів ради представляли вірменську діаспору та «НКР». Уряд Вірменії не визначав програму діяльності фонду; часто самі донори визначали, на які проекти повинні спрямовуватися їхні кошти. Єдиною допомогою з боку держави було надання в безоплатну оренду офісного приміщення в урядовому будинку в Єревані. Тому фонд був не інструментом контролю, а неполітичною благодійною організацією, яка надала 111 мільйонів доларів США «НКР» на будівництво шкіл та лікарень, відбудову доріг та сіл, підтримку культурних заходів та допомогу на роботу і освіту для

бідних. Додаткові ресурси надавалися іншими фондами та міжнародними організаціями. Благодійні та міжнародні інвестиції в «НКР» щорічно становили 20-30 та 30-40 мільйонів доларів США відповідно.

163. На думку Уряду Вірменії, «НКР» була суверенною незалежною державою, що мала всі характеристики незалежної держави за міжнародним правом. Вона здійснювала контроль та юрисдикцію над Нагірним Карабахом та територіями навколо нього. Лише закони та інші правові акти «НКР» застосовувалися на цих територіях, і це було нормальним, що «НКР» запозичувала або приймала деякі закони із Вірменії. «НКР» мала свою власну судову систему, яка діяла цілком незалежно. В «НКР» проводилися політичні вибори, а той факт, що деякі особи займали високі політичні посади як в «НКР», так і у Вірменії, не було чимось незвичним на початку незалежності обох країн. Політична підтримка Вірменії обмежувалася участю в переговорах, які проводилися в рамках Мінської групи ОБСЄ з метою врегулювання нагірнокарабаського конфлікту. Паспорти «НКР» видавалися її громадянам, які мали політичні права та громадянські обов'язки на підставі свого громадянства. Вірменські паспорти видавалися лише окремим мешканцям Нагірного Карабаху для того, щоб вони могли подорожувати за кордон. В «НКР» використовувалися кілька валют, не тільки вірменський драм.

164. Уряд також стверджував, що єдині факти, які були доречні для розгляду Судом питання юрисдикції, були ті, що датовані травнем 1992 року («питання причинності») та після квітня 2002 року («питання юрисдикції»). Докази після 2002 року показували, що Республіка Вірменія та «НКР» були дружніми країнами, які мали багато спільного та тісні економічні та соціальні зв'язки, військовий союз та спільний етнічний склад. Вірменія мала деякий вплив в силу того, що вона час від часу надавала фінансову та іншу допомогу «НКР». Також, як добрий сусід та союзник, вона допомагала підтримувати із свого боку гуманітарний коридор в Лачинському районі. Проте Республіка Вірменія та «НКР» були різними країнами.

3. Уряд Азербайджану, третя сторона

165. Уряд Азербайджану погодився із заявниками, що Республіка Вірменія здійснювала ефективний контроль над Нагірним Карабахом та навколишніми територіями, у тому числі над Лачинським районом. Він посилався на заяви різних міжнародних та недержавних організацій і Державний департамент США, а також багатьох політичних лідерів, стверджуючи, що на початку 1990-х років вірменські сили, пліч-о-пліч з сепаратистськими силами Карабаху, окупували Нагірний Карабах, а також Лачин та інші навколишні території території, і що ці території і далі залишаються окупованими Вірменією, яка має розташованих там солдатів. Стосовно останніх, Уряд Азербайджану послався

на рішення Суду у справах *Harutyunyan v. Armenia* (заява № 36549/03, ЄСПЛ 2007-III) та *Zalyan, Sargsyan and Serobyan v. Armenia* (цитовано вище). «НКР» не була незалежною державою, як стверджував Уряд-відповідач, а підпорядкованою місцевою адміністрацією, що виживала завдяки військовій та іншій підтримці, яка надавалася Вірменією. Як стверджувалося, не можна було уявити, щоб сили оборони «НКР» існували в будь-якій реальній формі без широкої підтримки Вірменії, що виражалася, наприклад, у зброї, обладнанні, підготовці та, насамперед, постійному наданні дуже високого відсотку (якщо не більшості) солдатів, що розташовувалися на окупованих територіях.

166. Уряд Азербайджану також стверджував, що «НКР» не могла вижити – у політичному, економічному чи військовому плані – без значної підтримки, що надавалася Вірменією. Він вказав, зокрема, на тісні політичні зв'язки між Нагірним Карабахом та Республікою Вірменія, які, до того ж, мали сильний персональний аспект на найвищому рівні. Крім того, економічна допомога, що надавалася Вірменією, була суттєвою для «НКР». Уряд послався на Всевірменський фонд Айастан, який нібито слід було розглядати як орган вірменської держави стосовно допомоги, що надавалася Нагірному Карабаху. Фонд мав значний вплив у «НКР», не лише фінансовий, але й суспільний. Фонд нібито керувався політичною волею, посилюючи економічну залежність від Вірменії та сприяючи подальшій інтеграції «НКР» з Вірменією. Уряд також послався на державні позики Вірменії, які становили значну частину бюджету «НКР». Крім того, Уряд Азербайджану стверджував, що особи, які проживали в Нагірному Карабасі та навколишніх територіях, мали паспорти Республіки Вірменія.

В. Оцінка Суду

167. Хоча юрисдикція держави, насамперед, визначається територіально, поняття юрисдикції у розумінні статті 1 Конвенції не обмежується національною територією Високих Договірних Сторін, а відповідальність держави може наставати внаслідок дій та бездіяльності її органів влади, що призвело до наслідків поза її територією.

Стаття 1 Конвенції передбачає таке:

«Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції.»

1. Загальні принципи щодо екстериторіальної юрисдикції

168. Суд визнавав здійснення екстериторіальної юрисдикції Договірною Стороною, коли ця держава, шляхом ефективного контролю відповідної території та її мешканців за кордоном внаслідок військової окупації або за згоди, запрошення чи погодження уряду цієї території, здійснює всі або

частину функцій публічної влади, які зазвичай здійснює такий уряд. Цей принцип було викладено в кількох рішеннях, у тому числі у справах *Ilaşcu and Others* (цитовано вище, пункти 311-319), *Al-Skeini and Others* (цитовано вище, пункти 130-139) та *Catan and Others v. Moldova and Russia* ([ВП], заяви №№ 43370/04, 8252/05 та 18454/06, ЄСПЛ 2012 (витяги)). Відповідні частини останнього рішення наведено нижче:

«103. Суд у своїх рішеннях за статтею 1 установив кілька чітких принципів. Так, як передбачено цією статтею, зобов'язання, яке бере на себе Договірна Сторона, обмежується «гарантуванням» («*securing*»; у французькому тексті Конвенції – «*reconnaitre*») перелічених прав і свобод особам у межах її власної «юрисдикції» (див. рішення у справах: *Soering v. the United Kingdom*, 7 липня 1989 року, пункт 86, Серія А № 161; *Banković and Others v. Belgium and Others* [ВП] (рішення щодо прийнятності), заява № 52207/99, пункт 66, ЄСПЛ 2001-XII). «Юрисдикція» за статтею 1 є пороговим критерієм. Здійснення юрисдикції є необхідною умовою для того, щоб Договірна Сторона могла бути притягнена до відповідальності за дії чи бездіяльність, які можуть бути поставлені їй в провину і які є причиною твердження про порушення прав і свобод, передбачених у Конвенції (див. рішення у справах: *Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia* [ВП], заява № 48787/99, пункт 311, ЄСПЛ 2004-VII; *Al-Skeini and Others v. the United Kingdom* [ВП], заява № 55721/07, пункт 130, 7 липня 2011 року).

104. Юрисдикційна компетенція держави за статтею 1 є, насамперед, територіальною (див. цитовані вище рішення у справах: *Soering*, пункт 86; *Banković*, пункти 61 та 67; *Ilaşcu*, пункт 312; *Al-Skeini*, пункт 131). Презюмується, що юрисдикція, як правило, здійснюється в межах території держави (цитоване вище рішення у справі *Ilaşcu*, пункт 312; рішення у справі *Assanidze v. Georgia* [ВП], заява № 71503/01, пункт 139, ЄСПЛ 2004-II). Водночас дії Договірних Сторін, які були вчинені або які призвели до наслідків поза їхньою територією, можуть становити здійснення юрисдикції у розумінні статті 1 лише у виняткових випадках (цитовані вище рішення у справах: *Banković*, пункт 67; *Al-Skeini*, пункт 131).

105. Дотепер Суд визнав низку виняткових обставин, які можуть призвести до здійснення юрисдикції Договірної Сторони поза її власними територіальними кордонами. У кожному випадку, питання наявності виняткових обставин, які вимагають та обґрунтовують висновок Суду про те, що держава здійснювала юрисдикцію екстериторіально, повинно вирішуватися на підставі конкретних фактів справи (цитоване вище рішення у справі *Al-Skeini*, пункт 132).

106. Один виняток з принципу, що юрисдикція за статтею 1 обмежується власною територією держави, має місце тоді, коли внаслідок законних чи незаконних воєнних дій Договірна Держава здійснює ефективний контроль над територією поза межами її національної території. Обов'язок забезпечити на такій території права та свободи, передбачені в Конвенції, впливає з факту такого контролю, незалежно від того, чи здійснюється він безпосередньо, через власні збройні сили Договірної Держави, або через підпорядковану

місцеву адміністрацію (див. рішення у справах: *Loizidou v. Turkey* (попередні заперечення), 23 березня 1995 року, пункт 62, Серія А № 310; *Cyprus v. Turkey* [ВП], заява № 25781/94, пункт 76, ЄСПЛ 2001-IV; цитовані вище рішення у справах: *Banković*, пункт 70; *Ilaşcu*, пункти 314-316; *Loizidou* (суть справи), пункт 52; *Al-Skeini*, пункт 138). Коли факт такого домінування над територією встановлено, немає необхідності визначати, чи здійснює Договірна Держава детальний контроль над політикою та діяльністю підпорядкованої місцевої адміністрації. Той факт, що місцева адміністрація зберігає своє існування як результат військової чи іншої підтримки з боку Договірної Держави, тягне за собою відповідальність цієї держави за її політику та діяльність. Контролююча держава має відповідальність за статтею 1 гарантувати на території під своїм контролем повний набір матеріальних прав, викладених у Конвенції та тих додаткових протоколах, які вона ратифікувала. Ця держава буде відповідальною за будь-які порушення цих прав (цитовані вище рішення у справах: *Cyprus v. Turkey*, пункти 76-77; *Al-Skeini*, пункти 138).

107. Питання того, чи здійснює Договірна Держава ефективний контроль над територією поза межами власної території, є питанням факту. При визначенні того, чи існує ефективний контроль, Суд, насамперед, розглядає ступінь військової присутності держави на цій території (див. цитовані вище рішення у справах: *Loizidou* (суть), пункти 16 та 56; *Ilaşcu*, пункти 387). Інші індикатори також можуть бути важливими, наприклад, те, якою мірою її військова, економічна та політична підтримка місцевій підпорядкованій адміністрації надає їй вплив та контроль над регіоном (див. цитовані вище рішення у справах: *Ilaşcu*, пункти 388-394; *Al-Skeini*, пункти 139).

...

115. ... Як показує наведений вище стислий виклад практики Суду, тест на встановлення наявності «юрисдикції» за статтею 1 Конвенції ніколи не прирівнювався до тесту для встановлення відповідальності держави за міжнародно-протиправне діяння відповідно до міжнародного права.»

2. Застосування цих принципів до фактів справи, що розглядається

169. Суд, по-перше, вважає, що ситуація, яка має місце в Нагірному Карабасі та навколишніх територіях, не є такою, за якої агенти держави Вірменія здійснюють владу та контроль над особами за кордоном, як вважали заявники. Натомість, з огляду на факти справи слід визначити, чи здійснювала Республіка Вірменія та продовжує здійснювати ефективний контроль над зазначеними територіями і, як наслідок, чи може вона бути притягнена до відповідальності за стверджені порушення. Як було зазначено Судом у справі *Catan and Others* (цитовано вище, пункт 107), ця оцінка в першу чергу залежатиме від військової присутності, але інші індикатори, такі як економічна та політична підтримка, також можуть мати значення.

170. Хоча заявники проживали в Лачинському районі, питання юрисдикції стосується не лише цього району. Насправді, Лачин є однією з частин

зазначених територій, які найбільш віддалені від контактної лінії з Азербайджаном. Цей район оточений Нагірним Карабахом на сході, Кельбазарським, Кубатлінським і Джебраїльськими районами на півночі та півдні і Вірменією на заході. Таким чином, для визначення того, чи має Вірменія юрисдикцію в цій справі, необхідно оцінити, чи здійснює вона ефективний контроль в цілому над Нагірним Карабахом та навколишніми територіями.

171. Крім того, хоча відповідальність за стверджуване порушення не можна покласти на Вірменію на підставі подій, що мали місце до 26 квітня 2002 року – дати ратифікації нею Конвенції, факти, які стосуються попередніх подій, все одно можуть братися до уваги як свідчення триваючої ситуації, що продовжувалася після цієї дати.

(а) Військова участь

172. Нагірнокарабаський конфлікт переріс в повномасштабну війну в 1992 році, але розпочався ще за кілька років до того. При цьому з боку обох суб'єктів лунали заклики до включення Нагірного Карабаху до Вірменії. Важливо, що в грудні 1989 року Верховна Рада Вірменської РСР та Нагірнокарабаська обласна рада ухвалили спільну резолюцію про «возз'єднання» двох суб'єктів, а в січні 1990 року був затверджений спільний бюджет. Очевидно, що з початку конфлікту Вірменська РСР та Республіка Вірменія рішуче підтримували вимоги про включення Нагірного Карабаху до Вірменії або, як альтернативу, про його незалежність від Азербайджану.

173. Доступні Суду матеріали не надають – і не можуть очікувано надавати – повністю переконливі докази щодо складу збройних сил, які окупували та забезпечували контроль над Нагірним Карабахом та сімома навколишніми районами в період між початком війни на початку 1992 року та припиненням вогню в травні 1994 року. Наприклад, резолюції Ради Безпеки ООН, ухвалені в 1993 році, висловлюючи серйозну стурбованість у зв'язку з напруженістю між Вірменією та Азербайджаном, посилалися на вторгнення та окупацію «місцевими вірменськими силами» і закликали Вірменію вплинути на «вірмен Нагірного Карабаху» (див. пункт 59 вище). Тим не менше, звіт Human Rights Watch (пункт 60) свідчить про участь збройних сил Республіки Вірменія в той період часу. Крім того, вірменський міністр оборони в 1992-1993 роках, пан Вагєн Манукян, визнав цей стан справ (пункт 62).

174. Більше того, на думку Суду, важко повірити, що Нагірний Карабах – утворення з населенням менше 150 тисяч етнічних вірмен – був здатний, без значної військової підтримки Вірменії, створити на початку 1992 року сили оборони, які в зіткненні з країною Азербайджан з приблизно сімома мільйонами населення не тільки встановили контроль над колишньою НКАО,

але також до кінця 1993 року завоювали повністю або більшу частину семи навколишніх азербайджанських районів.

175. У будь-якому випадку, військова участь Вірменії в Нагірному Карабасі була, в кількох аспектах, формалізована в червні 1994 року через «Угоду про військове співробітництво між Урядами Республіки Вірменія та Республіки Нагірного Карабаху» (див. пункт 74 вище). Крім визначення багатьох військових питань, з яких два суб'єкти працюватимуть разом, Угода особливо передбачає, що призовники Вірменії та «НКР» можуть проходити свою військову службу в іншому суб'єкті.

176. Пізніші звіти та заяви підтверджують участь вірменських сил в конфлікті. Наприклад, хоча це не призвело до жодної угоди між сторонами, «пакетна угода» та «покроковий» підхід, розроблений в рамках Мінської групи ОБСЄ в 1997 році, передбачали, що збройні сили Вірменії повинні повернутися в межі кордонів Республіки Вірменія (див. пункт 61 вище). Схожі вимоги були зроблені Генеральною Асамблеєю ООН в березні 2008 року (пункт 67) та Європейським Парламентом у квітні 2012 року (пункт 70). У січні 2005 року Парламентська Асамблея Ради Європи, відзначивши окупацію вірменськими силами «значної частини території Азербайджану», наголосила, що незалежність та сецесія території не може бути досягнута одразу після «де-факто анексії такої території іншою державою» (пункт 64). Звіт ICG від вересня 2005 року містив висновок, на підставі тверджень вірменських солдатів та посадових осіб, про те, що «існує високий ступінь інтеграції між силами Вірменії та Нагірного Карабаху» (пункт 65). Ознаки проходження служби вірменських солдат в «НКР» також наявні в інших справах в Суді та деінде (пункти 76 та 77).

177. Як Суд зазначив у справі *El-Masri v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia* ([ВП], заява № 39630/09, пункт 163, ЄСПЛ 2012), у принципі, він обережно ставиться до тверджень міністрів або інших посадових осіб високого рівня, оскільки вони часто даються на користь Уряду, який вони представляють або представляли. Проте твердження високопосадовців, навіть колишніх міністрів та службовців, які відігравали центральну роль у спорі, мають особливу доказову цінність, коли вони визнають факти чи поведінку, які виставляють органи влади в непривабливому світлі. Їх тоді можна сприймати як форму зізнання (див. у цьому контексті, *mutatis mutandis*, рішення по суті у справі *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Міжнародний суд ООН, ICJ Збірник 1986, стор. 14, пункт 64).

178. Відповідно, вражають заяви представників Республіки Вірменія, які, як видається, суперечать офіційній позиції, що збройні сили Вірменії не направлялися в «НКР» або навколишні території. Заява пана Манукяна,

колишнього міністра оборони, вже згадувалася (див. пункт 62 вище). Ще важливіша промова чинного президента Вірменії пана Сержа Саргсяна перед керівництвом міністерства оборони в січні 2013 року, в якій він проголосив метою зовнішньої політики Вірменії отримання визнання перемоги «нашої Армії» в нагірнокарабаській війні (пункт 72). Слід також відзначити, що Уряд Вірменії у цій справі визнав, з посиланням на угоду 1994 року про військову співпрацю, що вірменська армія та сили оборони «НКР» співпрацюють в рамках оборонного союзу.

179. Хоча пан Джіраїр Сефілян не може вважатися офіційним представником Республіки Вірменія, як видатний політичний діяч та колишній військовий командувач, який служив під час війни, Суд бере до уваги його інтерв'ю в жовтні 2008 року: «Увесь світ знає, що армія НКР є частиною збройних сил Вірменії» (пункт 68).

На відміну від цього, Суд враховує, що висновок д-ра Букур-Марку (пункт 73) був замовлений Урядом-відповідача і тому повинен враховуватися з обережністю з огляду на обставини справи.

180. Кількість вірменських солдатів, які проходять службу в «НКР», оспорується; Уряд-відповідач зазначив, що їх було не більше 1500 осіб, тоді як заявники спираються на цифри, надані IISS та ICG в 2002-2005 роках, згідно з якими в Нагірному Карабасі розміщено 8 або 10 тисяч вірменських сил (див. пункти 63 та 65 вище). Суду немає потреби вирішувати це питання, оскільки, відповідно до численних наведених вище звітів і заяв, він визнає доведеним, що Республіка Вірменія – через свою військову присутність та надання військового обладнання і експертів – була істотним чином залученою до нагірнокарабаського конфлікту від самого початку. Ця військова підтримка була – і залишається бути – вирішальною для завоювання та утримання контролю над відповідними територіями, і докази, не в останню чергу угода 1994 року про військову співпрацю, переконливо свідчать, що збройні сили Вірменії та «НКР» інтегровані великою мірою.

(b) Інша підтримка

181. Інтеграція двох суб'єктів далі підтверджується кількістю політиків, які отримали найвищі посади у Вірменії після того, як вони займали схожі посади в «НКР» (див. пункт 78 вище). Загальна політична підтримка, яку Вірменія надавала «НКР», також впливає із згаданих вище заяв стосовно військової участі Вірменії.

182. Уряд Вірменії стверджував, що «НКР» має власне законодавство і свої власні незалежні політичні та судові органи. Проте, політична залежність «НКР» від Вірменії очевидна не лише з огляду на згаданий взаємний обмін відомими

політиками, але також на той факт, що її мешканці отримують вірменські паспорти для виїзду за кордон, оскільки «НКР» не визнана жодною державою чи міжнародною організацією (див. пункт 83 вище). Стосовно законодавства та судової влади, існують інші докази інтеграції. Уряд Вірменії визнав, що декілька законів «НКР» були запозичені з вірменського законодавства. Ще важливіше те, що факти справи *Zalyan, Sargsyan and Serobyan v. Armenia* (пункт 76) свідчать не лише про присутність вірменських військ в Нагірному Карабасі, але й про діяльність правоохоронних органів Вірменії та здійснення юрисдикції вірменськими судами на цій території. Справа пана Грігоряна (пункт 77) теж на це вказує.

183. Нарешті, фінансова підтримка, надана «НКР» з боку або через Вірменію, є суттєвою. Як повідомляла ICG, в бюджеті «НКР» 2005 року лише 26,7% витрат покривалися місцевими надходженнями. Вірменська «міждержавна позика» надавала «НКР» значний обсяг коштів – у 2004 та 2005 роках вона становила 51 мільйон доларів США. Відповідно до інформації ICG, з посиланням на офіційні джерела, позика становила 67,3% бюджету «НКР» в 2001 році та 56,9% в 2004 році. Хоча вона була вперше видана в 1993 році, станом на 2005 рік жодна частина позики ще не була виплачена (див. пункти 80 та 81 вище).

184. Додаткова допомога надається Всевірменським фондом Айастан, який, відповідно до Уряду Вірменії, виділив близько 111 мільйонів доларів США на проекти в «НКР» між 1995 та 2012 роками. Хоча фонд не є державною установою і його ресурси формуються за рахунок індивідуальних пожертв, важливо відзначити, що він був утворений указом президента. Крім того, президент Вірменії є за посадою головою Опікунської ради фонду, а сама рада включає кілька чинних та колишніх президентів і міністрів Вірменії та «НКР», а також інших посадових осіб Вірменії високого рівня. Хоча ці члени не утворюють більшості, із складу ради зрозуміло, що офіційні представники Вірменії – разом із своїми колегами з «НКР» – мають можливість суттєво впливати на діяльність фонду.

185. Дійсно, суттєва фінансова допомога надходить до «НКР» також з інших джерел, у тому числі від уряду США та у вигляді прямих пожертв від вірменської діаспори. Тим не менше, зазначені вище цифри свідчать, що «НКР» не могла б вижити економічно без значної підтримки з боку Вірменії.

(с) Висновок

186. Усе зазначене вище показує, що Республіка Вірменія, від початку нагірнокарабаського конфлікту, мала значний та вирішальний вплив на «НКР», що два суб'єкти глибоко інтегровані один з одним майже в усіх важливих

питаннях і що ця ситуація триває дотепер. Іншими словами, «НКР» та її адміністрація продовжує своє існування завдяки військовій, політичній, фінансовій та іншій підтримці з боку Вірменії, яка, внаслідок цього, здійснює ефективний контроль над Нагірним Карабахом та навколишніми територіями, у тому числі Лачинським районом. Таким чином, оскаржувані питання відносяться до юрисдикції Вірменії в цілях статті 1 Конвенції.

187. Отже, заперечення Уряду стосовно юрисдикції Республіки Вірменія над Нагірним Карабахом та навколишніми територіями відхиляються.

V. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 1 ПРОТОКОЛУ № 1 ДО КОНВЕНЦІЇ

188. Заявники скаржилися на те, що повна втрата контролю, а також будь-якої можливості користування, продажу, заповідання, передачі в заставу, розбудови та використання їхнього майна становило триваюче порушення статті 1 Протоколу № 1, яка передбачає таке:

«Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.»

A. Подання сторін

1. Заявники

189. Заявники стверджували, що їхні права за статтею 1 Протоколу № 1 були порушені як прямий результат здійснення державної влади з боку Республіки Вірменія. Вони боялися, що їхнє майно було знищено або пограбовано невдовзі після того, як вони були змушені втекти з Лачинського району. Тим не менше, їхня скарга стосувалася втручання стосовно всього їхнього майна, у тому числі земельних ділянок, які залишалися в Лачині і які все ще належали їм на праві власності або якими вони мало право користуватися. Заявники стверджували, що їм постійно відмовляли в доступі до їхнього майна, і що це становило втручання, яке було далеким від відповідності закону. Більше того, якою б не була мета окупації Лачину, повне усунення заявників від їхнього майна і його можливе знищення без виплати компенсації не могло вважатися пропорційним для досягнення такої мети. Заявники не бачили жодної перспективи отримати дозвіл на повернення до

свого майна або в інше місце на окупованих територіях у передбачуваному майбутньому.

2. Уряд-відповідач

190. Уряд Вірменії стверджував, що заявникам не заборонялося повернутися до міста Лачина чи навколишніх сіл. Насправді, вони ніколи не намагалися повернутися на ці території з часу їхньої стверджуваної втечі і вони не зверталися до органів влади Вірменії чи «НКР» для захисту або відновлення своїх прав. Як уже зазначалося стосовно питання вичерпання національних засобів юридичного захисту, позиція Вірменії в переговорах Мінської групи ОБСЄ – що повернення переміщених осіб можна було розглядати лише після досягнення згоди щодо остаточного вирішення питання статусу «НКР» – стосувалося переміщених осіб як групи і не мало відношення до осіб, які могли отримати в'їзні візи, якщо вони мали правомірну причину в'їхати до «НКР» чи Вірменії. Поїздка до «НКР» не становила небезпеки, оскільки єдине відкрите місце для в'їзду – дорога з Єревана до Степанакерта – знаходилося далеко від контактної лінії. Уряд далі стверджував, що захоплення Лачина – а також Шуші/Шуша – було правомірним актом самооборони проти воєнних злочинів, які вчиняв Азербайджан, зокрема проти військових нападів на Степанакерт. Було необхідно створити «гуманітарний коридор» до Вірменії, оскільки велика кількість людей в Нагірному Карабачі були вбиті та були під загрозою смерті від голоду. Повторивши, що Республіка Вірменія не несла відповідальності за дії, на які скаржилися заявники, Уряд Вірменії вважав, що порушення статті 1 Протоколу № 1 було відсутнє.

3. Уряд Азербайджану, третя сторона

191. Уряд Азербайджану зазначив, що заявники не були вислані з окупованих територій, про які йдеться у справі, на підставі нормативного акта, але були змушені втекти внаслідок дій вірменських збройних сил. Вони й надалі не мали фізичної можливості в'їхати на ці території і користуватися своїм майном з огляду на розміщення вірменських військ та наземних мін на контактній лінії, тоді як вірмени заохочувалися заселяти ці території. Цей стан справ також підтверджувався позицією Вірменії щодо повернення осіб на переговорах Мінської групи ОБСЄ. Як стверджується, рівень та обсяг підтримки Вірменією підпорядкованої місцевої адміністрації не зменшувався, а навпаки збільшувався з роками. Тому Уряд Азербайджану вважав, що Республіка Вірменія була відповідальною за триваюче порушення прав заявників за статтею 1 Протоколу № 1.

В. Оцінка Суду

192. Суд, по-перше, посилається на свій висновок вище (див. пункт 149) про те, що, хоча невідомо, чи вціліли будинки заявників, вони всі зберігають

права на свої земельні ділянки, які становлять «майно» у розумінні статті 1 Протоколу № 1. Оскільки оскаржувані питання відносяться до юрисдикції Республіки Вірменія (див. пункт 186), питання, яке слід розглянути, полягає в тому, чи відповідальна Вірменія за порушення прав заявників на їхнє майно.

193. Заявники були змушені залишити Лачин, коли район зазнав військової атаки в травні 1992 року. Проте завдання Суду полягає не в аналізі цієї події як такої, але у вирішенні того, чи були заявники позбавлені можливості доступу до свого майна після 26 квітня 2002 року – дати, коли Вірменія ратифікувала Конвенцію, і чи вони таким чином зазнали триваючого порушення своїх прав. Попередні події можуть вказувати на таку триваючу ситуацію.

194. Як зазначалося вище (див. пункти 119-121), ефективні національні засоби юридичного захисту були відсутні як у Республіці Вірменія, так і в «НКР». Відповідно, заявники не мали доступу до будь-яких юридичних засобів, за допомогою яких вони могли б отримати компенсацію за втрату майна або – що ще важливіше в контексті справи – за допомогою яких вони могли б отримати фізичний доступ до місць їхнього колишнього проживання і, таким чином, до майна і домівок, які вони залишили. Триваюча неможливість доступу далі підтверджується припущенням, хоча й не підтвердженням, Уряду-відповідача про те, що майно заявників – і, можливо, майно інших переміщених осіб – було надано адміністрацією «НКР» іншим особам, про що було зроблено записи в земельному реєстрі.

195. Крім того, двадцять років після угоди про припинення вогню, переміщені під час конфлікту люди не мали можливості повернутися до Нагірного Карабаху та навколишніх районів. Суд відзначає у цьому зв'язку резолюції, які були прийняті Генеральною Асамблеєю ООН та Європейським Парламентом (див. пункти 67 та 69 вище). На думку Суду, на практиці для азербайджанців було нереалістично та неможливо повернутися на ці території за обставин, які існували впродовж цього часу і включають триваючу присутність вірменських та підтримуваних Вірменією військ, порушення припинення вогню на контактній лінії, загалом ворожі відносини між Вірменією та Азербайджаном і відсутність видимої перспективи політичного врегулювання.

196. Таким чином, мало місце втручання у права заявників за статтею 1 Протоколу № 1 в тому, що вони не мали можливості доступу до свого майна упродовж періоду часу, що триває, і через це втратили контроль над ним і будь-яку можливість користуватися і володіти ним (див. цитоване вище рішення у справі *Loizidou v. Turkey*, пункт 63). Це становить втручання у мирне володіння їхнім майном.

197. Уряд Вірменії стверджував, що захоплення Лачина та створення сухопутного з'єднання між Вірменією на Нагірним Карабахом було

правомірним актом самооборони. Суд бере до уваги твердження про те, що Лачинський район мав стратегічну військову важливість і що існувала потреба доставляти їжу, ліки та інші ресурси в Нагірний Карабах. Проте, незалежно від того, чи можуть ці обставини виправдовувати втручання в індивідуальні права мешканців цього району, захоплення Лачина в травні 1992 року не має прямого відношення до питання, що досліджується, а саме – чи можна вважати обґрунтованою нездатність заявників повернутися та пов'язана з цим триваюча неможливість користуватися своїм майном.

198. Так само Суд не вважає, що триваючі переговори в рамках Мінської групи ОБСЄ з питань переміщених осіб створюють юридичне обґрунтування для втручання у права заявників. Ці переговори не звільняють Уряд від обов'язку вживати інші заходи, особливо коли переговори тривають так довго (див., *mutatis mutandis*, цитоване вище рішення у справі *Loizidou*, пункт 64; цитоване вище рішення у справі *Cyprus v. Turkey*, пункт 188). У цьому зв'язку Суд посилається на Резолюцію № 1708 (2010) «Вирішення майнових питань біженців та переміщених осіб» Парламентської Асамблеї Ради Європи, яка, посилаючись на відповідні міжнародні стандарти, закликає держави-члени «гарантувати своєчасне і дієве відшкодування збитків у зв'язку з втратою доступу до та прав на житло, земельні ділянки та інше майно, залишене біженцями і ВПО, незалежно від проведення в цей момент переговорів про вирішення збройних конфліктів або про статус конкретної території» (див. пункт 100 вище).

199. Рекомендації щодо заходів, які Уряд-відповідач може і повинен вжити з метою захисту майнових прав заявників, можна знайти у відповідних міжнародних стандартах, зокрема в Принципах Пінейру ООН (див. пункт 98 вище) та вищезгаданій резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи. На поточному етапі, та до досягнення комплексного мирного врегулювання, видається особливо важливим створити механізм подання майнових вимог, який повинен бути легко доступним та включати процедури, що передбачають гнучкий стандарт доведення та дозволяють заявниками та іншим особам у схожій ситуації відновити свої майнові права і отримати компенсацію за втрату можливості користування ними.

200. Суд повною мірою усвідомлює, що Уряд-відповідач повинен був надавати допомогу сотням тисяч вірменських біженців та внутрішньо переміщених осіб. Проте, хоча потреба в наданні допомоги такій великій групі людей вимагає значних ресурсів, захист цієї групи не звільняє Уряд від його обов'язків по відношенню до іншої групи, а саме громадян Азербайджану, які, як заявники, були вимушені втекти під час конфлікту. У цьому зв'язку, слід згадати про принцип недискримінації, визначений в статті 3 вищезазначених Принципів Пінейру. Нарешті, Суд зауважує, що досліджувана ситуація більше не є надзвичайною, а продовжується вже дуже довгий час.

201. У підсумку, що стосується періоду, який аналізується, тобто починаючи з 26 квітня 2002, не було наведено жодної мети, яка могла б обґрунтувати відмову заявникам в доступі до їхнього майна та відсутність компенсації за таке втручання. Відповідно, Суд вирішує, що мало місце і триває порушення прав заявників за статтею 1 Протоколу № 1, за яке відповідальність несе Республіка Вірменія.

VI. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 8 КОНВЕНЦІЇ

202. Заявники стверджували, що те, що вони не могли повернутися до Лачинського району, становило триваюче порушення також їхнього права на повагу до житла і до приватного та сімейного життя. Вони посилалися на статтю 8, яка передбачає таке:

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.»

A. Подання сторін

1. Заявники

203. Підстава для цієї скарги заявників була майже такою ж, що й для поданої за статтею 1 Протоколу № 1: вони стверджували, що триваюча відмова Уряду-відповідача дозволити їм повернутися до Лачинського району порушувала також їхні права за статтею 8. У цьому зв'язку вони посилалися на справу *Cyprus v. Turkey* (цитовано вище). Відрізняючи свою справу від ситуації у справі *Loizidou v. Turkey* (цитовано вище), заявники зазначили, що на відміну від пані Лоїзиду вони всі проживали тривалий час у Лачинському районі і побудували там своє житло і приватне та сімейне життя. Вони вважали, що не існувало обґрунтування за пунктом 2 статті 8 для втручання в їхні права.

2. Уряд-відповідач

204. Коментарі Уряду Вірменії також переважно повторювали його доводи за статтею 1 Протоколу № 1. Додатково, Уряд стверджував, що оскільки будинки та інше майно, які нібито належало заявникам, були знищені в 1992 році, заявники не могли стверджувати, що вони мали будь-яке приватне чи сімейне життя або житло в тій місцевості після цієї дати. На підтвердження цього Уряд порівняв ситуацію заявників із справою *Loizidou v. Turkey* (цитовано

вище) і послався на рішення Суду (пункт 66 рішення): «[Н]авряд чи можна поширити поняття «житло» в розумінні статті 8 на земельну ділянку, на якій планувалося побудувати будинок для подальшого проживання. Так само це поняття не можна застосовувати до території країни, де людина виросла і де колись жила її сім'я, проте сама вона вже не живе.» У будь-якому разі, вважає Уряд, стверджуване втручання відповідало закону та було необхідним в демократичному суспільстві: контроль за Лачинським районом відповідав інтересам національної та громадської безпеки, економічного добробуту країни, оскільки він забезпечував «гуманітарний коридор», що з'єднував «НКР» із зовнішнім світом.

3. Уряд Азербайджану, третя сторона

205. Уряд Азербайджану підтримав позицію заявників.

В. Оцінка Суду

206. Поняття «приватне життя», «сімейне життя» та «житло» в статті 8, як і поняття «майно» в статті 1 Протоколу № 1, є автономними поняттями; їх захист залежить не від класифікації в національному законодавстві, але від фактичних обставин справи. Як зазначалося вище (пункти 137 та 150), усі заявники народилися в Лачинському районі. До своєї втечі в травні 1992 року вони проживали та працювали там все або більшу частину свого життя. Майже всі вони одружилися та народили дітей там. Крім того, вони заробляли собі там на життя і там жили їхні предки. Також вони побудували та володіли будинками, у яких вони проживали. Тому очевидно, що заявники мали усталене життя та житло в районі, і що їхня ситуація відрізняється від ситуації пані Лоїзиду у справі *Loizidou v. Turkey* (цитовано вище). Заявники не переїхали в інше місце проживання добровільно, але вимушено живуть як внутрішньо переміщені особи в Баку та в інших місцях. За обставин справи, їхнє примусове переміщення та недобровільна відсутність у Лачинському районі не можуть вважатися такими, що припинили їхній зв'язок з районом, незважаючи на тривалість часу, що минув з моменту їхньої втечі.

207. З тих же причин, що були наведені за статтею 1 Протоколу № 1, Суд вирішує, що відмова в доступі заявників до їхнього житла становить необґрунтоване втручання у їхнє право на повагу до їхнього приватного і сімейного життя, а також їхнього житла.

208. Таким чином, Суд робить висновок, що мало місце і продовжується порушення прав заявників за статтею 8 Конвенції і що Республіка Вірменія відповідальна за це порушення.

VII. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 13 КОНВЕНЦІЇ

209. Заявники стверджували, що вони не мали доступу до ефективних засобів захисту стосовно їхніх скарг. Вони посилалися на статтю 13, яка передбачає таке:

«Кожен, чії права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.»

A. Подання сторін

1. Заявники

210. Заявники стверджували, що для осіб, переміщених з окупованих територій, були відсутні засоби юридичного захисту. Вони вважали, що, оскільки вони не є вірменами за національністю, спроби отримати відшкодування від влади Республіки Вірменія чи «НКР» були б безплідними. На їхню думку, засоби юридичного захисту для їхніх скарг були відсутні, як у теорії, так і на практиці. Відсутність національних засобів юридичного захисту була ще більш очевидною, якщо врахувати, що питання права на повернення внутрішньо переміщених осіб становило одну з головних розбіжностей між сторонами триваючого процесу мирного врегулювання і, таким чином, залишалось невирішеним.

2. Уряд-відповідач

211. Уряд Вірменії вважав, що заявники мали у своєму розпорядженні ефективні адміністративні та судові засоби юридичного захисту – як у Республіці Вірменія, так і в «НКР», які не розрізняли переміщених осіб і людей з іншим статусом. Стосовно засобів захисту в «НКР», Уряд посилався на висновки Суду у справі *Cyprus v. Turkey* (цитовано вище, пункт 98) і стверджував, що засоби захисту міжнародно невизнаного суб'єкта повинні бути вичерпані, якщо тільки не можна було довести їх відсутність або неефективність. Уряд далі посилався на доводи та приклади справ, наведені у зв'язку з питанням вичерпання національних засобів захисту, і стверджував, що заявники не скористалися доступними засобами захисту і не подали жодних доказів того, що ці засоби були відсутні або неефективні.

3. Уряд Азербайджану, третя сторона

212. Уряд Азербайджану, по суті, погодився з доводами заявників. Крім того, посилаючись на справу *Doğan and Others v. Turkey* (цитовано вище, пункт 106), він стверджував, що Вірменія не лише не забезпечила ефективний засіб юридичного захисту, але й не провела розслідування щодо тих, хто був відповідальний за відмову в доступі до майна і житла заявників.

В. Оцінка Суду

213. Суд вже визнав порушення статті 1 Протоколу № 1 та статті 8 Конвенції стосовно триваючої відмови в доступі до майна і житла заявників. Тому їхні скарги є такими, що можуть бути доведені, у цілях статті 13 (див., наприклад, *Doğan and Others v. Turkey* (цитовано вище, пункт 163).

214. Ця скарга містить ті ж самі або схожі складові, що вже були розглянуті в контексті заперечення стосовно вичерпання національних засобів юридичного захисту. Суд повторює свій висновок, що держава-відповідач не виконала свій тягар доведення наявності у заявників засобу захисту, який міг би надати відшкодування стосовно їхніх скарг на підставі Конвенції і який надавав би розумні перспективи успіху (див. пункт 120 вище). З цих же причин Суд вирішує, що були відсутні ефективні засоби юридичного захисту стосовно відмови в доступі до майна і житла заявників у Лачинському районі.

215. Таким чином, Суд робить висновок, що мало місце і продовжується порушення прав заявників за статтею 13 Конвенції і що Республіка Вірменія відповідальна за це порушення.

VIII. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 14 КОНВЕНЦІЇ

216. Заявники стверджували, що у зв'язку з їхніми попередніми скаргами вони зазнали дискримінації з боку Уряду-відповідача внаслідок етнічної та релігійної належності. Вони посилалися на статтю 14, яка передбачає таке:

«Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою - статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою.»

А. Подання сторін

1. Заявники

217. Заявники стверджували, що якби вони були вірменами за національністю та християнами, а не азербайджанськими курдами та мусульманами, то вони не були б примусово переміщені з їхніх домівок силами, які підтримувалися Вірменією. Вони посилалися на звіт пана Девіда Аткінсона та резолюцію Парламентської Асамблеї Ради Європи, відповідно до яких «військові дії та поширені етнічні сутички, які цьому передували, призвели до масштабного етнічного вигнання та створення моноетнічної зони, що нагадує жахливе явище етнічної чистки» (пункт 64 вище). Альтернативно, заявники вважали, що вони зазнали непрямой дискримінації з боку Республіки Вірменія, оскільки дії збройних сил Вірменії та карабаських сил, які підтримувалися

Вірменією, непропорційно вплинули на азербайджанських курдів, які були особами, що належали до певної групи.

2. Уряд-відповідач

218. Уряд Вірменії вважав, що не виникало жодних питань за статтею 14 Конвенції, оскільки були відсутні порушення інших статей, на які посилалися заявники. У будь-якому разі, заявники не зазнали дискримінаційного ставлення, тому що військові дії у Лачині були спрямовані лише на відкриття «гуманітарного коридору» між Вірменією та Нагірним Карабахом і не були спрямовані проти мешканців району, якою б не була їхня національність чи релігійна належність. Крім того, курди ніколи не дискримінувалися у Республіці Вірменія чи «НКР», а група з близько 1500 курдів, яка живе у Вірменії, бере активну участь у суспільному та політичному житті і користується усіма правами.

3. Уряд Азербайджану, третя сторона

219. Уряд Азербайджану вважав, що військові дії в «НКР» та навколишніх районах мали на меті створити моноетнічну територію. Він далі стверджував, що заявники та інші внутрішньо переміщені особи азербайджанської національності і надалі не могли повернутися до свого житла та майна, тоді як вірменам надавалося заохочення в різних формах (у тому числі безоплатне житло, гроші, худоба та податкові пільги) з тим, щоб вони оселялися на цій території, особливо в Лачині. Азербайджан також зазначив, що азербайджанські курди відрізняються від курдів, які живуть у Вірменії, тим, що перші є мусульманами, тоді як другі практикують релігію езидизму.

В. Оцінка Суду

220. Висновки Суду про порушення статті 1 Протоколу № 1 та статей 8 та 13 Конвенції у цій справі стосуються загальної ситуації, що включає втечу практично всіх громадян Азербайджану, більшість яких нібито є мусульманами, з Нагірного Карабаху та навколишніх територій і неможливості для них повернутися на ці території. Тому скарга заявників за статтею 14 нерозривно пов'язана з іншими скаргами. Отже, з огляду на порушення, встановлені за іншими положеннями, Суд вважає, що окремих питань за статтею 14 не виникає (див., наприклад, рішення у цитованій вище справі *Cyprus v. Turkey*, пункт 199; рішення у справі *Xenides-Arestis v. Turkey*, заява № 46347/99, пункт 36, 22 грудня 2005 року; рішення у цитованій вище справі *Catan and Others*, пункт 160).

ІХ. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

221. Стаття 41 Конвенції передбачає:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо

внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію.»

222. Заявники вимагали відшкодування матеріальної шкоди в різних індивідуальних розмірах – від 808950 to 2093050 азербайджанських манатів, на загальну суму для всіх шести заявників – 8386600 азербайджанських манатів. Ця сума відповідає приблизно 7,9 мільйонам євро. Додатково, вони просили 50 тисяч євро за моральну шкоду для кожного. Нарешті, юридичні витрати, станом на 6 жовтня 2013, становили 41703,37 фунтів стерлінгів. На слуханнях в Суді 22 січня 2014 року, представники заявників, проте, попросили призначити експерта для підготовки висновку з оцінкою шкоди, яка була завдана заявникам.

223. Уряд-відповідач заперечував проти всіх вимог заявників.

224. Суд, з огляду на винятковий характер цієї справи, вирішує, що питання застосування статті 41 не готове для прийняття рішення. Воно повинно бути прийнято пізніше в окремому провадженні.

З ЦИХ ПРИЧИН, СУД

1. *Відхиляє*, 14 голосами проти 3, попередні заперечення Уряду-відповідача щодо невичерпання національних засобів юридичного захисту;

2. *Відхиляє*, 15 голосами проти 2, попередні заперечення Уряду-відповідача щодо статусу потерпілих у заявників;

3. *Постановляє*, 14 голосами проти 3, що оскаржувані питання знаходяться в юрисдикції Республіки Вірменія та відхиляє попередні заперечення Уряду-відповідача щодо юрисдикції;

4. *Постановляє*, 15 голосами проти 2, що має місце триваюче порушення статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції;

5. *Постановляє*, 15 голосами проти 2, що має місце триваюче порушення статті 8 Конвенції;

6. *Постановляє*, 14 голосами проти 3, що має місце триваюче порушення статті 13 Конвенції;

7. *Постановляє*, 16 голосами проти 1, що окремого питання за статтею 14 Конвенції не виникає;

8. *Постановляє*, 15 голосами проти 2, що питання застосування статті 41 Конвенції не готове для прийняття рішення; і відповідно

(а) *відкладає* розгляд цього питання;

(в) *запрошує* Уряд Вірменії та заявників подати, упродовж дванадцяти місяців з дати повідомлення цього рішення, свої письмові коментарі з цього питання та, зокрема, повідомити Суд про будь-яку угоду, яку вони можуть укласти;

(с) *відкладає* подальше провадження і делегує Голові Суду повноваження з його регулювання в разі потреби.

Учинено англійською та французькою мовами і оголошено під час публічного слухання в Будівлі прав людини у Страсбурзі 16 червня 2015 року.

Майкл О'Бойл

Дін Шпільманн

Заступник Секретаря

Голова

Згідно з пунктом 2 статті 45 Конвенції та пунктом 2 правила 74 Регламенту Суду, до цього рішення додаються такі окремі думки:

(а) окрема думка, що збігається з думкою більшості, судді Моток;

(b) окрема думка, що частково збігається і частково не збігається з думкою більшості, судді Зім'єле;

(с) окрема думка, що частково не збігається з думкою більшості, судді Гаджієва;

(d) окрема думка, що не збігається з думкою більшості, судді Гюлумян;

(е) окрема думка, що не збігається з думкою більшості, судді Пінто де Альбукерк.

D.S.

M.O'V.

Окремі думки не перекладаються, але доступні англійською та/або французькою мовою у версії рішення офіційною мовою, яка може бути знайдена в базі даних рішень Суду HUDOC.

СПРАВА

«SARGSYAN ПРОТИ АЗЕРБАЙДЖАНУ»²⁴
(CASE OF SARGSYAN v. AZERBAIJAN)
(Заява № 40167/06)

РІШЕННЯ
(по суті)

СТРАСБУРГ

16 червня 2015 року

Це рішення є остаточним, проте воно може зазнати редакційної правки.

У справі «Sargsyan проти Азербайджану»

Європейський суд з прав людини, засідаючи Великою палатою у складі:

Дін Шпільманн (Dean Spielmann), *Голова*,
Жозеп Касадеваль (Josep Casadevall),
Гвідо Раймонді (Guido Raimondi),
Марк Віллігер (Mark Villiger),
Ізабель Берро (Isabelle Berro),
Інета Зіємєле (Ineta Ziemele),
Боштьян М. Зупанчич (Boštjan M. Zupančič),
Альвіна Гюлумян (Alvina Gyulumyan),
Ханлар Гаджиєв (Khanlar Hajiyev),
Георге Ніколау (George Nicolaou),
Луїс Лопес Герра (Luis López Guerra),
Ганна Юдківська (Ganna Yudkivska),
Пауло Пінто де Альбукерке (Paulo Pinto de Albuquerque),
Ксенія Туркович (Ksenija Turković), Егідіус Куріс (Egidijus Kūris),
Роберт Спано (Robert Spano),

---

²⁴ Переклад рішення по справі «Sargsyan проти Азербайджану» було здійснено за підтримки Цільового фонду «Права людини» Ради Європи (www.coe.int/humanrightstrustfund). Переклад розміщено за посиланням: <https://rm.coe.int/16806b5968>. В цих матеріалах переклад представлений у відредагованій ГО «Український інститут з прав людини» редакції.

Юлія Антоанелла Моток (Iulia Antoanella Motoc), судді,
та Майкл О'Бойл (Michael O'Boyle), заступник секретаря,

після обговорення у закритому засіданні 5 лютого 2014 року і 22 січня 2015 року,

виносить таке рішення, ухвалене в останній із зазначених днів:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу розпочато за заявою (№ 40167/06) проти Азербайджанської Республіки, поданою до Суду на підставі статті 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) громадянином Вірменії паном Minas Sargsyan (далі – заявник) 11 серпня 2006 року. У 2009 році заявник помер. Згодом заяву підтримала його вдова – пані Lena Sargsyan, 1936 року народження, її син Володимир та його дочки – Tsovinar і Nina Sargsyan, 1957, 1959 і 1966 років народження відповідно. У січні 2014 року пані Lena Sargsyan померла. Vladimir та Tsovinar Sargsyan продовжили підтримувати заяву в Суді від імені заявника.

2. Заявника, якому було надано правову допомогу на безоплатній основі, представляли адвокати з Єревана – пані N. Gasparyan та пані K. Ohanyan. Уряд Азербайджанської Республіки (далі — Уряд) представляв його Уповноважений – пан Ç. Asgarov.

3. Заявник стверджував, зокрема, що відмова йому у праві повернутися до села Гулістан (Gulistan) і в доступі до свого майна в цьому селі або у відшкодуванні за його втрату, а також відмова йому в доступі до свого житла та могил своїх родичів у Гулістані становить триваюче порушення статті 1 Першого протоколу і статті 8 Конвенції. Він також стверджував про порушення статті 13 Конвенції, посилаючись на відсутність доступних ефективних засобів юридичного захисту стосовно згаданих вище скарг. Нарешті, у зв'язку з усіма зазначеними вище скаргами він стверджував, що, на порушення статті 14 Конвенції, зазнав дискримінації за ознаками свого етнічного походження та релігійної приналежності.

4. Заяву було передано на розгляд до Першої Секції Суду (пункт 1 правила 52 Регламенту Суду). Уряд Вірменії скористався своїм правом на участь у провадженні відповідно до пункту 1 статті 36 Конвенції. Він був представлений своїм Уповноваженим – паном G. Kostanyan.

5. 11 березня 2010 року Палата Першої секції (засідаючи в такому складі: Крістос Розакіс (Christos Rozakis), Ніна Важич (Nina Vajić), Ханлар Гаджієв, Дін Шпільманн, Сверре Ерік Йебенс (Sverre Erik Jebens), Джорджіо Малінверні (Giorgio Malinverni) та Георге Ніколау (судді), а також Сьорен Нільсен (Søren

Nielsen) (секретар секції)) відмовилася від розгляду справи на користь Великої палати, проти чого не заперечила жодна із сторін у справі (стаття 30 Конвенції і правило 72 Регламенту Суду).

6. Склад Великої палати було визначено відповідно до положень пунктів 4 і 5 статті 26 Конвенції та правила 24 Регламенту Суду. Голова Суду вирішив, що в інтересах належного судочинства ця справа і справа «*Chiragov та інші проти Вірменії*» (заява № 13216/05) мають розглядатися Великою палатою в одному й тому самому складі суддів (правило 24, пункт 2 правила 42 і правило 71 Регламенту Суду).

7. 15 вересня 2010 року в Палаці прав людини у Страсбурзі відбулося відкрите засідання у справі (пункт 3 правила 59 Регламенту Суду), на якому були розглянуті прийнятність і суть заяви.

8. 14 грудня 2011 року Велика палата (засідаючи у складі: Ніколас Братца (Nicolas Bratza), Жан-Поль Коста (Jean-Paul Costa), Крістос Розакіс, Франсуаза Тулкенс (Françoise Tulkens), Жозеп Касадеваль, Ніна Важич, Корнеліу Бірсан (Corneliu Bîrsan), Пеер Лоренцен (Peer Lorenzen), Боштьян М. Зупанчіч, Елізабет Фура (Elisabet Fura), Альвіна Гюлумян, Ханлар Гаджиєв, Еґберт Майєр (Egbert Mejer), Сверре Ерік Йебенс, Джорджіо Малінверні, Георгіє Ніколау та Луїс Лопес Герра (судді), а також Майкл О'Бойл (заступник секретаря)) оголосила заяву частково прийнятною.

9. Заявник і Уряд подали свої додаткові письмові зауваження щодо суті справи (пункт 1 правила 59 Регламенту Суду). Крім того, відповідні зауваження надійшли від третьої сторони – Уряду Вірменії.

10. 12 вересня 2013 року Суд вирішив запросити фактичну інформацію від Американської асоціації сприяння розвитку науки (далі – AAAS) у рамках її «Програми геопросторових технологій і прав людини» (пункти 1 і 2 Правила А1 Додатку до Регламенту Суду). У листопаді 2013 року AAAS подала висновок «Аналіз супутникових знімків Гулістану високої роздільної здатності, Азербайджан 2002-2012 рр.» (далі – висновок AAAS). Уряд-відповідач звернувся з клопотанням не оприлюднювати деякі знімки. 10 грудня 2013 року це клопотання було задоволено Головою Суду. До матеріалів справи були отримані лише ті частини висновку, які підлягали оприлюдненню.

11. 3 лютого 2014 року Суд переглянув всі відеоматеріали на DVD-дисках, відзняті в Гулістані та на його околицях, які були надані заявником, Урядом-відповідачем та третьою стороною – Урядом Вірменії, а також відповідні частини висновку AAAS.

12. Розгляд справи по суті відбувся у відкритому засіданні в Палаці прав людини у Страсбурзі 5 лютого 2014 року (пункт 3 правила 59).

У засіданні Суду взяли участь:

а) від Уряду:

пан Ч. АСГАРОВ (С. ASGAROV),
пан М.Н. ШОУ (М.Н. SHAW),
(королівський адвокат),
пан Г. ЛАНСКИ (G. LANSKY),
пан О. ГВАЛАДЗЕ (O. GVALADZE),
пан Г. ТРЕТТЕР (H. TRETTER),
пані Т. УРДАНЕТА ВІТТЕК
(Т. URDANETA WITTEK),

*Уповноважений Уряду,

представники,

радники;*

б) від заявника

пан П. ЛІЧ (P. LEACH),
пані Н. ГАСПАРЯН (N. GASPARYAN),
пані К. ОГАНЯН (K. OHANYAN),
пан А. АЛОЯН (A. ALOYAN),
пан В. ГРІГОРЯН (V. GRIGORYAN),

*представники,

радники;*

с) від Уряду Вірменії

пан Г. КОСТАНЯН (G. KOSTANYAN),
пан Є. БАБАЯН (E. BABAYAN),

*Уповноважений Уряду,
представник.*

13. Суд заслухав звернення пана Ліча, пані Гаспарян, пана Грігоряна, пана Шоу, пана Ланські та пана Костанян.

ФАКТИ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

A. Передісторія

14. На момент розпаду СРСР Нагірно-Карабахська автономна область (далі – НКАО) була автономною адміністративно- територіальною одиницею Азербайджанської Радянської Соціалістичної Республіки (далі – Азербайджанська РСР). Площа НКАО, розташованої на території Азербайджанської РСР, становила 4 388 кв. км. На той час Нагірний Карабах (вірменська назва якого – Арцах) та Вірменська Радянська Соціалістична Республіка (далі – Вірменська РСР) не мали спільного кордону, оскільки між ними пролягала азербайджанська територія, найвужчою ділянкою якої була територія Лачинського району і, зокрема, так званий «Лачинський коридор» – смуга землі менше ніж 10 км завширшки.

15. За даними перепису населення, що проводився в СРСР у 1989 році, чисельність населення НКАО становила близько 189 000 осіб, серед яких етнічні вірмени склали 77 % і етнічні азербайджанці – 22 %, а меншу частину населення склали росіяни і курди.

16. На початку 1988 року у Степанакерті, адміністративному центрі НКАО, а також у столиці Вірменії Єревані відбулися демонстрації з вимогою приєднання Нагірного Карабаху до Вірменії. 20 лютого 1988 року Рада народних депутатів НКАО звернулася до Верховних Рад Вірменської РСР, Азербайджанської РСР і СРСР з проханням дозволити НКАО вийти зі складу Азербайджану і приєднатися до складу Вірменії. 23 березня це прохання було відхилено Верховною Радою СРСР. У червні воно також було відхилено Верховною Радою Азербайджану, тоді як Верховна Рада Вірменії проголосувала за приєднання НКАО.

17. Демонстрації із закликами про приєднання НКАО до Вірменії тривали протягом усього 1988 року. У Лачинському районі на дорогах з'явилися блокпости і відбувалися напади. Сутички призвели до численних жертв і потоку біженців, яких налічувалося сотні тисяч з обох сторін: одні тікали з Вірменії до Азербайджану, інші – з Азербайджану до Вірменії. 12 січня 1989 року з огляду на ці події Уряд СРСР прийняв рішення про переведення НКАО під пряме управління Москви. Однак 28 листопада того ж року повноваження з управління областю повернули до Азербайджану. Через кілька днів після цього, 1 грудня, Верховна Рада Вірменської РСР і обласна рада Нагірного Карабаху прийняли спільну резолюцію «Про возз'єднання Нагірного Карабаху з Вірменією».

18. На початку 1990-х років, у зв'язку з ескалацією конфлікту, у Баку та Нагірний Карабах були введені радянські війська і в НКАО був оголошений надзвичайний стан. Але запеклі сутички між вірменами та азербайджанцями продовжувалися, і час від часу відбувалося втручання радянських військ.

19. 30 серпня 1991 року Азербайджан проголосив незалежність від Радянського Союзу. Згодом це було закріплено у прийнятому 18 жовтня 1991 року Конституційному Акті про державну незалежність Азербайджанської Республіки. 2 вересня 1991 року Рада народних депутатів НКАО проголосила створення «Нагірно-Карабахської Республіки» (далі – «НКР»), до складу якої увійшла територія НКАО та Шаумянівського району Азербайджану, а також про свій вихід з-під юрисдикції Азербайджану. 26 листопада 1991 року Парламент Азербайджану скасував існуючу раніше автономію Нагірного Карабаху. На референдумі, проведеному 10 грудня 1991 року в Нагірному Карабасі, 99,9 % громадян, які взяли у ньому участь, проголосували за відокремлення від Азербайджану. Водночас азербайджанське населення бойкотувало

референдум. Того ж місяця відбувався розпад Радянського Союзу і радянські війська почали виходити з регіону. Військовий контроль над Нагірним Карабахом швидко перейшов до карабахських вірмен. 6 січня 1992 року, посилаючись на результати референдуму, «НКР» підтвердила свою незалежність від Азербайджану.

20. На початку 1992 року конфлікт поступово переріс у широкомасштабну війну. Наприкінці 1993 року озброєні формування етнічних вірмен встановили контроль майже над всією територією колишньої НКАО, а також над сімома прилеглими азербайджанськими районами (Лачінським, Кельбаджарським, Джебраїльським, Кубатлінським і Зангеланським районами та над значною частиною територій Агдамського і Фізулінського районів).

21. 5 травня 1994 року Вірменія, Азербайджан і «НКР» за посередництва Росії підписали угоду про припинення вогню (Бішкекський протокол). 12 травня вона набула чинності.

22. Згідно з доповіддю «Сім років конфлікту в Нагірному Карабасі», яка була оприлюднена організацією «Human Rights Watch» у грудні 1994 року, у період з 1988 по 1994 рік приблизно 750 000 – 800 000 азербайджанців були змушені покинути Нагірний Карабах і сім прилеглих до нього районів Азербайджану. За інформацією органів влади Вірменії зареєстровано 335 000 вірменських біженців з Азербайджану і 78 000 внутрішньо переміщених осіб (з районів Вірменії, що межують з Азербайджаном).

В. Ситуація, що склалася на сьогодні

23. За даними Уряду Вірменії «НКР» контролює 4 061 кв. км території колишньої Нагірно-Карабахської автономної області. Хоча дані щодо площі частини територій двох районів, захопленої «Нагірно-Карабахською Республікою», оспоруються, загальна площа окупованої території семи районів, прилеглих до «НКР», становить, судячи з усього, 7 500 кв. км.

24. На сьогодні, чисельність населення Нагірного Карабаху становить, за деякими приблизними підрахунками, від 120 000 до 145 000 осіб, 95 % яких складають етнічні вірмени. Фактично азербайджанців там вже немає.

25. Політичного врегулювання конфлікту досі не досягнуто. Самопроголошену незалежність «НКР» не визнала ані жодна держава, ані жодна міжнародна організація. Періодичні порушення угоди 1994 року про припинення вогню уздовж кордонів призвели до багатьох людських жертв, а риторика представників офіційної влади залишається ворожою. Крім того, згідно з повідомленнями міжнародних організацій напруженість у регіоні за останні роки посилилася і Вірменія та Азербайджан значно збільшили свої військові видатки.

26. Кілька пропозицій щодо мирного врегулювання конфлікту були відкинуті. Проводилися переговори під егідою ОБСЄ (Організації з безпеки і співробітництва в Європі) та її так званої Мінської групи. У листопаді 2007 року в Мадриді група трьох держав-співголів Мінської групи (Франції, Росії і Сполучених Штатів Америки) подали на розгляд до керівництва Вірменії та Азербайджану документ, в якому викладено ряд базових принципів урегулювання конфлікту. У цьому документі, що згодом був удосконалений, міститься, зокрема, заклик до повернення територій навколо Нагірного Карабаху під контроль Азербайджану, наділення Нагірного Карабаху проміжним статусом, який забезпечує гарантії безпеки і самоврядування, до відкриття коридору між Вірменією та Нагірним Карабахом, визначення в майбутньому остаточного правового статусу Нагірного Карабаху за результатами юридично зобов'язального референдуму, забезпечення права всіх внутрішньо переміщених осіб і біженців на повернення до колишніх місць проживання, а також до надання міжнародних гарантій безпеки та до проведення миротворчої операції. Ідея полягала в тому, що схвалення цих принципів Вірменією та Азербайджаном дало б змогу підготувати всеосяжну і детальну угоду з врегулювання конфлікту. У 2010 році, після інтенсивної човникової дипломатії представників Мінської групи та кількох зустрічей між президентами цих двох держав у 2009 році, цей процес загальмувався. Сторони конфлікту досі не підписали офіційну угоду щодо базових принципів.

27. 24 березня 2011 року Мінська група подала «Доповідь за результатами роботи місії співголів Мінської групи ОБСЄ з оцінки становища на окупованих територіях Азербайджану, прилеглих до Нагірного Карабаху», у резюме якої зазначено таке:

«З 7 до 12 жовтня 2010 року співголови Мінської групи ОБСЄ відвідали сім окупованих територій Азербайджану, прилеглих до Нагірного Карабаху (далі – НК), з метою оцінки існуючого там загального становища (зокрема гуманітарних та інших проблем). До співголів приєдналися особистий представник діючого голови ОБСЄ та його співробітники, які здійснювали матеріально-технічне забезпечення місії, два експерти з Управління Верховного комісара ООН у справах біженців та один член місії з встановлення фактів Мінської групи ОБСЄ 2005 року. Це була перша з 2005 року місія, відряджена міжнародною спільнотою до цих територій, і перший за 18 років візит співробітників ООН.

Проїхавши понад тисячу кілометрів по всіх територіях, співголови побачили незаперечні докази катастрофічних наслідків нагірно-карабахського конфлікту і невдачі в досягненні мирного врегулювання. Міста і села, які існували до конфлікту, покинуті і майже повністю зруйновані. Достовірних даних щодо кількості населення немає, але, за приблизними підрахунками, загальна чисельність населення, яке мешкає в невеликих населених пунктах

і в містах Лачін та Кельбаджар, становить 14 000 осіб. За оцінкою співголів, з 2005 року значного зростання населення на цих територіях не спостерігається. Поселенці, більша частина яких – етнічні вірмени, що переселилися на ці території з інших районів Азербайджану, живуть у жалюгідних умовах, у районах з нерозвиненою інфраструктурою, низьким рівнем економічної активності та обмеженим доступом до публічних послуг. Чимало з них не мають документів, що посвідчують особу. Для адміністративних цілей з семи територій, колишньої Нагірно-Карабахської області та інших районів сформовано вісім нових районів.

Суворе реалістичне бачення ситуації на цих територіях підкріпила переконання співголів у тому, що існуючий статус-кво є неприйнятним і що тільки мирне врегулювання шляхом переговорів може принести перспективу кращого, більш визначеного майбутнього людям, які жили на цих територіях раніше і тим, які живуть там сьогодні. Співголови закликають лідерів усіх сторін утримуватися на цих територіях і в інших спірних районах від будь-якої діяльності, що може зашкодити досягненню остаточного врегулювання конфлікту або змінити характер зазначених районів. Вони також рекомендують вжити заходів для збереження на цих територіях кладовищ і місць відправлення культу, а також чітко визначити статус поселенців, які не мають документів, що посвідчують особу. Співголови мають намір здійснити додаткові поїздки до інших районів, постраждалих від нагірно-карабахського конфлікту, і до складу таких місій включити експертів з відповідних міжнародних установ, які можуть залучатися до забезпечення мирного врегулювання.

28. 18 червня 2013 року президенти держав-співголів Мінської групи ОБСЄ оприлюднили спільну заяву щодо нагірно-карабахського конфлікту:

«Ми, Президенти держав-співголів Мінської групи ОБСЄ – Франції, Російської Федерації та Сполучених Штатів Америки – підтверджуємо свою рішучість і далі сприяти сторонам нагірно-карабахського конфлікту в досягненні стійкого і мирного врегулювання. Ми висловлюємо глибокий жаль у зв'язку з тим, що під час переговорного процесу замість того, щоб спробувати знайти рішення, яке б враховувало взаємні інтереси, сторони продовжили домагатися односторонніх вигод.

Ми як і раніше твердо переконані, що положення, викладені в заявах, зроблених нашими державами за останні чотири роки, мають стати основою справедливого і міцного врегулювання нагірно-карабахського конфлікту. Ці положення необхідно розглядати як єдине ціле, адже будь-яка спроба віддати перевагу одним з них перед іншими може унеможливити досягнення збалансованого рішення.

Ми знову наголошуємо, що тільки врегулювання шляхом переговорів може привести до миру, стабільності і примирення, відкриваючи можливості для регіонального розвитку та співробітництва. Застосування військової сили, що вже призвело до нинішньої ситуації конфронтації і нестабільності, не вирішить

конфлікт. Відновлення воєнних дій матиме катастрофічні наслідки для населення регіону і призведе до людських жертв, подальших руйнувань, нового потоку біженців та величезних фінансових затрат. Ми рішуче закликаємо керівників усіх сторін підтвердити свою відданість гельсінським принципам, зокрема принципу відмови від застосування сили або погрози силою, принципу територіальної цілісності, рівноправності і самовизначення народів. Ми також закликаємо їх утримуватися від дій і заяв, які можуть призвести до посилення напруженості в регіоні та ескалації конфлікту. Керівникам слід готувати своїх громадян до миру, а не до війни.

Наші держави готові надавати сприяння сторонам, але вони й далі несуть відповідальність за те, щоб покласти край нагірно-карабахському конфлікту. Ми твердо переконані в тому, що подальша затримка в досягненні збалансованої угоди про засади всеосяжного мирного врегулювання неприйнятна, і закликаємо лідерів Азербайджану та Вірменії з оновленою енергією зосередитися на вирішенні питань, які досі залишаються невирішеними».

С. Заявник і майно в Гулістані, яке, як стверджується, перебуває в його власності

29. Заявник, етнічний вірменин, повідомив, що раніше він та його сім'я жили в селі Гулістан Шаумянівського району Азербайджанської РСР. Він стверджує, що в селі він мав будинок з надвірними будівлями.

30. Географічно Шаумянівський район був розташований на північ від НКАО і мав з нею спільний кордон. Цей район не входив до складу НКАО, але згодом «НКР» заявила, що він є частиною її території (див. пункт 19 вище). За твердженням заявника, до конфлікту етнічні вірмени склали 82 % населення Шаумянівського району.

31. У лютому 1991 року Шаумянівський район як окрему адміністративно-територіальну одиницю було ліквідовано та формально включено до складу нині існуючого Геранбойського району Азербайджанської Республіки.

32. У квітні-травні 1991 року з метою, як було заявлено, «перевірки паспортного режиму» та роззброєння місцевих вірменських бойовиків у районі було проведено військову операцію силами внутрішніх військ та загонів міліції особливого призначення («ОМОН») Азербайджанської РСР. Проте, за інформацією різних джерел, урядові загоны, використовуючи як привід офіційну мету операції, депортували вірменське населення з цілого ряду сіл Шаумянівського району, змусивши їх таким чином покинути свої домівки і податися до Нагірного Карабаху або Вірменії. Депортація супроводжувалася арештами та насильством щодо цивільного населення. У 1992 році, коли конфлікт переріс у повномасштабну війну, Шаумянівський район був атакований азербайджанськими військами.

1. Доводи сторін і надані ними докази

33. Стосовно місця проживання заявника та його майна в Гулістані позиції сторін розходяться.

а) Заявник

34. Заявник стверджував, що більшу частину життя до примусового переміщення у 1992 році він прожив у селі Гулістан. На підтвердження своїх слів заявник надав копію свого колишнього радянського паспорта, виданого у 1979 році, з якого видно, що він народився у селі Гулістан. Він також надав своє свідоцтво про шлюб, згідно з яким він та його дружина, яка також народилася в Гулістані, одружилися там у 1955 році. Крім того, за твердженням заявника, він виріс в Гулістані, але потім протягом кількох років був там відсутній, оскільки проходив військову службу і працював у місті Сумгаїт. Через кілька років після одруження він повернувся до Гулістану і жив там до червня 1992 року.

35. При поданні заяви заявник надав копію офіційного документа – технічного паспорта будинку. Згідно з цим документом, датованим 20 травня 1991 року, в Гулістані на ім'я заявника були зареєстровані двохповерховий будинок з надвірними будівлями загальною площею 167 кв. м, а також земельна ділянка площею 2 160 кв. м. Він також надав детальний план основного будинку.

36. Згідно з технічним паспортом на ділянці площею 167 кв. м основний будинок займає 76 кв. м, а різні надвірні будівлі разом з корівником – 91 кв. м. З 2 160 кв. м земельної ділянки 1 500 кв. м займають сад і город. Документ також містить інформацію технічного характеру (наприклад, про використані будівельні матеріали) стосовно основного будинку та надвірних будівель.

37. Заявник пояснив, що землю він отримав з дозволу сільської ради, за рішенням якої земельну ділянку його батька було поділено між ним та його братом. Рішення було зареєстровано в реєстраційному журналі сільської ради. Свій будинок на цій земельній ділянці він разом зі своєю дружиною побудував у 1962-1963 роках, і їм у цьому допомагали родичі і друзі. У цьому будинку вирости їхні четверо дітей, а він разом з дружиною продовжували жити у ньому, допоки в червні 1992 року були змушені покинути його. Заявник також повідомив, що в Гулістані він працював вчителем середньої школи, що заробітна плата вчителя становила лише частину його доходів, тоді як іншу частину становили доходи від землеробства і тваринництва, якими він займався на своїй землі, і що його дружина з 1970-х років працювала в колгоспі села.

38. На додаток до зазначених вище технічного паспорта та плану будинку заявник надав фотографії будинку та письмові пояснення, датовані серпнем

2010 року, від двох колишніх посадових осіб сільської ради – пані Khachatryan та пана Meghryan. Пані Khachatryan повідомляє, що була секретарем сільської ради з 1952 по 1976 рік. Вона підтверджує той факт, що сільська рада дала дозвіл на поділ земельної ділянки його батька заявником та його братом. І пані Khachatryan, і пан Meghryan, який повідомляє, що протягом кількох років у 1970 роки був членом виконавчого комітету сільської ради, стверджують, що рішення про виділення земельних ділянок селянам реєструвалися у відповідному журналі сільради. У цілому ряді інших письмових пояснень, датованих травнем 2010 року, які подані членами сім'ї заявника (зокрема його дружиною, їхніми двома дітьми та його зятем), їхніми колишніми сусідами і друзями з Гулістану, міститься опис села і підтверджується той факт, що заявник був вчителем середньої школи і мав у селі земельну ділянку та двохповерховий будинок. Вони також підтверджують, що до будинку заявника, в якому він разом із сім'єю жив до червня 1992 року, належали кілька надвірних будівель, а також сад і город.

39. Заявник розповів, що на початку 1990-х років Уряд Азербайджану здійснював блокаду Шаумянвського району. У 1992 році збройні сили почали наступ на територію району. У червні 1992 року війська Азербайджану здійснили атаку безпосередньо на село Гулістан. З 12 до 13 червня 1992 року село зазнало потужного бомбардування. Жителі села, серед яких був заявник та члени його сім'ї, покинули село, побоюючись за своє життя. У згаданих вище поясненнях багатьох свідків також описується блокада Шаумянвського району, що здійснювалася протягом конфлікту, атака на село та втеча його жителів.

40. Заявник разом зі своєю сім'єю втік до Вірменії. Згодом заявник та його дружина жили в Єревані як біженці. У 2002 році заявник набув громадянство Вірменії. З 2004 року він тяжко хворів і 13 квітня 2009 року помер в Єревані.

б) Уряд-відповідач

41. Уряд-відповідач доводив, що неможливо перевірити той факт, чи справді заявник жив у селі Гулістан і мав там якесь майно. У відповідних органах Геранбойського району немає жодних документів за період з 1988 року по теперішній час стосовно земельної ділянки, будинку та інших будівель, які нібито належать заявнику. До того ж, відповідні архіви в колишньому Шаумянвському районі, у тому числі архіви відділу державної реєстрації актів цивільного стану та паспортної служби, були знищені під час воєнних дій. На сьогодні в архівах Геранбойського району немає жодних документів стосовно заявника.

42. На підтвердження своєї позиції Уряд подав цілий ряд документів, а саме: пояснення від 22 липня 2007 року полковника Маharratov, начальника

Геранбойського районного управління внутрішніх справ, який підтверджує, що в колишньому Шаумянівському районі архіви відділу державної реєстрації актів цивільного стану та паспортної служби були знищені під час конфлікту; лист з державної служби реєстрації нерухомого майна від 31 липня 2007 року, згідно з яким в архівах відповідного органу району немає жодних документів стосовно майнових прав заявника, про які він стверджує; пояснення від 5 березня 2012 року пана Mammadov, голови Державного комітету по землі і картографії Азербайджанської Республіки, за словами якого згідно із Земельним кодексом Азербайджанської РСР рішення про виділення землі були уповноважені приймати лише виконавчі комітети рад народних депутатів районів і міст.

D. Ситуація, що склалася в Гулістані

43. Позичії сторін розходяться і стосовно нинішньої ситуації в Гулістані. Уряд Вірменії як третя сторона у провадженні також подав зауваження з цього питання.

1. Доводи сторін

(a) Заявник

44. Стосовно ситуації в Гулістані заявник стверджував, що село перебуває під контролем Азербайджанської Республіки і що, зокрема, позиції її сил розташовані в самому селі та на його околицях. На його думку, немає нічого, що доводило б те, що село Гулістан перебуває на лінії розмежування між військовими підрозділами Азербайджану і «НКР», як це заявляє Уряд.

45. Під час провадження до винесення ухвали про прийнятність заяви заявник надав анонімне письмове пояснення від старшого офіцера збройних сил «НКР», датоване 11 серпня 2010 року, за словами якого Гулістан де-факто контролюється військами Азербайджану (див. пункти 51 і 58 нижче). Крім того, заявник стверджував, що його односельці кілька разів намагалися повернутися до села Гулістан, але так і не змогли увійти у село через ризик загинути від куль азербайджанських солдат.

(b) Уряд-відповідач

46. Протягом усього провадження у справі Уряд визнавав той факт, що село Гулістан розташоване на міжнародно визнаній території Азербайджанської Республіки.

47. Аргументуючи свою позицію у зауваженнях, поданих до винесення ухвали про прийнятність заяви, Уряд стверджував, що село Гулістан фактично перебуває на лінії розмежування між військовими підрозділами Азербайджану

і Вірменії, яку було визначено угодою від травня 1994 року про припинення вогню. Село покинуте жителями; по обидві боки лінії розмежування розташовані позиції військ обох сторін і значні ділянки вздовж цієї лінії заміновані. Таким чином, Уряд-відповідач позбавлений можливості здійснювати контроль над цим районом і не має доступу до нього.

48. У своїх зауваженнях, поданих після винесення ухвали про прийнятність заяви, Уряд повідомив, що не здійснює достатнього контролю над селом. Посилаючись на свідчення кількох військових офіцерів, які служили на території Геранбойського району і дали пояснення щодо ситуації у селі Гулістан (див. пункт 62 нижче), Уряд стверджував, зокрема, що село, розташоване у V-подібній долині на північному березі річки Інджачай, перебуває на лінії розмежування сторін, тобто з одного боку оточене військовими підрозділами Азербайджану (з півночі та сходу), а з другого – військовими підрозділами Вірменії (з півдня і заходу). Сили Вірменії займають стратегічно вигідні позиції на крутому лісистому схилі південного берега річки, тоді як азербайджанські позиції, які розташовані на її північному нижньому березі, перебувають на відносно відкритій ділянці місцевості. Уряд стверджував, що, по суті, жодна із сторін не здійснює ефективного контролю над селом Гулістан. Це – спірна територія і перебування на ній становить небезпеку. Територія села та його околиць замінована. Часто відбуваються порушення режиму припинення вогню. Тут не залишилося безпечних будівель, адже село перетворилося на руїни і стало безлюдним.

49. Аргументуючи свою позицію під час розгляду справи 5 лютого 2014 року, Уряд наголосив, що село Гулістан зазнає обстрілів з боку позицій військ Вірменії, розташованих на крутому схилі протилежного берега річки. Крім того, Уряд послався на висновок AAAS щодо села Гулістан (див. пункти 74 і 75 нижче), зазначивши, що у висновку підтверджується не лише той факт, що це село знаходиться на території Азербайджану, але й те, що місцевість навколо Гулістану є гористою і що в цьому районі постійно відбуваються воєнні дії, а саме село зруйноване. Уряд стверджував, що ця місцевість замінована і доступ до неї цивільних осіб не допускається.

(b) Уряд Вірменії (третя сторона у провадженні)

50. Протягом усього провадження у справі Уряд Вірменії, який взяв участь у провадженні як третя сторона, стверджував, що Уряд-відповідач здійснює повний та ефективний контроль над селом Гулістан.

51. На засіданні Суду 15 вересня 2010 року Уряд Вірменії заперечив твердження Уряду-відповідача про те, що це село перебуває на лінії розмежування сторін. Згадуючи надане заявником анонімне письмове

пояснення, датоване 11 серпня 2010 року, від старшого офіцера збройних сил «НКР», який тоді служив неподалік села Гулістан, Уповноважений Уряду Вірменії зазначив, що був особисто присутній під час написання пояснення, і підтвердив його правильність. Спираючись на це пояснення, Уряд Вірменії зазначив, що в районі, про який йдеться, лінією розмежування між військами «НКР» і Азербайджанської Республіки є ущелина, по якій протікає річка Інджачай. Село Гулістан розташоване на північному березі річки і перебуває під контролем азербайджанських військ, позиції яких знаходяться у самому селі та на його околицях, тоді як війська «НКР» розміщені на протилежному боці ущелини. Уряд Вірменії також послався на відеозапис на DVD-диску, наданий Суду заявником у 2008 році (див. пункт 56 нижче), стверджуючи, що людина, яка, як видно на відеокдрах, іде поміж будинків, є азербайджанським військовим. Уряд Вірменії доводив, що ані війська «НКР», ані вірмени не мають можливості доступу до села.

52. У своїх зауваженнях, поданих після винесення ухвали про прийнятність заяви, Уряд Вірменії повідомив ім'я старшого офіцера збройних сил «НКР» на запит Суду. Офіцер, про якого йдеться, – це полковник Армії оборони «НКР» Манукуян. Уряд Вірменії також повідомив, що Уповноважений Уряду, пан Kostanyan, у травні 2012 року з дозволу органів влади «НКР» відвідав територію поблизу села Гулістан. Він одержав матеріали на DVD-дисках і записав розмову з трьома офіцерами «НКР», які розповіли про ситуацію у селі Гулістан та на його околицях (див. пункт 71 нижче). Уряд Вірменії також відповів на запитання Суду щодо твердження, висловленого Урядом Вірменії на засіданні Суду 15 вересня 2010 року про те, що людина, яка – як видно на відеозаписі на DVD-диску, наданому заявником у 2008 році – іде поміж будинків, є азербайджанським військовим. Уряд Вірменії, зазначивши, що не може коментувати особу цієї людини, послався на пояснення військових офіцерів «НКР», за словами яких у селі Гулістан розташовані позиції азербайджанських військ, тоді як цивільних осіб там немає.

53. Під час розгляду справи 5 лютого 2014 року Уряд Вірменії повторив свій опис ситуації в Гулістані. Він також зазначив, що військова присутність Азербайджану в цьому районі також підтверджується висновком AAAS.

2. Докази, подані сторонами

54. На підтвердження своїх відповідних позицій сторони подали велику кількість документальних матеріалів. У нижченаведених пунктах міститься стислий виклад основних доказів.

(a) Заявник

(i) Карта Гулістану

55. Карта Гулістану та його околиць: Судячи з усього, це – копія офіційної карти з назвами азербайджанською мовою, на якій видно, що село повністю розташоване на північному березі річки (Інджачай). Позиції азербайджанських військ, про які йдеться, позначені так: одна позиція – усередині села, ще кілька позицій – на його північних околицях, інші також розташовані в кількох місцях на північному березі річки, але на віддалі від неї і, як видно, здебільшого на висотах навколо села.

(ii) Відеоматеріали на DVD-диску

56. DVD-диск, наданий разом із зауваженнями заявника від 21 лютого 2008 року, який містить відеоматеріали, відзняті в Гулістані та на його околицях. Село розташоване на схилі пагорба. Чимало будинків у руїнах, хоча у кількох залишилися неушкодженими дахи. З труб деяких будинків піднімається дим. В якійсь момент з'являється чоловік, який іде поміж руїн. На схилі пагорба, що на деякій відстані від села, видно якісь споруди – напевно, вогневі позиції.

(iii) Пояснення посадових осіб «НКР» та колишніх жителів села Гулістан

57. Лист «міністра оборони НКР» від 14 лютого 2008 року, в якому розповідається про ситуацію на території села Гулістан і стверджується, зокрема, що в селі є кілька постів і вогневих точок азербайджанських військ.

58. Пояснення, датоване 11 серпня 2010 року, складене старшим офіцером збройних сил «НКР», який з 2005 року служить на військовій позиції неподалік села Гулістан (див. стислий виклад пояснення в пункті 51 вище). До пояснення додано намальовану від руки карту села Гулістан та його околиць, а також цілу низку фотографій даної місцевості. Офіцер, який спочатку залишався анонімним, – це полковник Армії оборони «НКР» Manukyan.

Пояснення пана Aloyan (помічника представника заявника), який записав пояснення офіцера «НКР» безпосередньо на місці їхньої зустрічі, тобто на території військової частини неподалік села Гулістан, і який підтверджує зміст пояснень цього офіцера і той факт, що фотознімки робилися з місця розташування військової позиції «НКР».

Пояснення пана Kostanyan, Уповноваженого Уряду Вірменії, у присутності якого старший офіцер «НКР» склав своє пояснення на території військової частини неподалік села Гулістан.

59. Пояснення, датовані березнем 2012 року, від трьох колишніх жителів села Гулістан, які стверджують, що у період з 2002 по 2004 рік безуспішно намагалися повернутися до села Гулістан. За їхніми твердженнями, вони наблизилися до ділянки, розташованої з боку «НКР» по лінії припинення вогню; двоє з них повідомляють, що змогли подивитися вниз на село з висоти Напат (Napat), але військові «НКР», які супроводжували їх, заборонили їм рухатися

далі через ризик потрапити під вогонь снайперів противника. Один з них повідомляє, що в бінокль зміг розгледіти у селі низку окопів і військового, який там стояв.

(b) Уряд-відповідач

(i) Карти

60. Карта Гулістану та його околиць. На карті видно, що село повністю розташоване на північному березі річки Інджачай і що позиції азербайджанських військ, які також на північному березі річки, головним чином на висотах навколо села. Позиції «НКР» – на південному березі річки, і та з них, що прямо напроти села, є найближчою до нього.

Карта Нагірного Карабаху, надана Урядом Вірменії під час провадження у згаданій вище справі «*Chiragov та інші проти Вірменії*». На карті видно, що село Гулістан знаходиться на самому кордоні «НКР», на північ від річки.

Карта Азербайджану, видана у 2006 році державним комітетом по землі і картографії Азербайджанської Республіки. На карті село Гулістан зображене на самому краї території, окупованої «Нагірно-Карабахською Республікою». Окуповані райони на карті заштриховано і обведено червоною лінією; село Гулістан – на цій червоній лінії, але за межами заштрихованої території, на північ від річки.

(ii) Відеоматеріали на DVD-дисках

61. Два DVD-диски з відеоматеріалами, відзнятими в Гулістані та на його околицях (перший надано у вересні 2008 року, другий – в липні 2012 року). На відеозаписі, який міститься на першому диску, видно село, розташоване на горбистій місцевості, більшість будинків якого лежать у руїнах, а також якісь споруди на гребені пагорба – напевно, вогневі позиції. На другому диску також містяться відеокадри села (зруйновані будинки і розтроснені сільськогосподарські машини) та навколишньої місцевості; текст, що супроводжує відеокадри, пояснює, зокрема, що село вимерле, що позиції вірменських військ розміщені на лісистому схилі і територія села перебуває під прицілом їхньої великокаліберної зброї, тоді як азербайджанські позиції знаходяться на відстані близько 2,5 км і можуть здійснювати лише візуальний контроль за селом.

(iii) Пояснення азербайджанських військових офіцерів, посадових осіб і жителів сусідніх сіл

62. Пояснення, складені в березні 2012 року шістьма офіцерами азербайджанської армії: полковником Babayev, який у період з 1994 по 1997 рік служив у військовій частині на території Геранбойського району,

підполковниками Abdulov, Mammadov, Ahmadov, Abbasov, та Huseynov, які служили у військових частинах на території Геранбойського району в різний час у період з 1999 по 2009 рік. Вони описують ситуацію в селі Гулістан так:

- село Гулістан розташоване на північному березі річки Інджачай;
- позиції азербайджанських військ – на північному березі річки, на схід та північний схід від Гулістану, знаходяться в низовині на відстані 1-3 км від зруйнованого села;
- позиції вірменських військ – на південному березі річки, на захід і південний захід від Гулістану, знаходяться на підвищеній місцевості (крутих схилах, укритих лісом) і мають стратегічно вигідніше розташування; За оцінкою цих офіцерів, найближчі вірменські позиції розташовані на відстані від 200-300 м до 1 км;
- вірменські війська часто порушують режим припинення вогню;
- вони заперечують твердження Уряду Вірменії про те, що азербайджанські військові відремонтували деякі будинки в селі і облаштували там свої позиції;
- азербайджанські позиції і само село перебувають у зоні вогневого ураження (вогнем великокаліберних кулеметів) з боку позицій вірменських військ; отже, вільно пересуватися на цій території бійці не можуть і рухаються лише за визначеними маршрутами;
- у селі немає цивільних осіб;
- більшість будівель (близько 100 будинків) у селі були зруйновані під час воєнних дій. Оскільки з 1992 року в селі немає жителів, будинки занепали, дахи обвалилися і всередині зруйнованих будівель вже вирости дерева. Наразі в селі не залишилося жодної придатної для житла будівлі; після воєнних сутичок вірменські війська замінували територію цього населеного пункту, і іноді на цих мінах підриваються тварини;
- підполковник Abdulov повідомляє, що спостерігав пересування вірменських військових поміж руїн у південній частині села Гулістан; підполковник Mammadov стверджує, що бачив як вірменські солдати пересувалися від своїх позицій у напрямку річки. Підполковники Abbasov та Huseynov повідомляють, що спостерігали, як вірменські військові руйнують будівлі і використовують отримані таким чином матеріали для зведення своїх укріплень.

63. Інформація, отримана від Міністерства оборони Азербайджану щодо порушень режиму припинення вогню за період з 2003 по 2010 рік, яка свідчить про зростання кількості таких порушень починаючи з 2008 року (20 порушень у 2008 році, 35 у 2009 і 52 у 2010 році), а також про наявність жертв у районі

села Гулістан унаслідок вибухів мін (5 серпня 2003 року загинуло 5 солдат) або внаслідок порушень режиму припинення вогню (25 лютого 2005 року загинув один солдат).

64. Лист директора Національного агентства протимінної діяльності, датований 12 липня 2010 року, в якому повідомляється, що територія села Гулістан Геранбойського району «визначається як територія, значною мірою забруднена мінами та боєприпасами, що не вибухнули».

65. Пояснення, складені в березні 2012 року вісьмома жителями сусідніх поселень – села Мешалі і містечка Юхари Агджакед. Згідно з цими поясненнями село Гулістан покинуте жителями, його околиці заміновано і регулярно зазнають обстрілів з боку вірменських позицій.

(iv) Прес-релізи

66. Два прес-релізи від жовтня 2006 року, видані вірменською організацією, пов'язаною з місією ОБСЄ, яка здійснює моніторинг на лінії розмежування між Нагірним Карабахом і Азербайджаном поблизу села Гулістан.

67. Численні прес-релізи, оприлюднені азербайджанською інформаційною агенцією у період з червня 2010 року по травень 2012 року, в яких згадуються випадки порушення режиму припинення вогню в різних районах, зокрема в районі села Гулістан. Найчастіше в цих прес-релізах використовуються такі формулювання: «Вірменські війська обстріляли протилежні позиції азербайджанських військ з позицій, розташованих поблизу села Гулістан» чи «(...) з позицій на безіменній височині поблизу села Гулістан» або «підрозділи противника обстріляли позиції азербайджанських військ з позицій [...] поблизу села Гулістан Геранбойського району Азербайджану. В одному з цих прес-релізів, датованому 3 березня 2012 року, повідомляється, що «в селі Гулістан Геранбойського району, яке знаходиться на лінії зіткнення сторін, азербайджанський лейтенант Gurban Huseynov підірвався на міні. Унаслідок цього він втратив ногу».

68. Заява Міжнародної кампанії за заборону протипіхотних мін від 20 вересня 2013 року, в якій висловлюється стурбованість у зв'язку з тим, що органи влади Нагірного Карабаху активізували застосування протипіхотних мін уздовж лінії розмежування між вірменськими і азербайджанськими військами на схід і північ від спірної території.

с) Уряд Вірменії (третя сторона у провадженні)

(i) Карта

69. Карта села Гулістан та його околиць, на якій видно, що село повністю розташоване на північному березі річки Інджачай. Позиції азербайджанських

військ також розташовані на північному березі річки, у безпосередній близькості від села (на схід і захід від нього та на його північному краї), тоді як позиції «НКР» – на південному березі річки, і найближчою до села є позиція, розташована прямо напроти нього.

(ii) Відеоматеріали на DVD-диску

70. Наданий у липні 2012 року DVD-диск з відеоматеріалами, відзнятими в Гулістані та на його околицях, та записом розмови Уповноваженого Уряду, пана Kostanyan, з трьома офіцерами армії «НКР» на території військової частини неподалік села Гулістан, де вони тоді проходили службу (див. зміст їхньої розмови в пункті 71 нижче). На відеозаписі видно село, більшість будинків якого лежать у руїнах, та навколишню місцевість. Десь наприкінці відеозапису видно, як позаду зруйнованого села пересуваються кілька людей зі стадом овець.

(iii) Пояснення військових офіцерів «НКР»

71. Тексти записаних у травні 2012 року розмов з військовослужбовцями військової частини «НКР», розташованої неподалік села Гулістан, – з її командиром Sevoyan, сержантом Petrosyan та офіцером Vardanyan. Вони повідомляють про ситуацію на місці так:

- у селі є позиції підрозділів азербайджанських військ, які іноді виконують там бойові завдання, але місце їхньої постійної дислокації знаходиться в тилу;
- у селі немає цивільних осіб;
- у самому селі мін немає, але територія навколо нього замінована азербайджанськими військами (вони зазначають, що час від часу на мінах підриваються тварини);
- іноді азербайджанські війська порушують режим припинення вогню; у разі недбалості вони ризикують загинути від куль, випущених з боку азербайджанських позицій;
- було кілька випадків, коли в цей район приходили колишні жителі села Гулістан з наміром відвідати своє село. З огляду на небезпеку потрапити під вогонь снайперської чи іншої зброї з боку азербайджанських позицій вони не дозволяли їм наблизитися до села.

3. Докази, отримані Судом

72. 12 вересня 2013 року Суд звернувся до Американської асоціації сприяння розвитку науки (AAAS) із запитом про надання – у рамках її «Програми геопросторових технологій і прав людини» – висновку щодо таких питань: розташування військових позицій, таких як окопи та фортифікаційні

споруди, у селі Гулістан та навколо нього протягом періоду з дати набрання Конвенцією чинності стосовно Азербайджану (15 квітня 2002 року) по теперішній час, а також ступінь зруйнованості будинків у селі та кладовищ села на дату набрання чинності Конвенцією (15 квітня 2002 року).

73. Висновок «Аналіз супутникових знімків Гулістану високої роздільної здатності, Азербайджан 2002-2012 рр.» (далі – висновок AAAS), наданий Суду в листопаді 2013 року. На підставі інтерпретації супутникових знімків високої роздільної здатності, зроблених у 2005, 2009 і 2012 роках, які були отримані з відкритих джерел, у цьому висновку викладено таку інформацію.

74. Стосовно військових споруд у ньому зазначено, що, згідно зі знімками 2005 і 2009 років, у селі та на прилеглий до нього території присутні окопи і земляні насипи, причому за період з 2005 по 2009 рік відбулося нарощування військової присутності, тоді як після 2009 року окопи, напевно, вже занедбані, адже їхнє зображення на знімку 2012 року менш помітне. На території навколо Гулістану помітні ознаки військової діяльності. Після нарощування військової присутності у період з 2005 по 2009 рік, про яке свідчать зображення окопів, земляних насипів, військових споруд і сліди військової техніки, протягом періоду з 2009 по 2012 рік у цьому районі відбувалися подальші зміни в позиціях військ, але іншого роду – окопи і земляні насипи занедбані, але далі збільшується кількість військових споруд і присутність техніки.

75. Що стосується ступеня зруйнованості будинків, то у висновку зазначено, що зруйновано більшість з будинків, яких у селі налічується приблизно 250; під терміном «зруйновано» тут мається на увазі, що вони не вціліли. У висновку зазначається, що через зруйнований стан будинків та рослинність, що розрослася, важко розрізнити контури будівель на поверхні та порахувати їх. У 2005 році вцілілими залишалися близько 33 будинків, тоді як у 2009 році – лише 17, а у 2012 році – 13. У більшості зруйнованих будинків зовнішні і внутрішні стіни збереглися, а дахи обвалилися. Судячи зі стану будинків, можна припустити, що можливою причиною руйнувань була пожежа, але у висновку наголошується, що причину руйнувань неможливо встановити на підставі супутникових зображень, зокрема не завжди можна стверджувати, що будинки зруйновано навмисно чи ненавмисно. На супутникових знімках неможливо розпізнати кладовища. У висновку робиться припущення, що їх не видно через рослинність, яка розрослася.

II. СПІЛЬНЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ВІРМЕНІЇ ТА АЗЕРБАЙДЖАНУ

76. Перед вступом до Ради Європи Вірменія та Азербайджан взяли на себе зобов'язання перед Комітетом Міністрів і Парламентською Асамблеєю Ради Європи вжити заходів для мирного врегулювання нагірно-карабахського

конфлікту (див. висновки 221 (2000) і 222 (2000) Парламентської Асамблеї Ради Європи та Резолюції Res (2000)13 і (2000)14) Комітету Міністрів Ради Європи.

У відповідних пунктах висновку 222 (2000) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки Азербайджану на членство в Раді Європи зазначено таке:

«11. Асамблея бере до уваги лист від Президента Азербайджану, в якому він підтверджує прихильність своєї країни до мирного врегулювання нагірно-карабахського конфлікту і наголошує, що вступ Азербайджану до Ради Європи стане головним внеском у переговорний процес і стабільність у регіоні.

(...)

14. Парламентська Асамблея бере до уваги листи від Президента Азербайджану, спікера парламенту, прем'єр-міністра та голів політичних партій, представлених у парламенті, і зазначає, що Азербайджан зобов'язується дотримуватися таких зобов'язань:

(...)

ii. у частині, що стосується вирішення нагірно-карабахського конфлікту:

- a. і далі докладати зусиль з урегулювання конфлікту лише мирними засобами;
- b. урегулювати міжнародні та внутрішні суперечки мирними засобами і відповідно до принципів міжнародного права (зобов'язання, покладене на всі держави-члени Ради Європи), рішуче відкидаючи будь-яку можливість застосування сили проти своїх сусідів».

У Резолюції Res (2000)14 Комітету Міністрів Ради Європи стосовно запрошення Азербайджану стати членом Ради Європи згадуються зобов'язання, взяті на себе Азербайджаном, які викладені у висновку 222 (2000) Парламентської Асамблеї, та запевнення з боку Уряду Азербайджану щодо їх виконання.

III. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

A. Закони Азербайджанської РСР

77. Питання, пов'язані з правом власності заявника, регулюються Конституцією Азербайджанської РСР 1978 року, а також її Земельним кодексом 1970 року та Житловим кодексом 1983 року.

1. Конституція 1978 року

78. Конституція передбачає таке:

Стаття 13

«Основу особистої власності громадян Азербайджанської РСР становлять трудові доходи. В особистій власності можуть бути предмети вжитку,

особистого споживання, комфорту і підсобного домашнього господарства, жилий будинок і трудові заощадження. Особиста власність громадян і право її спадкоємства охороняються державою.

У користуванні громадян можуть бути ділянки землі, які надаються в установленому законом порядку для ведення підсобного господарства (включаючи тримання худоби і птиці), садівництва та городництва, а також для індивідуального житлового будівництва. Громадяни зобов'язані раціонально використовувати надані їм земельні ділянки. Держава і колгоспи сприяють громадянам у веденні підсобного господарства.

Майно, що є в особистій власності або в користуванні громадян, не повинно служити для одержання нетрудових доходів, використовуватись на шкоду інтересам суспільства».

2. Земельний кодекс 1970 року

79. У відповідних положеннях Земельного кодексу зазначено:

Стаття 4. Державна (загальнонародна) власність на землю

«Відповідно до Конституції СРСР і Конституції Азербайджанської РСР земля є державною власністю – спільним надбанням усього радянського народу.

У СРСР земля є виключною власністю держави і надається тільки в користування. Дії, які в прямій або прихованій формі порушують право державної власності на землю, забороняються».

Стаття 24. Документи, що посвідчують право користування землею

«Право землекористування колгоспів, радгоспів та інших землекористувачів посвідчується державними актами на право користування землею.

Форма акта встановлюється Радою Міністрів СРСР відповідно до земельного законодавства СРСР і союзних республік.

Право тимчасового користування землею посвідчується актом, форма якого встановлюється Радою Міністрів Азербайджанської РСР».

Стаття 25. Порядок видачі документів на право користування землею

«Державні акти на право постійного користування землею та акти на право тимчасового користування землею видаються колгоспам, радгоспам, іншим державним, кооперативним і громадським підприємствам, установам та організаціям, а також громадянам виконавчим комітетом районної або міської (міста республіканського підпорядкування) ради народних депутатів, на території якої розташована земельна ділянка, що передається в користування».

Стаття 27. Використання земельних ділянок за цільовим призначенням

«Землекористувачі мають право та зобов'язані користуватися наданими їм земельними ділянками в тих цілях, для яких вони їм надані».

Стаття 28. Права землекористувачів користуватися наданими їм земельними ділянками

«Залежно від цільового призначення земельної ділянки, наданої у користування, землекористувачі мають право в установленому порядку:

- зводити житлові, виробничі, культурно-побутові та інші будівлі і споруди;
- провадити посіви сільськогосподарських культур, посадку лісових, плодових, декоративних та інших насаджень;
- користуватися сіножатями, пасовищами та іншими угіддями;
- використовувати для потреб господарства наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф і водні об'єкти, а також використовувати інші корисні властивості землі».

Стаття 126-1. Право користування землею у випадку переходу в спадщину права власності на будинок

«У випадках переходу в спадщину права власності на розташований у сільському населеному пункті будинок спадкоємцям, якщо вони не мають права на придбання в установленому порядку присадибної земельної ділянки, їм надається право користування земельною ділянкою, необхідною для утримання цієї будови, в розмірі, визначеному Радюю Міністрів Азербайджанської РСР».

Стаття 131. Надання громадянам земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва

«Земельні ділянки для будівництва індивідуального житла і набуття права власності на нього надаються громадянам, які живуть у населених пунктах Азербайджанської РСР, де будівництво особистого житла не заборонено чинним законодавством, із земель міст і селищ міського типу, із земель сіл, які не перебувають у користуванні колгоспів, радгоспів та інших сільськогосподарських підприємств, із земель державного запасу, а також із земель державного лісового фонду, які знаходяться за межами зеленої зони міст. Земельні ділянки надаються із зазначеною метою відповідно до порядку, передбаченого (...) цим Кодексом.

Індивідуальне житлове будівництво в містах і робітничих селищах

здійснюється на нерозподілених землях, використання чи технічна підготовка яких не потребують фінансових витрат, а також, як правило, поруч із залізними та автомобільними дорогами, які забезпечують регулярне пасажирське сполучення, у формі окремих житлових районів чи поселень».

3. Житловий кодекс 1983 року

80. Стаття 10.3 Житлового кодексу передбачає таке:

«Громадяни мають право мати в особистій власності будинок відповідно до законодавства СРСР та Азербайджанської РСР».

4. Інструкція 1985 року про порядок проведення реєстрації житлового фонду

81. У пункті 2 Інструкції 1985 року міститься перелік документів, які служать підтвердженням права власності на житловий будинок. Інструкція була затверджена наказом Центрального статистичного управління СРСР № 380 від 15 липня 1985. У пункті 2.1 перелічені різні види документів, які є основними документами, що підтверджують право власності на майно.

У пункті 2.2 зазначено, що у разі відсутності основних підтверджувальних документів, право власності на майно може опосередковано підтверджуватися іншими документами, у тому числі:

«документами з технічної інвентаризації – у випадках, коли вони містять точне посилання на наявність у власника належним чином оформленого документа, який посвідчує його право на житловий будинок».

Пункт 2.3 передбачає таке:

«У сільській місцевості, а також у випадках, коли сільське поселення увійшло до складу міста (села) або було перетворене на місто (село), підставою для реєстрації відповідно до цієї Інструкції є погосподарські списки, витяги з них, довідки з виконавчого комітету сільської або районної ради народних депутатів, а також інші документи, що посвідчують право власності на будинки, зазначені в пунктах 2.1 і 2.2 цієї Інструкції».

5. Положення про сільські ради депутатів трудящих Азербайджанської РСР 1958 року

82. За твердженням заявника, ще одним документом, який має стосунок до встановлення його прав власності на земельну ділянку на початку 1960-х років, є Положення про сільські ради депутатів трудящих Азербайджанської РСР від 23 квітня 1958 року (далі – Положення про сільради 1958 року). Уряд не погодився з цим.

У пункті 9 статті 2 цього документа зазначено:

«У галузі сільського господарства сільська рада депутатів трудящих:

(...)

ж) управляє державним земельним фондом сіл, приймає рішення про виділення земельних ділянок з цього фонду і надає їх громадянам під індивідуальну забудову, здійснює контроль за дотриманням законодавства про землекористування».

У пункті 19 статті 2 зазначено:

«У галузі забезпечення громадського порядку та прав громадян сільська рада депутатів трудящих:

(...)

е) реєструє сімейно-майнові поділи колгоспних (селянських) дворів».

В. Закони Азербайджанської Республіки

1. Постанова «Про забезпечення житлом громадян, які вимушено покинули місця постійного проживання (біженців)» 1991 року

83. 6 листопада 1991 року Верховна Рада Азербайджанської Республіки прийняла постанову «Про забезпечення житлом громадян, які вимушено покинули місця постійного проживання (біженців)». У цій постанові йдеться, зокрема, про поширення практики майнових обмінів між вірменами, які покидають Азербайджан, та азербайджанцями, які покидають Вірменію, Нагірний Карабах і прилеглі до нього райони.

Стаття 8

«Доручити радам народних депутатів міст Сумгаїт, Гянджа, Мінгечаур, Євлах, Алі-Байрамлі, Ленкорань, Нафталан, Шекі та районів, а також їхнім місцевим органам виконавчої влади забезпечити житлом у двомісячний строк сім'ї біженців, які мають довіреності або інші документи, що стосуються законного обміну будинками і квартирами, які знаходяться у Вірменії, на будинки і квартири в Азербайджані.

Враховуючи той факт, що значна частина біженців вже обміняли свої приватні будинки на державні квартири у містах, доручити місцевим органам виконавчої влади передати ці квартири у приватну власність біженцям після ухвалення відповідного закону про приватизацію.

Визнати, що житлові об'єкти, побудовані у сільських районах різними міністерствами, установами та організаціями Азербайджанської Республіки після 1988 року з метою забезпечення біженців житлом, є приватною власністю біженців, що заселилися, і доручити місцевим органам виконавчої влади видати цим сім'ям відповідні документи.

Передати нерухомість, що звільнилася, яка була у приватній власності сімей і

не була обмінена або продана ними при їхньому виїзді з Республіки, у приватну власність сімей біженців, які прибули до Азербайджанської Республіки і постійно проживають у таких приміщеннях, як компенсацію за житло, яке вони вимушено і не отримавши відшкодування покинули в місцях свого постійного проживання у Вірменії».

84. Постанова 1991 року досі залишається чинною. Крім цієї постанови, якихось інших нормативно-правових актів стосовно майна, покинутого вірменами, що виїхали з Азербайджану через нагірно-карабахський конфлікт, прийнято не було. Отже, щодо нерухомості, на яку не поширюється зазначена постанова, застосовуються загальні норми права власності, викладені в наступних пунктах.

85. 9 листопада 1991 року в Азербайджанській Республіці було прийнято закони про власність, в яких землю вперше було визначено як об'єкт приватної власності. Однак детально розроблені правові норми щодо приватизації земельних ділянок, виділених громадянам, були запроваджені лише згодом – Законом 1996 року про земельну реформу.

2. Закон 1991 року про власність

86. Закон 1991 року «Про власність в Азербайджанській Республіці» набрав чинності 1 грудня 1991 року. У ньому, зокрема, зазначено таке:

Стаття 21. Об'єкти права власності громадянина

«1. У власності громадянина можуть перебувати:

- земельні ділянки;
- житлові будинки, квартири, дачі, гаражі, предмети домашнього господарства та особистого споживання;
- акції, облігації та інші цінні папери;
- засоби масової інформації;
- підприємства, майнові комплекси у сфері виробництва товарів споживчого, соціального та культурного призначення, за винятком окремих передбачених у законодавчих актах видів майна, які з міркувань державної і громадської безпеки чи відповідно до міжнародних зобов'язань не можуть належати громадянам.

(...)

Громадянин, який має у власності квартиру, житловий будинок, дачу, гараж, інші приміщення та будівлі, має право розпоряджатися цим майном на свій розсуд: продавати, заповідати, дарувати, здавати в оренду чи вчиняти щодо нього інші угоди, що не суперечать закону».

3. Земельний кодекс 1992 року

87. Новий Земельний кодекс, який набрав чинності 31 січня 1992 року, містив такі положення:

Стаття 10. Право приватної власності на земельні ділянки

«Земельні ділянки передаються у приватну власність громадянам Азербайджанської Республіки відповідно до клопотань органами виконавчої влади на підставі рішень районної або міської ради народних депутатів для зазначених нижче цілей:

- 1) особам, які постійно проживають на даній території, – для будівництва приватних будинків та підсобних будівель, а також для ведення особистого підсобного господарства;
- 2) для цілей здійснення діяльності фермами та іншими організаціями, залученими у виробництво сільськогосподарської продукції, призначеної для продажу;
- 3) для індивідуального й колективного дачного будівництва та будівництва індивідуальних гаражів у межах міст;
- 4) для будівництва, пов'язаного зі здійсненням господарської діяльності;
- 5) для зайняття традиційними народними промислами.

Відповідно до законодавства Азербайджанської Республіки земельні ділянки можуть передаватися у приватну власність громадянам також для інших цілей».

Стаття 11. Умови передачі земельних ділянок у приватну власність

«Для цілей, зазначених у статті 10 цього Кодексу, земельні ділянки передаються у власність безоплатно.

Земельні ділянки, надані громадянам для індивідуального й дачного будівництва та будівництва гаражів до дати набрання чинності цим Кодексом, передаються їм у власність.

Право приватної власності або довічного успадкованого володіння земельними ділянками не надається іноземним громадянам або іноземним юридичним особам.

Колишнім власникам землі та їхнім спадкоємцям земельні ділянки не повертаються. Вони можуть набувати право власності на земельні ділянки на підставах, передбачених цим Кодексом».

Стаття 23. Надання земельних ділянок

«Земельні ділянки надаються громадянам, підприємствам та організаціям у власність, володіння, користування або в оренду за рішенням районної чи

міської ради народних депутатів відповідно до порядку надання землі та на підставі документації із землеустрою.

Цільове призначення земельної ділянки зазначається в акті про її надання.

Порядок подання та розгляду клопотань про надання або вилучення земельних ділянок, зокрема вилучення земельних ділянок для державних або громадських потреб, визначається Кабінетом Міністрів Азербайджанської Республіки.

Клопотання громадян про надання земельних ділянок розглядаються у строк не більше місяця».

Стаття 30. Документи, що посвідчують право власності на землю, права володіння та постійного користування землею

«Право власності на землю та право володіння і постійного користування землею посвідчується державним актом, який видається районною або міською Радою народних депутатів.

Форма зазначеного державного акта затверджується Кабінетом Міністрів Азербайджанської Республіки».

4. Конституція 1995 року

88. Конституція 1995 року захищає право власності і передбачає відповідальність держави за будь-яку шкоду, спричинену внаслідок незаконних дій або бездіяльності державних органів та їхніх посадових осіб.

Відповідні положення Конституції передбачають таке:

Стаття 29

I. Кожен має право власності.

II. Жодна форма власності не має переваг. Право власності, у тому числі право приватної власності, охороняється законом.

III. У власності кожного може перебувати рухоме й нерухоме майно. Право власності включає право власника самому або спільно з іншими володіти, користуватися та розпоряджатися майном.

IV. Ніхто без рішення суду не може бути позбавлений своєї власності. Повна конфіскація майна не допускається. Відчуження власності для державних або громадських потреб допускається лише за умови справедливого попереднього відшкодування його вартості.

V. Держава гарантує права спадкування».

Стаття 68

«I. Права особи, яка постраждала від злочину або від зловживання владою, охороняються законом. Постраждала особа має право брати участь у

здійсненні правосуддя і вимагати відшкодування завданої їй шкоди.

II. Кожен має право на відшкодування державою шкоди, завданої внаслідок незаконних дій або бездіяльності державних органів чи їхніх посадових осіб».

5. Цивільний кодекс

89. Положення Цивільного кодексу, які були чинними до 1 вересня 2000 року:

Стаття 8. Застосування в Азербайджанській РСР цивільного законодавства інших союзних республік

«Цивільне законодавство інших союзних республік застосовується в Азербайджанській РСР згідно з такими правилами:

1) до відносин, що випливають з права власності, застосовується закон місця знаходження майна;

(...)

4) до зобов'язань, що виникають із заподіяння шкоди, застосовується закон місця розгляду спору, або за клопотанням потерпілого – закон місця заподіяння шкоди; (...)

Стаття 142. Витребування майна із чужого незаконного володіння

«Власник має право витребувати своє майно із чужого незаконного володіння».

Стаття 144. Витребування неправомірно відчуженого державного, кооперативного та іншого громадського майна

«Державне майно або майно колгоспів чи інших кооперативних та громадських організацій, неправомірно відчужене в який би то не було спосіб, може бути витребуване відповідними організаціями від будь-якого набувача».

Стаття 146. Розрахунки при поверненні майна з незаконного володіння

«Витребуючи майно з чужого незаконного володіння, власник також має право вимагати від особи, яка знала або повинна була знати, що її володіння незаконне (недобросовісний володілець), відшкодування всіх доходів, які ця особа здобула або повинна була здобути за весь час володіння; від добросовісного ж володільца – всіх доходів, які він здобув або повинен був здобути з того часу, коли він дізнався про неправомірність володіння або одержав повістку за позовом власника про повернення майна».

Стаття 147. Захист прав власника від порушень, не поєднаних з позбавленням володіння

«Власник може вимагати усунення будь-яких порушень його прав, навіть якщо ці порушення і не були поєднані з позбавленням володіння».

Стаття 148. Захист прав володільців, які не є власниками

«Права, передбачені статтями 142-147 цього Кодексу, належать також особі, яка хоч і не є власником, але володіє майном у силу закону або договору».

Стаття 571-3. Закон, застосований до права власності

«Право власності на майно визначається за законом країни, в якій це майно знаходиться.

Виникнення і припинення права власності на майно визначаються за законом країни, в якій це майно знаходилося на момент, коли мала місце дія чи інша обставина, що послужила підставою для виникнення або припинення права власності, якщо інше не передбачено законодавством СРСР і Азербайджанської РСР».

Стаття 571-4. Закон, застосований до зобов'язань, які виникають внаслідок заподіяння шкоди

«Права і обов'язки сторін за зобов'язаннями, які виникають внаслідок заподіяння шкоди, визначаються за законом країни, в якій мала місце дія чи інша обставина, що послужила підставою для вимоги про відшкодування шкоди».

90. Положення Цивільного кодексу, чинні з 1 вересня 2000 року:

Стаття 21. Відшкодування збитків

«21.1 Особа, яка має право на відшкодування завданих їй збитків у повному розмірі, може вимагати їх відшкодування у повному розмірі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому розмірі.

21.2 Під збитками розуміють витрати, яких особа, право якої порушено, зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права, яких вона зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням майна (реальні збитки), а також неотримані доходи, тобто які особа могла б отримати за звичайних умов цивільного обороту, якби її право не було порушене (упущена вигода)».

Стаття 1100. Відповідальність за шкоду, завдану органами державної влади, органами місцевого самоврядування або їхніми посадовими особами

«Шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними діями чи бездіяльністю органу державної влади, органу місцевого самоврядування або їхніх посадових осіб, зокрема внаслідок прийняття органом державної влади або органом місцевого самоврядування незаконного рішення, підлягає відшкодуванню Азербайджанською Республікою або відповідним органом місцевого самоврядування».

6. Цивільно-процесуальний кодекс

91. Положення Цивільно-процесуального кодексу, які були чинними до 1 червня 2000 року:

Стаття 118. Подання позову за місцем проживання відповідача

«Позови подаються до суду за місцем проживання відповідача.

Позови до юридичних осіб подаються до суду за їхнім місцезнаходженням або місцезнаходженням їхнього майна».

Стаття 119. Підсудність справ за вибором позивача

«(...) Позови про відшкодування шкоди, завданої майну фізичних або юридичних осіб, можуть подаватися також за місцем завдання шкоди».

92. Положення Цивільно-процесуального кодексу, чинні з 1 червня 2000 року:

Стаття 8. Рівність усіх перед законом і судом

«8.1 Правосуддя у цивільних справах і господарських спорах здійснюється на засадах рівності всіх перед законом і судом.

8.2 Суд однаково ставиться до всіх учасників судового процесу, незалежно від їхньої раси, віросповідання, статі, походження, майнового стану, службового становища, переконань, приналежності до політичних партій, професійних спілок та інших громадських об'єднань, місця знаходження, підпорядкованості, форми власності та інших відмінностей, не передбачених законом».

Стаття 307. Справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення

«307.1 Суд встановлює факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих і майнових прав фізичних та юридичних осіб.

307.2 Суд розглядає справи про встановлення таких фактів:

(...)

307.2.6 факту володіння, користування та розпорядження нерухомим майном на праві власності (...)

Стаття 309. Подача заяви

«309.1 Заяви стосовно встановлення фактів, що мають юридичне значення, подаються до суду за місцем проживання заявника.

309.2 Заяви про встановлення факту володіння, користування та розпорядження нерухомим майном на праві власності подаються до суду за місцем знаходження нерухомого майна».

Стаття 443. Компетенція судів Азербайджанської Республіки у справах за участю іноземних осіб

«443.0 Суди Азербайджанської Республіки мають право розглядати такі справи за участю іноземних осіб: (...)

443.0.6 якщо у справах про відшкодування шкоди, завданої майну, дії чи інші обставини, що послужили підставою для пред'явлення вимоги про відшкодування такої шкоди, мали місце на території Азербайджанської Республіки».

IV. ЗАЯВА, ЗРОБЛЕНА УРЯДОМ-ВІДПОВІДАЧЕМ ПРИ РАТИФІКАЦІЇ КОНВЕНЦІЇ

93. У ратифікаційній грамоті, депонованій Азербайджанською Республікою 15 квітня 2002 року, міститься така заява:

«Азербайджанська Республіка заявляє, що не в змозі гарантувати застосування положень Конвенції на територіях, окупованих Республікою Вірменія, допоки ці території не буде звільнено від окупації».

V. ВІДПОВІДНЕ МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

94. Стаття 42 Положення про закони і звичаї суходільної війни (Гаага, 18 жовтня 1907 року; далі – Гаазьке Положення 1907 року) визначає військову окупацію так:

«Територія визнається окупованою, якщо вона фактично знаходиться під владою ворожої армії. Окупація поширюється тільки на ту територію, на якій така влада встановлена і може здійснюватися».

Отже, за змістом Гаазького Положення 1907 року окупація відбувається тоді, коли держава здійснює фактичну владу над територією або частиною

території ворожої держави.²⁵ Умова наявності фактичної влади загально визнана тотожною умові ефективного контролю.

Вважається, що військова окупація території або частини території відбувається у разі, якщо можна продемонструвати наявність таких її ознак: присутність іноземних військ, які здатні здійснювати ефективний контроль без згоди суверенної держави. Згідно з поширеною думкою експертів неодмінною ознакою окупації²⁶ є фізична присутність іноземних військ, тобто окупацію неможливо уявити без «чобіт окупантів» на окупованій території і, отже, здійснення військово-морського або повітряного контролю шляхом військово-морської чи повітряної блокади не є її достатньою ознакою.²⁷

95. Норми міжнародного гуманітарного права прямо не регулюють питання, пов'язані з перешкоджанням доступу до житла чи майна. Однак питання примусового переміщення осіб у межах або за межі окупованої території регулюються статтею 49 Конвенції [№ IV] про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року (далі – Четверта Женевська конвенція). Вона передбачає таке:

«Забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні.

Однак окупаційна держава може здійснювати загальну або часткову евакуацію з певної території, якщо це є необхідним для забезпечення безпеки населення або зумовлено особливо вагомими причинами військового

²⁵ Див., наприклад, E. Benvenisti, «Норми міжнародного права щодо режиму окупації» (The International Law of Occupation), Oxford: Oxford University Press, 2012, с. 43; Y. Arai-Takahashi, «Правові норми окупації: спадкоємність і зміна норм міжнародного гуманітарного права та їх взаємодія з нормами міжнародного права прав людини» (The law of occupation: continuity and change of international humanitarian law, and its interaction with international human rights law), Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009, с. 5-8; Y. Dinstein, «Міжнародно-правові норми щодо воєнної окупації» (The International Law of Belligerent Occupation), Cambridge: Cambridge University Press, 2009, с. 42-45, пункти 96-102; та A. Roberts, «Перетворювальна воєнна окупація; застосування законів війни і права людини» (Transformative Military Occupation; Applying the Laws of War and Human Rights), 100 American Journal of International Law 580 (2006) 585-586.

²⁶ Більшість експертів, з якими консультувався МКЧХ у рамках проекту щодо окупації та інших форм адміністративного управління територією іноземної держави, погодилися, що для встановлення окупаційного режиму на окупованій території вона має перебувати «під чоботом окупантів» – див. T. Ferraro, «Окупація та інші форми адміністративного управління територією іноземної держави» (Occupation and other Forms of Administration of Foreign Territory), Geneva, ICRC, 2012, с. 10, 17 і 33; див. також згадану вище монографію E. Benvenisti, с. 43ff; V. Koutroulis, «Початок і кінець застосування правових норм окупації» (Le debut et la fin de l'application du droit de l'occupation), Paris: Editions Pedone, 2010, с. 35-41).

²⁷ Див. згадану вище монографію T. Ferraro, с. 17 і 137, та згадану вище монографію Y. Dinstein, с. 44, пункт 100.

характеру. Проведення таких евакуацій не може передбачати переміщення осіб, що перебувають під захистом, за межі окупованої території за винятком випадків, коли цього неможливо уникнути з матеріальних причин. Особи, яких було евакуйовано в такий спосіб, повинні бути відправлені додому відразу після припинення воєнних дій на цій території.

Окупаційна держава, що здійснює таке переміщення або евакуацію, повинна в межах своїх можливостей максимально забезпечити розміщення осіб, що перебувають під захистом, у належних приміщеннях, а також забезпечити, щоб власне переміщення відбувалось у задовільних умовах з погляду санітарії, здоров'я, безпеки та харчування і щоб члени однієї сім'ї не були розлучені. Одразу після здійснення переміщень або евакуації, про них слід повідомити державі-покровительці.

Окупаційна держава не повинна затримувати осіб, що перебувають під захистом, на території, що є особливо небезпечною у зв'язку з веденням воєнних дій, за винятком випадків, коли це є необхідним для забезпечення безпеки населення або у зв'язку з особливо вагомими причинами військового характеру.

Окупаційна держава не повинна здійснювати переміщення або депортації частини свого громадянського населення на територію, яку вона окупує».

Стаття 49 Четвертої Женевської конвенції поширюється на окуповану територію, хоча конкретних норм, які б стосувалися примусового переміщення на території однієї зі сторін конфлікту, немає. Проте право переміщених осіб на «добровільне та безпечне повернення до своїх домів або до місць свого звичайного проживання негайно після зникнення причин, що обумовили їх переміщення», вважається нормою міжнародного звичаєвого права (див. норму 132 у «Дослідженні звичаєвого міжнародного гуманітарного права», проведеного Міжнародним комітетом Червоного Хреста (МКЧХ))²⁸, яка поширюється на будь-яку територію.

VI. ВІДПОВІДНІ МАТЕРІАЛИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ І РАДИ ЄВРОПИ

A. Матеріали Організації Об'єднаних Націй

96. «Принципи з питань реституції житла та майна біженців і переміщених осіб» (Комісія з прав людини, Підкомісія із заохочення та захисту прав людини, 28 червня 2008 року, E/CN.4/Sub.2/2005/17, додаток) є найбільш повними принципами вирішення цієї проблеми. Вони також відомі як «Принципи

²⁸ Див. J.-M. Henckaerts та L. Doswald-Beck, «Звичаєве міжнародне гуманітарне право» (Customary International Humanitarian Law), Geneva/Cambridge: ICRC/Cambridge University Press, 2005.

Пінейру» (Pinheiro principles). Ці принципи, засновані на існуючих нормах міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права, мають на меті служити для держав, установ ООН та ширших кіл міжнародної спільноти міжнародними стандартами і практичними рекомендаціями стосовно найоптимальніших шляхів вирішення складних юридичних і технічних питань, пов'язаних із реституцією житла та майна.

Вони, зокрема, передбачають:

2. Право на реституцію житла та майна

«2.1 Усі біженці та переміщені особи мають право на повернення їм житла, землі та/або майна, яких їх свавільно або незаконно позбавили, або на отримання компенсації за житло, землю та/або майно, які, згідно з висновком незалежного й неупередженого суду, фактично неможливо повернути.

2.2 Держави мають надавати очевидний пріоритет праву на реституцію як кращому засобу юридичного захисту у справах про переміщення осіб і як одному з ключових елементів відновлення справедливості. Право на реституцію існує як окреме право і не утискається ані фактичним поверненням, ані неповерненням біженців і переміщених осіб, які мають право на реституцію житла, землі та майна».

3. Право на захист від дискримінації

«3.1 Кожен має право на захист від дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, інвалідності, народження або за будь-якою іншою ознакою.

3.2 Держави забезпечують, щоб де-факто і де-юре дискримінація за зазначеними вище ознаками була заборонена і щоб усі люди, у тому числі біженці та переміщені особи, вважалися рівними перед законом».

12. Національні процедури, інститути та механізми

«12.1 Держави запроваджують і підтримують справедливі, своєчасні, незалежні, прозорі й недискримінаційні процедури, інститути та механізми для прийняття і забезпечення виконання рішень щодо вимог про реституцію житла, землі та майна. (...)

(...)

12.5 Якщо існує загальна проблема із забезпеченням верховенства права або якщо держава не в змозі запровадити процедури, інститути й механізми, щоб сприяти процесу справедливої і своєчасної реституції житла, землі та майна, держава звертається до відповідних міжнародних установ з проханням про

технічну допомогу та співробітництво для встановлення тимчасових режимів з метою створення в інтересах біженців і переміщених осіб відповідних процедур, інститутів і механізмів, необхідних для забезпечення ефективних засобів юридичного захисту у формі реституції.

12.6 Держави забезпечують включення до мирних угод та угод про добровільну репатріацію умов щодо процедур, інститутів і механізмів реституції житла, землі та майна. (...)»

13. Доступність процедур звернення з вимогами про реституцію

«13.1 Кожен, кого було свавільно чи незаконно позбавлено житла, землі та/або майна, повинен мати можливість звернутися до незалежного й неупередженого органу з вимогами реституції та/або компенсації, домагатися прийняття відповідного рішення та отримати повідомлення про таке рішення. Держави не встановлюють жодних попередніх умов для звернення з вимогами реституції.

(...)

13.5 Держави докладають зусиль для створення у всіх зачеплених районах, де на даний час проживають потенційні заявники, центрів і бюро з розгляду вимог про реституцію. Щоб забезпечити для постраждалих максимальну доступність процедур звернення з вимогами про реституцію, слід уможливити подання таких вимог поштою або за дорученням, а також особисто. (...)

(...)

13.7 Держави розробляють прості й цілком зрозумілі формуляри звернення з вимогами реституції (...)

(...)

13.11 Держави забезпечують надання адекватної і, по можливості, безоплатної правової допомоги (...)

(...)»

15. Реєстраційні та облікові документи, що підтверджують право на володіння житлом, землею і майном

«(...)

15.7 Якщо йдеться про масове переміщення людей, коли документальних доказів прав власності або прав володіння виявляється недостатньо, держави можуть виходити з неспростовної презумпції, що особи, які покинули свої будинки в той чи інший період, що характеризувався насильством або лихом, вчинили так з причин, пов'язаних з насильством або лихом, і тому мають право на реституцію житла, землі та майна. У таких ситуаціях адміністративні та судові органи можуть самостійно встановлювати факти, пов'язані з

документально не підтвердженими вимогами про реституцію.

(...)»

21. Компенсація

«21.1 Всі біженці та переміщені особи мають право на повну й ефективну компенсацію як невід'ємну частину процесу реституції. Компенсація може надаватися у грошовій або натуральній формі. З метою дотримання принципу реституційного правосуддя держави забезпечують, щоб компенсаційний засіб юридичного захисту використовувався лише у випадках, коли фактично немає можливості використати реституційний засіб, коли потерпіла сторона свідомо й добровільно погоджується на компенсацію замість реституції, або коли умови мирного врегулювання, досягнутого шляхом переговорів, передбачають використання реституції у поєднанні з компенсацією.

(...)».

В. Матеріали Ради Європи

97. Органи Ради Європи неодноразово розглядали питання реституції майна внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) і біженців. Особливе значення у контексті справи, що розглядається, мають наведені нижче резолюції та рекомендації:

1. «Вирішення питань, що стосуються майна біженців і переміщених осіб», Резолюція 1708 (2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи

98. Парламентська Асамблея Ради Європи зазначила, що у становищі переміщених осіб опинилися як мінімум 2,5 мільйона біженців та ВПО в державах-членах Ради Європи, зокрема на Північному і Південному Кавказі, на Балканах і у Східному Середземномор'ї, і що часто особи, які зазнали переміщення, перебувають у такому становищі протягом тривалого часу, не маючи можливості повернення чи доступу до своїх домівок і землі починаючи з 1990-х років і навіть з більш раннього часу (пункт 2). Вона наголосила на важливості забезпечення реституції:

«3. Знищення, захоплення та конфіскація покинутого майна порушує права відповідних осіб, призводить до консервації становища переміщених осіб і ускладнює примирення й досягнення миру. Отже, реституція майна – тобто відновлення прав в інтересах переміщених осіб та їхнього фактичного володіння нерухомістю в колишніх місцях проживання – або виплата компенсацій є способами виправлення ситуації, що необхідно для відновлення прав людини і дотримання верховенства права.

4. Парламентська Асамблея вважає, що реституція є оптимальним способом

виправлення ситуації у разі втрати доступу до житла, земельної ділянки та майна і втрати відповідних прав, оскільки лише вона дає можливість вибору між трьома «шляхами довгострокового вирішення» проблеми переміщеної особи: безпечне й гідне повернення до рідного дому, інтеграція особи в суспільство на місці, куди її було переміщено, або облаштування на іншому місці проживання на території цієї країни чи за її межами.

Далі Парламентська Асамблея послалася на документи Ради Європи, зокрема на Європейську конвенцію з прав людини, Європейську соціальну хартію, Рамкову конвенцію про захист національних меншин, а також на підготовлені Організацією Об'єднаних Націй «Принципи Пінейру», та закликала держави-члени вжити таких заходів:

«9. З огляду на наведене вище Асамблея закликає держави-члени вирішувати проблеми з житлом, землею та іншим майном біженців та ВПО, що виникли внаслідок конфліктів, керуючись «Принципами Пінейру», відповідними документами Ради Європи та Рекомендацією Rec(2006)6 Комітету Міністрів.

10. З огляду на ці важливі міжнародні стандарти та існуючий досвід реституції майна і виконання програм компенсацій, які здійснювалися в європейських державах до теперішнього часу, державам-членам пропонується:

10.1. гарантувати своєчасне й ефективне виправлення ситуацій, пов'язаних з втратою біженцями і внутрішньо переміщеними особами доступу до покинутого ними житла, землі й майна та втратою ними відповідних прав, незалежно від триваючих переговорів стосовно розв'язання збройних конфліктів чи статусу відповідної території;

10.2. забезпечити, щоб виправлення таких ситуацій здійснювалося у формі реституції – підтвердження юридичних прав біженців і переміщених осіб на їхнє майно та відновленням їхнього безпечного фізичного доступу до такого майна й можливості безпечно володіти їм. У випадках, коли реституція неможлива, має забезпечуватися адекватна компенсація шляхом підтвердження юридичних прав на майно, які існували раніше, та у формі грошової виплати й надання майна, достатнього для відшкодування з врахуванням його ринкової вартості, або в іншій формі справедливого відшкодування;

10.3 забезпечити, щоб біженці та переміщені особи, які до їхнього переміщення не мали офіційно визнаних прав на майно, але, як вважали органи влади, де-факто володіли ним на правомірних підставах, отримали рівний і ефективний доступ до засобів юридичного захисту та можливість виправлення ситуації, пов'язаної з позбавленням їх права володіння цим майном. Це є особливо важливим у разі, якщо особи, про яких йдеться, є соціально вразливими або представниками меншин.

(...)

10.5 гарантувати, що відсутність у своєму житлі осіб, які мають право на проживання у ньому або на його оренду, але були змушені покинути його,

вважатиметься обґрунтованою, допоки не буде відновлено безпечні й гідні умови для їхнього добровільного повернення;

10.6 забезпечити наявність швидких, доступних та ефективних процедур звернення з вимогами про відновлення прав. Якщо йдеться про випадки переміщення людей та позбавлення їх права володіння майном, які набули систематичного характеру, мають бути створені спеціальні органи з розгляду їхніх вимог та прийняття відповідних рішень. Такі органи мають приймати рішення за прискореною процедурою, яка передбачає менш жорсткі критерії доведення та спрощений порядок розгляду. Їхня юрисдикція має поширюватися на всі види майна, що мають стосунок до задоволення потреб переміщених осіб, пов'язаних з місцем проживання і забезпеченням засобами до існування, у тому числі на житло, сільськогосподарські угіддя та підприємницьке майно;

10.7 забезпечувати незалежність, неупередженість і компетентність органів з вирішення питань за зверненнями переміщених осіб, у тому числі шляхом відповідної регламентації складу таких органів, що може передбачати можливість участі у них представників іноземних держав. (...).

2. *«Про біженців і переміщених осіб у Вірменії, Азербайджані та Грузії», Резолюція 1497 (2006) Парламентської Асамблеї Ради Європи*

99. У цій резолюції Парламентська Асамблея Ради Європи закликала Вірменію, Азербайджан і Грузію вжити, зокрема, таких заходів:

«12.1. зосередити всі свої зусилля на досягненні мирного врегулювання конфліктів у регіоні з метою створення умов для добровільного повернення біженців і переміщених осіб до рідних місць із забезпеченням при цьому безпеки цих осіб та поваги до їхньої гідності;

(...)

12.4. вважати пріоритетним завданням забезпечення повернення переміщених осіб і під час переговорів робити все можливе, щоб ці люди змогли безпечно повернутися до рідних місць навіть ще до досягнення всеосяжного врегулювання конфлікту;

(...)

12.15. розвивати практичне співробітництво в розслідуванні долі зниклих без вісті осіб і сприяти поверненню документів, що посвідчують особу, та реституції майна, зокрема з використанням досвіду вирішення аналогічних проблем на Балканах».

3. *Рекомендація Rec(2006)6 Комітету Міністрів державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб*

100. У цій рекомендації Комітет Міністрів зазначив, зокрема, таке:

«8. Внутрішньо переміщені особи мають право на володіння своєю власністю і майном відповідно до правових норм у галузі прав людини. Зокрема, внутрішньо переміщені особи мають право відновити право власності на своє

майно, покинуте у зв'язку з їхнім переміщенням. Якщо внутрішньо переміщених осіб позбавлено власності, таке позбавлення має бути підставою для адекватного відшкодування».

ПРАВО

I. ВСТУП

101. Заявник помер у 2009 році. У своїй ухвалі про прийнятність цієї заяви Суд зазначив, що його вдова пані Lena Sargsyan та їхні діти – Vladimir, Tsovinar і Nina Sargsyan – висловили бажання надалі підтримувати заяву в Суді, і вони мали на це право (див. ухвалу у справі «Sargsyan проти Азербайджану» [ВП], заява № 40167/06, пункти 1 і 51, від 14 грудня 2011 року).

102. Згодом представник заявника повідомив, що пані Nina Sargsyan не бажає підтримувати заяву. Вдова заявника, пані Lena Sargsyan, померла в січні 2014 року. Син заявника, пан Vladimir, та його дочка, пані Tsovinar Sargsyan, бажають надалі підтримувати заяву в Суді. Суд вже визнав, що вони мають на це право, і не бачить підстав для відступу від цієї позиції.

103. Крім того, Суд повторює, що у своїй ухвалі від 14 грудня 2011 року про прийнятність заяви він відхилив висунуті Урядом заперечення, а саме: заперечення на підставі заяви Уряду, депонованої разом з ратифікаційною грамотою, а також заперечення з посиланням на відсутність у Суду компетенції *ratione temporis* та недотримання шестимісячного строку (див. згадану вище ухвалу у справі «Sargsyan проти Азербайджану», пункти 71, 92 і 147). Суд долучив до суті справи такі заперечення Уряду: по-перше, заперечення з посиланням на відсутність юрисдикції та відповідальності; по-друге, заперечення з посиланням на відсутність у заявника статусу потерпілого у зв'язку з його скаргою стосовно могил родичів і, по-третє, заперечення стосовно вичерпання національних засобів юридичного захисту (див. згадану вище ухвалу у справі «Sargsyan проти Азербайджану», пункти 76, 99 і 111).

104. Суд вважає за доцільне розглянути питання про вичерпання національних засобів юридичного захисту у та про відсутність юрисдикції і відповідальності як окремі розділи, тоді як заперечення Уряду щодо наявності у заявника статусу потерпілого у зв'язку зі скаргою стосовно могил родичів Суд дослідить при розгляді стверджуваного порушення статті 8 Конвенції.

II. ВИЧЕРПАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ЮРИДИЧНОГО ЗАХИСТУ

105. Пункт 1 статті 35 Конвенції передбачає таке:

«Суд може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту, згідно із загально визначеними

принципами міжнародного права, і впродовж шести місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні».

А. Доводи сторін

1. Заявник

106. Щоб довести відсутність у нього необхідності вичерпання національних засобів юридичного захисту, заявник навів три головних аргументи.

107. По-перше, він заявив, що законодавство Азербайджану не передбачає ефективних засобів юридичного захисту, які б на практиці були доступними й достатніми. Він стверджував, зокрема, що Уряд не навів доказів існування таких засобів. Уряд не надав будь-якої конкретної інформації стосовно цивільних справ, нібито порушених у судах Азербайджану за позовами етнічних вірмен. Ці окремо згадані справи стосуються питань спадкування і не мають прямого стосунку до людей, що опинилися у становищі заявника. Тобто, Уряд не навів як приклад жодного випадку, коли б вірменський позивач домогся відновлення своїх прав у ситуації, порівнянній із ситуацією у справі заявника. Крім того, заявник доводив, що позиція, яку зайняв Уряд у провадженні в Суді, свідчить про те, яким міг би бути результат розгляду справи, якби її було порушено за позовом заявника в азербайджанських судах. За інформацією Уряду, відповідні національні органи влади не мають у своєму розпорядженні документальних доказів про те, що заявник мав якесь майно в селі Гулістан і що він там жив. Отже, звернення з позовом до національних судів Азербайджану не мало б шансів на успіх.

108. Для порівняння заявник послався на ухвалу Суду у справі «*Demoroulos та інші проти Туреччини*» [ВП] (заяви №№ 46113/99, 3843/02, 13751/02, 13466/03, 10200/04, 14163/04, 19993/04 і 21819/04, ЄСПЛ 2010), в якій Суд розробив критерії оцінки ефективності засобу юридичного захисту, призначеного для відновлення прав осіб, які втратили майно й житло у зв'язку з міжнародним конфліктом. Згадані Урядом засоби юридичного захисту не задовольняють жодного з цих критеріїв.

109. По-друге, заявник стверджував, що у справі, яка розглядається, вимога про вичерпання національних засобів юридичного захисту незастосовна, оскільки існує адміністративна практика повторного вчинення діянь, несумісних з положеннями Конвенції, та офіційна терпимість до такої практики з боку державних органів, що робить марними будь-які спроби скористатися існуючими засобами захисту. Посилаючись на документи різних органів Організації Об'єднаних Націй та Комітету ООН з економічних, соціальних і культурних прав, заявник стверджував про відсутність у Уряду-відповідача політичної волі забезпечувати захист покинутого майна етнічних

вірмен, яке часто захоплюють біженці чи внутрішньо переміщені особи, або надавати компенсацію за нього. Крім того, існує практика ненадання етнічним вірменам доступу до документів, які стосуються їхнього майна. Жодних ознак зміни цього стану речей немає. Заявник також привернув увагу до практичних проблем звернення до азербайджанських судів з позовами. Кордони між Вірменією та Азербайджаном закриті. Оскільки між Вірменією та Азербайджаном немає дипломатичних стосунків, біженці, які є етнічними вірменами, або громадяни Вірменії не мають можливості отримати візи інакше ніж через консульські служби сусідніх країн. Візи надаються лише у зв'язку з офіційними візитами, організованими міжнародними організаціями або дипломатичними місіями. Поштовий зв'язок між цими двома країнами також ненадійний.

110. Нарешті, заявник доводив, що в будь-якому випадку він може не дотримуватися вимоги про використання засобів юридичного захисту з огляду на свої особисті обставини. У 1992 році він мусив покинути село Гулістан, у зв'язку з чим втратив усе своє майно, своє житло та джерело доходів і, таким чином, опинився у незахищеному і вразливому становищі. До того ж, з 2004 року він тяжко хворів.

2. Уряд-відповідач

111. Уряд-відповідач стверджував, що на тій частині території Азербайджанської Республіки, над якою він здійснює ефективний контроль (а село Гулістан не перебуває під таким контролем), ефективні засоби юридичного захисту існують. Перш за все, право власності гарантується статтею 29 Конституції 1995 року. Крім того, стаття 68 Конституції передбачає зобов'язання держави відшкодувати будь-яку шкоду, завдану незаконними діями чи бездіяльністю органів державної влади або їхніх посадових осіб. У свою чергу, Цивільний кодекс і Цивільно-процесуальний кодекс містять більш конкретні положення, які захищають як право власності на майно, так і право володіння ним. Передбачено належні процедури, які дозволяють як громадянам, так і іноземцям звернутися до азербайджанських судів з позовом у зв'язку зі шкодою чи збитками, завданими на території Азербайджану (див. докладнішу інформацію у пунктах 88-92 вище в розділі «Відповідне національне законодавство»). Уряд не погодився з твердженням про існування адміністративної практики, яка робить марними спроби скористатися існуючими засобами юридичного захисту.

112. На підтвердження своєї позиції Уряд надав статистичні дані Міністерства юстиції стосовно справ, порушених за позовами етнічних вірмен: наприклад, за період з 1991 по 2006 рік суди першої інстанції у Баку розглянули і винесли рішення у 243 цивільних справах, порушених за

позовами етнічних вірмен, 98 з яких пов'язані з житловими спорами. Уряд також надав копії судових рішень у двох справах про спадкування, в яких апеляційні суди ухвалили рішення на користь етнічних вірмен, проживаючих за кордоном. Справа *«Mammadova Ziba Sultan npomu Mammadova Zoya Sergeevna ta Mammadov Farhad Tarif»* (рішення Цивільної колегії Апеляційного суду Азербайджанської Республіки від 24 травня 2007 року) стосується спору про спадкування майна, відповідачами в якому є етнічні вірмени – дружина і син померлого, що живуть у Сполучених Штатах Америки. Апеляційний суд скасував рішення суду першої інстанції, відхиливши його висновок про те, що відповідачів слід вважати недобросовісними спадкоємцями. У справі *Sinyukova, Korovkova ta Zaimkina* (справа *«Chagaryan»*; рішення Цивільної колегії Шекінського апеляційного суду від 7 листопада 2007 року) апеляційний суд виніс рішення, яким зобов'язав державну нотаріальну контору міста Мінгечаур видати свідоцтво про право на спадщину на квартиру трьом позивачкам – дочкам етнічного вірмена, проживаючого за кордоном, оскільки визнав, що їх слід вважати такими, що подали заяви про спадщину вчасно. Визнаючи, що ці справи не стосуються ситуацій, порівнянних із ситуацією у справі заявника, Уряд, тим не менш, вважає, що зазначені справи свідчать про можливість ефективного здійснення вірменами своїх прав в азербайджанській правовій системі при зверненні з позовами стосовно прав власності та інших захищених прав.

113. Тому Уряд дійшов висновку, що він довів наявність ефективних засобів юридичного захисту. Відповідно, саме заявник має продемонструвати, що такі засоби юридичного захисту не є ефективними за даних обставин. Водночас заявник визнав, що не робив жодних спроб скористатися існуючими засобами юридичного захисту і тому не може стверджувати, що азербайджанська правова система не забезпечила його необхідним захистом від стверджуваного порушення його прав.

3. Уряд Вірменії (третя сторона у провадженні)

114. Уряд Вірменії акцентував увагу на позиції заявника стосовно існування в Азербайджані адміністративної практики перешкодження вірменам, які покинули країну під час конфлікту, або іншим особам вірменського походження в поверненні до Азербайджану або у відвідуванні цієї країни.

В. Оцінка Суду

115. Суд знову наголошує на першорядній важливості того, що встановлений Конвенцією механізм захисту прав людини є субсидіарним по відношенню до національних систем захисту таких прав. Завдання Суду

полягає в нагляді за виконанням Договірними державами своїх зобов'язань за Конвенцією. Він не може і не повинен перебирати на себе роль Договірних держав, які зобов'язані забезпечувати повагу до основних прав і свобод та їх захист на національному рівні. Отже, вимога вичерпання національних засобів юридичного захисту є невід'ємною частиною функціонування цієї системи захисту. Держави не зобов'язані відповідати перед міжнародним органом за свої дії, допоки не матимуть можливості виправити ситуацію засобами своєї правової системи, і тому ті, хто має намір послатися на наглядову юрисдикцію Суду стосовно скарг проти держави, повинні спочатку використати засоби юридичного захисту, передбачені правовою системою їхньої держави (див., зокрема, рішення у справі «*Akdivar та інші проти Туреччини*» від 16 вересня 1996 року, пункт 65, *Збірник постанов та рішень 1996-IV*). Суд знову й знову наголошує, що він не є судом першої інстанції; він не має повноваження (і не може його мати з огляду на його функції як міжнародного суду) виносити рішення у великій кількості справ, в яких необхідно встановлювати основні факти і визначати розмір грошової компенсації – адже обидва ці завдання, виходячи з принципових міркувань і необхідності забезпечення ефективної практики, мають належати до компетенції національних органів (див. згадане вище рішення у справі «*Demopoulos та інші проти Туреччини*», пункт 69; ухвалу у справі «*Niazli Kazali та Hakan Kazali проти Кіпру*», заява № 49247/08, пункт 132, від 6 березня 2012 року).

116. У низці своїх рішень Суд сформулював загальні принципи щодо вичерпання національних засобів юридичного захисту. У своєму рішенні у згаданій вище справі «*Akdivar та інші проти Туреччини*» він зазначив таке (посилання на інші справи – в дужках – видалено):

«65. Суд нагадує, що, згідно з вимогою вичерпання національних засобів юридичного захисту, яка міститься у статті [35] Конвенції, ті, хто має намір звернутися до міжнародної судової чи арбітражної установи з позовом проти держави, зобов'язані спочатку використати засоби юридичного захисту, передбачені правовою системою їхньої держави. Отже, держави не зобов'язані відповідати перед міжнародним органом за свої дії, допоки не матимуть можливості виправити ситуацію засобами своєї правової системи. Ця вимога ґрунтується на припущенні, відображеному у статті 13 Конвенції – з якою воно тісно пов'язане – що національна система передбачає ефективний засіб юридичного захисту, яким можна скористатися у зв'язку зі стверджуваним порушенням положень Конвенції, незалежно від того, чи інкорпоровані ці положення у національне законодавство. Таким чином, важливим принциповим аспектом є те, що встановлений Конвенцією механізм захисту прав людини є субсидіарним по відношенню до національних систем захисту таких прав (...).

66. Згідно зі статтею [35], як правило, заявникові слід удаватися до тих засобів юридичного захисту, які є доступними й достатніми для того, щоб виправити

ситуацію, що виникла внаслідок стверджуваних порушень. Існування відповідних засобів юридичного захисту має бути достатньо певним не лише в теорії, але й на практиці, інакше їм не вистачатиме потрібної доступності та ефективності (...).

Крім того, згідно зі статтею [35] Конвенції скарги, які заявники мають намір подати згодом до Страсбургу, мають спочатку бути заявлені у відповідному національному органі, принаймні по суті та з дотриманням формальних вимог і строків, встановлених національним законодавством, і при цьому також мають бути використані процесуальні засоби, які можуть запобігти порушенню Конвенції (...).

67. Однак, як зазначено вище, заявник не зобов'язаний удаватися до засобів юридичного захисту, які є неадекватними чи неефективними. Крім того, згідно із «загальновизнаними нормами міжнародного права» можуть існувати особливі обставини, що звільнюють заявника від обов'язку вичерпання національних засобів юридичного захисту, які він має у своєму розпорядженні (...). Ця вимога також незастосовна у випадку, якщо доведено існування адміністративної практики повторного вчинення діянь, несумісних з положеннями Конвенції, та офіційна терпимість до неї з боку державних органів і якщо з огляду на характер такої практики будь-яке звернення до суду виявляється марним та неефективним.

68. Стосовно питання про вичерпання національних засобів юридичного захисту тягар доведення розподіляється між сторонами. На Уряді, який стверджує про невичерпання таких засобів, лежить обов'язок переконати Суд, що відповідний засіб юридичного захисту був ефективним і ним можна було скористатися на час подій у справі як у теоретичному, так і практичному сенсі, тобто що він був доступним і що його використання могло б забезпечити виправлення ситуації у зв'язку зі скаргами заявника та мало б достатні шанси на успіх. Водночас, у разі якщо тягар доведення виконаний, заявник, у свою чергу, повинен довести, що засіб юридичного захисту, на який посилається Уряд, був фактично вичерпаний або був у зв'язку з певними обставинами справи неадекватним і неефективним, або що існували особливі обставини, які звільнили його від обов'язку вичерпання такого засобу. Однією з таких обставин може бути те, що національні органи державної влади залишалися абсолютно пасивними щодо серйозних заяв про невиконання своїх обов'язків представниками державної влади або про спричинення ними страждань, наприклад, коли вони не провели розслідування або не надали допомоги. За таких обставин можна стверджувати, що тягар доведення знову переходить до Уряду-відповідача, який має показати, що він зробив у відповідь на поширеність та серйозність порушень, які оскаржуються.

69. Суд наголошує, що при застосуванні вимоги вичерпання національних засобів юридичного захисту слід належним чином враховувати те, що вона застосовується в контексті механізму захисту прав людини, створити який погодилися Договірні держави. Відповідно, він вже визнав, що стаття [35] має застосовуватися з певною гнучкістю і без надмірного формалізму (...). Суд

також визнав, що вимога вичерпання національних засобів юридичного захисту не є ані абсолютною, ані такою, що може застосовуватися автоматично; при визначенні, чи було дотримано цієї вимоги, неодмінно мають враховуватися конкретні обставини кожної окремої справи (...). Це, зокрема, означає, що він має реально враховувати не тільки наявність формальних засобів захисту у правовій системі відповідної Договірної держави, а й загальний правовий і політичний контекст, у якому вони застосовуються, так само як і особисті обставини заявників».

117. Повертаючись до справи, яка розглядається, Суд зауважує, що застосування пункту 1 статті 35 Конвенції необхідно оцінити в загальному контексті нагірно-карабахського конфлікту. Хоча військова фаза конфлікту закінчилася підписанням у травні 1994 року угоди про припинення вогню, мирного договору досі не укладено. Не заперечується те, що між Вірменією та Азербайджаном немає дипломатичних стосунків і що кордони між ними закриті. До того ж, судячи з усього, поштовий зв'язок між цими двома країнами ненадійний. У такій ситуації слід визнати, що можуть існувати труднощі в забезпеченні належного функціонування системи здійснення правосуддя. Зокрема, можуть існувати значні практичні проблеми із зверненням з позовом до судів і вирішенням порушеної за ним справи в іншій країні (див., *mutatis mutandis*, згадане вище рішення у справі «*Akdivar ta inshi проти Туреччини*», пункт 70).

118. Суд зауважує, що Уряд виклав передбачену Конституцією та Цивільним кодексом загальну систему захисту права власності та відшкодування шкоди, завданої незаконними діями або бездіяльністю. Але він не пояснив, як ці положення застосовуватимуться в конкретному контексті, коли особи, що опинилися в ситуації заявника – тобто вірменські біженці, які були вимушені покинути майно і житло у зв'язку з нагірно-карабахським конфліктом – мають намір вимагати реституції майна або відшкодування за втрату можливості володіти ним. Уряд надав статистичні дані щодо цивільних справ, які були порушені за позовами етнічних вірмен і вирішені азербайджанськими судами. Повідомивши лише, що справи стосуються житлових спорів, Уряд не надав конкретної інформації щодо характеру розглянутих позовів та результатів їх розгляду. Що стосується двох судових рішень, винесених у 2007 році і згаданих Урядом як приклад, то Суд зазначає, що обидва ці рішення стосуються справ про спадкування і не мають стосунку до позовів, з якими звертаються особи, переміщені під час нагірно-карабахського конфлікту, у зв'язку з втратою ними доступу до свого майна та/або житла і можливості володіти ними. Насправді, Уряд для прикладу не навів жодної справи, яка була б вирішена в азербайджанських судах на користь особи, що опинилася в ситуації заявника.

119. Отже, Суд вважає, що Уряд не виконав покладений на нього тягар доведення наявності у заявника засобу юридичного захисту, використання якого могло б забезпечити виправлення ситуації у зв'язку з його скаргами, поданими з посиланням на Конвенцію, та мало б достатні шанси на успіх. Отже, немає необхідності з'ясувати, чи справді, як це стверджує заявник, існує певна адміністративна практика азербайджанських органів влади, яка перешкоджає заявнику користуватися існуючими засобами юридичного захисту. Так само, оскільки не доведено існування ефективних засобів юридичного захисту, немає необхідності досліджувати, яким чином стверджувана відсутність ефективного контролю над територією, про яку йдеться, могла позначитися на використанні національних засобів юридичного захисту.

120. Тому Суд відхиляє заперечення Уряду щодо вичерпання національних засобів юридичного захисту.

III. ЮРИСДИКЦІЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ АЗЕРБАЙДЖАНУ ЗА СТАТТЕЮ 1 КОНВЕНЦІЇ

A. Доводи сторін

1. Заявник

121. Заявник привернув увагу до того, що село Гулістан розташоване на міжнародно визнаній території Азербайджанської Республіки. Таким чином, саме Уряд-відповідач має спростувати презумпцію юрисдикції стосовно території села Гулістан за період з 15 квітня 2002 року по теперішній час. На думку заявника, Уряд не надав для цього доказів, тобто не довів, що Гулістан не перебуває під контролем Азербайджану. Заявник зазначив, що позиція Уряду стосовно фактичної ситуації дещо непослідовна і що Уряд все-таки визнав, що село Гулістан не перебуває під контролем Вірменії. Тому вся відповідальність за забезпечення прав заявника, передбачених Конвенцією, лежить на Уряді.

122. Як альтернативний аргумент заявник стверджував, що навіть якби було доведено, що Азербайджан не здійснює контролю над територією, про яку йдеться, питання про його відповідальність все одно постало б з огляду на решту його позитивних зобов'язань за статтею 1 Конвенції, а саме з огляду на зобов'язання вживати дипломатичних, судових та інших заходів для забезпечення прав заявника, передбачених Конвенцією (див. рішення у справі «*Ilaşçı та інші проти Молдови та Росії*» [ВП], № 48787/99, пункти 331 і 333, ЄСПЛ 2004-VII). Згідно з доводами заявника Уряд не виконав своїх позитивних зобов'язань, оскільки протягом багатьох років виявляв брак політичної волі

до врегулювання конфлікту і не вживав заходів для забезпечення особистого права заявника на повернення або на відповідну компенсацію (див. пункт 208 нижче).

2. Уряд-відповідач

123. Уряд-відповідач визнав той факт, що територія села Гулістан є частиною міжнародно визнаної території Азербайджану. Аргументуючи свою позицію під час розгляду справи 5 лютого 2014 року, Уряд стверджував, що презумпція про те, що держава здійснює юрисдикцію на всій своїй території, може бути обмеженою з урахуванням не лише територій, окупованих іншими сторонами, але також з урахуванням невеликих ділянок території, «які стали недоступними через обставини». І такою ділянкою є село Гулістан. Воно знаходиться на лінії розмежування, тобто з одного боку оточене військовими підрозділами Азербайджану (з півночі та сходу), а з другого – військовими підрозділами Вірменії (з півдня і заходу), і не перебуває під ефективним контролем тієї чи іншої сторони. Уряд наголосив, що село знаходиться в зоні вогневого ураження з боку позицій вірменських військ, розташованих на схилі, який височіє над річкою. Таким чином, Уряд Азербайджану не має можливості здійснювати свою законну владу на цій території.

124. Основна лінія аргументації Уряду полягає, відповідно, у тому, що Уряд не несе відповідальності за статтею 1 Конвенції у первинному значенні цього положення. Утративши суверенні території, він несе лише обмежену відповідальність, тобто відповідальність за виконання свого позитивного зобов'язання вживати всіх можливих заходів відповідно до міжнародного права (див. згадане вище рішення у справі «Ilaşıcı та інші проти Молдови та Росії», пункт 331). Він доводив, що виконання такого позитивного зобов'язання залежить від фактичних обставин цієї справи і що його трактування не може бути таким, що покладає непропорційний тягар на державу (див. там само, пункт 332). Уряд стверджував, що вжив всіх заходів загального та індивідуального характеру, які можна було б очікувати від нього (див. пункт 210 нижче).

3. Уряд Вірменії (третья сторона у провадженні)

125. Уряд Вірменії підтвердив свою позицію, що село Гулістан перебуває під повним та ефективним контролем Азербайджану. Посилаючись на подані ним зауваження стосовно ситуації в селі Гулістан (див. пункти 50-53 вище) та на надані ним докази (див. пункти 69-71 вище), Уряд Вірменії зазначив, зокрема, що позиції азербайджанських військ знаходяться у самому селі та на його околицях, тоді як війська «НКР» розміщені на протилежному боці ущелини.

В. Оцінка Суду

1. Відповідні принципи, встановлені практикою Суду стосовно презумпції територіальної юрисдикції

126. Відповідні принципи Суд виклав у своєму рішенні у справі «Assanidze проти Грузії» [ВП], заява № 71503/01, пункти 137-143, ЄСПЛ 2004-II і згодом – у згаданій вище справі «Ilaşcu та інші проти Молдови та Росії» (пункти 311-313 і пункти 333-335).

127. У справі «Assanidze проти Грузії» Суд застосував «презумпцію компетенції» або, іншими словами, презумпцію юрисдикції стосовно території держави. У відповідних пунктах цього рішення Суд зазначає:

«137. Стаття 1 Конвенції вимагає від Договірних держав «гарантувати кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I [цієї] Конвенції». З цього положення випливає, що Договірні держави відповідають за будь-які порушення гарантованих прав і свобод кожного, хто перебуває під їхньою «юрисдикцією» – або в їхній компетенції – на момент вчинення порушення.

(...)

139. Аджарська автономна республіка, безперечно, є невід'ємною частиною території Грузії і перебуває в її компетенції та під її контролем. Іншими словами, існує презумпція компетенції. Суд має тепер визначити, чи є вагомі докази для спростування цієї презумпції.

140. У зв'язку з цим Суд передусім зазначає, що Грузія ратифікувала Конвенцію, визнавши її чинність на всій своїй території. Крім того, сторони погоджуються з тим, що Аджарська автономна республіка не має сепаратистських намірів і не перебуває під ефективним і повним контролем будь-якої іншої держави (див., для протиставлення, ухвалу у справі «Ilaşcu та інші проти Молдови та Росії» [ВП], № 48787/99, від 4 липня 2001, та згадане вище рішення у справі «Loizidou проти Туреччини»). При ратифікації Конвенції Грузія не зробила конкретних застережень за статтею 57 Конвенції стосовно Аджарської автономної республіки або стосовно труднощів у здійсненні своєї юрисдикції над цією територією. У будь-якому разі таке застереження було б недейсним, оскільки згідно з прецедентною практикою Суду територіальні винятки не допускаються (див. рішення у справі «Mathews проти Сполученого Королівства» [ВП], № 24833/94, пункт 29, ЄСПЛ 1999-I), окрім як у випадку, визначеному у пункті 1 статті 56 Конвенції (залежні території).

(...)

142. Таким чином, презумпцію, зазначену в пункті 139 вище, слід вважати вірною. Насправді, з огляду на правову політику – необхідність забезпечення рівності між Договірними державами та ефективності Конвенції – інакше й не може бути. Якби не було цієї презумпції, застосовність Конвенції можна було б вибірково обмежувати лише частинами території окремих Договірних

держав, що позбавило б сенсу поняття ефективного захисту прав людини, яке лежить в основі всієї Конвенції, і водночас створило б можливості для дискримінації між Договірними державами, тобто між державами, які погодилися на застосування Конвенції на всій своїй території, і тими, які не погодилися на це.

143. Отже, Суд визнає, що фактичні обставини, у зв'язку з якими заявлено про порушення, підпадали під «юрисдикцію» Грузії (див. «Фонд миру Бертрана Рассела проти Сполученого Королівства» («*Bertrand Russell Peace Foundation Ltd v. the United Kingdom*»), № 7597/76, рішення Комісії від 2 травня 1978 року, Decisions and Reports (DR) 14, с. 117 і 124) за змістом статті 1 Конвенції».

128. Подальше детальне дослідження Судом питань презумпції юрисдикції міститься в його рішенні у згаданій вище справі «*Ilascu та інші проти Молдови та Росії*». У відповідних пунктах цього рішення Суд зазначає:

«311. Зі статті 1 Конвенції випливає, що Договірні держави мають нести відповідальність за порушення гарантованих Конвенцією прав і свобод фізичних осіб, які перебувають під їхньою «юрисдикцією».

Здійснення юрисдикції Договірною державою є необхідною умовою для того, щоб її можна було вважати такою, що несе відповідальність за дії або бездіяльність, які можна поставити їй у провину і які дають підстави для скарги про порушення прав і свобод, закріплених у Конвенції.

312. Суд посилається на свою прецедентну практику, згідно з якою для цілей статті 1 Конвенції поняття юрисдикції слід вважати таким, що відображає значення цього терміну в міжнародному публічному праві (див. рішення у справі «*Gentilhomme та інші проти Франції*», №№ 48205/99, 48207/99 і 48209/99, пункт 20, від 14 травня 2002 року; ухвалу у справі «*Banković та інші проти Бельгії та інших*» [ВП], заява № 52207/99, пункти 59-61, ЄСПЛ 2001-XII; та рішення у справі «*Assanidze проти Грузії*» [ВП], заява № 71503/01, пункт 137, ЄСПЛ 2004-II).

З точки зору міжнародного публічного права слова «під їхньою юрисдикцією» у статті 1 Конвенції означають, що юрисдикційна компетентність держави є, головним чином, територіальною (див. згадану вище ухвалу у справі «*Banković та інші проти Бельгії та інших*», пункт 59), але також – що існує презумпція, що юрисдикція здійснюється, як правило, на всій території держави.

Ця презумпція може бути обмеженою за виняткових обставин, зокрема у випадку, коли держава позбавлена можливості здійснювати владу на частині своєї території. Така ситуація може виникнути внаслідок військової окупації збройними силами іншої держави, яка здійснює ефективний контроль над окупованою територією (див. рішення у справі «*Loizidou проти Туреччини*» (попередні заперечення) від 23 березня 1995 року, серія А, № 310, і згадане вище рішення у справі «*Kınpr проти Туреччини*» (Суррус v. Turkey), пункти 76-80, а також відповідне посилання в згаданій вище ухвалі у справі «*Banković та інші проти Бельгії та інших*», пункти 70-71), внаслідок воєнних дій чи

повстання або дій іноземної держави на підтримку створення сепаратистського режиму на території держави, про яку йдеться.

313. Щоб дійти висновку про існування такої виняткової ситуації, Суд має, з одного боку, дослідити всі об'єктивні факти, які можуть обмежувати можливості держави ефективно здійснювати владу на своїй території, а, з іншого боку, поведінку самої держави. Зобов'язання, взяті на себе Договірною державою за статтею 1 Конвенції, включають – на додаток до зобов'язання утримуватися від втручання у здійснення гарантованих прав і свобод – позитивні зобов'язання вживати належних заходів для забезпечення дотримання таких прав і свобод на своїй території (див., серед інших джерел, рішення у справі «Z та інші проти Сполученого Королівства» [ВП], заява № 29392/95, пункт 73, ЄСПЛ 2001-V).

Ці зобов'язання залишаються чинними навіть тоді, коли здійснення державою влади обмежується частиною її території, і тому вона зобов'язана вживати всіх належних заходів, які ще в змозі вживати.

(...)

333. Суд вважає, що у випадку, коли де-факто існуюча ситуація в Договірній державі є такою, що обмежує її можливості здійснювати владу на всій своїй території, наприклад, коли на частині її території створено сепаратистський режим – незалежно від того, чи супроводжується це військовою окупацією іншою державою – ця Договірна держава не втрачає внаслідок цього своєї юрисдикції за змістом статті 1 Конвенції над такою частиною своєї території, тимчасово контрольованою місцевою владою за підтримки повстанських сил або іншої держави.

Однак така фактична ситуація обмежує рамки зазначеної юрисдикції, оскільки зобов'язання, взяті Договірною державою за статтею 1, має розглядатися Судом лише з урахуванням позитивних зобов'язань цієї держави стосовно осіб на її території. Вона повинна докладати зусиль, використовуючи всі юридичні й дипломатичні засоби, доступні їй у відносинах з іноземними державами та міжнародними організаціями, щоб і надалі гарантувати користування правами та свободами, визначеними в Конвенції.

334. Хоча Суд не зобов'язаний указувати, які саме заходи слід вжити органам влади, щоб забезпечити найефективніше виконання своїх зобов'язань, він повинен переконатися, що фактично вжиті заходи були належними й достатніми у справі, що розглядається. Якщо йдеться про часткове або повне невиконання зобов'язання з вжиття заходів, Суд має визначити, якою мірою все-таки були можливі якісь мінімальні зусилля, і чи варто їх було докласти. Це питання особливо потребує вирішення у справах, які стосуються стверджуваного порушення абсолютних прав – наприклад, прав, гарантованих статтями 2 і 3 Конвенції.

335. Отже, Суд доходить висновку, що – для цілей статті 1 Конвенції – заявники перебувають під юрисдикцією Республіки Молдова і що, однак, її відповідальність за оскаржувані діяння, вчинені на території «ПМР», на якій

вона не здійснює реальної влади, має оцінюватися з урахуванням її позитивних зобов'язань за Конвенцією».

129. З наведеної вище прецедентної практики випливає, що за змістом статті 1 Конвенції існує презумпція, що юрисдикція здійснюється на всій території Договірної держави. Зобов'язання, взяті на себе Договірною державою за статтею 1, включають два аспекти, а саме: з одного боку – негативне зобов'язання утримуватися від втручання у здійснення гарантованих прав і свобод, а з іншого боку – позитивні зобов'язання вживати належних заходів для забезпечення дотримання таких прав і свобод на своїй території (див. згадане вище рішення у справі «*Ilaşcu та інші проти Молдови та Росії*», пункт 313).

130. Навіть за виняткових обставин, коли держава позбавлена можливості здійснювати владу на частині своєї території через військову окупацію збройними силами іншої держави, воєнні дії чи повстання, або внаслідок створення сепаратистського режиму на її території, вона не втрачає своєї юрисдикції за змістом статті 1 Конвенції (див. згадане вище рішення у справі «*Ilaşcu та інші проти Молдови та Росії*», пункт 333; див. також рішення у справі «*Catan та інші проти Молдови та Росії*» [ВП], заяви №№ 43370/04, 8252/05 і 18454/06, пункт 109, ЄСПЛ 2012 (витяги)).

131. Однак у випадках, коли держава позбавлена можливості здійснювати владу на частині своєї території, її відповідальність за Конвенцією обмежується виконанням позитивних зобов'язань (див. там само, пункт 335). Такі зобов'язання стосуються як заходів, необхідних для відновлення контролю (як вираження своєї юрисдикції) над відповідною територією, так і заходів із забезпечення поваги до особистих прав заявника (див. там само, пункт 339). Таким чином, перша частина цих зобов'язань вимагає від держави відстояти або відновити свій суверенітет над територією та утриматися від будь-яких дій з підтримки сепаратистського режиму (див. там само, пункти 340-345). Згідно з другою частиною зобов'язань держава повинна вжити судових, політичних або адміністративних заходів для забезпечення особистих прав заявника (див. там само, пункти 346).

2. Застосування цих принципів у цій справі

а) Встановлення Судом фактів

132. У цій справі версії сторін стосовно ситуації в Гулістані розходяться. Відповідний період, що підлягає розгляду, триває з 15 квітня 2002 року, дати набрання Конвенцією чинності стосовно Азербайджану, до сьогодні.

133. При встановленні фактів, наведених нижче, Суд взяв до уваги письмові зауваження сторін та їхні усно викладені доводи, карти села Гулістан

та його околиць, відеоматеріали на DVD-дисках, відзняті на зазначеній місцевості, та інші докази у справі, надані сторонами. Він також узяв до уваги висновок AAAS щодо села Гулістан, складений на підставі інтерпретації супутникових знімків високої роздільної здатності.

134. Суд зазначає, що позиції сторін збігаються в цілому ряді питань: не заперечується той факт, що село Гулістан розташоване на міжнародно визнаній території Азербайджанської Республіки. Воно розкинулося у V-подібній долині на північному березі річки Інджачай. Позиції азербайджанських військ розташовані на північному березі річки, тоді як позиції військ «НКР» – на її південному березі. У селі немає цивільних осіб. Принаймні, околиці села заміновано, і часто відбуваються порушення режиму припинення вогню.

135. Однак стосовно деяких інших питань позиції сторін розходяться. Найважливіша розбіжність стосується питання, чи є у селі позиції азербайджанських військ. Спірними також є питання про те, на якій відстані від села знаходяться військові позиції обох сторін і чи замінована територія самого села.

136. Як свідчать наявні матеріали та, зокрема, карти, надані кожною із сторін і третьою стороною (Урядом Вірменії), усе село, а також позиції азербайджанських військ розташовані на північному березі річки Інджачай, яка служить природною лінією розмежування між сторонами. Позиції «НКР» – на південному березі річки, і найближчою до села є позиція, розташована на схилі напроти нього.

137. Що стосується спірного питання про присутність азербайджанських військ у самому селі, то Суд зазначає наявність цілого ряду ознак присутності азербайджанських позицій і, відповідно, азербайджанських військових у селі. У висновку AAAS, складеному на підставі інтерпретації супутникових знімків, зроблених у 2005, 2009 і 2012 роках, зазначено, що в селі та, принаймні, по краях села є окопи. На знімках 2005 і 2009 року вони добре помітні, але на знімку 2012 року їх видно менш чітко. Оскільки село розташоване на північному березі річки і там знаходяться лише позиції азербайджанських військ, Суд на підставі наявних доказів вважає достатньою мірою встановленим той факт, що ці окопи є частиною азербайджанських позицій. Це також є ознакою присутності там азербайджанських військових, оскільки окопи необхідно підтримувати у відповідному стані (як свідчить висновок AAAS, згідно з яким за період з 2009 по 2012 рік окопи прийшли у занедбаний стан і тому їх менш чітко видно). У зв'язку з цим Суд повторює, що факт відсутності цивільних осіб у селі не оспорується. Крім того, з висновку AAAS та відеозапису на DVD-диску, наданого третьою стороною (Урядом Вірменії) у 2012 році також видно, що територія на північ від села і, відповідно, під'їзні шляхи до нього

перебувають під контролем азербайджанських військ.

Додатковим свідченням є відеозапис на DVD-диску, наданий заявником у 2008 році – на ньому видно, що з труб деяких будинків піднімається дим, а також видно чоловіка, який проходить поміж зруйнованих будинків.

138. Хоча є певні ознаки присутності азербайджанських військ у самому селі, Суд не має у своєму розпорядженні достатніх фактів, щоб встановити, чи були присутні азербайджанські війська в селі Гулістан протягом усього періоду, який підпадає під компетенцію Суду *ratione temporis*, а саме з 15 квітня 2002 року по теперішній час. Водночас слід зауважити, що ніхто не стверджує і в наявних у Суду матеріалах ніщо не свідчить про те, що протягом періоду, який розглядається, на північному березі річки і, тим паче, у самому селі Гулістан знаходяться чи знаходилися позиції або військові «НКР».

б) Оцінка юридичного значення фактів

139. Ураховуючи той факт, що село Гулістан розташоване на міжнародно визнаній території Азербайджану, застосовується презумпція юрисдикції (див. згадане вище рішення у справі «*Ilascu та інші проти Молдови та Росії*», пункт 312). Отже, на думку Суду, саме Уряд має довести, що існують виняткові обставини, які обмежують його відповідальність за статтею 1 Конвенції.

140. Суд зауважує, що обмеження відповідальності держави щодо її території виконанням позитивних зобов'язань визнається лише у випадку, якщо йдеться про територію, ефективний контроль над якою здійснює інша держава або сепаратистський режим. У своєму рішенні у справі «*Ilascu та інші проти Молдови та Росії*» Суд встановив, що Уряд Молдови не здійснює влади над частиною своєї території, а саме над тією частиною, яка перебуває під ефективним контролем Придністровської Молдавської Республіки (далі – «ПМР») (див. згадане вище рішення, пункти 330). На такий самий висновок Суд спирався у своєму рішенні у справі «*Ivanțos та інші проти Молдови та Росії*» (заява № 23687/05, пункт 105, від 15 листопада 2011 року). У рішенні, винесеному Судом у справі «*Catan та інші проти Молдови та Росії*» (див. згадане вище рішення, пункт 109), Суд також визнав, що Молдова не здійснює влади над тією частиною своєї території на схід від річки Дністер, яка перебуває під контролем «ПМР». Однак у своєму рішенні у справі «*Assanidze проти Грузії*» (див. згадане вище рішення, пункти 139-140) Суд визнав значущим той факт, що Аджарська автономна республіка не має сепаратистських намірів і не перебуває під ефективним і повним контролем будь-якої іншої держави.

141. У згаданих вище справах проти Молдови не оспорувався той факт, що відповідна територія, а саме Придністров'я, перебуває під ефективним

контролем «ПМР». Відповідно до Конвенції Суд дійшов висновку, що Росія здійснює юрисдикцію на території, контрольованій «ПМР», оскільки Росія здійснює там ефективну владу або, принаймні, справляє вирішальний вплив на «ПМР» і забезпечує її виживання, надаючи їй військову, економічну, фінансову та політичну підтримку, і тому Росія має нести відповідальність за констатовані порушення (див. згадане вище рішення у справі «*Ilaşcu та інші проти Молдови та Росії*», пункти 392-394; згадане вище рішення у справі «*Ivanțos та інші проти Молдови та Росії*», пункти 118-120; згадане вище рішення у справі «*Catan та інші проти Молдови та Росії*», пункт 122).

142. Справа, що розглядається, відрізняється від згаданих вище справ: село Гулістан знаходиться на лінії фронту між військами Азербайджану і «НКР», і питання стосовно того, чи перебуває село під ефективним контролем Азербайджану, є спірним. Виходячи зі своєї прецедентної практики, Суд зазначає, що Уряд-відповідач має довести, що село Гулістан, де мають місце стверджені порушення Конвенції, перебуває під ефективним контролем іншої держави або сепаратистського режиму.

143. Суд вважає за доцільне у зв'язку з цим повторити, що разом зі своєю ратифікаційною грамотою Азербайджан депонував заяву про те, що він «не в змозі гарантувати застосування положень Конвенції на територіях, окупованих Республікою Вірменія» (див. пункт 93 вище). У своїй ухвалі про прийнятність цієї справи Суд визнав, що заява Азербайджану не може обмежувати територіальне застосування Конвенції певними частинами міжнародно визнаної території Азербайджану (див. згадану вище ухвалу у справі «*Sargsyan проти Азербайджану*», пункти 63-65) і що, до того ж, його заява не задовольняє вимоги, які має задовольняти юридично дійсне застереження (див. там само, пункти 66-70).

144. Суд зазначає, що згідно з міжнародним правом (зокрема, статтею 42 Гаазького Положення 1907 року) територія вважається окупованою, якщо вона фактично знаходиться під владою ворожої армії; при цьому, як загальновизнано, під «фактичною владою» слід розуміти здійснення ефективного контролю і наявність такого фактору як присутність іноземних військ, які здатні здійснювати ефективний контроль без згоди суверенної держави (див. пункт 94 вище). На підставі наявних у нього матеріалів і враховуючи згадані вище встановлені факти, Суд визнає, що село Гулістан не окуповане і не перебуває під ефективним контролем іноземних військ, оскільки для цього в селі повинні були б бути присутні іноземні війська.

145. До того ж, судячи з усього, Уряд-відповідач не підтвердив свою первинну позицію про те, що не здійснює ефективного контролю над селом Гулістан. Натомість він зазначив, що село знаходиться на спірній території, наголосивши, що воно оточене мінними полями, а з обох боків річки –

військовими позиціями конфронтуючих сторін, і що воно перебуває в зоні вогневого ураження з боку позицій вірменських військ.

146. По суті, Уряд-відповідач доводив, що підхід, сформульований у прецедентній практиці Суду (в його рішенні у справі «*İlaşçı та інші проти Молдови та Росії*» та у подальших справах), згідно з яким Суд визнає, що держава, втративши ефективний контроль над частиною своєї території, яка перебуває під таким контролем з боку іншої держави або сепаратистського режиму, несе обмежену відповідальність за Конвенцією, має так само застосовуватися й до спірних районів або, як Уряд зазначив на засіданні Суду 5 лютого 2014 року, до «ділянок території, які стали недоступними через обставини».

147. При вирішенні цього питання Суд має враховувати особливий характер Конвенції як конституційного інструменту європейського публічного порядку (*ordre public*), призначеного для захисту конкретних людей, а також своє завдання, сформульоване у статті 19 Конвенції, «забезпечувати дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань» (див. рішення у справі «*Loizidou проти Туреччини*» (попередні заперечення), від 23 березня 1995 року, пункти 75 і 93, серія А, № 310; рішення у справі «*Al-Skeini та інші проти Сполученого Королівства*» [ВП], заява № 55721/07, пункт 141, ЄСПЛ 2011). У результаті ратифікації Конвенції Азербайджаном 15 квітня 2002 року вся його територія увійшла до «правового простору Конвенції».

148. У згаданих вище справах стосовно Молдови визнання того факту, що ця територіальна держава несе лише обмежену відповідальність за Конвенцією, компенсувалося висновком, що інша держава-учасниця Конвенції за виняткових обставин здійснює юрисдикцію за межами своєї території і тому несе повну відповідальність за Конвенцією. На відміну від цих справ, у справі, що розглядається, не встановлено того факту, що село Гулістан окуповане військами іншої держави або що воно перебуває під контролем сепаратистського режиму. За таких обставин, Суд, ураховуючи необхідність недопущення вакууму в гарантованому Конвенцією захисті, не вважає, що Уряд-відповідач продемонстрував існування виняткових обставин, характер яких давав би підстави для обмеження його відповідальності за Конвенцією.

149. Отже, Суд визнає цей аргумент Уряду непереконливим. Таким чином, виняток, сформульований у справі «*İlaşçı та інші проти Молдови та Росії*» (див. згадане вище рішення у справі, пункти 312-313) – тобто обмеження відповідальності територіальної держави стосовно частин її міжнародно визнаної території, які перебувають під окупацією або під ефективним контролем іншого утворення – не може поширюватися на спірні райони, як це пропонує Уряд.

150. Насправді, ситуація, яка розглядається в цій справі, більш схожа на ситуацію у справі «*Assanidze проти Грузії*» (див. згадане вище рішення у справі, пункт 146), оскільки з юридичної точки зору Уряд Азербайджану здійснює юрисдикцію як територіальна держава і несе повну відповідальність за Конвенцією, хоча й може стикатися з практичними труднощами при здійсненні влади на території села Гулістан. На думку Суду, такі труднощі мають ураховуватися, коли постає необхідність оцінки пропорційності дій або бездіяльності, на які скаржиться заявник.

151. У підсумку Суд доходить висновку, що факти, з приводу яких стверджується про порушення, підпадають під «юрисдикцію» Азербайджану за змістом статті 1 Конвенції і можуть тягнути за собою відповідальність держави-відповідача. Отже, Суд відхиляє заперечення, висунуте Урядом з посиланням на відсутність юрисдикції та відповідальності, яке було долучено до суті справи в ухвалі про прийнятність (див. згадану вище ухвалу у справі «*Sargsyan проти Азербайджану*», пункт 76).

IV. СКАРГА ПРО ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 1 ПЕРШОГО ПРОТОКОЛУ ДО КОНВЕНЦІЇ

152. Заявник скаржився, що відмова йому у праві повернутися до села Гулістан, а також мати доступ до свого майна, контролювати його, користуватися і володіти ним або отримати відшкодування за його втрату становить триваюче порушення статті 1 Першого протоколу, яка передбачає таке:

«Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів»

153. Уряд оспорив позицію заявника, висуваючи три основні лінії аргументації: перш за все, він наполягав, що, хоча село Гулістан розташоване на міжнародно визнаній території Азербайджану і, відповідно, перебуває під юрисдикцією Азербайджану за змістом статті 1 Конвенції, він не має достатнього контролю над цим районом, що давало б підстави для покладення на нього відповідальності за стверджуване порушення. По-друге, він стверджував, що заявник не довів, що справді має будинок і земельну ділянку в селі Гулістан. По-третє, Уряд зауважив, що, навіть якщо Суд вирішить відхилити його аргументи щодо перших двох аспектів, порушень прав

заявника все одно не було, оскільки Уряд виконав свої зобов'язання за Конвенцією.

А. Чи мав заявник «майно» в Гулістані

1. Доводи сторін

а) Заявник

154. Заявник стверджував, що подав достатньо доказів на доведення того факту, що він жив у селі Гулістан зі своєю сім'єю до червня 1992 року і мав там у своїй власності будинок і земельну ділянку площею близько 2 100 кв. м, а також інше майно. Він послався, зокрема, на технічний паспорт будинку, складений у травні 1991 року, та на план будинку, наголосивши, що подав обидва документи ще при поданні заяви.

155. Заявник пояснив, що отримав земельну ділянку за рішенням сільської ради на початку 1960-х років, яка дозволила поділити земельну ділянку його батька між ним та його братом. Він заперечив твердження Уряду, що сільська рада не була уповноважена приймати рішення про виділення землі. Він передусім зазначив, що Уряд послався на Земельний кодекс 1970 року, згідно з яким повноваженнями з виділення земельних ділянок були наділені виконавчі комітети районних і міських рад народних депутатів. На початку 1960-х років сільські ради мали повноваження з виділення земельних ділянок. Вони також мали вести реєстр і, зокрема, реєструвати права при поділі майна між членами сімей у селі. Ці повноваження були визначені Положенням про сільради (див. пункт 82 вище), яке набрало чинності 23 квітня 1958 року і було чинним на час подій, про які йдеться у справі, тобто на початку 1960-х років. Підпункт «j» пункту 9 статті 2 Положення про сільради наділяв сільську раду повноваженням з виділення земельних ділянок громадянам з державного земельного фонду під індивідуальну забудову в межах села. Згідно з підпунктом «e» пункту 19 статті 2 зазначеного Положення сільська рада була уповноважена реєструвати поділи землі в селянських господарствах.

156. Заявник також повторив, що «технічний паспорт», який він вже подав разом із заявою, є належним чином складеним і дійсним документом, а також достатнім доказом його права на будинок і земельну ділянку. Він заперечив твердження Уряду, що цей технічний паспорт є неповноцінним документом, оспоривши кожний з наведених Урядом доводів.

157. Що стосується доводу Уряду про те, що технічний паспорт є неповноцінним документом, оскільки не містить посилання на основний правостановлюючий документ, то заявник відповів, що в його випадку необхідності в такому посиланні не було. Хоча заявник погодився з Урядом, що

порядок реєстрації визначався Інструкцією 1985 року (див. пункт 81 вище), він привернув увагу до того, що реєстрація майна в сільській місцевості регулювалася пунктом 2.3 зазначеної інструкції, згідно з яким підставою для реєстрації були «списки селянських господарств, витяги з них, [або] довідки з виконавчого комітету селищної або районної ради народних депутатів». Він наполягав, що реєстром сільської ради був список селянських господарств (або, як його також іноді називали, погосподарський список). Нарешті, він зауважив, що поданий ним технічний паспорт був виготовлений за відповідною стандартною формою, встановленою Центральним статистичним управлінням СРСР. Ця форма не вимагала робити посилання на основний правовстановлюючий документ.

158. Відповідаючи на довід Уряду про неповноцінність технічного паспорта з огляду на незаповнену графу «відомості про розмір земельної ділянки згідно з офіційними документами», заявник пояснив, що технічний паспорт був складений службовцями бюро технічної інвентаризації Шаумянівського району, які не підписали б його, якби він був неповністю складеним. Крім того, він надав технічні паспорти, видані в 1991 році іншим колишнім жителям села Гулістан, в яких зазначена графа також незаповнена, і стверджував, що його технічний паспорт був виготовлений з дотриманням існуючої на той час відповідної реєстраційної практики.

159. Нарешті, Уряд зауважив, що технічний паспорт, датований травнем 1991 року, можливо, є підробленим документом, оскільки на проставленій на ньому печатці зазначені «Азербайджанська РСР» і «Шаумянівський район», хоча ще в лютому 1991 року державу вже було перейменовано на «Азербайджанську Республіку», а колишній «Шаумянівський район» вже було включено до складу Геранбойського району. У відповідь заявник послався на своє пояснення від 10 липня 2006 року та надані в 2010 році пояснення кількох колишніх сусідів і друзів з Гулістану – всі вони підтвердили, що у 1989-1992 роках Азербайджан здійснював блокаду всього Шаумянівського району, населеного здебільшого вірменами, у складі якого було село Гулістан. У зв'язку з блокадою весь район виявився відрізнаним від інформації: телевізійні станції зазнали бомбардувань і не було електропостачання; жителі і навіть посадові особи в селі Гулістан не знали про перейменування Азербайджанської РСР та Шаумянівського району і не отримали такої інформації від органів влади. Крім того, заявник зауважив, що Уряд заявив лише про те, що на документі повинна була бути нова печатка з надписом «Азербайджанська Республіка», не надавши при цьому будь-яких доказів того, що печатки справді на той час вже були замінені.

160. Крім того, у відповідь на запитання Суду стосовно можливої суперечності у формулярі заяви в питанні про те, був чи ні будинок заявника

зруйнований у 1992 році, заявник пояснив, що суперечність виникла через те, що його будинок сплутали з будинком його батьків. Заявник зазначив, що формуляр заяви був підготовлений його представником на підставі пояснення, яке заявник склав 10 липня 2006 року. У тому поясненні він не казав, що його будинок був зруйнований, але вжив фразу «моя мати залишилася в селі Гулістан, і наш будинок було зруйновано». Жителі села, за звичай, називали будинок батьків своїм будинком.

161. Що стосується нинішнього стану будинку, то заявник зауважив, що отримати відповідну інформацію важко, оскільки повернутися до села Гулістан неможливо. У кращому випадку можна подивитися на село в бінокль з кордону «НКР». З цього приводу він послався на пояснення трьох колишніх жителів села від березня 2012 року (див. пункт 59 вище). Заявник надав додаткове пояснення, датоване 12 серпня 2013 року, від колишнього жителя села Гулістан, який повідомив, що у 2010 році виконував будівельні роботи на об'єкті в «НКР» поблизу села Гулістан і якось, вийшовши на відкриту місцевість, подивився на село в бінокль і зміг роздивитися будинок заявника. За його словами, стіни будинку збереглися, але дах напівзруйнований.

162. У підсумку, заявник наголосив, що наданий ним технічний паспорт є достатнім доказом його права на «користування, володіння та утримання» зазначеного будинку, але погодився, що згідно із законом, чинним на момент його переміщення, він не мав права продати цей будинок. Проте він мав підстави розраховувати на перетворення своїх прав на право приватної власності відповідно до Закону 1991 року про власність. Наскільки йому було відомо, його права не було анульовано і, отже, він і далі на законних підставах має права на майно, про яке йдеться.

b) Уряд-відповідач

163. Уряд наполягав, що тягар доведення покладається на заявника, який має довести поза розумним сумнівом, що він є власником майна або має правостановлюючий документ на майно, яке є предметом його заяви.

164. Уряд доводив, що неможливо перевірити той факт, чи справді заявник жив у селі Гулістан і мав там якесь майно. В архівах Геранбойського району немає жодних документів стосовно заявника і стосовно земельної ділянки, будинку та інших будівель, які нібито належать йому. До того ж, відповідні архіви в колишньому Шаумянівському районі, у тому числі архіви органу державної реєстрації актів цивільного стану та паспортної служби, були знищені під час воєнних дій. Основний документ, наданий заявником, тобто технічний паспорт будинку, є неповноцінним документом і тому не служить доказом того, що заявник є власником будинку і земельної ділянки. Його власні пояснення та пояснення свідків, які він надав Суду, містять численні

суперечності – наприклад, стосовно кількості кімнат у будинку заявника та розміру його земельної ділянки і, отже, в цілому є сумнівними.

165. Що стосується твердження заявника про його майно в селі Гулістан, то Уряд передусім стверджував, що скарга заявника стосується лише будинку, який, судячи з усього, був зруйнований ще до набрання Конвенцією чинності стосовно Азербайджану. Тому його скарга не належить до компетенції Суду *ratione temporis*.

166. Що стосується можливості вважати, що заявник скаржився з приводу земельної ділянки, то Уряд доводив, що твердження заявника про те, що він отримав дозвіл сільської ради на поділ земельної ділянки свого батька між ним та його братом, не заслуговує на довіру з цілого ряду причин. Надані заявником пояснення колишніх членів сільської ради є логічно непослідовними. Згідно з двома поясненнями сільська рада ухвалила рішення про поділ земельної ділянки батька заявника між заявником та його братом, тоді як згідно з іншим поясненням вона ухвалила рішення про виділення землі заявнику. У будь-якому разі описана заявником процедура не відповідає адміністративній структурі держави і законам, що були чинними в 1960-х роках: сільська рада не мала права виділяти землю. У 1960-х роках право користування землею гарантувала лише Конституція і жодних спеціальних законів, які б регулювали ці питання, не було. У Земельному кодексі Азербайджанської РСР 1970 року закріплено практику, яка вже існувала раніше: він встановлював, що лише виконавчий комітет ради народних депутатів був уповноважений приймати рішення про виділення землі для будівництва приватних будинків. Як правило, відповідна особа отримувала виписку з рішення.

167. У період, коли в Азербайджані відбувалися воєнні дії, земельного кадастру в країні не існувало. Реєстрацію та технічну інвентаризацію житлових об'єктів здійснювали місцеві адміністративні органи відповідно до Інструкції 1985 року, пункти 2.1 і 2.2 якої визначали, які документи є основними, а які додатковими документами, що підтверджують право власності на майно. Уряд стверджував, що заявник не подав документів, які б можна було вважати основними правовстановлюючими документами. Як приклад Уряд згадав рішення Лачинської районної ради народних депутатів від 29 січня 1974 року, надане одним із заявників у справі «*Chiragov та інші проти Вірменії*» (ВП), заява № 13216/05, ухвала від 14 грудня 2011 року), зазначивши, що воно служить таким основним підтверджувальним документом.

168. Уряд пояснив, що технічний паспорт є, перш за все, «інвентарно-технічним» документом. Він визнав, що технічний паспорт будинку може служити додатковим підтвердженням права власності, оскільки цей документ видається, як правило, лише особі, яка має законне право власності на

відповідне майно. Однак з наведених нижче причин наданий заявником технічний паспорт не може служити підтвердженням права власності, оскільки є неповноцінним або, можливо, навіть підробленим документом.

169. Цей технічний паспорт не містить посилання на основний правостановлюючий документ, що підтверджує право власності на будинок і земельну ділянку: Уряд наполягав на тому, що, як правило, у технічному паспорті зазначається основний правостановлюючий документ, і не погодився з позицією заявника про застосовність пункту 2.3 зазначеної Інструкції. У будь-якому разі «погосподарські списки», які згадуються в цьому пункті, не є тотожними поняттю реєстру сільської ради.

170. У своїх зауваженнях, поданих у липні 2012 року, Уряд навів новий довід, а саме про те, що технічний паспорт є неповноцінним документом, оскільки містить дані лише про фактичний розмір земельної ділянки, тоді як графа, де вказується розмір цієї земельної ділянки згідно з офіційними документами, незаповнена.

171. Ще один новий довід, наведений Урядом в його зауваженнях від липня 2012 року, полягає в тому, що на технічному паспорті, датованому 20 травня 1991 року, проставлена печатка «Азербайджанська РСР/Шаумянський район», якої на той час вже не було у службовому користуванні, оскільки ще в лютому 1991 року державу було перейменовано на «Азербайджанську Республіку», а «Шаумянський район» було включено до складу Геранбойського району. Уряд стверджував, що після перейменування Азербайджанської РСР на Азербайджанську Республіку використання старих печаток для виготовлення фальшивих документів було поширеним явищем. Уряд також заперечив твердження заявника, що жителям колишнього Шаумянського району не було відомо про зазначені вище зміни. Уряд привернув увагу до того, що у формулярі заяви заявник сам згадує об'єднання Шаумянського та сусідніх районів у новий Геранбойський район. Нарешті, Уряд зазначив, що вкрай малоймовірно, що у травні 1991 року, у період зростання напруженості і цивільних безладів, відповідні органи влади продовжували видавати технічні паспорти.

172. У підсумку Уряд наголосив, що стаття 1 Першого протоколу не застосовна, оскільки заявник не надав доказів щодо наявності у нього прав, про які він стверджує.

173. У випадку, якщо Суд все-таки визнає, що заявник має права на будинок і/або земельну ділянку, тоді він має врахувати довід Уряду про те, що відповідні закони Азербайджанської РСР, які продовжували застосовуватися в період, коли відбувалися воєнні дії, не передбачали права приватної власності, але дозволяли громадянам мати будинки в особистій власності. Передбачалася

можливість передачі громадянам земельних ділянок у постійне користування для таких потреб як забезпечення житлом і ведення підсобного господарства. Особа, якій було надано земельну ділянку, мала захищене законом право користуватися нею. Закон 1991 року про власність і Земельний кодекс Азербайджанської Республіки 1992 року передбачали можливість передачі земельних ділянок, вже наданих громадянам, в їхню приватну власність. Однак детально розроблені правові норми щодо приватизації виділених громадянам земельних ділянок, а також індивідуальних будинків, були запроваджені пізніше – Законом 1996 року про земельну реформу.

174. Раніше Уряд стверджував, що стосовно майна, покинутого вірменами, які виїхали з Азербайджану через конфлікт, жодних законів прийнято не було. У своїх зауваженнях, поданих у вересні 2013 року, Уряд змінив це твердження, зазначивши, що було прийнято Постанову 1991 року (див. пункт 83 вище), яка передбачає практику майнових обмінів (між вірменами, які покидають Азербайджан, та азербайджанцями, які покидають Вірменію, Нагірний Карабах і прилеглі до нього райони). Однак вона не стосується майна, про яке стверджує заявник.

с) Уряд Вірменії (третя сторона у провадженні)

175. Уряд Вірменії погодився з доводами, наведеними заявником.

2. Оцінка Суду

а) Застосовні принципи щодо оцінки позовних вимог стосовно майна та житла переміщених осіб

176. Суд раніше вже розглядав справи стосовно майнових і житлових прав осіб, переміщених внаслідок міжнародного чи внутрішнього збройного конфлікту. Такі питання вже порушувалися у зв'язку з окупацією північного Кіпру, діями силових служб у Туреччині і Росії та іншими конфліктними ситуаціями.

177. Права переміщених осіб щодо їхнього житла і майна вперше стали предметом розгляду Суду у справі «*Loizidou проти Туреччини*» (рішення (по суті) від 18 грудня 1996 року, Збірник 1996-VI). Заявниця у тій справі стверджувала, що має у своїй власності кілька земельних ділянок на півночі Кіпру. Уряд Туреччини не ставив під сумнів дійсність права власності заявниці, але стверджував, що вона втратила право власності на ці ділянки з огляду на статтю 159 Конституції 1985 року «Турецької Республіки Північного Кіпру» (далі – «ТРПК»), яка оголосила все покинуте нерухоме майно власністю «ТРПК». Узавши до уваги той факт, що «ТРПК» не визнана міжнародною спільнотою як держава, Суд вирішив, що це положення не має юридичної сили, і визнав, що

заявницю не можна вважати такою, що втратила право власності на своє майно внаслідок дії зазначеного положення (пункти 42-47).

178. У цілій низці справ, пов'язаних із згаданим вище конфліктом, Суд встановив наявність у заявників «майна» (за змістом статті 1 Першого протоколу до Конвенції) на підставі *prima facie* доказів, які Уряд не спромігся переконливо спростувати; серед таких доказів були, зокрема, копії оригіналів правовстановлюючих документів, реєстраційних свідоцтв і договорів купівлі-продажу, а також довідки, видані Республікою Кіпр, що засвідчували їхнє право власності на це майно. У справі «*Solomonides проти Туреччини*» (заява № 16161/90, пункт 31, від 20 січня 2009 року) заявник пояснив, що документи, які підтверджують його право власності, були зареєстровані в районному відділі земельних ресурсів. Але під час турецької військової інтервенції він був змушений тікати і не мав можливості забрати із собою зазначені документи. Відповідні органи Республіки Кіпр відновили земельний кадастр і видали довідки, що підтверджують право власності. Ці довідки були найкращими наявними доказами за відсутності оригіналів реєстраційних чи інших документів. Слід зазначити, що у справі «*Saveriades проти Туреччини*» (заява № 16160/90, від 22 вересня 2009 року) Суд узяв до уваги, зокрема, обставини, через які заявник не зміг подати оригінали правовстановлюючих документів. Заявник стверджував, що був змушений покинути у великому поспіху свою квартиру, в якій знаходилися правовстановлюючі документи, і потім не мав можливості повернутися туди або якимсь іншим чином повернути їх собі. Суд визнав, що подані заявником документи (такі як договір купівлі-продажу, свідоцтва про право власності і дозвіл на будівництво) є *prima facie* доказами наявності у нього права власності на майно, про яке йшлося, і додав (пункт 18):

«(...) Оскільки Уряд-відповідач не надав переконливого спростування і беручи до уваги обставини, за яких заявник був змушений покинути північний Кіпр, Суд вважає, що заявник мав «майно» за змістом статті 1 Першого протоколу».

179. У справі «*Doğan та інші проти Туреччини*» (заяви №№ 8803- 8811/02, 8813/02 і 8815-8819/02, ЄСПЛ 2004-VI), в якій йшлося про примусове виселення жителів села в регіоні на південному сході Туреччини, де діяв надзвичайний стан, та ненадання їм протягом кількох років дозволу повернутися до своїх домівок, Уряд-відповідач подав заперечення з посиланням на те, що деякі із заявників не наддали правовстановлюючих документів, які б підтверджували їхнє право власності на майно у тому селі. Суд визнав, що немає необхідності вирішувати, чи мають заявники право власності за національним законодавством без наявності у них відповідних правовстановлюючих документів. Натомість питання полягало в тому, чи можна було вважати всю господарську діяльність, здійснену заявниками, «майном», на яке

поширюються гарантії, передбачені статтею 1 Першого протоколу. Даючи на це питання ствердну відповідь, Суд зазначив (пункт 139):

«(...) Суд вказує на безперечність того факту, що до 1994 року всі заявники жили в селі Бойдаш (Boydaş). Хоча вони не мали зареєстрованої власності, у них були свої власні домівки, побудовані на землі їхніх предків, або жили в хатах, що належали їхнім батькам, та обробляли землю своїх батьків. Суд також бере до уваги, що заявники мали неоспорені права на спільні земельні ділянки у цьому селі, такі як пасовища, вигони та лісові угіддя, і заробляли собі на життя тваринництвом і лісозаготівлею. Тому, на думку Суду, всі ці господарські ресурси та дохід, який завдяки їм отримували заявники, можуть кваліфікуватися як «майно» (possessions) для цілей статті 1».

180. У багатьох рішеннях і ухвалах Суду наголошується на автономному значенні поняття «майно» (*possessions*). У рішенні, винесеному у справі «Öneryıldız проти Туреччини» (заява № 48939/99, пункт 124, ЄСПЛ 2004-XII), Суд, підсумовуючи, зазначив:

«Суд повторює, що поняття «майно» (*possessions*) у першій частині статті 1 Першого протоколу має автономне значення, яке не обмежується правом власності на матеріальні об'єкти та не залежить від формальної класифікації в національному законодавстві: питання, яке потребує розгляду, полягає в тому, чи можна, враховуючи всю сукупність обставин справи, вважати їх такими, що наділяють заявника правом на матеріальний інтерес, захищений цим положенням (...). Отже, так само як матеріальні об'єкти, певні права та інтереси, які становлять активи, також можуть вважатися «майновими правами», тобто «майном» для цілей цього положення (...). Поняття «майно» означає не лише «існуюче майно» (*existing possessions*), але також може охоплювати активи, включаючи права вимоги, стосовно яких заявник може стверджувати, що він має принаймні обґрунтоване й «законне сподівання» на отримання можливості ефективно здійснити право власності (...).»

У тій справі Суд визнав, що житло, незаконно збудоване на державній землі поблизу сміттєзвалища, де безперешкодно проживав заявник зі своєю сім'єю, незважаючи на відсутність відповідного дозволу, але сплачуючи муніципальний податок та за комунальні послуги, являло собою майновий інтерес, який де-факто був визнаний органами влади і за своїм характером був достатнім, щоб вважатися майном за змістом статті 1 Першого протоколу.

181. Питання про те, чи обґрунтували заявники свої скарги за статтею 1 Першого протоколу, також було предметом розгляду в цілому ряді справ проти Росії, в яких йшлося про будинки або інше майно заявників, зруйноване або пошкоджене внаслідок повітряних ударів по містам, в яких вони жили. Наприклад, у справі «*Kerimova та інші проти Росії*» (заяви №№ 17170/04, 20792/04, 22448/04, 23360/04, 5681/05 і 5684/05, пункт 293, від 3 травня 2011 року) Суд погодився з твердженнями заявників про наявність у них права

власності на майно, взявши до уваги витяги з погосподарської книги, виданої адміністрацією міста після бомбардування, які свідчили про те, що заявники були власниками своїх будинків. Що стосується заявників, які не надали документів, що підтверджували б їхнє право власності на майно, то Суд встановив наявність у них такого права на підставі інших доказів, таких як довідки про місце проживання, видані адміністрацією міста. Суд також визнав, що ті чи інші документи, які підтверджують право власності заявників на будинки, можливо, були знищені під час бомбардування.

182. У випадках, коли встановлено той факт, що заявник є власником будинку, Суд не вимагає якихось додаткових документальних доказів проживання там заявника для доведення того, що будинок є його «житлом» за змістом статті 8 Конвенції. Наприклад, у рішенні у справі «*Orphanides npomu Туреччини*» (заява № 36705/97, пункт 39, від 20 січня 2009 року) Суд зауважив:

«Суд зазначає, що Уряд не надав доказів, які могли б поставити під сумнів твердження заявника про те, що під час турецького вторгнення він постійно проживав у Лапітосі і що він та його сім'я вважають його будинок своїм житлом».

183. Однак, якщо заявник не надав доказів свого права власності на майно або документів на підтвердження свого місця проживання, тоді його скарги неодмінно будуть відхилені (див., наприклад, рішення у справі «*Lordos ta інші проти Туреччини*», заява № 15973/90, пункт 50, від 2 листопада 2010 року, в якому Суд визнав скаргу несумісною *ratione materiae* з огляду на відсутність доказів права власності на майно; див. також висновок стосовно деяких заявників у згаданому вище рішенні «*Kerimova ta інші проти Росії*»). У кількох своїх рішеннях Суд повторив, що заявники зобов'язані надати достатні *prima facie* докази на підтвердження своїх скарг. У рішенні у справі «*Damayev npomu Росії*» (заява № 36150/04, пункти 108-111, від 29 травня 2012 року) він визнав, що заявник, який скаржиться з приводу знищення його житла, повинен надати принаймні короткий опис майна, про яке йдеться. Оскільки жодних документів і детально викладених вимог подано не було, Суд визнав його скаргу необґрунтованою. Серед інших прикладів документів, які можуть служити *prima facie* доказами права власності на майно або проживання у житлі, Суд згадав правовстановлюючі документи на землю чи інше майно, витяги із земельних кадастрів або податкових реєстрів, довідки з місцевої адміністрації, плани, фотографії та квитанції про оплату вартості комунальних послуг, а також докази, що підтверджують доставку пошти, показання свідків та інші докази, що мають стосунок до справи (див., наприклад, рішення у справі «*Prokopovich npomu Росії*», заява № 58255/00, пункт 37, ЄСПЛ 2004-XI, та ухвалу у справі «*Elsanova npomu Росії*», № 57952/00, від 15 листопада 2005 року).

184. Таким чином, у своїй прецедентній практиці Суд розробив гнучкий підхід щодо доказів, які мають бути надані заявниками, що стверджують про втрату свого майна та житла в ситуації, пов'язаній з міжнародним або внутрішнім збройним конфліктом. Суд зазначає, що аналогічний підхід відображено в пункті 7 статті 15 Принципів ООН з питань реституції житла та майна біженців і переміщених осіб (див. пункт 96 вище).

b) Застосування зазначених вище принципів у цій справі

(i) Докази наявності майна

185. Спочатку Суд розгляне довід Уряду про те, що скарга заявника стосується лише будинку, який, судячи з усього, був зруйнований ще до набрання Конвенцією чинності. Суд вже зазначив в ухвалі про прийнятність цієї справи, що з самого початку заявник посилається й на земельну ділянку, на якій розташований цей будинок (див. згадану вище ухвалу у справі «*Sargsyan проти Азербайджану*», пункт 88). Отже, Суд вважає, що скарга заявника стосується як будинку, так і землі.

186. Доводи сторін зосереджені на двох питаннях: по-перше, на доказовій силі «технічного паспорта», наданого заявником, і, по-друге, на питанні про те, чи мала сільська рада, від якої заявник, як він стверджує, отримав земельну ділянку й дозвіл на будівництво будинку на початку 1960-х років, повноваження приймати рішення про виділення землі.

187. Стосовно другого питання Суд зазначає, що, доводячи відсутність у сільської ради повноваження виділяти земельні ділянки,

Уряд виходив із загальної адміністративної структури Азербайджанської РСР. Заявник, зі свого боку, посилався на конкретні статті Положення про сільради 1958 року (див. пункт 82 вище), які, як видається, підтверджують його позицію про те, що сільська рада могла виділяти земельні ділянки під індивідуальну забудову. Однак, виходячи з наведених нижче міркувань, Суд не вважає за необхідне вирішувати це питання.

188. Не заперечувався той факт, що технічний паспорт будинку видавався, як правило, лише тій особі, яка мала право на цей будинок. У справі, що розглядається, заявник надав технічний паспорт, складений на його ім'я, який стосується будинку і земельної ділянки площею близько 2 100 кв. м у селі Гулістан, а також детальний план будинку. На думку Суду, технічний паспорт служить *prima facie* доказом. Суд вважає, що, якщо цей технічний паспорт можна вважати дійсним документом, він не зобов'язаний детально досліджувати доводи сторін щодо відповідних норм законодавства Азербайджанської РСР, які регулювали питання виділення землі на початку 1960-х років. Отже, Суд має спочатку дослідити дійсність технічного паспорта,

наданого заявником. Суд зауважує, що обидві сторони у справі погодилися з тим, що питання реєстрації будинків регулювалися положеннями Інструкції 1985 року (див. пункт 81 вище). Суд розгляне по черзі кожну з наведених Урядом підстав для висновку, що цей технічний паспорт є неповноцінним або підробленим документом.

189. Що стосується зауваження Уряду, що у технічному паспорті не зазначено основного правовстановлюючого документа, то Суд зазначає, що позиції сторін стосовно того, які саме положення Інструкції 1985 року застосовні у справі заявника, розійшлися. Суд не може визначати правильність тлумачення закону, який був чинним в Азербайджані у травні 1991 року, коли було складено технічний паспорт. Він зазначає, що заявник принаймні дав правдоподібне пояснення, чому таке посилання не було потрібним в його випадку. Правильним є також зауваження заявника про те, що використана форма не передбачає такого посилання. Нарешті, заявник надав копії технічних паспортів будинків, що належать іншим колишнім жителям села Гулістан, в яких також немає такого посилання.

190. Крім того, Уряд вказував на те, що графа «відомості про розмір земельної ділянки згідно з офіційними документами» в наданому заявником технічному паспорті незаповнена. Заявник, у свою чергу, надав детальну інформацію про те, як технічний паспорт був складений службовцями районного бюро технічної інвентаризації, а також надав копії технічних паспортів будинків, що належать іншим колишнім жителям села Гулістан, в яких ця графа також незаповнена.

191. Нарешті, Суд звертається до посилання Уряду на невідповідність печатки, проставленої на технічному паспорті. Ураховуючи контекст, в якому відбувалися події у 1991 році, а саме ситуацію, коли мали місце масові громадянські заворушення і здійснювалася блокада Шаумянівського району, на що заявник, члени його сім'ї та колишні жителі села вже послалися у своїх зауваженнях, поданих у 2010 році – тобто ще задовго до того, як Уряд порушив питання про невідповідність печаток – Суд все-таки вважає, що твердження заявника про те, що органи влади не поінформували населення та посадових осіб району про зазначене вище перейменування, не позбавлене певної правдоподібності. Так чи інакше, Суд надає ваги аргументу, що Уряд не стверджував і, тим паче, не довів, що до травня 1991 року, коли був складений технічний паспорт заявника, відповідні місцеві органи (колишнього) Шаумянівського району вже справді були забезпечені новими печатками.

192. У підсумку Суд визнає, що наданий заявником технічний паспорт є *prima facie* доказом його права власності на будинок і земельну ділянку, подібним до доказів, які були прийняті Судом у багатьох попередніх справах (див. пункти 178-183 вище) та які переконливо не спростовані Урядом.

193. Суд також бере до уваги логічну послідовність доводів заявника, який із самого початку стверджував, що жив у селі Гулістан до своєї втечі у червні 1992 року і що мав там будинок і земельну ділянку. Він надав копію свого колишнього радянського паспорта та свого свідоцтва про шлюб, згідно з якими він народився в селі Гулістан у 1929 році і одружився там у 1955 році. Твердження заявника про те, яким чином він отримав земельну ділянку й дозвіл на будівництво будинку, а потім побудував його на початку 1960-х років з допомогою сусідів і друзів, підкріплені поясненнями цілого ряду осіб – членів його сім'ї та колишніх жителів села. Хоча Суд ураховує той факт, що йдеться про письмові пояснення, достовірність яких не перевіряли на перехресному допиті цих осіб, він зазначає, що їхні пояснення дуже детальні і можуть свідчити про те, що ці люди справді пережили події, про які вони повідомляють. Зважаючи на спливи значного часу з моменту переміщення жителів села, Суд не надає вирішального значення тому факту, що ці пояснення не підтверджують одне одне у всіх деталях, як на це вказує Уряд.

194. Крім того, не менш важливим, на думку Суду, є й те, за яких обставин заявник був змушений покинути свою домівку, коли село зазнало військового нападу. Навряд чи дивно, що він не був не в змозі забрати із собою всі документи. Отже, беручи до уваги подані докази в їх сукупності, Суд визнає, що заявник достатньо обґрунтував своє твердження, що на момент своєї втечі із села Гулістан у червні 1992 року він мав у цьому селі будинок і земельну ділянку.

195. Нарешті, Суд звертається до посилання Уряду на те, що будинок, судячи з усього, був зруйнований ще до набрання Конвенцією чинності 15 квітня 2002 року і що, відповідно, скарга заявника, у частині, що стосується будинку, не належить до компетенції Суду *ratione temporis*. Суд вже зазначив в ухвалі про прийнятність цієї справи, що залишається нез'ясованим, чи був будинок заявника вже зруйнований. Далі він зазначив, що на тій стадії розгляду справи має лише з'ясувати, чи можуть факти справи підпадати під його компетенцію *ratione temporis*, тоді як детальне дослідження фактів і юридичних питань справи має відкласти до розгляду справи по суті (див. згадану вище ухвалу у справі «Sargsyan проти Азербайджану», пункт 88). Керуючись своєю практикою, Суд вирішив, що відсутність у заявника доступу до свого майна і житла, про які він стверджує, а також до могил своїх родичів у Гулістані слід розглядати як триваючу ситуацію, яку Суд компетентний дослідити за період з 15 квітня 2002 року. Тому він відхилив заперечення, подане Урядом з посиланням на відсутність у Суду компетенції *ratione temporis* (див. там само, пункти 91-92). Однак, оскільки Суд відклав детальне дослідження фактів до розгляду справи по суті, він все ще має визначити, чи був будинок зруйнований ще до набрання Конвенцією чинності і, відповідно, чи існує фактичне підґрунтя

для заперечення Уряду про відсутність у Суду компетенції *ratione temporis* стосовно будинку. Якщо будинок був зруйнований ще до набрання Конвенцією чинності, тоді справді це становитиме одномоментний акт, що не належить до компетенції Суду *ratione temporis* (див. ухвалу у справі «*Moldovan та інші і Rostaș та інші проти Румунії*», заяви №№ 41138/98 і 64320/01, від 13 березня 2001 рік).

196. Суд зазначає, що пояснення заявника, викладені в його заяві, щодо того, був чи ні його будинок зруйнований, були суперечливі (див. згадану вище ухвалу у справі «*Sargsyan проти Азербайджану*», пункт 24). У відповідь на прохання Суду пояснити цю очевидну суперечність заявник пояснив, що певна плутанина між його будинком і будинком його батьків виникла після того, як його представник підготував заяву на підставі його письмового пояснення від 10 липня 2006 року, в якому він вжив фразу «моя мати залишилася в селі Гулістан, і наш будинок було зруйновано». Суд передусім зауважує, що зазначене пояснення було подане разом із заявою. Він погоджується, що конкретний контекст, в якому була вжита фраза «наш будинок», допускає можливість різних інтерпретацій і що відповідний запис у формулярі заяві, в якому згадується знищення будинку заявника, може бути результатом непорозуміння.

197. Беручи до уваги докази, які є в розпорядженні Суду, зокрема відеоматеріали на DVD-дисках, наданих обома сторонами та третьою стороною у справі (Урядом Вірменії), інші докази у справі, надані сторонами, а також висновок АААС, Суд зазначає, що з середини 1992 року село Гулістан залишається покинутим і більшість будинків у селі напівзруйновані, тобто зовнішні та внутрішні стіни будинків збереглися, тоді як дахи обвалилися. За відсутності незаперечних доказів про те, що будинок заявника був повністю зруйнований до набрання Конвенцією чинності, Суд виходить з презумпції, що будинок, хоча й серйозно пошкоджений, існує досі. Отже, немає фактичного підґрунтя для заперечення Уряду щодо компетенції Суду *ratione temporis*.

198. У підсумку Суд визнає, що заявник мав і досі має будинок і земельну ділянку в селі Гулістан, і відхиляє заперечення Уряду про те, що Суд не має компетенції *ratione temporis* розглядати скаргу стосовно будинку.

(ii) Чи поширюється стаття 1 Першого протоколу на права заявника

199. Далі Суд має визначити, чи мав заявник – і чи має досі – права власності, визнані за національним законодавством, і чи можна вважати ці права «майном» (possessions) за змістом статті 1 Першого протоколу.

200. Уряд пояснив, що згідно з відповідними законами Азербайджанської РСР, які були чинними на час переміщення заявника, громадяни не могли мати у приватній власності будинки чи земельні ділянки. Але їм дозволялося мати

будинку в особистій власності. Крім того, передбачалася можливість надання громадянам земельних ділянок у постійне користування для таких потреб як ведення підсобного господарства й забезпечення житлом. Хоча Закон 1991 року про власність і Земельний кодекс 1992 року передбачали – і такі норми вперше були запроваджені цими нормативно-правовими актами – можливість передачі земельних ділянок, вже наданих громадянам, в їхню приватну власність, детально розроблені правові норми щодо приватизації виділених громадянам земельних ділянок разом з індивідуальними будинками, були запроваджені лише згодом – Законом 1996 року про земельну реформу.

201. Отже, Суд передусім зазначає, що в червні 1992 року, коли заявник покинув село Гулістан, ще не були прийняті відповідні правові норми про можливість приватизації фізичними особами прав, якими вони володіли раніше стосовно земельних ділянок, а також індивідуальних будинків. Не стверджується про те, що згодом заявник скористався такою можливістю. Оскільки права, набуті ним відповідно до старого законодавства, не були скасовані в результаті прийняття Закону 1991 року про власність і Земельного кодексу 1992 року, право на будинок і земельну ділянку, якими він володів на момент своєї втечі, має оцінюватися в контексті законів Азербайджанської РСР.

202. Суд зауважує, що згідно з цими законами, зокрема згідно зі статтею 13 Конституції 1978 року та статтею 10.3 Житлового кодексу 1983 року громадяни мали право мати в особистій власності житловий будинок. Особиста власність і право її спадкоємства охоронялися державою. Водночас вся земля була власністю держави. Передбачалася можливість надання громадянам земельних ділянок для конкретних цілей, таких як ведення підсобного господарства або будівництво індивідуального житла. У такому випадку громадянин мав «право користування» землею. Це також впливає зі статті 13 Конституції 1978 року та статті 4 Земельної кодексу. Хоча «право користування» землею передбачало, що особа, яка його отримала, була зобов'язана використовувати землю в тих цілях, для яких вона була надана, це право охоронялося законом. Уряд це не оспорує. Крім того, зазначене право могло успадковуватися.

203. Отже, немає сумніву в тому, що надані заявнику права на будинок і землю були охоронюваними правами, які виражали матеріально-економічний інтерес. З огляду на автономне значення статті 1 Першого протоколу право заявника мати будинок в особистій власності та його «право користування» земельною ділянкою становили «майно» за змістом цієї статті.

204. Уряд повідомив, що стосовно майна, покинутого вірменами, які виїхали з Азербайджану через конфлікт, жодних нормативно-правових актів прийнято не було. Він назвав один виняток, а саме Постанову 1991 року (див. пункт 83

вище), пояснивши, що зазначена постанова передбачає практику майнових обмінів між вірменами, які покидають Азербайджан, та азербайджанцями, що покидають Вірменію, Нагірний Карабах і прилеглі до нього райони. Водночас Уряд зауважив, що постанова не стосується майна заявника.

205. Таким чином, на момент свого переміщення з Гулістану в червні 1992 року заявник мав права на будинок і земельну ділянку, які становили майно за змістом статті 1 Першого протоколу. Ніщо не свідчить про те, що ці права були згодом – до чи після ратифікації Конвенції Азербайджаном – анульовані. Отже, майнові права заявника залишаються дійсними. Заявник, таким чином, має існуюче майно, і тому немає необхідності з'ясовувати, чи мав він також «законне сподівання» на перетворення своїх прав на право приватної власності відповідно до Закону 1991 року про власність.

В. Чи має місце триваюче порушення статті 1 Першого протоколу

1. Доводи сторін

а) Заявник

206. Заявник скаржився, що відмова йому у праві повернутися до села Гулістан, а також мати доступ до свого майна, контролювати його, користуватися і володіти ним або отримати відшкодування за його втрату становить триваюче порушення статті 1 Першого протоколу (див. згадану вище ухвалу у справі «Sargsyan проти Азербайджану», пункт 149). Посилаючись на практику Суду стосовно північного Кіпру, він стверджував, що залишається законним власником свого майна в Гулістані, але позбавлений можливості ані повернутися, ані отримати відшкодування за втручання в його права.

207. Заявник стверджував, що з часу набрання Конвенцією чинності у 2002 році Уряд-відповідач так і не вжив конкретних заходів для відновлення прав таких біженців як він, зокрема не забезпечив його права на повернення до своєї домівки та землі або на отримання відшкодування. Він зауважив, що на необхідності забезпечення права біженців і переміщених осіб на добровільне повернення або на отримання відшкодування постійно наголошується в міжнародних документах, у тому числі в Мадридських базових принципах 2007 року, розроблених у рамках Мінського процесу ОБСЄ (див. пункт 26 вище), резолюціях Ради Безпеки ООН, рекомендаціях Парламентської Асамблеї Ради Європи та Європейського парламенту.

208. Що стосується характеру та обсягу зобов'язань Уряду, то заявник запропонував Суду взяти до уваги відповідні міжнародні стандарти, зокрема *Принципи ООН з питань реституції житла та майна біженців і переміщених осіб*, також відомі як «Принципи Пінейру» (*Pinheiro Principles*) (див. пункт 96

вище). На думку заявника, в Уряді є можливість здійснити цілий ряд заходів. Такі заходи можуть включати створення органу з питань документації щодо прав власності, а також запровадження механізмів, які надають біженцям і переміщеним особам можливість відновити законні права власності на майно, яким вони володіли до воєнних подій, і звернутися з позовом про відновлення свого володіння цим майном. Подальшим кроком може бути створення зони розмежування та укладення угоди про відведення військ сторін конфлікту від лінії припинення вогню, після чого може бути створено демілітаризовану зону під контролем міжнародного миротворчого контингенту. Тоді така зона може стати першою територією, на яку повертатимуться біженці. Заявник стверджував, що Уряд навіть не заявляв про те, що має намір вжити таких заходів.

b) Уряд-відповідач

209. Головний довід, наведений Урядом-відповідачем до винесення рішення про прийнятність справи, полягав у тому, що село Гулістан не перебуває під його ефективним контролем і, отже, Уряд не в змозі надати заявнику доступ до його майна і, відповідно, на Уряд не можна покладати відповідальність за стверджуване триваюче порушення (див. згадану вище ухвалу у справі «*Sargsyan проти Азербайджану*», пункт 155).

210. На подальшій стадії провадження Уряд – дотримуючись своєї позиції про те, що стосовно села Гулістан він несе лише обмежену відповідальність за Конвенцією, оскільки не здійснює достатнього контролю над його територією – передусім заявив, що виконав решту своїх позитивних зобов'язань за статтею 1 Конвенції як у частині, що стосується вжиття заходів загального характеру, так і в тій, що стосується заходів індивідуального характеру. Уряд наголосив, що постійно виступає проти незаконної окупації Нагірного Карабаху та прилеглих до нього районів вірменськими військами. Водночас він намагається відновити контроль над цією територією, використовуючи для цього всі доступні дипломатичні засоби, зокрема беручи участь у мирних переговорах у рамках Мінської групи ОБСЄ. Співголови цієї групи регулярно проводять зустрічі з міністрами закордонних справ і президентами Вірменії та Азербайджану. Що стосується заходів індивідуального характеру, необхідних для вирішення ситуації з біженцями та внутрішньо переміщеними особами, то Уряд послався на Постанову 1991 року (див. пункт 83 вище), яка узаконила практику приватних обмінів майном між азербайджанцями, що покидають Вірменію, Нагірний Карабах та прилеглі до нього райони, і вірменами, які покидають Азербайджан. Такий крок було зроблено з метою вирішення абсолютно виняткової надзвичайної ситуації, що виникла внаслідок масового потоку біженців і внутрішньо переміщених осіб. Однак, наскільки Уряду відомо, заявник не брав участі в такому обміні.

211. Альтернативним аргументом Уряду – на випадок встановлення Судом, що всю відповідальність за Конвенцією несе Уряд – було посилання на визнання Урядом того, що відмова заявнику в доступі до Гулістану може вважатися втручанням в його права за статтею 1 Першого протоколу Конвенції.

212. Уряд доводив, що відмова в наданні цивільним особам, якої б національності вони не були, доступу до села Гулістан обумовлена ситуацією з безпекою в цьому районі. Втручання у права заявника було законним і служило загальним інтересам. З цього приводу Уряд зазначив, що збройні сили Азербайджану, статус яких визначено Законом 1993 року про збройні сили Азербайджанської Республіки, відповідальні за охорону кордонів Азербайджану та забезпечення безпеки її населення. Доступ до села Гулістан, яке розташоване в районі воєнних дій, заборонений наказом міністра оборони, який є цілком таємним і тому не підлягає розголошенню Урядом. Правовою нормою, яка вповноважує міністра оборони видавати такі накази, слід вважати пункт 2(11) статті 7 Закону про оборону Азербайджанської Республіки. При виконанні своїх завдань, зазначених вище, збройні сили Азербайджану повинні дотримуватися положень Конвенції та норм міжнародного гуманітарного права. Таким чином, вони відповідають за зведення до мінімуму можливості заподіяння шкоди цивільним особам і з цією метою не допускають їхнього потрапляння на небезпечну територію. До того ж, допуск цивільних осіб на територію села може вважатися порушенням Азербайджаном свого зобов'язання із забезпечення захисту права на життя за статтею 2 Конвенції. Очевидним є те, що перебування на території Гулістану становить небезпеку, оскільки вона замінована і може стати місцем бойового зіткнення.

213. Крім того, Уряд послався на згадане вище рішення у справі «Doğan та інші проти Туреччини», зауваживши, що у такого роду справах Суд зосереджує увагу на питаннях пропорційності втручання. Уряд доводив, що справа, яка розглядається, відрізняється від справи «Doğan та інші проти Туреччини», в якій Суд констатував порушення статті 1 Першого протоколу та статті 8 Конвенції. Довід Уряду, по суті, полягає в тому, що заявник у справі, що розглядається, не є внутрішньо переміщеною особою. Він живе у Вірменії і, таким чином, перебуває під її юрисдикцію. Уряд-відповідач доклав значних зусиль для задоволення потреб сотень тисяч внутрішньо переміщених осіб, забезпечивши їх, зокрема, житлом та цілим рядом соціальних послуг. Однак, урахувавши той факт, що заявник живе у Вірменії, Уряд не в змозі надати йому якусь практичну допомогу.

с) Уряд Вірменії (третя сторона у провадженні)

214. Уряд Вірменії погодився з доводами, наведеними заявником.

а) Оцінка Суду

215. Суд вважає за доцільне зробити кілька вступних зауважень. Як зазначено в ухвалі про прийнятність цієї справи (див. згадану вище ухвалу у справі «*Sargsyan проти Азербайджану*», пункти 89-91) та викладено у наведених вище міркуваннях, визнання компетенції Суду *ratione temporis* ґрунтується на висновку про те, що заявник продовжує володіти дійсними правами власності на будинок і земельну ділянку в Гулістані (див. пункт 205 вище). Водночас переміщення заявника з Гулістану в червні 1992 року не належить до компетенції Суду *ratione temporis* (див. згадану вище ухвалу у справі «*Sargsyan проти Азербайджану*», пункт 91). Таким чином, питання, яке слід дослідити в цій справі, полягає в тому, чи порушив Уряд-відповідач права заявника у ситуації, що склалася, яка є безпосереднім наслідком невирішеного конфлікту між Вірменією та Азербайджаном навколо Нагірного Карабаху.

216. З цього приводу Суд зауважує, що заявник є одним з сотень тисяч вірмен, які втекли з Азербайджану під час конфлікту, залишивши там своє майно і домівки. Наразі понад тисяча індивідуальних заяв, поданих особами, переміщеними під час конфлікту, перебувають на розгляді в Суді, і трохи більше половини з них спрямовані проти Вірменії, а решта – проти Азербайджану. Хоча порушені у справі питання підпадають під юрисдикцію Суду, як це визначено в статті 32 Конвенції, саме ці дві держави, залучені в конфлікт, зобов'язані знайти його політичне вирішення (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «*Kovačić та інші проти Словенії*», заяви №№ 44574/98, 45133/98 і 48316/00, пункти 255-256, від 3 жовтня 2008 року; згадану вище ухвалу у справі «*Деторopoulos та інші проти Туреччини*», пункт 85). Комплексне вирішення таких питань, як забезпечення повернення біженців до колишніх місць проживання, відновлення їхнього володіння своїм майном та/або виплата відшкодування, можливе лише у разі укладення мирної угоди. Слід зауважити, що перед вступом до Ради Європи Вірменія і Азербайджан взяли на себе зобов'язання вирішити нагірно-карабахський конфлікт мирними засобами (див. пункт 76 вище). Незважаючи на переговори, проведені в рамках Мінської групи ОБСЄ, перспективи політичного врегулювання конфлікту поки не проглядаються; тим часом минуло вже понад двадцять років з моменту підписання у травні 1994 року угоди про припинення вогню і понад дванадцять років з моменту приєднання Азербайджану та Вірменії до Конвенції (15 і 26 квітня 2002 року відповідно). Зовсім нещодавно, у червні 2013 року, Президенти держав-співголів Мінської групи – Франції, Російської Федерації та Сполучених Штатів Америки – висловили «глибокий жаль у зв'язку з тим, що під час переговорного процесу замість того, щоб спробувати знайти рішення, яке б враховувало взаємні інтереси, сторони продовжили домагатися односторонніх вигод» (див. пункт 28 вище). Суд не може не

зважити на те, що зазначені вище зобов'язання, взяті при вступі до Ради Європи, досі залишаються невиконаними.

а) Застосовна норма статті 1 Першого протоколу

217. Суд повторює, що стаття 1 Першого протоколу містить три окремі норми. Перша норма, сформульована в першому реченні частини першої, має загальний характер і проголошує принцип мирного володіння майном. Друга норма, яка міститься в другому реченні частини першої цієї статті, стосується позбавлення особи її власності і встановлює для цього певні умови. Третя норма, зазначена у частині другій, визнає, що Договірні держави мають право, зокрема, здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів шляхом введення в дію таких законів, які вони вважають необхідними для цієї мети. Однак, хоча ці норми і є «окремими», вони пов'язані між собою. Друга і третя норми стосуються певних випадків втручання у право на мирне володіння майном і, отже, мають тлумачитись у світлі загального принципу, проголошеного в першій нормі (див., серед багатьох інших джерел, рішення у справі «Broniowski проти Польщі» [ВП], заява № 31443/96, пункт 134, ЄСПЛ 2004-V).

218. Суд зважає на те, що сторони не надали зауважень щодо норми, застосовної до цієї справи. Він повторює свій висновок, що заявник не позбавлений своїх прав стосовно будинку і земельної ділянки в селі Гулістан. Отже, справа не пов'язана з позбавленням власності за змістом другого речення частини першої статті 1 Першого протоколу. Також не стверджується, що оскаржувана ситуація виникла внаслідок вжиття заходів, спрямованих на забезпечення контролю за користуванням майном. Тому Суд зважає, що ситуація, з приводу якої скаржитьсся заявник, має бути розглянута з точки зору першого речення частини першої зазначеної статті, оскільки йдеться про обмеження права заявника на мирне володіння своїм майном (див. згадане вище рішення у справі «Loizidou проти Туреччини», пункт 63; рішення у справі «Kıncı проти Туреччини», [ВП], заява № 25781/94, пункт 187, ЄСПЛ 2001-IV; згадане вище рішення у справі «Doğan та інші проти Туреччини», пункт 146).

б) Характер стверджуваного порушення

219. Основна мета статті 1 Першого протоколу – це захист особи від свавільного втручання з боку держави в її право на мирне володіння своїм майном. Водночас згідно зі статтею 1 Конвенції кожна Договірна держава «гарантує кожному, хто перебуває під [її] юрисдикцією, права та свободи, визначені в (...) [Конвенції]». Дотримання цього загального обов'язку може включати виконання позитивних зобов'язань, що випливають з необхідності забезпечення ефективного здійснення прав, гарантованих Конвенцією. У контексті статі 1 Першого протоколу ці позитивні зобов'язання можуть

вимагати від держави вжити заходів, необхідних для захисту права власності (див. згадане вище рішення у справі «Broniowski проти Польщі», пункт 143; рішення у справі «Совтрансавто-Холдинг проти України» (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*), заява № 48553/99, пункт 96, ЄСПЛ 2002-VII).

220. Проте межі між позитивними і негативними зобов'язаннями держави за статтею 1 Першого протоколу точно визначити неможливо. Застосовувані принципи є, тим не менш, схожими. Незалежно від того, чи справа аналізується з точки зору позитивного зобов'язання держави, чи з точки зору втручання з боку органу державної влади, яке має бути обґрунтованим, застосовувані при цьому критерії, по суті не відрізняються один від одного. В обох контекстах слід урахувати необхідність забезпечення справедливого балансу між конкуруючими інтересами відповідної особи і суспільства в цілому. Необхідно зважити й на те, що цілі, згадані в цьому положенні можуть мати певне значення при визначенні того, чи забезпечено баланс між вимогами відповідних суспільних інтересів і основоположним правом заявника на власність. В обох контекстах держава користується певним полем розсуду при визначенні заходів, які необхідно вжити для забезпечення дотримання Конвенції (див. згадане вище рішення у справі «Broniowski проти Польщі», пункт 144).

221. Суд зазначає, що заявник скаржиться на те, що позбавлений можливості доступу до свого майна в селі Гулістан і що Уряд-відповідач не надав йому відшкодування за втручання в його права. Таким чином, за своїм змістом скарга заявника стосується втручання в його права. Так само й Уряд – на випадок відхилення Судом аргументу Уряду, що Уряд несе лише обмежену відповідальність за статтею 1 Конвенції – розглядає скарги заявника як такі, що спрямовані проти втручання в його майнові права.

222. У цілому ряді аналогічних справ Суд вже розглядав скарги біженців і переміщених осіб на відсутність доступу до майна та можливості володіти ним як втручання в їхні права, гарантовані статтею 1 Першого протоколу (див., наприклад, згадане вище рішення у справі «Loizidou проти Туреччини» (по суті), пункт 63; згадане вище рішення у справі «Kıncı проти Туреччини», пункт 187; згадане вище рішення у справі «Doğan та інші проти Туреччини», пункт 143). У справі, що розглядається, Суд не вважає за доцільне дотримуватися такого підходу з причин, наведених нижче.

223. Ця справа відрізняється від справ, що стосуються північного Кіпру, в яких Уряд Туреччини було визнано таким, що несе відповідальність за відмову грекам-кіпріотам у доступі до свого майна на території «ТРПК», яка перебуває під ефективним контролем Уряду Туреччини в результаті окупації і створення підпорядкованої місцевої адміністрації. У тих справах втручання у права

власності греків-кіпріотів на належне їм майно тісно пов'язане з фактом окупації і створенням «ТРПК» (див. згадане вище рішення у справі «*Loizidou проти Туреччини*», пункти 52-56; згадане вище рішення у справі «Кіпр проти Туреччини», пункти 75-80 і пункт 187). На відміну від цих справ, у справі, що розглядається, мова йде про дії або бездіяльність Уряду-відповідача на його власній міжнародно визнаній території.

224. Ця справа є першою, в якій Суд має ухвалити рішення по суті скарги, поданої проти держави, що втратила контроль над частиною своєї території у результаті війни та окупації, але, як стверджується у скарзі, несе відповідальність за відмову переміщеній особі в доступі до майна на території, що залишається під контролем держави. Аналогічними до справи, що розглядається, можна вважати лише справи, порушені за кількома заявами, поданими проти Республіки Кіпр турками-кіпріотами, які також заявили скарги з приводу відсутності у них доступу до свого майна та житла на території, що залишилися під контролем Уряду Республіки Кіпр. Але ці справи не дійшли до стадії розгляду по суті, оскільки були або вирішені шляхом дружнього врегулювання (див. ухвалу у справі «*Sofi проти Кіпру*», заява № 18163/04, від 14 січня 2010 року) або були визнані Судом неприйнятними з огляду на невичерпання засобів юридичного захисту, передбачених законодавством Республіки Кіпр стосовно покинутого майна (див., зокрема, згадану вище ухвалу у справі «*Niazi Kazali та Hakan Kazali проти Кіпру*», пункти 152-153).

225. У згаданій вище справі «*Doğan та інші проти Туреччини*» селянам, виселеним із села в регіоні на південному сході Туреччини, де діяв надзвичайний стан у зв'язку з жорстокими зіткненнями між силами безпеки та бійцями РПК (Робочої партії Курдистану), органи влади відмовлялися протягом близько дев'яти років у можливості повернутися до своїх домівок, мотивуючи свою відмову тим, що в селі та на його околицях мають місце терористичні акти (див. там само, пункти 142-143). Слід зазначити, що, хоча Суд проаналізував скаргу селян про відмову їм у доступі до свого майна в селі на предмет втручання в їхні права, він зрештою залишив відкритими питання про те, чи було законним втручання в їхнє право на мирне володіння майном і чи мало воно легітимну мету, та зосередився на розгляді питання пропорційності (див. там само, пункти 147-149).

226. Беручи до уваги обставини цієї справи, Суд вважає за доцільне провести аналіз скарги заявника з тим, щоб визначити, чи виконав Уряд-відповідач свої позитивні зобов'язання за статтею 1 Першого протоколу. Отже, Суд зосередиться на розгляді питання про те, чи забезпечено справедливий баланс між вимогами суспільних інтересів і основоположним правом заявника на власність.

с) Чи дотримано справедливий баланс між вимогами суспільних інтересів і правом заявника на мирне володіння своїм майном

227. Транспонуючи принципи, розроблені у своїй прецедентній практиці, на обставини цієї справи, Суд визнає, що як при втручанні у право заявника на мирне володіння майном, так і при утриманні від дій має забезпечуватися справедливий баланс між необхідністю забезпечення безпеки, на що посилається Уряд, та необхідністю захисту основоположних прав заявника. Суд повторює, що вимога забезпечення такого балансу відображена у всій структурі статті 1 Першого протоколу. Зокрема, має забезпечуватися належне пропорційне співвідношення між використовуваними засобами та метою, яка має бути досягнута за допомогою заходів, вжитих державою, включаючи заходи з позбавлення осіб їхньої власності. Тому щоразу, коли йдеться про стверджуване порушення цієї статті, Суд повинен з'ясувати, чи змушена відповідна особа внаслідок дій або бездіяльності держави нести непропорційний і надмірний тягар (див. згадане вище рішення у справі «Broniowski проти Польщі», пункт 150, з додатковими посиланнями). При оцінці дотримання положень статті 1 Першого протоколу Суд має провести всебічний аналіз різних інтересів, про які йдеться, враховуючи те, що Конвенція покликана забезпечувати захист прав, які є «практичними та ефективними». Суд має за зовнішніми ознаками роздивитися й дослідити реалії ситуації, з приводу якої подано скаргу (див. там само, пункт 151).

228. Суд вважає, що скарга заявника порушує два питання: по-перше, чи зобов'язаний Уряд-відповідач надати йому доступ до свого будинку і земельної ділянки в Гулістані і, по-друге, чи зобов'язаний він вжити якихось інших заходів для захисту права власності заявника на майно та/або надати йому відшкодування за втрату можливості користуватися ним.

229. Що стосується питання доступу до майна заявника в Гулістані, то Суд зауважує, що через загальну ситуацію, що склалася внаслідок невирішеного конфлікту між Вірменією та Азербайджаном, для осіб, які опинилися у становищі заявника, дуже важко або навіть неможливо здійснити поїздку до Азербайджану і, тим паче, отримати доступ до свого майна. Проте доводи сторін зосереджені на конкретній ситуації в Гулістані. Суд також зосередить свою увагу на аналізі цього питання.

230. Уряд стверджував, зокрема, що відмова в наданні цивільним особам доступу до села Гулістан обумовлена ситуацією з безпекою в цьому селі та на його околицях. Коротко згадуючи свої зобов'язання за міжнародним гуманітарним правом, Уряд послався, головним чином, на інтереси оборони та національної безпеки та своє зобов'язання за статтею 2 Конвенції забезпечувати захист життя людей від небезпеки, яку становлять міни та воєнні дії.

231. Уряд не навів докладного пояснення щодо свого доводу про те, що відмова в наданні цивільним особам доступу до села Гулістан ґрунтується на нормах міжнародного гуманітарного права. Суд зауважує, що міжнародне гуманітарне право містить норми, які стосуються примусового переміщення осіб на окупованій території, але прямо не регулюють питання доступу переміщених осіб до житла та іншого майна. Стаття 49 Четвертої Женевської конвенції (див. пункт 95 вище) забороняє примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб у межах окупованої території чи за її межі і дозволяє евакуацію населення з певної території лише у випадку, якщо це є необхідним для забезпечення безпеки населення або зумовлено особливо вагомими причинами військового характеру; у такому випадку переміщені особи мають право на повернення відразу після припинення воєнних дій на відповідній території. Проте ці положення не застосовні у контексті цієї справи, оскільки стосуються лише окупованої території, тоді як село Гулістан знаходиться на міжнародно визнаній території Уряду-відповідача.

232. Натомість у цій справі актуальним є право переміщених осіб на добровільне та безпечне повернення до своїх домівок або до місць свого звичайного проживання негайно після зникнення обставин, які спричинили переміщення цих осіб – тобто право, яке вважається нормою міжнародного звичаєвого права й поширюється на всю територію, незалежно від того, чи вона «окупована», чи «власна» (норма 132 у «Дослідженні звичаєвого міжнародного гуманітарного права», проведеного Міжнародним комітетом Червоного Хреста – див. пункт 95 вище). Однак спірним, можливо, є питання про те, чи вже зникли обставини, які спричинили переміщення заявника. У підсумку Суд зауважує, що, судячи з усього, міжнародне гуманітарне право не дає можливості дати однозначну відповідь на питання, чи є відмова Уряду надати заявнику доступ до Гулістану обґрунтованою.

233. На підставі наявних доказів Суд встановив, що село Гулістан розташоване в районі воєнних дій. Принаймні, територія навколо нього замінована, а режим припинення вогню часто порушується. Не стверджується про те, що за період з дати набрання чинності Конвенцією і до сьогодні в цій ситуації відбулися якісь значні зміни, і ознак таких змін немає. У будь-якому разі, немає ознак того, що ситуація покращилася. Наявні у Суду докази скоріше свідчать про зростання військової активності та випадки порушення режиму припинення вогню в цьому районі. Суд визнає, що відмова цивільним особам, у тому числі заявнику, в доступі до села Гулістан зумовлена необхідністю забезпечення безпеки, зокрема обмеження доступу до замінованих ділянок та захисту цивільного населення від небезпек, існуючих у таких районах (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «*Oruk проти Туреччини*», заява № 33647/04, пункти 58-67, від 4 лютого 2014 року, що стосується зобов'язання держави за

статтю 2 Конвенції вживати належних заходів для захисту цивільного населення, яке проживає поблизу зон військового протистояння, від небезпеки, яку становлять боєприпаси, що не вибухнули). Наразі було б нереально очікувати від Уряду Азербайджану забезпечення для заявника доступу до його майна в селі Гулістан або відновлення його володіння своїм майном, не враховуючи той факт, що це село знаходиться в нестабільній у військовому відношенні зоні (див., *mutatis mutandis*, згадану вище ухвалу у справі «*Demopoulos та інші проти Туреччини*», пункт 112).

234. Проте Суд вважає, що держава зобов'язана, поки доступ до майна неможливий, вживати альтернативних заходів для забезпечення прав власності. У зв'язку з цим Суд посилається на справу «*Doğan та інші проти Туреччини*» про внутрішньо переміщених жителів сіл, в якій Суд детально проаналізував заходи, вжиті Урядом Туреччини з метою сприяння їхньому поверненню до своїх сіл або забезпечення таких осіб альтернативним житлом чи надання їм допомоги в інших формах (див. згадане вище рішення у справі «*Doğan та інші проти Туреччини*», пункти 153-156). Суд наголошує, що зобов'язання вживати альтернативних заходів не залежить від того, чи можна на державу покласти відповідальність за переміщення осіб, про яке йдеться. У справі «*Doğan та інші проти Туреччини*» Суд зазначив, що не в змозі визначити точну причину переміщення заявників і тому має обмежитися аналізом їхніх скарг з приводу відмови їм у доступі до свого майна (див. там само, пункт 143). Яких саме заходів необхідно вжити – це залежить від обставин самої справи.

235. Суд має з'ясувати, чи вжив Уряд заходів для захисту майнових прав заявника. Уряд послався, зокрема, на те, що бере участь у мирних переговорах. Він також привернув увагу до того, що має займатися задоволенням потреб величезної кількості внутрішньо переміщених осіб. Оскільки заявника вже немає в Азербайджані, Уряд-відповідач не в змозі надати йому якусь допомогу. Заявник, зі свого боку, стверджував, що Уряд не вжив заходів, які повинен був би вжити для захисту або відновлення майнових прав заявника, якби діяв відповідно до міжнародних стандартів щодо реституції житла та майна внутрішньо переміщених осіб і біженців.

236. Що стосується посилання Уряду на його участь у мирних переговорах, то Суд зауважує, що право всіх внутрішньо переміщених осіб і біженців на повернення до колишніх місць проживання є одним з елементів Мадридських базових принципів 2007 року, які були розроблені у рамках Мінської групи ОБСЄ (див. пункт 26 вище) і лежать в основі мирних переговорів. Отже, постає питання: чи є участь Уряду в цих переговорах достатньою підставою вважати, що він виконує своє зобов'язання із забезпечення справедливого балансу між конкуруючими суспільними та індивідуальними інтересами. Суд може лише

наголосити на важливості цих переговорів, але він вже зауважив, що вони тривають понад двадцять років після припинення вогню у травні 1994 року і понад дванадцять років після набрання Конвенцією чинності стосовно Азербайджану, тоді як якихось відчутних результатів досі не досягнуто.

237. Суд вважає, що лише той факт, що тривають мирні переговори, не звільнює Уряд від обов'язку вживати інших заходів, особливо коли переговори тривають так довго (див., *mutatis mutandis*, згадане вище рішення у справі «*Loizidou проти Туреччини*», пункт 64; згадане вище рішення у справі «*Kinr проти Туреччини*», пункт 188). У зв'язку з цим Суд посилається на Резолюцію 1708 (2010) «Вирішення питань, що стосуються майна біженців і переміщених осіб», прийняту Парламентською Асамблеєю Ради Європи, яка, спираючись на відповідні міжнародні стандарти, закликає держави-члени «гарантувати своєчасне та ефективне виправлення ситуацій, пов'язаних з втратою біженцями і внутрішньо переміщеними особами доступу до покинутого ними житла, землі й майна та втратою ними відповідних прав, незалежно від триваючих переговорів стосовно розв'язання збройних конфліктів чи статусу відповідної території» (див. пункт 98 вище).

238. При визначенні заходів, які Уряд-відповідач міг би й повинен вжити для забезпечення захисту майнових прав заявника, можна керуватися відповідними міжнародними стандартами, зокрема «Принципами Пінейру», підготовленими Організацією Об'єднаних Націй (див. пункт 96 вище), та згаданою вище резолюцією Парламентської Асамблеї Ради Європи. На нинішньому етапі, і поки триває процес досягнення всеосяжної мирної угоди, особливо важливим заходом могло б бути створення механізму вирішення питань за зверненнями про відновлення прав власності, який має бути легкодоступним і таким, що передбачає процедури із застосуванням гнучких критеріїв доведення, які дозволяють заявнику та іншим особам в його становищі домогтися відновлення своїх майнових прав та отримати відшкодування за втрату можливості здійснювати ці права.

239. Суд цілком усвідомлює, що Уряд-відповідач мусить надавати допомогу сотням тисяч внутрішньо переміщених осіб, а саме тим азербайджанцям, які були змушені покинути Вірменію, Нагірний Карабах і сім окупованих прилеглих до нього районів. Насправді, Уряд привернув увагу до того, що він доклав значних зусиль для забезпечення внутрішньо переміщених осіб житлом та іншими засобами до існування. Єдиний зазначений Урядом захід, який може мати практичну значущість для вирішення проблем вірменських біженців – це прийняття в 1991 році постанови, яка легалізувала практику майнових обмінів між фізичними особами. Навіть припускаючи, що такі майнові обміни можуть бути допустимими за Конвенцією, Суд зазначає, що заявник не брав участі в такому обміні.

240. Суд вважає, що, хоча необхідність вирішення потреб великої кількості переміщених осіб є важливим чинником, який підлягає врахуванню при забезпеченні зазначеного балансу, необхідність захисту цієї групи осіб не звільнює Уряд повністю від виконання своїх зобов'язань перед іншою групою, а саме перед вірменами, такими як заявник, що були змушені покинути свої домівки під час конфлікту. У зв'язку з цим Суд посилається на принципи недискримінації, закріплені у статті 3 згаданих вище «Принципів Пінейру». Нарешті, Суд зауважує, що зазначена ситуація зберігається протягом дуже тривалого періоду.

241. У підсумку Суд визнає, що неможливість для заявника мати доступ до свого майна в Гулістані без вжиття державою альтернативних заходів з відновлення його майнових прав або з надання йому відшкодування за втрату можливості здійснювати ці права становила й далі становить для нього надмірний тягар.

242. Отже, має місце триваюче порушення прав заявника, гарантованих статтею 1 Першого протоколу.

V. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 8 КОНВЕНЦІЇ

243. Заявник скаржився, що відмова йому у праві повернутися до села Гулістан і мати доступ до свого житла та могил своїх родичів становить триваюче порушення статті 8 Конвенції, яка передбачає таке:

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

A. Доводи сторін

1. Заявник

244. Заявник стверджував, що народився і виріс у селі Гулістан та жив там разом із сім'єю у своєму будинку з початку 1960-х років до червня 1992 року. Він послався на докази, подані на підтвердження його скарги за статтею 1 Першого протоколу. Крім того, він послався на копію свого колишнього радянського паспорта, що підтверджує той факт, що він народився в селі Гулістан у 1929 році, та на своє свідоцтво про шлюб, згідно з яким він одружився в Гулістані у 1955 році, і наголосив при цьому, що обидва документи

подав ще при поданні заяви. Він також повідомив, що вже не в змозі надати повну копію свого колишнього радянського паспорта (включаючи сторінку зі штампом реєстрації місця проживання, яка засвідчувала те, що він жив у селі Гулістан), оскільки той паспорт був знищений у 2002 році, коли він отримав вірменський паспорт.

245. Заявник стверджував, що застосовність статті 8 залежить від існування «достатніх і безперервних зв'язків з конкретним місцем» або «конкретних і стійких зв'язків з відповідним майном» – тобто від критеріїв, які він виконав стосовно свого житла в Гулістані. Як випливає з практики Суду щодо північного Кіпру, його тривала вимушена відсутність не призвела до розриву цих зв'язків. Він додав, що цей висновок і, отже, застосовність статті 8 не залежать від питання про право власності на «житло», про яке йдеться. Стосовно могил своїх родичів він доводив, що відмова йому в доступі до них порушує його право, гарантоване статтею 8, на повагу до свого «приватного і сімейного життя». Він стверджував, що, на додаток до страждань через відсутність можливості відвідувати могили своїх родичів, він також страждає через побоювання щодо того, в якому вони стані.

246. У підсумку заявник наполягав, що відмова йому в доступі до свого житла або в наданні відшкодування, а також відмова в доступі до могил родичів та пов'язана з цим невизначеність щодо їхнього стану становлять триваючі порушення статті 8 Конвенції.

2. Уряд-відповідач

247. Уряд-відповідач стверджував, що заявник не надав достатніх доказів на доведення того факту, що він справді жив у селі Гулістан і мав там житло. Уряд пояснив, що система реєстрації місця проживання (система прописки), що існувала в СРСР, передбачала необхідність реєстрації кожної особи за місцем її проживання; про реєстрацію місця проживання громадянина в його внутрішньому паспорті вносилася відмітка штампом реєстрації і відповідний запис робився в документах, що зберігалися в місцевих органах влади. У справі, що розглядається, відповідні архіви були знищені під час воєнних дій, а копія сторінок колишнього радянського паспорта заявника, яку він надав Суду, не містить штампа реєстрації.

248. Що стосується застосовності статті 8, то Уряд погодився з тим, що доступ до житла або до могил родичів охоплюється поняттями «житла» та «приватного життя» і, відповідно, підпадає під дію статті 8. Проте, посилаючись на згадану вище ухвалу у справі «Demoroulos та інші проти Туреччини» (пункт 136), Уряд наполягав, що стаття 8 не застосовна у випадках, коли вже не існує «стійкого зв'язку» з відповідним майном. Уряд відстоював позицію, що навіть припускаючи, що заявник справді жив у селі Гулістан і мав там будинок, той

будинок був зруйнований ще під час воєнних дій у 1992 році. Тому заявник вже не може заявляти, що має такий стійкий зв'язок з «житлом» у цьому селі.

249. Що стосується скарги заявника, яка стосується могил його родичів, то Уряд насамперед зауважив, що заявник поскаржився з приводу стверджуваного знищення вірменських могил в Азербайджані, але не надав при цьому достатніх доказів того, що в Гулістані є могили його родичів і що ці могили знищено. Отже, він не може вважати себе потерпілим від стверджуваного порушення статті 8 Конвенції. Якщо такі могили справді існували, вони, швидше за все, були знищені під час воєнних дій, тобто ще до набрання Конвенцією чинності, і тому ця частина скарги несумісна *ratione temporis*.

250. Уряд стверджував, що якщо Суд все-таки дійде висновку про застосовність статті 8, оскільки заявник має житло в Гулістані і там є могили його родичів, відповідальність за стверджуване втручання у права заявника не може бути покладена на Уряд. З огляду на ситуацію з безпекою в цьому районі Уряд просто не в змозі надати заявнику та будь-якій іншій цивільній особі доступ до Гулістану.

3. Уряд Вірменії (третя сторона у провадженні)

251. Уряд Вірменії погодився з доводами, наведеними заявником. Він наголосив на незаперечності того факту, що заявник не має доступу до свого житла в Гулістані та до могил своїх родичів. Ураховуючи факти масового знищення вірменських кладовищ (наприклад, знищення стародавнього вірменського цвинтаря Джури в Нахічеванському регіоні Азербайджану), засуджені міжнародною спільнотою, можна стверджувати, що заявник живе у стані незахищеності і тривоги з приводу могил своїх родичів.

В. Оцінка Суду

1. Чи застосовна стаття 8 Конвенції

252. Суд зауважує, що скарга заявника стосуються двох аспектів: відсутності доступу до свого житла в Гулістані та відсутності доступу до могил своїх родичів. Що стосується скарги заявника з приводу могил його родичів, то Уряд заперечив, що у зв'язку з цим заявник має статус потерпілого. У своїй ухвалі про прийнятність Суд долучив це заперечення Уряду щодо наявності у заявника статусу потерпілого до суті справи (див. згадану вище ухвалу у справі «Sargsyan проти Азербайджану», пункт 99).

253. Суд повторює, що згідно з його усталеною практикою «житло» є автономним поняттям, яке не залежить від класифікації у національному законодавстві. Відповідь на питання, чи є певне місце проживання «житлом»,

на яке поширюються гарантії статті 8 Конвенції, залежить від фактичних обставин справи, а саме від існування достатніх і безперервних зв'язків з конкретним місцем проживання (див., наприклад, згадане вище рішення у справі «*Prokopovich проти Росії*», пункт 36; рішення у справі «*Gillow проти Сполученого Королівства*», від 24 листопада 1986 року, пункт 46, серія А, № 109).

254. В аналогічних справах Суд визнав, що тривала вимушена відсутність не могла призвести до розриву зв'язків між переміщеною особою та її житлом (див. згадане вище рішення у справі «*Kıncı проти Туреччини*», пункти 173-175; згадане вище рішення у справі «*Doğan та інші проти Туреччини*», пункти 159-160). Однак прецедентна практика Суду вимагає насамперед факту існування достатньо міцного зв'язку: Наприклад, у згаданому вище рішенні у справі «*Loizidou проти Туреччини*» (пункт 66) Суд не погодився з тим, що земельна ділянка, на якій заявниця планувала побудувати будинок для проживання у ньому, становила «житло» за змістом статті 8 Конвенції. У згаданій вище ухвалі у справі «*Detoroulos та інші проти Туреччини*» (пункти 136-137) Суд не погодився з тим, що будинок, в якому колись проживала сім'я греків-кіпріотів міг також вважатися «житлом» для заявниці (дочки заявника), оскільки вона була ще дуже маленькою, коли сім'я була змушена покинути свою домівку.

255. Суд також повторює, що поняття «приватного життя» є широким і не піддається вичерпному визначенню. Воно, зокрема, охоплює право людини налагоджувати й розвивати стосунки з іншими людьми та зовнішнім світом (див., наприклад, рішення у справі «*Pretty проти Сполученого Королівства*», заява № 2346/02, пункт 61, ЄСПЛ 2002-III). Хоча зазначалося, що здійснення прав за статтею 8, у тому числі права на приватне та сімейне життя, має здебільшого стосунок до відносин між живими людьми, не виключається можливість поширення цих понять на певні ситуації після смерті людини (див., зокрема, ухвалу у справі «*Jones проти Сполученого Королівства*», заява № 42639/04, від 13 вересня 2005 року, яка стосується відмови органів влади дозволити заявнику встановити на могилі своєї дочки надгробок з фотографією, та рішення у справі «*Elli Poluhas Dödsbo проти Швеції*», заява № 61564/00, пункт 24, ЄСПЛ 2006-I, яка стосується відмови органів влади дозволити заявниці перенести урну з прахом свого померлого чоловіка з одного кладовища на інше, а також рішення у справі «*Hadri-Vionnet проти Швейцарії*», заява № 55525/00, пункт 52, від 14 лютого 2008 року, яка стосується поховання мертвнонародженої дитини заявниці органами влади без надання їй можливості бути присутньою). У своєму нещодавньому рішенні Суд встановив, що відмова органів влади повернути тіла родичів заявників та розпорядження поховати їх без зазначення місця поховання, що позбавило заявників можливості дізнатися про місце їхнього поховання і потім відвідувати його, становило втручання в їхнє приватне і сімейне життя (див. рішення у справі

«*Sabanchiyeva та інші проти Росії*», заява № 38450/05, пункти 122-123, ЄСПЛ 2013 (витяги)).

256. У справі, що розглядається, заявник надав докази (а саме – копію свого колишнього радянського паспорта та свого свідоцтва про шлюб), які підтверджують, що він народився в селі Гулістан у 1929 році та одружився там у 1955 році. Крім того, Суд визнав встановленим той факт, що заявник мав у Гулістані будинок, який, хоча й серйозно пошкоджений, існує досі (див. пункт 197 вище). Його твердження про те, що, побудувавши свій будинок на початку 1960-х років, він жив у ньому разом із сім'єю до своєї втечі у червні 1992 року, підтверджується цілим рядом показань свідків. Нарешті, на картах Гулістану, наданих сторонами у справі та Урядом Вірменії, видно, що в селі є кладовище. Оскільки заявник є уродженцем села Гулістан і в ньому проживало чимало його родичів, то заслуговує на довіру і твердження про те, що на сільському кладовищі є могили його покійних родичів.

257. Отже, Суд визнає, що заявник мав «житло» в селі Гулістан, яке він вимушено покинув у червні 1992 року. Суть його скарги полягає саме у тому, що з того часу він не в змозі повернутися до своєї домівки. За цих обставин його тривалу відсутність не можна вважати такою, що призвела до розриву його безперервного зв'язку зі своїм житлом. Суд також визнає встановленим той факт, що більшу частину свого життя заявник прожив у селі Гулістан і тому, найімовірніше, саме там сформувалася більшість його соціальних зв'язків. Отже, те, що він не в змозі повернутися до села, також позначається на його «приватному житті». Насамкінець Суд визнає, що за обставин цієї справи культурний і релігійний зв'язок заявника з могилами своїх покійних родичів у Гулістані може також охоплюватися поняттям «приватного і сімейного життя». Таким чином, відсутність у заявника можливості повернутися до свого колишнього місця проживання негативно позначається на його праві на «приватне і сімейне життя» та «житло».

258. У підсумку Суд відхиляє заперечення Уряду щодо наявності у заявника статусу потерпілого, подане у зв'язку зі скаргами заявника з приводу могил його родичів, і вважає, що факти у справі підпадають під поняття «приватного і сімейного життя» та «житла». Отже, стаття 8 застосовна.

2. Чи має місце триваюче порушення статті 8 Конвенції

259. Суд посилається на наведені вище міркування, які спонукали Суд до висновку про триваюче порушення статті 1 Першого протоколу. Він встановив, що у зв'язку з ситуацією в Гулістані відмова заявнику та будь-якій іншій цивільній особі в доступі до села служила інтересам захисту цивільних осіб від небезпек, існуючих у цьому районі. Однак неможливість для заявника мати доступ до свого майна у Гулістані без життя державою альтернативних заходів

з відновлення його майнових прав або з надання йому відшкодування за втрату можливості здійснювати ці права становила й далі становить для нього надмірний тягар.

260. Такі самі міркування застосовні й до скарги заявника за статтею 8 Конвенції. Неможливість для заявника мати доступ до свого житла та могил своїх родичів у Гулістані без вжиття державою заходів для вирішення питання про його права або для надання йому, принаймні, відшкодування за втрату можливості здійснювати свої права становила й далі становить для нього непропорційний тягар.

261. Отже, Суд доходить висновку, що має місце триваюче порушення прав заявника за статтею 8 Конвенції.

VI. СКАРГА ПРО ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 13 КОНВЕНЦІЇ

262. Заявник скаржився на відсутність ефективних засобів юридичного захисту, якими б можна було скористатися у зв'язку з усіма зазначеними вище скаргами. Він послався на статтю 13 Конвенції, яка передбачає таке:

«Кожен, чії права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження».

A. Доводи сторін

1. Заявник

263. Заявник послався, по-перше, на аргументи, наведені стосовно вичерпання національних засобів юридичного захисту. По-друге, він детальніше пояснив, що корисні висновки щодо вимог забезпечення ефективних засобів юридичного захисту в аналогічному контексті можна отримати з практики Суду стосовно майна греків-кіпріотів на півночі Кіпру.

264. В ухвалі, винесеній Судом у справі «*Xenides-Arestis проти Туреччини*» (заява № 46347/99, від 14 березня 2005 року), Суд визнав, що засоби юридичного захисту, передбачені в «ТРПК» стосовно втрати доступу до майна і житла і можливості володіти ними, є неефективними з цілого ряду причин. У своїй ухвалі в наступній справі (див. згадану вище ухвалу «*Demououlos та інші проти Туреччини*», пункти 104-129) Суд аналізував ефективність засобів юридичного захисту, які тим часом було змінено. Провівши детальний аналіз, Суд визнав, що звернення із заявою до Комісії з нерухомого майна було ефективним засобом юридичного захисту. Він зазначив, зокрема, таке: зазначена комісія, до складу якої входили два незалежних міжнародних експерти, функціонує вже чотири роки; вона вже завершила розгляд

вісімдесяти п'яти заяв і ще близько трьохсот заяв перебувають на її розгляді; немає свідчень про те, що розгляд заяви може виявитися необґрунтовано тривалим; комісія вже виплатила значні кошти на відшкодування шкоди; можуть також розглядатися заяви про відшкодування моральної шкоди, у тому числі питання про втрату можливості користуватися житлом; у кількох випадках здійснено обмін майном; також передбачено право оскарження прийнятого рішення до суду. Як видно з ухвали у справі «*Demopoulos та інші проти Туреччини*», Суд вимагає наявності суттєвих доказів того, що засіб юридичного захисту, про який йдеться, є ефективним на практиці.

265. Інші приклади засобів юридичного захисту, які Суд визнав ефективними у певною мірою порівнянних ситуаціях, стосуються виселення селян зі своїх домівок на південному сході Туреччини (див. ухвалу у справі «*İçyer проти Туреччини*», заява № 18888/02, ЄСПЛ 2006-I).

266. Однак у справі, що розглядається, засоби юридичного захисту, про ефективність яких заявляє Уряд, не відповідають жодній з цих вимог.

2. Уряд-відповідач

267. Позиція Уряду, по суті, ґрунтується на доводах, наведених ним щодо вичерпання національних засобів юридичного захисту. Уряд наполягав, зокрема, що азербайджанське законодавство захищає як право власності на майно, так і право володіння ним і передбачає належні процедури, які доступні громадянам та іноземцям і дозволяють їм звернутися до судів з позовами у зв'язку зі збитками чи шкодою, завданими на території Азербайджану.

3. Уряд Вірменії (третья сторона у провадженні)

268. Уряд Вірменії підтримав наведені заявником доводи. Він підтвердив свою позицію, що в Азербайджані існує адміністративна практика перешкодження вірменам, насильно вигнаним з країни, і взагалі будь-якій особі вірменського походження в поверненні до Азербайджану або навіть у відвідуванні цієї країни.

В. Оцінка Суду

269. Суд вже констатував триваючі порушення статті 1 Першого протоколу та статті 8 Конвенції. Отже, для цілей статті 13 Конвенції скарги заявника є «небезпідставними» (див., наприклад, згадане вище рішення у справі «*Doğan та інші проти Туреччини*», пункт 163).

270. У скаргі заявника за цим пунктом значною мірою відображені ті самі чи подібні питання, які вже розглядалися в контексті заперечення щодо вичерпання національних засобів юридичного захисту. Крім того, заявник

стверджував, що у своїй практиці Суд указує на конкретні вимоги, яким, щоб бути ефективними, мають відповідати засоби юридичного захисту, призначені для використання біженцями чи переміщеними особами у разі порушення їхніх прав власності на майно та житло.

271. Суд повторює свій наведений вище висновок, що Уряд не виконав покладений на нього тягар доведення наявності засобу юридичного захисту, використання якого могло б забезпечити виправлення ситуації у зв'язку зі скаргами заявника, поданими з посиланням на Конвенцію, та мало б достатні шанси на успіх (див. пункт 119 вище).

272. Суд також зауважує, що його висновки за статтею 1 Першого протоколу та статтею 8, наведені вище, стосуються невиконання державою зобов'язання зі створення механізму, який дозволив би заявнику та іншим особам, що перебувають у порівнянному становищі, домогтися відновлення прав власності на своє майно й житло та отримати відшкодування за завдані збитки. Тому Суд вважає, що в цій справі простежується тісний зв'язок між констатованими порушеннями статті 1 Першого протоколу та статті 8 Конвенції, з одного боку, та вимогами статті 13 – з іншого.

273. У підсумку Суд визнає, що не існувало й далі не існує доступних і ефективних засобів юридичного захисту стосовно порушення прав заявника, гарантованих статтею 1 Першого протоколу та статтею 8 Конвенції.

274. Отже, має місце триваюче порушення статті 13 Конвенції.

VII. СКАРГА ПРО ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 14 КОНВЕНЦІЇ

275. Нарешті, у зв'язку зі своїми скаргами, викладеними вище, заявник стверджував, що зазнав дискримінації за ознаками свого етнічного походження та релігійної приналежності. Він послався на статтю 14 Конвенції, яка передбачає таке:

«Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою».

A. Доводи сторін

1. Заявник

276. На думку заявника, дискримінаційне поводження з вірменами є основоположним аспектом справи. Він стверджував, що тільки етнічних вірмен азербайджанські військові примушували покидати своє майно й домівки під

час нагірно-карабахського конфлікту. Вони досі не в змозі повернутися або скористатися ефективними засобами юридичного захисту. Внутрішньо переміщені азербайджанці отримують допомогу від Уряду, тоді як для вірмен, що перебувають у становищі заявника, взагалі нічого не зроблено.

2. Уряд-відповідач

277. Уряд заперечив твердження заявника про те, що той зазнав дискримінації за ознаками свого етнічного походження та релігійної приналежності. Що стосується повернення заявника до села Гулістан, то Уряд наполягав, що ситуація з безпекою в цьому районі виключає можливість присутності там цивільних осіб. Насамкінець Уряд заявив, що вже достатньою мірою продемонстрував свою політичну волю забезпечити таке врегулювання конфлікту, яке б дозволило всім біженцям та внутрішньо переміщеним особам повернутися до колишніх місць проживання.

3. Уряд Вірменії (третья сторона у провадженні)

278. Уряд Вірменії погодився із заявником, наголосивши, що скаргу заявника слід розглядати на загальному тлі нагірно-карабахського конфлікту: тільки етнічні вірмени зазнали примусового переміщення з Азербайджану, і відмова заявнику у праві на повернення також пов'язана з його етнічним походженням.

В. Оцінка Суду

279. Суд вважає, що скарги заявника за статтею 14 Конвенції є, по суті, такими самими, що вже були розглянуті Судом за статтею 1 Першого протоколу та статтями 8 і 13 Конвенції. Зважаючи на свої висновки про порушення цих статей, Суд визнає, що окремого питання за статтею 14 Конвенції не постає (див., наприклад, згадане вище рішення у справі «*Kinr проти Туреччини*», пункт 199; рішення у справі «*Xenides-Arestis проти Туреччини*», заява № 46347/99, пункт 36, від 22 грудня 2005 року; згадане вище рішення у справі «*Catan та інші проти Молдови та Росії*», пункт 160).

VIII. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

280. Стаття 41 Конвенції передбачає:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію».

281. Заявник вимагав, перш за все, реституції свого майна, у тому числі права на повернення до свого майна й житла в Гулістані. Він також висловив

думку, що, можливо, було б доцільно, щоб Суд указав заходи загального характеру, які відповідно до статті 46 Конвенції має вжити Уряд. Заявник вимагав відшкодування матеріальної шкоди у загальному розмірі 374 814 євро. Він також вимагав відшкодування моральної шкоди у загальному розмірі 190 000 євро. Нарешті, він заявив вимогу про відшкодування судових та інших витрат, понесених у зв'язку з провадженням у Суді.

282. Уряд оспорив ці вимоги.

283. Беручи до уваги винятковий характер цієї справи, Суд вважає, що питання про застосування статті 41 не готове для вирішення. Отже, розгляд цього питання необхідно відкласти і призначити подальше провадження з належним урахуванням будь-якої угоди, що може бути досягнута між Урядом і заявником.

НА ЦИХ ПІДСТАВАХ СУД

1. *Відхиляє* п'ятнадцятьма голосами проти двох попереднє заперечення Уряду-відповідача з посиланням на невичерпання національних засобів юридичного захисту;

2. *Постановляє* п'ятнадцятьма голосами проти двох, що оскаржувані питання належать до юрисдикції Азербайджанської Республіки і що постало питання про відповідальність Уряду-відповідача за Конвенцією, та відхиляє попереднє заперечення Уряду-відповідача про відсутність юрисдикції та відповідальності;

3. *Відхиляє* п'ятнадцятьма голосами проти двох попереднє заперечення Уряду-відповідача про те, що Суд не має компетенції *ratione temporis* розглядати скарги заявника, які стосуються його будинку;

4. *Відхиляє* п'ятнадцятьма голосами проти двох попереднє заперечення Уряду-відповідача про те, що заявник не має статусу потерпілого у зв'язку зі скаргою, яка стосується могил його родичів;

5. *Постановляє* п'ятнадцятьма голосами проти двох, що має місце триваюче порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції;

6. *Постановляє* п'ятнадцятьма голосами проти двох, що має місце триваюче порушення статті 8 Конвенції;

7. *Постановляє* п'ятнадцятьма голосами проти двох, що має місце триваюче порушення статті 13 Конвенції;

8. *Постановляє* шістнадцятьма голосами проти одного, що окремого питання за статтею 14 Конвенції не постає;

9. *Постановляє* п'ятнадцятьма голосами проти двох, що питання про застосування статті 41 не готове для вирішення; і тому

- a) *відкладає* розгляд цього питання в цілому;
- b) *запрошує* Уряд і заявника подати упродовж дванадцяти місяців з дати повідомлення цього рішення свої письмові зауваження з цього питання та, зокрема, повідомити Суд про будь-яку угоду, яку вони можуть укласти;
- c) *відкладає* подальше провадження та делегує голові Суду повноваження призначити його за потреби.

Учинено англійською та французькою мовами й оголошено на відкритому засіданні у Палаці прав людини у Страсбурзі 16 червня 2015 року.

Майкл О'Бойл

Дін Шпільманн

Заступник секретаря

Голова

Відповідно до пункту 2 статті 45 Конвенції та пункту 2 правила 74 Регламенту Суду до цього рішення додано такі окремі думки:

- a) окрема думка судді Зіємеле, яка збігається з позицією більшості;
- b) окрема думка судді Юдківської, яка збігається з позицією більшості;
- c) окрема думка судді Гюлюмян, яка частково не збігається з позицією більшості;
- d) окрема думка судді Гаджиєва, яка не збігається з позицією більшості;
- e) окрема думка судді Пінто де Альбукерке, яка не збігається з позицією більшості.

D.S.

M.O'B.

Переклад окремих думок не здійснювався, але з цими думками, викладеними англійською і французькою мовами, можна ознайомитися, звернувшись до електронної бази рішень Європейського Суду з прав людини (HUDOC), в якій цими офіційними мовами оприлюднене рішення, до якого вони додані.

